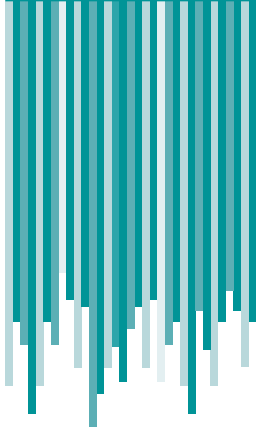

2019

Türk Dış Politikası Yıllığı

Editörler: Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mustafa Caner

TÜRK DIŞ POLİTİKASI YILLIĞI
2019

TÜRK DIŞ POLİTİKASI YILLIĞI

2019

EDİTÖRLER

BURHANETTİN DURAN
KEMAL İNAT
MUSTAFA CANER

SETA

SETA Yayınları

ISBN: 978-625-7040-51-8

© 2020 SET Vakfı İktisadi İşletmesi

1. Baskı: Temmuz 2020, İstanbul

Bu yayının tüm hakları SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı'na aittir. SETA'nın izni olmaksızın yayının tümünün veya bir kısmının elektronik veya mekanik (fotokopi, kayıt ve bilgi depolama vd.) yollarla basımı, yayımı, çoğaltılması veya dağıtımı yapılamaz. Kaynak göstermek suretiyle alıntı yapılabilir.

Editör: Mehmet Akif Memmi

Düzeltili: Berrin Çalışkan, Hasan Hüseyin Çağırın, Mustafa Said İşeri

Kapak: Erkan Söğüt

Baskı ve Cilt: Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul

İletişim: SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı

Nenehatun Cd. No: 66 GOP Çankaya 06700 Ankara

Tel: +90 312 551 21 00 | Faks: +90 312 551 21 90

www.setav.org | kitap@setav.org

İÇİNDEKİLER

	ÖNSÖZ	7
1. BÖLÜM	TÜRK DIŞ POLİTİKASI ÜZERİNE BAĞIMSIZ MAKALELER	9
	Koronavirüs Sonrası Güç Rekabeti ve Türkiye BURHANETTİN DURAN	11
	Türk Dış Politikasında İletişim Başkanlığının Yeri YUSUF ÖZKIR	31
2. BÖLÜM	TÜRK DIŞ POLİTİKASININ 2019 YILI GELİŞMELERİ	57
	Türkiye'nin İran Politikası 2019 KEMAL İNAT MUSTAFA CANER	59
	Türkiye'nin Irak Politikası 2019 RECEP TAYYİP GÜRLER MUSTAFA ŞEYHMUS KÜPELİ	85
	Türkiye'nin Suriye ve Lübnan Politikası 2019 ENES DEŞİLMEK TALHA İSMAİL DUMAN	111
	Türkiye'nin Mısır Politikası 2019 İSMAİL NUMAN TELCİ	145
	Türkiye'nin Körfez Ülkeleri ve Yemen Politikası 2019 MEHMET RAKİPOĞLU	163
	Türkiye'nin İsrail, Filistin ve Ürdün Politikası 2019 HAYDAR ORUÇ	187
	Türkiye'nin ABD Politikası 2019 KILIÇ BUĞRA KANAT	209
	Türkiye'nin AB Politikası 2019 OĞUZ GÜNGÖRMEZ	237

Türkiye'nin Rusya ve Kafkasya Politikası 2019 BİLGEHAN ÖZTÜRK	269
Türkiye'nin Kıbrıs Politikası 2019 HACI MEHMET BOYRAZ BURAK ÖZDEMİR	297
Türkiye'nin Balkanlar Politikası 2019 MEHMET UĞUR EKİNCİ	321
Türkiye'nin Afrika Politikası 2019 RAMAZAN ERDAĞ	349
Türkiye'nin Orta Asya ve Pakistan Politikası 2019 MEHMET ÇAĞATAY GÜLER	371
Türkiye'nin Uzakdoğu Asya Politikası 2019 MUSAB ERYİĞİT	403
Türkiye'nin Latin Amerika Politikası 2019 MUSTAFA YETİM	427
Türkiye'nin Enerji Politikası 2019 YUNUS FURUNCU	445

ÖNSÖZ

Türk Dış Politikası Yıllığı 11. sayısıyla ve dopdolu içeriğiyle Türkiye'nin dış siyasetinin nabzını tutmaya devam ediyor. 2019'daki dış siyasi gelişmelerin odak noktasını oluşturduğu bu sayıda –her zaman olduğu gibi– tematik ve yıllık formatındaki makalelerle kitap iki ana kısma ayrılmış durumda. Elbette tematik çalışmaların da –sözü edilen yıl ile sınırlı kalmakla birlikte– güncel gelişmelerle sıkı sıkıya irtibatlı olduğunu söylemek gerekmektedir. Burhanettin Duran'ın açılış makalesinde tüm dünyayı sarsan koronavirüs (Covid-19) krizine ve muhtemel bir küresel dönüşüme Türk dış politikasının yanıtı ve kendini uyarlama kapasitesi tartışılmaktadır. Yusuf Özkır makalesinde henüz yeni bir kurum olmasına rağmen Türk dış politikası performansında esaslı bir farklılık yaratan İletişim Başkanlığını değerlendirmektedir.

Kitabımızın her yıl olduğu gibi bu yıl da belkemiğini Türkiye'nin yıllık dış politika gelişmelerinin analiz edildiği ikinci bölüm oluşturuyor. Bu bölümde yazarlar yıl içerisindeki gelişmelerin karnesini çıkarıp anlamlı ve tutarlı bir analiz ortaya koymaktadır. Kemal İnat, Mustafa Caner, Recep Tayyip Gürler, Mustafa Şeyh-mus Küpeli, Enes Deşilmek, Talha İsmail Duman, İsmail Numan Telci, Mehmet Rakipoğlu ve Haydar Oruç Türkiye'nin 2019'daki Ortadoğu politikalarını mercek altına aldılar. Türkiye'nin ABD politikasını Kılıç Buğra Kanat ve Avrupa Birliği politikasını ise Oğuz Güngörmez incelediler. Bilgehan Öztürk, Mehmet Çağatay Güler ve Musab Eryiğit sırasıyla Türkiye'nin Rusya ve Kafkasya, Orta Asya ve Pakistan ile Asya Pasifik politikalarını kaleme aldılar. Tür-

kiye'nin Kıbrıs politikası Hacı Mehmet Boyraz ve Burak Özdemir, Balkanlar politikası Mehmet Uğur Ekinci, Afrika politikası Ramazan Erdağ ve Latin Amerika politikası da Mustafa Yetim tarafından değerlendirildi. Türkiye'nin enerji politikasını ise Yunus Furuncu kaleme aldı.

Yılığımızın değerli yazarlarına şükran borçluyuz. Kitabın bas-kı, yayın ve tanıtım süreçlerindeki katkılarından ötürü SETA çalışanlarına ayrıca teşekkür ediyoruz. En büyük teşekkür ise yıllardır gösterdikleri teveccühle seriyi ayakta tutan ve emeklerimizin boşa olmadığını gösteren okuyucularımıza. *Türk Dış Politikası Yılığı*'nin ülkemizin dış politika tarihinin hafızası ve araştırmacıların başucu eseri olma özelliğini muhafaza etmesi dileklerimizle.

Burhanettin Duran
Kemal İnat
Mustafa Caner

1. BÖLÜM TÜRK DIŞ
POLİTİKASI
ÜZERİNE
BAĞIMSIZ
MAKALELER

KORONAVİRÜS SONRASI GÜÇ REKABETİ VE TÜRKİYE¹

BURHANETTİN DURAN

Prof. Dr., SETA Genel Koordinatörü ve İbn Haldun Üniversitesi Öğretim Üyesi

2019 dünya siyasetinde ve Türk iç politikasında önemli olaylara tanıklık etmiştir. 2019, Trump'ın Suriye'den çekilme kararı üzerine tartışmalarla başlasa da kısa sürede iç siyaset öne çıkarak Türkiye gündemini 31 Mart yerel seçimlerine ve 24 Nisan İstanbul seçimine kilitlemiştir. Seçimler sırasında partilerin terörle mücadeleye yaklaşımı etrafında beka meselesi, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Türkiye İttifakı önerisi, seçim ertesinde ise İstanbul ve Ankara'daki belediye başkanlıklarını CHP'li adayların kazanması konuları öne çıkmıştır. Dış politika gündeminde ise Suriye krizi merkezi yerini korumuştur. Bu kriz, Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve

¹ Bu makale Ufuk Ulutaş'ın derlediği *Covid-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar, Yeni Trendler*, (Ankara: SAM Yayınları, 2020) başlıklı eserde yayımlanan "Yeni Bir Dünya Düzeni mi, Düzensizliği mi?" başlıklı yazının genişletilmiş halidir.

Rusya ile ikili ilişkilerindeki iş birliği ve gerginlik konularını, lider görüşmelerini ve mutabakatları içerecek ölçüde çok boyutlu ilerlemiştir. ABD ile ikili ilişkilerde S-400 gerginliği, yaptırımlar ve F-35 programından çıkarılma, CAATSA tartışması, güvenli bölge mutabakatı ve Barış Pınarı Harekatı öne çıkmıştır. 2019'da ayrıca G20, BM ve NATO zirveleri ve Libya ile Doğu Akdeniz mutabakatı diplomasinin kritik dosya konuları olmuştur.

Ancak 2019'un Aralık ayının son günlerinde Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkarak tüm dünyaya yayılan koronavirüs (Covid-19) bir pandemiye sebep olmuştur. Önce Çin, sonra İran, daha sonra Avrupa ve ABD'ye yayılan salgın 2020 ve sonrasını da etki altına alacak küresel bir krize dönüşerek 21. yüzyılın 11 Eylül saldırıları ve 2008 finansal kriziyle birlikte en önemli olayları arasında sayılacak ölçekte derin bir etkide bulunmuştur. Bu itibarla koronavirüs pandemisinin 21. yüzyılın en önemli felaketi olarak tarih kitaplarına geçeceğine hiçbir şüphe yoktur. Tüm insanlığı sosyal mesafelenmeye zorlayan bu salgın konusunda yapılabilecek ilk tespit hayatımızı "kalıcı bir şekilde değiştireceğidir".² Nitekim "koronavirüs öncesi-sonrası" etiketi daha şimdiden "11 Eylül öncesi-sonrası" tanımlamasının yerine oturmuş durumdadır. Zira Çin'de başlayan bu pandemi çok kısa sürede dünyanın en müreffeh ülkelerini vurmuştur. ABD, İtalya, İspanya ve Fransa en çok ölümün gerçekleştiği ülkeler olarak öne çıkmıştır.

Pandeminin 50 milyon insanın ölümüne sebep olan İspanyol Gribi (1918-1919) ile karşılaştırılması hayatlara, ekonomilere ve uluslararası kurumlara ne denli olumsuz etkilerde bulunacağıının

² Farklı branşlardan uzmanların bilimin otoritesinin ve büyük devletin geri dönüşünden tıbbın dijitalleşmesine ve eşitsizlik uçurumunun genişlemesine kadar birçok alanda ilk öngörülerini için bkz. "Coronavirus will Change the World Permanently. Here's How", *Politico*, 19 Mart 2020.

beklenmesiyle anlaşılabilir.³ Önde gelen ekonomilerin pandeminin ilk birkaç ayı için bile trilyonlarca dolarlık kurtarma paketleri açıklamaları yaşanan/beklenen ekonomik krizin cesametini göstermektedir. Tahminler koronavirüs salgınının ekonomik etkilerinin 2008 krizinden hatta Büyük Buhran'dan daha olumsuz olacağı yönündedir. Ekonomik krizin dışındaki beklentilerin de negatif olduğu gözden kaçmamaktadır; Aynı tedarik zincirlerinin kurulması, siyasi ayaklanmalar, kırılğan devletlerin çöküşü, çatışma bölgelerinde insani trajedinin büyümesi, yeni mülteciler, popülist milliyetçiliğin yükselmesi, bloklaşma, dijital teknolojilerin yaygınlaşmasıyla otoriterlik güçlenirken demokrasilerin gerilemesi gibi.

Pandemiye milli ölçekte cevap verilmesi uluslararası siyasetin “tekrar millileşme”si ve devletin tekrar öne çıkmasına sebep olmuştur. Zira ihtiyaç içindeki toplumlara gerekli yardımı sağlayabilecek idari kapasite sadece devletlerde vardır.⁴ Ulusal ölçekte yönetilse de pandeminin küresel ölçekte olumsuz etkilerde bulunması beklendiğinden aslında küreselleşmenin ilk aşaması ile ikinci aşaması arasında “tarihi bir dönüm noktası” olduğu da ileri sürülmektedir. Robert D. Kaplan’ın “küreselleşme 2.0” dediği bu yeni evrede koronavirüs jeopolitik çalkantıların çoğuna yön veren “siyasi, iktisadi ve psikolojik hadise” olarak değerlendirilecektir.⁵ Pandemi “karşılıklı bağımlılığın” sorgulanmasına sebep olarak sağlık başta olmak üzere birçok stratejik sektörde kendine yeter olma arayışını öne çıkaracaktır. Bu, küreselleşmenin son bulacağı

³ Colin H. Kahl ve Ariana Berengaut, “Aftershocks: The Coronavirus Pandemic and the New World Disorder”, War on the Rocks, 10 Nisan 2020, <https://warontherocks.com/2020/04/aftershocks-the-coronavirus-pandemic-and-the-new-world-disorder>, (Erişim tarihi: 4 Mayıs 2020).

⁴ Tod Lindberg, “The Return of the State”, Commentary, 15 Nisan 2020, <https://www.commentarymagazine.com/tod-lindberg/the-return-of-the-state-coronavirus>, (Erişim tarihi: 4 Mayıs 2020).

⁵ Robert D. Kaplan, “Coronavirus Ushers in the Globalization We were Afraid of”, Bloomberg, 20 Mart 2020.

anlamına gelmemekte, salgın sonrası “yeni, farklı ve daha sınırlı bir küreselleşmeye doğru gidiő” hızlanacaktır.⁶ Yine pandemi sonrası dünyanın iki dünya savaşı arası döneme benzetilmesi de uzun sürecek çok boyutlu belirsizliklerin öngörülmesiyle ilgilidir. İki dünya savaşı arası dönemin milliyetçiliği ve ırkçılığı yükselttiği, Büyük Buhran’ı ve nihayetinde İkinci Dünya Savaşı’nı getirdiği hatırlanırsa öngörülen “düzensizlik” büyük güçlerin rekabeti ve küresel barış için alarm verici bir konumdadır.

YENİ BİR DÜNYA DÜZENİ Mİ, DÜZENSİZLİĞİ Mİ?

Koronavirüs pandemisinin olası etkisini anlamaya çalışırken ilk akla gelen Soğuk Savaş sonrası kurulan ve son yıllarda çöküőte olduğu söylenen liberal dünya düzeninin yerine yenisini getirip getirmeyeceğidir. Mevcut dünya düzeni güçler dağılımı açısından ABD’nin üstünlüğüne dayalı çok kutupluluk halidir. Koronavirüs pandemisi sonrasında yakın-orta vadede Çin’in ABD’nin yerine geçecek bir süper güç konumuna yükselmesi senaryosu gerçekçi görünmemektedir. ABD son yıllarda kendi formüle ettiği “liberal normları” yine kendi politikalarıyla zayıflatıyorsa da, Çin’in politik ekonomi ve uluslararası normlar açısından da bir düzen kurabilme kapasitesinde olduğu söylenemez.⁷ Avrupa Birliği’nin (AB) liberal düzeni korumakla ilgili ABD’ye bağımlılıktan kurtulamayan bir siyasetsizlik ve lidersizlik sendromundan muzdarip olduğu söylenebilir. Rusya ise düzensizlikten beslenen bir büyük güç olarak düzen kurma kapasitesine çok uzaktır.

Uluslararası ilişkiler biliminin duayenlerinden Joseph S. Nye Jr. de koronavirüs pandemisinin “yeni bir dünya düzeni” getire-

⁶ Richard Fontaine, “Globalization will Look Very Different after the Coronavirus Pandemic”, *Foreign Policy*, 17 Nisan 2020.

⁷ Murat Yeşiltaş, “Yeni Dünya Düzeni Beklentisi Gerçekçi mi?”, *Sabah*, 11 Nisan 2020.

ceği fikrini abartılı bulmaktadır. 1945 sonrası ABD liderliğinde başlayan küreselleşmenin son bulmasını ve Çin'in küresel bir güç olarak ABD'yi geçmesini öngörmemektedir. Nye, ne sert güç ne de yumuşak güç alanında Çin'in ABD'den liderliği alamayacağını savunmaktadır. ABD başkanının iş birliği ve yumuşak güce dayalı politikalar takip etmesi durumunda pandeminin dünyayı daha iyi bir yere çevireceğini ileri sürmektedir. Aksi takdirde milliyetçi popülizm ve otoriterlik güç kazanacaktır.⁸

Koronavirüsün jeopolitik etkisinin Richard Haass'ın işaret ettiği gibi "tarihi yeniden şekillendirme" değil "hızlandırma" şeklinde olması akla yatkın gelmektedir. Haass'a göre beklenmesi gereken İkinci Dünya Savaşı sonrası iş birliği değil Birinci Dünya Savaşı sonrası belirsizliğidir.⁹ Bu da ABD liderliğinin düşmeye devam etmesi, küresel iş birliğinin daha da zayıflaması, birçok ülkenin başarısız devlete dönüşmesi ve büyük güç rekabetinin derinleşmesi anlamına gelecektir. Uluslararası sistemin geleceğinin şekillenmesinde etkili iki aktör olan ABD ve Çin'in pandemi sonrasında iş birliği yapmaması, aksine çok boyutlu ve sert bir kışırmaya girmesi, ticaret savaşlarına virüs savaşının eklenmesi demektir. Yeni bir dünya düzeni kurulamasa da "büyük güç rekabetine dayalı düzensizliğin" yani "türbülans"ın yoğunlaşacağı anlaşılmaktadır.

Pandemi, ülkelerin kendine yeter olabilmek için stratejik sektörlerini özel korumaya alacağı, dönüştürücü bir "güvenlik kaygısı fırtınası" getirmiştir. Bu, yenilerinin gelmesi beklenen salgınlarda diğer ülkelerden maske ya da solunum cihazı dilenmemek için sağlık sektörüne yapılan yatırımlarla sınırlı kalmayacaktır. Yüksek teknolojiye uzanan birçok alanda, milli kurum kapasite-

⁸ Joseph S. Nye JR, "No, the Coronavirus will Not Change the Global Order", *Foreign Policy*, 16 Nisan 2020.

⁹ Richard Haass, "The Pandemic will Accelerate History Rather Than Reshape It, Not Every Crisis is a Turning Point", *Foreign Affairs*, 7 Nisan 2020.

tesinin güvenliği hakkında bütün baŐkentler kendilerini azami tizlenmek zorunda hissedecektir. Bu güvenlik fırtınası büyük güç rekabetini “model tartışmaları” dahil yeni alanlara taŐırmaktadır. Nitekim Robert D. Kaplan¹⁰ bu pandeminin Batı dnyasının kırılmalılığını ortaya koyduğuna dikkat çekerek otoriter rejimlere sahip Çin ve Rusya’nın bürokrasilerini ve Şirketlerini hükümetlerinin kolları olarak çalıştırdıklarını öne sürmektedir. Kaplan’a göre bu iki ülke güç rekabetinin ve savaşın klasik/Batılı anlamını deĐiŐtirirken Batı’nın (ABD’nin) nasıl cevap vereceği önem kazanmaktadır. Pandemiyle küresel bir bilincin oluŐtuĐunu hatırlatarak Batı’nın ittifaklarını güçlendirerek tepki vermesini önermektedir. Bu öneri Batı demokrasilerini –güçlenme ihtimali olan– otoriter rejimlere karşı korumayı da hedeflemektedir.

Önümüzde Kaplan’ın bahsettiği gibi ittifaklara dayalı bir kutuplaŐma mı var? Yoksa her büyük gücün kendisini baz alarak kuracağı ikili ilişkilerle mi rekabet devam eder? Bunu Şimdiden kestirmek zor. Net olan Şey ise uluslararası iş birliği beklentisinin güç rekabetinin yoğunlaşması karşısında oldukça düşük olmasıdır. Bu, ABD liderliğinin düşüşü, ABD-Çin soğuk savaşının büyümesi, AB’nin derin sancısının devam etmesi tahminleriyle yakından ilgilidir.

ABD LİDERLİĞİNİN DÜŞÜŞÜ

“Önce Amerika” mottosuyla ABD’yi küresel liderlikten geri çeken Trump yönetiminin uluslararası düzene nasıl bir etkide bulunduğu tartışmasıyla pandeminin etkisinin ne olacağı öngörülerini aynı yerde bulmaktadır. Aslında pandeminin her ülkenin başının çaresine bakma Şeklinde yönetilmesi de ABD liderliğinin düşüŐüyle yakından irtibatlıdır. Başkan Trump’ın koronavirüsle mücadelede liderlik edememesi ve Çin’i suçlamaktan öte bir diplomasi ham-

¹⁰ Robert D. Kaplan, “Why the Pandemic Should Transform the Way America Thinks about War”, *Washington Post*, 8 Nisan 2020.

lesinde bulunmayışı son yıllarda sıklıkla bahsedilen “liberal dünya düzeninin çöküşü” tezinin yeni emareleri olarak görülmektedir.

Trump yönetiminin pandemiye yaklaşımı iki yönlü olarak eleştirilmiştir. İlki Başkan Trump’ın krizi hafife alan ilk açıklamalarına ve ABD sağlık sisteminin kötü kriz performansına yöneliktir. İkincisi ise daha köklü bir mesele olan ABD’nin pandemi sürecinde küresel liderlik edemediği eleştirisidir. ABD’nin küresel gücü düşüşte olsa bile Bush ve Obama’nın 2008 krizinde G20’yi harekete geçirerek uluslararası bir dayanışmaya liderlik edebildiği hatırlatılmaktadır. Trump’ın dış politikasını eleştirenler “Önce Amerika” yaklaşımının pandemi ve sonrası dönemde ABD’ye büyük zararlar verdiğini ve vermeye de devam edeceğini kuvvetli bir şekilde öne sürmektedir. Çıkış önerileri ise pandemiyle mücadelede küresel iş birliği zorunluluğunun görülerek ABD’nin buna liderlik etmesidir.¹¹ Henry A. Kissinger, Colin H. Kahl ve Ariana Beengaut gibi analistler de ABD’nin İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki gibi “uluslararası kurumlar, normlar ve ittifaklar kurabilme” seçeneğinin olduğunu savunmaktadır. ABD’yi pandemiye “küresel liderlik rolü”nü üstlenmeye çağırın Amerikalı analistler Çin’in güç rekabetinde öne geçmesinden endişelidir. Kurt M. Campbell ve Rush Doshi,¹² Çin’in uluslararası liderlik için manevra yaptığını, ABD’nin bu krize G7 ve G20’yi harekete geçirerek cevap vermemesi durumunda “Süveyş anı” ile karşı karşıya geleceği görüşünü savunmaktadır. İngiltere’nin 1956 Süveyş Kanalı krizinde “küresel liderliği kaybetmesi” gibi ABD’nin de bir kritik dönemde olduğunu iddia etmektedir.

¹¹ Philip H. Gordon, “‘America First’ is a Dangerous Fantasy in a Pandemic, Foreign Aid and Global Leadership will Be Integral to Any Solution”, *Foreign Affairs*, 4 Nisan 2020.

¹² Kurt M. Campbell ve Rush Doshi, “The Coronavirus could Reshape Global Order”, *Foreign Affairs*, 18 Mart 2020.

ABD-ÇİN REKABETİNİN GELECEĞİ

Koronavirüs pandemisi ABD-Çin rekabeti tartışmasını da hararetlendirmiştir. Şi Jinping yönetiminde Çin'in daha hırslı bir liderlik iddiası taşıdığı ve dijital otoriterlikle birleştirdiği devlet kapitalizmi modeline üstünlük atfettiği argümanı zaten son yıllarda sıklıkla gündeme getiriliyordu. Başkan Trump'ın pandemiye hem kendi içinde hem de küresel ölçekte yönetmekte başarısız olmasıyla dengeyin ABD aleyhine daha da bozulacağı ve Çin'in güç rekabetinde öne geçeceği korkusu Washington çevrelerinde büyümektedir. Hatta 8 Nisan'da *The Washington Post*'ta çıkan bir yazı¹³ Çin'e tepkinin Trump ve destekçileriyle sınırlı olmadığını göstermektedir. Bu yazının bahsettiği araştırmaya göre Washington'ın partizan siyasetiyle ABD halkının Çin algısı ayrıştırlmaktadır. Pandemi sebebiyle Cumhuriyetçi ve Demokrat seçmen Çin konusunda aynı görüşe gelerek virüsün yayılmasının sorumlusu olarak Pekin yönetimine işarete etmektedir. Her iki partinin seçmenleri de ABD'nin "daha sert ve realist bir Çin politikası"na ihtiyacı olduğunu düşünmektedir. Başkan Trump'ın "Wuhan virüsü" demekte ısrar ederek Kasım 2020 seçimlerinde kullanılmak üzere Çin ile hesaplaşmanın zeminini oluşturduğu ve muhaliflerinin de Trump'a "ırkçı tanımlama" tepkisinde bulunarak bu sermayeyi kullanma imkanı vermek istemediği açıktır. Ancak güncel parti siyaseti bir yana ABD kamuoyunun "virüsü ABD askerlerinin Wuhan'a getirdiğini ileri sürerek" propaganda savaşı yapan Çin'i suçlamayı terk etmesi beklenmemelidir. Pandeminin ABD ekonomisine vereceği zarar da Amerikan kamuoyundaki Çin algısını geri dönülemez şekilde etkileyebilir. Çin (ya da Çin Komünist Partisi) ABD halkının "ortak ötekisi"ne dönüşerek pandemi öncesinde bahsedilen "iki büyük güç arasındaki soğuk savaş" fikri daha somut temellere kavuşturulabilir. Yeni başkanın Demokrat olması durumunda bile

¹³ "The Coronavirus Crisis is Turning Americans in Both Parties against China", *The Washington Post*, 8 Nisan 2020.

ABD ile Çin arasındaki küresel liderlik ve hegemonya kapışmasının zorlu geçeceği anlaşılmaktadır.

Pandemiyle mücadele sırasında yaşanan “kim daha başarılı” rekabeti şimdiden “liderlik etme ve başarılı model” tartışmasıyla ideolojik bir kapışmaya çevrilmiş durumdadır. Virüsün adlandırmasıyla başlayan bu kapışma, demokratik ve otoriter rejimler arasında performans yarışına ve liderlik tartışmasına dönüşmüştür. ABD medyası, Komünist Parti yönetimindeki Çin’i pandemiden “sorumlu tutmakta” ve “küresel liderlik yapmaya hiç uygun olmadığını” ilan etmekte birbiriyle yarışmaktadır. Pekin “Asya’nın hasta adamı” ilan edilirken pandemi de “otoriter yönetimin şeffaf olmamasının kaçınılmaz bir sonucu” şeklinde görülmektedir. Pekin ise hızlıca büyük hastaneler kurarak ve Wuhan’ı karantinaya alarak virüsün yayılmasını kontrol altına almıştır. AB ülkeleri temel sağlık malzemelerini İtalya’dan bile esirgerken Çin ise İran, İtalya, Belçika ve Sırbistan’a yardımda bulunmuştur. Bu çabalarla Çin kendini “pandeminin çıktığı yer” olmaktan hızla “pandemiyle mücadelede dünyaya yardım eden ülke” konumuna taşımıştır. Pekin yönetimi “Çin virüsü” adlandırmasına cevaben de virüsün Ekim 2019’da Wuhan’a gelen ABD askerlerinden bulaştığı iddiasını yaymıştır. “Virüsle mücadelede dayanışma” kavramını öne çıkararak “başarısı”nı da otoriter “siyasi rejiminin üstünlüğü” olarak pazarlamıştır.

Salgın sırasında Pekin’in tıbbi yardım jestlerine rağmen ABD ve Avrupa’da Çin eleştirisi öne çıkmaktadır. Virüsün çıktığı yerin Wuhan olması, Pekin’in dünyayı başta eksik/yanlış bilgilendirmesi ve Dünya Sağlık Örgütü’nün (DSÖ) en başta virüsün insandan insana geçmediğini söylemesi sebebiyle pandeminin sorumlusu olarak Çin’e işaret edilmektedir.¹⁴ Hatta pandemi sonrası Çin’in dünya siyasetine ağırlığını koyma emelleri olduğuna dair analizler

¹⁴ Dünya Sağlık Örgütü hakkındaki tartışma için bkz. Kılıç Buğra Kanat, “Why is There a Debate about WHO Today”, *Daily Sabah*, 18 Nisan 2020.

artmaktadır. Kuşkusuz Başkan Trump bu eleştiriye liderlik etmekte ve söylemini eyleme geçirmektedir. DSÖ'yü “Çin'in tezlerini savunmak” ve “Wuhan'da salgının nasıl yayıldığına ilişkin güvenilir bir soruşturma yapmamak” ile suçlayan Trump, ABD'nin DSÖ'ye verdiği fonu durdurmuştur.¹⁵

Batı başkentlerinden Washington ve Londra'nın yanı sıra Paris de Çin eleştirisini gündeme taşımıştır. Fransa Cumhurbaşkanı Macron İngiliz *The Financial Times* gazetesine verdiği mülakatta “Krizin Çin tarafından çok daha iyi yönetildiğine dair bir naif düşünceye sahip değiliz. Her şeyi bilmiyoruz” açıklamasını yapmıştır.¹⁶ Ancak virüsle mücadelesi çerçevesinde test kiti ve maske temininde Çin fabrikalarına ihtiyaç duyduğu için Macron'un Pekin konusunda zor durumda kaldığı söylenebilir. Bu yüzden Macron'un Trump gibi Çin'i suçlamada ileri gitmesi beklenmemelidir. Fransız cumhurbaşkanı daha 26 Mart 2020'de Çin Devlet Başkanı Şi Cinping ile toplantısı sonrasında Avrupa ile Çin arasındaki ortaklığın “çok taraflılıkta örnek teşkil etmesi” gerektiğini söyleyerek Kuşak ve Yol Projesi'ne destek vermiştir.¹⁷ Bunun temel sebebi ekonomik krizden çıkışta Güney Avrupa ülkelerinin Çin yatırımlarına ümit beslemesidir.

Pandemiyle birlikte ABD'de Çin'in yeni dünya düzeni dayatacak hırsla davrandığını öne süren yorumlarda ciddi bir artış gözlenmektedir. Çin'in zorlu bir stratejik rakip haline geldiğini ve virüsü fırsat olarak kullandığını söyleyenler çoğunluktadır. Buna bir örnek Pekin'in DSÖ'nün de dahil olduğu BM kurumlarını ele geçirerek BM

¹⁵ “ABD Başkanı Trump, Dünya Sağlık Örgütüne Sağladıkları Fonu Durdurdu”, *Hürriyet*, 15 Nisan 2020.

¹⁶ “Fransa Cumhurbaşkanı Macron: Çin'de Kovid-19'la İlgili Bilmediğimiz Şeyler Oldu”, *Anadolu Ajansı*, 17 Nisan 2020.

¹⁷ “Macron: Dünyanın Düzeni için Çin ile Avrupa Arasındaki İlişkiler Vazgeçilmez Bir Hale Geldi”, *Anadolu Ajansı*, 26 Mart 2019.

sistemini içeriden çöküşe götürdüğünü ileri süren argümandır.¹⁸ Yine de ABD ile Çin arasındaki rekabetin kaçınılmaz bir kavgaya (soğuk savaş) ile sonlanmaması gerektiğini söyleyen görüşlerin az olmadığını belirtmek gerekir. Uluslararası ilişkiler literatürünün duayenlerinden Joseph Nye, Çin'in siber hırsızlık ve hakkaniyetsiz ticaret uygulamaları için cezalandırılmasını doğru bulmakla birlikte ABD ile Çin arasındaki geleneksel güç rekabetine rağmen pandemi ve iklim değişikliği ile mücadelede iş birliği yapılmasını önermiş ve iki tarafa da propaganda savaşının seviyesini düşürme, pandeminin yeni dalgaları karşısında iş birliği, BM koronavirüs fonuna cömert katkıda bulunma ve mücadelede bilgi paylaşımı yapma çağrısında bulunmuştur.¹⁹ Bu çağrının Trump'ın Kasım 2020 seçimlerinde yeniden başkan seçilmesi durumunda anlamlı olacağı düşünülmemelidir. Ancak Demokrat adayın başkan olması durumunda ise ABD'nin küresel rolündeki düşüşü tekrar bir yükselişe çevirme konusunda ekonomi başta olma üzere ülkenin yapısal zorluklarının aşılmasının hiç kolay olmadığı da açıktır.

AB'NİN DERİNLEŞEN KRİZİ

Büyük güç rekabetinin nereye gideceğini öngörmek zor ise de 2008 finansal krizi, Brexit ve mülteci akınından olumsuz etkilenen AB'nin bu pandemiden sonra mevcut haliyle devam edemeyeceğini söylemek daha kolay olsa gerektir. AB içindeki krizin ilk boyutu ise en çok ölümün İtalya ve İspanya'da olması ve AB ülkelerinin bu ülkelere gerekli sağlık yardımını esirgemesiyle anlaşmıştır.²⁰

¹⁸ Tung Chneg-Cia ve Alan H. Yang, "How China is Remaking the UN in its Own Image", *The Diplomat*, 9 Nisan 2020.

¹⁹ Joseph, S. Nye Jr., "Why the Coronavirus is Making U.S.-China Relations Worse", *The National Interest*, 3 Nisan 2020.

²⁰ İtalya eski başbakanı Salvini'nin "AB'den nefret ediyor ve tiksiniyorum. Birlikten ziyade, yılanlar ve çakallar mağarası. Önce virüsü yeneceğiz, sonra dönüp AB'yi düşüneceğiz" cümleleri zor günde yalnız bırakılmanın duygusal tepkisi olarak kayıtlara geçmiştir. Bkz. "Eski İtalya Başbakanı AB'ye Sert Çıktı! Yılanlar ve Çakallar Mağarası", *Sabah*, 27 Mart 2020.

AB'nin derin sancısı mevcut sağlık kriziyle sınırlı gözükmemektedir. Pandemi sonrası ekonomik toparlanma konusu yani krizin ikinci boyutu Avrupa'nın güney ülkelerinde daha yoğun kaygılar üretmiştir. İtalya Başbakanı Giuseppe Conte Almanya ve Hollanda'yı "eski kafalılığı" terk etmeye çağırarak AB olarak pandemi krizine "olağanüstü enstrümanları kullanan güçlü ve üniter bir tepki" ile cevap verilmesini istemiştir. Krizin "tüm Avrupa için tarihi bir meydan okuma" olduğuna dikkat çeken Conte "güçlü bir Avrupalılık ruhu" ile krizin aşılabileceğini söylemiştir. Aksi takdirde İtalyanların AB'ye karşı "tam güven kaybı" yaşaması ve "Avrupa'da aşırı sağın çok daha fazla güçlenmesi" söz konusu olacaktır.²¹ Yani asıl mesele pandeminin mali faturasını kimin karşılayacağıdır. Yine İspanya Başbakanı Sanchez de "Avrupa'nın kendisinin tehlike altında" olduğunu söyleyerek "Ya sarsılmaz dayanışmayla cevap veririz ya da birliğimiz çöker" ifadelerini kullanmıştır.²² Benzer şekilde Fransa Cumhurbaşkanı Macron, AB'nin zengin üyelerinin destek vermesi durumunda "İtalya, İspanya ve belki Fransa'da popülistlerin zafer elde edeceği" uyarısında bulunmuştur. Salgının yol açtığı krizin yönetiminde en zengin AB ülkelerinin daha fazla sorumluluğu bulunduğunu aktaran Macron "AB'nin siyasi bir proje mi yoksa (ekonomik) bir pazar mı olduğu konusunda karar vermemiz gereken bir dönemdeyiz. Ben siyasi bir proje olduğunu düşünüyorum. (AB'yi) daha da ileriye taşımazsak Avro Grubu ve Avrupa düşüncesinin yıkılma riski bulunuyor. Bazılarını feda ettiğimiz bir pazara sahip olamayız"²³ değerlendirmesinde bulunmuştur.

²¹ "İtalya'dan Kovid-19'a Karşı 'Ekonomik Dayanışma' Göstermeyen AB'ye Tepki", Anadolu Ajansı, 30 Mart 2020.

²² "İspanya Başbakanı: Avrupa'nın Geleceği Tehlikede", *Hürriyet*, 5 Nisan 2020.

²³ "Fransa Cumhurbaşkanı Macron: Çin'de Kovid-19'la İlgili Bilmediğimiz Şeyler Oldu".

İtalya ve İspanya gibi ekonomisi pandemi öncesinde de iyi durumda olmayan Akdeniz ülkeleri ve hatta Fransa bile çözüm için Kuzey Avrupa ülkelerine, en çok da Almanya ve Hollanda'ya bakmaktadır. Bu iki ülkenin pandeminin Avrupa'ya getirdiği ekonomik maliyeti ödemek istememesi durumunda Avrupa'nın güneyi ile kuzeyi arasında ciddi bir ayrışma ortaya çıkacaktır. AB maliye bakanlarının 7 Nisan'daki zirvede 500 milyar avroluk kurtarma paketini kabul etmesi olumlu bir adım olsa da daha fazla dayanışmanın gerektiği ortadadır. Birliğin derinleşen krizini gören AB Komisyonu Başkanı Ursula von der Leyen, üye ülkelerin ekonomik krizden çıkmaları için daha fazla para ayrılması gerektiğini vurgulayarak "Avrupa için bir Marshall Planı'na ihtiyaç var" fikrini desteklemiştir.²⁴

"Yeni Marshall Planı" fikri kağıt üzerinde parlak dursa da finansmanını kimin karşılayacağı belirsizdir. Üç aday akla gelmektedir: ABD, Çin ve Almanya. Başkan Trump'ın Kasım'da seçimleri kazanması durumunda ABD'nin bu ağır yükün altına girmesinden ziyade milliyetçi ve izolasyoncu eğiliminin güçlenmesi beklenir. Demokratların kazanması durumunda ABD'nin yeni bir küresel liderlik çabasına girme ihtimali var ise de 47 milyon işsiz olmasının beklendiği bu pandemi sonrasında ABD ekonomisinin buna takatinin olması pek olası görünmemektedir.

İkinci aday Çin'in Avrupa'nın güneyinin çöken ekonomilerini toparlayacak bir girişimde bulunması ise tam bir küresel liderlik iddiası olur. Ancak büyümesi düşen ve iç istihdam sorunu artacak Çin'in iddialı bir planla gelmesi güçlü bir ihtimal değil. Avrupa gücü olarak Almanya'nın bir Marshall Planı devreye alması ise AB'yi tümüyle sırtlanmak anlamına gelecektir. Siyasi liderlik boyutu olmayan bir mali yükü Alman siyasetinin taşıması da zor görünmektedir.

²⁴ "EU's von der Leyen Calls for 'Marshall Plan' for Europe", Deutsche Welle, 5 Nisan 2020.

Bazı analistlere göre bu dayanışma krizini aşamayan AB bir anlamda “Kutsal Roma İmparatorluğu’nun son yıllarını”²⁵ yaşayacaktır. “Avrupa projesi” başarısızlığa uğrarken üye ülkelerin birçoğunda aşırı sağ partiler iktidara gelecektir. Olası senaryolardan birisi de AB’nin kuzey-güney hattında bölünerek küçülmesidir. Almanya’nın önderliğinde Kuzey ve Batı Avrupa yeni AB olurken Çin ile yakınlaşan Güney ve Doğu Avrupa kendi yolunu arayacaktır. Dayanışmanın güçlendirilmediği her senaryoda Avrupa, Rusya’nın daha fazla nüfuz edeceği bir coğrafyaya dönüşecektir.

“GEÇİŞE HAZIRLIK” VE TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Bu pandeminin uzun süreceğinin beklenmesi “pandemi sonrasında hazırlık” gündemini de önemli hale getirmiştir. Kissinger bir yandan virüsle bütün güçle mücadele ederken diğer yandan da pandemi sonrası dünyaya “geçiş” için hazırlanma ihtiyacına işaret etmektedir. Liderlerin “krizi yönetirken geleceği kurmak” gibi tarihi bir meydan okumayla karşı karşıya olduklarını hatırlatan Kissinger krize milli bazda cevap vermenin yeterli olmayacağını söylemektedir. Küresel iş birliğine dayalı bir vizyonla hareket edilmezse milli ve küresel düzeyde en kötüyle karşılaşılacağını savunmaktadır. Ayrıca Marshall Planı ve Manhattan Projesi’nden ders çıkararak ABD’ye üç öneride bulunmaktadır; i) virüse karşı küresel direnci ve mücadeleyi destekle, ii) dünya ekonomisinin yaralarını sar, iii) liberal dünya düzeninin prensiplerini koru.²⁶ Yeni ABD yönetimin Kissinger’ın tavsiyelerine ne denli kulak kesileceği bir yana “geçişe hazırlıklı olma” bütün ülkelerin önünde kaçınılmaz bir zorunluluk olarak durmaktadır. Kapasitelerini yeni döneme göre hazırlayanlar

²⁵ John Gray, “Why This Crisis is a Turning Point in History”, *New Statesman*, 1 Nisan 2020.

²⁶ Henry A. Kissinger, “The Coronavirus Pandemic will Forever Alter the World Order”, *The Wall Street Journal*, 3 Nisan 2020.

büyük güç rekabetinde daha avantajlı konumda bulunacaktır. Bu hazırlığın iş birliği içinde yapılması ihtimalinin düşük olacağı pandemi sırasında Batılı müttefiklerin birbirinin tıbbi malzemelerine el koymasından anlaşılmaktadır. Aslında insanlık olarak pandemi sonrasında ne yapacağımızı pandemi sırasında ne yaptığımız büyük ölçüde belirlemektedir.

ABD'nin yeni izolasyoncu bir tavırla küresel liderlik sorumluluğundan ayrılmaya ve transatlantik ittifakın çözülmeye devam etmesi durumunda Çin ile Rusya'nın büyük güç rekabetinde daha geniş alan bulacağı açıktır.²⁷ Pandemi öncesi de hem ABD ve AB ile krizler yaşayan hem de kendi hayati milli çıkarları için Rusya ile iş birliği yapabilen Türkiye'nin yeni döneme en hazır ülkeler arasında olduğu söylenebilir. 2013'ten itibaren yaşadığı türbülans döneminde gösterdiği milli direnç ve kriz yönetimi tecrübesi sayesinde Türkiye pandemi sonrasına geçişe kolaylıkla uyum sağlayacaktır. Gezi Parkı Şiddet Eylemleri, 17-25 Aralık girişimleri, 2015'te Rusya ile uçak krizi, 15 Temmuz darbe girişimi, AB ve ABD ile gerilen ilişkiler gibi kriz dönemlerinin hepsi Türkiye'nin uluslararası sistemde daha etkin olma isteğiyle bağlantılı olmuştur. Bu itibarla Türkiye son yıllarda her yıl neredeyse on yıllık hareketliliği yaşayan bir ülke durumundadır. Türkiye'nin stratejik konumu etkin dış politikayı mecbur kılmakta ve bu da Türk dış politika yapımcılarını dünya gündeminin önemli başlıklarıyla yakından ilgilenmek durumunda bırakmaktadır. Bu sebeple 2013'ten itibaren artarak Suriye iç savaşının etkileriyle yüzleşen Ankara iç ve dış türbülans ile mücadele etmek zorunda kalmıştır.

Arap isyanlarının Körfez'in statükocu güçleri tarafından geri çevrilmesiyle başlayan bölgesel türbülans, Donald Trump'ın Kasım 2016'da ABD başkanı seçilmesiyle küresel bir türbülansla birleş-

²⁷ Talha Köse, "How US May Act in Post-Virus World: Neo-Isolationist Option", *Daily Sabah*, 8 Nisan 2020.

miŐtır. Bu ikili türbülansın odağında Suriye, Irak, Doğu Akdeniz ve Libya gibi çatışma/rekabet alanları bulunmaktadır. Bu alanlarda Türkiye'nin milli çıkarlarını temin etmek çok sayıda aktör ile hem iş birliği hem de rekabet ilişkisi kurmayı gerektirmiŐtir.

Cumhurbaşkanlığı sistemine geçilmesi koronavirüs pandemiyle mücadelede bir avantaj sağlamıştır. Krizi ilk başından itibaren Bilim Kurulu kararları iŐıĐında yürüten Türkiye, Güney Kore ve Almanya gibi düşük ölümlerle süreci yönetmektedir. AK Parti iktidarı döneminde yaygın ve etkin bir sağlık sisteminin kurulması, genfusun varlığı ve hızlı karar alabilme imkanı Ankara'nın pandemi sürecinde iyi performans göstermesine katkı yapmıştır.²⁸ Batı'nın müreffeh ülkelerini vuran pandemide dayanışma ve iş birliğinin ortaya konulamaması dikkatlerden kaçmamıŐtır. Bu kaosta Çin ve Rusya tıbbi yardımlarla küresel g rekabetinin örnekleri olacak Şekilde ne çıkmış ve bu konuda kendi lehlerine algı oluŐturmuŐlardır. Ancak her iki ülkenin yardımları kuŐkuyla karşılanmıştır.²⁹

Türkiye ise ayırım yapmaksızın birçok ülkeye tıbbi yardımda bulunarak pandemi sırasında bencilce davranmayan ve ürettiği tıbbi malzemeyi paylaşan bir model konumuna yükselmiştir. Diğer bir tabirle Ankara, pandemiyle mücadele için bir yandan uluslararası platformları harekete geçirmekte ve Cumhurbaşkanı Erdoğan liderlerle ikili görüşmeler yapmakta diğer yandan çok sayıda ülkeye tıbbi yardım göndererek "korona döneminde insani diplomasi" rneği sunmaktadır. Fakat bu dayanışma hamleleri Ankara'nın pandemi sırasında bile g mücadelelerinin ve çatışmaların devam ettiği gerçeğini gözden kaırmasıyla sonuçlanmamaktadır. Nitekim İdlib'de radikal örgütlerin 5 Mart mutabakatını bozmaması için Rusya ile yrtlen hassas iş birliği ve yine Libya'da Trablus hükümetinin asi

²⁸ Nebi MiŐ, "Virüs Sonrası Trendler: Güçlü Devlet, Yerli retim, Etkin Hükümet", *Türkiye*, 24 Mart 2020.

²⁹ "Beware of Bad Samaritans", *Foreign Policy*, 30 Mart 2020.

Hafter güçlerini geriletmesi için verilen aktif askeri destek Türkiye'nin koronavirüs sonrası dünyadaki güç mücadelelerine hazır olduğunu düşündürmektedir.

Bu pandemi eğer son yıllarda krizde olan liberal dünya düzeninin çöküşünü hızlandırmaktaysa Türk dış politikasını anlamlandırmada önerilen uyum ve hesaplaşma tezlerinden ikincisi öne çıkmaya devam edecektir. Uyum tezi Türkiye'nin komşu ve müttefikleriyle kavga ederek yalnızlaştığını savunmaktayken hesaplaşma tezi aktivizm, risk alma ve mücadeleye ağırlık vermektedir. İkinci tez doğrultusunda Türk dış politika yapıcılarını diplomasiden asla vazgeçmeden gerektiğinde ABD ve AB ile gerilim yaşamayı göze almaktadır. Çıkarları uyumlulaştırmadan önce sert rekabetin vazgeçilmezliğini kabul etmektedir. Bu tez Türkiye'nin 2013'ten itibaren içte ve dışta bir mücadele içinde olduğunu, içi boşaltılan müttefikliğin ülke menfaatlerini korumadığını vurgulamaktadır. Terörle mücadelenin yanı sıra Suriye ve Doğu Akdeniz dosyalarında müzakerenin yanı sıra sert gücün gerekliliğine işaret etmektedir. Küresel ve bölgesel düzenin çatırdamasının korumacı eğilimleri arttırdığı ve ekonomide sadece neoliberal yaklaşımı takip etmenin felakete sonuçlanacağı görüşünü benimsemektedir. Gelen dünyanın büyük güçler rekabeti üzerine oturduğu düşünülürse ikinci paradigma Türkiye dış politikasının da ana omurgası olarak karşımıza çıkmaktadır.

SONUÇ

Koronavirüs sonrası dünyada birçok şeyin daha farklı olacağı görüşü yaygınlıkla tartışılmaktadır. Her gün gazete ve televizyonlarda sağlığa dayalı güvenlik anlayışının yeni bir yaşam tarzını getireceği ve yüz yüze görüşmenin yerini gittikçe büyüyen dijital dünyanın iletişim yöntemlerinin alacağı ileri sürülmektedir. Bu güvenlik fırtınasının ve dijitalleşmenin özgürlüklere yönelik yeni riskler

(kontrol ve gözaltı gibi) üretmesi de kaygı doğurmaktadır. Çin ve Rusya gibi otoriter rejimlerin model olarak görülmesi ciddi bir risk olarak tartışılmaktadır. Mevcut demokrasilerin dahi dijital gözetiminin disipline edici imkanlarını benimsemesinden ve güvenlik adına yeni kısıtlamaları normalleştirme ihtimalinden bahsedilmektedir.³⁰ Birçok Batı demokrasisinin insan hak ve özgürlüklerini kısıtlayan sert tedbirler alması geleceğe ilişkin kaygı uyandırmaktadır.

Koronavirüs pandemisinin dünya siyasetinde büyük bir şok yarattığı ve ekonomiden gündelik hayata kadar yaygın etkilerde bulunacağı kabul edilse de dünya düzeni bağlamındaki etkisi netleşmemiştir. Pandeminin dünya tarihinde ciddi bir dönüm noktası olduğunu savunanlara karşı sadece tarihin hızlandığını ileri sürenler bulunmaktadır. Ülkelerin pandemiye milli ölçekte karşılaması yüzünden virüsle mücadelede küresel bir bilincin ortaya çıkmasını küresel iş birliği ihtimali olarak değerlendirenler ise azınlıkta kalmaktadır. Bu da büyük güç rekabetinin yoğunlaşacağı düşüncesini savunanları öne çıkarmaktadır. Salgına rağmen ABD'nin Rusya, Venezuela ve İran'a karşı yaptırımlarını hafifletmemesi³¹ belirsizliği ve çekişmesi bol bir dünyanın habercisidir.

Pandemi sonrası yeni bir düzenin kurulması yerine düzensizliğin artması beklenmektedir. Uluslararası sistemde yeni bir güç dağılımı, yeni politik ekonomi ve normlar oluşmadıkça düzen kurulamaz. Ülkeler de yeni ittifaklara mecbur kalacak ölçüde çaresizliğe düşmedikçe radikal değerlendirmeler yapmayacaktır. Bu makale yazıldığında henüz pandemi kontrol altına alınmış durumda değildi. Ancak sağlık kriziyle birlikte gelen ekonomik kriz siyasi liderlerin birinci kaygısına dönüşmüştü. Bilim insanları ikinci veya üçüncü dalgaların gelme ihtimalinden bahsetse de liderler ekonomik çö-

³⁰ Nicholas Wright, "Coronavirus and the Future of Surveillance: Democracies Must Offer an Alternative to Authoritarian Solutions", *Foreign Affairs*, 6 Nisan 2020.

³¹ Kemal İnat, "Korona Döneminde Yaptırımlar", *Türkiye*, 15 Nisan 2020.

küşün yeni istikrarsızlıkları tetikleemesinden ürkmüştür. Günde 5 bine yakın insanın koronavirüsten öldüğü dönemde ABD Başkanı Trump ülkesinin “ölüm tahminlerinin iyimser olduğunu ve virüsün ilerleyişinde eğrinin düzlendiğini” ileri sürmüştür. “ABD ekonomisinin uzun süre durmasının sürdürülebilir” olmadığını vurgulayan Trump “üç aşamalı bir plan”la virüs önlemlerini gevşeteceklerini açıklamıştır.³² Benzer bir eğilim Almanya başta olmak üzere Avrupa ülkelerinde de öne çıkmıştır. Alman Şansölyesi Merkel 21 Mart’ta başlatılan önlemlerin “kademeli” olarak gevşetileceğini açıklamıştır.³³ Bu eğilim liderlerin pandemi sonrası için ciddi kaygı taşıdıklarını ve ülke ekonomilerini çökertmemek için virüsle mücadeleyi kısıtlama-gevşetme-tekrar kısıtlama döngüsüyle yürütme niyetinde olduklarını göstermiştir. Pandemi sonrası küresel sistemde önde gelen aktörler arasında yoğunlaşacak güç rekabetinin ilk alanının ekonomi olacağı açıktır.

2013’ten itibaren içine girdiği türbülansla yüzleşmede kriz yönetim refleksi geliştiren Türkiye koronavirüsle mücadelede bu sebeple başarılı bir performans sergilemiştir. Bu itibarla aynı zamanda pandemi sonrası dünyadaki güç rekabetine de hazırlıklıdır. Türkiye salgın sırasında İngiltere’den Libya ve Somali’ye kadar 30’u aşkın ülkeye yardım yapan aktör olarak iş birliğine ehemmiyet vermektedir. Bununla birlikte dünyanın reel şartlarına uyumda da öncü aktörler arasında yer alacaktır.

³² “ABD’de Virüs Önlemlerinin 3 Aşamalı Olarak Gevşetilmesi Planı”, Anadolu Ajansı, 17 Nisan 2020.

³³ Almanya’da bazı mağazalar 20 Nisan ve okullar 4 Mayıs’tan itibaren açılacak. Bkz. “Almanya’da Kovid-19 Tedbirleri Kademeli Olarak Gevşetilecek”, Anadolu Ajansı, 15 Nisan 2020.

TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA İLETİŞİM BAŞKANLIĞININ YERİ

YUSUF ÖZKIR

Doç. Dr., İstanbul Medipol Üniversitesi İletişim Fakültesi

GİRİŞ

Türkiye'nin 24 Haziran 2018 seçimlerinde Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçmesinden sonra yeni sistemin bir parçası olarak kurulan İletişim Başkanlığı¹ o günden bu yana iç ve dış

¹ Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından açıklanan Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi Türk siyasal hayatında sistemsel anlamda köklü değişimlerin sonucusu olmasının dışında yönetim birimlerini oluşturan aracı kurumlar açısından da ilkleri barındırmaktadır. Bu birimler yürütme erkinin başındaki isim olarak kamu politikalarının oluşturulması ve uygulanması süreçlerinde cumhurbaşkanına altyapı oluşturma işlevine sahiptirler. Yeni sistemde yer verilen sekiz başkanlıktan biri olan İletişim Başkanlığı için Cumhurbaşkanı Erdoğan "Devletin ve Cumhurbaşkanlığının basın, yayın ve iletişime dair tüm çalışmalarını koordine edecek" ifadelerini kullanmıştır. Erdoğan aynı konuşmasında "Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü gibi kurumların ve mevcut sistemde farklı isimler altında çalışan bazı kurumları da başkanlık adıyla buraya alıyoruz" ifadelerine yer ederek iletişim politikalarında köklü bir yapılanma ile daha verimli bir sürece gidileceğinin işaretlerini o dönemde vermiştir.

politika süreçlerinde içerik üretmektedir. İletişim Başkanlığı bir taraftan kurumsal mekanizması gereği Türkiye’de kamu yayıncılığı bağlamında faaliyet gösteren kurum ve kuruluşlara yönelik düzenleyici ve kapasite artırıcı adımlar atmakta diğer taraftan da devletin işleyişi doğrultusunda Türkiye’nin kamusal görünürlüğü ve marka değeri bağlamında çalışmalar yapmaktadır. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından 25 Temmuz 2018’de iletişim başkanı olarak atanan Prof. Dr. Fahrettin Altun da açıklamalarında genel olarak bu noktalara vurgu yapmakta ve iletişim realitesini “olsa da olur aşamasından olmazsa olmaz noktasına”² taşımayı hedeflediklerini, böylece Türkiye markasını güçlendireceklerini ve Türkiye’nin haklı mücadelesini dünyaya anlatacaklarını³ belirtmektedir.

Altun, *Kriter* dergisinde yer alan söyleşisinde Başkanlığın çalışmalarını iki omurga bağlamında değerlendirerek, amaçlarının ve faaliyet çerçevelerinin “milletimizin sesini, devletimizin haklı mücadelesini bütün dünyaya duyurmak” olduğunu belirtmiştir. Altun, bu hedef doğrultusunda kurumlar arasında söylem birliğini tesis etmek, devletin iletişiminin koordinasyonunu sağlamak, yurt içinde ve dışında Türkiye’nin tanıtım stratejilerini yürütmek ve negatif algı operasyonlarıyla mücadele etmek⁴ için çalışacaklarını ifade etmiştir.

Bunun gerçekleştirilebilmesi için de –yine Altun’un kamuoyuna yansıyan açıklamalarından hareketle– üç ana başlıkta bir yol haritası takip edildiği görülmektedir. Birincisi güncel ve ani gelişmelere

² “Fahrettin Altun: Beka Mücadelesinde Stratejik İletişimin Tüm İmkanlarını Kullanacağız”, Söyleşi: Burhanettin Duran, *Kriter*, Sayı: 32, (2019).

³ “Fahrettin Altun: Derdimiz, bölgede ve dünyada söz sahibi olan ülkemizin yükselişine yakışır nitelikli ve değerli çalışmalar gerçekleştirmek ve milletimizin sesini, devletimizin haklı mücadelesini bütün dünyaya duyurmaktır”, İletişim Başkanlığı, 7 Aralık 2019, <https://www.iletisim.gov.tr>, (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2020).

⁴ “Altun: Beka Mücadelesinde Stratejik İletişimin Tüm İmkanlarını Kullanacağız”.

karşı hızlı cevap üretilerek kriz iletişiminin sağlanmasıdır. Bu makalenin sonunda ele alınan gazeteci Cemal Kaşıkçı cinayeti sonrası takip edilen iletişim stratejisi bunun en iyi örneklerindedir. İkincisi stratejik iletişim yönetimiyle Türkiye'nin kamu diplomasisini güçlendirerek ikna ve etki kapasitesini artırmaktır. Türkiye karşıtı küresel lobilerin yıllardır yatırım yaptığı sözde Ermeni soykırımı iddiaları, Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ), PKK-YPG ve DEAŞ gibi terör örgütleriyle mücadele gibi temel başlıklar bu alanla ilgilidir. 1915'te yaşanan süreç konusunda "1915 Olayları"⁵ adıyla internet sitesinin kurulması yayına başlaması ve ABD'de FETÖ'nün işlediği suçları anlatan bilgilerin yer aldığı afişlerin reklam araçlarına asılarak kamuoyuna sunulmasıyla örgütün anlatılması bu kapsamda hayata geçirilen örnekler arasındadır. Üçüncü ana başlığı oluşturan stratejik aktörlere yatırım yapılması konusu ise uzun vadeli bir hedef olarak öngörülmektedir.

Öte yandan İletişim Başkanlığının kurulmasından bu yana kısa bir süre geçmiş olmasına rağmen gerek kamuoyu görünürlüğü gerekse güncel gelişmelerin içindeki yeri açısından kurumun devlet-siyaset-medya üçgeninde kendi alanı bağlamında ön plana çıktığı görülmektedir. Bu durum öncelikle iletişim alanındaki ihtiyaca karşılık gelmesinden ve iletişim alanının pek çok bakımdan disiplinler arası olması ve kitle iletişim araçları özelinde bir değişimin gündelik yaşamı derinden etkileyebilecek niteliğe sahip olmasından kaynaklanmaktadır.

Ayrıca iletişim başkanının devletin temel meselelerinin konuşulduğu toplantılarda bulunması, uluslararası zirvelere katılması ve kritik ziyaretlerde yer alması İletişim Başkanlığı tarafından tasarlanan politikaların etki kapasitesine katkı sağlamaktadır. Çünkü bilginin bizzat tanık olunarak elde edilmesiyle aktarma yoluyla

⁵ 1915 Olayları, <https://www.1915.gov.tr/en>, (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2020).

ulaşılabilmesi arasında özellikle onun iletimi bakımından ciddi fark bulunmaktadır. Bu yüzden iletişim başkanının bilgi ve enformasyona erişme konusunda sürecin aktörleri içinde bulunması, dinamik süreçlere tanıklık etmesi ve müdahil olması iletişim akışı süreçlerinde niteliğın artmasına katkı sağlamaktadır. Birkaç örnek vermek gerekirse İletişim Başkanı Altun'un Milli Güvenlik Kurulu (MGK) toplantısına, başta ABD Başkanı Donald Trump ve Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ile yapılan zirveler olmak üzere benzeri üst düzey zirvelere ve Cumhurbaşkanlığı Kabinesi toplantılarına katılması Türkiye'nin iletişim politikalarının daha stratejik şekilde işleyebilmesinde etkilidir.

Küresel ölçekte iletişim aygıtları üzerinden algıların şekillendirildiğı bir düzlemde İletişim Başkanlığının devletin üst düzeyindeki görüşme, toplantı, temas ve diplomasi trafiğine dahil edilmesinin somut çıktılarının bulunduğu geçen süre içinde ortaya çıkmıştır. Bu örneklerden birkaçına aşağıda değinilmektedir. İletişim Başkanlığının yeni sistemdeki yeri ve sistemin uygulanması esnasında Başkanlığa açılan alana bakıldığında, elde edilen enformasyonun mesaja dönüştürülmesi ve dağıtımı konusunda aktif bir tabloyla karşılaşmaktadır.

Güncel gelişmeler hakkında iletişim başkanı tarafından yapılan yazılı ve sözlü açıklamalar medyanın ihtiyacı olan anlık enformasyonu sağlamaktadır. Bir konu hakkındaki kanaatin oluşmasında anlık paylaşımların ne kadar belirleyici ve kalıcı olduğu bir gerçektir. Görünür olan bu türden açıklamalara ilaveten muhtemelen ikili ilişkiler düzleminde de bir sürecin muhataplarla yürütüldüğü bir zeminden bahsetmek mümkündür. Gerek farklı ülkelerin büyükelçilikleri veya özel temsilcileriyle gerekse küresel medyanın temsilcileriyle yüz yüze veya telefonla gerçekleştirilen ikili ilişkiler ve arka kapı diplomasisi Türkiye lehine kamuoyu üretebilmesine katkı sağlamaktadır.

Dolayısıyla burada çizilen çerçeve göstermektedir ki İletişim Başkanlığı çalışma alanı bakımından oldukça geniş bir kesime hitap etmektedir. Fakat bu çalışmada bir sınırlandırma yapılarak İletişim Başkanlığı dış politika içindeki yeri bağlamında ve özellikle de kamu diplomasisi kavramı özelinde irdelenmektedir. İç politika süreçlerine değinilmemekte ve ayrıca İletişim Başkanlığı bünyesindeki kurumsal gelişmeler konu dışında bırakılmaktadır. Çünkü bu iki başlık da ayrıca birer yazı konusu olacak şekilde kapsamlıdır. Öte yandan Türkiye için kamu diplomasisi alanını salt bu eksende düşünmenin eksik kalacağını da belirtmek gerekir. Aralarında Kızılay, AFAD, TİKA, Yunus Emre Enstitüsü ve Maarif Vakfı gibi eğitimden yardım çalışmalarına, imar faaliyetlerinden kültürel etkinliklere uzanan pek çok alanda yurt dışında faaliyet gösteren kurum ve kuruluşlar da kamu diplomasisi bağlamında değerlendirilen bir içerik üretmektedir. Benzer şekilde Türkiye'yi resmi olarak yurt dışında temsil eden büyükelçi, konsolos vb. görevlilerin çalışmaları da bu kapsamdadır. Bu çalışmanın merkezinde ise İletişim Başkanlığının dış politika alanıyla ilişkili olduğu kamuoyuna yansıyan çalışmaları bulunmaktadır.

KAMU DİPLOMASİSİNDE YUMUŞAK GÜÇ UNSURU

Dış politika ve iletişim kavramları yan yana kullanıldığında ilk akla gelen başlıklardan birisi kamu diplomasisi olgusudur. Türkiye'nin dış politikada sahada edindiği kazanımların diplomasi ve iletişim düzeyinde tahkim edilerek bunların kalıcı olması konusunda ortaklaşa bir çabanın bulunduğu görülmektedir. Özellikle terör örgütleri PKK, PYD, FETÖ ve DEAŞ ile mücadele süreçlerinde Türkiye'nin haklılığının küresel ölçekte siyasi aktörlere, gazetecilere, kanaat önderlerine ve topluma anlatılarak ikna dinamiğinin işletilmesinde İletişim Başkanlığı tarafından çok boyutlu sürdürülen çaba, kamu diplomasisinin duruma göre kurucu veya tamamlayıcı bir işlev görebildiğini ortaya koymaktadır.

İletişim Başkanı Altun'un sair zamanlardaki açıklamalarında da kamu diplomasisi kavramı dış politika süreçleri bağlamında vurgulanmaktadır. Bunlardan birinde Altun, Türkiye'nin yükseliş hikayesini, değerlerini, küresel siyaset arenasında insanı ve adaleti temel alan yaklaşımlarını ülke ve dünya kamuoyuna en iyi şekilde anlatmakla mükellef olduklarını belirtmektedir. Altun, kamu diplomasisinin bir gereği olarak hedef kitlelerinin sadece karar alıcılar değil düşünce kuruluşları, sanatçılar, fikir önderleri ve tabii ki ulusal ve uluslararası topluluklar olduğunu⁶ belirtmektedir.

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın dış politikadaki dinamik uygulamalarına da değinen Altun, cumhurbaşkanının performansını kamu diplomasisi doğrultusunda değerlendirerek "Kamu diplomasisinde en önemli husus nedir dersiniz cumhurbaşkanımızın diplomasi faaliyetleridir derim. Bunun canlı bir şahidi olarak söylüyorum. Hızlı sonuç alma ve mesajımızı en doğru şekilde iletme noktasında cumhurbaşkanımızın diplomasi faaliyetleri en başarılı kamu diplomasisi olarak ortaya çıkıyor" ifadelerini kullanmaktadır. Altun, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın girişimlerini "Bu bir lider diplomasisidir" şeklinde tanımladıktan sonra "Eğer Sayın Trump ile birlikte yürüttüğü bu lider diplomasisi olmasaydı Türkiye bugün çok başka konuları tartışıyor olabilirdi. Keza Sayın Putin ile de benzer bir lider diplomasisinin sonuçları ortadadır"⁷ cümleleriyle aslında kamu diplomasisi içinde liderin oynadığı belirleyici rolü de vurgulamaktadır.

Kuşkusuz burada kamu diplomasisi bağlamında konuyu biraz açmak gerekmektedir. Çünkü Türkiye'nin son yıllarda karşı karşıya bulunduğu meydan okumalarda ve bu meydan okuyuşlara ürettiği cevaplarda kamu diplomasisi sert güç ve yumuşak gücün iç içe geçen bir tezahürü olarak şekillenmiştir.

⁶ "Fahrettin Altun Söyleşisi", İletişim Başkanlığı, 7 Aralık 2019.

⁷ "Fahrettin Altun: Cumhurbaşkanımız Dünyaya Güçlü Lider Diplomasisi Dersi Veriyor", Söyleşi: İsa Tatlıcan, *Sabah*, 13 Ocak 2020.

Sert güç kavramıyla başta askeri güç olmak üzere bir ülkenin zorlayıcı kapasitesi kastedilirken yumuşak güç kavramıyla bir ülkenin farklı ülkeler, toplumlar ve bireyler nezdindeki algısının kültürel, ekonomik, teknolojik ve medya aracılığıyla Őekillendirilebilmesi kastedilmektedir. Diplomasi yapılarak sorunların çözümlü konusunda mesafe alınması da bu kategoridedir. Fakat yine pek çok uygulamanın gösterdiği gibi caydırıcı güç olmadan salt diplomasi çabasıyla arzu edilen sonuç alınamamaktadır.

İki kavramın birbirinden bağımsız olup olmadığı konusunda ülkelere ve onların tarihi-jeopolitik konumlarına göre farklı değerlendirmeler yapılmakla birlikte sert güç unsurunun yumuşak güç alanına sirayet eden belirleyici bir boyutu olduğu görölmektedir.

Mesela Türkiye'nin 2018'de Afrin'de PKK-PYD-YPG terör örgütü unsurlarına yönelik operasyonu esnasında başta Fransa'nın resmi haber ajansı AFP olmak üzere pek çok uluslararası haber ajansı gerçek dışı içerik üreterek bu operasyonu küresel kamuoyuna kendi politik çıkarları doğrultusunda aktarmıŐ ve bunları Türkiye karşıtı bir atmosferi tetikleyebilmek amacıyla kullanmıştır. Bu bağlamda gerek konvansiyonel medya gerekse dijital medyada gerçek dışı pek çok içerik dolaşıma sokulmuştur. Türkiye ise bir taraftan sahada askeri kabiliyetini uygularken diğer taraftan savunma sanayiinde eriŐtiĐi yeni kapasitesinin bir sonucu olarak İHA-SİHA aracılığıyla elde ettiği gerçek görüntüleri medyaya servis etmiş ve böylece küresel propagandanın anti tezini kamuoyuyla paylaşmıştır. Benzer bir yol haritası sosyal medya paylaŐımları için de takip edilmiş ve bu mecralarda dolaşıma sokulan yalan içeriklere karşı anında cevap üreterek doğru bilgileri kamuoyuyla paylaŐmakla görevlendirilen bir ekip kurulmuştur. Örneğin terör örgütü lehine mağduriyet algısı oluşturulmak için Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) tarafından Afrin hastanesinin hedef alındığına dair paylaşılan görüntülerin manipölasyon olduğu İHA tarafından çekilen görüntülerle ispatlanmıŐ ve

göüntülerin paylaşılmasıyla bu tez üzerine kurgulanan propaganda çökertilmiştir. Burada sert güç unsuru olan İHA ile yumuşak güç unsuru olan göüntülerin medya aracılığıyla servis edilmesi aslında iç içe geçmektedir. Askeri-teknik kapasite sert güç unsuru olmakla birlikte yumuşak güce de etki eden içerikler barındırmaktadır.

Benzer şekilde terör yandaşları tarafından önceden Filistin’de, Afganistan’da, Irak’ta veya Suriye iç savaşında yaşanan katliam ve cinayet göüntüleri Afrin’de yapılmış gibi paylaşılmıştır. Bu dezenformasyon çabasına da Türkiye tarafından gerçekte ne olduğu tespit edilip paylaşılarak anlık cevaplar verilmiştir. 2019’da yine Suriye’nin kuzeyindeki PKK-YPG terör yapılanmasına karşı gerçekleştirilen Barış Pınarı Harekatı esnasında da bu türden çarpıtma girişimlerine yönelik cevaplar İletişim Başkanlığı uhdesinde yürütölen çalışmalarla verilmiştir. Buradaki kritik noktayı doğru bilginin hızlıca elde edilmesi ve bunu dolaşıma sokabilecek aygıtlara sahip olunabilmesi aşaması oluşturmaktadır.

Bu örneklerden hareketle Türkiye’nin mevcut koşullarda imaj değerini gerçek dışı göüntülerle esir almak isteyen çarpıtmalara karşı yerinde ve zamanında cevap ürettiğini söylemek mümkündür. Bunu da doğru bilgiyi zamanında dolaşıma sokabileceği teknik altyapıya sahip olmasına borçludur. Dolayısıyla kamu yayıncılığının güçlü olması tam olarak burada öne çıkmaktadır. Günümüzde İletişim Başkanlığı bünyesinde faaliyet gösteren kamu yayıncılığının iki ana omurgası konumundaki TRT ve Anadolu Ajansı (AA) küresel pazarın büyük bir bölümüne ulaşabilecek kapasiteye sahip durumdadır. Bunun ne kadarının izleyiciler ve kullanıcılar tarafından satın alındığı meselesi ayrı bir konudur. TRT bünyesinde yer alan TRT Küresel Yayınlar birimi İngilizce, Almanca ve Arapça yayınlarıyla geniş çaplı bir izleyici rakamına ulaşabilmektedir. Sahada görev yapan muhabir ağı günden güne genişletilerek haberin kamuoyu üzerindeki etkisi ve karar vericiler nezdindeki gücü hissedilir şekilde artırılmaktadır.

AA ise aralarında İngilizce, Arapça, Fransızca, Farsça ve Rusçanın da yer aldığı toplamda on üç dilde yayın yaparak farklı ülkelere ve coğrafyalara içerik ulaştırmaktadır.⁸ AA küresel haber ajanslarıyla da rekabete girerek hem onların egemen olduğu pazarda pay sahibi olmaya başlamış hem de küresel haber ajanslarının Batı'yı merkeze alacak şekilde kurguladığı tek boyutlu haber akışını tersine çevirmeyi hedefleyen bir çabayı uygulamaya koymuştur. Veri akışında gerçekleşecek bir değişikliğin dengeli bir tablo ortaya çıkartması başta kültürel ve siyasal alan olmak üzere pek çok alana etki etme gücüne sahiptir. Bu yüzden İletişim Başkanı Altun da uluslararası enformasyon akışındaki adaletsizliği gidermek için çalışacaklarının altını çizmekte ve "Bölgemizin pasif bir haber nesnesi olması için değil kendi haberini üreten uluslararası medya üssüne dönüşmesi için uluslararası medya araçlarımızın kalitesini artıracamız"⁹ ifadeleriyle bu konuya değinmektedir. Gelinen noktada kamu yayıncılığındaki bu yeni pozitif durum uluslararası iletişim akışı bağlamındaki kadim tartışmaya da kendi lehine verilen bir cevap olması açısından değerlidir.

Buradan hareketle altını çizmek gerekir ki kamu diplomasisi literatüründe devletlerin yumuşak gücü kategorisinde değerlendirilen iletişim aygıtları gelinen noktada salt kendi başına değil aynı zamanda sert güç unsurlarıyla birlikte ele alınması gereken bir konumdadır. Sert ve yumuşak güç unsurlarının ortak hedefe yönelmiş şekilde koordine edilemediği durumlarda tablonun bir parçası hep eksik kalmaktadır. Çünkü saldırıların ve savaşların niteliği değişmeye başlamış, enformasyon savaşları hem kitlelerin manipüle edilerek yönlendirilmesi hem de uluslararası güç ilişkilerinde yoğun şekilde başvurulan bir işleve kavuşmuştur. Bu yüzden Türkiye bölgesel gücünü tahkim edip küresel güçler arasında kendisine yer ararken

⁸ "Güvenilir Haberin Kaynağı Anadolu Ajansı 99 Yaşında", Anadolu Ajansı, 5 Nisan 2019.

⁹ "Fahrettin Altun Söyleşisi".

iletişim alanında yeni uygulamaları fiiliyata sokmaktadır. Bu bağlamda özellikle diŐ politika alanıyla ilişkili bir Şekilde kamuoyunun gündemine gelerek etki ve söylem üretimine katkısı olan somut çıktılar ön plana çıkmaktadır.

İLETİŞİMİN ETKİNLEŐTİRİLMESİ

Dünya artık küresel bir köyde –Jan van Dijk’in tanımıyla– ađ toplumu (*the network society*) olarak yaŐıyor. Armand Mattelart’ın *İletişimin DünyasallaŐması* kitabında belirttiği gibi iletişim aygıtları bir vücudu saran damarlar gibi her yere sirayet etmiş durumda ve insan vücudunda kan damarlarında nasıl dolaŐıyorsa iletişim kabloları da dünyada aynı işlevi görmektedir. Bu yüzden herhangi bir konuda bir algı operasyonuna maruz kalmak yerine aktif olmak ve içeriği önceden üreterek piyasaya sürebilmek sanılandan çok daha önemlidir. Evet, iyi olan kötü olanı nihayetinde kovar düşüncesini benimsemek belirli bir rahatlama sağlayabilir. Ama iyi olanı önceden kamuoyunun bilgisine sunmak ise kötü olanın gelmesini engelleyerek veya etkisini zayıflatarak daha pozitif bir atmosfere katkı sunmaktadır.

İletişim Başkanlığı tarafından hazırlanan içerikler Türkiye pen-ceserinden bakıldığında büyük ölçüde böylesi bir işlev görmektedir. İletişime maruz kalmak ile iletişimi etkinleŐtirebilmek arasındaki fark bu dengede ortaya çıkmaktadır. Kitle iletişim içeriklerinin akışında tarihsel olarak Batı hegemonyasının varlığı belirgin Şekilde olmasına rağmen konu bazlı atılabilecek adımlar niteliksel bir sıçramayı sağlayabilir. Bu doğrultuda yakın döneme bakıldığında Türkiye’nin iyi işler çıkarttığını gösteren örnekler giderek artmaktadır. Özellikle iletişim süreçlerinin bütüncül Şekilde ele alınarak politika süreçlerine etki edecek Şekilde detaylandırılması pozitif bir tablo oluŐurmaktadır. Bu bağlamda İletişim Başkanlığı tarafından üretilen içeriklerin diŐ politika süreçlerinde yer bulduğu ve böylece Türkiye’nin kamu diplomasisine görünürlük kazandırdığı görülmektedir.

ULUSLARARASI MEDYADA MAKALE YAYIMLANMASI

İletişim Başkanlığı tarafından koordinasyonu yapılan bir süreç yönetimiyle Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın makaleleri küresel medyada yayımlanmaktadır. Bu yayınların büyük bir kısmı Erdoğan'ın yurt dışı ziyaretinden önce gideceği ülkenin ana akım medyasında yer bulmaktadır. Erdoğan'ın ABD'den Rusya'ya, Almanya'dan İngiltere'ye ve Fransa'ya birçok ülkeye yaptığı ziyaretlerin öncesinde yayımlanan makalelerde ağırlıklı konular bir özne olarak Türkiye'nin temel tezleri, güncel konular hakkındaki yaklaşımı, gerekli olduğu durumlarda ilgili ülkeyle ilişkilerin boyutu ve küresel kamuoyunda Türkiye aleyhine üretilen kara propagandaya verilen cevaplardan oluşmaktadır.¹⁰ Örneğin 19 Ocak'ta Almanya'nın başkenti Berlin'de gerçekleştirilen Libya zirvesi öncesinde Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın makalesi ABD ve Avrupa'da etkin bir yayın ağı bulunan *Politico* dergisinde yayımlanmıştır. Bu makalesinde Erdoğan Avrupa Birliği'ne (AB) Libya'da siyasi çözümün bir parçası olmaları konusunda çağrıda bulunmakta ve "Libya'yı bir savaş baronunun insafına terk etmek,

¹⁰ Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından yazılan makalelerin yayımlandığı uluslararası mecralar ve ülkeler için bkz. "Türkiye ABD ile Krizi Nasıl Değerlendiriyor?", *The New York Times*, 10 Ağustos 2018; "Kırgızistan'la Bağlarımızı Çok Yönlü Güçlendiriyoruz", *Erkin Too* (Kırgızistan), 31 Ağustos 2018; "Dünya Esed'i Durdurmalı", *The Wall Street Journal*, 10 Eylül 2018; "Türkiye Sınırlarında Terör Oluşumlarına İzin Vermeyecek", *Kommersant* (Rusya), 24 Eylül 2018; "BM'yi Nasıl ve Neden Düzeltmeliyiz?", *Foreign Policy Journal*, 26 Eylül 2018; "Almanya'dan Beklentiler", *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 26 Eylül 2018; "Suudi Arabistan'ın Cemal Kaşıkçı'nın Öldürülmesi Hakkında Cevaplaması Gereken Hala Birçok Soru Var", *The Washington Post*, 2 Kasım 2018; "Türkiye, Birinci Dünya Savaşı'nın Bitişinin 100. Yıldönümünde Barış ve İstikrara Hizmet Etmeyi Sürdürüyor", *Le Figaro*, 11 Kasım 2018; "Türkiye'nin Suriye'de Barışı Sağlamak için Bir Planı Var", *The New York Times*, 7 Ocak 2019; "Türkiye-Rusya İşbirliği, Suriye Krizinin Çözümü için Kritik Önemde", *Kommersant* (Rusya), 15 Ocak 2019; "Yeni Zelanda Teröristi ve DEAŞ'ın Kumaşı Aynıdır", *The Washington Post*, 19 Mart 2019; "Türkiye ve Çin: Ortak Gelecek Vizyonu Paylaşan İki Ülke", *Global Times* ve *Huánqiu Shibào* (Çin), 2 Temmuz 2019; "Türkiye, Kaşıkçı Cinayetini Aydınlatma Çalışmalarını Sürdürecektir", *The Washington Post*, 29 Eylül 2019; "Başkaları Harekete Geçmezken Türkiye Adım Atıyor", *The Wall Street Journal*, 14 Ekim 2019; "Libya'da Barışa Giden Yol Türkiye'den Geçiyor", *Politico*, 18 Ocak 2020.

tarihi bir hata olacaktır” ifadelerini kullanmaktadır. Avrupa’nın BM tarafından Libya’da meşru hükümet olarak tanınan Ulusal Mutabakat Hükümetini (UMH) desteklemesi gerektiğini vurgulayan makale DEAŞ gibi terör örgütlerinin Libya’yı yeni bir alan olarak kullanmalarının ancak bu şekilde önlenebileceğini belirtmektedir. Türkiye’nin meşru UMH ile çalıştığının altı çizilen makalede Libya’nın Hafter gibi bir savaş lorduna teslim edilmeyeceği vurgulanarak iç savaş, mülteci akını ve insani trajedinin bu şekilde engellenebileceği belirtilmektedir. Dolayısıyla bu metinde değinilen konular bu yazının yayımlanmasından bir gün sonra yapılan Libya zirvesi öncesinde Türkiye’nin yaklaşımını küresel kamuoyuna deklare etmekte ve bir taraftan şeffaflığını gösterirken diğer taraftan masadaki diğer aktörlere ikna edici bir söylemle süreç anlatılmaktadır. Ayrıca Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın makalelerinde genel olarak Türkiye’nin terörle mücadelesinde yer tutan DEAŞ, FETÖ ve PKK-YPG konusunda hem hukuki zeminde yapılanlar anlatılmakta hem de bu ülkeler FETÖ tehdidi konusunda uyarılarak ortak mücadeleye çağrılmaktadır. Ağırlıklı şekilde değinilen bir diğer konuyu ise Türkiye’nin Suriye iç savaşından kaynaklanan mülteci krizi konusunda attığı pozitif adımlar oluşturmaktadır. Yine bu konuda da yapılanlar anlatılmakta ve küresel güçlerin bu maddi yükün paylaşımında elini taşın altına koyması ve siyasi çözüm için harekete geçmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

İletişim Başkanı Altun da “uluslararası medyayla ilişkileri canlı tutmaya ve bu kanalı ülkemizin stratejik iletişimi için etkin bir şekilde kullanmaya gayret ettiklerini”¹¹ belirterek Türkiye’nin dışarıda daha doğru algılanması konusunda bu mecraların tercih edildiğini söylemektedir. Öte yandan Altun tarafından da farklı zaman dilimlerinde uluslararası medyada makale kaleme alınmak-

¹¹ “Fahrettin Altun: Beka Mücadelesinde Stratejik İletişimin Tüm İmkanlarını Kullanacağız”.

tadır.¹² Türkiye'nin tezlerini ve yaklaşımını küresel kamuoyuna aktaran makalelerde Ankara'nın güncel gelişmelerdeki pozisyonu anlatılmakta ve yine Türkiye'nin bölgesel ve küresel ölçekteki temel tezlerine vurgu yapılmaktadır.

SÖYLEMİN GÖRSELLEŞTİRİLMESİ VE LİDERLERE SUNULAN KİTAPLAR

İletişim Başkanlığı, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın katıldığı zirve ve toplantılar için doküman hazırlamaktadır. Bu dokümanlar arasında yazılı ve görüntülü içerik bulunmaktadır. Görüntülü içeriği fotoğraf, grafik, kısa film, kısa video ve sosyal medya için hazırlanan görseller oluşturmaktadır. Bazı ziyaretler sırasında ise fotoğraf sergisi açılarak Türkiye'nin kültürel birikimi ziyaretçilerle buluşturulmaktadır. Farklı ülkelerde açılan Ara Güler fotoğraf sergisi bunlardan biri olarak öne çıkmaktadır.¹³ Bir diğer fotoğraf sergisi ise Akdamar Kilisesi hakkında New York'ta açılmıştır.¹⁴

Erdoğan'ın yurt dışı temasları esnasında İletişim Başkanlığı tarafından hazırlanan dokümanlara birkaç örnek vermek gerekirse 19-23 Eylül 2019 arasında ABD'nin New York kentinde yapılan 74. Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın yaptığı konuşmasının görsellerle desteklendiği görülmektedir.

Genel Kurul konuşmasında Erdoğan kurula hitap ederken metnin akışına göre üç görseli eline alarak salona göstermiştir. Erdoğan, önce mülteci meselesine dikkat çekmek için Akdeniz'de boğularak

¹² İletişim Başkanı Fahrettin Altun tarafından yazılan makalelerin yayımlandığı uluslararası mecralar ve ülkeler için bkz. "ABD Suriye'deki Türkiye'ye Güvenmeli", Aljazeera, 23 Ocak 2019; "Yerel Seçimlerden Sonra Türkiye için Sırada Ne Var?", Aljazeera, 13 Nisan 2019; "Türkiye Suriyeli Mültecilere Sınır Dışı Değil Yardım Ediyor", *Foreign Policy*, 23 Ağustos 2019; "Dünya Türkiye'nin Kuzeydoğu Suriye Planını Desteklemeli", *Washington Post*, 9 Ekim 2019.

¹³ "Ara Güler Fotoğraf Sergisi New York'ta", Anadolu Ajansı, 20 Eylül 2019.

¹⁴ "New York'ta Akdamar Kilisesi Fotoğraf Sergisi Açıldı", İletişim Başkanlığı, 7 Kasım 2019.

hayatını kaybeden dört yaşındaki Suriyeli Aylan Kürdi bebeğin fotoğrafını ve Türkiye'nin Suriye'nin kuzeyinde kurulmasını önerdiği güvenli bölge haritasını eline alarak Genel Kurula göstererek kamuoyunun dikkatinin yoğunlaşmasını sağlayacak bir dil kullanmıştır.

Aynı konuşmasında Erdoğan, İsrail'in Filistin'deki işgallerini ve bölgedeki yayılcı girişimlerine dikkat çekmek için bir fotoğraf karesini göstererek kamuoyu ile paylaşmıştır. İsrail'in 1948'den bu yana adım adım genişleyen ve buna karşın Filistin topraklarının giderek küçülen durumunu görselleştiren bu fotoğraf karesinin paylaşılması dünya kamuoyunda büyük bir ilgi görmüştür. Nitekim bu görselin paylaşıldığı zaman dilimine ait Erdoğan fotoğrafı BM Genel Kurulu tarihinde ilgili toplantıdan yapılan paylaşımlarda en fazla etkileşim alan fotoğraf olarak kayıtlara geçmiştir.

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın liderlerle görüşmelerinde kullanabileceği şekilde kısa videoların hazırlanması da İletişim Başkanlığı tarafından uygulamaya sokulmuştur. İletişim Başkanlığı tarafından İngilizce hazırlanan videolardan biri Erdoğan'ın 13 Kasım'da Washington'da Başkan Trump ile yaptığı görüşme esnasında ABD başkanına ve bazı senatörlere izletilmiştir. Terör örgütü PKK elebaşlarından Mazlum Kobani kod adlı terörist Ferit Abdi Şahin'in Türkiye'de işlediği terör saldırılarını konu edinen video 4 dakika 29 saniye sürmektedir. Cumhurbaşkanı Erdoğan videoda yer alan içeriğin muhataplarını oldukça etkilediğini belirtmiştir.¹⁵

Aynı zirvede Beyaz Sarayda heyetler arasında yapılan toplantıda Fahrettin Altun'un önünde yer alan ve kameralara yansıyan Türkiye'nin terörle mücadelesi isimli dosya muhatapların ikna edilme sürecinde yapılan hazırlığın bir yansıması olarak öne çıkmıştır.

¹⁵ "Erdoğan, Trump'a İzlettiği Video Hakkında Konuştu: Sayın Başkan Bayağı Etkilendi", T24, 14 Kasım 2019, <https://t24.com.tr/video/trump-a-turkiye-deki-teror-olaylarinin-yer-aldigi-videoyu-izleten-erdogan-trump-bayagi-etkilendi,24340>, (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2020).

Kamuoyuna yansıyan tartışmalarda dosyaya vurgu yapılarak Türkiye'nin toplantıya hazırlıklı gittiği söylemi pozitif bir çıktı olarak dile getirilmiştir.¹⁶

Cumhurbaşkanı Erdoğan 3-4 Aralık arasında İngiltere'nin başkenti Londra'da NATO zirvesine katıldığında Türkiye'nin kendi tezlerini ve yaklaşımını göstermek bakımından belirli bir hazırlıkla zirveye gittiği kamuoyuna yansımıştır. İletişim Başkanlığı tarafından İngilizce, Fransızca ve Almanca hazırlanan *Stratejik İttifakın Güçlü Üyesi Türkiye* başlığını taşıyan bir kitap Erdoğan tarafından muhataplarına ve ilgili aktörlere dağıtılmıştır. Seksen sayfadan oluşan kitabın ilk bölümlerinde NATO'nun kuruluş süreci ve Türkiye-NATO arasındaki ortak çalışmalar anlatılmaktadır. Kitabın son kısmında ise terörün ayırım gözetilmeksizin mücadele edilmesi gereken küresel bir sorun olduğu ve Türkiye'nin PKK, YPG, DEAŞ ve FETÖ gibi örgütlerle mücadelesinde NATO'nun –müttefikliğin bir göstergesi olarak– destek vermesi gerektiği belirtilmektedir. Ayrıca Türkiye'nin dışarıdan gelebilecek saldırılar karşısında savunulması esnasında NATO'dan beklentiler de kitapta yer almaktadır.¹⁷ Ayrıca bu kitabın dışında daha önce İletişim Başkanlığı tarafından hazırlanan *Türkiye'nin Terörle Mücadelesi* ve *Suriye'de Yeni Yaşam* isimli kitaplar da liderler zirvesinde ve ikili görüşmeler sırasında liderlere sunulmuştur.

İletişim Başkanlığı tarafından hazırlanan bir başka kitap ise Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından TürkAkım doğal gaz boru hattının açılış töreni için İstanbul'a gelen Rusya Devlet Başkanı Putin ile yapılan görüşmede takdim edilmiştir. Başkan Erdoğan Türkçe ve İngilizce hazırlanan *Doğu Akdeniz Denkleminde Stratejik Adım:*

¹⁶ “Erdoğan-Trump Görüşmesinde Masada Dikkat Çeken Dosya Detayı”, *Yeni Şafak*, 13 Kasım 2019.

¹⁷ “İletişim Başkanlığı'nın Hazırladığı Kitapçık NATO Zirvesinde Liderlere Dağıtıldı”, *Yeni Şafak*, 4 Aralık 2019.

*Türkiye-Libya Mutabakatı*¹⁸ isimli kitabı muhatabına takdim ederek Türkiye'nin ilgili konudaki temel tezlerini de aktarmıştır. Kitapta “Doğu Akdeniz'in Jeopolitik Önemi”, “Doğu Akdeniz'in Hidro-karbon Potansiyeli”, “Türkiye'nin Doğu Akdeniz Konusundaki Pozisyonu”, “Doğu Akdeniz'e İlişkin AB, GKRY ve Yunanistan'ın Tutumu” ve “Türkiye-Libya Mutabakatı” bölümlerine yer verilerek yapılan geniş kapsamlı bilgilendirme kamuoyunun bilgi ihtiyacını karşılması bakımından da kayda değerdir.

İletişim Başkanlığı, Türkiye'nin karşı karşıya bulunduğu temel problemlerin dış kamuoyuna daha iyi anlatılabilmesi için konu odaklı videolar da hazırlamaktadır. Bunların başında ise PKK terörü ve mülteci meselesi gelmektedir. Terör örgütü tarafından gerçekleştirilen saldırıların kanlı boyutu insan hikayeleri üzerinden anlatılarak oluşturduğu acı ve göz yaşına dikkat çekilmektedir. Videolarda içeriğe göre Türkçenin dışında İngilizce de kullanılmaktadır. Bunlardan birinde terör örgütü PKK'nın Beşiktaş'ta bomba yüklü bir araçla 2016'da gerçekleştirdiği intihar saldırısına yer verilmiştir.¹⁹

Öte taraftan 2011'de Suriye'de başlayan Arap isyanlarının süreç içerisinde iç savaşa dönüşmesinden sonra milyonlarca insan Suriye'yi terk etmek zorunda kalmıştır. Resmi rakamlara göre Suriye'den göç eden insanların 3,6 milyonu Türkiye'de yaşamaktadır. Türkiye bu alanda çok önemli ve başarılı çalışmalara imza atmış durumdadır. Sağlık hizmetlerinden eğitim hizmetlerine, sosyal hizmet faaliyetlerinden temel insan hakları alanına uzanan pek çok konuda mültecilere yönelik insani ve vicdani bir yaklaşım ortaya konulmuştur.

İletişim Başkanlığı kurulduğu günden beri Türkiye'nin bu alandaki çalışmalarını hem iç kamuoyuna hem de dış kamuoyuna daha

¹⁸ “Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Rusya Devlet Başkanı Putin'e ‘Türkiye-Libya Mutabakatı’ Kitabı”, İletişim Başkanlığı, 8 Ocak 2020, <https://www.iletisim.gov.tr>, (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2020).

¹⁹ “Beşiktaş'taki Terör Saldırısının 3. Yılı”, CNN Türk, 10 Aralık 2019.

iyi anlatabilmek için içerik üretmektedir. Bu bağlamda hazırlanan kısa filmler, insan odaklı kişiselleştirilmiş tecrübeler çeşitli mecralarda dolaşıma sokulmaktadır. Türkiye'nin mülteciler konusundaki çalışmaları böylece farklı dillerde medya içeriğine dönüşerek diğer toplumlara ve aktörlere ulaşmaktadır. Suriyeli mültecilerin Türkiye'deki durumunu anlatan kısa videolardan biri Second Home²⁰ (İkinci Ev) adıyla yayımlanmıştır. Bir başka videoda ise terör örgütü PKK-YPG'nin baskısından dolayı Ayn el-Arap'tan (Kobani) kaçarak Türkiye'ye sığınan Kürtlerin tecrübesine "Doktor, Avukat, Bürokrat! Türkiye'de PYD Baskısından Acı Çekmiş 6 Kürt Mülteci" başlıklı videoda yer verilmiştir.²¹ İletişim Başkanı Altun'un Twitter hesabından "Terör örgütü PYD/YPG'nin gerçek yüzünü yakından bilen bu 6 tanığa kulak verin..." mesajıyla paylaştığı bu filmde Suriye rejiminin 2011'de bölgeyi PKK/YPG'ye teslim etmesinden sonra Kürt halkına yönelik daha da artan baskı, tehdit, hapis, zorla silahaltına alma ve cinayet gibi muameleler bizzat bölge halkının tanıklığıyla işlenmektedir.

İletişim Başkanlığı tarafından hazırlanan içeriklerin kamuoyu ile paylaşılması konusunda sosyal medya hesapları etkin şekilde kullanılmaktadır. Sosyal medya konseptine uygun olarak duruma göre yeniden tasarlanan içerikler İletişim Başkanı dışında kurumun resmi hesabı ve kurum bünyesindeki diğer hesaplar tarafından paylaşılmaktadır. İçeriklerin paylaşılması sürecinde ağırlıklı olarak Twitter ve Instagram hesapları tercih edilmektedir.

TÜRKİYE KONUŞMALARİ PANELLERİ

İletişim Başkanlığı tarafından Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın katılacağı önemli zirve ve toplantılar öncesi ilgili ülkelerde farklı

²⁰ "(İkinci Ev) Second Home", İletişim Başkanlığı, 28 Ağustos 2019.

²¹ "Terör Örgütünün Gerçek Yüzünü Bilen Bu Altı Tanığa Kulak Verin", CNN Türk, 13 Aralık 2019.

aktörlerin katılımıyla “Türkiye Konuşmaları”²² başlığıyla panel ve yuvarlak masa toplantılarından oluşan etkinlikler düzenlenmektedir. Bu paneller ve yuvarlak masa toplantıları genellikle Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın ziyaretlerinden önce yapıldığı gibi, FETÖ tarafından gerçekleştirilen 15 Temmuz darbe girişimi gibi Türkiye’nin önem verdiği kritik konuların daha iyi anlatılabilmesi süreçlerini de kapsamaktadır. Nitekim 15 Temmuz 2019’da Washington ve Madrid’de iki ayrı panel düzenlenmiş ve FETÖ tehdidi anlatılmıştır. Türkiye Konuşmaları başlıklı etkinliklerin ilki ise Washington’da 21 Mayıs 2019’da yapılan “Türk-Amerikan İlişkileri: Aynı Köken, Yeni Vizyon” başlıklı programdır.

Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın yurt dışı ziyaretlerinden önce yapılan panellerden birincisi ise G20 liderler zirvesi öncesinde Tokyo’da düzenlenmiştir. Japonya’dan Sasakawa Vakfı ile birlikte düzenlenen etkinlikte “Değişen Dünyada Türk Dış Politikası-Küresel Zorluklar ve Bölgesel Tehditlerle Mücadele” başlığı irdelenmiş ve G20 öncesi Türkiye’nin yaklaşımı katılımcılar tarafından yorumlanmıştır. Ayrıca Türk heyeti programın ikinci gününde *Nikkei* gazetesi temsilcileriyle yuvarlak masa toplantısında bir araya gelmiş ve Türkiye’nin farklı konulardaki yaklaşımı muhataplarına anlatılmıştır.²³

Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın Japonya’dan hemen sonra ziyaret ettiği Çin’de de benzer bir etkinlik organize edilmiştir. Program, Erdoğan’ın Çin ziyareti öncesinde İletişim Başkanlığı ile Çinli düşün-

²² Türkiye Konuşmaları (Turkey Talks) şu şekildedir: Washington-ABD: “Türkiye-ABD İlişkileri Ortak Köken/Yeni Vizyon Paneli”, 21 Mayıs 2019; Tokyo-Japonya: “Değişen Dünyada Türk Dış Politikası: Küresel Zorluklar ve Bölgesel Tehditler”, 25 Haziran 2019; Pekin-Çin: “Yeni Dönemde Türkiye ve Çin: İkili Perspektifle Küresel Zorluklarla Mücadele”, 28 Haziran 2019; Washington-ABD: “Türkiye-ABD İlişkileri: Eski Ortaklığı Güçlendirmek, Yeni Alanlar Aramak”, 14-20 Eylül 2019; New York-ABD: “Türkiye, ABD ve Birleşmiş Milletler Cumhurbaşkanlığı Bilgilendirme Toplantısı”, 14-20 Eylül 2019.

²³ “Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı’ndan Tokyo’da Türkiye Paneli”, Anadolu Ajansı, 25 Haziran 2019.

ce kuruluşu Çin Çağdaş Uluslararası İlişkiler Enstitüsü iş birliğinde düzenlenmiştir. Panele farklı ülkelerin diplomatik misyon temsilcilerinin yanı sıra Çinli uzmanlar ve gazeteciler katılmış ve “Yeni Dönemde Türkiye ve Çin: Küresel Sınamalarla İkili Perspektif ile Mücadele” teması masaya yatırılmıştır.²⁴ ABD’de gerçekleştirilen 74. BM Genel Kurulu zirvesinden önce İletişim Başkanlığı tarafından New York ve Washington’da 14-20 Eylül arasında “Türkiye-ABD İlişkileri: Eski Ortaklığı Güçlendirmek, Yeni Alanlar Aramak” başlığıyla bir dizi panel ve etkinlik düzenlenmiştir.

İletişim Başkanlığı tarafından gerçekleştirilen bu çalışmalar hakkında Başkan Altun da “İngiltere’den Çin’e uzanan geniş bir coğrafyada düzenlediğimiz ‘Bugünün Türkiye’si’ panelleri için gittiğimiz ülkelerde medya, akademi, sivil toplum ve düşünce kuruluşu temsilcilerinin yoğun ilgisiyle karşılaşıyoruz”²⁵ ifadelerini kullanarak karşılaştıkları pozitif durumu vurgulamaktadır. Bu tür etkinliklerde ilgili ülkelerdeki think tank çalışanı, akademisyen, gazeteci, siyasetçi gibi kanaat oluşturuçulara doğrudan bilgi aktarımı yapılabilme ve Türkiye’nin tezleri anlatılmaktadır.

BİR ÖRNEK OLAY ÇÖZÜMLEMESİ OLARAK CEMAL KAŞIKÇI CİNAYETİ

Suudi Arabistanlı gazeteci Cemal Kaşıkçı’nın 2 Ekim 2018’de Suudi Arabistan’ın İstanbul Başkonsolosluğunda Suudi istihbaratçılar tarafından öldürülmesinden sonra küresel medyanın bilgilendirilerek uluslararası kamuoyunun sıcak tutulmasında Türkiye’nin gösterdiği performansta İletişim Başkanlığı belirgin bir yere sahiptir. Suudi istihbaratçıların planlı bir şekilde Türkiye’yi de tuzağa

²⁴ “Pekin’de Türkiye-Çin İlişkileri Paneli”, Haberler, 28 Haziran 2019, <https://www.haberler.com/pekin-de-turkiye-cin-iliskileri-paneli-12191255-haberi>, (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2020).

²⁵ “Fahrettin Altun: Beka Mücadelesinde Stratejik İletişimin Tüm İmkanlarını Kullanacağız”.

düşürmek amacıyla işlediği cinayetin neden olduğu negatif tablo sürecinde kriz yönetimi ve kriz iletişimi başarıyla uygulanmış ve cinayeti işleyenlerin beklentileri boşa çıkartılmıştır.

Türkiye'nin olayı ele alış biçimi ve elde ettiği sonuçlarla küresel medyayı kendisiyle aynı hızda tutabilmesi, kriz yönetimi ve kriz iletişimi bakımından örnek bir çözümlene imkanı sunmaktadır. Emniyet ve istihbarat yetkilileri hızlıca harekete geçerek gerekeni yapmıştır. Suudi Arabistan yönetimi 18 günlük bir yalanlama sürecinden sonra 20 Ekim'de cinayeti kabul etmiştir. İletişim Başkanlığı ise güncel gelişen bu ani kriz karşısında stratejik bir iletişim yönetimi uygulayarak kurgulananın aksine uluslararası düzlemde Türkiye'nin imaj değerine pozitif katkıda bulunmuştur. Bu yüzden Kaşıkçı cinayetinden sonraki sürecin başlangıçta ele alınış şeklini ana hatlarıyla irdelemek İletişim Başkanlığının kriz süreçlerindeki iletişim uygulamalarının anlaşılabilmesi bakımından faydalı olacaktır.

Kaşıkçı cinayetinden sonra uluslararası kamuoyunu aydınlatan içeriklerden biri olarak Cumhurbaşkanı Erdoğan imzasıyla –Kaşıkçı'nın da yazarı olduğu– *The Washington Post* gazetesinde yayımlanan makale öne çıkmaktadır. Erdoğan'ın “Suudi Arabistan'ın Cemal Kaşıkçı'nın Öldürülmesi Hakkında Cevaplaması Gereken Hala Birçok Soru Var” başlığıyla 2 Kasım'da yayımlanan makalesinde cinayet emrinin Suudi yönetiminin en üst düzeyinde verilmiş olduğuna vurgu yapılmaktadır. Erdoğan'ın mevcut Kral Selman bin Abdülaziz'in adını kutsal toprakların hizmetkarı sıfatı ile zikrederek cinayetten ayrı tutmaya özen göstermesi ve özellikle kralın böyle bir cinayetin emrini verdiğine inanmadığını belirtmesi yukarıdaki cümleyle yan yana düşünüldüğünde diplomatik açıdan Türkiye'nin ince eleyip sık dokuduğuna işaret etmektedir.

Cumhurbaşkanı Erdoğan makalesinde bazı kişilerin, Kaşıkçı cinayetini zamanla unutulup gidecek bir problem olarak gördüğünü

fakat Türkiye'nin devam eden kriminal soruşturma bağlamında ve ayrıca Cemal Kaşıkçı'nın ailesi ve sevdikleri için konuya dair cevaplanmamış sorulara önem vereceğini belirtmektedir. Bu sorular arasında Kaşıkçı'ya ait cesedin nerede saklandığı, iddia edilen yerli iş birlikçinin kim olduğu ve cinayet emrini kimin verdiği başlıkları öne çıkmaktadır.²⁶

Cinayetten sonraki ilk günden itibaren medya yönetimine özen gösterildiğine işaret eden pek çok örnek bulunmaktadır. Bu bağlamda elde edilen bulguların stratejik hedeflere yönelik şekilde paylaşıldığı görülmektedir. Öncelikle içeriklerin hangi yayın kuruluşlarıyla paylaşılacağı bu kapsamda planlanmış gibi görünmektedir. Konuya dair haberlerin öncelikle yabancı medyadan kamuoyuna ulaşması bunun sonucudur. Mesela Cemal Kaşıkçı'nın konsolosluk binasında öldürüldüğü yönündeki haberlerden ilki 7 Ekim'de Reuters tarafından yayımlanmıştır. Reuters'in bir Türk yetkiliye dayandırarak abonelerine servis ettiği haberde Kaşıkçı'nın bina içinde öldürüldüğü vurgulanmaktadır. Reuters'te yayımlanan ilk haberle birlikte küresel medyanın meseleye Suudi Arabistan'ı hedefe yerleştirerek yoğunlaşması sağlanmıştır.

Devamında konuyla ilgili ikinci büyük haber ise 8 Ekim'de Kaşıkçı'nın köşe yazarı olduğu *The Washington Post* tarafından yayımlanmıştır. Gazete "Bir Türk yetkili"ye dayandırdığı haberinde Suudi yönetiminin cinayeti reddeden iddialarını yalanlayacak şekilde Kaşıkçı'nın konsolosluga girerken çekilen görüntülerini yayımlamıştır. Kaşıkçı'nın binaya girdiğini gösteren görüntü servis edilmiş ve bir daha dışarı çıkamadığı bilgisi izleyiciyle paylaşılmıştır. Bu görüntünün yayımlanmasından sonraki süreçte Türkiye hem kademe kademe soruşturmayı derinletmiş hem de elde

²⁶ Yusuf Özkır, "Kaşıkçı Cinayetinden Sonra Türkiye'nin Stratejik İletişim Yönetimi", *Star Açık Görüş*, 27 Ekim 2018.

edilen bilgileri ana akım medya kuruluşları aracılığıyla küresel kamuoyuna aktarmayı sürdürmüştür.

Küresel yayın kuruluşlarının tercih edilmesinin arka planında öncelikle izleyici, okuyucu veya dinleyici olarak yabancıların hedef kitle olarak tercih edildiği gerçeği yatmaktadır. Çünkü küresel kamuoyunu doğrudan ilgilendiren böyle bir konuda içeriye Türkçe yayın yapan medya organlarının tercih edilmesi hedef kitlenin ıskalanması anlamına gelirdi. Dolayısıyla iletişim kanallarıyla hedef kitle uyumuna titizlikle riayet edilerek bu meseleye paydaş yapmak istenenler konusunda hassas davranılmıştır. Salt yurt içinde yayın yapan etki ve izlenme alanı sınırlı bir yayın organıyla Kaşıkçı cinayetine dair içerikler paylaşılmış ve buradan da küresel bir sonuç çıkartılması beklenmiş olsaydı stratejik iletişim yönetimi açısından önemli bir hata olurdu.

Bu bağlamda atılan adımları dört maddede toparlamak mümkündür:

- Konuyla ilgili elde edilen yeni bilgiler öncelikle küresel networke sahip olan yabancı medyaya servis edilmiştir. Her seferinde aynı yayın organı tercih edilmemiş, farklı ülkelere ait ve farklı ağırlıkları olan medya grupları seçilerek küresel kamuoyu bilgilendirilmiştir.
- Cinayete dair elde edilen bulgular hakkında bilgilendirme işlemi belirli aralıklarla yapılmıştır. Böylece küresel kamuoyunun ilgisi canlı tutulmuştur.
- Bazı bilgiler TRT World aracılığıyla kamuoyuna servis edilmiştir. Böylece TRT World'un bilinirliğine önemli bir katkı sağlanarak Türkiye'nin küresel yayıncılıktaki konumu tahkim edilmiştir.
- Türkiye meseleyi insani boyutuyla ele alarak ağırlığını koymuştur. Suudi Arabistan Veliht Prensi Muhammet bin Selman'ın

(MbS) cinayeti işleyenlerle olan yakın ilişkisine vurgu yapılmış fakat kral ile MbS arasında ayırım yapılmasına özen gösterilmiştir. Böylece süreç Suudi yönetimiyle bir hesaplaşmaya varılmadan cinayetin aydınlatılarak sorumluların adalet önüne çıkartılabilmesi boyutuyla takip edilmiştir. Bu bağlamda elde edilen bilgiler Suudi yönetimiyle de paylaşılmıştır.²⁷

SONUÇ

Bu çalışmada İletişim Başkanlığı dış politika süreçlerinde kullanılmak üzere hazırladığı içerikler bağlamında değerlendirilmiş ve doğal olarak iletişim ile dış politika alanlarının kesişme noktasında yer alan kamu diplomasisi konusuyla ilişkilendirilerek irdelenmiştir. Bu yaklaşım doğrultusunda hazırlanan içeriklerin ürettiği etki de kamu diplomasisi hanesine yazılmaktadır.

Bu genel çıkarımın dışında bu makale öncelikle bir olgu olarak İletişim Başkanlığının yeni sistemin bir parçası olarak kurulmuş olmasının önemli olduğuna işaret etmektedir. Çünkü her ne kadar bu makale İletişim Başkanlığının faaliyet gösterdiği geniş yelpaze içinde sınırlı bir kısmı inceleyebilmiş olsa da zikredilen konuların çalışılabilmiş olmasının arkasında kurumun sistem içindeki görünür varlığı yer almaktadır. Bu yönüyle Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Başkanlığın hayata geçirilmesinde ve sonrasında Başkanlığa alan açmış olması kamu diplomasisi konusunda eksiklerin tespit edildiğini ve giderilmek için adımlar atıldığını göstermektedir.

Elde edilen sonuçlardan ikincisi devletin yönetilmesi sürecinde gerçekleşen temel programlara iletişim başkanının katılıyor olmasının bu kuruma verilen önemi göstermesidir. Zira iletişimin olabilmesi için etkileşimin olması zorunlu koşuldur. Etkileşim arttıkça iletişimin gücü de artmaktadır. Eş zamanlı olarak devletin temel

²⁷ Yusuf Özkır, "Türkiye'nin Kaşıkçı Cinayetine Yaklaşımı Uluslararası Kamuyunda Takdir Ediliyor", Anadolu Ajansı, 6 Kasım 2018.

kurumları arasındaki koordinasyonun sağlanmasıyla bilgi akışının işlenmesi ve mesaja dönüőtürülmesinde İletişim Başkanlığı merkezi yer tutmaktadır.

Üçüncü sonuç İletişim Başkanı Altun'un muhtemelen katıldığı toplantı ve zirvelerdeki gözlemleri sonucunda yeni içerikleri kademe kademe kamuoyu ile buluşturmasıdır. Bu bağlamda Türkiye'nin kamu diplomasisi yeniden inşa edilecek şekilde bir çeşitlenme yaşamaktadır. Kamu yayıncılığında büyüme trendinde olan AA ve TRT'nin küresel kapasitesi artırılmaktadır.

Dördüncüsü bu çalışmada toparlanan bilgiler göstermektedir ki Türkiye'nin tezleri küresel zirve ve toplantılarda görselleştirilerek sunulmaktadır. Bu doğrultuda fotoğraf, infografik ve video gibi yeni içeriklerden faydalanılmaktadır. Hazırlanan kısa filmlerle takipçilere ulaşılmaktadır. Yine görsellerle desteklenerek hazırlanan kitaplar bu zirve ve toplantılarda muhataplarına sunularak mesajın gücü ve etki kapasitesi artırılmaktadır.

Beşinci noktayı İletişim Başkanlığı tarafından başlatılan Türkiye Konuşmaları başlıklı etkinlik ve farklı ülkelerin medya organlarında makale yayımlanması oluşturmaktadır. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın katılacağı zirvelerden önce ilgili ülkede panel ve yuvarlak masa toplantıları düzenlenerek Türkiye'nin yaklaşımı konusunda kamuoyu hazırlanmaktadır. Benzer şekilde Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın imzasıyla farklı ülkelerde yayımlanan makalelerle Türkiye'nin yaklaşımı kamuoyu ile paylaşılmaktadır. Buna İletişim Başkanı Altun tarafından yazılan makaleleri de eklemek gerekir.

Sonuçta yukarıdaki bilgiler ışığında bakıldığında İletişim Başkanlığı Türkiye'nin yeni yönetim biçimi olan Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi içerisinde stratejik iletişim yönetimi bağlamında hayati bir boşluğu doldurmaktadır. Türkiye'nin stratejik iletişim yönetimi gereği kendi lehine kamuoyunu oluşturabilme ve güncel krizler karşısında hızlı şekilde harekete geçerek doğru bilgilendir-

me yapabilmesi konusunda eli artık daha güçlüdür. Bu bağlamda iletişimin etkin yönetimi bakımından Türkiye'nin önünde pozitif bir tablo bulunmaktadır. Şu ana kadar yapılanlar kamu diplomasisi bakımından irdelendiğinde önemli bir mesafe katedildiğini göstermektedir. Fakat yeniliklerle birlikte katedilen mesafenin Batı kamuoyundaki Türkiye karşıtlığını gidererek beyaz bir sayfa açmasını beklemek rasyonel değildir. Bunun başta tarihi, kültürel, dini, ekonomik ve askeri nedenleri bulunmaktadır. Türkiye'nin son yıllarda artan askeri ve ekonomik kapasitesi ile Batılı devletlerin çıkarları çelişmektedir. Çıkarların uyumlu olduğu konularda ise Batı kamuoyunun Türkiye lehine yayınlar yaptığını gösteren örneklerden de bahsetmek mümkündür.

Önümüzdeki politik düzlemde Türkiye ile Batılı ülkelerin çıkarlarındaki kesişme ve çelişme alanlarının artmasına ya da azalmasına bağlı olarak büyük ölçüde kamu diplomasisinin etki-ikna alanı da şekillenecektir. Bununla birlikte kamu diplomasisinin hedef kitlesi olarak vurgulanan toplumlar, kanaat önderleri, gazeteciler, think tank çalışanları, yerel siyasetçiler ve sivil toplum yöneticileri için üretilen içerikler ve yapılan faaliyetlerin artması siyasal süreçlerden bağımsız olarak da belirli bir etki kapasitesine sahiptir.

İletişim Başkanlığı tarafından uygulamaya konulan faaliyetler ve hazırlanan içerikler Türkiye'nin dış politikadaki etki kapasitesinin iletişim alanına dair yeni enstrümanlarla desteklenmesi yönündedir. Alana dair içeriklerin farklılaştırılarak kullanılmaya başlanması bunu göstermektedir. Kuşkusuz bu dinamizm ve potansiyel önümüzdeki süreçte Türkiye anlatısının çeşitlendirilmesiyle üst yapıların dışında yerel dinamiklerin de muhatap alınabileceğinin işaretlerini barındırmaktadır.

2. BÖLÜM TÜRK DIŞ
POLİTİKASININ
2019 YILI
GELİŞMELERİ

TÜRKİYE’NİN İRAN POLİTİKASI 2019

KEMAL İNAT

Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü (ORMER)

MUSTAFA CANER

Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü (ORMER)

GİRİŞ

2019’da da –önceki yıllarda olduğu gibi– Türkiye-İran ilişkileri Suriye iç savaşı ile Amerika Birleşik Devletleri (ABD) yaptırımlarının gölgesinde şekillenmiştir. ABD’nin İran’a yönelik yaptırımlarının Ankara-Tahran ekonomik ilişkilerine olumsuz etkisinin en fazla hissedildiği yıl 2019 olmuştur. Türkiye’nin İran’dan petrol ithalatı Temmuz’dan itibaren tamamen sıfırlanırken bu ülkeye yaptığı ihracattaki düşüş 2019’da da devam etmiştir. ABD yaptırımlarının etkisiyle Türkiye ile İran arasındaki ticaret hacmi 5,6 milyar dolara kadar gerileyerek 2006’daki ticaret hacminin bile gerisine düşmüştür. 2018’e göre yüzde 40 oranında bir düşüşle gerçekleşen bu rakam, 2012’de görülen 21,8 milyar dolarlık seviye ile karşılaştırıldığında

ve her iki ülke liderlerinin daha önce vurguladıkları 30 milyar dolarlık dış ticaret hedefi açısından bakıldığında Türkiye-İran ekonomik ilişkilerinin geldiği olumsuz noktayı gösteriyor. Türkiye'nin ABD yaptırımlarına karşı olduğunu açıklaması ve iki ülkenin aralarındaki ticareti geliştirmek üzere alternatif yollar araması da 2019'da yaşanan bu olumsuz gelişmeyi ortadan kaldırmaya yetmemiştir.

Ekonomik ilişkiler bu şekilde olumsuz bir yöne doğru evrilirken Suriye sorunu Türk-İran siyasi ilişkilerinin gelişmesinin önündeki engellerden biri olmaya devam etmiştir. Her iki ülke liderleri bu sorunun çözümü kapsamında 2019'da –Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in de katılımıyla– Soçi ve Ankara'da bir araya gelseler de özellikle İdlib sorunu konusunda kalıcı bir çözüm üretilmesi mümkün olamamıştır. Bu çerçevede diplomasi ve diyalog kanallarının açık tutulması ve işletilmesi, Suriye meselesinin Türk-İran ilişkileri açısından doğurduğu olumsuz etkileri ortadan kaldırmaya yetmemiştir. İki tarafın bu çatışmada farklı tarafları destekliyor olması, her iki ülkenin kamuoylarında karşı tarafa yönelik öfke ve nefretin artmasına yol açarken bu şekilde oluşan olumsuz atmosfer diğer alanlarda iş birliği yapılmasını zorlaştırmıştır.

Türkiye'nin 9 Ekim'de Fırat'ın doğusundaki PKK/YPG varlığına karşı başlattığı Barış Pınarı Harekatı (BPH) Türkiye'nin Suriye topraklarında kontrol bölgeleri oluşturmasına karşı çıkan İran tarafından eleştirilmiştir. Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani ve Dışışleri Bakanı Muhammed Cevad Zarif bu eleştirilerin dozunu düşük tutarken özellikle medyadaki bazı Türkiye karşıtı kesimlerin de etkisiyle bazı çevreler Türkiye aleyhine gösteriler yapmıştır. Suriye'nin toprak bütünlüğünü savunan Türkiye'nin, ABD'nin desteğiyle bu ülkenin toprak bütünlüğünü tehdit edecek şekilde Fırat'ın doğusunda bağımsız bir devlet kurma hevesindeki PKK/YPG'ye karşı operasyon yapmasına Suriye'nin toprak bütünlüğünü savunduğunu iddia eden İran'ın karşı çıkması kendi söylemleriyle çelişmektedir.

SURİYE SORUNU ÇERÇEVESİNDE YAŞANAN GELİŞMELER

Türkiye ve İran'ın Suriye krizini çözüme ulaştırmak üzere diplomatik girişimleri ve iş birliği çabalarının 2019'da da devam ettiği söylenebilir. Bu anlamda iki taraf da yıl boyunca gerek üst düzey siyasi temaslarda gerekse teknik heyetler arası görüşmelerde meseleyi çözüme yaklaştırmak üzere çalışmaya devam etmiştir. İkiliye Rusya da eşlik ederek Soçi ve Astana süreçleri temelinde ortak adımlar atılmaya çalışılmıştır. Çözümün genel çerçevesi üzerinde mutabık kalınırken çerçevenin içinin nasıl doldurulacağı konusunda taraflar arasındaki ihtilaflar varlığını sürdürmüştür. Bu anlamda Türkiye için en temel meselelerin PKK/PYD terör örgütü ve İdlib'deki insani kriz noktalarında düğümlendiği söylenebilir. İran ise Suriye üzerindeki nüfuzunu kaybetmemek adına Türkiye'nin İdlib siyasetine ilişkin itirazlarını gerek doğrudan gerekse dolaylı olarak iletmeye devam etmiştir. PKK/PYD konusunda ise söylem düzeyinde Türkiye'nin güvenlik kaygılarının meşruluğunu teslim ederken eylem bazında tutarlı bir tablo ortaya koymamıştır.

Yılın ilk Suriye konulu liderler zirvesi Cumhurbaşkanı Erdoğan, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ve İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani'nin katılımlarıyla Rusya'nın Soçi şehrinde 14 Şubat'ta gerçekleştirilmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan bu görüşmenin sonuçlarına ilişkin olarak "Suriye krizine siyasi çözüm umutları hiç bu kadar filizlenmemiştir" ifadesini kullanmış ve Türkiye'nin pozisyonunu da "Bizim bütün derdimiz, Suriye'nin toprak bütünlüğünün sağlanmasıdır. Münbiç terör örgütlerinden temizlenmeli, İdlib de terör örgütlerine oyun sahası olarak bırakılmamalıdır. Bu toprakların sahibi Suriye halkıdır" diyerek açık biçimde ifade etmiştir.¹ İran Cumhurbaşkanı Ruhani de Türkiye'nin terör konusundaki

¹ "Bizim Bütün Derdimiz, Suriye'nin Toprak Bütünlüğünün Sağlanmasıdır", TCCB, 14 Şubat 2019, <https://www.tccb.gov.tr>, (Erişim tarihi: 6 Mayıs 2020).

endişelerinin haklı olduğunu vurgulamış ve Türkiye'nin güvenliğine önem verdiklerini kaydetmiştir. Ancak asıl vurgusunu İdlib konusunda yapan Ruhani, bu bölgenin terörist unsurlardan temizlenmesi gerektiğini ve İdlib'de teröristler ile sivilleri ayırt edecek bir mekanizma için çalıştıklarını söylemiştir.²

Öte yandan Soçi zirvesi, aynı tarihlerde Polonya'nın başkenti Varşova'da yapılan ve İran'ı çevreleme amacıyla ABD'nin organize ettiği "Ortadoğu için Barış ve Güvenlik" başlıklı toplantısına karşı bir başka vizyonun ifadesiydi. Varşova'daki toplantı, hedeflenenin aksine Trump için bir başarısızlık örneği olarak yorumlanırken³ Türkiye de dahil olmak üzere pek çok ülkenin Varşova'ya üst düzey temsilcilerini göndermemesi⁴ de zirvenin sönük geçmesine neden oldu. Türkiye bu noktada "Açıkça bir ülkeye karşı düzenlenen bir toplantıya siyasi katılım göstermemiz beklenemez" diyerek⁵ ilkesel olarak ABD'nin İran siyasetine karşı duruşunu gösterdi. Dolayısıyla ABD ve İsrail öncülüğünde, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi İran karşıtı aktörlerin oluşturduğu Ortadoğu'daki istikrarsızlığa pek çok eylemiyle katkıda bulunan blok yerine Türkiye barış ve istikrar için gerekli siyasi çözümlü önceleyen Soçi sürecinde yer almış oldu.

2019'da Türkiye, İran ve Rusya heyetleri arasında üç kez Astana toplantıları düzenlendi. 2017'den beri devam etmekte olan Astana sürecinin on ikinci ve 2019'un ilk toplantısı 25-26 Nisan arasında Kazakistan'ın Başkenti Nur-Sultan'da (önceki adıyla Astana) yapıl-

² "Erdoğan, Putin ve Ruhani'den Ortak Açıklama", *Milliyet*, 14 Şubat 2019.

³ Trita Parsi, "Warsaw Summit was a Failure for Trump - but a Win for Netanyahu", *Middle East Eye*, 15 Şubat 2019; Alex Ward, "The US Held a Global Summit to Isolate Iran. America Isolated Itself Instead", *VOX*, 15 Şubat 2019.

⁴ Patrick Wintour, "European Powers to Present Cool front at Warsaw Summit", *The Guardian*, 12 Şubat 2019.

⁵ Serkan DemirtaŐ, "Türkiye, İran Karşıtı Zirveye Katılmıyor", *Hürriyet*, 13 Şubat 2019.

dı. Bu toplantıda taraflar Suriye'nin toprak bütünlüğüne olan bağlılıklarını vurgulamış, terörle mücadele edilmesinin önemine dikkat çekmiş, İdlib'in çatışmasızlık bölgesi olarak korunması ve ateşkes ihlallerinin önüne geçilmesi konusunda mutabık kalmışlardır.⁶ Astana görüşmelerinin yıl içindeki ikincisi ise 1-2 Ağustos arasında gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıda da İdlib Gerginliği Azaltma Bölgesi'ndeki ateşkes ihlallerine karşı ve hem sivil hem de askeri personelin can güvenliğinin sağlanması adına somut önlemler görüşülmüştür. Ayrıca geçiş sürecinin önemli unsurlarından olan Anayasa Komitesinin oluşumunda nihai aşamaya geldiği kaydedilmiştir. Toplantının bölgesel siyasi dengelere ilişkin bir diğer önemli sonucuysa Golan Tepeleri'ndeki İsrail işgaline karşı çıkılması olmuştur.⁷

Astana görüşmelerinin ardından yılın ikinci liderler zirvesi 16 Eylül'de Ankara'da gerçekleştirildi. Liderler zirvesinde ele alınan konular arasında İdlib'deki insani kriz, terör örgütleriyle mücadele, Anayasa Komitesi hususunda gelinen nokta ve sığınmacıların geri dönüşü yer aldı. Liderler yeniden siyasi çözümün dışında bir çözümün olamayacağını ve Suriye'nin toprak bütünlüğünün korunması gerektiğini teyit ettiler. Zirvenin en önemli çıktılarında biri de Türkiye'nin terör örgütü YPG/PKK'ya karşı Fırat'ın doğusuna düzenleyeceği operasyonun sinyallerini vermesi ve muhatapların bu konudaki tutumlarıydı. Ne Ruhani ne de Putin bu konuda Ankara'ya tepki göstermediler. Hatta zirve bildirisinde "Suriye'de gayrimeşru öz yönetim teşebbüsleri dahil olmak üzere terörle mücadele kisvesi altında sahada yeni gerçeklikler yaratılmasına dair her

⁶ "No: 114, 26 Nisan 2019, 25-26 Nisan 2019 Tarihlerinde Nur-Sultan'da Yapılan Suriye Konulu Yüksek Düzeyli Toplantı Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/no_114_-nur-sultan-da-yapilan-suriye-konulu-yuksekk-duzeyli-toplantı-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 6 Mayıs 2020).

⁷ "Kazakistan'daki Suriye Toplantısında Sivil Kayıpları Önlemek için Uzlaş", Anadolu Ajansı, 2 Ağustos 2019.

türlü girişim reddedildi”⁸ denilerek ABD’nin desteklediği PYD/ PKK’nın terör oluşumuna izin verilmeyeceği net bir biçimde ifade edildi.

Yılın son Astana toplantısı ise 10-11 Aralık arasında düzenlendi. Bu toplantı BPH’nin ardından üç ülkenin ilk resmi teması olması özelliğini taşıyordu. Düzenlenen bu toplantının ardından yayımlanan ortak bildiri Suriye’nin toprak bütünlüğü ve egemenliğine olan bağlılık yeniden ifade edildi. Ortak bildirinin Türkiye’yi ilgilendiren maddelerinden biri “terörizmle savaş” bahane edilerek oldubittiye getirilmeye çalışılan terör yapılanmalarına müsaade edilmeyeceğiydi. Ayrıca ABD destekli PKK/YPG terör örgütünün Suriye petrollerine yasa dışı şekilde el koyup satmasına üç ülke de karşı çıktığını beyan etti.⁹ Bildirideki maddeler net bir biçimde sahada Türkiye’nin askeri kazanımı olarak tecelli eden BPH’nin masada da Ankara’nın elini güçlendirmiş olduğunu gösterdi.

BARIŞ PINARI HAREKATI’NA İRAN’IN YAKLAŞIMI

Türkiye’nin güney sınırını terör unsurlarından arındırmak amacıyla 9 Ekim’de Fırat’ın doğusunda başlattığı BPH’ye yönelik İran’ın yaklaşımını yoğunluk düzeyi ve kaynağı farklı iki tür eleştiri üzerinden okumak gerekmektedir. Hükümet ve çevresi, Türkiye’nin güvenlik endişelerinin önemini teslim etmekle birlikte operasyonun bir çözüm olmadığı hususunda düşük dozda eleştiriler yöneltmiştir. İran Dışişleri Bakanlığı, operasyondan bir gün önce yaptığı açıklamada, Türkiye’nin operasyonuna karşı olduklarını ve bunun durumu karmaşık hale geti-

⁸ Sefa Şahin, “Üçlü Zirve’de Suriye’nin Toprak Bütünlüğü Vurgusu”, Anadolu Ajansı, 16 Eylül 2019.

⁹ “Joint Statement by Iran, Russia and Turkey On the International Meeting on Syria in the Astana Format, Nur-Sultan, 10-11 December 2019”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/suriye-konulu-ondorduncu-yuksekk-duzeyli-toplantı-ortak-aciklama.en.mfa>, (Erişim tarihi: 6 Mayıs 2020).

receğini söylemiştir.¹⁰ Dışişleri Bakanı Zarif de atmış olduğu bir tweette Adana Mutabakatı’nın Türkiye ve Suriye arasındaki ilişkileri belirlemede bir “çerçeve” sunduğunu, İran’ın da bu konuda yardımcı olabileceğini söylemiştir.¹¹ Cumhurbaşkanı Ruhani de Türkiye’nin sınırını güvence altına almak istemesini haklı bulurken askeri seçeneğin biraz daha ertelenmesi gerektiği ve diplomasi gibi başka yolların denenmesi gerektiğini söylemiştir.¹² Operasyonun başlamasının ardından da İran Dışişleri bir açıklama yayımlayarak Türkiye’nin “derhal” operasyonu durdurmasını istemiştir.¹³ Dışişleri Bakanı Cevad Zarif, Türkiye’nin operasyonu bitirmesi ve Adana Mutabakatı çerçevesinde Suriye yönetimiyle temasa geçmesi gerektiğini söylemiştir.¹⁴ Bütün bu açıklamalar neticesinde görülmektedir ki İran, Türkiye’nin Suriye hükümetiyle temas kurması noktasında ısrarcı olmaktadır. Bu noktada İran ara bulucu olabileceğini de ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle İran, Türkiye’nin Esed yönetimini meşru bir aktör olarak tanınmasına çalışmaktadır.

İran hükümetinin Türkiye’ye karşı eleştirilerinde ölçülü olma gayretlerine karşılık hükümet dışındaki çevrelerin böyle bir kaygı gözetmedikleri görülmüştür. Türkiye’ye karşı küresel çapta işleme konulan kara propagandaya tüm güçleriyle iştirak eden bu odaklar, uluslararası medyada beliren “Türkiye’nin Kürtlere saldırdığı” gibi mesnetsiz iddiaları dile getirmekten imtina etmemiştir. Eski Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad’ın Türkiye’yi ziyaret ede-

¹⁰ “Iran Warns Against Possible Turkish Military Operation in Northern Syria”, *Tehran Times*, 8 Ekim 2019.

¹¹ “Iran’s FM Describes US as ‘Irrelevant Occupier in Syria’”, *Tasnim*, 7 Ekim 2019.

¹² “İran Türkiye’nin Suriye Konusundaki Endişelerini Anlıyor”, *Habertürk*, 9 Ekim 2019.

¹³ “Iran Urges Turkey to End Military Operation in Syria”, *Iran Front Page*, 10 Ekim 2019.

¹⁴ “The imperative now is to end the incursion into #Syria & Address all concerns through #ADANA.” Bkz. Javad Zarif , Twitter, 15 Ekim 2019, <https://twitter.com/JZarif/status/1184133983774367745>, (Erişim tarihi: 14 Mayıs 2020).

rek İstanbul'da düzenlenecek olan TRT World Forum'a katılması beklenirken BPH'ye tepki göstererek bu ziyaretini iptal ettiği görölmüŐtür.¹⁵ Yine İran İslami Şura Meclisi Başkanı Ali Laricani de parlamentolar arası bir toplantıya katılmak üzere davet edildiği Türkiye'ye yapacağı ziyareti aynı nedenle iptal etmiştir.¹⁶ Bunların dışında resmi makamların BPH karşıtlığı halkta da karŐılıĐını bulmuş ve ölkede Türk bayrağının çığnenmesi gibi tahkir edici ve saygısızca eylemler yaşanmıştır.¹⁷ Ek olarak Tahran başta olmak üzere Mahabad, Senendec, Sakız, Bane ve Merivan kentlerinde hareket protesto edilirken Türkiye'nin Tahran Büyökelçiliğinin duvarlarına da hakaretamiz sloganlar yazılmıŐtır.¹⁸ Mahabad, Sakız, Merivan, Bane ve Senendec kentlerinin tümünün Kürt nüfusun yoğun olduğu Kürdistan vilayetinde yer almaları dikkat çekicidir. Sosyal medya hesabından Türk bayrağı paylaşımında bulunan Traktör Sazi futbol takımı oyuncusu Mehdi Becri, İran Futbol Federasyonu tarafından disiplin cezasına çarptırılmıŐtır.¹⁹ İran'daki entelektüeller, farklı siyasi grupların temsilcileri, sanatçılar, müzisyenler ve sinema çevreleri de ortak bir tutum benimseyerek Türkiye'ye tepki göstermiştir.²⁰

İran'daki Türkiye karşıtı bu tutum Türk makamlarını son derece rahatsız etmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan, İran'ın BPH'ye karşı yaklaşımından duyduğu rahatsızlığı dile getirmekte tereddüt

¹⁵ "Ahmedinejad, Barış Pınarı Harekatı Nedeniyle İstanbul Ziyaretini İptal Etti", Timeturk, 12 Ekim 2019.

¹⁶ "Iran's Parliament Speaker Cancels Turkey Visit after Military Launch: TV", Reuters, 9 Ekim 2019.

¹⁷ "İran'da Türk Bayrağına Büyük Hakaret", Timeturk, 16 Ekim 2019.

¹⁸ "İran'da Barış Pınarı Harekatı Protestosu", Timeturk, 13 Ekim 2019.

¹⁹ Mustafa Melih AhıŐalı, "İran'da Barış Pınarı'nı Destekleyen Futbolcuya Saha-lardan Men Cezası", Anadolu Ajansı, 15 Ekim 2019.

²⁰ Mustafa Melis AhıŐalı, "Barış Pınarı Harekatı İran'da Karşıt Grupları Birleş-tirdi", Anadolu Ajansı, 16 Ekim 2019; "İranlı Sanatçılardan Barış Pınarı Harekatı'na Tepkiler", İRAM, <https://iramcenter.org/iranli-sanatcilardan-baris-pinari-harekatina-tepkiler>, (Erişim tarihi: 6 Mayıs 2020).

etmemiştir. Yaptığı açıklamada her ne kadar Ruhani ile diğer çevreler arasında bir ayrıma gitse de dolaylı olarak Ruhani'yi de hedef almaktan çekinmemiştir. Cumhurbaşkanı şu açıklamayı yapmıştır:

İran'dan gelen bazı açıklamalar gerçekten bende ciddi manada üzüntüye sebep olmuştur. Aslında on beş-yirmi yıl öncesine kadar nükleer başlıklı silahlar konusunda Erdoğan'ın İran'la ilgili takındığı tavırları tüm dünya bilir. Biz bütün bu tavrı her şeye rağmen yaptık. Ama İran'dan maalesef bazı çatlak sesler çıkıyor. Sayın Ruhani'den değil. Ruhani'nin yanındaki mesai arkadaşlarından ziyade bazı çatlak sesler çıkıyor. Bunları başta Sayın Ruhani olmak üzere susturmaları gerekirdi. Bu başta şahsım olmak üzere tüm mesai arkadaşlarımı da ciddi manada rahatsız etmektedir. Zira biz şu anda Soçi mutabakatının üç taraf ülkesiyiz. Rusya, Türkiye, İran var. Biz bu süreci o zaman nasıl yürüteceğiz?²¹

Cumhurbaşkanı Erdoğan bu açıklamasıyla İran'daki muhtelikler arası yaklaşım farklarının bilincinde olduğunu ifade ederken Ruhani'yi de Suriye'de siyasi çözüm için yakalanan uyum başta olmak üzere Türkiye-İran ilişkilerindeki yakınlığın sağladığı olumlu siyasi sonuçları korumak için sorumluluk almaya davet etmiştir.

GÜVENLİK VE DİĞER SİYASİ KONULARDAKİ GELİŞMELER

Türkiye ile İran arasında terörle mücadele ve sınır güvenliği konularındaki diplomatik temaslar 2019'da da devam etmiştir. İki ülkenin de çeşitli terör örgütlerinin eylemlerine hedef olması, paylaşmış oldukları kara sınırı nedeniyle güvenlik alanında temasları ve iş birliklerini zorunlu kılmaktadır. Şubat'ta İran'ın Sistan-Belucistan vilayetinde bir askeri otobüse düzenlenen bombalı terör saldırısı Türk Dışişleri Bakanlığı tarafından kınanmış ve İran'a terör karşısında destek verilmiştir.²² 18 Mart'ta

²¹ “İran'dan Bazı Çatlak Sesler Çıkıyor”, *Hürriyet*, 23 Ekim 2020.

²² “No: 32, 14 Şubat 2019, İran'da Meydana Gelen Terör Saldırısı Hk.”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/no_32_iran-da-meydana-gelen-teror-saldirisi-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 6 Mayıs 2020).

ise İçişleri Bakanı Süleyman Soylu, PKK'ya karşı İran ile ortak operasyon başlatıldığını haber vermiştir.²³ Elbette bu durum Türk ve İranlı güvenlik birimlerinin koordineli çalışmasını ve bunu mümkün kılan siyasi ilişkilerdeki gelişmeyi işaret etmektedir. Ancak Bakan Soylu'nun açıklamasını takiben İran Genelkurmay Başkanlığından ismi açıklanmayan bir yetkili, Türkiye'nin operasyon düzenlediğini ancak İran silahlı kuvvetlerinin operasyonda yer almadığını söylemiştir.²⁴ Bunun üzerine ortak operasyonun yapıp yapılmadığına dair kafa karışıklığı Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından giderilmiş ve Erdoğan "Hamdolsun bu (dün) gece yapıldı. Daha önce de yapıldı ama bu daha kapsamlı bir şey oldu. Bunu devam ettirecekler. Bizim buradaki kararlılığımız birçok şeyi de orada farklı bir şekilde etkileyecektir. İş burada kalmayacak. Bunun devamı var. İran tarafı da bizim arkadaşlarımız da kararlılıklarını sürdürüyorlar" diyerek içişleri bakanını teyit etmiştir.²⁵ Ancak Türk yetkililerin açıklamaları bu kez de İran Genelkurmay Başkanlığı sözcüsü Tuğgeneral Ebulfazl Şikarçi tarafından yalanlanmıştır. Şikarçi, İran ordusunun PKK'ya karşı operasyonda yer almadığını söylemiştir.²⁶

İran cephesinden Türkiye ile ortak operasyon yapılmadığının ısrarla vurgulanması, Türkiye karşıtı tutumuyla bilinen Devrim Muhafızları ile İran hükümeti arasındaki anlayış farklılığından kaynaklanıyor olabilir. Ortak operasyonu önceleyen dönemde iki ülke içişleri bakanlıkları arasındaki artan temaslar dikkati çekmiştir. İran İçişleri Bakan Yardımcısı Hüseyin Zülfikari 25-26 Şubat arasındaki Türkiye-İran 4. Ortak Çalışma Grubu Toplantısı çerçevesinde Ankara'ya gelerek İçişleri Bakan Yardımcısı Muhterem İnce ile sınır

²³ "Son Dakika: Bakan Soylu Duyurdu: 'Bu Sabah İran ile Ortak Operasyon Yaptık'", *Hürriyet*, 18 Mart 2019.

²⁴ "Spokesman: Iran Involved in No Joint Border Operation with Turkey", *Fars News*, 21 Mart 2019.

²⁵ "Son Dakika | Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan İran Açıklaması: Operasyonlar Devam Edecek", *Milliyet*, 18 Mart 2019.

²⁶ "Spokesman: Iran Involved in No Joint Border Operation with Turkey".

güvenliğini alakadar eden konuları görüşmüştür.²⁷ Ayrıca yine Zül-fikari 17 Mart'ta Tahran'da gerçekleştirdiği bir basın toplantısında Türkiye ile ortak sınır operasyonu yapacaklarını ifade etmiştir.²⁸ İki ülkenin içişleri bakanlıkları arasındaki bu koordinasyona karşılık İran silahlı kuvvetleri cephesinden gelen farklı tepkiler ancak İran'daki değişik kurumların dış politikaya ilişkin farklı tutumları benimsemeleri temelinde anlaşılabilir.

Türkiye İran'daki siyasal-toplumsal gelişmelere de ilgisiz kalmamıştır. İran'da Kasım'da benzine yapılan zam üzerine çeşitli kentlerde kanlı protesto hareketleri ortaya çıkarken protestolar karşısında Türkiye, resmi bir açıklama yapmaksızın ihtiyatlı davranmayı tercih etmiştir. Ancak protestoların yaşanmasından evvel Cumhurbaşkanı Erdoğan, Irak'ta yaşanan protestoları işaret ederek bazı odakların istikrarsızlıkları İran'a da yayabileceklerini ve Tahran yönetiminin protesto dalgasından etkilenebileceğini söylemiştir. Amacın "İslam dünyasını bölmek, parçalamak ve birbirine düşürmek" olduğunu söyleyen Erdoğan'a İran yönetiminden de destek gelmiştir. Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Abbas Musevi "Sayın Erdoğan'ın Irak'taki olayların İran içlerine taşınmak istendiği yönündeki açıklamaları doğru ve yerinde. Bazı gizli eller Irak'ta yaşananları İran içlerine taşımak istiyor"²⁹ diyerek cumhurbaşkanının yorumunu onaylamıştır. Elbette cumhurbaşkanının kanaati yalnızca benzin zamlarından kaynaklı protestolara değil daha geniş bağlamda değerlendirilmesi gereken, uzun zamandır İran'ın içerisinde bulunduğu kırılgan siyasi ve toplumsal zemine dayanmaktadır. İran'da yaşanacak ciddi bir

²⁷ "Şubat", T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/subat2019.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 6 Mayıs 2020).

²⁸ "İran İçişleri Bakan Yardımcısı: Türkiye-İran Sınırında Ortak Operasyon Yapacağız", CNN Türk, 17 Mart 2020.

²⁹ "İran'dan Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Açıklamalarına Destek", *Yeni Şafak*, 10 Kasım 2019.

siyasi-toplumsal krizin bölgesel etkilerinin olacağı ve Türkiye'nin de bundan etkilenebileceği düşünöldüğünde cumhurbaşkanının beyanı anlamlıdır.

EKONOMİK İLİŞKİLER

YAPTIRIMLARIN TÜRKİYE EKONOMİSİNE ETKİSİ

ABD yaptırımlarının Türk-İran ekonomik ilişkilerine etkisinin en fazla hissedildiği yıl 2019 oldu. İki ÷lke arasındaki ticaret hacmi 2018'e göre yüzde 40 oranında azalarak 5,6 milyar dolar seviyesine düŐtü. 2018'de de yüzde 13'ün üzerinde bir azalış söz konusuydu. 2018'deki azalışta daha çok Türkiye'nin İran'a ihracatındaki yüzde 26,5'lik düşüşün etkisi varken 2019'daki azalışta asıl olarak Türkiye'nin İran'dan yaptığı ithalattaki yüzde 52,8'lik düşüş etkili oldu. 2019'daki sert düşüşle birlikte Türkiye-İran ticaret hacmi 2006'daki 6,7 milyar dolarlık seviyenin bile altına indi. Türkiye, İran'la ticaret hacmini 30 milyar dolar seviyesine çıkarmayı hedeflerken 2006 rakamlarının bile gerisine düşölmesi iki ÷lke ekonomisine de önemli darbe vuran bir gelişmeydi.

2023 hedefleri doğrultusunda dünyanın ilk on ekonomisi arasına girmeyi hedefleyen ve bu çerçevede ticaret hacmini artırmaya çalışan Türkiye'nin en büyük komşusu ile ticaretinde 2019'da yaşadığı bu düşüş ciddi bir soruna işaret ediyor. ABD'nin Irak'a karşı 2003'te giriştiği hukuksuz müdahale Türkiye ekonomisine nasıl zarar verdiyse İran'a karşı yaptırım politikası da benzer şekilde olumsuz etkilemektedir.

İki ÷lkenin dış ticaret hacminde yüksek orandaki azalışın asıl kaynağı olan Türkiye'nin İran'dan ithalat rakamlarına bakıldığında, bu azalışın ana kaynağının mineral yakıtlar ithalatındaki yüzde 62,8'lik düşüş olduğu görülür. Türkiye'nin İran'dan mineral yakıt ithalatı 2018'de 5,7 milyar dolar iken 2019'da 2,1 milyar dolar sevi-

yesine gerilemiştir. Benzer şekilde Türkiye’nin İran’dan ithalatında önemli ürünler olarak öne çıkan “plastik ve mamulleri”, “çinko ve çinkodan eşya” ile “alüminyum ve alüminyumdan eşya” kalemlerinde yüksek oranlı düşüşler gerçekleşmiştir. Buna karşılık “bakır ve bakırdan eşya”, “gübreler” ve “demir-çelik” ürünlerinin ithalatında ise 2018’e göre önemli artışlar yaşanmıştır (Tablo 1).

TABLO 1. TÜRKİYE’İN İRAN’DAN İTHALATINDA ÖNE ÇIKAN ÜRÜN GRUPLARI (2017-2019, MİLYON DOLAR)				
	2017	2018	2019	Değişim (Yüzde, 2018-2019)
Mineral Yakıtlar	6.101	5.706	2.120	- 62,8
Plastikler ve Mamulleri	490	429	234	- 45,4
Gübreler	136	91	156	71,4
Bakır ve Bakırdan Eşya	45	62	155	150,0
Çinko ve Çinkodan Eşya	207	186	144	- 22,5
Demir ve Çelik	87	64	107	67,1
Alüminyum ve Alüminyumdan Eşya	139	149	79	- 46,9
Toplam İthalat	7.492	6.931	3.270	- 52,8

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

Amerikan yaptırımlarının etkisinin en fazla hissedildiği petrol ithalatına yakından bakıldığında, ABD’nin İran’dan petrol alan ülkelere yönelik ikincil yaptırımlar konusunda sekiz ülkeye tanıdığı muafiyetlerin sona erdiği 2 Mayıs’tan sonraki ay olan Haziran’da Türkiye’nin İran’dan aldığı ham petrolün neredeyse sıfırlandığı görülür. Haziran’da İran’dan alınan ham petrolün Türkiye’nin toplam petrol ithalatındaki oranının yüzde 1’in altına düşmesinin ardından, TÜPRAŞ Temmuz’dan itibaren İran’dan ham petrol ithalatını tamamen durdurmuştur (Tablo 2).

TABLO 2. TÜRKİYE'NİN İRAN'DAN HAM PETROL İTHALATI (BİN TON, 2017-2019 OCAK-EKİM)												
	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim		
2017	Miktar	833	856	935	1.209	1.159	1.088	1.343	965	1.229	1.154	
	Pay (Yüzde)	23,9	31,9	28,5	34,9	29,2	30,9	37,2	22,5	32,4	29,9	
2018	Miktar	575	643	858	999	930	287	867	647	640	554	
	Pay (Yüzde)	39,0	48,9	64,2	67,6	51,6	15,7	38,1	31,1	30,8	27,3	
2019	Miktar	381	349	532	437	391	18	-	-	-	-	
	Pay (Yüzde)	17,4	14,9	21,2	12,2	9,8	0,6	-	-	-	-	

Kaynak: EPDK petrol piyasası aylık sektör raporlarından derlenmiştir.

İran'dan petrol ithalatının durdurulması analiz edildiğinde, bu politikada birçok faktörün etkili olduğu söylenebilir. Öncelikle petrol ithalatını gerçekleştiren rafinerilere sahip TÜPRAŞ'ın özel bir şirket olduğunu ve ABD'nin ikincil yaptırım tehditlerinden korktuğunu ifade etmek gerekir. Daha önceki dönemde İran'a kar-

şı uygulanan Amerikan yaptırımlarına aykırı davrandığı iddiasıyla Halkbank hakkında ABD'de yürütülen soruşturma ve bu bankanın eski Genel Müdür Yardımcısı Hakan Atilla'nın hukuksuz bir şekilde yargılanarak cezaya çarptırılması gerçeği düşünüldüğünde TÜPRAŞ'ın ABD yaptırımlarından çekinmesi doğal karşılanabilir.

Hükümet açısından bakıldığında ise başta Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu olmak üzere birçok üst düzey yetkili, İran'a karşı uygulanan ABD yaptırımlarının uluslararası hukuka aykırı olduğunu ve Türkiye'ye de zarar verecek bu yaptırımların başka ülkelere dayatılmayacağını ifade etmiştir. Ancak başta Avrupa Birliği olmak üzere yaptırımlara karşı çıkan küresel güçlerin İran'la ekonomik ilişkilerini sürdürecektir alternatif yollar bulma konusunda etkili adımlar atamadıkları gerçeği düşünüldüğünde Türkiye'nin imkanlarının sınırlı olduğu görülür. Ayrıca İran'dan petrol ithalatını gerçekleştiren şirketin özel bir şirket olması da hükümetin bu konuda aksi yönde bir politika izlemesine engel olmuştur. Bunun yanında Washington yönetimiyle zaten başta Fırat'ın doğusu ve S-400'lerin alınması gibi başka birçok alanda sorun yaşanırken bunlara ek olarak İran yaptırımları yüzünden yeni bir gerginlik alanının oluşturulmak istenmediği de anlaşılıyor. Kısaca ifade etmek gerekirse ABD yaptırımları bütün bu faktörleri bir araya getirerek Türkiye'nin İran'dan petrol ithalatını tamamen sonlandırması sonucunu doğurmuştur.

Petrol ithalatında artık tedarikçiler arasında olmayan İran'ın yerini ise Irak ve Rusya almıştır. İran'ın listeden çıkmasıyla birlikte Türkiye'nin petrol ithal ettiği ülkeler listesinde birinci ve ikinci sırada bulunan Rusya ve Irak'ın toplam payı Haziran'dan itibaren yüzde 60'ın üzerine çıkmıştır. Ancak bu iki ülkeden Rusya Türkiye'nin en fazla petrol aldığı ülke olsa da İran'dan boşalan yeri büyük ölçüde Irak doldurmuş ve Irak'ın Türkiye'nin petrol ithalatındaki payı yüzde 10'lardan yüzde 20'lere yükselmiştir.

2019'da Türkiye'nin İnan'dan doğal gaz ithalatına bakıldığında, "al ya da öde" anlaşması ve ABD yaptırımlarının İnan'dan doğal gaz alımını doğrudan etkilememesi nedeniyle bu açıdan bir sorun olmadığı görülür. Haziran ve Ağustos aylarında Türkiye'nin toplam doğal gaz ithalatında İnan'ın payı yüzde 10'un altına düşse de Ekim'de bu oranın yüzde 27,1'e ulaşması Washington'ın yaptırımlarının İnan'dan doğal gaz alımına etkisinin olmadığını göstermiştir. İnan'ın en büyük doğal gaz müşterisi olan Türkiye'nin bu ülkeye yönelik ABD yaptırımlarının en yoğun olduğu dönemde de aynı miktarda doğal gaz almaya devam etmesi Tahran yönetimi açısından ciddi bir destek olarak görülmelidir. Zira yaptırımlar doğrudan doğal gaz satışını hedef almasa da, ABD'nin İnan'la para transferi konusunda koyduğu yaptırımların bu ülke ile her türlü alışverişini zorlaştırdığı biliniyor. Türkiye bu zorluklara rağmen İnan'dan gerek doğal gaz gerekse yukarıda değinilen diğer ürünlerin ithalatını sürdürmeye çalışmıştır (Tablo 3).

2019'da Türkiye'nin İnan'a ihracatı açısından bakıldığında, ithalattaki kadar büyük bir düşüşün söz konusu olmadığı görülür. Bir önceki yıla göre Türkiye'nin İnan'a ihracatı 2019'da yüzde 3,2 azalmıştır. Ancak ABD yaptırımlarının Türkiye'nin İnan'a ihracatına etkisini görmek için, bu yaptırımların söz konusu olmadığı 2017 ile bir karşılaştırma yapılması daha doğru olacaktır. Bu açıdan bakıldığında Türkiye 2019'da İnan'a 2017'de yaptığı ihracatın ancak yüzde 72 kadarını gerçekleştirebilmiştir ki bu her iki ülke açısından da ciddi bir kayıptır. İnan'a yönelik ihracattaki azalışın iki temel nedeni olduğu söylenebilir. Öncelikle yaptırımlar nedeniyle bu ülke halkının alım gücünün ciddi şekilde düşmesi genel olarak İnan'ın ithalatında azalmaya yol açarken Türkiye de bundan payını almaktadır. İkinci olarak ise ABD yaptırımlarının finansal ayağı İnan'la ticareti zorlaştırdığı için şirketler bu ülkeye ürün satışı konusunda çok istekli olmamaktadır.

TABLO 3. TÜRKİYE'NİN İRAN'DAN DOĞAL GAZ İTHALATI (MİLYON SM ³ , 2017-2019 OCAK-EKİM)											
	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	
2017	Miktar	789	749	877	810	722	751	840	874	530	722
	Pay (Yüzde)	13,3	14,2	17,2	19,1	19,3	20,8	20,3	21,7	14,4	17,4
2018	Miktar	836	685	739	798	499	388	611	487	493	587
	Pay (Yüzde)	13,4	12,7	15,6	21,7	16,6	13,2	16,8	16,0	15,0	15,8
2019	Miktar	824	684	832	640	543	227	606	160	648	856
	Pay (Yüzde)	14,1	16,0	19,4	18,0	20,2	8,5	18,6	5,1	21,3	27,1

Kaynak: EPDK petrol piyasası aylık sektör raporlarından derlenmiştir.

2019'da Türkiye'nin İran'a yönelik ihracatına yakından bakıldığında, en büyük değişimin yüzde 40'ın üzerinde artışın olduğu hububat ve bakliyat ihracatında yaşandığı görülür. Mobilya ve hazır giyim gibi doğrudan tüketime dönük ürünlerde de bir ihracat artışı söz konusu olmuştur. Bunun yanında Türkiye'nin İran'a yönelik ihracatında en büyük kalemi oluşturan kimyevi maddeler konusunda da bir ihracat artışı gerçekleşmiştir. Buna karşılık demir-çelik, oto-

motiv ve elektrik-elektronik ihracatında ciddi düşüşler yaşanmıştır (Tablo 4).

TABLO 4. TÜRKİYE'NİN İRAN'A İHRACATINDA ÖNE ÇIKAN ÜRÜN GRUPLARI (2017-2019, MİLYON DOLAR)				
	2017	2018	2019	Değişim (Yüzde, 2018-2019)
Otomotiv Endüstrisi	452	217	138	- 36,3
Çelik	141	86	68	- 21,1
Elektrik, Elektronik ve Hizmet	202	126	115	- 8,5
Demir ve Demir Dışı Metaller	154	98	60	- 38,3
Makine ve Aksamları	268	181	183	1,2
Tekstil ve Ham Maddeleri	450	337	289	- 14,3
İklimlendirme Sanayii	104	78	69	- 11,8
Mobilya, Kağıt ve Orman Ürünleri	296	236	282	19,2
Kimyevi Maddeler ve Mamulleri	512	469	532	13,3
Hububat, Bakliyat, Yağlı Tohumlar	112	105	147	40,6
Hazır Giyim ve Konfeksiyon	118	129	145	11,8
Tütün	64	94	100	6,7
Toplam İhracat	3.190	2.382	2.306	- 3,2

Kaynak: TİM verilerinden derlenmiştir.

ABD yaptırımlarının 2019'da Türk-İran ekonomik ilişkileri açısından olumsuz etkisinin hissedildiği bir başka alan turizm olmuştur. 2018'deki büyük düşüşün ardından 2019'da İran'dan Türkiye'ye gelen turist sayısı bir önceki yıla göre küçük bir artış (yüzde 3,9) gösterse de, bu artış Türkiye'ye gelen toplam turist sayısındaki artışın (yüzde 14,3) çok gerisinde kaldığı için İranlı turistlerin toplam turistler içerisindeki payı 2019'da yüzde 4,59'a gerilemiştir (Tablo 5). Bu gerilemede de Amerikan yaptırımları nedeniyle İran

halkının ekonomik imkanlarında yaşanan düşüşün ciddi etkisi olduğu söylenebilir.

TABLO 5. TÜRKİYE'YE GELEN YABANCILARIN MİLLİYETLERİNE GÖRE KARŞILAŞTIRILMASI (2018-2019, BİN)						
Milliyet	Yıllar		Milliyet Payı (Yüzde)		Yüzde Değişim Oranı	
	2018	2019	2018	2019	2018/2017	2019/2018
Rusya	5.865	6.887	15,63	16,05	26,22	17,42
Almanya	4.334	4.835	11,55	11,027	25,56	11,57
İran	1.894	1.968	5,05	4,59	-18,17	3,90
Bulgaristan	2.180	2.484	5,81	5,79	29,07	13,94
İngiltere	2.212	2.506	5,89	5,84	36,45	13,30
Yabancı Toplam	37.537	42.910	100,00	100,00	22,25	14,31

Kaynak: <https://www.tursab.org.tr/tr/turizm-verileri>

Türkiye ile İran arasındaki ekonomik ilişkiler açısından 2019'da değinilmesi gereken konulardan birisi de İran vatandaşlarının Türkiye'deki doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki artıştır. Eylül 2018'de yapılan yasal düzenlemeyle Yatırım Yoluyla Vatandaşlık Programı'ndaki limitlerin düşürülmesi sonucu, Türk vatandaşlığı elde etmek için gerekli sabit sermaye yatırımı asgari limitinin 500 bin dolara ve taşınmaz mal edinimi limitinin de 250 bin dolara indirilmesi özellikle İranlıların her iki yolu da kullanarak Türkiye'ye yatırım yapması sonucunu doğurmuştur. 2019'un ilk altı ayında şirket açmak ve konut edinmek yoluyla Türkiye'ye yatırım yapan yabancılar sıralamasında İran vatandaşları ilk sırayı almıştır. Bu dönemde İranlıların Türkiye'de kurdukları şirket sayısı 513'ü bulurken Türkiye'de en fazla konut satın alan yabancılar arasında İran vatandaşları Irak'ın ardından ikinci sırada yer al-

mıŐtır.³⁰ 2019'un tamamı açısından bakıldığında İnan vatandaşları Türkiye'de 5 bin 423 konut satın alarak yine Irak vatandaşlarının ardından ikinci sırada yer almıştır.³¹

EKONOMİK TEMASLAR

2019 içerisinde Türkiye ile İnan arasında gerek cumhurbaşkanları gerekse bakanlar ve st düzey bürokratlar arasında gerçekleştirilen birçok görüşmede iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler de gündeme gelmiştir. Bu temaslardan biri olan İnan Dışişleri Bakanını Cevad Zarif'in Nisan'da gerçekleşen Türkiye ziyareti sırasında yapılan açıklamalarda Dışişleri Bakanı Mevlüt avuŐoĐlu, Türkiye'nin İnan'a karşı uygulanan yaptırımlara karşı olduğunu bir kez daha vurguladıktan sonra yaptırımların bölgenin istikrarını, barını ve ekonomik kalkınmasını riske attığını ifade etmiştir. İnan Dışişleri Bakanı Zarif de iki ülke ilişkilerinin çok iyi olduğunu ancak 30 milyar dolarlık ticaret hedefinden uzak olduklarını ve ziyaret kapsamında gerek bu hedef gerekse bankacılık konusunda kurmayı planladıkları bir özel mekanizmayla ilgili görüŐtüklerini dile getirmiştir.³²

Aynı ay içerisinde Ulaştırma ve Altyapı Bakanı Cahit Turhan'ın İnan'a gerçekleştirdiği ziyaret sırasında, iki ülke arasında ulaştırma ve taşımacılık alanında iş birliğini öngören bir mutabakat zaptı imzalanmış ve İstanbül'dan Tahran'a uzanan yeni bir tren hattının oluŐturulmasının planlandığı duyurulmuştur. Bakan Turhan, Tr-

³⁰ "Türkiye En Fazla Doğrudan Sermaye Yatırımı İnan Yapıyor", CNN Türk, 27 Temmuz 2019.

³¹ "Yabancılar Geçen Yıl En ok İstanbül ve Antalya'dan Konut Aldı", *Hürriyet*, 20 Ocak 2020.

³² "Dışişleri Bakanı Sayın Mevlüt avuŐoĐlu'nun İnan Dışişleri Bakanı Sayın Muhammed Cevad Zarif ile Ortak Basın Toplantısı, 17 Nisan 2019, Ankara", T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-iran-disisleri-bakani-ile-ortak-toplantisi.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 6 Mayıs 2020).

kiye-İran Sekizinci Ulaştırma Karma Komisyonu Toplantısı çerçevesindeki ziyareti sırasında yaptığı açıklamalarda, iki ülke arasında ulaştırma alanındaki iş birliğinin geliştirilmesinin 30 milyar dolarlık ticaret hacmi hedefine de hizmet edeceğini ve bu iş birliğinin hız kesmeden devam edeceğini açıklamıştır:

Dünyanın en değerli toprakları olan bölgemizin içinden geçtiği bu zor dönemde atılacak her adım sadece ülkelerimiz için değil, bölgesel anlamda da etkili olacaktır. Tüm çalışmalarımızı bu hakikat ışığında tamamlamak durumundayız. Türkiye ile İran bu coğrafyada kadim medeniyetleri olan iki dost ülkedir. Bugüne kadar uluslararası hukukun ışığında iki ülke insanların menfaatlerini koruma konusunda iki devletin kararlı bir iradesi vardır.³³

İran adına mutabakat zaptını imzalayan Ulaştırma ve Şehircilik Bakanı Muhammed İslami de demir yolu taşımacılığı alanında Avrupa ve Asya'ya transit geçişlerin geliştirilmesi, mevcut kapasitelerin artırılması ve yeni demir yolu bağlantılarının oluşturulması konularında uzlaşa sağlandığını, havacılık alanında benzer konuların görüşüldüğünü, denizcilik ve limanlar konusunda iş birliği ve ticaretin artırılması konusunun da ele alındığını ifade etmiş ve ABD'nin İran'ı hedef alan yaptırımları konusundaki tavrından dolayı Türkiye'ye teşekkür etmiştir:

ABD'nin İran'a yönelik tek taraflı yaptırımları konusunda Türkiye'nin ortaya koyduğu tavrı ve ilkesel duruşu takdirle karşılıyoruz.³⁴

Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'nun 20-21 Haziran'da gerçekleştirdiği İran ziyaretinde de ekonomik sorunlar ve iş birliği görüşülen konular arasında yer aldı. Suriye krizinin yanında ABD'nin yaptırımlarının Türkiye-İran ekonomik ilişkilerine etkilerinin de konuşulduğu ziyaret sırasında Çavuşoğlu, yerli paralarla ticaret ve ikili

³³ "Türkiye ile İran Arasında Kritik İşbirliği", *Sabah*, 29 Nisan 2019.

³⁴ "Türkiye ile İran Arasında Kritik İşbirliği".

ticaret hacminin artırılmasının önündeki engeller de dahil olmak üzere pek çok konunun görüşüldüğünü söyledi.³⁵

Türkiye-İran ekonomik ilişkileri açısından Eylül ortasında yapılan toplantılar oldukça önemlidir. Bu çerçevede önce Türkiye-Rusya-İran üçlü zirvesi için Ankara'ya gelen İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani ile Cumhurbaşkanı Erdoğan arasında 16 Eylül'de ikili görüşme yapılmış ve ardından bazı bakanların katılımıyla 27. Türkiye-İran Karma Ekonomik Komisyon Toplantısı (TİKEK) gerçekleştirilmiştir. Erdoğan-Ruhani zirvesinde ekonomik iş birliği alanları ve sorunlar görüşülse de somut adımlar Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Fatih Dönmez ve İran Cumhurbaşkanı Ofisi Başkanı Mahmud Vaizi eş başkanlığında gerçekleştirilen TİKEK toplantısında atılmıştır. Toplantıda konuşan Ticaret Bakanı Ruhsar Pekcan, ABD'nin İran yaptırımlarından İran'dan sonra en fazla etkilenen ülkenin Türkiye olduğunu ama buna rağmen Türkiye'nin her zaman İran halkının yanında olmaya devam edeceğini ve ikili ticareti aynı çabayla sürdüreceğini ifade etmiştir. Tercihli Ticaret Anlaşması'nda Türkiye'nin 125 ihracat ürününden 68'inin yasak kapsamına alındığını, 3'üne de tarife kotası koruma önlemi uygulandığını söyleyen Pekcan "Sayın Vaizi ile görüştük. İnşallah en kısa zamanda tercihli ticaret kapsamındaki ürünlerin Türkiye'den ticaretinin önü açılacak. Türkiye'den temin edebilecekleri ürünler varsa öncelik Türkiye olacak" ifadeleriyle bu konudaki engellerin aşılmaya çalışıldığını vurgulamış ve Tercihli Ticaret Anlaşması'nın kapsamını genişletmek istediklerini söyleyerek iş dünyasına iki ticaret anlaşmalarıyla Tercihli Ticaret Anlaşması'ndan yararlanmaları tavsiyesinde bulunmuştur.³⁶

³⁵ "Bakan Çavuşoğlu: Avrupalılarla ve İran'la Değerlendiriyoruz", *Hürriyet*, 21 Haziran 2019.

³⁶ "Türkiye - İran Karma Ekonomik Komisyonu Kapanış İmza Töreni Gerçekleştirildi", İHA, 18 Eylül 2019.

İki ülkenin ekonomik iş birliğini geliştirme konusundaki bu çabalarına rağmen 2019 Türkiye-İran ekonomik ilişkileri açısından kötü bir yıl olmuştur. ABD'nin yaptırımları Türkiye-İran ticaret hacmine ciddi bir darbe vururken İran'da yatırım yapmak isteyen Türk şirketleri ikincil yaptırımlardan endişe ettikleri için çekingen davranarak bu ülkeden uzak durmayı tercih etmişlerdir.

SONUÇ

Türkiye-İran ilişkileri geçmiş yıllara nazaran 2019'da hem siyasi hem de ekonomik anlamda gerilemeler yaşadı. Gerilemenin kaynağında genel olarak dış faktörler yer alsa da Ankara ve Tahran'ın birbirlerine yönelik yaklaşımlarının bu gelişmelerden etkilenmesi kaçınılmazdı. ABD yaptırımlarının etkisiyle petrol ticaretinde yaşanan azalma iki ülkenin dış ticaret hacmini 2006 seviyesinin bile altına düşürdü. Suriye krizinde 2017'nin başından bu yana iş birliği doğrultusunda diplomatik temaslarını yoğunlaştırmış olan iki ülke, özellikle ABD ve Rusya'nın krize taraf olup bölgesel problemleri karmaşık hale getirmesinin sonucunda bazı konularda ihtilaflar yaşadı. İdlib konusunda tarafların sorun algıları ve beklentileri uyuşmazken Tahran, Fırat'ın doğusu konusunda da Ankara'nın güvenlik endişelerini gidermeye yönelik adımlarına kimi zaman çekimser yaklaştı kimi zaman da karşıt pozisyon aldı. İdlib'e yönelik Rus bombardımanları Türkiye için suçsuz sivil halkın katledilmesinin yanında ekstra mülteci maliyeti riskini barındırması sebebiyle de kabul edilemezdi. Fırat'ın doğusuna yönelik ise ABD'nin PKK/YPG'ye silah yardımları Türkiye'nin askeri operasyonunu zorunlu hale getirdi. Tüm bu gelişmeler Türkiye'nin hem askeri hem de diplomatik kapasitesini zorlaması sonucunu doğururken İran'ın yanında ABD ve Rusya'nın da ikna edilmeye çalışılması, Ankara-Tahran diyalogunun da sınırlarını oluşturdu. Dolayısıyla bölgenin mukim aktörlerinin ilişkileri dış güçlerin tasarruflarından olumsuz olarak

etkilendi. Önümüzdeki dönemde Türkiye ve İran'ın daha yapıcı ilişkiler kurarak olumlu adımlar atmasının koşulunu da yine dış güçlerin etkilerinin sınırlandırılması oluşturuyor.

KRONOLOJİ

13-14 Şubat	Polonya'nın başkenti Varşova'da ABD'nin öncülük ettiği İran karşıtı bir zirve toplandı. Türkiye zirveye üst düzey katılım göstermeyip Büyükelçilik düzeyinde takip etmekle yetindi.
14 Şubat	Türkiye, Rusya ve İran liderleri Soçi'de bir araya gelerek Suriye krizinin çözümüne ilişkin bir toplantı gerçekleştirdiler.
18 Mart	İçişleri Bakanı Süleyman Soylu, PKK'ya karşı İran ile ortak operasyon başlatıldığını ilan etti.
17 Nisan	İran Dışişleri Bakanı Muhammed Cevad Zarif, Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirerek Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ile görüştü.
29 Nisan	Ulaştırma ve Altyapı Bakanı Cahit Turhan, Tahran'a gerçekleştirdiği ziyarette "Türkiye-İran 8. Ulaştırma Karma Komisyonu Toplantısı"na katılarak çeşitli temaslarda bulundu.
25-26 Nisan	12. Astana toplantısı Türk, Rus ve İranlı yetkililerin katılımıyla Kazakistan'ın başkenti Nur-Sultan'da gerçekleştirildi.
20-21 Haziran	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu İran'a bir ziyaret gerçekleştirdi.
1-2 Ağustos	13. Astana toplantısı Türk, Rus ve İranlı yetkililerin katılımıyla Kazakistan'ın başkenti Nur-Sultan'da gerçekleştirildi.
16 Eylül	Türkiye, Rusya ve İran liderleri Ankara'da Suriye konulu liderler zirvesi gerçekleştirdiler. 27. Türkiye-İran Karma Ekonomik Komisyon Toplantısı (TİKEK), Türk ve İranlı bakanların katılımıyla gerçekleştirildi.
9 Ekim	Türkiye Fırat'ın doğusunda yer alan PKK/YPG terör örgütüne karşı BPH'yi başlattı.

10-11 Aralık

14. Astana toplantısı Türk, Rus ve İranlı yetkililerin katılımıyla Kazakistan'ın başkenti Nur-Sultan'da gerçekleştirildi.

TÜRKİYE'NİN İRAK POLİTİKASI 2019

RECEP TAYYİP GÜRLER

Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü (ORMER)

MUSTAFA ŞEYHMUS KÜPELİ

Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü (ORMER)

GİRİŞ

2019'da Türkiye-İrak ilişkileri geçtiğimiz yılda yakaladığı olumlu havayı artırarak devam ettirdi. Hem Irak Merkezi Hükümeti hem de Irak Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY) ile karşılıklı üst düzey ziyaretler gerçekleştirildi. Eylül 2017'deki IKBY'nin gayrimeşru “bağımsızlık referandumu”nun ardından gerginleşen Erbil-Bağdat ve Erbil-Ankara ilişkilerinin etkisinin tamamen ortadan kalktığını söylemek mümkün. 2019'da karşılıklı ticaretin artırılması, Irak'ın toprak bütünlüğünün sağlanması, Irak'ta savaştan zarar gören bölgelerin yeniden imarı, terörle mücadelede iş birliği ve Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi toplantılarının devamının sağlanması Türkiye-İrak ilişkilerinde ön plana çıkan temel konular oldu.

2019'da Irak Cumhurbaşkanı Berham Salih'in ilk yurt dış ziyaretini Türkiye'ye gerçekleŐtirmesi Ankara-Bağdat arasındaki ilişkilerin olumlu yönde ilerleyeceğinin iŐaretiydi. Mayıs 2018'de Irak genel seçimlerinin ardından hkmeti kuran Adil Abdulmehdi, Irak başbakanı sıfatıyla ilk kez Mayıs'ta Ankara'ya resmi ziyarette bulundu ve kapsamlı bir görüşme gerçekleştirdi. Dışişleri Bakanı Mevlüt avuŐoĐlu da Nisan sonunda Irak'ta iki günlük ziyaret kapsamında birçok önemli isimle görüştü. Yılın ilk yarısında karşılıklı ziyaretlerdeki bu hız yılın ikinci yarısında duraĐanlaŐtı. Buna gerekçe olarak özellikle 2019'un son çeyreğinden itibaren Irak'ın içinde bulunduğu karışıklıklar, protesto gösterilerin Şiddetlenmesi ve Abdulmehdi'nin istifa etmesi gösterilebilir. Zira yıl sonunda Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Bağdat'a planladığı resmi ziyaret büyük oranda bu sebeplerden ötürü gerçekleŐmedi.

İKBY'de 2018'de gerçekleştirilen parlamento seçimleri sonrası on ay kadar süren pazarlıklarının ardından hükümetin kurulması sonrasında hem İKBY Başkanı Neçirvan Barzani hem de Başbakan Mesrur Barzani Türkiye'ye ziyarette bulundu. Yine Dışişleri Bakanı avuŐoĐlu'nun 2017 referandumu sonrasında gerginleşen Erbil-Ankara ilişkilerinin ardından ilk kez Erbil'e gitmesi 2019'da Irak ile ilişkilerin düzeldiğini ortaya koydu.

Ekonomik ilişkilerde ise 2019'da hem ithalat hem de ihracatta toparlanma yönünde bir grafik ortaya çıkararak son beş yılın en yüksek seviyeleri yakalandı. Özellikle İnan yaptırımları nedeniyle Irak'tan yapılan petrol ithalatında önemli oranda artış gözlendi. Diğer yandan Irak siyasetindeki karıŐıklık iki ülke ekonomik ilişkilerini olumsuz etkileyen bir faktör oldu. Buna ek olarak Mayıs'ta başta yumurta sektörü olmak üzere Irak'ın almış olduğu ithalat yasakları Türk ihracatısını olumsuz etkiledi ve birçok sektör krizin eŐiĐine geldi.

İRAK MERKEZİ HÜKÜMETİ İLE İLİŞKİLER

2019'un ilk günlerinde 3 Ocak'ta Irak Cumhurbaşkanı Berham Salih Ankara'ya resmi ziyarette bulundu ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile görüştü. İki liderin görüşmesinde stratejik iş birliğinin devamı, Irak'ın terörden arındırılmış bölgelerinin yeniden imarına yardım ve su sorununun ön plana çıktığı görüldü. Görüşmenin ardından düzenlenen ortak basın toplantısında Salih iki ülkeyi birbirine bağlayan ortak kültür, tarih ve sosyal yapının yanında güvenlik ve coğrafi unsurların da ortak olması nedeniyle iki ülkenin uzun vadeli stratejik iş birliğine devam etmelerinin zorunlu olduğunu ifade etti. Cumhurbaşkanı Erdoğan da güvenlik ve ekonomi alanında iş birliğine devam ederek hem DEAŞ ve PKK başta olmak üzere terör örgütlerinin temizlenmesi hem de ikili ticaret hacminin 20 milyar dolara yükseltilmesi için ortak çalışmaları gerektiğini belirtti.¹

28-29 Nisan'da Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Irak'a kapsamlı bir ziyarette bulunarak Irak başbakanı, dışişleri bakanı, meclis başkanı, İKBY başkanı, İKBY başbakan adayı, Basra valisi, Bağdat ve Erbil'deki Türkmen milletvekilleri ve çeşitli aşiret mensuplarının aralarında bulunduğu pek çok önemli isimle görüşmeler gerçekleştirdi. Bu ziyaret ayrıca şu üç açıdan önemliydi: i) Mayıs 2018'deki seçimlerin ardından Irak'a gerçekleştirilen ilk üst düzey ziyaret olması, ii) Eylül 2017'de İKBY'de düzenlenen gayrimeşru "bağımsızlık referandumu"nun ardından ilk kez Erbil'e gitmiş olması, iii) 2014'te DEAŞ saldırıları sonrası Basra Başkonsolosluğunun kapatılmasının ardından Basra'ya düzenlenen ilk ziyaret olması.² Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'nun bu ziyaretinde karşılıklı ticaret ve yatırımın artırılması, güvenlik alanında iş birliği ve Irak'ın yeniden

¹ "Erdoğan ve Salih'ten Birlikte Çalışma Mesajı", *Şarkul Avsat*, 4 Ocak 2019.

² Bilgay Duman, "Türkiye-İrak İlişkileri İvme Kazanıyor", Anadolu Ajansı, 3 Mayıs 2019.

imarında Türkiye'nin alacağı rol ön plana çıkan hususlar oldu. Irak Cumhurbaşkanı Salih'in Ocak'ta Ankara'ya ziyaretinde Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın da söylediği gibi karşılıklı ticaretin 20 milyar dolara çıkarılması en önemli hedeflerden biri olarak ortaya kondu.³ Bu ziyaret sırasında ayrıca Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın yıl sonunda Irak'a resmi bir ziyaret gerçekleştirmeyi planladığı açıklandı fakat Ekim'den itibaren Irak'ta yaşanan sıcak iç gelişmeler bu ziyaretin gerçekleşmesine engel teşkil etti.

Çavuşoğlu'nun Irak ziyaretinden yaklaşık iki hafta sonra 15 Mayıs'ta Irak Başbakanı Abdulmehdi Ankara'ya resmi ziyarette bulundu ve Erdoğan tarafından resmi törenle karşılandı. Düzenlenen ortak basın toplantısında ön plana çıkan hususun güvenlik alanında iş birliği olduğu görüldü. Erdoğan, Irak'ın toprak bütünlüğü ve siyasi birliğinin korunmasının Türkiye'nin Irak siyasetinin temelini oluşturduğunu belirterek Irak'ta barış ve istikrarın sağlanmasının bölgesel barışa da olumlu yansımaları olacağına inandığını vurguladı. Bunun yanında daha önce hedeflenen 20 milyar dolarlık ticaret hacminin yeterli olmadığını belirterek bu rakamın daha da yukarı çekilmesi gerektiğini ifade etti. Bu doğrultuda yeni ve yeniden açılacak olan başkonsolosluklar vasıtasıyla Irak'ın kuzeyinden güneyine kadar bir ticaret koridoru amaçladıklarını söyledi. Abdulmehdi ise Erdoğan ile yaptığı görüşmenin yoğun ve verimli geçtiğini belirterek ticaret hacminin 20 milyar dolar olarak hedeflendiğini ancak bunun da üstüne çıkmak için çalışacaklarını belirtti. Türkiye'nin son yıllarda ekonomi, yönetim ve savunma sanayiinde büyük ilerlemeler kaydettiğinin farkında olduklarını ve Irak'ın bu tecrübelerden faydalanma zamanının geldiğine olan inancını ifade etti. Bunun yanında güvenlik konusunda da ortak hedefleri ve politikaları olduğunu belirterek Irak topraklarından Türkiye'ye terör saldırılarının gerçekleşmesine

³ "Bakan Çavuşoğlu: Irak ile 20 Milyar Dolar Ticaret Hacmine Ulaşmak İstiyoruz", Anadolu Ajansı, 29 Nisan 2019.

müsaade etmeyeceklerini yineledi. Bu kapsamda ilerleyen dönemde Türkiye ile güvenlik noktasında mevcut olan anlaşmaları daha ileriye götürmek için çalışmalar yürütüleceğini söyledi.⁴

Abdülmehti'nin ziyaretinin ardından 28 Mayıs'ta bu kez Irak Cumhurbaşkanı Berham Salih çalışma ziyareti kapsamında İstanbul'da Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı ziyaret etti.⁵ Kuzey Irak'a başlatılan Pençe Harekatı'nın hemen ardından böyle bir ziyaret gerçekleşmesi ayrıca önemliydi. Basına kapalı gerçekleşen ve yaklaşık bir saat süren görüşmenin ardından herhangi bir açıklama yapılmadı. Görüşmede Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu ve Milli İstihbarat Teşkilatı Başkanı Fidan'ın da yer alması en önemli konunun güvenlik alanında iş birliği ve Kuzey Irak'a düzenlenen operasyon olduğunu gösterdi. Bu kadar kısa süreler içinde karşılıklı üst düzey ziyaretlerin düzenlenmesi Türkiye-İrak ilişkilerinin yılın ilk yarısı itibarıyla olumlu yönde ilerlediğinin bir göstergesi oldu.

29 Haziran'da Irak Dışişleri Bakanlığından yapılan bir açıklama ile Türkiye, Kuzey Irak'a düzenlediği hava saldırısı sırasında sivil zayıatlarına sebep olduğu iddiasıyla kınandı. Uzun dönemli stratejik ilişkilerine ve güvenlik iş birliklerine rağmen Türkiye'nin bu tek taraflı operasyonlarının Irak'ın egemenliğine zarar verdiğinin belirtildiği açıklamada saldırılara son verilmesi istendi.⁶ Bunun üzerine Irak'ın Ankara Büyükelçiliği maslahatgüzarı Dışişleri Bakanlığına çağrılarak bu açıklamaların kabul edilemez olduğu ifade edildi. Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Hami Aksoy, Irak maslahatgüzarınının çağrılmasıyla alakalı olarak şu ifadeleri kullandı:

⁴ "Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Irak Başbakanı Abdülmehti'den Ortak Açıklama", CNN Türk, 16 Mayıs 2019.

⁵ "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Irak Cumhurbaşkanı Salih'i İftar Programında Ağır-ladı", TCCB, 28 Mayıs 2019, <https://www.tccb.gov.tr>, (Erişim tarihi: 8 Mayıs 2020).

⁶ "Iraq Condemns Turkish 'Acts of War' that Killed 5 in the Kurdistan Region", Kurdistan 24, 30 Haziran 2019.

Maslahatgüzara, PKK'ya yönelik operasyonlarımızda sivil zayıf olduğu yönündeki iddialarına istinaden dün yaptıkları açıklamayı kabul edilemez bulduğumuz söylendi. IKBY'nin bölgesinde düzenlenen harekate ilişkin IKBY makamları PKK'yi sorumlu tutan açıklama yapmışken, Irak'ın PKK'ya atıfta dahi bulunmayan açıklamasının, ikili ilişkilerimizde son dönemde üst düzey ziyaretlerle yakalanan olumlu ivmeyle örtüşmediği vurgulandı. Irak'ın egemenliğine değer verdiğimiz, bu nedenle de topraklarında teröristleri barındırmaması gerektiği belirtildi, operasyonlarımızın kararlılıkla süreceği kaydedildi.⁷

10 Temmuz'da Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Irak Dışişleri Bakanı Muhammed Ali Hekim, Savunma Bakanı Necah Şammari ve Ulusal İstihbarat Başkanı Mustafa Kazimi'yi kabul etti. Görüşmede Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu ve MİT Müsteşarı Hakan Fidan da yer aldı. Görüşme sonrası basın açıklaması yapan Çavuşoğlu, Irak Başbakanı Abdulmehdi'nin Türkiye ziyareti sırasında kararlaştırılan iki ülke arasındaki güvenlik iş birliği mutabakatına yönelik adımların konuşulduğunu söyledi. Toplantıda Irak topraklarında DEAŞ'ın yeniden dirilmesine engel olunması, özellikle Kandil ve Sincar'daki PKK varlığının sona erdirilmesi ve Başka'daki Türk askeri varlığının geleceği gibi üç önemli konunun konuşulduğu belirtildi.⁸

25 Eylül'de BM 74. Genel Kurulu toplantısı için New York'ta bulunan Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Irak Cumhurbaşkanı Berham Salih bir araya geldi.⁹ Basına kapalı gerçekleşen toplantıda Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar, Ticaret Bakanı Ruhsar Pekcan ve MİT Başkanı Hakan Fidan'ın yer al-

⁷ "Türkiye'den Irak'a 'PKK' Tepkisi", Anadolu Ajansı, 30 Haziran 2019.

⁸ "Dışişleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu'nun Basına Yaptığı Açıklama, 10 Temmuz 2019, Ankara", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 10 Temmuz 2019, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu_nun-basina-yaptigi-aciklama-ankara-10-7-2019.tr.mfa, (Erişim tarihi: 8 Mayıs 2020).

⁹ "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Salih ile Görüştü", CNN Türk, 25 Eylül 2019.

ması görüşmenin yine güvenlik ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi üzerine olduğunu göstermekteydi. Bu görüşme ile birlikte dokuz ay içerisinde iki ülke liderleri üçüncü kez bir araya gelmiş oldular.

Yılın ilk yarısında Bağdat ile yoğun geçen ilişkiler ve buna bağlı olarak düzenlenen karşılıklı ziyaretler yılın ikinci yarısında aynı yoğunlukla gerçekleşemedi. Örneğin Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın 2019 sonunda Irak’a düzenlemeyi planladığı resmi ziyaret ve bu ziyaret sırasında yapılması planlanan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi toplantısı düzenlenemedi. Buna gerekçe olarak öne sürülebilecek en önemli durum Irak’taki iç karışıklıklar, Ekim başından itibaren protesto gösterilerinin giderek şiddetlenmesi ve göstericilerin talebi doğrultusunda Başbakan Abdulmehtdi’nin 30 Kasım’da istifa etmesi gösterilebilir. Irak’ta halkın işsizlik, yolsuzluk ve kamu hizmetlerinde yaşanan aksaklıklar nedeniyle başlattığı protesto gösterilerine Irak güvenlik güçlerinin sert tepki vermesi sonucu yüzlerce protestocu hayatını kaybetti. Türkiye Dışişleri Bakanlığı protestoların ilk günlerinde yaptığı açıklamada Irak hükümetinin halkın meşru taleplerini yerine getireceğine inandıklarını, daha fazla can kaybı yaşanmaması için tüm Iraklıları itidalli davranmaya çağırıldıklarını ve Türkiye’nin her zaman Irak’ın istikrarına önem atfettiğini belirtti.¹⁰

Bununla birlikte karşılıklı ziyaretlerle yakaladığı ivmeyi devam ettirmek isteyen iki ülkenin yöneticileri diplomatik temsilciliklerin sayısını arttırma yönünde de girişimlerine devam etti. Bu kapsamda 21 Ocak’ta Türkiye’nin Bağdat Büyükelçisi Fatih Yıldız 2014’te DEAŞ saldırıları sonucu artan güvenlik riskleri nedeniyle tahliye edilen Basra Başkonsolosluğunun yakında yeniden faaliyete başlayacağını söyledi. 15 Temmuz’da ise Musul’da yaptığı ziyaretlerde Musul Başkonsolosluğunun yeniden açılması için de gerekli izin-

¹⁰ “SON DAKİKA: Dışişleri’nden Irak Açıklaması”, NTV, 5 Ekim 2019.

lerin alındığını ve en kısa sürede faaliyete geçmek için çalışmalarla başladıklarını dile getirdi. Bununla birlikte Ekim’de basına yansıyan bazı haberlere göre iki başkonsolosluğun da üç-dört ay gibi kısa bir süre içinde faaliyete geçmesinin beklendiği, Musul ve Basra başkonsolosluklarının yeniden faaliyete geçirilmesinin yanında Necef ve Kerkük’te de ilk defa başkonsolosluk açılması için faaliyetlere başlandığı ifade edildi.¹¹ Fakat tüm bu gelişmelere rağmen Irak’ın Ekim başından itibaren şiddetli protesto gösterilerine sürüklenmesi, Haşdi Şabi bürolarının saldırılara uğraması, Basra’daki İran başkonsolosluk binasının ateşe verilmesi, Kerkük’te ABD askeri üssünün bulunduğu bölgeye roket saldırısı düzenlenmesi gibi olayların yıl sonuna doğru artmasıyla birlikte söz konusu başkonsoloslukların açılması 2019’da mümkün olmadı.

İKBY İLE İLİŞKİLER

Kasım 2018’den itibaren eski Başkan Mesud Barzani’nin Bağdat’a ziyareti sonrası İKBY ve Irak Merkezi Hükümeti arasında gergin ilişkiler yumuşamaya başlamıştı. İlişkilerin olumlu seyri 2017’deki gayrimeşru “bağımsızlık referandumu” sonrasındaki kötü gidişatın dönüm noktası olmuştu. Erbil ile Bağdat arasındaki bu yumuşama Ankara’nın da Erbil ile ilişkilerini geliştirmesi yönünde işini kolaylaştırdı. 2018’de iyileşme emareleri gösteren Erbil-Ankara ilişkileri 2019’da somut çıktılar üretti. Nitekim 2019’da İKBY Başkanı Neçirvan Barzani ve Başbakan Mesrur Barzani seçilmelerinin ardından ilk resmi ziyaretlerini Türkiye’ye gerçekleştirerek Ankara ile ilişkilere verdikleri önemi gösterdi. Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu’nun da Irak ziyaretinde İKBY’de temaslarda bulunması ve başkan olarak seçilen Neçirvan Barzani’nin yemin törenine katılması ikili

¹¹ “Basra Başkonsolosluğu Yakında Faaliyete Başlayacak”, Rudaw, 21 Ocak 2019; “Dünya ‘Basra ve Musul Başkonsoloslukları Kısa Sürede Faaliyete Geçecek’”, TRT Haber, 15 Temmuz 2019; “Türkiye’nin Basra ve Musul Konsoloslukları Açılıyor”, *Mil-liyet*, 5 Ekim 2019; “Musul Başkonsolosluğu Yeniden Açılıyor”, *Sözcü*, 18 Kasım 2019.

ilişkilerin referandum sonrasında olumlu yönde önemli aşama kaydettiğini göstermektedir.

2019 Erbil-Ankara ilişkileri 26 Ocak'ta Duhok'un Şeladize ilçesinde Türk Silahlı Kuvvetlerine (TSK) ait üs bölgesine saldırı yapılmasıyla tatsız başladı. Milli Savunma Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada PKK terör örgütü provokasyonu sonucu gerçekleştirilen saldırı sonucunda üs bölgesinde kısmi araç ve malzeme hasarı meydana geldiği belirtildi.¹² Saldırının ardından Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu İKBY Başbakanı Neçirvan Barzani ile görüşerek olay hakkında bilgi aldı. Gazetecilere yaptığı açıklamada Çavuşoğlu, PKK'nın iyice köşeye sıkıştığını ve halkı kışkırtarak bu tarz eylemlere giriştiğini belirtti. İKBY'nin gerekli tedbirleri aldığını ve olayın sorumlularının yakalanması için gerekli çalışmaların başlatıldığını söyledi.¹³ Aynı gün Türkiye'nin Irak Büyükelçisi Fatih Yıldız da Irak Dışişleri Bakanlığına çağrıldı ve Irak Merkezi Yönetiminin Türkiye'nin Irak topraklarında PKK'yı hedef alan saldırılarından duyduğu rahatsızlık dile getirildi. Bunun üzerine Fatih Yıldız Türkiye'nin BM'nin 51. maddesi ve uluslararası hukuk kapsamında meşru müdafaa hakkını kullandığını belirtti. Ayrıca üs bölgesine saldırının PKK'nın halkı kışkırtması sonucu gerçekleştiğini ifade ederek Irak yönetiminin bu provokatörlere izin vermemesi gerektiğini söyledi.¹⁴ Irak sınırları içerisinde bulunan askeri üssün saldırıya uğramasının ardından Irak hükümetinin olayı araştırıp sorumluları cezalandırma yönünde adım atması gerekirken Türkiye'nin PKK ile olan mücadelesinden rahatsızlığını dile getirmesi hiç şüphesiz

¹² "Irak'ın Kuzeyinde Üs Bölgesine PKK Provakasyonuyla Saldırı", Anadolu Ajansı, 26 Ocak 2019.

¹³ "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: Kışkırtmanın Arkasında PKK'nın Olduğunu Biliyoruz", Anadolu Ajansı, 27 Ocak 2019.

¹⁴ "Bağdat Büyükelçisi Yıldız: Provokatörlerin Çabalarına İzin Verilmemeli", Anadolu Ajansı, 27 Ocak 2019.

Ankara'nın tepkisini çekti. Bağdat'taki merkezi hükümetten gelen bu anlamsız tepkiye rağmen IKBY Başbakanı Barzani Türkiye'nin Irak köylerini değil PKK'nın varlık gösterdiği bölgeleri vurduğunu belirtti. PKK'nın bölgedeki varlığı sona ererse Türkiye'nin de saldırılarını sona erdireceğini dolayısıyla yaşananların tek sebebinin PKK'nın kendisi olduğunu açıkladı.¹⁵

Barzani'nin Türkiye yanlısı tutumuna rağmen IKBY'deki tüm Kürt partilerinin aynı görüşte olmadığını söylemek gerekir. Kürdistan Ulusal Kongresi (KNK), Kürdistan Emekçi Partisi, Yeni Nesil Hareketi ve Goran gibi partiler Türkiye'ye karşı açık bir tutum almayan IKBY ve Bağdat yönetimlerini eleştirerek Irak'taki Türk askeri üslerinin kapatılmasını istedi.¹⁶ Muhalif Kürt partilerinin bu tutumuna rağmen IKBY hükümeti Ankara ile iş birliğini devam ettireceğini gösteren bir adım daha atarak PKK yanlısı yayınlar yaptığını ve halkı kışkırtarak huzurunu kaçırdığını gerekçe göstererek NRT TV'nin Duhok'taki yayın ofisini kapattı.¹⁷

28-29 Nisan'da Erbil'e giden Çavuşoğlu burada Irak Türkmen Cephesi temsilcileriyle bir araya geldi. Görüşmede Türkmenlerin hem Irak hem de IKBY'de temsil edilmesi gerektiğinin altını çizdi. Ardından IKBY Güvenlik Konseyi Başkanı Mesrur Barzani'yi ziyaret ederek PKK, DEAŞ ve FETÖ terör örgütleriyle mücadele ve IKBY ile ticari ilişkilerin geliştirilmesi konularını görüştü. Sonrasında IKBY Başbakanı Neçirvan Barzani ile de bir görüşme gerçekleştirdi. Son olarak IKBY Başbakan Yardımcısı Kubat Talabani'yle de bir görüşme gerçekleştiren Çavuşoğlu yaptığı açıklamada Türki-

¹⁵ "IKBY Başbakanı Barzani: Türkiye Köyleri Değil PKK Hedeflerini Vuruyor", Anadolu Ajansı, 27 Ocak 2019.

¹⁶ "Ankara Barzani'yle Görüştü, Kürdistan Bölgesi'ndeki Partiler Tepkili", Gazete Karınca, 27 Ocak 2019.

¹⁷ "Türk Üs Bölgesine Saldırıyı Kışkırtan Kanalın Ofisi Kapatıldı", Anadolu Ajansı, 27 Ocak 2019.

ye'nin Irak'ın tüm bölgeleri ve gruplarıyla ilişkilerinin ilerlediğini, iş adamlarıyla ve özel sektör temsilcileriyle Süleymaniye'de de daha fazla görünür olunacağını vurguladı.¹⁸

10 Haziran'da Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu bu sefer İKBY'nin yeni başkanı olan Neçirvan Barzani'nin yemin törenine katılmak ve ikili görüşmeler yapmak için Erbil'e gitti. Bu görüşmede Neçirvan Barzani'yi yeni görevi için tebrik etti ve terör örgütü PKK ile mücadelenin kararlı bir şekilde birlikte yürütülmesi gerektiğini vurguladı. Ardından İKBY'nin eski başkanı ve KDP lideri Mesut Barzani ile bir araya geldikten sonra Irak Türkmen Cephesi Başkanı Erşat Salih ile görüşerek Türkmenlere desteğin devam edeceğini ve her zaman yanlarında olduklarını belirtti. Daha sonrasında ise yaklaşık bir hafta önce İstanbul'a çalışma ziyaretinde bulunan Irak Cumhurbaşkanı Berham Salih ile görüştü ve Irak'la son dönemde yakalanan ivmeyi devam ettirmek, ekonomi ve güvenlik alanındaki ilişkileri ilerletmek istediklerini ifade etti.¹⁹ Çavuşoğlu bu ziyaretten bir ay sonra ise 10 Temmuz'da on aylık pazarlıklar sonucu hükümeti kurmaya muvaffak olan Mesrur Barzani'yi telefonla arayarak tebrik etti ve İKBY'nin yeni başbakanına görevinde başarılar diledi.²⁰

Bu gelişmeden bir hafta sonra Türkiye'nin Erbil Başkonsolosluğunda görevli diplomat Osman Köse, Erbil'de bir restoranda uğradığı silahlı saldırı sonucu şehit oldu. Olay sonrası Erbil Emniyetinden yapılan açıklamada Osman Köse ile birlikte bir Irak vatandaşının da hayatını kaybettiği, İKBY sınırları içinde bulunan diplo-

¹⁸ "Sayın Bakanımızın Irak'ı Ziyareti, 28-29 Nisan 2019", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 28-29 Nisan 2019, <http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-irak-i-ziyareti-28-04-2019.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 8 Mayıs 2020).

¹⁹ "Sayın Bakanımızın Erbil'i Ziyareti, 10 Haziran 2019", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 10 Haziran 2019, <http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-erbil-i-ziyareti-10-06-2019.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 8 Mayıs 2020).

²⁰ "Bakan Çavuşoğlu Mesrur Barzani ile Görüştü", *Hürriyet*, 10 Temmuz 2017.

matların can güvenliğinin sağlanacağı ve sorumluların yakalanması için çalışmaların hemen baŐlatıldıĐı açıklandı. Aynı zamanda İKBY Meclisi saldırının soruşturulması için bir komisyon kurulduğunu duyurdu.²¹ Irak Dışışleri Bakanlığı ise saldırıyı kınayan bir açıklama yaptı ve bu saldırının Bağdat-Ankara arasındaki stratejik ilişkilere ve dost iki ülkenin yakınlaşma çabalarına zarar veremeyeceğini açıkladı.²² Cumhurbaşkanı Erdoğan ise Twitter hesabından yayımladığı mesajında “Erbil’de konsolosluk çalıŐanlarımıza yönelik düzenlenen menfur saldırıyı kınıyorum. Saldırıda Şehit olan çalıŐanımıza Allah’tan rahmet diliyorum. Saldırının faillerinin süratle bulunmaları için Irak makamları ve yerel yetkililer nezdinde giriŐimlerimiz sürmektedir” açıklamasında bulundu. Irak Başbakanı Abdulmehdi saldırı sonrasında Erdoğan’ı arayarak taziyede bulundu.²³ Türkiye Dışışleri Bakanlığı saldırıyla ilgili resmi sitesinde yayımladığı açıklamada saldırının faillerinin süratle bulunması için Irak makamları ve yerel yetkililer nezdinde girişimlerin sürdüğünü belirtti.²⁴

İKBY başkanı olarak seçilen Neçirvan Barzani’nin göreve gelmesinin ardından ilk yurt dışı ziyaretini 22 Haziran’da Türkiye’ye yapması bir diğer önemli gelişme oldu. Barzani’nin bu ziyaretinde Cumhurbaşkanı Erdoğan ile gerçekleştirdiği görüşmede terör rgt PKK’nın bölgedeki faaliyetleri, petrol ihracatı ve Suriye’deki Kürtlerin durumu konuşuldu. Görüşmede ikili ilişkilerin nasıl geliŐtirileceĐi konusunda görüş alışverişinde bulunuldu. Terör rgt

²¹ “Son Dakika: Erbil’de Silahlı Saldırı! Bir Türk Diplomat Şehit Edildi”, CNN Türk, 17 Temmuz 2019; “İKBY Meclisi Erbil’deki Saldırı için Komisyon Kurdu”, *Karar*, 18 Temmuz 2019.

²² “Saldırı, Bağdat ve Ankara Arasındaki Stratejik İlişkileri Etkilemeyecek”, Anadolu Ajansı, 17 Temmuz 2019.

²³ “Irak Başbakanı Abdulmehdi’den Cumhurbaşkanı Erdoğan’a Taziye Telefonu”, TRT Haber, 18 Temmuz 2019.

²⁴ “No: 209, 17 Temmuz 2019, Erbil’de Yaşanan Silahlı Saldırı Hk.”, T.C. Dışışleri Bakanlığı, 17 Temmuz 2019, http://www.mfa.gov.tr/no_209_-erbil-de-yasanan-silahli-saldiri-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 8 Mayıs 2020).

PKK'nın Irak'ın Sincar, Mahmur ve sınır bölgelerindeki varlığına dair de açıklamada bulunan Barzani bölgedeki askeri operasyonların asıl sebebinin PKK'nın varlığı olduğunu ifade ederek İKBY topraklarının başta Türkiye olmak üzere herhangi bir komşu ülkeye karşı kullanılmasına karşı olduklarını vurguladı.²⁵

28 Kasım'da bu sefer Başbakan Mesrur Barzani Türkiye'ye ziyarette bulunarak Çavuşoğlu ve Erdoğan ile görüştü. Barzani yaptığı açıklamada Türkiye'nin Kuzey Irak'taki hedeflerinin Kürtler değil PKK terör örgütü olduğunu vurguladı. Ayrıca Sincar'la alakalı sorulara karşılık burasının İKBY'nin değil Bağdat'ın kontrolünde bulunduğunu ve PKK'nın Sincar'daki varlığının kabul edilemez olduğunu belirtti. Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu da Barzani'nin başbakan olduktan sonra ilk resmi ziyaretini Türkiye'ye yapmasının sembolik anlamına dikkat çekerek iş birliğinin her alanda geliştirilmesi gerekliliğine vurgu yaptı. Çavuşoğlu ayrıca Ankara, Bağdat ve Erbil yönetimlerini ilgilendiren güvenlik meseleleri üzerinde görüş alışverişinde bulduklarını dile getirdi. Özellikle Barış Pınarı Harekati'ne dair Barzani'ye bazı bilgiler aktardığını belirten Çavuşoğlu bilhassa bu hareketin Kürtlere yönelik olmayıp YPG ve PKK teröristlerine yönelik olduğunu tekrarladı.²⁶

KUZEY İRAK'A DÜZENLENEN OPERASYONLAR

Türkiye 2019'da PKK ile mücadelesini arttırırken operasyonlarını Irak içinde gerçekleştirmeye devam ederek terör örgütünün Türkiye'ye sızma imkanlarını ortadan kaldırma hedefini sürdürmüştür. Bu amaca yönelik birçok operasyon geçtiğimiz yıl olduğu gibi bu yıl da devam etmiştir.

²⁵ "Türkiye'yle Yeni Bir Süreç Başlayacak", *Akşam*, 12 Haziran 2019.

²⁶ "Barzani'den Flaş PKK Açıklaması: Onaylamıyoruz", *Hürriyet*, 28 Kasım 2019.

27 Mayıs'ta Türkiye, Irak'ın kuzeyinde Hakurk bölgesindeki PKK hedeflerine karşı kara ve hava harekatı başlattığını ve operasyona "Pençe" ismi verildiğini duyurdu. Bu operasyon geçtiğimiz yıl başlatılan Kararlılık Operasyonu'nun devamı niteliğindeydi. Terör örgütü için stratejik öneme sahip olan Hakurk Vadisi üzerinden PKK'lı teröristlerin sızma yaptıkları biliniyor. Operasyonlarla terör örgütünün ikmal noktaları, silah depoları ve insan kaynağının kesilmesi hedeflendi.²⁷ 12 Temmuz'da ise operasyon genişletilerek "Pençe 2" ismiyle planlanan şekilde devam etti. Operasyonların üçüncü ayağı ise "Pençe 3" ismiyle 23 Ağustos'ta başladı ve Eylül'de operasyonun kapsamı doğu istikametine doğu genişletildi. Milli Savunma Bakanlığından yapılan açıklamada operasyonun amacı "hudut güvenliğini ileriden sağlamak"²⁸ şeklinde tanımlandı. Bu durum Türkiye'nin Irak'ın kuzeyindeki terörle mücadelesinde yeni stratejisinin bir çıktısı olarak okunmalıdır. Pençe operasyonlarından temel beklenti uzun vadede Kandil'in kuŐatılmasına destek olmak ve Türkiye'nin güneyinde fiili bir güvenli bölge oluŐturulmasını sağlamaktır.

EKONOMİK İLİŞKİLER

Irak ekonomisi 2019'da toparlanma belirtileri gösterse de kırılğan siyasi atmosfer, yaşanan protestolar ve güvenlik riskleri nedeniyle beklenen performansın altında bir grafik çizdi. 2017-2018 döneminde IMF tahminlerine göre iki yıl üst üste küçülen (sırasıyla yüzde -2,4 ve yüzde -0,5) Irak ekonomisi ancak 2019'da bunu büyümeye çevirebildi.²⁹ Irak'ın yaşadığı siyasi ve güvenlik temelli krizler Ankara-Bağdat ekonomik ilişkilerini geçtiğimiz yıllarda olduğu gibi bu yıl da etkiledi. Zira 2018'de Irak en fazla ihracat yaptığımız

²⁷ "Pençe Harekatı'nda 'Pençe' İsmi Nereden Geliyor?", GZT, 28 Mayıs 2019.

²⁸ "Milli Savunma Bakanlığı: Pençe-3 Operasyonu'nda Yeni Safhaya Geçildi", Anadolu Ajansı, 18 Eylül 2019.

²⁹ "IMF World Economic Outlook Database", IMF, 11 Ekim 2019.

ilk beş ülke içerisinde yer almasına rağmen bu beş ülke içerisinde 2017'ye göre yüzde -7,7 ile en büyük düşüş yaşadığımız ülke olmuştur.³⁰ Bunlara ek olarak Bağdat yönetiminin getirdiği ithalat kısıtlaması Türkiye'de başta yumurta üreticileri olmak üzere bazı sektörlerdeki ihracatçıları zor durumda bıraktı.

2019'da iki ülke siyasi ilişkilerinin olumlu bir atmosfere girmesi ve karşılıklı ziyaretler ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi için iyi bir zemin oluşturdu. 3 Ocak'ta Irak Cumhurbaşkanı Berham Salih'in Ankara ziyaretinin siyasi ve güvenlik başlıklarının yanı sıra bir diğer gündem maddesi ekonomik ilişkiler oldu. Berham Salih'in bu ziyareti 2018'de görece kötüleşen ekonomik ilişkilerin onarılması yönünde bir çaba olarak okunabilir. Zira 2013'te iki ülke dış ticaret hacmi 12 milyar doları aştı ama o tarihten sonra istenilen düzeye gelemedi. Cumhurbaşkanı Erdoğan bu görüşmede Türkiye-İrak arasındaki ticaret hacminin 20 milyar dolara çıkarılması hedefini koyarak iki ülke ekonomik ilişkilerinin geliştirilmesi gerektiğini vurguladı. Erdoğan ayrıca geçtiğimiz yıl Irak'ın yeniden imarı için taahhüt edilen 5 milyar dolarlık krediyi hayata geçirmek için çalışmalarla başlayacaklarını da açıkladı.³¹

2017'deki gayrimeşru "bağımsızlık referandumu"nda kötüleşen Bağdat-Erbil ilişkilerinin yeniden normalleşmesi Ankara tarafından memnuniyetle karşılandı. Türk Hava Yolları'na (THY) bağlı Anadolu Jet'in 21 Mart'ta Diyarbakır-Erbil seferlerini yeniden başlatmasının ardından kalabalık bir iş dünyası heyeti 21 Nisan'da

³⁰ *İhracat 2019 Raporu, Yeni Vizyon, Yeni Yol Haritası*, (Türkiye İhracatçılar Meclisi Raporu, İstanbul: 2019), s. 9.

³¹ "Irak'ın Kendi Ayaklarının Üzerinde Durması, Bölgesel Güvenlik ve İstikrar Bakımından da Son Derece Önemlidir", T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 3 Ocak 2019, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/irakin-kendi-ayaklarinin-uzerinde-durmasi-bolgesel-guvenlik-ve-istikrar-bakimindan-da-son-derece-onemlidir>, (Erişim tarihi: 8 Mayıs 2020).

Erbil'e gitti.³² 25 Nisan'da da "Irak'ın Yeniden İmarı için Türkiye-Irak İnşaat Forumu" düzenlendi ve foruma Irak Ticaret Bakanı Muhammed Haşim Ani ve Türkiye'nin Bağdat Büyükelçisi Fatih Yıldız'ın yanı sıra Türk ve Iraklı müteahhitler de katıldı. Iraklı bakan "Forumun, özellikle yatırım alanında büyük tecrübeye sahip olan Türk firmaları ve Türk iş adamlarının Irak'ın yeniden imarı konusunda önemli roller üstlenmesine vesile olmasını diliyoruz" açıklamasında bulundu.³³ Bu ziyaretler ve yapılan toplantılar Irak'ın yeniden imarında Türkiye'nin mevcut potansiyeli değerlendirmesi anlamında fırsatlar sunmaktadır. Nitekim Irak Cumhurbaşkanı Berham Salih yeniden imar kapsamında Türk firmalarını Irak'ta yatırım yapmaya çağırıldı.³⁴ Forum kapsamında bir araya gelen Türkiye Müteahhitler Birliği (TMB) ve Irak Müteahhitler Federasyonu (ICF) önemli bir iş birliği mutabakat zaptı imzaladı. TMB Başkanı Mithat Yenigün'ün Irak'ın şimdiye kadar 25,7 milyar dolar değerindeki projelerle müteahhitlerimizin Ortadoğu'da birinci, dünya genelinde dördüncü sırada en fazla iş üstlendiği ülke olduğunu belirtmesi Irak'taki inşaat sektörünün Türk yatırımcısı için önemini ortaya koymaktadır.³⁵

Irak Başbakanı Adil Abdulmehdi'nin Mayıs'taki Türkiye ziyaretiyle iki ülke ekonomik ilişkilerinde gelişme beklentisi yükseldi. Bu ziyarette iki taraf da aralarındaki ticaret hacmini 20 milyar dolar seviyesine çıkarma niyetlerini ortaya koydu. Ancak ithalat kısıtlamaları nedeniyle iki ülke ticaretinin hedeflenen seviyelere ulaşması kısa vadede mümkün gözükmemektedir. Toplam ticaret hacminde to-

³² "Erbil ile İlişkiler 'Ticaret' ile Canlanıyor", Deutsche Welle Türkçe, 22 Nisan 2019.

³³ "Bağdat'ta Türkiye-Irak İnşaat Forumu Düzenlendi", Anadolu Ajansı, 25 Nisan 2019.

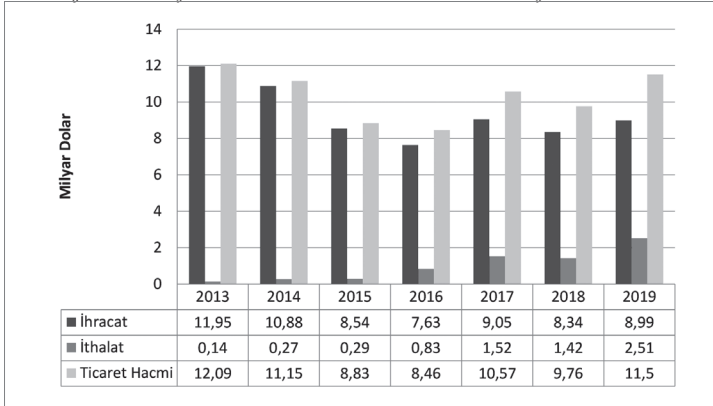
³⁴ "Irak'tan Türk Firmalara 'Yatırım' Çağırısı", *Dünya*, 25 Nisan 2019.

³⁵ "Türkler Irak'ı Yeniden Dizayn Edecek", *Akşam*, 26 Nisan 2019.

parlanma görülse de bunun bir kısmı İran'dan ham petrol ithalatının azalması nedeniyle yerine Irak'ın ikame edilmesinden kaynaklandı.

20 Haziran'da ise Türkiye-İrak İş Forumu'nun açılışı Ticaret Bakanı Ruhsar Pekcan ve Irak Ticaret Bakanı Muhammed Haşim Ani tarafından Bağdat'ta gerçekleştirildi. Bu ziyarette Bakan Pekcan'a yüze yakın iş insanı eşlik etti.³⁶ Pekcan karşılıklı yatırımların artırılması için gereken adımların atılacağını açıkladı. Ayrıca Irak Cumhurbaşkanı Salih ve Başbakan Abdulmehdi ile de görüşen Pekcan bu görüşmelerde muhataplarıyla iki ülke ekonomik ilişkilerindeki sorunlu alanlar olan vergiler, ithalat yasağı getirilen ürünler ve iş adamlarının karşılaştıkları sorunları ele aldı.³⁷

Grafik 1. Türkiye-İrak Ticaret Hacmi (2013-2019, Milyar Dolar)

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerinden derlenmiştir.

İki ülke ekonomik ilişkileri 2019'da kısmen toparlanma eğilimi göstermiş olsa da istenilen düzeyin oldukça altında gözükmektedir. Irak'ın ithalat yaptığı ülkeler arasında Birleşik Arap Emirlikleri (BAE, 11,3 milyar dolar) ve İran'dan (9 milyar dolar) sonra Türkiye

³⁶ "Bağdat'a 20 Milyar Dolarlık Çıkarma", *Sabah*, 5 Haziran 2019.

³⁷ "Bakan Pekcan: Irak ile Karşılıklı Yatırımların Artırılması için Gerekli Adımları Atacağız", *Anadolu Ajansı*, 20 Haziran 2019.

(8,3 milyar dolar) üçüncü sırada yer aldı.³⁸ İhracat açısından 2013 seviyelerine ulaşmak zor olsa da 2018'e göre toparlanma yaşandı. İthalat tarafında ise neredeyse 2018'e göre üçte iki artış gözlemlendi. Toplam ticaret hacminde ise dört yıl aradan sonra 11 milyar doların üzerine çıkıldı.

İTHALAT YASAKLARI VE YUMURTA KRİZİ

2019'un Mayıs başında Irak ile Türk ihracatçısını doğrudan etkileyen ticari bir kriz yaşandı ve bu kriz giderek şiddetini artırdı. Irak Merkezi Yönetiminin pek çok sektörde yerli üretimi desteklemek adına ithalat kısıtlamaları getirmesi Türk şirketlerini olumsuz etkiledi. En önemli kayıp ise 7 milyar liralık büyüklüğe sahip olan yumurta sektöründe yaşandı. Türkiye'nin yumurta ihracatının yaklaşık yüzde 85'ini Irak oluşturmaktaydı. Irak Bakanlar Kurulu Mayıs'ta yumurtanın yanı sıra Haziran'da içecek ve dondurmaya ve Temmuz itibarıyla ise makarna, şehriye, tuz gibi gıda ürünlerine de ticaret yasağı getirdi.³⁹

Bağdat yönetiminin yumurta ithalatına getirdiği kısıtlama kararı ülkede yumurta fiyatlarını iki katına çıkarttı. Yerli üreticiyi korumak adına alınan bu karar kısa vadede Iraklı tüketiciyi olumsuz etkiledi.⁴⁰ Irak yeterli miktarda ürünün ülke içinde üretildiği iddiasıyla ithalat kısıtlamasına gitmişti ancak yumurtaya getirilen yasağın ardından fiyatlardaki artış, ülke içi üretimin mevcut talebi karşılamada zayıf kaldığını göstermektedir.

Temmuz'da yumurta ithalatına getirilen kısıtlamalarla alakalı açıklamalarda bulunan Ticaret Bakanı Ruhsar Pekcan sektörün krizden kurtulması için pazarı çeşitlendirmekten başka çarenin ol-

³⁸ *Irak Ülke Raporu- Eylül 2019*, (DEİK, İstanbul: 2019), s. 8.

³⁹ "Irak ile Ticaret Krizi Aşılıyor", Deutsche Welle Türkçe, 30 Temmuz 2019; "Irak, Türk Ürünlerine Yasağı Genişletiyor", *Milliyet*, 3 Temmuz 2019.

⁴⁰ "IKBY'den Bağdat'ta Yumurta Atağı", İHA, 26 Haziran 2019.

madığını ve Iraklı mevkidaşıyla sorunun çözümü için temasta olduğunu ifade etti.⁴¹ Sektörde çözümü bekleyen üreticiler ise alternatif pazar bulunamaması durumunda mevcut üretimin iç tüketim için oldukça fazla olduğunu ve bu sebeple de sektörde küçülmenin kaçınılmaz olduğunu dile getirdi. Nitekim kriz başlar başlamaz kısa bir süre içerisinde sektörün yüzde 20 küçüldüğü de açıklandı.⁴² Söz konusu kriz Türkiye-İrak ekonomik ilişkilerine zarar verse de Türk ihracatçılarının pazarlarını çeşitlendirmeleri gerektiğini göstermesi açısından önemlidir. Nitekim yumurta üreticileri alternatif olarak Kuveyt ve BAE pazarlarına yöneldi.⁴³

Yumurtanın yanı sıra diğer bazı ürünlere getirilen kısıtlamalar da belirli sektörlerde endişe yarattı. Türkiye İhracatçılar Meclisi verilerine göre 2018'de Irak'a 1,6 milyar dolar değerinde hububat, bakliyat, yağlı tohumlar ve mamulleri ihracatı yapıldı. Ayrıca 2018'de Irak'ın 47,7 milyon dolar gerçekleşen makarna/şehriye ithalatının 32,6 milyon doları Türkiye'den yapıldı. İlgili sektör temsilcileri yasakların kalkmaması durumunda bu alanlarda üretim yapanların ve bu üretime bağlı başta nakliye olmak üzere birçok sektörün zor durumda kalacağını ifade etti.⁴⁴ Irak'ın almış olduğu bu kararlar pratikte tüm ülkeler için geçerli gözükse de ilgili sektörlerde Türkiye'nin önemli bir paya sahip olması nedeniyle Türkiye'deki üreticiler açısından durum biraz farklıdır. Sonuç olarak Irak pazarına dair sorunlar yıl içerisinde tam manasıyla çözülemedi. Irak'a yumurta ihracatımız komşu ülkeler üzerinden düşük kar marjıyla dolaylı yoldan devam ettirilmeye çalışıldı.⁴⁵

⁴¹ "Türk Kirazına Çin Kapıları Yeniden Açıldı", *Hürriyet*, 5 Temmuz 2019.

⁴² "Yumurtada Irak Krizi: Bakan 'Kesmeyin' Çağrısı Yaptı", *Yeni Şafak*, 30 Temmuz 2019.

⁴³ "Yumurta Üreticileri Arap Pazarına Yöneldi", *Sabah*, 21 Aralık 2019.

⁴⁴ "İrak, Türk Makarnasına da Kapıyı Kapattı", *Dünya*, 2 Temmuz 2019.

⁴⁵ İrfan Donat, "Tarımın 2019 Karnesi", Bloomberg HT, 23 Aralık 2019.

SINIR KAPISI VE VERGİLENDİRME MESELESİ

Şubat'ta Irak'ta, IKBY ile ülkenin diğer bölgeleri arasındaki tüm iç gümrük noktalarının kaldırıldığının duyurulması özellikle geçtiğimiz yıl çokça konuŐulan çifte vergilendirme uygulamasının son bulmasını sağladı. Kararda bundan sonra gümrük vergilerinin sadece ülke sınırındaki kapılarda alınacağı ifade edildi. Kasım 2018'de Irak Bakanlar Kurulu, IKBY de dahil olmak üzere tüm sınır kapılarında tek vergi uygulamasına geçilmesine karar vermişti.⁴⁶ Böylece bu karar tam anlamıyla uygulanmaya başlandı.

Çifte vergilendirmenin kalkması Türkiye ile Irak arasında yeni sınır kapısı tartışmalarını da farklı bir boyuta taşıdı. Geçen yıl IKBY'nin 2017'deki gayrimeşru "bağımsızlık referandumu" sürecinde Türkiye, IKBY'yi *bypass* edecek yeni sınır kapısını konuşurken Habur üzerinde IKBY ve Bağdat yönetiminin anlaşması Türkiye'nin alternatif sınır kapısı girişimlerini bir anlamda zora soktu. Habur'a paralel ikinci sınır kapısının (Ovaköy) açılmasına dair görüşmelerin sürdüğü bir dönemde Erbil ile Bağdat arasında vergilendirme sorununun da çözülmesi Türkiye'nin stratejik bir unsur olarak kullanmayı hedeflediğı Ovaköy Sınır Kapısı planının tartışılmasına sebep oldu.

Açılması planlanan Ovaköy Sınır Kapısı, Türkiye-Irak-IKBY ticari, politik ve güvenlik ilişkilerini doğrudan etkileyecek öneme sahiptir. Zira bu kapı sayesinde Türkiye doğrudan Bağdat yönetimiyle bir hat kurmuş olacaktır. Bu da Türk firmalarının doğrudan Irak'ın merkezine ve güneyine kadar ulaşabilmesine imkan sağlayacaktır. Aynı zamanda konjonktürel olarak Habur Sınır Kapısı üzerinden zaman zaman yaşanan problemlerin de aşılmasına katkı sağlayacaktır.⁴⁷ Planlanan yeni kapının IKBY sınırlarına girmeden

⁴⁶ "Irak'taki İç Gümrük Noktaları Kaldırıldı", TRT Haber, 17 Şubat 2019.

⁴⁷ Fatih Muslu, "Ovaköy Sınır Kapısı Kapsamında Türkiye-Irak İlişkileri", *SETA Analiz*, Sayı: 264, (Ocak 2019), s. 21.

Merkezi Yönetim kontrolündeki diğer vilayetlere ulaşmaya imkan sağlaması beklenmektedir. Bu da İKBY'nin hem ekonomik hem de stratejik kayıp yaşama ihtimalini doğurmaktadır. Bu sebeple Ankara'nın yeni sınır kapısı konusunda Erbil tarafının tereddütlerini ortadan kaldırmaya yönelik yoğun çaba sarf ettiği görülmektedir. Kasım sonunda Irak Başbakanı Mesrur Barzani'nin Türkiye ziyaretinde Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ekonomik ilişkiler ve yeni sınır kapısıyla alakalı açıklamalarda bulunarak ve iki ülke arasındaki ticareti engelleyecek uygulamaların kaldırılmasını talep ederek getirilen ithalat kısıtlamalarının Türkiye tarafından doğru karşılanmadığını ifade etti. Yeni sınır kapısıyla alakalı da açıklamalarda bulunan dışişleri bakanı “Gümrük kapı işlemlerinin hızlandırılması gerekiyor. Daha önce Irak'tan kaynaklanan çifte vergilendirme işlemi vardı. Bu konularda olumlu adımlar atıldı” açıklamasında bulunarak vergilendirmeye dair Erbil-Bağdat arasında atılan adımların Türkiye tarafından memnuniyetle karşılandığını vurguladı.⁴⁸

ENERJİ

2019'da Türkiye'nin Irak'tan petrol ithalatı özellikle Mayıs'tan itibaren önemli ölçüde artış gösterdi. Çünkü ABD 2 Mayıs'tan itibaren Türkiye dahil sekiz ülkenin İran yaptırımları muafiyetlerini sonlandırdı.⁴⁹ TÜPRAŞ bu tarihten sonra İran'dan petrol ithalatını tamamıyla kesti. Dolayısıyla petrol ithalatında İran'ın payının azaldığı ve buna paralel olarak ise Irak'la birlikte diğer petrol üreticilerinden yapılan ithalat payının arttığı bir tablo oluştu.

⁴⁸ “Barzani'den Flaş PKK Açıklaması: Onaylamıyoruz”.

⁴⁹ “ABD, 2 Mayıs'tan itibaren Türkiye Dahil 8 Ülkenin İran Yaptırımları Muafiyetini Kaldıracak”, BBC Türkçe, 23 Nisan 2019.

TABLO 1. TÜRKİYE'NİN İRAK'TAN HAM PETROL İTHALATI (OCAK-ARALIK 2019, TON)							
	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	
	726.115,195	528.983,560	465.338,057	677.274,285	757.447,823	898.915,387	
Yüzde	23,52	25,39	12,58	18,89	19,08	28,52	
Toplam	3.086.877,119	3.365.548,178	3.697.770,552	3.586.100,003	3.969.330,103	3.151.387,165	
	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	
	924.111,926	1.028.833,475	981.534,599	957.657,393	544.357,384	1.036.105,393	
Yüzde	22,55	24,44	24,91	22,71	13,64	28,45	
Toplam	4.097.455,744	4.209.259,419	3.939.776,730	4.216.480,700	3.718.952,084	3.642.373,873	

Kaynak: EPDK Petrol Piyasası Aylık Sektör Raporlarından derlenmiştir.

EPDK'nın 2018 petrol piyasası sektör raporuna göre Türkiye'nin 2018'de petrol ithal ettiği ilk üç ülke ve toplam petrol ithalatındaki payları sırayla Rusya (yüzde 25,21), İran (yüzde 18,37) ve Irak'tır (yüzde 17,08). Burada İran ikinci, Irak ise üçüncü sırada yer almıştı. 2019'da ise durum farklılaşarak ilk beş ayda Türkiye'nin toplam petrol ithalatında İran'ın payı yüzde 11,4 civarında gerçekleşti. Haziran'da yüzde 0,59 paylık çok az bir ithalatın ar-

dından Türkiye 2019'un yedinci ayından itibaren İran'dan ham petrol ithalatını durdurdu. İran petrolü yerine ise aralarında Irak, Rusya, Suudi Arabistan, Kazakistan gibi ülkelerin olduğu diğer petrol üreticilerinden ithalatını devam ettirdi.⁵⁰ Nitekim 2018'de toplam petrol ithalatı içerisinde Irak'ın payı yüzde 17 iken 2019'da yüzde 22'ye çıkarak önemli bir artış kaydetti.

Enerji alanındaki bir diğer önemli gelişme ise yeni Kerkük-Ceyhan boru hattıyla alakalıdır. Geçtiğimiz yıl Kasım'da IKBY ve Bağdat yönetimi petrol ihracatı konusunda anlaşmaya varmış ve gayrimeşru “bağımsızlık referandumu” sonrası duran petrol akışı yeniden başlamıştı. Bu anlaşmayla birlikte Türkiye'ye giden petrol boru hattının geliştirilmesi yönünde pozitif bir hava oluştu. DEAŞ sonrası dönemde Türkiye açısından Kerkük-Ceyhan petrol boru hattının faaliyete geçmesi ve Kerkük-Ceyhan hattı ile aynı güzergaha sahip ilave bir hattın faaliyete başlaması Türkiye için stratejik öncelik oldu.⁵¹ Irak Petrol Bakan Yardımcısı Feyyaz Numan da Irak petrolünü Türkiye'ye taşıyacak yeni hattın inşası için çalışmaların devam ettiğini belirtti.⁵² Bağdat yönetiminin kendi boru hattı sayesinde başta Kerkük ve diğer alanlardaki petrolü sevk etmek istediği ancak eski güzergahın güvenlik riskleri barındırdığı ve IKBY boru hattının ise büyük ölçüde güvenilir olduğu ifade edilmektedir.⁵³ Konuyla alakalı Cumhurbaşkanı Erdoğan da Irak Başbakanı Abdülmehdi ile Mayıs'ta gerçekleştirdikleri ortak basın toplantısında

⁵⁰ “Petrol Piyasası Sektör Raporu 2019”, EPDK, (2019), s. 8.

⁵¹ “Kerkük-Ceyhan Petrol Boru Hattının Hizmete Geçirilmesi Önceliğimiz”, Anadolu Ajansı, 14 Eylül 2019.

⁵² “Yeni Kerkük-Ceyhan Petrol Boru Hattı için Çalışmalar Sürüyor”, *Star*, 6 Eylül 2019.

⁵³ “Enerji Devi CEO'su: Irak Alternatif için Kürdistan'a Muhtaç”, Rudaw, 23 Eylül 2019.

DEAŞ tarafından tahrip edilen Kerkük-Ceyhan petrol boru hattının bir an önce faaliyete geçirilmesinin önemine işaret etti.⁵⁴

Irak'ın petrol ihracatı için yeni hattın yapılması her iki ülke için de oldukça önemlidir. Özellikle İran yaptırımları nedeniyle İran petrolünü ithal edemeyen Türkiye için bu hat Irak petrolünü hızlı bir şekilde temin imkanını arttıracaktır. Irak ise özellikle dönem dönem yaşanan IKBY'nin Merkezi Yönetimin bilgisi/onayı dışında kendi topraklarından geçen eski bir boru hattı üzerinden petrol ihracı etmesinin de önüne geçmek istemektedir. Irak Petrol Bakanlığı sözcüsü Asım Cihad'ın iki ülkenin yeni boru hattıyla alakalı teknik çalışmaların tamamlandığını ve ihaleler üzerinde çalışıldığını ifade etmesi 2020'de bu hattın inşasına dair beklentileri arttırmıştır. Yeni hattın sadece kuzeydeki petrolü değil ülkenin iç ve güneydeki petrolü taşımada da kullanılacağı belirtilmiştir.⁵⁵ Böylece hem dağıtım ağının genişletilmesi hem de kapasitenin artırılması adına Bağdat yönetimi Irak'ın enerji alanında stratejik öneminin artırılmasını hedeflemektedir.

Güvenlik sorunları ve siyasi istikrarsızlık Irak'ın önümüzdeki dönemde de ekonomik performansını olumsuz yönde etkileyecek başlıklar olarak durmaktadır. Türkiye-Irak ticari ilişkilerinde devasa potansiyele karşın Irak'ın ithalata getirdiği kısıtlama kararının önümüzdeki dönemde devam etmesi durumunda Türkiye-Irak ekonomik ilişkileri bilhassa Türkiye'nin ihracatı açısından yara almaya devam edecektir. Diğer yandan İran yaptırımları nedeniyle petrol ithalatı için farklı kaynaklara yönelten Ankara içinse Irak önemli bir alternatif olarak durmaktadır.

⁵⁴ "Kerkük-Ceyhan Petrol Boru Hattı, Su ve Askeri İşbirliği Mesajı", *Hürriyet*, 15 Mayıs 2019.

⁵⁵ "Irak-Türkiye Arasında Yeni Petrol Boru Hattı Yolda", *Al-Monitor*, 18 Eylül 2019.

KRONOLOJİ

- 3 Ocak Irak Cumhurbaşkanı Berham Salih Ankara'ya resmi ziyarette bulundu ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile görüştü.
- 26 Ocak Irak'ın kuzeyindeki Duhok'un Şeladize ilçesinde PKK terör örgütünün kışkırtması sonucu TSK'ya ait üs bölgesine saldırı yapıldı. Saldırıda kısmi araç ve malzeme hasarı meydana geldiği belirtildi.
- 21 Mart THY'ye bağlı Anadolu Jet'in Diyarbakır-Erbil seferleri yeniden başlatıldı.
- 28-29 Nisan Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Irak'a çok kapsamlı bir ziyarette bulunarak Irak başbakanı, Irak dışişleri bakanı, meclis başkanı, IKBY başkanı, IKBY başbakan adayı, Basra valisi, Bağdat ve Erbil'deki Türkmen milletvekilleri ve çeşitli aşiret mensuplarının aralarında bulunduğu pek çok önemli isimle görüşmeler gerçekleştirdi.
- 15 Mayıs Irak Başbakanı Abdülmehtdi Ankara'ya resmi ziyarette bulundu ve Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde Recep Tayyip Erdoğan tarafından resmi törenle karşılandı.
- 27 Mayıs Türkiye, Irak'ın kuzeyinde Hakurk bölgesindeki PKK hedeflerine karşı kara ve hava harekati başlattı ve harekata "Pençe" ismi verildi.
- 28 Mayıs Irak Cumhurbaşkanı Berham Salih çalışma ziyareti kapsamında İstanbul'da Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ı ziyaret etti.
- 10 Haziran Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, IKBY'nin yeni başkanı olan Neçirvan Barzani'nin yemin törenine katılmak ve ikili görüşmeler yapmak için Erbil'e gitti.
- 20 Haziran Türkiye-İrak İş Forumu'nun açılışı Ticaret Bakanı Ruhsar Pekcan ve Irak Ticaret Bakanı Muhammed Haşim Ani tarafından Bağdat'ta gerçekleştirildi.
- 22 Haziran IKBY Başkanı Neçirvan Barzani göreve gelmesinin ardından ilk yurt dışı ziyaretini Türkiye'ye gerçekleştirdi.

- 29 Haziran Irak hükümeti, Türkiye'yi Kuzey Irak'a düzenlediği hava saldırısı sırasında sivil zayıatlarına sebep olduğu iddiasıyla kınadı. Akabinde Ankara, Irak'ın Ankara Büyükelçiliği maslahatgüzarını Dışışleri Bakanlığına çağırarak bu açıklamaların kabul edilemez olduğunu ifade etti.
- 10 Temmuz Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu, IKBY'de hükümeti kurmaya muvaffak olan Mesrur Barzani'yi telefonla arayarak tebrik etti ve yeni başbakana görevinde başarılar diledi.
- 17 Temmuz Türkiye'nin Erbil Başkonsolosluğunda görevli diplomat Osman Köse Erbil'de bir restoranda uğradığı silahlı saldırı sonucu Şehit oldu.
- 25 Eylül BM 74. Genel Kurulu toplantısı için New York'ta bulunan Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Irak Cumhurbaşkanı Berham Salih bir araya geldi.
- 28 Kasım IKBY Başbakanı Mesrur Barzani Türkiye'yi ziyaret ederek Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu ve Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüştü.

TÜRKİYE'NİN SURİYE VE LÜBNAN POLİTİKASI 2019

ENES DEŞİLMEK

Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü (ORMER)

TALHA İSMAİL DUMAN

Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü (ORMER)

GİRİŞ

2011'den itibaren Türk dış politikasının en önemli gündem maddelerinden biri olarak karşımıza çıkan Suriye iç savaşı, 2019'da da Ankara'nın öncelikli konuları arasında önemini korumaya devam etmiştir. Ancak Suriye krizinde Türkiye'nin temel hedeflerinin aynı kalırken önceliklerinin değiştiğini söylememiz mümkündür. Bunun temel sebebi olarak ise Suriye'de derinleşen çatışmaya paralel olarak Türkiye'nin çok yönlü güvenlik sorunlarıyla karşı karşıya gelmesini gösterebiliriz. Bu bağlamda Türkiye'nin dış politikasında 2011-2016 arasında daha çok insani normlar ön planda tutulurken 2016'dan sonra ise daha çok güvenlik odaklı politikalar hayata geçirilmeye başlanmıştır. 2016 ile

birlikte kendi güvenliğine yönelik tehditleri gidermek amacıyla hemen hemen her yıl Suriye’de askeri operasyonlar gerçekleştiren Türkiye 2019’da Barış Pınarı Harekatı’nı (BPH) icra etmiştir. Bunun yanı sıra Türkiye, Fırat’ın doğusuna yönelik Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Rusya ile ayrı ayrı mutabakat imzalayarak bu bölgeden Türkiye’ye yapılan saldırıları ve olası bir terör devleti yapılanmasını bertaraf etmeye yönelmiŐtir. Diğer taraftan yine 2019’da Suriye’deki çatışmaların çözümine yönelik diplomatik girişimler kapsamında Rusya, Türkiye ve İnan arasında üçlü zirveler, Astana görüşmeleri, Soçi zirveleri devam ettirilmiiŐtir. Nitekim bu teŐebbüsler doğrultusunda Suriye Anayasa Komisyonu kurularak çalışmalara başlaması sağlanmıştır.

Türkiye’nin Suriye politikasında yaşanan dinamik süreçlerin aksine Lübnan-Türkiye ilişkileri 2019’da da durağan bir seyir izlemiŐtir. Lübnan’da hükümet kurma krizinin aşılmasının ardından Türkiye, Lübnan ile ilişkileri geliştirme konusunda önemli adımlar atsa da derinleşen ekonomik krizin etkisi ve krize tepki olarak sokak eylemlerinin ülkenin dört bir tarafını sarması sebebiyle Lübnan tarafı iç politikaya yoĐunlaŐmak zorunda kalmıştır. Diğer yandan kitleselleŐen protestolar sebebiyle yeni kurulan Saad Hariri hükümetinin istifa etmek zorunda kalması da iki ülke ilişkilerinde yaşanan durağanlığın sebepleri arasında gösterilebilir.

TÜRKİYE’NİN SURİYE POLİTİKASI

Suriye’de olayların başladığı günden itibaren aktif bir politika izleyen Türkiye, 2019’da da bu stratejisini devam ettirmiştir. Bu kapsamda Suriye sahasında askeri varlığını sürdüren Ankara aynı zamanda diplomatik girişimlerde bulunarak sorunun çözümine ilişkin siyasi faaliyetlerini de sürdürmüştür. Bu bağlam-

da Türkiye'nin Suriye politikasını şekillendiren temel faktörler şunlardır:¹

- **Suriye'nin Toprak Bütünlüğü:** Uzun yıllardır iç savaş ve istikrarsızlığın devam ettiği Suriye'de toprak bütünlüğünün ve barış ortamının sağlanması.
- **Güvenlik Tehditleri:** Suriye iç savaşında yaşanan gelişmelerin bir sonucu olarak sınır ötesi saldırıların önlenmesi, terörizmin tüm şekil ve tezahürleriyle mücadele etme amacı doğrultusunda Suriye'de DEAŞ ve PKK/PYD/YPG'nin bölgesel varlığının ortadan kaldırılarak Suriye topraklarındaki ayrılıkçı gündemleri boşa çıkarma.²
- **Mülteci Krizi:** Savaş sebebiyle evlerini terk etmek zorunda kalarak Türkiye'ye sığınan Suriyelilerin acil ihtiyaçlarının karşılanması, Türkiye'ye yönelik yeni bir mülteci ve göçmen dalgasının oluşmasının engellenmesi ve Suriye sınırları içerisinde güvenli bir bölge kurularak Türkiye'de bulunan yaklaşık 3,7 milyon Suriyelinin güvenli ve gönüllü bir şekilde geri dönüşlerinin sağlanması.³
- **Muhaliflerin Desteklenmesi:** Suriye'deki olayların iç savaşa dönüşmesiyle birlikte Türkiye, Esed rejiminin devrilmesi ve demokratik bir yapının kurulabilmesi amacıyla muhalifleri destekleme politikasını benimsemiştir. Ancak ABD'nin tutarsız politikaları ve Rusya ile İran'ın Esed rejimini destekleyen bir pozisyon almaları sonrasında rejim değişikliğinin kısa vadede gerçekleşmeyeceğinden hareketle Türkiye, muhalifleri siyasi sü-

¹ T.C. Cumhurbaşkanlığı, Twitter, 22 Ekim 2019, <https://twitter.com/tcbestepe>, (Erişim tarihi: 12 Mayıs 2020).

² Laçin İdil Özüğ, "Syria and Turkey: Border-Security Priorities", *Middle East Policy*, Cilt: 26, Sayı: 1, (2019), s. 117.

³ Muhittin Ataman ve Çağatay Özdemir, "Turkey's Syria Policy: Constant Objectives, Shifting Priorities", *Turkish Journal of Middle Eastern Studies*, Cilt: 5, Sayı: 2, (2018), s. 19.

recin de bir parçası olarak destekleme yolunu benimsemiştir. Diğer taraftan Türkiye 2016'dan beri Suriye sahasında gerçekleştirmiş olduğu başarılı askeri operasyonlar ile de muhalifleri desteklemeye devam etmektedir.

Türkiye'nin Suriye politikasını belirleyen bu hedefler doğrultusunda ilk olarak insani normları ön planda tutan politikalar hayata geçirilmiştir. Ancak zaman içerisinde değişen koşullar Ankara'nın dış politikasında değişikliğe gitmesine sebep olmuş ve güvenlik odaklı bir yaklaşımı öncelikli hale getirmiştir. Türkiye insani normların yanı sıra bir taraftan askeri operasyonlar ile güvenlik tehditlerini bertaraf etmeye çalışırken diğer taraftan Suriye krizinin çözümüne yönelik siyasi faaliyetlerini devam ettirmiştir. Bu kapsamda 9 Ekim 2019'da Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) ve Suriye Milli Ordusu (SMO) tarafından Suriye'nin kuzeyinde BPH başlatılmıştır. Diplomatik faaliyetler kapsamında ise Türkiye, Astana süreci, Ankara ve Soçi zirvelerine katılım göstermiştir. Nitekim tüm bu çabaların bir neticesi olarak Suriye Anayasa Komisyonu kurulmuş ve çalışmalarına başlamıştır.

ABD'İN SURIYE'DEN ÇEKİLME KARARI

ABD Başkanı Donald Trump'ın 2018 içerisinde birkaç defa dile getirdiği ve 19 Aralık 2018'de atmış olduğu tweet⁴ sonrasında belirginleşen ABD'nin Suriye'den çekilme kararı 2019 içerisinde Türkiye'nin Suriye politikasını şekillendiren etmenler arasında yer almıştır. Nitekim Aralık 2018'deki ABD'nin çekilme kararının ardından Türkiye Fırat'ın doğusuna yapmayı planladığı operasyonu ertelemiş ve çekilmeyi koordine etmek için iki ülke arasında üst düzey görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Yapılan görüşmeler sonrası-

⁴ Donald J. Trump, Twitter, 19 Aralık 2018, <https://twitter.com/realdonaldtrump>, (Erişim tarihi: 12 Mayıs 2020).

da Türkiye’nin 2014’ten⁵ beri gündeme getirmiş olduğu Suriye’nin kuzeyinde “güvenli bölge” kurulması konusunda taraflar mutabık kalmıştır. Fakat güvenli bölgenin nasıl ve hangi aktörler tarafından inşa edileceği, bölgenin kimin kontrolü altında olacağı konusu netlik kazanmamıştır. Diğer taraftan 7 Ocak 2019’da *The New York Times* gazetesinde bir yazı kaleme alan Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, ABD’nin Suriye’den çekilmesinin ABD’nin, uluslararası toplumun ve Suriye halkının çıkarlarını korumak adına doğru ortaklarla iş birliği içinde dikkatle planlanması ve gerçekleştirilmesi gerektiğini vurgularken NATO’nun ikinci büyük ordusuna sahip Türkiye’nin bu görevi yerine getirecek güce ve kararlılığa sahip tek ülke olduğunu belirtmiştir.⁶

7 Ekim 2019’daki açıklamasında ise Trump “ABD’nin Suriye’de DEAŞ ile savaşmak için olması gerekenden daha uzun süre kaldığını, Kürtlerin (PKK/PYD/YPG) ABD ile birlikte savaştığını ancak ABD’nin de onlara çok büyük paralar ve silahlar gönderdiğini, Kürtlerin (PKK) yıllardır Türkiye’ye karşı savaştığını belirtirken yaklaşık üç yıldır bu savaşı durdurmaya çalıştığını ancak artık bu saçma aşiret savaşlarından uzaklaşmanın ve ABD askerlerinin evlerine dönmelerinin zamanının geldiğini” vurgulamıştır.⁷ Bu noktada belirtmek gerekir ki açıklamadan önce Türkiye’nin Fırat’ın doğusuna yönelik askeri operasyon yapma ihtimali üst düzey Türk yetkililer tarafından defalarca dile getirilmiştir. Nitekim 6 Ekim 2019’da Beyaz Saray tarafından yapılan açıklama Ankara ile Washington’ın Türkiye’nin Fırat’ın doğusuna planladığı askeri operasyon üzerinde uzlaşmaya vardığı izlenimi

⁵ Muhammet Faruk Alagaş, “Güvenli Bölge’nin Çerçevesi Netleşiyor”, Anadolu Ajansı, 16 Ekim 2014; İlhan Taşçı, “10 Soruda Suriye Sınırında ‘Güvenli Bölge’”, BBC Türkçe, 28 Temmuz 2015.

⁶ Recep Tayyip Erdoğan, “Erdogan: Trump is Right on Syria. Turkey Can Get the Job Done”, *The New York Times*, 7 Ocak 2019.

⁷ Donald J. Trump, Twitter, 7 Ekim 2019, <https://twitter.com/realdonaldtrump>, (Erişim tarihi: 12 Mayıs 2020).

oluşturmuştur.⁸ Diğer taraftan ilk olarak 16 Ekim 2019'da Fox News muhabiri Trish Regan tarafından Twitter'dan paylaşılan ve Donald Trump'ın Recep Tayyip Erdoğan'a yazmış olduğu 9 Ekim 2019 tarihli mektupta yer alan "ağır ifadeler" ise ABD'nin askeri operasyona onay vermediği şeklinde yorumlanmıştır.⁹ Söz konusu mektup Türkiye tarafından reddedilmiş ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ABD ziyareti sırasında ABD başkanına iade edilmiştir. Ancak yaşanan bu gelişmeleri ABD'deki kurumlar arası rekabetin dış politikadaki bir yansıması olarak görmek mümkündür. Benzer şekilde ABD Savunma Bakanı James Mattis ve DEAŞ ile Mücadele Özel Temsilcisi Brett McGurk'ün çekilme kararının ardından istifa etmelerini de kurumsal rekabetin bir diğer göstergesi olarak okumak mümkündür.¹⁰ Nitekim ABD'nin Suriye politikasına yönelik yeni bir strateji belirlenmesini isteyen Demokrat Parti ve Cumhuriyetçi Parti'den yaklaşık 400 milletvekilinin Trump'a göndermiş olduğu mektup bunu destekler niteliktedir. Bu bağlamda söz konusu mektupta, Suriye'deki aşırıcı gruplardan endişe duyulduğu ve bölgede artan güvenlik ve istikrara yönelik tehditlerin bertaraf edilmesi, İsrail ve ABD çıkarlarının korunması için politikaların güçlendirilmesi amacıyla ABD'nin Suriye'de kalması gerektiği belirtilmiştir.¹¹ Aynı zamanda PKK/PYD/YPG kastedilerek bölgedeki müttefiklerinin tehdit altında olduğu ve ABD'nin liderliğinin ve desteğinin her zamanki gibi çok önemli olduğu vurgulanmıştır.¹²

⁸ "Statement from the Press Secretary", Beyaz Saray, 6 Ekim 2019, <https://www.whitehouse.gov>, (Erişim tarihi: 12 Mayıs 2020).

⁹ Trish Regan, Twitter, 16 Ekim 2019, https://twitter.com/trish_regan, (Erişim tarihi: 12 Mayıs 2020).

¹⁰ "ABD Savunma Bakanı Mattis İstifa Etti", Deutsche Welle Türkçe, 21 Aralık 2019; "Mattis'ten Sonra McGurk de İstifa Etti", Deutsche Welle Türkçe, 22 Aralık 2018.

¹¹ "Nearly 400 Lawmakers Call on Trump to Address Threats in Syria", Beyaz Saray, <https://mccaul.house.gov>, (Erişim tarihi: 12 Mayıs 2020); "Hundreds of U.S. Lawmakers Ask Trump Administration for Syria Strategy", Reuters, 21 Mayıs 2019.

¹² "Trump'a Mektup: Suriye'den Çekilmeyin, Kürtleri Yalnız Bırakmayın", Krd News, 21 Mayıs 2019.

GÜVENLİ BÖLGE

Başkan Trump'ın 19 Aralık'ta Suriye'den çekilme kararını açıklamasından sonra çekilme süreci ve sonrasına dair planlar muğlak olsa da 15 Ocak'ta atılmış olduğu tweet oldukça önemlidir.¹³ Zira atılan tweetteki tek somut ifade 20 millik (32 kilometre) bir güvenli bölgeden bahsedilmesi olmuştur. Türkiye tarafından 2013'ten beri dile getirilen güvenli bölge fikri, Trump'ın açıklamasıyla birlikte Suriye özelinde Türkiye ve ABD'nin en önemli gündem maddelerinden biri halini almıştır. Bu noktada belirtmek gerekir ki söz konusu tweet taraflar arasında güvenli bölgeye dair bir uzlaş olduğunu göstermekle birlikte somut bir mutabakat metni için 2019 içerisinde uzun süren görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Söz konusu bu görüşmelerde oluşturulacak güvenli bölgenin nereleri kapsayacağı, ne kadar derinlikte olacağı, bölgede güvenliğin kim tarafından sağlanacağı gibi konular uzun süren müzakerelere sebep olmuştur.¹⁴

Türkiye oluşturulacak güvenli bölge ile bölgede yaşayan ve o bölgeye sığınacak Suriyelilerin güvenliğini sağlamayı ve sınırlarını terör unsurlarından temizlemeyi hedeflemektedir. Aynı zamanda oluşturulan güvenli ortam vesilesiyle Türkiye'ye yönelik yeni göç dalgaları da önlenilecektir. Bölgenin imar edilmesi ve kontrolünün Türk askeri unsurları tarafından sağlanması talebi ise mültecilerin geri dönüşünü sağlama ve döndüklerinde güvenli bir şekilde hayatlarını idame ettirmeye yönelik bir girişimdir.¹⁵ Diğer taraftan her ne kadar Türkiye kendi güvenliğini sağlamak için 1998'de Suriye ile imzalamış olduğu

¹³ Donald J. Trump, Twitter, 15 Ocak 2019, <https://twitter.com/realdonaldtrump>, (Erişim tarihi: 12 Mayıs 2020).

¹⁴ "Jeffrey to Asharq Al-Awsat: We want Full Iranian Withdrawal from Syria", *Asharq al-Awsat*, 10 Mayıs 2019.

¹⁵ "Safe Zone under Turkey's Control More Sustainable for Security, Peace", *Daily Sabah*, 21 Ocak 2019; "Erdogan Says Safe Zone on Syria Border Must be Under Turkey's Control", Reuters, 23 Şubat 2019; "Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü Kalın: Güvenli Bölge Fiilen Oluşmuş Durumdadır", NTV, 18 Nisan 2019.

Adana Mutabakatı ve Birleşmiş Milletler (BM) Antlaşması'nın meşru müdafaa hakkı konusundaki 51. maddesi kapsamında yeterli hukuki zemine sahip olsa da oluşturulacak güvenli bölge ile ulusal güvenliğine tehdit olarak gördüğü PKK/PYD/YPG ve DEAŞ gibi terör unsurlarını sınırlarından uzaklaştırmış olacaktır. Tüm bu amaçlardan hareketle Türkiye Suriye'nin kuzeyinde kurulması öngörülen güvenli bölgeye dair planlarını 23 Ocak'ta kamuoyu ile paylaşmıştır. Plan kapsamında SMO'nun konuşlanacağı alanların yanı sıra kaç birliğin nerede konuşlanacağı, askerler arasında iletişimi sağlayacak zırhlı araçlar dahil ne tür askeri teçhizat konuşlandırılacağı konuları üzerinde durulmuştur.¹⁶ Bunun yanı sıra askeri unsurların Suriye topraklarına 15 kilometre derinliğe kadar girmesi planlanırken gerekli görülmesi halinde bunun 32 kilometreye kadar çıkarılabileceği dile getirilmiştir. Türkiye'nin önermiş olduğu plan ile DEAŞ ve PKK/PYD/YPG gibi terör örgütleri sınır dışına itilirken yerel katılım ön plana çıkarılmaktadır. Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar ise güvenli bölgenin 30-40 kilometrelik derinlikte olması gerektiğini belirtmiştir.¹⁷ Aynı zamanda Akar açıklamasında oluşturulacak güvenli bölgede şu hususları vurgulamıştır:

- Bölge içindeki PKK/YPG'lilerin tamamen buradan çıkarılması
- PKK/PYD/YPG'nin elindeki ağır silahların toplanması ve bölge dışına çıkarılması
- Teröristler tarafından yapılmakta olan tünel, tahkimat ve mevzilerin tahrip edilmesi
- Bu tahrip işlemini Türk ve ABD askerlerinin birlikte yapması gerektiği¹⁸

¹⁶ Erkam Çoban, "Turkish Military Completes Plans for Northern Syria Safe Zone", *Daily Sabah*, 23 Ocak 2019.

¹⁷ "Bakan Akar ABD ile Görüşmelere İlişkin Gazetecilerin Sorularını Cevapladı", Milli Savunma Bakanlığı, <https://www.msb.gov.tr/>, (Erişim tarihi: 18 Aralık 2019).

¹⁸ "Bakan Akar ABD ile Görüşmelere İlişkin Gazetecilerin Sorularını Cevapladı".

Türkiye ve ABD arasında varılan güvenli bölge uzlaşısı SDG'yi endişeye düşürürken ABD Suriye özel temsilcisi James Jeffrey, Türkiye-Suriye sınırında PKK ile geleneksel ve siyasi anlamda bağlantılı gördüğü¹⁹ YPG unsurlarının olmadığı bir güvenli bölge için Türkiye ile birlikte çalıştıklarını açıklamıştır.²⁰ Bunun yanı sıra Jeffrey, Türkiye'nin Suriye'nin kuzeyinde oluşturulacak ikinci bir Kandil Dağı tehlikesine yönelik endişelerini anladıklarını ifade etmiştir.²¹ Diğer taraftan İran Dışişleri Bakanı Cevad Zarif de 17 Nisan'da Türkiye'ye gerçekleştirmiş olduğu ziyaretten sonra yapmış olduğu basın açıklamasında Türkiye'nin PKK'nın Suriye'deki uzantısı olan YPG konusundaki endişelerini anladıklarını ve bu konuda Türkiye ile aynı fikirde olduklarını belirtmiştir.²² Buradan hareketle Türk halkının güvenliği ve huzuru için Türkiye ile kapsamlı bir iş birliğinde olduklarını vurgulamıştır.²³

Türkiye'nin Suriye'deki krizin çözümü için bütün taraflar ile teması devam ederken 22-24 Temmuz arasında James Jeffrey öncülüğündeki ABD'li heyet Ankara'ya bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Ziyaret sonrası basına sızan belgelerde ABD tarafının güvenli bölge planı da ortaya çıkmıştır. Söz konusu plana göre ABD'nin önerisi şu hususları içermektedir:²⁴

¹⁹ Michael Hernandez, "Trump Aware of Links Between YPG, PKK, Envoy Says", Anadolu Ajansı, 22 Mayıs 2019.

²⁰ "US, Turkey Working on YPG-Free Zone Near Turkish-Syrian Border, Jeffrey Says", *Daily Sabah*, 25 Mart 2019; "Safe Zone in Syria Won't Include YPG: US", *Bas News*, 26 Mart 2019; "ABD: Türkiye ile YPG'siz Güvenli Bölge Üzerine Çalışıyoruz", Yakın Doğu Haber, 17 Nisan 2019.

²¹ "Trump Aware of Links Between YPG, PKK, Jeffrey Says", *Daily Sabah*, 22 Mayıs 2019.

²² "Dışişleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu'nun İran Dışişleri Bakanı Sayın Muhammed Cevad Zarif ile Ortak Basın Toplantısı", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 17 Nisan 2019, <http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-iran-disisleri-bakani-ile-ortak-toplantisi.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 12 Mayıs 2020).

²³ "Zarif Hints at 'Mediating' Between Ankara, Damascus", *Asharq al-Awsat*, 18 Nisan 2019.

²⁴ "ABD'nin 'Güvenli Bölge Planı Basına Sızdı!", *Bas News*, 26 Temmuz 2019.

- Türkiye ile Suriye'nin kuzey sınırı boyunca 450 kilometre uzunlukta ve 5 kilometre derinlikte bir güvenli bölge oluşturulacak.
- Ancak güvenli bölge şehir merkezlerini kapsamayacak.
- 5 kilometrelik alan YPG/PKK'dan arındırılacak.
- Oluşturulan güvenli bölgede Türkiye ve koalisyon güçleri gözlem noktaları kurarak devriye görevi icra edecekler.

Bu noktada belirtmek gerekir ki söz konusu bu öneri sözde SDG komutanı Mazlum Abdi'nin açıklamış olduğu SDG'nin güvenli bölge önerisiyle örtüşmektedir.²⁵ Nitekim ABD'nin bu önerisi Türkiye tarafından kabul görmemiştir. Dışışleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu 24 Temmuz'da düzenlemiş olduğu basın toplantısında Münbiç'te olduğu gibi ABD'nin bir oyalama süreci içerisine girdiği izlenimi edindiklerini belirtirken Türkiye ve ABD'nin güvenli bölgenin ne kadar derin olacağı, kimin kontrolünde olacağı ve YPG'nin bölgeden tamamen çıkarılıp çıkarılamayacağı konularında anlaşamadıklarını açıklamıştır.²⁶ Aynı zamanda Çavuşoğlu Suriye'nin kuzeyinde güvenli bölge kurulamaması ve Türkiye'ye yönelik tehditlerin devam etmesi halinde Fırat'ın doğusuna askeri operasyon gerçekleştirileceğini belirtmiştir.²⁷

Güvenli bölge oluşturulması konusunda 5-7 Ağustos arasında yeniden bir araya gelen Türk ve Amerikalı yetkililerin yaptığı görüşmelerde şu konularda mutabık kalınmıştır:

- Türkiye'nin güvenlik endişelerini giderecek ilk aşamada alınacak tedbirlerin bir an önce uygulanması

²⁵ "Suriye'de 'Güvenli Bölge': Türkiye Ne İstiyor, ABD Neden Sıcak Bakmıyor?", BBC Türkçe, 29 Temmuz 2019.

²⁶ Tuvan Gumrukcu, "Turkey Has 'No Patience Left' with U.S. on Syria Safe Zone", Reuters, 24 Temmuz 2019.

²⁷ Gumrukcu, "Turkey Has 'No Patience Left' with U.S. on Syria Safe Zone".

- Bu çerçevede güvenli bölge tesisinin ABD ile birlikte koordine ve yönetimi için Türkiye'de Müşterek Harekat Merkezinin (MHM) en kısa zamanda kurulması
- Müteakiben güvenli bölgenin bir barış koridoru olması ve yerinden edilmiş Suriyeli kardeşlerimizin ülkelerine dönmeleri için her türlü ilave tedbirin alınması²⁸

Mutabakat kapsamında 12 Ağustos'ta 6 kişilik ABD heyeti Şanlıurfa'ya gelerek MHM oluşturma çalışmaları başlatılmıştır.²⁹ 14 Ağustos 2019'da İHA keşif uçuşları başlatılırken Ağustos'ta da ABD Avrupa Kuvvetleri Komutan Yardımcısı Korgeneral Stephen Twitty başkanlığındaki ABD askeri heyeti Şanlıurfa'ya intikal etmiştir. 21 Ağustos'tan itibaren güvenli bölge birinci aşama faaliyetlerine geçilmiş, bu kapsamda 23 Ağustos'ta YPG/PKK unsurları Suriye'nin kuzeydoğusunda 5 kilometrelik derinlikten çekilmeye başlamış ve askeri tahkimatların yıkımı yapılmıştır.³⁰ 24 ve 29 Ağustos ile 5 Eylül'de müşterek hava keşif faaliyeti icra edilirken 8 Eylül'de de planlanan takvime uygun olarak ilk müşterek kara devriyesi gerçekleştirilmiştir.³¹

Güvenli bölge mutabakatına ilişkin Suriye rejimi “Türkiye'nin yayımlı hırslarına hizmet ettiği” ve “ABD ve Türkiye'nin Suriye'nin egemenliğini ihlal ettiği” gerekçesiyle planı reddet-

²⁸ “ABD Askeri Heyeti ile Görüşmeler Tamamlandı”, T.C. Milli Savunma Bakanlığı, <https://www.msb.gov.tr>, (Erişim tarihi: 24 Aralık 2019).

²⁹ “US, Turkey Intensify Efforts to Form Syria Buffer Zone”, *Asharq al-Awsat*, 13 Ağustos 2019.

³⁰ Nilay Kar, “YPG/PKK Has Begun Withdrawing in North Syria: CENTCOM”, Anadolu Ajansı, 24 Ağustos 2019; “ABD'den Ortak Devriye Açıklaması: Müttefiklerimiz Birinci Elden Tanıklık Etti”, *Gazete Duvar*, 8 Eylül 2019.

³¹ “Suriye Kuzeyinde Gerçekleşen İlk Müşterek Kara Devriyesi Hakkında Basın Açıklaması”, T.C. Milli Savunma Bakanlığı, <https://www.msb.gov.tr>, (Erişim tarihi: 12 Mayıs 2020).

miştir.³² Suriye'nin BM Daimi Temsilcisi Beşar Caferi Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin (BMGK) Suriye konulu toplantısında yapmış olduğu konuşmada güvenli bölge planlarının Suriye'nin bağımsızlığını ihlal ettiğini ve katiyen karşı olduklarını belirtmiştir.³³

Suriye'nin kuzeyinde güvenli bölge kurulması konusunda ısrar eden Cumhurbaşkanı Erdoğan güvenli bölgenin kurulamaması durumunda Eylül'ün sonunda Türkiye'nin "Fırat'ın doğusundaki güvenli bölge oluşumunu kendi istediği şekilde fiilen başlatmakta kararlı"³⁴ olduğunu belirtmiştir. Bu açıklamalardan üç gün sonra da güvenli bölge oluşturulması kapsamında ABD ve Türkiye ilk müşterek kara devriyesini gerçekleştirmiştir. Diğer taraftan 24 Eylül 2019'da BM Genel Kurulunda yaptığı konuşmada güvenli bölge konusuna da değinen Erdoğan, Türkiye'nin niyetinin "ilk etapta 30 kilometre derinliğinde ve 480 kilometre uzunluğunda bir barış koridoru tesis ederek uluslararası toplumun desteğiyle burada 2 milyon Suriyelinin iskanını sağlamak"³⁵ olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca bölgenin derinliğinin Deyrizor-Rakka hattına kadar indirilmesi halinde ise bu sayının 3 milyona kadar ulaşabileceğini belirtmiştir.³⁶ Güvenlik sorunları, Fırat'ın doğusuna askeri müdahale yapılarak terör yapılanmaları ortadan kaldırılmadan giderilemeyeceği için güvenli bölge konusu taraflar arasında mü-

³² "Damascus Rejects Turkey-US Buffer Zone Plan: State Media", *Daily Mail*, 8 Ağustos 2019.

³³ "Caferi: ABD ve Türkiye'nin Güvenli Bölge Oluşturmasına Karşıyız", *Cumhuriyet*, 29 Ağustos 2019.

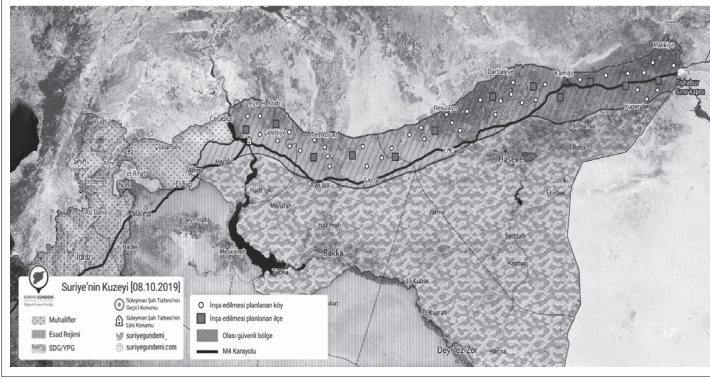
³⁴ "ABD'ye Fırat'ın Doğusu Mesajı: Güvenli Bölgeyi Eylül Sonunda Başlatırız", *Hürriyet*, 5 Eylül 2019; "Üçlü Suriye Zirvesi Sonrası 'Toprak Bütünlüğü ve Siyasi Birlik' Vurgusu", BBC Türkçe, 16 Eylül 2019.

³⁵ "Cumhurbaşkanı Erdoğan BM'de Konuştu: Dünya 5'ten Büyüktür", Anadolu Ajansı, 24 Eylül 2019.

³⁶ "Cumhurbaşkanı Erdoğan BM'de Konuştu".

zakere edilirken Türkiye askeri operasyon hazırlıklarını yapmaya devam etmiştir.

Harita 1. Türkiye'nin Güvenli Bölgede İnşa Etmeyi Planladığı Yerleşim Yerleri

Kaynak: Suriye Gündemi (8 Ekim 2019)

BARIŞ PINARI HAREKATI

Suriye iç savaşı sürecinde DEAŞ'ın yanı sıra PKK'nın Suriye kolu olan SDG/YPG, belli bir toprak kazanımı ve siyasi/askeri destek kazanarak Türkiye'nin ulusal güvenliğine bir tehdit unsuru haline gelmiştir.³⁷ Bu tehdidi bertaraf etmeye yönelik olarak TSK tarafından gerçekleştirilen Fırat Kalkanı Harekati (FKH) ve Zeytin Dalı Harekati'nin (ZDH) ardından yeni bir operasyon yapılması bir zorunluluk haline gelmiştir. Ayrıca Türkiye açısından ulusal güvenlik meselesi olan terör örgütleri ve mülteciler gibi konularda ABD ve Avrupa ülkelerinin harekete geçmemesi ise Ankara'yı tek başına inisiyatif almak zorunda bırakmıştır. Nitekim Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 14 Ekim'de *The Wall Street Journal*'da kaleme almış olduğu yazısında da temel eleştiri noktaları bu konular üzerinde

³⁷ Terör örgütünün Suriye'de fiili alan kontrolü sağlaması, kontrol ettiği bölgedeki petrol kaynaklarını kullanarak gelir elde etmesi, ABD'nin askeri eğitim vermesi, ağır silah ve lojistik destek sağlaması gibi unsurlar PKK/PYD'yi Türkiye açısından ulusal güvenlik tehdidi haline dönüştürmüştür.

olmuştur.³⁸ Bu sebeple de 2019 içerisinde Türk makamlarınca böyle bir operasyonun yapılacağı defalarca zikredilmiştir. Bu bağlamda Erdoğan 8 Nisan 2019'da Moskova ziyareti sonrasında Putin ile yaptıkları ortak açıklamada “DEAŞ ne kadar büyük bir tehlike ise YPG/PKK da aynı ölçüde bir tehdittir” açıklamasını yapmış ve bu sebeple “sınırdaki hazırlıkların tamamlandığını ve her an operasyona başlayabileceklerini” ifade etmiştir.³⁹ Nitekim Erdoğan'ın sınır ötesi operasyon sinyali sonrasında Türkiye, Suriye sınırındaki askerî varlığını daha da güçlendirmeye başlamıştır.⁴⁰ Diğer taraftan 2019'da ikinci toplantılarını düzenleyen Arap, Kürt ve Türkmen aşiretleri de PKK/YPG terör örgütünden kurtulmak için TSK'yı müdahale etmeye davet ederken olası bir operasyon durumunda TSK ve SMO'yu destekleme sözü vermiştir.⁴¹

Operasyon öncesi Cumhurbaşkanı Erdoğan ve ABD Başkanı Trump'ın yapmış olduğu telefon görüşmesi sonrasında Beyaz Saray tarafından yapılan açıklamada “Türkiye'nin, Suriye'nin kuzeyine uzun süredir planladığı operasyon için yakın zamanda harekete geçeceği, ABD Silahlı Kuvvetlerinin, bu operasyonu desteklemeyeceği veya bu operasyona dahil olmayacağı”⁴² belirtilmiştir. Nitekim bu açıklamadan kısa bir süre sonra 9 Ekim 2019'da FKH ve ZDH'nin devamı niteliğinde olan BPH, TSK ve SMO tarafından icra edilmeye başlanmıştır. Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov'un “Suriye'deki krizin başından

³⁸ Recep Tayyip Erdoğan, “Turkey is Stepping up Where Others Fail to Act”, *The Wall Street Journal*, 14 Ekim 2019.

³⁹ “Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Rusya Ziyareti (08.04.2019)”, T.C. İletişim Başkanlığı, YouTube, 8 Nisan 2019, <https://www.youtube.com/watch?v=m-EPBIT1FEw>, (Erişim tarihi: 9 Nisan 2019).

⁴⁰ “Turkey Sends Additional Reinforcements to Syrian Border”, *Yeni Şafak*, 13 Nisan 2019.

⁴¹ “Syrian Tribes Ask for Turkish Military's Help to Return to Their Homes”, *Daily Sabah*, 15 Nisan 2019.

⁴² “Statement from the Press Secretary”.

beri Türkiye’nin sınır güvenliğiyle ilgili meşru kaygılarını anlıyoruz”⁴³ açıklaması ise Rusya’nın harekate olumlu baktığını göstermektedir. Harekat, BMGK’nin terörle mücadeleyle ilişkin özellikle 1373 (2001), 1624 (2005), 2170 (2014), 2178 (2014), 2249 (2015), 2254 (2015) sayılı kararları ve BM sözleşmesinin 51. maddesinde yer alan “Meşru Müdafaa Hakkı” çerçevesinde icra edilmektedir. Gerçekleştirilen operasyonun amaçlarını şu şekilde sıralamak mümkündür:⁴⁴

- Türkiye’nin güney sınırında oluşturulmaya çalışılan terör koridorunun yok edilmesi ve sınır güvenliğinin sağlanması
- Suriye’nin kuzeyinin güvenli bir bölge haline getirilmesi ve orada yaşayan insanların güvenliğinin sağlanması
- Oluşturulacak güvenli bölge ile Suriyeli sığınmacıların ülkelerine dönmelerinin sağlanması
- M4 kara yolunun kontrol altına alınarak terör örgütü PKK/YPG’nin illegal faaliyetlerinin engellenmesi
- Suriye’nin toprak bütünlüğünün korunması

Harekat kapsamında TSK’nın yoğun olarak vurduğu ilk yerler Rasulayn, Tel Abyad ve Ayn İsa olurken BPH’nin dördüncü gününde Tel Abyad’ın güneyinde M4 kara yoluna kadar ulaşılmıştır. Bunun ardı sıra 12 Ekim’de Rasulayn meskun mahali kontrol altına alınırken 13 Ekim’de de stratejik öneme sahip olan Tel Abyad ele geçirilmiştir. Böylelikle Türkiye, PKK/PYD’nin kontrolünde bulunan Suriye’nin kuzey bölgesini iki ana parçaya ayırarak örgütün toprak

⁴³ Erhan Altıparmak, “Lavrov: ‘Türkiye’nin Sınır Güvenliği ile İlgili Endişelerini Anlıyoruz”, İhlas Haber Ajansı, 10 Ekim 2019.

⁴⁴ “Sayın Cumhurbaşkanımızın, Barış Pınarı Harekatı’na İlişkin Basın Açıklaması”, T.C. Cumhurbaşkanlığı, 9 Ekim 2019, <https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari/365/111025/sayin-cumhurbaşkanimizin-baris-pinari-harekati-na-iliskin-basin-aciklamasi>, (Erişim tarihi: 12 Mayıs 2020); “Barış Pınarı Harekatı Başladı”, Milli Savunma Bakanlığı, <https://www.msb.gov.tr>, (Erişim tarihi: 12 Mayıs 2020); “Bakan Akar ve TSK Komuta Kademesi Barış Pınarı Harekatı ile İlgili Toplantı Yaptı”, Milli Savunma Bakanlığı, <https://www.msb.gov.tr/>, (Erişim tarihi: 12 Mayıs 2020).

bütünlüğü engellenmiştir. Ayrıca Fırat'ın batısını kontrol eden Türkiye, doğusunu da iki parçaya bölerek kontrol alanını 120 kilometre daha genişletmiştir. Bunun yanı sıra Tel Abyad ve Rasulayn arasında kalan bölgede PKK/YPG'yi yaklaşık 30 kilometre güneye iterek kendisine yönelebilecek tehditleri minimum düzeyde tutma imkânını elde etmiştir.⁴⁵ Diğer taraftan operasyonun başlamasıyla birlikte ABD askeri unsurları daha güneye çekilmeye başlamıştır.⁴⁶

TÜRKİYE-ABD UZLAŞISI

Türkiye bir taraftan askeri operasyonu diğer taraftan da siyasi görüşmelerini devam ettirmiştir. Bu kapsamda Türkiye ile ABD arasında yürütülen görüşmelerin ardından on üç maddelik bir ortak açıklama yapılmıştır. Açıklamada ön plana çıkan unsurları şu şekilde özetlemek mümkündür:⁴⁷

- ABD, Türkiye'nin güney sınırına dair meşru güvenlik kaygılarını anlıyor.
- YPG ağır silahlarının toplanması ve YPG tahkimatları ile tüm muharip mevzilerinin kullanılmaz hale getirilmesi dahil, Türkiye'nin milli güvenlik kaygılarının giderilmesini teminen bir güvenli bölge kurulacak.
- Güvenli bölge sakinlerinin güvenliği Türkiye tarafından sağlanacak.
- YPG'nin güvenli bölgeden geri çekilmesi için BPH'ye yüz yirmi saat ara verilecek ve bu geri çekilmenin tamamlanmasına müteakip hareket durdurulacak.

⁴⁵ Murat Yeşiltaş, "Barış Pınarı Harekatı: Kazanımlar, Riskler ve Fırsatlar", SETA, 27 Ekim 2019.

⁴⁶ "Statement from the Press Secretary".

⁴⁷ "Suriye'nin Kuzeydoğusuna İlişkin Türkiye-ABD Ortak Açıklaması", T.C. Cumhurbaşkanlığı, <https://www.tccb.gov.tr/>, (Erişim tarihi: 12 Mayıs 2020).

SOÇİ MUTABAKATI

Çok taraflı diplomasinin bir yansıması olarak 22 Ekim 2019’da Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin’in daveti üzerine Soçi’de gerçekleşen Putin-Erdoğan görüşmesi sonrasında Türkiye ile Rusya Federasyonu arasında Suriye konusunda bir mutabakat muhtırası imzalanmıştır. Söz konusu “Türkiye-Rusya Federasyonu Arasında Mutabakat Muhtırası”nda şu hususlar deklare edilmiştir:⁴⁸

- Suriye’nin toprak bütünlüğü ve Türkiye’nin milli güvenliğinin korunacağı
- Terörle mücadele edileceği ve ayrılıkçı gündemlerin boşa çıkarılacağı
- Tel Abyad ve Rasulayn’ı içine alan 32 kilometre derinliğindeki mevcut BPH alanındaki yerleşik statükonun muhafaza edileceği
- 23 Ekim 2019 öğlen saat 12.00’den itibaren yüz elli saat içerisinde Rusya’nın, YPG unsurları ve silahlarının Türkiye-Suriye sınırından itibaren 30 kilometrenin dışına çıkarılmasını temin edeceği
- Mevcut Barış Pınarı Harekat alanı sınırlarının batısı ve doğusunda 10 kilometre derinlikte –Kamışlı şehri hariç– Türk-Rus ortak devriyelerinin başlayacağı
- Münbiç ve Tel Rıfat’tan bütün YPG unsurlarının silahlarıyla birlikte çıkarılacağı

Varılan bu mutabakatla Türkiye’nin ABD ile yapmış olduğu uzlaşısındaki Suriye sınırında Tel Abyad ile Rasulayn arasında 120 kilometre genişliğinde 32 kilometre derinliğindeki “güvenli bölge” Rusya tarafından da kabul edilmiştir. Bunun yanı sıra Türkiye, Rusya ve ABD ile varmış olduğu mutabakatlar ile Fırat’ın doğusunda 120 kilometrelik bir alanda doğrudan kendisi tarafından kontrol

⁴⁸ T.C. Cumhurbaşkanlığı, Twitter, 22 Ekim 2019.

edilen güvenli bölge tesis etmiştir. Diğer taraftan MSB tarafından yapılan “Mevcut hareket alanımız dışında bu aşamada yeni bir hareket icra edilmesine gerek kalmamıştır”⁴⁹ açıklamayla operasyon sona ermiştir. Oluşturulan güvenli bölgenin dışında kalan alanlarda ise Rusya ile birlikte 10 kilometre derinlikte devriye faaliyetleri icra edilmeye başlanmıştır. Böylelikle Türkiye, Suriye’nin kuzeyinde denetleyici bir aktör haline gelmiştir.

ANAYASA KOMİTESİ

BMGK tarafından alınan ve onaylanan kararların pratikte hayata geçirilebilmesini sağlama amacıyla Suriye’de BM himayesi altında çalışacak bir Anayasa Komitesi oluşturulması düşüncesi ilk olarak Ocak 2018’de Soçi’de düzenlenen Suriye Ulusal Diyalog Kongresi’nde yürütülen görüşmelerde gündeme gelmiştir. Bu tarihten sonra Türkiye, Rusya ve İran arasında gerçekleştirilen toplantılarda komitenin yapısı, çalışma alanları ve kimlerin temsil edileceği gibi konular müzakere edilmiştir. Bazı üyeler üzerinde mutabakat sağlanamaması komite kurma çalışmalarının uzun sürmesine sebep olmuştur. Söz konusu bu anlaşmazlık 16 Eylül 2019’da Türkiye, Rusya ve İran liderlerinin katılımıyla Ankara’da gerçekleştirilen üçlü zirve ile aşılmıştır. Bu zirvenin sonucunda Suriye’nin dokuz yıllık iç savaşına siyasi çözümün ilk adımı olarak yeni bir Suriye anayasası hazırlamak için Anayasa Komitesinin listesi onaylanmıştır.⁵⁰ BM Suriye özel temsilcisi Geir Pedersen 23 Eylül’de yaptığı açıklamada muhalefet, sivil toplum ve hükümet üyelerinden oluşan Suriye Anayasa Komitesinin kesin-

⁴⁹ “Barış Pınarı Harekatı ile İlgili Son Gelişmelere İlişkin Basın Açıklaması”, Milli Savunma Bakanlığı, <https://www.msb.gov.tr>, (Erişim tarihi: 12 Mayıs 2020).

⁵⁰ “Gradual Change in All the Phases of Education in Line with Global Developments and Our Country’s Needs is Essential”, T.C. Cumhurbaşkanlığı, <https://www.tccb.gov.tr/>, (Erişim tarihi: 12 Mayıs 2020)

leştğini duyurmuştur.⁵¹ Böylelikle 50 kişi Suriye rejiminden, 50 kişi Suriye muhalefetinden ve 50 kişi de BM Suriye özel temsilcisi tarafından komiteye davet edilmiş kişilerden oluşan 150 kişilik bir komite kurulmuştur. Bu noktada belirtmek gerekir ki listede terör örgütü PKK/PYD’den kimse yer almamıştır. Bu sebeple de terör örgütü PYD söz konusu komitenin kendilerini bağlamadığını açıklamıştır.

30 Ekim 2019’da BM Cenevre ofisinde 150 kişinin katılımıyla da ilk komite toplantısı gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıların sonucunda 45 kişilik anayasa yazım kurulu belirlenmiştir. Söz konusu kurulun hazırladığı taslakları 150 kişilik komitenin onaylaması gerekirken karar alınması için ise üyelerin en az yüzde 75’inin “evet” oyu kullanması gerekmektedir.⁵²

TÜRKİYE’İN LÜBNAN POLİTİKASI

Suriye iç savaşı sonrası durağan bir seyir izleyen Türkiye-Lübnan ilişkileri 2019’da da istenilen düzeyde gelişme kaydedememiştir. Lübnan’da kronikleşen siyasi ve ekonomik sorunlara yıl içerisinde gerçekleşen halk protestolarının da eklenmesiyle Ankara-Beyrut ilişkilerindeki yükseliş ivmesi beklentisi karşılık bulamamıştır. Türkiye’nin iki ülke ilişkilerinin geliştirilmesi yönünde attığı ısrarlı adımlara rağmen 2019’da ortaya çıkan tablo geçmiş yıllardan pek farklı olmamıştır.

SİYASİ GELİŞMELER

Mayıs 2018’de yapılan Lübnan genel seçimlerinin ardından ortaya çıkan hükümet kurma krizi ve gittikçe ağırlaşan yaşam ko-

⁵¹ Sarah Dadouch ve Asser Khattab, “U.N. Announces Formation of Syrian Constitutional Committee”, *The Washington Post*, 23 Eylül 2019.

⁵² Bayram Altuğ, “Suriye Anayasa Komitesi Toplantılarının İlk Bölümü Sona Erdi”, *Anadolu Ajansı*, 1 Kasım 2019.

şullarından dolayı tepkisini sokağa taşıyan Lübnan halkı 2019'a protestolar eşliğinde girmiştir.⁵³ "Sokağa İniyorum" hashtagiyle başlatılan protestolar yıl içerisinde şiddetlenerek devam etmiş, Lübnan iç siyasetinde derin çatlaklar doğurmuştur. Halk protestolarının yanı sıra Arap Birliği zirvesi ve Doğu Akdeniz meselesi gibi önemli diő politika gündemleriyle de yeni yılı karşılayan Lübnan, 31 Ocak'ta –dokuz ay süren krizin aşılmasıyla– kurulan yeni hükümetle kısa ömürlü olan istikrar ortamının kapısını aralamıştır. Saad Hariri'yi ilk tebrik eden ülkelerden biri olan Türkiye, yeni hükümetin kurulmasını memnuniyetle karşılamış; Dışışleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada "Bu gelişme, Lübnan'ın toplumsal barış, huzur ve istikrarına şüphesiz katkı sağlayacaktır. Lübnan siyasetinin geleneksel uzlaşa ve kapsayıcılık anlayışının, yeni hükümet döneminde de sürdürülmesi samimi temennimizdir" ifadelerine yer verilmiştir.⁵⁴ Türkiye'nin Beyrut Büyükelçisi Hakan Çakıl ise Lübnan Başbakanı Saad Hariri'ye hayırlı olsun ziyaretinde bulunmuş, görüşmede iki ülke ilişkilerinin geliştirilmesi yönünde temenniler dile getirilmiştir. Öte yandan Büyükelçi Çakıl yıl içerisinde aktif bir diplomasi trafiği yürüterek başta Lübnan içişleri, savunma ve sanayi bakanları olmak üzere farklı bakanlarla pek çok görüşme gerçekleştirmiştir.

Münih Güvenlik Konferansı'nda Savuma Bakanı Hulusi Akar'ın Lübnanlı mevkidaşı Elias Bou Saab ile yaptığı görüşme, yıl içerisinde iki ülke arasındaki ilk üst düzey görüşme olma özelliğini taşımaktadır. Askeri ve savunma alanındaki iş birliği konularının yanı sıra Suriye meselesinin de ele alındığı görüşmede,

⁵³ "Arap Baharı'nın Yıl Dönümünde 8 Ülkede Gösteriler", Anadolu Ajansı, 30 Aralık 2018.

⁵⁴ "Yeni Lübnan Hükümeti'nin Kurulması Hk.", T.C. Dışışleri Bakanlığı, 1 Şubat 2019, http://www.mfa.gov.tr/no_23_-yeni-lubnan-hukumeti-nin-kurulmasi-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 12 Mayıs 2020).

Lübnan tarafı Suriye topraklarında Suriye ordusundan başka herhangi bir gücü doğru bulmadıklarını ifade ederken⁵⁵ Bakan Akar “Bizim için asıl mesele sınırımızın ve halkımızın güvenliğidir. Suriye’nin toprak bütünlüğüne ve politik birliğine saygı duyuyoruz” açıklamasında bulunmuştur.⁵⁶

Yılın ilk yarısında daha ziyade Büyükelçi Çakıl’ın ziyaretleri kapsamında şekillenen iki ülke siyasi ilişkileri, 24 Nisan’da Lübnanlı Ermeni grupların protestoları sırasında Türk bayrağının yakılmasıyla yeni bir gündemle tartışılmaya başlanmış ancak toplumsal dayanışma mesajlarının devreye girmesiyle bu olayın diplomatik bir krize dönüşmesinin önüne geçilmiştir. Büyükelçi Çakıl tarafından yapılan açıklamada sorumlular hakkında gerekli yasal işlemlerin başlatılması talep edilirken başta Lübnan’daki Türkmen toplumu temsil eden dernekler olmak üzere farklı toplumsal gruplardan iki ülkenin kardeş ülke olduğuna vurgu yapılarak dostluk mesajları verilmiştir.⁵⁷ Öte yandan Müstakbel Hareketi Genel Sekreteri Ahmed Hariri, konuya ilişkin Beyrut Büyükelçisi Hakan Çakıl’ı ziyaret etmiştir. Hariri, Türkiye aleyhinde eylem yapanların Lübnan devleti ve halkını temsil etmediğini belirtmiş ve “Türkiye aleyhindeki hiçbir eylem kabul edilemez” ifadelerini kullanmıştır.⁵⁸

2019’da iki ülke ilişkileri açısından en yapıcı gelişme Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu’nun beraberindeki heyetle birlikte Lübnan’a yaptığı iki günlük resmi ziyaret olmuştur. Çavuşoğlu ziyaretinde Lübnan Cumhurbaşkanı Mişel Avn, Meclis Başkanı Nebih

⁵⁵ “Bou Saab Meets in Munich with His Turkish, Iranian Counterparts”, Lebanon National News Agency, 16 Şubat 2019.

⁵⁶ “Milli Savunma Bakanı Akar: Suriye’de Asıl Mesele Sınırımızın ve Halkımızın Güvenliğidir”, Anadolu Ajansı, 17 Şubat 2019.

⁵⁷ “Lübnan’da Türk Bayrağının Yakılması Protesto Edildi”, TRT Haber, 27 Nisan 2019.

⁵⁸ “‘Türkiye Aleyhinde Hiçbir Eylem Kabul Edilemez’”, Anadolu Ajansı, 22 Mayıs 2019.

Berri, Başbakan Saad Hariri, Dışişleri Bakanı Cibran Basil, İçişleri Bakanı Raya Hasan, Sanayi Bakanı Wael Abou Faour ve önde gelen iş adamları, sivil toplum kuruluşu temsilcileri ve akademisyenlerle bir araya gelmiştir. ÇavuoŐlu-Avn görüşmesinde Suriye, Filistin ve Doğu Akdeniz meseleleri ele alınırken⁵⁹ her iki ülkenin Suriye meselesinin siyasi yollarla çözümlenmesi gerektiği ve Filistin meselesi konularında hemfikir olduğu ifade edilmiştir. Suriyeli mültecilerin durumunun da gündem olduğu görüşmede Cumhurbaşkanı Avn, Suriyeli mültecilerin vatanlarına geri dönmesi gerektiğini ve gerekli yardımların Suriyelilerin vatanlarına geri döndükten sonra yapılmasının doğru olacağını vurgulamıştır.

Meclis Başkanı Berri ile iki ülke arasındaki ilişkileri ve bölgesel konuları ele alan ÇavuoŐlu, Dışişleri Bakanı Basil ile de başta Suriye ve Filistin konuları olmak üzere bölgesel gündem maddelerini masaya yatırmıŐtır. “Bölgesel konularda Türkiye ile Lübnan arasında herhangi bir ihtilaf yoktur, tamamen hemfikir olmaya yakınız” diyen ÇavuoŐlu, İsrail işgaline karşı Filistinlilerin haklarını savunmaya devam edeceklerini belirterek “Filistinlilerin haklarının parayla satın alınamayacağını başta ABD olmak üzere herkese duyuruyoruz” açıklamasında bulunmuştur. Türkiye’nin ve Kıbrıs Türk halkının içinde yer almadığı Doğu Akdeniz’e ilişkin hiçbir anlaşmanın geçerliliğinin olmadığını belirten ÇavuoŐlu, Lübnan’ın güvenlik ve istikrarının Türkiye ve bölge için önemli olduğunu vurgulayarak Türkiye’nin uluslararası platformlarda Lübnan’ı desteklemeye devam edeceğini dile getirmiştir. ÇavuoŐlu, Türkiye-Lübnan ekonomik ilişkilerinin geliştirilmesinin önemine de değinerek Lübnan’da yatırım yapmak isteyen Türk firmalarını desteklediklerini, 2010’da Türkiye tarafından imzalanan ve Lübnan tarafının imzasını bekleyen Serbest Ticaret Anlaşması’nın bir an önce yürürlüğe gir-

⁵⁹ “Aoun Meets Turkey’s Cavusoglu, Questions International Community’s Oblivion to Refugee Return to Syria”, Lebanon National News Agency, 23 AĞustos 2019.

mesi gerektiğini zikretmiştir. İki ülke arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi konusunda hemfikir olduklarını belirten Lübnan Dışişleri Bakanı Basil ise Astana görüşmelerine gözetleyici olarak Lübnan'ı da davet eden Türkiye'ye teşekkürlerini sunarak Türkiye'nin Filistin meselesindeki duruşunu takdir ettiğini ifade etmiş, İsrail ihlallerine karşı Lübnan'ın yanında durduğu için Türkiye'ye ayrıca şükranlarını sunmuştur.⁶⁰

Türkiye-Lübnan ilişkileri açısından son dönemlerdeki en verimli ziyaretlerden biri olan Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'nun Beyrut ziyareti kısa bir süre sonra Lübnan Cumhurbaşkanı Mişel Avn'ın Osmanlı devletine ilişkin kullandığı ifadelerin gölgesinde kalmıştır. Avn, Lübnan devletinin kuruluşunun 100. yıl dönümü dolayısıyla yaptığı televizyon konuşmasında, Osmanlı için “terör devleti” ifadesini kullanmış, “Osmanlı boyunduruğundan kurtulma girişimlerinin tümünün şiddet, cinayet ve mezhep çekişmesiyle sonuçlandığı” ithamında bulunmuştur.⁶¹ Avn'ın bu ifadelerine karşı Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada Lübnan cumhurbaşkanının sömürgecilik döneminde olup bitenleri yok sayarak bugün meydana gelen tüm musibetlerin sorumlusu olarak Osmanlı idaresini işaret etmesi “müstemlele hayranlığının trajik bir tezahürü” olarak tanımlanmıştır. Öte yandan Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'nun ziyaretinden bir hafta sonra Mişel Avn'ın bu açıklamayı yapmasının “iki ülke arasındaki dostane ilişkilerle bağdaşmayan, son derece talihsiz ve sorumsuz bir nitelik taşıdığı” da vurgulanmıştır.⁶² Açıklamanın ardın-

⁶⁰ “Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: Suriyelilerin Dönüşü Konusunda Ortak Forum Düzenleyebiliriz”, Anadolu Ajansı, 23 Ağustos 2019.

⁶¹ “Ankara Condemns Lebanese President's Baseless Claims”, *Daily Sabah*, 2 Eylül 2019.

⁶² “Lübnan Cumhurbaşkanı Michel Aoun'un Büyük Lübnan'ın Kuruluşunun Yüzyüncü Yıldönümü Hazırlıkları Vesilesiyle Yapmış Olduğu Açıklama Hk.”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/no_258_lubnan-cumhurbaskanininin-yaptigi-aciklamalari-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 12 Mayıs 2020).

dan Türkiye'nin Beyrut Büyükelçisi Hakan Çakıl Lübnan Dışişleri Bakanlığına çağrılarak Türkiye Dışişleri Bakanlığının açıklamasında yer alan ifadelerin “diplomatik kurallarla ve Lübnan-Türkiye arasındaki tarihi dostluk ilişkileriyle bağdaşmadığı” belirtilmiştir.⁶³ İki ülke arasında yaşanan kısa süreli bu gerginlik, Lübnan'da Türkiye aleyhtarı bazı provokatif eylemleri beraberinde getirmiş,⁶⁴ buna karşın Türkiye'yle dostluk mesajlarını içerisinde barındıran çok sayıda açıklama ve eylem de gerçekleşmiştir.⁶⁵ Türkiye'nin Beyrut Büyükelçiliğine yönelik ufak çaplı saldırıların meydana gelmesinin ardından Lübnan'ın Ankara Büyükelçisi Gassan Muallim Dışişleri Bakanlığına çağrılarak olaylardan duyulan rahatsızlık dile getirilmiştir.⁶⁶ İki ülke arasındaki karşılıklı açıklamalara dayanan bu gerginlik Lübnan'ın içerisinde bulunduğu kötü şartlardan dolayı “Ekonomik olağanüstü hal (OHAL)” ilan edilmesinin de etkisiyle daha büyük bir diplomatik krize dönüşmeden sonlandırılmıştır. Nitekim Arap Birliği'nin BPH'yi görüştüğü olağanüstü toplantısında kınama kararı çıkmasına karşın Lübnan Dışişleri Bakanı Basil toplantıya dair yaptığı açıklamada “Bugün Türkiye'ye karşı bir araya gelmiyoruz. Suriye'nin olmadığı bir ortamda Suriye için toplanıyoruz” ifadelerini kullanmıştır.⁶⁷ Diğer yandan Türkiye'nin Lübnan'daki BM Geçici Görev Gücü'ne (UNIFIL) verdiği desteğin süresinin bir yıl daha uzatılmasına ilişkin Cumhurbaşkanlığı tezkeresinin kabul edilmesi

⁶³ “Foreign Ministry Summons Turkish Ambassador over Aoun Criticism”, Naharnet, 3 Eylül 2019.

⁶⁴ “Türkiye'nin Beyrut Büyükelçiliği'ne Provokatif Eylem”, Anadolu Ajansı, 5 Eylül 2019.

⁶⁵ “Lübnan'da Cumhurbaşkanı Avn'ın ‘Osmanlı Açıklamaları’ Protesto Edildi”, Anadolu Ajansı, 6 Eylül 2019.

⁶⁶ “Lübnan'ın Ankara Büyükelçisi Dışişleri Bakanlığına Çağrıldı”, Anadolu Ajansı, 5 Eylül 2019.

⁶⁷ “Arap Birliğinin ‘Barış Pınarı’ Açmazı”, *Milliyet*, 14 Ekim 2019.

de⁶⁸ Avn'ın açıklamaları sonrası yaşanan gerginliğin iki ülke ilişkilerinde kalıcı bir etkiye sahip olmadığını göstermektedir.

Lübnan'da ekonomik kötü gidişata yönelik protestoların kitlesel hale gelmesinden adını alan Ekim protestolarının ülkedeki siyasi ve ekonomik işleyişi kilitlemesi sebebiyle yılın geri kalanında iki ülke ilişkileri protestolar bağlamında şekillenmiştir. Protestolar sebebiyle Dışişleri Bakanlığı tarafından Lübnan'a seyahat uyarısı yapılırken⁶⁹ protestoların ardından istifasını sunan Başbakan Saad Hariri yeni hükümet kurulana kadar devam ettiği görevinde Türkiye'den ekonomik destek talep etmiştir.⁷⁰ İki ülke yetkilileri arasında 2019'daki son temas Cenevre'de düzenlenen Suriyelilerin güvenli ve gönüllü geri dönüşleri konulu toplantıda olmuştur. Irak, Ürdün ve Lübnanlı mevkidaşlarıyla bir araya gelen Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu "Suriyelilerin güvenli ve gönüllü geri dönüşlerini ele aldık. Dörtlü iş birliğimiz devam edecek" açıklamasında bulunmuştur.⁷¹

2020'ye yine bir hükümet kurma kriziyle giren Lübnan'ın, siyasi ve ekonomik buhrandan yakın vadede kurtulması çok olası görülmemektedir. Bu bağlamda Türkiye-Lübnan ilişkilerinin yeni yılda da istenilen seviyede gelişme göstermesi zor olacaktır. Başta Doğu Akdeniz ve Suriye meseleleri olmak üzere "zorunlu gündemler" dolayısıyla Ankara ile Beyrut yönetimleri arasındaki diplomasi trafiğinin 2020'de de aynı düzeyde devam edeceğini söyleyebilmekle birlikte iki ülkenin iç ve dış politikasının müsaade etmesi duru-

⁶⁸ "Lübnan Tezkeresi Genel Kurul'da Kabul Edildi", NTV, 22 Ekim 2019.

⁶⁹ "Lübnan için Seyahat Uyarısı", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 21 Ekim 2019, <http://www.mfa.gov.tr/lubnan-seyahat-uyarisi-hk-21-10-19.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 12 Mayıs 2020).

⁷⁰ "Lübnan Başbakanı Hariri Türkiye ve Bazı Ülkelerden Yardım İstedi", Anadolu Ajansı, 6 Aralık 2019.

⁷¹ "Çavuşoğlu Irak, Ürdün ve Lübnanlı Mevkidaşlarıyla Bir Araya Geldi", TRT Haber, 18 Aralık 2019.

munda gerekleŖecek olan ilişkilerdeki yükseliş ivmesi hedefine yeni yılda da ulaŐmanın kolay olmayacağını ifade edebiliriz.

EKONOMİK İLİŞKİLER

2019'da da 2 milyar dolarlık ticaret hacmi hedefine ulaŐamayan Türkiye-Lübnan ekonomik ilişkileri, Lübnan'da yaşanan ekonomik skintıların etkisine rağmen son iki yılın ekonomik verileriyle paralel bir görüntü arz etmiştir. Krizin yansımaları olarak Lübnan'dan yapılan ithalat rakamları önemli oranda düşerken ülkeye yapılan ihracat rakamlarının son dört yılda olduğu gibi bu yıl da yükseliş ivmesini koruduğu grlmektedir. Diğer taraftan dış ticaret dengesi Türkiye lehine fazla vermeye devam etmiştir. Türkiye'nin 2019'da Lübnan'a ihracatı bir önceki yıla göre yaklaşık yüzde 14 artışla 1,03 milyar dolar civarında olurken ithalat oranları bir önceki yıla göre yüzde 68 azalarak sert bir düşüş yaşamıştır. Son iki yılda olduğu gibi bu yıl da iki ülke arasındaki ticaret hacmi 1 milyar doların üzerinde gerçekleşmiştir.

TABLO 1. TÜRKİYE'NİN LÜBNAN İLE TİCARETİ (BİN DOLAR)

Yıl	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
2019	1.026.508	54.051	1.080.559	972.457
2018	898.767	169.556	1.068.323	729.211
2017	889.413	131.205	1.020.618	758.208
2016	734.686	81.805	816.491	652.882
2015	722.591	67.228	789.819	655.364
2014	782.586	139.960	922.546	642.626
2013	818.643	187.740	1.006.383	630.902
2012	845.970	176.393	1.022.363	669.578
2011	718.257	282.744	1.001.001	435.514
2010	618.318	228.536	846.855	389.782

Kaynak: TÜİK

Yaşadığı siyasi sorunlar sebebiyle ekonomik sıkıntılarını bir türlü aşamayan Lübnan'ın 2019'un ilk çeyreği itibarıyla kamu borcu 86,2 milyar dolara ulaşmıştır. Ocak 2019'da kurulan yeni hükümet, Lübnan tarihinin en kısıtlı bütçesini oluşturmaya çalışsa da ülkenin içerisinde bulunduğu ekonomik sorunları çözmekte başarılı olamamıştır. Uluslararası ekonomi derecelendirme kuruluşu Fitch Rating, Lübnan'ı 24 Ağustos'ta B'den CCC sınıfına düşürdüğünü açıklamış; tüm bu gelişmelerin ardından Lübnan Başbakanı Saad Hariri ülkede ekonomik OHAL ilan etmiştir.⁷² Ancak bu girişim ülkenin sorunlarını çözmekten ziyade halk protestolarına giden yolun önünü açmıştır. Eylül'de başlayan döviz krizi, ithalata dayalı olan petrol ve inşaat malzemelerine erişim sıkıntısını doğururken sabit kurla işlem gören doların kara borsaya düşmesiyle Lübnan lirası ciddi bir değer kaybı yaşamıştır.⁷³ Ekim'de WhatsApp uygulamasına vergi getirme girişimi ise bardağı taşıran son damla olmuş, Lübnan halkı geniş çaplı kitlesel eylemler düzenleyerek hükümetin istifasını istemiştir. Genel grev kararlarının yanı sıra bankaların ve yerel işletmelerin kapalı olmasından kaynaklı olarak protestoların ülkeye maliyetinin henüz gösterilerin ilk aşamasında yaklaşık 1 milyar dolar olduğu tespit edilmiştir.⁷⁴ Ayrıca ekonomideki belirsizlik ve Lübnan lirasının değer kaybı nedeniyle protestoların başından itibaren Lübnan bankalarından çekilen miktarın yaklaşık 4 milyar dolar olduğu belirtilmiştir.⁷⁵ Bu da bankacılık sektörünün önemli bir yere sahip olduğu Lübnan ekonomisinin her geçen gün daha da yara alması anlamına gelmektedir. Son bir yılda Türk vatandaşı

⁷² "Lebanon Declares State of Economic Emergency", Middle East Eye, 3 Eylül 2019.

⁷³ "Lübnan'da Dolar Krizi Şam'ı İşaret Ediyor", Anadolu Ajansı, 1 Ekim 2019.

⁷⁴ "Lübnan'daki Gösterilerin Ekonomiye Zararı Yaklaşık 1 Milyar Dolar", Anadolu Ajansı, 25 Ekim 2019.

⁷⁵ "\$4 Billion Withdrawn from Lebanon Banks Due to Unrest", *Daily Sabah*, 2 Aralık 2019.

olan yabancı yatırımcılar listesinin ülke dağılımında Lübnan'ın ilk sıralarda gelmesi de Lübnanlı yatırımcıların ülkedeki siyasi ve ekonomik istikrarsızlıktan rahatsızlık duyarak yatırımlarını yurt dışına taşıdıklarına işaret etmektedir.⁷⁶

2019'da Türkiye'den yatırımcıların Lübnan ekonomisinde faaliyet göstermesi için pek çok girişim olmuştur. MADO, Karaca ve Gürsan Mobilya gibi firmalar Beyrut ve Trablus'ta şube açarken Büyükelçi Hakan Çakıl, Türkiye'den gelen özel sektör temsilcileriyle birlikte Başbakan Saad Hariri'yi ziyaret ederek görüş alışverişinde bulunmuştur. Lübnan'ı Ortadoğu'ya açılan kapı olarak tanımlayan Çakıl, Türk firmalarını, 2022 itibarıyla faaliyete geçmesi planlanan Trablus Özel Ekonomik Bölgesi'nde yer almaya ve kiralamaya teşvik ettiklerini belirtmiştir.⁷⁷ Öte yandan Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı'nın (TİKA) Lübnan'da arıcılık, ceviz ve kestane üreticiliği alanlarında iş birliği imkanlarına dair görüşme girişimlerini de göz önüne aldığımızda Türkiye'nin Lübnan'la ekonomik ilişkilerini geliştirme yönünde yıl içerisinde önemli adımlar attığını ifade edebiliriz. Ancak Lübnan'da yaşanan ekonomik sıkıntının daha da derinleşmesiyle yıl içerisinde ekonomik ilişkilerin seviyesi istenilen düzeye ulaşamamıştır. Lübnan ekonomisinin 2020 içerisinde olumlu yönde seyir izlemesi halinde iki ülke ekonomik ilişkilerinde önemli gelişmeler yaşanacağı öngörüsünde bulunmak mümkündür.

DİĞER GELİŞMELER

Türkiye'nin Lübnan'da TİKA ve Yunus Emre Enstitüsü (YEE) üzerinden yürüttüğü faaliyetler 2019'da da yoğun bir şekilde

⁷⁶ "Bir Yılda 2 bin 611 Yabancı Yatırımcı Türk Vatandaşı Oldu", Anadolu Ajansı, 26 Eylül 2019.

⁷⁷ "Lübnan'ın Nüfusunun 5'te 1'i Geçen Yıl Türkiye'ye Seyahat Etti", Anadolu Ajansı, 7 Ağustos 2019.

devam etmiştir. Ülkenin 25 farklı noktasında verilen Türkçe dil kurslarının yanı sıra⁷⁸ faaliyete geçirilen tıbbi klinikler, yetimhaneler ve restorasyon faaliyetleriyle Türkiye-Lübnan arasındaki toplumsal ve kültürel ilişkilerin önemli aşama kaydettiği görülmektedir. Diğer yandan Türkiye’den giden yardım kuruluşlarının başta Suriyeli ve Filistinli mültecilerin yaşadığı yerler olmak üzere Lübnan’ın farklı bölgelerine yönelik yardım faaliyetleri de Lübnan toplumunda olumlu yankı bulmuştur.⁷⁹

Yıl içerisinde Beyrut ve Trablus’ta düzenlenen Türk Üniversiteleri Fuarı’na yoğun katılım olmuş,⁸⁰ “Türkiye Haftası” programıyla da Lübnan halkı Türkiye’yi farklı açılardan tanıma imkanı elde etmiştir. Diğer yandan Anadolu Ajansı’nın düzenlediği “Enerji Mühabirliği” eğitimine Lübnanlı gazeteciler de katılmış, böylece basın yayın alanında da karşılıklı iş birliğinin ilk adımları atılmıştır. Türkiye geçen yıllarda olduğu gibi 2019’da da Türkmenlerin yaşadığı bölgelere yönelik projeleri ön plana çıkarmıştır. TİKA’nın Ramazan ayındaki iftar organizasyonlarıyla farklı sivil toplum kuruluşlarıyla da temas kurma imkanı yakalanmıştır. Ayrıca YEE tarafından düzenlenen etkinliklerle Türk mutfağı Lübnanlılara tanıtılmıştır.⁸¹ Türkiye’nin TİKA ve YEE aracılığıyla Lübnan’da yürüttüğü faaliyetlerin 2019’da yoğunlaştığı, hem nitelik hem de nicelik olarak arttığı görülmektedir.

⁷⁸ “Lübnan’daki YEE’nin Türkçe Kurslarına Yoğun İlgi”, Anadolu Ajansı, 28 Aralık 2018.

⁷⁹ “Türkiye, Lübnan’daki Faaliyetleriyle Olumlu Bir Rol Oynuyor”, Anadolu Ajansı, 8 Ocak 2019.

⁸⁰ “Lübnan’da Türk Üniversiteleri Fuarı’na Yoğun İlgi”, TRT Haber, 12 Mart 2019.

⁸¹ “Türk Lezzetleri Lübnan Mutfağı’nda”, Yunus Emre Enstitüsü, <https://www.yee.org.tr>, (Erişim tarihi: 12 Mayıs 2020).

SONUÇ

Fırat'ın doğusunda yer alan terör örgütlerinin Türkiye'nin ulusal güvenliğini tehdit eder hale gelmesiyle birlikte 2016'dan itibaren bölgeye yönelik askeri hareketler icra eden Ankara, 2018'in son günlerinden itibaren yeni bir operasyon ihtimalini daha fazla dile getirmiştir. Her ne kadar Trump'ın Suriye'den çekilme kararıyla birlikte operasyon ertelenmiş olsa da asla tam anlamıyla operasyondan vazgeçilmemiştir. Türkiye açısından ulusal güvenlik meselesi olan terör örgütleri ve mülteciler gibi konularda ABD ve Avrupa ülkelerinin harekete geçmemesi, ABD'nin "Münbiç yol haritası" sürecinde olduğu gibi güvenli bölge kurulması konusunda da oyalama taktiği benimsemesi gibi sebepler Türkiye'yi tek başına inisiyatif almak zorunda bırakmıştır.

9 Ekim'de başlatılan ve başarıya ulaşan BPH, bölgedeki dengeleri Türkiye ve Suriye muhalefetinin lehine çevirmiştir. Bu hareket ile bölgede kurulmak istenen PKK/PYD terör devleti tehdidi bertaraf edilirken muhaliflerin sahası ve etki alanı genişlemiştir. ABD-Türkiye uzlaşısı hareket bölgesinden PKK/YPG unsurlarının tasfiyesini mümkün kılarken Rusya ile varılan mutabakat sayesinde de bölgenin geri kalanında tasfiye işlemleri devam etmektedir. PKK/PYD tehdidi tam olarak ortadan kalkmasa da bu yapı üzerinden Türkiye aleyhine varılmak istenen stratejik hedeflere kısa ve orta vadede ulaşma imkanı ortadan kaldırılmıştır. Aynı zamanda BPH ile birlikte Türkiye, Tel Abyad ve Rasulayn arasında kalan bölgeye yerleşerek kendisi için yeni bir manevra alanı elde etmiştir.

Fırat'ın doğusuna operasyon yaparak zorlukları aşan Türkiye için yeni zorluklar bundan sonraki süreçte daha da ön plana çıkacaktır. Bu bağlamda Türkiye, öncelikli olarak hareket bölgesinin dışında kalan alanlarda kendi güvenli bölge planı doğrultusunda PKK/YPG varlığını temizlemek ve akabinde bu 30 kilometre derinliğin dışındaki terör varlığını da sona erdirecek adımlar atmak

zorunda kalabilir. Bu da Türkiye için 2020’de yeni askeri operasyon ihtimali anlamına gelmektedir. Aynı zamanda siyasi geçiş sürecinde PKK/PYD’nin meşru bir aktör olarak masada yer almasının engellenmesi Türkiye’nin öncelikleri arasındadır. Diğer taraftan Türkiye, desteklediği muhalif grupların yeni kurulacak siyasal sistemde söz sahibi olması için çaba göstermektedir. Nitekim Suriye’de iç savaş sonrası düzenin kurulması konusunda çok önemli bir adım olarak görülen Anayasa Komitesinde PKK/PYD unsurlarının dışlanması ve Türkiye’nin desteklediği grupların yer alması bu yönde atılan adımlardan biridir. Ayrıca savaş sonrası kurulacak yeni siyasal sistemde muhaliflere de temsil hakkı veren bir sistem kurulması, savaş döneminde ülkelerinden göçmek durumunda kalan binlerce mülteci için de geri dönüş vesilesi olabilir. Bu da Türkiye’nin Suriye politikasında yer alan bir diğer sacayağının hayata geçirilmesi demektir. Ancak bu noktada belirtmek gerekir ki BPH bölgesinde kapasite, altyapı ve teknik olarak milyonlarca mültecinin geri dönüşüne olanak sağlayacak ortam henüz yoktur.

Suriye iç savaşının ardından inişli-çıkışlı bir seyir izleyen Türkiye-Lübnan ilişkileri ise her iki ülkenin iç siyaset gündemleri ve bölgesel gelişmeler sebebiyle istenilen düzeye bir türlü getirilememiştir. Son üç yıldır iki ülke ilişkilerinde olumlu yönde bir hareketlenme söz konusu olsa da ilişkilerin durağan bir seyir izlediği görülmektedir. 2019’da da benzer bir tablo ortaya çıkmıştır. Lübnan’da yaşanan siyasi ve ekonomik problemlerin aşılması durumunda iki ülke ilişkilerinin daha dinamik bir sürece evrileceği düşünülebilir. Ancak ekonomik krizin gittikçe daha da derinleştiği Lübnan’ın 2020’yi kırılğan bir atmosferde geçirmesi de olasılık dahilinde görülmektedir. Dolayısıyla önümüzdeki yıl Beyrut-Ankara ilişkilerinin seyrini daha ziyade Lübnan’da ortaya çıkan siyasi ve ekonomik tablo belirleyecektir.

KRONOLOJİ

- 6 Ocak Bolton, ABD'nin Suriye'den çekilmesi için DEAŞ'ın tamamen yenilmesi ve Kürt milislerin (SDG/PKK) güvenliğinin sağlanması gerektiğini açıkladı.
- 8 Ocak Rus askeri birlikleri Arima dahil olmak üzere Münbiç ve çevresindeki alanlarda devriye faaliyetlerine başladı.
- 17 Ocak Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron Suriye'den çekilmeyeceklerini açıkladı.
- 14 Şubat Cumhurbaşkanı Erdoğan, Rusya Devlet Başkanı Putin ve İran Cumhurbaşkanı Ruhani'nin katıldığı "Türkiye-Rusya-İran Üçlü Zirvesi"nin dördüncüsü Soçi'de düzenlendi.
- 16 Şubat Savunma Bakanı Hulusi Akar, Lübnanlı mevkidaşı Elias Bou Saab ile Münih Güvenlik Konferansı'nda bir araya geldi. Görüşmede askeri ve savunma alanındaki iş birliği konularının yanı sıra Suriye meselesi ele alındı.
- 13 Mart Suriye ve Rus savaş uçakları, 2018'de varılan anlaşma uyarınca çatışmasızlık bölgesi olarak ilan edilen İdlib-Hama-Doğu Lazkiye bölgesinde Türkiye ile koordineli şekilde Heyet-i Tahriru'ş-Şam'ı hedef alan hava saldırısı gerçekleştirdi.
- 22 Mart Beyaz Saray sözcüsü Sarah Sanders, Suriye'de artık DEAŞ'ın elinde hiç toprak parçası kalmadığını açıkladı.
- 16 Nisan ABD, Suriye'nin kuzeyinde Rakka kenti yakınındaki Ayn İsa kasabasına yeni bir askeri hava üssü kurdu.
- 24 Nisan Lübnanlı Ermeni grupların protestoları sırasında Türk bayrağının yakılmasının ardından Türkiye, Lübnan makamlarından sorumluların cezalandırılmasını istedi. Farklı toplumsal gruplar Türkiye ile dayanışma mesajları yayımlayarak olayı kınadı.
- 25-26 Nisan Suriye'deki barış sürecinin bir parçası olarak Astana görüşmeleri Kazakistan'ın başkenti Nur-Sultan'da hayata geçirildi.

- 30 Nisan Suriye ordusu “Büyük İdlib” (Kuzeybatı Hama, Güney İdlib ve Kuzeydoğu Lazkiye) olarak bilinen bölgeye “İdlib Şafağı” olarak adlandırdığı askeri operasyon başlattı. Kara saldırılarından önce Suriye ve Rus savaş uçakları bölgeye hava saldırıları düzenledi.
- 1-2 Ağustos Türkiye, Rusya ve İran devlet başkanlarının katılımıyla Astana görüşmelerinin on üçüncüsü Nur-Sultan’da hayata geçirildi.
- 5-7 Ağustos Suriye kuzeyinde ABD ile koordineli bir şekilde tesis edilmesi ve yönetilmesi planlanan güvenli bölgeye yönelik olarak ABD askeri yetkilileriyle Milli Savunma Bakanlığında yapılan görüşmeler sonrasında Türkiye’de Müşterek Harekat Merkezi kurulması kararı alındı.
- 12 Ağustos-8 Eylül Birleşik Müşterek Harekat Merkezi Şanlıurfa Akçakale’de faaliyete geçti. TSK ve ABD personeli, kara araçları, helikopterler ve İHA’ların iştirakiyle müşterek devriyeler gerçekleştirdi.
- 22 Ağustos Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Lübnan’a iki günlük resmi ziyarette bulundu.
- 1 Eylül Lübnan Cumhurbaşkanı Mişel Avn’ın Osmanlı devletine ilişkin kullandığı “terör devleti” ifadesi Dışişleri Bakanlığınca açıklamasıyla sert bir şekilde kınandı. Kısa süreli diplomasi krizine neden bu olayın ardından Lübnan’ın farklı bölgelerinde Türkiye’ye destek eylemleri düzenlendi.
- 16 Eylül Cumhurbaşkanı Erdoğan, Rusya Devlet Başkanı Putin ve İran Cumhurbaşkanı Ruhani’nin katıldığı “Türkiye-Rusya-İran Üçlü Zirvesi”nin beşincisi Ankara’da düzenlendi.
- 28 Eylül Fırat Kalkanı Harekat Bölgesi ve Kilis’in batısında Türk hava sahasını 6 kez ihlal eden İHA, İncirlik’ten kalkan iki F-16 tarafından vuruldu.
- 9 Ekim MSB, BPH’nin başladığını duyurdu.

- 13 Ekim YPG/PKK, Rusya ve rejim güçleri ile Münbiç ve Ayn el-Arap konusunda Türkiye'nin hareketına karşı anaştıklarını, söz konusu güçlerin bölgeye intikal edeceğini açıkladı.
- 17 Ekim Fırat'ın doğusuna ilişkin Türkiye ile ABD arasında mutabakata varıldı ve bu kapsamda BPH'ye 120 saat ara verildi.
- 22 Ekim Türkiye ve Rusya Federasyonu (RF) arasında Soçi mutabakatı imzalandı ve bu kapsamda RF ile müşterek çalışmalara başlandı.
- 27 Ekim Donald Trump, DEAŞ lideri Ebu Bekir Bağdadi'nin İdlib'de düzenlenen askeri operasyon ile öldürüldüğünü duyurdu.
- 30 Ekim Suriye Anayasa Komitesi ilk toplantısını gerçekleştirdi.
- 1 Kasım-3 Aralık Türkiye ve Rusya arasında varılan Soçi mutabakatı kapsamında Fırat'ın doğusundaki Derbesiye bölgesinde ortak devriye faaliyetleri başladı. İHA'ların da iştirakiyle 13 ortak devriye faaliyeti hayata geçirildi.
- 10-11 Aralık Suriye barış görüşmeleri kapsamında Astana sürecinin on dördüncü toplantısı Nur-Sultan'da gerçekleştirildi.
- 18 Aralık Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Irak, Ürdün ve Lübnanlı mevkidaşlarıyla Cenevre'de bir araya geldi. Görüşmede Suriyelilerin güvenli ve gönüllü geri dönüşleri ele alındı.

TÜRKİYE'NİN MİSİR POLİTİKASI 2019

İSMAİL NUMAN TELCİ

Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü (ORMER) ve ORSAM Başkan Yardımcısı

GİRİŞ

Arap devrimlerinin Türkiye açısından en ciddi sonuçlarından birisi Mısır'la ilişkilerin bozulması olmuştur. 2011 sonrası dönemde bölge siyasetinde Kahire'yi önemli bir müttefik olarak değerlendiren Türkiye bu anlamda önemli bir avantajı Mısır'daki askeri darbeyle kaybetmiştir. Mısır'da yönetimi ele geçiren askeri kadrolar Türkiye'ye karşı sert bir tutum izleyerek Muhammed Mursi dönemindeki dış politikadan keskin biçimde ayrılmıştır. Askeri rejim Türkiye ile diplomatik ilişkileri maslahatgüzar seviyesine indirmiş ve ikili ilişkilerin tarihin en kötü dönemlerinden birisini yaşamasına neden olmuştur.

Türkiye ile Mısır arasında 2013'ten bu yana devam eden diplomatik kriz hali ve siyasi gerginlik 2019'da farklı boyut ve bağlamlarda devam etmiştir. Doğu Akdeniz meselesi üzerinden yaşanan rekabetin giderek derinleşmesi ve iki ülkenin bu konuda net bir

tavir içerisinde olması tansiyonun yıl boyu yüksek kalmasına neden olmuştur. Bunun yanında Türkiye'nin Libya meselesine giderek daha fazla müdahil olması Mısır tarafında ciddi rahatsızlık yaratırken Ankara'nın bu alandaki kazanımlarını engelleyemeyen Kahire, bölgesel ve küresel aktörlerle iş birliğini artırarak Türkiye'ye karşı angajmanlarını çeşitlendirmeye çalışmıştır.

Bu durum esasında Mısır'ın 2013'ten bu yana Türkiye'ye karşı izlediği siyasetin bir devamı niteliğindedir. 3 Temmuz 2013'teki askeri darbeyle iktidarı ele geçiren Abdülfettah Sisi, Türkiye'ye karşı doğrudan cephe almış ve Ankara'nın bölge politikalarında başarısız olması için adımlar atmıştır. Bu durum Türkiye'nin Ortadoğu siyasetini kısmi olarak etkilerken Ankara, bölgedeki demokratik dönüşüm dalgasını destekleme kararlılığından vazgeçmemiştir. Türkiye'nin bu kararlı tutumu ve bölgedeki çıkarlarını koruma girişimleri Mısır'ı en fazla rahatsız eden iki husus olmuştur.

Bu çalışmada Türkiye ile Mısır arasında 2019'da yaşanan gelişmeler incelenmektedir. Mısır ve Türkiye arasındaki resmi ziyaret veya heyetler arası görüşmeler yaşanan diplomatik kriz ve gergin ilişkiler nedeniyle çok düşük düzeyde kalmıştır. İki ülke arasındaki ilişkiler daha ziyade bölgesel çekişmeler, bölge siyasetindeki konulara farklı yaklaşımlar ve üçüncü ülkelerle ilişkiler çerçevesinde şekillenmiştir. Bu nedenle çalışmanın önemli bir kısmında Türkiye ile Mısır arasındaki ilişkiler, öne çıkan bölgesel rekabet alanları bağlamında yaşanan gelişmeler çerçevesinde irdelenmektedir.

DOĞU AKDENİZ'DE TÜRKİYE İLE MISIR ARASINDA ENERJİ REKABETİ¹

Türkiye ile Mısır arasındaki ilişkileri son dönemde belirleyen en önemli unsurlardan birisi Doğu Akdeniz'deki rekabettir. İki ülke

¹ Bu başlık altında yer alan kısım yazarın daha önce *Star* gazetesinde yayımlanan yazısının genişletilmiş halidir. Bkz. İsmail Numan Telci, "Doğu Akdeniz'de Enerji Rekabetinin Geleceği", *Star*, 26 Ocak 2019.

arasında özellikle bölgedeki enerji kaynakları ve siyasi nüfuz mücadelesi bağlamında devam eden bu rekabet 2013'ten bu yana bozuk olan ilişkilerin daha da gerilmesine yol açmaktadır. Mısır'ın 2015'te Doğu Akdeniz'de büyük doğal gaz rezervleri keşfetmesinin ardından alevlenen bu rekabet, Kahire'nin bölgedeki enerji varlığını Ankara'ya karşı bir dış politika aracı haline getirme çabası sonrasında daha da derinleşmiştir. Bu çerçevede Mısır yönetimi Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY), Yunanistan ve İsrail gibi ülkeleri yanına çekmeye çalışmış ve Türkiye karşıtı bir blok oluşturma girişimi içerisinde olmuştur. Bu durum 2019'un ilk aylarında kurumsal bir nitelik kazanmış ve Kahire'nin öncülüğünde Doğu Akdeniz Gaz Forumu (DAGF) hayata geçirilmiştir.

14 Ocak 2019'da başkent Kahire'de gerçekleştirilen zirvede kurulmasına karar verilen DAGF'ye İsrail'in de davet edilmesi bölgede kurulmaya çalışılan ittifak şekillenmesinin bir parçası olarak görülmelidir. Doğu Akdeniz'e kıyası olan birçok ülkenin davet edilmediği DAGF'ye Mısır ve İsrail'in öncülüğündeki ittifakın parçası olmayı kabullenen Yunanistan, GKRY, İtalya, Ürdün ve Filistin dahil olmuştur. Ocak 2020'de yapılan toplantıda kurumsal yapılanmasına son hali verilen DAGF'nin merkezinin Mısır'ın başkenti Kahire'de olacağı duyurulmuştur.²

Ana hedefi Doğu Akdeniz ülkeleri arasındaki iş birliği ve koordinasyonu artırmak olduğu belirtilen DAGF'nin, üye ülkelerin çıkarlarını önceleyerek bölgesel bir gaz piyasası oluşturulması amacıyla faaliyetlerini sürdüreceği ifade edilmiştir.³ DAGF ile ilgili yapılan zirve sonrasında yayımlanan bildiriye Doğu Akdeniz'de yapılacak

² Soukaina Rachidi, "Eastern Mediterranean Gas Forum: A Harbinger of a New Era in Middle Eastern Geopolitics?", *Inside Arabia*, 12 Mart 2019; "Seven Countries Launch East Med Gas Forum", *Ekathimerini*, 18 Ocak 2020.

³ "Doğu Akdeniz'de Türkiye'siz Bir Mutabakat Mümkün mü?", TRT Haber, 17 Ocak 2019.

gaz arama faaliyetlerinde uluslararası hukuka uygun hareket edilmesi konusunun özellikle vurgulanması, bazı kesimler tarafından son dönemde bölge ülkeleriyle Akdeniz'deki faaliyetleri nedeniyle gerginlik yaşıyan Türkiye'ye karşı verilen bir mesaj olarak yorumlansa da aslında bu açıklama DAGF'nin bazı üyelerinin bölgedeki hukuksuz politikalarını örtme girişiminin bir yansımasıdır.

DAGF girişiminin dikkat çeken noktası ise bölgedeki önemli aktörler olan Türkiye, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC), Lübnan, Suriye ve Libya gibi Doğu Akdeniz'e kıyaslı olan ülkelerin ittifaka davet edilmemiş olmasıdır. Her ne kadar DAGF'nin kuruluşu sürecinde diğer bölge ülkelerinin de katılımına açık olduğu belirtilmiş olsa da söz konusu ülkeleri dışlayan bir yapı olduğu da görölmektedir. Bu durum bir taraftan kurulmaya çalışılan DAGF'nin meşruiyetinin ve geleceğinin sorgulanmasına neden olurken diğer taraftan da başarısız bir girişim olarak kalacağı yorumları yapılmasına yol açmıştır.⁴

DAGF'nin temel motivasyonlarından birinin bölgedeki en önemli aktörlerden olan Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki enerji pazarından dışlanması olduğu belirtilebilir. Yunanistan, GKRY ve İsrail ile ortak politikalar yürüten Sisi rejimi, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki hareket alanını kısıtlamayı hedeflemektedir. Bölgesel aktörlerin Doğu Akdeniz'deki faaliyetleri konusunda haklı bir endişe içerisine giren Türkiye bu bölgede oldubittiye izin vermeyeceği konusunda net bir tavır içerisinde olmuştur. 2018'de Dışışleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu yaptığı açıklamalarda Mısır'ın faaliyetlerinin yakından takip edildiği ve Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de hem kendi haklarının hem de KKTC'nin haklarının savunucusu olacağını vurgulamıştır. Bu çerçevede Türkiye tarafından atılan önemli bir adım ise Doğu Akdeniz'de doğal gaz arama faaliyetlerinin başlatılması olmuştur.

⁴ Faruk Zorlu, "Eastern Mediterranean Gas Forum 'Far from Reality'", Anadolu Ajansı, 17 Ocak 2020.

Bu kapsamda 2018'in Ekim sonunda Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'na (TPAO) ait sondaj gemisi Fatih ilk faaliyetlerine Antalya açıklarındaki Alanya-1 kuyusunda başlamıştır.⁵ Fatih gemisi Kasım 2019'da Karpaz bölgesinde petrol ve doğal gaz arama faaliyetlerini sürdürmüştür.⁶ Öte yandan olası doğal gaz rezervlerine yönelik sismik araştırmalar da Türk Deniz Kuvvetlerine ait savaş gemilerinin refakat ettiği Barbaros Hayrettin Paşa gemisiyle yürütülmektedir.

Mısır ve İsrail'in öncülüğünde yürütülen Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de dışlanmasına yönelik faaliyetler karşısında Ankara kararlı tutumunu 2019'da da göstermiştir. Türkiye'nin bu kararlı tutumunun Doğu Akdeniz'deki enerji rekabetinin geleceğinin belirlenmesinde önemli rol oynayacağı unutulmamalıdır. Mısır'ın dışlama çabalarına rağmen Türkiye'nin gerekirse sert gücünü dahi kullanabileceğini göstermesi Kahire yönetimini bölgedeki ittifaklarını genişletme yoluna itmiştir. Enerji ihtiyaçlarının temininde dışa bağımlı olan Türkiye açısından Doğu Akdeniz'deki doğal gaz ve petrol rezervleri hayati önemdedir. Bu nedenle Türkiye gerek kendi karasularında gerekse KKTC karasularında bulunacak enerji rezervlerini bedeli ne olursa olsun çıkarma ve küresel pazarlara iletme hedefini öncelikli strateji olarak belirlemiştir. Türkiye'nin 2019'daki faaliyetleri de bu çerçevede değerlendirilmelidir.

TÜRKİYE-MİSİR İLİŞKİLERİNDE LİBYA GERİLİMİ

Türkiye ile Mısır arasındaki ilişkiler son dönemde özellikle Libya'da devam eden çatışmaya iki ülkenin farklı yaklaşımları nedeniyle gerilmiştir. Libya'da uluslararası camia tarafından tanınan Trablus'taki Ulusal Mutabakat Hükümetini (UMH) destekleyen Türkiye'nin bu tutumuna karşı Mısır, darbeci General Halife Hafter'in kont-

⁵ "İlk Milli Sondaj Gemisi 'Vira Bismillah' Dedi", *Hürriyet*, 31 Ekim 2018.

⁶ "Fatih, Karpaz Mevkiinde Sondaja Başladı", TRT Haber, 15 Kasım 2019.

rolündeki silahlı oluşumu desteklemektedir. Geçtiğimiz yıllarda iki ülke arasında Libya üzerinden yaşanan çekişme dolaylı bir biçimde gerçekleşirken Ankara'nın Libya'daki aktivizmini artırması Kahire yönetimini ciddi biçimde rahatsız etmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türk dış politikasının son dönemdeki en önemli girişimlerden birisini gerçekleştirerek Libya'daki UMH ile iki ülkenin Doğu Akdeniz'deki deniz yetki alanlarına dair haklarını belirleyen anlaşmayı imzalamıştır. Bununla birlikte Ankara ile Trablus arasında güvenlik ve askeri iş birliği alanında da kapsamlı bir anlaşma imzalanmış, Türkiye ordusuna bağlı askeri unsurların Libya'daki meşru hükümeti destekleme amacıyla bu ülkeye gitmesinin önü açılmıştır. Türkiye'nin Libya'daki meşru UMH ile imzaladığı anlaşmaları gerekçe gösteren Sisi rejimi, Ankara'nın uluslararası hukuka aykırı davrandığı tezini ileri sürerken Libya'da askeri bir rejim kurma çabası içerisindeki Ha-life Hafter güçlerine desteğini de artırmıştır.

Türkiye ile Libya arasındaki yakınlaşma karşısında Mısır yönetimi farklı kulvarlarda girişimlerde bulunarak Ankara'nın bölgede artan etkinliğini engellemeye çalışmıştır. Mısır'da darbeyle göreve gelen Devlet Başkanı Abdülfettah Sisi Kahire'de yaptığı bir konuşmada Türkiye'yi kastederek Libya'nın dış güçler tarafından kontrol edilmesine izin vermeyeceklerini ve bunun Mısır'ın bir iç güvenlik meselesi olduğunu ifade etmiştir. Öte yandan Sisi rejimi diplomatik kanalları kullanarak da Türkiye'ye karşı uluslararası kamuoyunun desteğini almaya çalışmıştır. Mısır yönetimi Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Antonio Guterres ile Güvenlik Konseyinin Dönem Başkanı Kelly Craft'a gönderdiği mektupta Türkiye'yi şikayet ederken Ankara ile Trablus arasındaki anlaşmanın Kahire açısından geçersiz kabul edildiğini duyurmuştur.⁷

⁷ Mustafa Bağ, "Mısır Cumhurbaşkanı Sisi: Libya'yı Kimsenin Kontrol Etmesine İzin Vermeyeceğiz", Euronews Türkçe, 17 Aralık 2019.

Mısır yönetimi bir taraftan da Doğu Akdeniz'de ortak çıkarlara sahip olduğu ülkelerle yakın koordinasyon içerisinde olmaya çalışmıştır. Bu çerçevede Sisi rejiminin öncelikli hedefi İsrail ve Yunanistan'ın yanında GKRY ile ortak politikalar izlemek olmuştur. Bu hedefe ulaşmak adına birçok zirveye ev sahipliği yapan Sisi yönetimi, Türkiye ile bu aktörler arasındaki olası iş birliklerinin de önünü kesmeyi amaçlamıştır.⁸

Türkiye'nin Libya'da askeri varlığını ve nüfuzunu artırmasına Mısır'ın verdiği tepkinin bir diğer boyutu da yine askeri olmuştur. Libya'da Halife Hafter güçlerine desteğini artıran Sisi rejimi, Hafter'in başkent Trablus'taki merkezi yönetime karşı başlattığı operasyona askeri ve lojistik destek sağlamıştır.⁹ Operasyonun ilk günlerinde Mısır'a gelerek Sisi tarafından ağırlanan Halife Hafter, Mısır yönetiminin verdiği destekten duyduğu memnuniyeti belirtmiş ve Kahire'ye teşekkürlerini sunmuştur.¹⁰ Abdülfettah Sisi de yaptığı açıklamada Halife Hafter güçlerine her türlü desteği vermeye devam edeceklerini vurgulayarak bir anlamda Türkiye'ye karşı da doğrudan mesaj vermiştir.¹¹ Öte yandan Türkiye'ye gözdağı vermek isteyen Kahire, Akdeniz'de askeri tatbikatlara da önem vermiştir. Bu çerçevede Fransa ve Almanya gibi Batılı ülkelerden satın alınan donanma unsurlarının gövde gösterisi yaptığı tatbikatlar düzenleyen Mısır or-

⁸ Ece Göksedef, "Türkiye'siz 'Güvenlik ve Enerji İşbirliği'", Aljazeera Turk, 9 Aralık 2015; "Doğu Akdeniz'de Türkiye'yi Saf Dışı Bırakma Zirvesi", *Hürriyet*, 21 Kasım 2017; "Kıbrıs-Yunanistan-İsrail Liderlerinin Zirve Toplantısıyla İlgili Açıklamaları", Rik News, 8 Mayıs 2018; "Kıbrıs, Yunanistan ve Mısır, Üçlü Zirvede İlişkilerini ve İşbirliklerini Güçlendiriyor", Rik News, 8 Ekim 2019.

⁹ Patrick Wintour, "Libya Crisis: Egypt's Sisi Backs Haftar Assault on Tripoli", *The Guardian*, 14 Nisan 2019.

¹⁰ "Libyan Commander Haftar Meets Egypt's Sisi as Fighting Erupts Near Tripoli", France 24, 15 Nisan 2019.

¹¹ "Sisi: Egypt will Always Support Haftar's Army Forces", Middle East Monitor, 14 Haziran 2019; "Sisi Vows to Support Haftar Amid Deteriorating Relations with Libyan Government", The New Arab, 17 Aralık 2019.

dusu¹² bir taraftan da Rusya ve ABD gibi küresel güçleri Libya ve Doğu Akdeniz politikaları bağlamında kendi tarafına çekme çabası içerisinde olmuştur.¹³

Bu girişimlerine rağmen Mısır'ın Libya konusunda ciddi bir ilerleme sağladığı söylenemez. Hafter güçleri merkezi hükümeti devirmek için giriştiği operasyonlarda başarılı olamazken Türkiye'nin Trablus ile stratejik ortaklığa gitmesi Sisi rejimi açısından ciddi bir prestij kaybı olmuştur. Öyle ki 2020'nin başlarında uluslararası medyaya yansıyan bazı raporlarda Sisi'nin Libya'daki başarısızlık-tan sorumlu tuttuğu Halife Hafter'e olan desteğini sonlandırma seçeneğini değerlendirdiği aktarılmıştır.¹⁴ Öte yandan Türkiye'ye karşı özellikle Libya ve Doğu Akdeniz bağlamında askeri bir güç olduğu mesajını vermeye çalışan Mısır'ın bu anlamda kapasitesinin yetersiz olduğu da vurgulanmalıdır. Nitekim gerek Irak gerekse Suriye'de gerçekleştirdiği operasyonlarla ciddi bir askeri kapasiteye sahip olduğunu sahada gösteren Türkiye, Libya'da da bu yönde adımlar atarak gerekli gördüğü takdirde askeri gücünü kullanmaktan çekinmeyeceğini ortaya koymuştur. Türkiye'nin bu anlamda caydırıcı güce sahip olması Ankara'yı bölgedeki birçok aktör için güvenilir bir ortak pozisyonuna yerleştiren Mısır'ın Libya'da darbeci bir aktörü desteklemesi ve İsrail ile stratejik ortaklığa girmesi gibi unsurlar Kahire'nin Arap kamuoyları nezdinde imajının daha da kötüleşmesine yol açmaktadır.¹⁵ Bölgedeki otoriter ve kırılğan rejimlerle geliştirdiği ilişkilerle Türkiye'ye karşı bir blok oluşturma

¹² "Egypt, France Conduct Joint Military Exercise 'Ramses 2019'", *Egypt Today*, 2 Temmuz 2019.

¹³ Samuel Ramani, "Sochi Summit Highlights Growing Russia-Egypt Ties", Middle East Institute, 5 Kasım 2019.

¹⁴ Malek Bachir, "Egypt's Sisi Considers Withdrawing Support from Libya's Haftar", Middle East Eye, 22 Ocak 2020.

¹⁵ İsmail Numan Telci, "Mısır'ın Doğu Akdeniz Politikası Kime Hizmet Ediyor", *Sabah*, 11 Ocak 2020.

çabası yürüten Sisi rejiminin kendi geleceğinin bu dış aktörlerin desteğine bağlı olduğu göz önünde bulundurulduğunda Kahire'nin bölge politikalarında uzun vadeli başarılar elde edebileceğini düşünmek yanıltıcı olacaktır.

MUHAMMED MURSI'NİN VEFATI VE TÜRKİYE'DEN TEPKİLER¹⁶

2019'da Mısır'ı Türkiye'nin siyasi ve toplumsal gündemine getiren önemli bir gelişme, bu ülkede 3 Temmuz 2013'teki askeri darbeyle görevinden uzaklaştırılan ülkenin demokratik seçimlerle göreve gelmiş ilk sivil devlet başkanı ve Müslüman Kardeşler hareketi üyesi Muhammed Mursi'nin vefatı olmuştur. Mursi'nin 17 Haziran'da yargılandığı bir mahkeme salonunda kalp krizi geçirek hayatını kaybetmesi Türkiye'de hemen her kesim tarafından büyük üzüntüyle karşılanmıştır. Mursi'nin ölümü üzerine siyasi parti liderleri ve sivil toplum kuruluşları taziye mesajları yayımlarken Türkiye kamuoyunda Mursi'nin ölümünden sorumlu tutulan Sisi rejimine yönelik tepki farklı mecralarda ve boyutlarda yükselmiştir.

Muhammed Mursi'nin vefatı, Türkiye kamuoyu tarafından demokratik bir girişimin sembolü olan bir aktörün hayatını kaybetmesi olarak algılanmıştır. Mursi'nin haksız ve tamamen siyasi suçlamalarla yargılanması ve Müslüman Kardeşler üyelerinin ağır baskı politikalarına maruz kalması da Türkiye'de demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve kişisel özgürlüklere inanmış kamuoyunun tepkisini çeken başlıca unsur olmuştur. Sisi rejiminin Mursi'ye ve barışçıl bir sivil toplum hareketi olan Müslüman Kardeşler hareketine yönelik acımasız tutumu özellikle Türkiye'de uzun yıllar demokrasi ve hukuk mücadelesi vermiş AK Parti'ye yakın toplum-

¹⁶ Bu başlık altında yer alan kısım yazarın daha önce *Sabah* gazetesinde yayımlanan değerlendirmesinin revize edilmiş halidir. Bkz. İsmail Numan Telci, "Türkiye, Mursi'nin Başlattığı Demokrasi Mücadelesini Desteklemeye Devam Edecek", *Sabah*, 22 Haziran 2019.

sal kesimler tarafından çok daha büyük bir tepki ve üzüntüyle takip edilmiştir.

Bu nedenle Mursi'nin mücadelesi Türkiye kamuoyu tarafından bir demokrasi mücadelesi olarak görüldüğünden Mısır'ın demokratik seçimlerle göreve gelmiş ilk ve tek cumhurbaşkanının ani vefatı –bazı marjinal grup ve ideoloji mensupları hariç– her kesimde üzüntü yaratmış ve kitlesel bir tepkiye neden olmuştur. Ülke genelinde Mursi için kılınan gıyabi cenaze namazlarına yüz binlerce kişinin katılması ve sosyal medyada Mursi ile dayanışma mesajları verilmesi bu durumun göstergesidir.

Hukuksuz yargılamalar ve uydurma suçlamalarla 2013'ten itibaren kötü koşullar altında hapis tutulan Mursi'nin vefatı Mısır'da 2011'de büyük umutlarla gerçekleştirilen devrim sürecinin de ciddi bir yara alması anlamına gelmiştir. Nitekim Mursi ve üyesi olduğu Müslüman Kardeşler hareketi askeri darbeye rağmen barışçıl ve demokratik bir muhalefet yürüterek ülkenin ciddi bir kaos ortamına sürüklenmesini engellemiştir. Bu onurlu duruş Mursi'yi sadece Mısır'da değil tüm İslam coğrafyasında demokratik bir sembol haline getirmiştir.

Öte yandan Mursi'nin vefatı sonrasında Türkiye'den yükselen bu tepkiler Arap kamuoyunda olumlu bir şekilde karşılanmıştır. Özellikle Mısır başta olmak üzere birçok Arap ülkesindeki sosyal medya kullanıcıları Türkiye'deki siyasi liderliğe ve kamuoyuna teşekkürlerini sunarken Erdoğan liderliğindeki Türkiye'nin bölge halklarının demokratik dönüşüm taleplerine olan desteğini yanlarında hissettiklerini vurgulamışlardır.

EKONOMİK İLİŞKİLER

Mısır ile Türkiye arasında 2013'ten bu yana yaşanan siyasi gerginliğe rağmen iki ülke ekonomik ilişkileri –bazı sorunlar yaşanmasına rağmen– belirli bir seviyeyi koruyarak devam etmiştir. Mısır, Türki-

ye'nin dış ticaretinde önemli bir pazar konumunu korurken Afrika Kıtası'nda en fazla ihracat yapılan ülke olmuştur. İthalatta da benzer bir durum söz konusudur. Türkiye'nin Afrika Kıtası'ndan en fazla ithalat yaptığı ülke Mısır olmuştur.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre 2019'da Türkiye'nin Mısır'a yaptığı ihracat 3,3 milyar dolar olarak gerçekleşirken ithalat da 1,8 milyar dolar olmuştur. Bir önceki yılın rakamlarıyla karşılaştırıldığında Türkiye'nin Mısır'a ihracatı yüzde 9 artarken ithalatında ise yüzde 17,5 azalma yaşanmıştır. 2019 itibarıyla iki ülke arasındaki ticaret hacmi 5,1 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.¹⁷

TABLO 1. TÜRKİYE-MİSİR TİCARET HACMI (2017-2019)

Yıllar	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi
2019	3.300	1.800	5.100
2018	3.055	2.191	5.246
2017	2.360	1.997	4.357

Kaynak: TÜİK

Türkiye'nin Mısır'a ihracatında en büyük pay 558,9 milyon dolarla enerji sektörüne aittir. Enerjinin ardından 420,5 milyon dolarla demir ve çelik ve 291,7 milyon dolarla kazan, makina ve mekanik cihazlar gelmiştir.¹⁸ Türkiye'nin Mısır'a yönelik ihracatında önemli bir kalem de otomotiv sektörüdür. 2019'da otomotiv sektöründe yapılan ihracat bir önceki yıla göre ciddi bir artış göstermiştir. Sadece Ocak-Ağustos döneminde Mısır'a yönelik otomotiv ihracatı yüzde 27 artış ile 223 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde Mısır'a yönelik ihracatta binek otomobiller 111 mil-

¹⁷ Türkiye İstatistik Kurumu Dış Ticaret Verileri

¹⁸ Muhammet Emin Horuz, "Afrika ile 10 Yılda 186,5 Milyar Dolarlık Ticaret", Anadolu Ajansı, 5 Şubat 2020.

yon dolar, otomotiv endüstrisi yan ürünleri 99 milyon dolar ve özel amaçlı motorlu taşıtlar 9 milyon dolar ile öne çıkmaktadır.¹⁹ Diğer taraftan 2019'da Türkiye'den Mısır'a hazır giyim ve konfeksiyon ihracatı bir önceki yıla göre yüzde 13,4 artarak 32,2 milyon dolar olarak kaydedilmiştir.

2019'un ilk aylarında Türkiye'de ciddi biçimde fiyat artışı yaşanan soğanın yurt dışından tedariki kapsamında Mısır'dan da soğan ithal edilmesi planlanmıştır. İlgili ithalat süreci Toprak Mahsulleri Ofisi tarafından yürütülürken ithal edilen 13 tondan fazla soğan tanzim satışlar başta olmak üzere tüccarlar üzerinden piyasaya sürülmüştür.²⁰

Ticari ilişkiler yoğun biçimde sürerken Türkiye'deki iş dünyası temsilcilerinin Mısır'daki faaliyetleri 2019'da da devam etmiştir. Bu anlamda önceki yıllarda olduğu gibi Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) yine aktif rol oynamıştır. Mart 2019'da TOBB Başkanı M. Rifat Hisarcıkloğlu, Mısır'da düzenlenen Afrika Yatırım Forumu, İslam Ticari ve Sanayi Odası ve Türk-Afrika Müşterek Odası toplantılarına katılmıştır. Yaptığı açıklamada Mısır'da Avrupa Odalar Birliğini temsilen bulduklarını ifade eden Hisarcıkloğlu, Afrika Yatırım Forumu kapsamında düzenlenen toplantıdaki konuşmasında ise Türkiye ve Avrupa'daki odaların Afrika'ya bakış açısını ve verdikleri önemi dile getirmiştir. Forum kapsamında birçok Afrikalı yatırımcıyla buluşma imkanı da bulan Hisarcıkloğlu ve beraberindeki heyet Türkiye'nin bölge ülkeleriyle daha iyi ekonomik ilişkiler geliştirmesi adına girişimlerde bulunmuştur. Heyet ayrıca Türkiye'nin Kahire Büyükelçiliğinde Mısır'da yatırım yapan Türk iş adamlarıyla da bir araya gelerek özellikle Mısır'da iş

¹⁹ "Mısır Ülke Raporu", Uludağ İhracatçı Birliği, (Ekim 2019), <http://uib.org.tr/tr/kbfile/misir-ulke-raporu>, (Erişim tarihi: 12 Mayıs 2020).

²⁰ "TMO Mısır'dan 13 Bin Ton Soğan İthal Edecek", Tarımdan Haber, 28 Şubat 2019.

yaparken karşılaşılan zorluklar ve sıkıntılarla ilgili görüş alışverişinde bulunmuştur.²¹

Bu anlamda bir başka ziyaret de Sanayici İş Kadınları ve İş Adamları Konfederasyonu (SANKON) tarafından gerçekleştirilmiştir. SANKON Genel Başkanı Ferudun Cevahiroğlu liderliğinde federasyona bağlı şirket temsilcilerinden oluşan heyet 17-18 Kasım 2019'da Arap İş Adamları Federasyonu tarafından Mısır'ın başkenti Kahire'de gerçekleştirilen Arap Ülkeleri İthalat İhracat ve Sanayi İş Birliği Konferansı'na katılmıştır.²²

İklimlendirme Sanayi İhracatçıları Birliği (İSİB) de Mısır'a bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Küresel pazar payını çeşitlendirmeyi hedefleyen İSİB hedef ülkelerden biri olarak değerlendirdiği Mısır'a Nisan'da geniş katılımlı bir ziyaret düzenlemiştir. İSİB'den yapılan açıklamada 30 kişilik iklimlendirme sektörü heyetine Türkiye İhracatçıları Meclisi (TİM) Başkan Vekili ve İSİB Yönetim Kurulu Başkan Yardımcısı Zeki Poyraz ile İSİB Yönetim Kurulu Başkan Yardımcısı Metin Duruk başkanlık etmiştir.²³

Türk firma ve yatırımcılarının Mısır'a ilgisi fuarlar kapsamında da kendisini göstermiştir. Bu çerçevede Kasım'da Mısır'ın başkenti Kahire'de makine ve endüstri sanayii alanında düzenlenen MACTECH fuarına Türk firmalarının yoğun katılımı dikkat çekmiştir. Fuarı Türkiye menşeli 50'den fazla firma katılım gösterirken Türk firmaları tarafından üretilen birçok endüstriyel ekipmanın tanıtımı yapılmıştır.²⁴

²¹ "Hisarcıklıoğlu Afrika Yatırım Forumu'na Katıldı", Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, 4 Mart 2019.

²² "Türk Şirketleri SANKON Öncülüğünde Kahire'ye Çıkarma Yapacak", İhlas Haber Ajansı, 7 Kasım 2019.

²³ "Mısır'a Serinlik Görülecek", *Milliyet*, 9 Nisan 2019.

²⁴ "Türk Firmaları Mısır'daki Makine Fuarına Yoğun İlgi Gösterdi", Anadolu Ajansı, 14 Kasım 2019.

Mısır'da Türkiye menşeli yatırımlar 2019'da da artış göstermiştir. Bu çerçevede bazı Türk şirketlerinin 2019'da Mısır'da yeni yatırım kararları aldığı görülmüştür. Bu şirketlerden birisi olan ve halihazırda Mısır'da üç oteli bulunan Rixos Hotels grubu bu ülkedeki varlığını büyüterek üç yeni otel daha inşa etme kararı almıştır. Açılacak yeni otellerin Mısır'ın turistik Hurghada bölgesinde yer alan Makadi Körfezi, Magaviş Sahili ve Sahil Haşış yerleşimlerinde inşa edileceği duyurulmuştur.²⁵

Türkiye'nin önde gelen perakende zincirlerinden BİM de Mısır'daki büyümesini 2019'da sürdürmüştür. Daha önceki yıllara kıyasla daha düşük bir performans sergilese de BİM 2019'da Mısır'da 20 yeni mağaza daha açarak bu ülkedeki mağaza sayısını 320'ye çıkarmıştır.²⁶ Bu rakamlar sonrasında 2013'te Mısır pazarına giriş yapmasının üzerinden yedi yıl geçen BİM bu ülkedeki en büyük market zincirlerinden birisi haline gelmiştir.

TOPLUMSAL VE KÜLTÜREL ETKİLEŞİMLER

Türkiye ile Mısır arasındaki siyasi krize rağmen iki ülke toplumlarının birbirlerine yönelik olumlu algılarında değişiklik olmamıştır. Her ne kadar Sisi rejiminin kontrolündeki medya kuruluşlarında Türkiye aleyhine karalama kampanyaları yürütülüyor olsa da iki ülke arasında geçmişe dayanan köklü bağlar toplumlar arasında olumsuz bir algının yükselmesine engel olmaktadır. Bu durum gerek sosyal medyada gerekse iki ülke arasındaki toplumsal etkileşimlerde kendisini göstermektedir.

2019'da Türkiye'ye toplam 177 bin 655 Mısırlı turist gelmiştir. 2017 ve 2018 verileriyle kıyaslandığında 2019'da Türkiye'ye gelen Mısırlı turist sayısında artış yaşandığı görülmektedir. Bu anlamda dikkat çeken bir husus Körfez ülkeleri ya da Avrupa'da ya-

²⁵ "Rixos, 3 Yeni Otel Açacak", *Dünya*, 21 Nisan 2019.

²⁶ "40 Milyar TL'yi Aştı İşe 5 Bin Kişi Alacak", *Milliyet*, 6 Mart 2020.

şayan Mısırlıların turistik seyahatlerinde Türkiye'yi tercih ediyor olmalarıdır. Bunun en önemli nedeni olarak Türk lirasının dolar ve avro karşısındaki düşüşü gösterilebilir. Öte yandan Mısır'dan Türkiye'ye yapılacak olan seyahatlerde Mısır hükümetinin 18-40 yaş arasındaki vatandaşlara güvenlik soruşturması zorunluluğu getirmesi ise bu ülkeden Türkiye'ye seyahat edeceklerin sayısında düşüşe neden olmaktadır.

Kültürel ilişkiler bağlamında değinilmesi gereken hususlardan birisi Türkiye'nin Mısır'daki gençlere ve öğrencilere yönelik faaliyetleridir. Uzun süredir bu ülkede bulundurduğu Yunus Emre Enstitüsü aracılığıyla Türk kültürünün tanıtılması ve Türkçe öğretilmesi çalışmaları yürütülürken Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığına verilen Türkiye burslarına Mısır'dan öğrenci seçilmeye devam edilmektedir. Bu çerçevede 2019'da 133 Mısırlı öğrenci burs almaya hak kazanarak yüksek eğitimlerini sürdürmek üzere Türkiye'ye gelmiştir. Başkent Kahire ve İskenderiye şehirlerindeki Yunus Emre Enstitüsü Türk Kültür Merkezleri de yoğun biçimde faaliyetlerine devam etmektedir.

SONUÇ

Türkiye ile Mısır arasında 2013'ten beri süregelen ve giderek daha da sertleşen kriz hali 2019'da da bu trendini sürdürmüştür. Öyle ki iki ülke arasında yaşanan restleşmeler ve bölgesel politikadaki farklılıkların giderek derinleşmesi, ilişkilerde daha ciddi hasarların ortaya çıkabileceği endişesinin akıllara gelmesine neden olmaktadır. Bu durum özellikle Libya ve Doğu Akdeniz bağlamında kendisini daha fazla göstermektedir. Türkiye'nin bu iki bölgede de artan etkinliği karşısında Mısır'ın zayıf ve sonuç üretmekten uzak adımları Kahire'yi daha agresif bir çizgi izlemeye itmektir. Bu çerçevede bölge ülkeleriyle Türkiye karşıtı bir blok oluşturma yönünde adımları hızlandıran Sisi rejimi bir taraftan da Ankara'ya

karşı askeri gücünü gösterme çabası içerisinde olmuştur. Bu girişimlerden etkilenmeyen Türkiye ise sahada daha fazla varlık göstererek Mısır'ın hamlelerine rağmen politikalarından ve çıkarlarını savunmaktan vazgeçmeyeceğini kesin bir şekilde vurgulamaktadır.

Siyasi gerginliğe rağmen Türkiye ile Mısır halkları arasındaki yakın bağlar ve sıcak ilişkiler devam etmektedir. İki ülke vatandaşlarının karşılıklı ziyaretleri sürerken Türkiye'nin Mısır'daki gençlere yönelik kültürel ve eğitim odaklı çalışmalarına olan ilgi canlılığını korumaktadır. Bununla birlikte ülke dışına göç etmek zorunda kalan binlerce Mısırlı için güvenilir bir liman olan Türkiye, Mısır'daki milyonlarca haneye ulaşan haber kanallarının önemli bir kısmına ev sahipliği yapmaktadır. İfade hürriyeti kapsamında bu kanalların faaliyetlerine müdahale etmeyen Türkiye, Mısır toplumunun haber alma hürriyetini koruma sorumluluğu çerçevesinde hareket etmektedir.

KRONOLOJİ

- 14 Ocak Mısır'ın davetiyle kurulması planlanan DAGF için ilk zirve gerçekleştirildi.
- 4 Mart TOBB Başkanı Rifat Hisarcıklıoğlu, Mısır'da düzenlenen Afrika Yatırım Forumu, İslam Ticari ve Sanayi Odası ve Türk-Afrika Müşterek Odası toplantılarına katıldı.
- 17 Haziran Mısır'da 2012'de düzenlenen demokratik seçimlerle göreve gelen ancak 3 Temmuz 2013'teki askeri darbeyle görevinden uzaklaştırılan Muhammed Mursi yargılandığı mahkeme sırasında kalp krizi geçirerek hayatını kaybetti. Mursi'nin vefatı Türkiye'de geniş yankı buldu. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan yaptığı açıklamada şu ifadeleri kullandı: "İdam cezasına çarptırılan Mursi'nin mahkeme salonunda son nefesini vermesi adeta kendisine ve halkına yapılan zulmün sembolüdür. Mursi inandığı dava uğruna verdiği mücadele sırasında hayatını kaybeden bir şehittir, tarih şahadetine yol açan zalimleri asla unutmayacaktır."

- 2 Temmuz Mısır ordusu özellikle Fransa ve Almanya'dan satın alınan donanma unsurlarının da katıldığı Ramses 2 tatbikatını Akdeniz'de düzenledi.
- 1 Aralık Türkiye Dışişleri Bakanlığında yapılan açıklamada Mısır, Yunanistan ve GKRY'ye tepki gösterilerek Türkiye ile Libya'nın Doğu Akdeniz'de oldubittilere izin vermeyeceği duyuruldu.
- 17 Aralık Türkiye ile Libya arasında imzalanan anlaşmalara tepki gösteren Mısır Devlet Başkanı Abdülfettah Sisi Kahire'de yaptığı bir konuşmada Türkiye'yi kastederek Libya'nın dış güçler tarafından kontrol edilmesine izin vermeyeceklerini ve bunun Mısır'ın bir iç güvenlik meselesi olduğunu ifade etti.
- 19 Aralık Mısır, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyine yaptığı çağrıda Türkiye ile Libya arasında imzalanan deniz yetki alanlarına dair anlaşmanın reddedilmesini istedi.

TÜRKİYE'NİN KÖRFEZ ÜLKELERİ VE YEMEN POLİTİKASI 2019

MEHMET RAKİPOĞLU

Arş. Gör., Batman Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

GİRİŞ

2000'lerde tarihte hiç olmadığı kadar ivme kazanan Körfez-Türkiye ilişkileri 2010 sonrası yerel, bölgesel ve küresel gelişmelerin etkisiyle farklı bir boyut kazanmıştır. Yerel düzlemdeki değişiklik Körfez'deki yönetici elitin genç kuşağa doğru evrilmesi olmuştur. Bu bağlamda Türkiye-Körfez ilişkilerinin olumsuz yönde seyretmesine büyük oranda Türkiye'deki iktidarı ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı hedef alan veliahtlar sebep olmuştur. Bölgesel düzlemde ise Mısır'da Mursi hükümeti gibi AK Parti ile aynı çizgide siyaset izleyen yönetimlerin devrilmesi veya Katar'ın ambargoyla sıkıştırılması, Türkiye ile Körfez'deki Arap Baharı karşıtı blokta yer alan Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve Bahreyn'i farklı

pozisyonlara yerleştirmiştir. Küresel düzlemde ise Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Rusya, Avrupa Birliği (AB) ve Çin gibi küresel aktörlerin ne pahasına olursa olsun Suudi Arabistan ve BAE'yi insan hakları ihlallerine rağmen himaye ediyor olmaları Türkiye-Körfez ilişkilerinin seyrini etkilemiştir. 2019'da daha önceki yıllara benzer bir seyir izleyen Körfez-Türkiye ilişkileri daha çok Türkiye'nin Suriye politikasındaki gelişmeler üzerinden şekillenmiştir. Öte yandan 2019'da medyanın ikili ilişkiler üzerindeki etkisi daha fazla görünür hale gelmiştir.

TÜRKİYE-SUUDI ARABİSTAN İLİŞKİLERİ

Arap ayaklanmalarına yönelik farklı politikalar, Mısır darbesi, Katar krizi ve Kaşıkçı cinayeti gibi konular üzerinden Türkiye-Suudi Arabistan ilişkileri son yıllarda önemli ölçüde kötüleşmiştir. Bu anlamda Suudi Arabistan'ın PKK/YPG terör örgütüne yönelik desteği ve Veliiaht Prens Muhammed bin Selman'ın Türkiye karşıtı siyaseti ikili ilişkileri olumsuz etkilemiştir. 2019'da da 2018'e benzer gelişmeler yaşanmıştır. Bu minvalde Türkiye'nin Suriye politikasından rahatsız olan Riyad yönetimi, Tahran'ın ve Ankara'nın bölgesel nüfuzlarını sınırlandırmak adına PKK/YPG terörüne desteğini sürdürmüştür. Öte yandan Riyad'daki rejim kontrollü medyanın Türkiye karşıtı propaganda yapıyor olması Riyad-Ankara arasındaki ilişkilere zarar veren bir diğer mesele olarak öne çıkmıştır. Uluslararası ilişkilerde kitleleri yönlendirme potansiyeli taşıyan medya Suud ve Ortadoğu halklarındaki Türkiye imajını değiştirme açısından önemli bir araç olarak kullanılmaktadır. Politika farklılıkları ve medyanın yanında bazı Suudi yetkililerin de Türkiye karşıtı eylem ve söylemler geliştirdikleri görülmüştür.

BLOK SİYASETİ VE SURIYE

Suudi Arabistan'ın BAE ve İsrail ile sürdürdüğü yakın temas Riyad'ın Ankara'ya yönelik siyasetini etkilemiştir.¹ Bu anlamda BAE, Mısır'dan üst düzey yetkililer ve İsrail istihbaratı Mossad'ın direktörü Yossi Cohen'in de katıldığı gizli bir toplantı yapılmıştır. Söz konusu toplantının Türkiye'yi doğrudan ilgilendiren en az üç hedefinin olduğu görülmektedir.² Bunlardan ilki Irak bağlamında Türkiye'nin politikasını sınırlandırmaktır. Bu noktada Irak ile ilişkileri yeniden tesis eden Suudi Arabistan³ kendisine yakın Sünni isimlerle Türkiye'nin Irak'taki etkinliğini azaltmak istemektedir. Benzer şekilde Irak Kürt Bölgesel Yönetimi ile de ilişkilerini geliştirerek Ankara-Erbil arasındaki ilişkilerin gelişmesinin önüne geçilmesi hedeflenmiştir. Toplantının Türkiye'yi ilgilendiren ikinci noktası ise Suriye'deki gelişmelerle alakalıdır. Bu anlamda Suriye'yi Arap Birliği'ne geri alma yönünde adımlar atan BAE ve Suudi Arabistan⁴ Esed rejimiyle yakınlaşmıştır. Fakat Suudi Arabistan'ın Şam büyükelçiliğini yeniden açacağı haberlerinin ardından “Şam'da elçilik açacağımıza dair iddialar, gerçeği yansıtmıyor” şeklinde açıklama yapılmıştır.⁵ Bu anlamda Riyad'ın Esed rejimi ile olası barış hamlesi İran'ın ve Türkiye'nin sınırlandırılması şeklinde de yorumlanmıştır.⁶ Ayrıca

¹ Suudi Arabistan'ın PKK/YPG desteği ve Suriye siyaseti büyük ölçüde BAE tarafından şekillenmektedir. Bkz. Giorgio Cafiero, “Saudi-YPG Partnership: Implications for Ankara-Riyadh Relations”, *Inside Arabia*, 5 Mart 2019.

² David Hearst, “How Gulf States Hatched Plan with Israel to Rehabilitate Assad”, *Middle East Eye*, 9 Ocak 2019.

³ Mehmet Rakipoğlu, “Arap Ayaklanmalarının İkinci Dalgasına Körfez'in Tepkisi”, *Star Açık Görüş*, 5 Mayıs 2019.

⁴ Mehmet Rakipoğlu, “Suudi Arabistan ve BAE'nin Dönüşen Suriye Stratejisi”, *Star Açık Görüş*, 13 Ocak 2019.

⁵ “Suriye'de Büyükelçilik Açacağı İddiasına Suudi Arabistan'dan Yalanlama”, *Sputnik Türkiye*, 14 Ocak 2019.

⁶ Necmettin Acar, “BAE- Suudi Ekseni Suriye'de Neyi Hedefliyor?”, *Anadolu Ajansı*, 3 Ocak 2019.

BAE/Suudi Arabistan eksenli bölge ülkeleriyle Esed rejiminin ilişkilerinin düzelmesi yönünde hamleler yapmaktadır. Bu anlamda Sudan'ın eski Cumhurbaşkanı Ömer Beşir'in 16 Aralık 2018'deki ziyaretinin Riyad desteği ile yapıldığı söylenmektedir.⁷ Toplantının Türkiye'yi ilgilendiren üçüncü noktası ise mezkur aktörlerin YPG desteğidir. Ankara'nın kararlılıkla yürüttüğü askeri operasyonlardan rahatsızlık duyan bu aktörler Türkiye'yi Suriye özelinde ve bölge genelinde dengelemek, sınırlandırmak ve çevrelemek adına YPG'yi desteklemeyi sürdürmüştür.

Bu anlamda Riyad yönetiminin Suriye üzerinde Türkiye'yi sınırlandırma hedefini gerçekleştirmek için YPG'ye yönelik verdiği desteğin 2019'da da devam ettiği görülmüştür.⁸ Rus *Nezavisimaya* gazetesinin iddiasına göre 5 Aralık 2019'da YPG'li bir heyet, Suudi Arabistan'ın resmi davetiyle Riyad'a gitmiştir. Her ne kadar görüşmelerin İran dış politikası üzerine yoğunlaştığı söylene de YPG'nin Suudi Arabistan tarafından Türkiye'yi sıkıştırmak için bir koz olarak görüldüğü birçok uzman tarafından dile getirilmektedir.⁹ İkinci olarak Haziran'da Suudi Arabistan Körfez İşleri Bakanı Tamer Sabhan ABD'li bir heyetle birlikte Suriye'nin Deyrizor şehrine giderek Suriye Demokratik Güçleri (SDG) yetkilileri ve bölgedeki aşiretlerle görüşmüştür. İlk olarak SDG yetkilileriyle görüşen Bakan Sabhan, Velihaht Prens Selman adına örgüte yönelik destek mesajını iletmıştır. Dahası ziyarette Suudi Arabistan tarafından SDG'ye yönelik mali desteğin nasıl ve ne amaçla verilmesi gerektiği tartışılmıştır.¹⁰ İkinci olarak

⁷ Kamal Alam, "Bashir in Damascus: The Arab League's Message to Assad - Welcome Back", Middle East Eye, 18 Aralık 2018.

⁸ Giorgio Cafiero, "To Counter Turkey, Saudi Arabia Backs the YPG in Syria", The New Turkey, 29 Mart 2019.

⁹ "Rus Nezavisimaya Gazetesi: YPG/SDG'li Bir Heyet Yapılan Davet Üzerine Suudi Arabistan'a Gitti", Timeturk, 11 Aralık 2019.

¹⁰ "Saudi Officials Visit Eastern Syria to Meet with US, SDF Delegations", *Al Masdar News*, 15 Haziran 2019.

Sabhan, Omar bölgesinde Deyrizorlu aşiretlere YPG terör örgütünü bünyesinde barındıran SDG’nin desteklenmesi gerektiğini söylemiştir. Mashahada aşiretinin lideri Şeyh Haydar Hammadi, Sabhan ile görüşmemiş, ulusal meselelerine bu şekilde müdahale edilmesine karşı çıkmıştır. Dahası Hammadi, Sabhan’ın Suriye’nin yeniden yapılandırılmasıyla alakalı mali destek teklifini ise görüşlerini etkilemek adına kullanılan bir tuzak olarak görmüştür.¹¹ Sabhan’ın bu ziyaretleriyle Suudi Arabistan, terör örgütü üzerinden gerek Türkiye’nin gerekse İran’ın Suriye üzerindeki faaliyetlerini sınırlandırmayı amaçlamıştır.¹²

YPG desteğine devam eden Suudi Arabistan, Türkiye’nin 9 Ekim 2019’da Suriye’nin kuzeyindeki terör unsurlarını temizlemek amacıyla başlattığı Barış Pınarı Harekatı’na (BPH) karşı bir duruş sergilemiştir.¹³ Zeytin Dalı Harekatı sırasında muğlak fakat Türkiye karşıtı bir tavır sergileyen Suudi Arabistan, BPH’ye karşı durmuş ve Esed rejimiyle dayanışma içerisinde olduklarını dile getirmiştir.¹⁴ Harekat başladıktan sonra Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Adil Cubeyr “Washington’daki ortaklarımızla ve Suriye’de desteklediğimiz güçlerle yakın istişareler yürütüyoruz” şeklinde bir açıklama yapmıştır. Bu anlamda Suudi yetkililer Suriye’nin toprak bütünlüğü bahanesiyle operasyona karşı duruşlarını meşrulaştırmaya çalışmıştır. Söz konusu çabanın farklı bir boyutu da Arap Birliği’nin kınama kararında görülmektedir. Uluslararası düzeyde herhangi bir ağırlığı olmayan ve özellikle son zamanlarda Mısır Dışişleri Bakanlığının bir alt birimi gibi çalışan örgütün Türkiye’yi kınayan

¹¹ “Eastern Syria Tribes Refuse to Cooperate with Saudi, Kurdish Separatist Plans”, Middle East Monitor, 20 Haziran 2019.

¹² Paul McLoughlin, “Saudi Arabia Reconnects with Syria’s Tribes to Check Iran’s Dominance in the East”, The New Arab, 22 Eylül 2019.

¹³ Dahası Suud medyası PKK/YPG yayın organı gibi çalışmıştır. Bkz. Halil Çelik, “Suud Medyası PKK Yayın Organı Gibi”, Anadolu Ajansı, 17 Ekim 2019.

¹⁴ Samuel Ramani, “How Turkey’s Syria Incursion Could Have Big Impact in the Gulf”, Al-Monitor, 22 Ekim 2019.

açıklamasının arkasında Suudi Arabistan ve BAE'nin etkisi olduğu görülmektedir.¹⁵ Bu anlamda Arap Birliği'ndeki üyeleri baskı yoluyla operasyonu kınamaya zorlayan Suudi Arabistan ve BAE'nin operasyon üzerinden Arap-Türk çatışması söylemini üretmeye ve bu bağlamda da operasyonun uluslararası hukuka uygun olmadığı mesajını vermeye çalıştığı söylenebilir. Nitekim örgütün kınama metninde yer alan “Bir Arap devletinin topraklarının işgal edilip egemenliğine saldırı” ifadesi bu minvalde görülmelidir.

Bu anlamda Arap topraklarına yapılan çeşitli saldırılara (Irak-2003; Gazze-2008 ve 2009; Lübnan-1982 ve 2006; Sudan-1985 ve 2005; Somali-1991) sessiz kalan Suudi Arabistan bir Arap toprağı olan Yemen'in egemenlik haklarını ihlal ederek askeri bir operasyon (2015) başlatmıştır. Dolayısıyla Suudi Arabistan'ın başını çektiğı Arap Birliği'nin Türkiye karşıtı bu sığ açıklamaları siyasi ikiyüzlükten kaynaklanmaktadır.¹⁶ Bu anlamda Suudi Arabistan ve BAE'nin Türkiye karşıtı bu siyasetinin arkasında İsrail'in güvenliğini sağlama, kendi başarısız politikalarının üstünü örtme¹⁷ ve Türkiye'nin Körfez monarşileri aleyhine yeni bir bölgesel düzene öncülük etmesini engelleme amaçlarının yattığı söylenebilir. Nitekim Suudi Arabistan Türkiye'nin Suriye'de aktif rol alarak bölgesel düzeni değiştirebileceğini düşünmektedir. Bu anlamda Riyad yönetimi, Türkiye ve İran'ın bölgedeki güç boşluğunu doldurmalarını engellemeyi ve mezkur iki aktörün de etnik yapılarını tehdit eden YPG terör örgütünü destekleyerek Suriye iç savaşının Türkiye ve İran'a maliyetini artırmayı amaçlamaktadır.¹⁸

¹⁵ İsmail Yaşa, “Arap Diktatörler Kulübü”, *Diriliş Postası*, 14 Ekim 2019.

¹⁶ Tarık Şarkavi, “Körfez'in Barış Pınarı Yalanları”, *Anadolu Ajansı*, 1 Kasım 2019.

¹⁷ Necmettin Acar, “Körfez'in Barış Pınarı Tepkisi Acziyetini Perdeliyor”, *Anadolu Ajansı*, 24 Ekim 2019.

¹⁸ Necmettin Acar, “Körfez Ülkelerinin Barış Pınarı Rahatsızlığı”, *Star Açık Görüş*, 24 Kasım 2019.

MEDYA SİLAHI¹⁹

Suudi Arabistan’ı 2015’ten beri hukuki olmasa da fiili olarak yöneten Veliâht Prens Muhammed bin Selman’ın (MbS) Türkiye karşıtı siyasetinin önemli bir aracı medyadır. Suudi Arabistan’da medya doğrudan veya dolaylı olarak Suud ailesiyle bağlantılı olmak zorundadır. Bu anlamda medyanın devlete ve rejime sadık kalarak Suud ailesiyle çok boyutlu bir iş birliği içerisinde olduğunu söylemek mümkündür. “Yolsuzluk operasyonları” ile gücünü konsolide eden MbS, Suudi Arabistan merkezli medya organlarının neredeyse tamamını kontrol etmektedir. MbS’nin kontrolündeki Suud medyasının Türkiye ve Cumhurbaşkanı Erdoğan karşıtı bir propaganda içerisinde olduğu görülmektedir.²⁰ Suudi Arabistan medyasının Türkiye karşıtı propaganda izlemesinin arkasında –büyük ölçüde Ankara ile Riyad’ın bölge politikalarının farklı olması yatmakla birlikte– Kaşıkçı cinayetinde Türkiye’nin kararlı bir duruş sergilemesi bulunmaktadır. Bu anlamda Suudi Arabistan’ın Türkiye karşıtı propagandada farklı medya kuruluşlarını kullanarak Arap, Batı ve Türk dünyasını etkilemeye çalıştığı söylenebilir.²¹

Arapça yayın yapan birçok Suud gazetesi Türkiye’nin Müslüman Kardeşler (İhvan) ve Katar siyasetini farklı şekilde lanse etmiştir. Bu

¹⁹ Suudi Arabistan’da medyanın rejim tarafından kontrol edildiği söylenebilir. Bu anlamda medyada rejimi sürekli olarak savunan adeta ödüllendirilmektedir. Örneğin Türkiye karşıtı propagandası ile bilinen al-Arabiyya televizyonu genel müdürü Türki Dahil Suudi Arabistan’ın BAE büyükelçisi olmuştur. Bkz. Halil Çelik, “Suudi Medyasının Türkiye Karşıtlığı ve Acınası Hali”, Anadolu Ajansı, 26 Şubat 2019.

²⁰ Birçok köşe yazısı ve manşet Erdoğan düşmanlığı yapmaktadır. Ayrıca Türkiye’nin uluslararası hukuka uygun şekilde icra ettiği askeri operasyonlar işgal olarak nitelendirilmiştir. Örnek olarak Salman Dossary, “The Swamp of the Turkish Syria Invasion”, *Al-Şark al-Awsat*, 11 Ekim 2019.

²¹ Arapça yayın yapan Suud medyası ile Suud halkını ve Arap dünyasını, İngilizce yayın yapan medya ile Batı dünyasını, Türkçe yayın yapan medya ile ise Türkiye’deki halkı etkileme amacındadır. Bu anlamda Suudi sermayeli iki öncü kuruluş olan *Al-Şark al-Awsat* ve Independent Türkçe yayına başlamıştır. Bkz. İsmail Numan Telci, “Uluslararası Medya Kuruluşlarının Türkçe Yayına İlgisi Neden Artıyor?”, *Sabah Perspektif*, 27 Nisan 2019.

gazetelerin ikili ilişkilere zarar veren asıl çabası ise Türkiye'nin Suriye politikasıyla alakalıdır. Bu anlamda *Ukaz* ne çıkan gazeteler arasındadır. Erdoğan'ın Őahsı üzerinden kara propaganda yürüten gazete cumhurbaşkanını İsrail'e hizmet etmek ve Ortadoğu'da nüfuzunu arttırmak için Arap ve İslam dünyasındaki sorunları kulllanmakla suçlamaktadır. Ayrıca gazete ABD yaptırımları üzerinden siyasi saiklerle Türkiye ekonomisini türbülansa sokmaya çalıŐanlara hizmet edercesine yayınlar yapmıştır. Bu anlamda Rami Ali ve Ahmed Avad Türk ekonomisinin can çekiŐtiĐi ve Türkiye'de başarılı bir darbe gerekleŐeĐi hayallerini dile getirmiştir.

Suudi Arabistan medyasında Türkiye karşıtlığının bir boyutu da Osmanlı düŐmanlıĐıdır.²² Bu anlamda Suud medyasının Yeni Zelanda katliamından DEAŞ'a kadar birçok meseleyi Türkiye/Osmanlı düŐmanlıĐıyla özdeŐleŐtirmeye çalıştığı görülmüştür. *Ukaz* gazetesinin Hani Zahiri isimli köşe yazarı Yeni Zelanda katliamında “Kırmızı Fesin Kuyruğu” başlıklı yazısında Türkiye'nin katliamda parmağı olduğunu ve Erdoğan'ın katliamdan fayda sağladığını iddia etmiştir. Gazetenin bir diğer yazarı Hamud Ebu Talib de “Türkiye Niçin Yeni Zelanda Hattında?” başlıklı yazısında benzer argümanlarla Erdoğan'ın hadiseyi araç olarak kullandığını ifade etmiştir. Aynı gazetenin bir başka yazarı Muhammed Said ise “İstanbul'da Seyahat, Yeni Zelanda'da Cinayet” başlıklı yazısında katilin Türkiye ve İstanbul'a bir sreliliğine gitmiş olmasını hikayeleŐtirenerek meseleyi “Türkiye Katil ile İŞ Birliği Yapıyor” boyutuna taŐımmıŐtır. Öte yandan Osmanlı'nın işgal devleti olduğu söylemi de Suud medyasında sıklıkla iŐlenen temalardan biri olarak göze çarpmaktadır. Bu anlamda *Ukaz* gazetesinde Halid Abbas TaŐkendi imzasıyla Osmanlı'ya yönelik iftiralar içeren iki tam sayfa-

²² Suudi Arabistan'da MbS eliyle inşa edilen Suud milliyetçiliğinin en önemli ayağı tarihi çarpıtarak yeni bir nesil oluşturmaktadır. Bu anlamda eğitim müfredatı başta olmak üzere hemen hemen bütün toplumsal alanlarda Osmanlı-Türk karşıtlığı aŐılanmaktadır. Bkz. Tallha Abdulrazaq, “Turkophobia is behind the Saudi-Washing of Ottoman History”, TRT World, 5 Eylül 2019.

lık bir dosya hazırlanmıştır. Dosya içerisinde Osmanlı padişahlarına yönelik ağır ve mesnetsiz ithamların olduğu görülmüştür. Hani Zahiri isimli bir yazar da “Birinci DEAŞ Devleti 1299-1923” başlıklı bir yazıda Osmanlı hilafeti ile “DEAŞ hilafeti” arasında sözde benzerlikler kurmuştur. *Ukaz* gazetesi yazarı Muhammed Said “Osmanlı 1,5 Milyon Ermeniye Niçin Öldürdü?” başlıklı yazısıyla Osmanlı'nın Ermenilere yönelik sözde soykırım iddialarını dile getirmiştir.

Bu kara propaganda faaliyetlerinin bir istisnası olarak *Riyad* gazetesinden Züheyr Harisi'nin kaleme aldığı bir makalede ise iki ülke arasındaki ilişkilerin medya üzerinden gerilmemesi gerektiği söylenmektedir. Suudi Arabistan Şura Meclisi üyesi de olan Harisi'nin yazısı Suudi Arabistan'ın geleneksel anlayışının bir yorumu olarak görülebilir. “Komşularla sıfır sorun” politikasıyla başlayan Türk açılımını Arapların İran yayılmacılığına karşı bir alternatif olarak gördüklerinden ve olumlu karşıladıklarından bahsetmektedir.²³

MbS kontrolündeki “sanal sinekler” olarak bilinen sosyal medya hesapları da Türkiye karşıtı propagandayı devam ettirmiştir. Türkiye'nin turistler için güvenilir bir yer olmadığı mesajını sıklıkla sosyal medyada işleyen MbS'nin ekibi, Sudan'ın yaşadığı çalkantılı süreci manipüle ederek Sevakin Adası'nın ve limanının Türkiye ve Katar'dan geri alınması yönünde sosyal medyada yoğun paylaşımlarda bulunmuştur.²⁴ Sosyal medyada Türkiye ve Türk mallarına karşı kampanya yürüten trol ordusunun hedefini başarıyla gerçekleştiremediği ve Suud halkının sosyal medyadaki bu propaganda kulak asmadığı görülmektedir.²⁵

²³ Halil Çelik, “Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri ve Medyanın Rolü”, Anadolu Ajansı, 8 Mayıs 2019.

²⁴ Faruk Önalın, “Sudan Darbesi ve Türkiye”, *Star Açık Görüş*, 5 Mayıs 2019.

²⁵ Dahası Twitter, Suudi Arabistan merkezli 88 bin Twitter hesabını kapatmıştır. Bu hesapların en az 6 bininin Suudi yönetiminin desteklediği propaganda faaliyetleri içerisinde yer aldığı ifade edilmiştir. Bkz. Safvan Allahverdi, “Suudi Arabistan Merkezli 88 Bin Twitter Hesabı Kapatıldı”, Anadolu Ajansı, 20 Aralık 2019.

KURUMSALLAŞAN TÜRKİYE KARŞITI KAMPANYA

Suudi Arabistanlı devlet yetkililerinin yaptığı birtakım açıklamalar da iki ülke arasındaki ilişkileri olumsuz etkilemiştir. Örneğin Riyad Valisi Prens Faysal bin Bandar bin Abdülaziz kendisine ikram edilen kahvenin Türk malı olduğunu öğrenince kahveyi içmeyi reddetmiştir. Hadiseyi kaydedip sosyal medyada paylaşan Prens Abdullah bin Sultan Suud “Bugün, bir Suudi vatandaşı olarak Türkiye bize yönelik politikasını değiştirmedığı sürece Türkiye’de üretilen hatta Türk gümrüklerinden geçmiş tüm ürünleri boykot edeceğimi ilan ediyorum. Ne bizim, ne de hükümetimizin onlara ve ürünlerine ihtiyacı var” şeklinde bir açıklama yapmıştır.²⁶ Bu minvalde benzer bir açıklama da Riyad’ın Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı Ajlan Ajlan tarafından yapılmıştır. Ajlan gerek sosyal medyada gerekse Suudi medyasında yaptığı açıklamalarda Türkiye’nin ekonomisine zarar vermeyi amaçlamıştır. Bu anlamda Suudi turistlerin Türkiye’ye gitmemesi gerektiğini belirten Ajlan aynı zamanda Suudi yatırımcılara Türkiye’den kaçınmalarını söylemiştir.²⁷ Son olarak Suudi Arabistan Büyükelçiliği Suudi yatırımcıları Türkiye’deki emlak sorunlarına karşı uyardığı bir açıklama yayımlamıştır. Bu çerçevede Suudi Arabistan devletine ait bazı kuruluşların açıklamaları Türkiye karşıtı kampanyanın kurumsallaştığını göstermektedir. *Arab News* ve *Saudi Gazette* gibi rejim kontrollü gazeteler Türkiye’ye giden turist sayısında yüzde 17²⁸ ve yüzde 28’lik²⁹ bir azalma olduğunu iddia etmiştir. Bu anlamda MbS kontrolündeki Suud rejiminin halklar arasında düşmanlık

²⁶ “Suudi Prens Türk Kahvesi İçmeyi Reddetti”, *Akşam*, 9 Mayıs 2019.

²⁷ Kerim Ülker, “Suudi Arabistan, Türkiye’ye Ambargo mu Başlattı?”, *Dünya*, 21 Mayıs 2019.

²⁸ “Saudi Tourists to Turkey Drop by 17 Percent”, *Saudi Gazette*, 30 Ağustos 2019.

²⁹ “Saudi Tourists Shun Turkey as Sector Feels the Pinch”, *Arab News*, 2 Ekim 2019.

yaratmayı amaçladığı söylenebilir.³⁰ Buna rağmen Suudi turistler Türkiye'yi tercih etmeye devam etmiştir. Bu anlamda 2019'un ilk çeyreğinde Türkiye'ye gelen Suudi turist sayısı yüzde 6,1 artarak 75 bin 266 olarak kaydedilmiştir.³¹ Emlak yatırımı anlamında da Suudiler birinci sırada yer almaktadır.³²

DIĞER GELİŞMELER

Öte yandan iki ülke arasında birtakım farklı gelişmeler de yaşanmıştır. Kral Selman ve MbS 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı vesilesi ile Erdoğan'a tebriklerini iletmiştir.³³ Benzer şekilde Erdoğan da Kral Selman'ın ağabeyi Muteb bin Abdülaziz'in vefatı dolayısıyla Kral Selman'ı arayarak başsağlığı dileğinde bulunmuştur.³⁴ İkili ilişkiler açısından önemli olan bir diğer gelişme ise Suudi Arabistan'ın 2020-2022 arası üç yıllık süreçte Türkiye'ye hac ambargosu uygulayacağı iddialarının yalanlanması olmuştur. Bu anlamda hac meselesinin politikleştirilmesi gibi hassas bir konu üzerinden iki ülke karşı karşıya getirilmek istenmişse de başarılı olunamamıştır.³⁵ Son olarak sağlık bilişimi alanında çözümler üreten Tiga Bilgi Teknolojileri firması Suudi Arabistan ilaç pazarında da güvenilir ilaç tedariki sağlanmaya başlamıştır. Bu anlamda firma güvenilir ilaç tedarikini sağlayabilmek için

³⁰ Şeyman Nazlı Gürbüz, "S. Arabia Aims to Create Rift Between Turkish, Saudi People with Baseless Claims", *Daily Sabah*, 11 Haziran 2019.

³¹ "Türkiye'nin Riyad Büyükelçiliği Suudi Vatandaşlara 'Türkiye'ye Gelin' Çağrısı Yaptı", *Independent Türkçe*, 1 Mayıs 2019.

³² Çelik, "Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri ve Medyanın Rolü".

³³ "Saudi King and Crown Prince Congratulate Erdogan", *Middle East Monitor*, 29 Ekim 2019.

³⁴ Ferdi Türkten ve Hamdi Çelikbaş, "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Suudi Arabistan Kralı Selman ile Telefonda Görüştü", *Anadolu Ajansı*, 4 Aralık 2019.

³⁵ Hanife Sevinç, "HURSAD Başkanı Şahin: Suudi Arabistan'ın Türkiye'ye Hac Ambargosu İddiası Gerçek Dışı", *Anadolu Ajansı*, 22 Ekim 2019.

tasarladığı İlaç Takip Sistemi'ni Suudi Arabistan'a ihraç etmeye başlamıştır.³⁶

TÜRKİYE-BAE İLİŞKİLERİ

Türkiye-BAE arasındaki ilişkiler son yıllarda oldukça gergin bir seyir izlemektedir. Bu anlamda 2019 bir önceki yılındaki gerilimlerin bir devamı olarak görülmüştür. BAE yetkililerinin Türkiye karşıtı açıklamaları 2019'da da devam etmiştir. Bu anlamda BAE terör örgütü YPG'ye yönelik desteğini sürdürmüş ve fonladığı medya kuruluşları aracılığıyla Türkiye karşıtı kampanyaya öncülük etmiştir.

SURİYE'DE TERÖR KARTI

BAE, Afrika Boynuzu'ndaki stratejik önemi haiz ülkelerin iç siyasetinden iç savaşın yoğun şekilde sürdüğü Yemen'e, Ortadoğu'nun birçok noktasında vekiller üzerinden aktif bir siyaset izlemektedir. Bu anlamda YPG terör örgütü BAE'nin Türkiye'yi karşısına almayı göze aldığı ve desteklediği bir aktör olarak öne çıkmaktadır. BAE'nin Türkiye karşıtı siyasetinin en net görüldüğü bölgesel meselelerden birisi Suriye iç savaşıdır. Bu bağlamda BAE Dışişleri Bakanı Enver Gargaş Dubai'de yaptığı bir konuşmada Körfez güvenliğinin yeniden inşa edilmesi gerektiğini belirtmiş, bunun gerçekleşmesine neden olan krizler arasında Türkiye'nin Suriye'ye müdahalesini de zikretmiştir.³⁷ Söz konusu durum BAE'nin son yıllarda takip ettiği Türkiye karşıtı tutumun devam ettiğini ortaya koymaktadır. Bu anlamda Esed rejimiyle ilişkileri tesis eden Abu Dabi'nin PYD ile girdiği angajman yoğunlaşmıştır. Hatta BAE, PYD'yi terör örgütü

³⁶ Dilara Zengin, "Suudi Arabistan'daki İlaçlara Türk Yazılımlıyla Takip", Anadolu Ajansı, 8 Ocak 2019.

³⁷ Gareth Smyth, "Seeking a New Approach to Gulf Security", The Arab Weekly, 17 Kasım 2019.

olarak tanımlamamakta, örgütü “direniş hareketi” olarak görmektedir.³⁸ Bu tanımlamanın en azından iki hedefi olduğu söylenebilir: Bunlardan ilki Türkiye'nin terör örgütüne karşı yürüttüğü operasyonun meşruiyetinin sorgulanabilir hale getirilmesini sağlamaktır. İkincisi ise terör örgütü ile olan iş birliğinin sorgulanmasını önlemektir.

MEDYA SAVAŞI

Türk dizilerinin Arap halkları ve Körfez özelinde ciddi karşılık bulması Abu Dabi başta olmak üzere Türkiye karşıtı siyaset izleyen aktörleri oldukça rahatsız etmiştir. Örneğin Türkiye'nin yumuşak güç unsuru olarak Türk dizileri aracılığıyla Arap halklarında uyandırdığı Osmanlı tasavvuru BAE tarafından tehdit olarak görülmüştür. Bu anlamda Abu Dabi tarafından yazılı ve görsel medyada sıklıkla zikredilen Osmanlı düşmanlığı dizi sektörüne de taşınmıştır. Örneğin sahibi Suudi Arabistanlı olan BAE merkezli MBC kanalı Memlüklerin Osmanlı tarafından yıkılmasını konu edinen “Memaliku'n-nar” (Ateş Krallıkları) isimli Arapça bir dizi yayımlamıştır. Osmanlı'yı işgalci olarak tanımlayan dizi tarihi çarpıtmalar, kasıtlı düşmanlık ve nefret mesajları içermektedir. Örneğin dizinin birinci bölümündeki ilk sahne Fatih Sultan Mehmet'in üç kardeşini kundakta öldürdüğü yalanıyla başlamaktadır. Dizinin yapımcısı Yasir Harb de Osmanlı'yı işgalci olarak tanımlamıştır.³⁹ Sinematografik açıdan zayıf olan dizide özellikle Yavuz Sultan Selim'e yönelik ağır ithamların olduğu görülmekte-

³⁸ Abu Dabi yönetimi Afrin operasyonu sırasında da YPG'yi direnişçi bir hareket olarak tanımlamıştır. “In Syria's Afrin, Locals Enlist in YPG and Mobilise to Defend Hometown Against Turkey”, *The National*, 5 Şubat 2019; Samuel Ramani, “UAE Steps up Anti-Turkey Effort in Syria”, *Al-Monitor*, 25 Şubat 2019.

³⁹ “Türk Dizilerini Kaldıran Suudi Kanalı MBC'den Osmanlı'yı Kötüleyen Dizi”, TRT Haber, 3 Kasım 2019.

dir. Öte yandan Memlûkleri bir Arap devleti olarak lanse eden⁴⁰ dizinin senaristi, projenin Körfez-Mısır ve Türkiye arasındaki rekabete sanat yoluyla katkı sağlama gibi bir siyasi hedefi olduğunu itiraf etmiştir.⁴¹ Bu anlamda dizinin “Diriliş Ertuğrul”, “Payitaht Abdülhamid” gibi yumuşak güç enstrümanları aracılığıyla Arap halkları nezdinde artan Osmanlı ve Türkiye ilgisine karşı Osmanlı’yı Arap izleyiciye kötü göstermeyi amaçladığı söylenebilir.⁴²

BÖLGESEL VE ULUSLARARASI RAHATSIZLIK

Abu Dabi yönetimi Türkiye’nin bölgesel ve uluslararası pozisyonundan rahatsızlık duymaktadır. Bu anlamda özellikle güneydeki ayrılıkçıları destekleyerek bölmeye çalıştığı Yemen’e yönelik yapılan yardım kampanyaları BAE’yi oldukça tedirgin etmektedir. 2017’de Yemen’e yardım götüren bir Türk gemisinin Aden Limanı’na girmesi engellenmiştir. Ayrıca BAE medyası Türkiye’nin Yemen’e son kullanma tarihi geçmiş ve bozuk yiyecekler gönderdiği propagandasını yapmıştır. Türkiye’nin Taiz’de inşa ettiği Sahra Hastanesi, Lahic ilindeki bir kontrol noktasında saatlerce bekletilmiştir. 2015’te Aden’in Husiler’in elinden alınmasından sonra Türkiye’den gönderilen insani yardım gemisi alıkonulmuş ve Aden Limanı’na sokulmamıştır. Ocak 2019’da ise Yemen’e insani yardım faaliyetleri için giden Türk ekibi BAE kontrolündeki gruplar tarafından gözetilmesine alınmış, Beşir Derneği’nden iki ve Diyanet Vakfı’ndan bir kişiye yönelik kötü muamele ve sorgulama işlemleri yapılmıştır.⁴³ Geçtiğimiz yıllarda Irak ve Suriye’deki insani yardım faaliyetleriyle

⁴⁰ Aslında Memlûkler Türk ve Çerkez kökenlidir. Bkz. Cengiz Tomar, “Kurgu ve Gerçek Arasında: Osmanlılar ve Arap Dünyası”, Anadolu Ajansı, 10 Aralık 2019.

⁴¹ Cengiz Tomar, “Ateş Krallıkları: Tarihi Çarpıtmanın Şaheseri”, Anadolu Ajansı, 27 Ekim 2019.

⁴² İsmail Yaşa, “Dizi Savaşları mı Başlıyor?”, *Diriliş Postası*, 4 Kasım 2019.

⁴³ Talha Menteş, “Yemen’e Yardımlara BAE Kısılcısı”, *Yeni Şafak*, 29 Aralık 2018.

bilinen iş adamı Mehmet Ali Öztürk'ü tutuklayıp ömür boyu hapis cezası veren BAE⁴⁴ Türkiye'nin yardım faaliyetlerine karşı sert bir siyaset izlemektedir. Nitekim Türkiye'nin Yemen halkıyla arasında kuracağı her türlü bağ BAE tarafından doğrudan tehdit olarak algılanmaktadır.⁴⁵ Bu anlamda BAE casusları aracılığıyla Türkiye'de faaliyetler yürütmektedir. Söz konusu ajanların en azından üç hedefi olduğu görülmektedir: Bunlardan ilki özellikle Körfez'deki genç Arap nüfus nazarında başarılı ve örnek lider Erdoğan imajını ortadan kaldırmaktır. İkincisi Türkiye'nin ekonomisine zarar vermektir. Bu doğrultuda Arap turistlerin Türkiye'ye gitmemesi için her türlü faaliyet icra edilmektedir. Üçüncüsü Türkiye'ye sığınan muhalif Araplara Türkiye'nin güvenilir bir ülke olmadığı mesajını vermektir. Kaşıkçı cinayetinin Türkiye'de işlenmiş olması da bunun bir örneği olarak görülebilir. Bu minvalde Nisan'da BAE adına çalışan iki ajan İstanbul'da yakalanmıştır. Söz konusu ajanlar, Hamas ve Fetih'in Türkiye'deki faaliyetleriyle ilgili bilgi toplamak amacıyla Türkiye'ye gönderilmiştir. Öte yandan İstanbul'daki Körfez vatan-daşlarını ve İhvan üyelerini takip eden ajanların Muhammed Dahlan ile yakından irtibatlı olduğu görülmüştür.⁴⁶ Casuslarla bağlantısı ve FETÖ ile ilgili suçlamalardan dolayı Muhammed Dahlan Türkiye'de en çok aranan isimler listesine eklenmiştir.⁴⁷

Öte yandan BAE'nin Türkiye karşıtlığı uluslararası siyasetine de yansımıştır. BAE, Türkiye karşıtı propagandayı sadece Ortadoğu ölçeğinde ihraç etmemiş aynı zamanda küresel ölçekte de bu politikanın yaygınlaşması adına uğraş vermektedir. Bu minvalde

⁴⁴ Çağrı Saçaralp, "İnsani Yardım Faaliyetleriyle Tanınan Mehmet Ali Öztürk Dubai'de Gözaltına Alındı", *Gzt*, 21 Şubat 2018.

⁴⁵ İsmail Yaşa, "BAE'nin Türkiye Korkusu", *Diriliş Postası*, 2 Ocak 2019.

⁴⁶ İsmail Yaşa, "BAE'ye Ajan Darbesi", *Diriliş Postası*, 22 Nisan 2019.

⁴⁷ Merve Şebnem Oruç, "UAE-linked Mohammed Dahlan Added to Turkey's Most-wanted Criminals List", *Daily Sabah*, 27 Kasım 2019.

Washington merkezli Akin Gump isimli lobicilik firmasının ABD Kongresine BAE Washington büyükelçisi adıyla göndermiş olduğu 7 Kasım 2019'da bir mailde⁴⁸ “BAE, ABD Temsilciler Meclisinden geçen yasa tasarısı gibi Türkiye'ye karşı yaptırım adımlarını destekliyor” ifadesinin yer alması BAE'nin Türkiye karşıtlığının küresel boyutlarını ortaya koymaktadır.⁴⁹

İki ülke arasındaki gerilim Sudan'da yaşanan gelişmeler üzerinden de okunabilir. Bu anlamda Abu Dabi yönetimi Sudan'daki askeri darbeyi desteklemiştir. Ankara yönetimi ise gerek ekonomik gerekse askeri yatırımlarını hesaba katmış ve sürecin demokratik şekilde ilerlemesi adına askeri yönetime karşı temkinli açıklamalar yapmıştır. Bu anlamda Cumhurbaşkanı Erdoğan, sürecin milli uzlaşısı temelinde ve barış içinde geçirilmesini temenni etmiştir. Askeri geçiş konseyinin başındaki Orgeneral Ahmed bin Avf'in istifası üzerine göreve yine BAE'ye yakın bir isim olan Korgeneral Abdürrahman Burhan gelmiştir.⁵⁰ Bu anlamda BAE'nin ekonomik yardımlar üzerinden Sudan ve Afrika Boynuzu'nda bir güç merkezi oluşturmayı hedeflediği söylenebilir. Söz konusu durumun Türkiye'nin bölgesel faaliyetlerine meydan okuma niteliğinde olduğu iddia edilmektedir.⁵¹

TÜRKİYE-KATAR İLİŞKİLERİ

Arap ayaklanmalarının bölge halkları lehine desteklenmesi, Mısır darbesine ve İhvan'a karşı izlenen siyasete karşı ortak duruş ve diğer

⁴⁸ Maillerin hangi senatöre gittiği konusu netlik kazanmamıştır. Ayrıca BAE'nin Washington büyükelçisi konuyla ilgili sorulara cevap vermemiştir. “وكالة الإمارات: تضغط على الكونغرس لفرض عقوبات على تركيا (Emirlikler Türkiye'ye Yaptırım Uygulamak için Kongre'ye Baskı Yaptı)”, *el-Haliç el-Cedid*, 17 Aralık 2019.

⁴⁹ Dildar Baykan, “BAE Türkiye'ye Yaptırım için ABD'li Senatörlere Lobi Çalışması Yapmış”, *Anadolu Ajansı*, 16 Aralık 2019.

⁵⁰ Rakipoğlu, “Arap Ayaklanmalarının İkinci Dalgasına Körfez'in Tepkisi”.

⁵¹ Ece Göksedef, “Sudan'da darbe: Türkiye, Ömer El Beşir'in Devrildiği Ülkeye Ne Kadar Yatırım Yaptı?”, *BBC Türkçe*, 17 Nisan 2019.

birçok bölgesel gelişmeler iki aktör arasındaki iş birliğinin daha da yoğunlaşmasını sağlamıştır. Bu anlamda Türkiye 5 Haziran 2017'de Katar'a yönelik başlatılan ambargoya karşı duruşunu devam ettirmiştir. Ambargo Katar'ın dış politikasını yeniden şekillendirmesine neden olmuştur. Bu anlamda ambargocu aktörlerden gelen tehditler İran, Türkiye ve ABD ile yakınlaşarak dengelenmeye çalışılmıştır.⁵² Katar Dışişleri Bakanlığı resmi sözcüsü Hater “Türkiye’yle ilişkilermiz mükemmelin ötesinde, Türkiye’ye 36 milyar dolarlık yatırım yaptık. Bunu daha fazla iş birliğinin takip edeceğini umut ediyoruz, her sektörden Türk yatırımcıları Katar’a bekliyoruz” şeklinde açıklamalar yaparak iki ülke arasındaki koordinasyonu vurgulamıştır.⁵³ Öte yandan Katar'ın 2020 Dünya Kupası'na ev sahipliği yapması nedeniyle inşa edilen Thumama Stadyumu Katar-Türkiye ortak girişimi tarafından yapılmaktadır.⁵⁴ Bu durum iki ülke arasındaki yatırımlara ve ticaret hacmine olumlu yansımıştır. İki ülke arasındaki ticaret hacmi 3 milyar dolara ulaşmıştır. Katar'daki 450'nin üzerindeki Türk firmasının üstlendiği projelerin değeri 17 milyar dolara, Türkiye'deki Katar sermayesi de 10 milyar dolara çıkmıştır.⁵⁵

İki ülke arasındaki iş birliği karşılıklı resmi ziyaretlerle devam etmiştir. Bu anlamda Katar Başbakanı ve İçişleri Bakanı Şeyh Abdullah bin Nasser bin Halife Sani, Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Ankara'da görüşmüştür. Yapılan ikili görüşme çerçevesinde iki “kardeş ülke” arasındaki stratejik iş birliğinin derinleştirilmesi hususunda mutabakat sağlanmıştır.⁵⁶ Buna karşılık Doha-Ankara arasındaki ittifaktan rahat-

⁵² İsmail Numan Telci, “Why the Gulf Crisis is Here to Stay”, *The New Turkey*, 18 Ekim 2019.

⁵³ “Türkiye’ye 36 Milyar Dolar Yatırım Yaptık”, *Hürriyet*, 2 Mart 2019.

⁵⁴ “Katar Dışişleri Sözcüsü CNN TÜRK’e Konuştu: Katar Krizi Çözülebilir mi?”, *CNN Türk*, 6 Mart 2019.

⁵⁵ “Türkiye’deki Katar Sermayesi 2.5 Milyar Dolara Ulaştı”, *Hürriyet*, 21 Kasım 2019.

⁵⁶ “Turkey, Qatar Discuss Strategic Ties”, *The Peninsula*, 31 Ekim 2019.

sız olan aktörlerin olduğu söylenebilir. Suudi Arabistan, BAE ve İsrail'deki yönetici elitlerin Katar-Türkiye ittifakından rahatsız oldukları bilinmektedir. Bunun yanında Aljazeera English kanalı Türkiye'nin Suriye'ye yaptığı askeri operasyonları farklı biçimlerde lanse ederek terör örgütü YPG'yi savunma noktasına gelmiş ve kanalın Katar merkezli olması nedeniyle iki ülke arasında bir gerilim potansiyeli oluşmuştur.⁵⁷ Bunun üzerine Doha yönetimi Ankara'nın ulusal güvenlik kaygılarını anlayışla karşıladığını ve Türkiye'nin Suriye'deki terör unsurlarını temizleme amacıyla başlattığı operasyonları desteklediğini belirtmiştir.⁵⁸ İkinci proje ise Doğu Akdeniz üzerinden şekillenmektedir. Katar Petrol şirketinin ExxonMobil ile ortaklaşa yürüttüğü çalışmalarını Türkiye'ye karşı siyaset olarak lanse etmeye çalışan aktörlerin olduğu görülmüştür.⁵⁹ Fakat Katar'ın faaliyet sürdürdüğü 10. Parsel, Türkiye'nin münhasır ekonomik bölge iddiasıyla çatışmamaktadır. Üçüncüsü Türkiye'nin Somali'deki varlığının Katar'ı rahatsız ettiği iddiasıdır. Bu iddiaların dayanağı olarak güya Katar'ın Somali'den, Türkiye ile olan iş birliğini sonlandırması talebi⁶⁰ gösterilmektedir. Ancak Türkiye ve Katar'ın sürdürdüğü iş birliğine bakıldığında bu durumun gerçeği yansıtmadığı görülmektedir. Nitekim Erdoğan söz konusu meydan okumalara cevap niteliğinde Katar'a bir günlük ziyaret gerçekleştirmiştir. Ziyaret kapsamında Türkiye-Katar Yüksek Stratejik Komitenin beşinci toplantısı yapılmıştır. Bu çerçevede iki ülke arasındaki ilişkilerin hukuki zeminini sağlamlaştırılan ve ilişkileri güçlendiren

⁵⁷ Giorgio Cafiero, "Al Jazeera's "Anti-Turkey Propaganda", Inside Arabia, 18 Kasım 2019,

⁵⁸ Elif Binici Erşen ve Zeyneb Varol, "Turkish, Qatari Military, Defense Cooperation Antidote to Regional Malaise", *Daily Sabah*, 26 Kasım 2019.

⁵⁹ Ece Göksedef, "Türkiye, Katar'ın Kıbrıs Açıklarında Doğalgaz Aramasına Nasıl Bakıyor?", BBC Türkçe, 14 Aralık 2018; Amur Gadjiev, "Katar, Türkiye'nin Uygun Görmediği Gelişmelere Alet Oluyor", Sputnik Türkiye, 1 Mart 2019.

⁶⁰ Martin Jay, "Is the Partnership between Qatar and Somalia Beginning to Fray?", Middle East Online, 18 Kasım 2019.

toplamda yedi anlaşma imzalanmıştır. Öte yandan anlaşmalar ile iki ülke arasındaki ticaret hacminin artırılması ve güvenlik iş birliğinin yoğunlaştırılması planlanmıştır.⁶¹ Son olarak TBMM Başkanı Mustafa Şentop, Katar Şura Konseyi Başkanı Ahmed bin Abdullah Mahmud ile görüşmüş ve TBMM ile Katar Şura Meclisi arasında iş birliği kurulmasına ilişkin mutabakat zaptı imzalanmıştır.⁶²

TÜRKİYE-KUVEYT İLİŞKİLERİ

Kuveyt, Türkiye ile girdiği güvenlik angajmanlarına ve ekonomik-kültürel alanda sürdürdüğü iş birliğine rağmen BPH'yi kıranayan ülkeler arasında yer almıştır.⁶³ Fakat söz konusu durumun halkın Türkiye algısına ve ikili ilişkilere olumsuz yansımadağı söylenebilir.⁶⁴ Nitekim Kuveyt halkına yönelik yapılan bir ankette Erdoğan en sevilen dünya lideri olarak seçilmiştir.⁶⁵ Öte yandan Türkiye-Kuveyt arasındaki iş birliği 2019'da da devam etmiştir. Ekim'de Türkiye-Kuveyt İşbirliği Ortak Komitesinin hazırlık toplantısı gerçekleştirilmiştir.⁶⁶ Kuveyt nazarında Türkiye, Avrupa ve Orta Asya'ya açılan ve Türkiye nazarında da Kuveyt, Körfez'e açılan birer kapı olarak görülmektedir. İki ülke arasındaki iş birliği çok boyutlu biçimde ilerlemektedir. Bu alanlardan ilki insani

⁶¹ "Türkiye-Katar Yüksek Stratejik Komite 5. Toplantısı'nda Türkiye ile Katar Arasında 7 Anlaşma İmzalandı", *Yeni Şafak*, 25 Kasım 2019.

⁶² Sinan Uslu, "Türkiye ile Katar Arasında Parlamenter İş Birliği Yapıldı", *Anadolu Ajansı*, 12 Aralık 2019.

⁶³ Samuel Ramani, "How Turkey's Syria Incursion Could Have Big Impact in the Gulf", *Al-Monitor*, 22 Ekim 2019.

⁶⁴ Nitekim Üsâme Şahin gibi bazı milletvekilleri operasyonu destekleyen açıklamalarda bulunmuştur. Bkz. "Kuveytli Parlamenterden Barış Pınarı Harekatı'na Destek", *TRT Haber*, 13 Ekim 2019.

⁶⁵ Menna Ahmed ve Hamdi Yıldız, "Kuveyt'te En Sevilen Dünya Lideri Cumhurbaşkanı Erdoğan", *Anadolu Ajansı*, 12 Mart 2019.

⁶⁶ "Türkiye-Kuveyt İşbirliği Ortak Komitesi Hazırlık Toplantısı Ankara'da Yapıldı", *Timetürk*, 9 Ekim 2019.

yardımla alakalıdır. Kuveyt 4 milyona yakın Suriyeliyi ağırlayan Türkiye'ye yardım etmek adına üç kez uluslararası yardım konferanslarına ev sahipliği yapmıştır. Benzer şekilde Kuveyt yönetimi Türkiye'nin güneyinde "Ahmed" isimli 15 bin Suriyeliyi ağırlayan bir yerleşim inşa etmiştir. İki ülke arasındaki askeri iş birliği de sürmektedir. Bu doğrultuda imzalanan anlaşmalar çerçevesinde Türkiye-Kuveyt Askeri Koordinasyon Komitesi kurulmuştur. Bu komite aracılığıyla iki ülke arasındaki askeri tecrübeler 2019 itibarıyla karşılıklı olarak paylaşılmaya başlanmıştır. Öte yandan Türk savunma sanayiiyle Kuveyt Deniz Kuvvetlerinin modernizasyonu ve korvet gibi yeni platformlarla alakalı projelerde iş birliği masaya yatırılmıştır. Benzer şekilde Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından başarıyla üretilen "kamikaze drone"larının Kuveyt Silahlı Kuvvetleri ve polis gücüne tedarik edilmesi de halen iki ülke tarafından değerlendirilmektedir.⁶⁷

İki ülke arasında ekonomik anlamda da yakınlaşmanın devam ettiği görülmektedir. Örneğin Türk inşaat firmaları 6,5 milyar dolar değerinde 30 projeyi üstlenmiştir. 2035 vizyonunda önemli bir yer kazanmak isteyen Türkiye, Kuveyt ile ticaret hacminin 3 milyar dolar olmasını hedeflemektedir. Her yıl yaklaşık 180 bin Kuveytli turistin ziyaret ettiği Türkiye'yi 2019'da 295 binden fazla turist gelmiştir.⁶⁸ Öte yandan Türkiye'de yaklaşık olarak 250 Kuveyt firması faal durumdadır. Türkiye'nin gümrük birliğine üye olması ve Kuveytlilerden vize talep etmemesi Kuveyt'in Türkiye'ye olumlu bakmasını sağlamaktadır. Nitekim Kuveytli yatırımcılar Türkiye'deki gayrimenkul sektöründe emlak satın alan yabancı ülkeler arasında üçüncü sırada

⁶⁷ Göksel Yıldırım, "Türkiye Kuveyt'te Deniz Projelerindeki Takibini Sürdürüyor", Anadolu Ajansı, 11 Aralık 2019.

⁶⁸ "Türkiye-Kuveyt İşbirliği Ortak Komitesi Hazırlık Toplantısı Ankara'da Yapıldı", Timetürk, 9 Ekim 2019.

bulunmaktadır.⁶⁹ Benzer şekilde istikrarın sürdüğü Kuveyt Türk yatırımcıların Körfez’deki önemli tercihi olara göze çarpmaktadır. Yakın gelecekte ikili ilişkilerin daha da derinleşmesi beklenmektedir.⁷⁰

TÜRKİYE’İN BAHREYN, UMMAN VE YEMEN İLE İLİŞKİLERİ

Bahreyn’in dış politikası genel kabule göre yakın ilişkilere sahip olduğu Riyad yönetimi tarafından şekillendirilmektedir. Bununla birlikte Manama yönetiminin bölgesel birçok meseleye dair pozisyonu üzerinde Abu Dabi yönetiminin de büyük oranda etkisi bulunmaktadır. Söz konusu durum Suriye ile ilgili meselelerde net şekilde ortaya çıkmaktadır. Örneğin Bahreyn, Türk Silahlı Kuvvetlerinin Ekim 2019’da Suriye’deki terör unsurlarının ulusal güvenliğe tehdit olma durumunu ortadan kaldırma amacıyla başlattığı BPH’yi kınamıştır.⁷¹ Birçok Arap ülkesi gibi Manama yönetiminin aldığı bu kararın arkasında büyük oranda Abu Dabi etkisi yatmaktadır. Ekonomik açıdan Türkiye ile iyi ilişkilere sahip olmasına rağmen Bahreyn’in bu yönde aldığı karar BAE’nin bölge ülkeleri üzerindeki baskısını ortaya koyar niteliktedir.⁷² Öte yandan Bahreyn yönetimi Türkiye’nin Katar’a ikinci askeri üs inşasına karşı çıkmıştır. Bu minvalde Bahreyn Dışişleri Bakanı Halife “Katar bizden değildir”⁷³ şeklinde bir açıklama yapmıştır.

⁶⁹ Riad Domazeti, “Kuveyt’in Denge Diplomasisi: Körfez Denkleminde Arabulucuk Arayışları”, İNSAMER, 24 Nisan 2019, s. 3.

⁷⁰ Mohammad Pervez Bilgrami, “Turkey-Kuwait Ties are Strengthening in the Midst of GCC Tensions”, The New Turkey, 2 Ekim 2019.

⁷¹ “Barış Pınarı Harekatı: Dünyada Kim Ne Tepki Gösterdi?”, Independent Türkçe, 10 Ekim 2019.

⁷² Gulf State Analytics, “Bahrain’s Relationship with Turkey Comes Under Pressure”, YouTube, 12 Kasım 2019 <https://www.youtube.com/watch?v=W70cTVOsKSY>, (Erişim tarihi: 13 Mayıs 2020).

⁷³ “Bahreyn Dışişleri Bakanı, ‘Katar bizden değildir’ hashtagı ile Katar’daki Türk askeri üssüne tepki göstermiş”. Bkz. Yaser Emre, Twitter, 15 Ağustos 2019, <https://twitter.com/yasiremres/status/1162054689900453889>, (Erişim tarihi: 14 Ağustos 2020).

Türkiye'nin Umman ile olan ilişkileri 2019'da bir önceki yıla benzer şekilde kısır geçmiştir. Herhangi üst düzey ziyaretin gerçekleşmediği ilişkilere dair iki gelişmeden bahsedilebilir. Bunlardan ilki Maskat yönetiminin BPH'yi kınayan Arap Birliği bildirisine katılmış olmasıdır. İkincisi de Umman Dışişleri Bakanı Yusuf bin Alevi'nin Esed'i ziyaret etmiş olmasıdır. Bu ziyaret sekiz yıl sonra bir Körfez ülkesinden Suriye'ye yapılan ilk ziyaret olma özelliğini taşımaktadır. İç savaşın başından bu yana Esed rejimiyle ilişkilerini sürdüren Maskat yönetiminin bu ziyaretinin arkasında Suudi Arabistan'ın olduğu iddia edilmiştir.⁷⁴ Söz konusu duruma rağmen Türkiye-Bahreyn ilişkileri son zamanlarda kültürel ve ticari anlamda önemli ölçüde gelişmiştir. Bu noktada iki ülke arası uçuşların sıklığı görülmüştür. Ayrıca Umman üniversitelerinde Türkçe dili seçmeli ders olarak müfredata yerleştirilmiştir.⁷⁵

Türkiye'nin Yemen politikası ise 2019'da değişmemiştir. Bu anlamda Hadi hükümetini destekleyen Türkiye, Husilere ve Salih'e uyguladığı yaptırımı bir yıl uzatmıştır.⁷⁶ Öte yandan Ankara'nın Yemen'deki çatışmaların artmasına yönelik tavrı da aynı çizgide ilerlemiştir. Bu noktada Aden şehrindeki çatışmaların artması karşısında Dışişleri Bakanlığı endişelerini dile getirmiştir.⁷⁷

Türkiye'deki çeşitli sivil toplum kuruluşlarının Yemen'e yardım kampanyaları bu yıl da devam etmiştir. Bu minvalde Yemen Başbakan Yardımcısı ve İçişleri Bakanı Ahmed Meyseri, Türkiye'nin siyasi, insani ve diğer birçok alanda Yemen'e ve Yemen halkına des-

⁷⁴ Hediye Levent, "Umman Dışişleri Bakanı Şam'a Niye Gitti?", *Eyrensel*, 11 Temmuz 2019.

⁷⁵ Gökhan Erel, "Körfez Krizi Sonrası Umman Dış Politikasındaki Arayışlar", Anadolu Ajansı, 26 Temmuz 2019.

⁷⁶ "Türkiye Salih ve Husilere Yaptırımı Uzattı", *Deutsche Welle Türkçe*, 18 Nisan 2019.

⁷⁷ "Dışişleri Bakanlığında 'Yemen' Açıklaması", *NTV*, 12 Ağustos 2019.

tek verdiğini ifade etmiştir.⁷⁸ Dolayısıyla Türkiye Yemen'deki krizin son bulması adına adımlar atmıştır. Erdoğan'ın talimatıyla Yemen'e bir heyet gönderilmiştir. Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun Yemen sorununun çözülmesinin Türkiye'nin öncelikleri arasında olacağını söylemesinin akabinde İçişleri Bakan Yardımcısı İsmail Çataklı, Aden'deki Meaşık Sarayı'nda Yemen Başbakanı Muin Abdulmelik ile görüşmüştür. Ayrıca Erdoğan'ın birçok uluslararası platformda Yemen krizini dile getirmesi Türkiye'nin krizde ara bulucu rolü üstlenebileceği yorumlarını beraberinde getirmiştir.⁷⁹

KRONOLOJİ

6 Ocak	Yemen Cumhurbaşkanı Abdurabbu Mansur Hadi, Türkiye ile Yemen arasında derin ilişkiler olduğunu söyledi.
16-18 Ocak	Turkey Expo Qatar Katar'ın başkenti Doha'da gerçekleştirildi.
8-21 Şubat	Kuveyt ve Katar'ın katıldığı askeri kış tatbikatı Kars'ta düzenlendi.
10 Nisan	Türkiye-Suudi Arabistan İş Konseyi tarafından Türkiye-Suudi Arabistan Teknoloji Hızlandırma Programı'nın final etkinliği "Invest Up" ve "Startup Expo" 10 Nisan 2019'da İstanbul Shangri La Hotel'de gerçekleştirildi.
12 Haziran	Türkiye, Suudi Arabistan'ın Abha Havalimanı'na düzenlenen füze saldırısını kınadı.
29 Ağustos	THY ile Oman Air arasındaki kod paylaşımı anlaşması genişletildi.
15 Eylül	Türkiye, Suudi Arabistan'ın milli petrol şirketi "Saudi Aramco"ya ait tesislere düzenlenen saldırıları kınadı.
17 Eylül	Yemen'de Husilerin liderlerinden Muhammed Ali Husi, Erdoğan'ın Yemen'deki krize yönelik açıklamalarını doğru bulduğunu belirtti.

⁷⁸ Mahmut Geldi, "Türkiye Birçok Alanda Yemen'e Destek Verdi", Anadolu Ajansı, 29 Mart 2019.

⁷⁹ Mohammed Alragawi, "Türkiye, Yemen Krizi için Ne Yapabilir?", *Star Açık Görüş*, 16 Şubat 2019.

- 29 Ekim Kral Selman ve Veliht Prens Selman Erdoğan'ı telefonla arayarak Cumhuriyet Bayramı'nı tebrik ettiler.
- 25 Kasım Erdoğan Türkiye ile Katar arasındaki Yüksek Stratejik Komitesinin Beşinci Toplantısı'nın icrası kapsamında Doha'ya gitti.
- 10 Aralık Türk savunma şirketleri Kuveyt'te gerçekleşen bir fuarda zırhlı araçlar, deniz platformları, silah sistemleri ve yazılım çözümlerini sergiledi.
- 16 Aralık CNN International'a röportaj veren Katar Dışışleri Bakanını Muhammed bin Abdurrahman Sani Suudi Arabistan ile ilişkilerin normalleştirilmesi süreci konusunda iyimser olduğunu ancak Türkiye ile ilişkileri olumsuz etkileyecek ön koşullara sıcak bakmadıklarını belirtti.
- 17 Aralık Merkezi Dubai'de olan Suudi Arabistan medya grubu MBC, Osmanlı devletini Arap seyirciye kötü gösteren Ateş Krallıkları dizisini yayımladı.
- 30 Aralık Suudi Arabistan Başsavcılığının gazeteci Kaşıkçı cinayeti davasında 5 sanık hakkında idam kararı vermesinin ardından Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanı Fahrettin Altun "Göstermelik yargulamalarla cinayetin emrini veren, İstanbul'a infaz timini yollayan, maktulün cesedini yok eden kişiler aklandı. Basın özgürlüğü ve ifade hürriyeti hiçe sayıldı" ifadelerini kullandı.

TÜRKİYE’NİN İSRAİL, FİLİSTİN VE ÜRDÜN POLİTİKASI 2019

HAYDAR ORUÇ

Filistin/İsrail Çalışmaları Uzmanı, ORSAM

GİRİŞ

Türkiye-İsrail ilişkileri 2019’da da beklenildiği gibi mesafeli ve gergin seyretmiştir. İsrail’in bu yıl da sürdürdüğü orantısız ve hukuksuz Filistin politikaları nedeniyle Türkiye’den Cumhurbaşkanlığı seviyesinde yöneltilen eleştirilere, İsrail tarafından da Türkiye’nin Suriye, Kuzey Irak, Kıbrıs ve Doğu Akdeniz politikaları gerekçe gösterilerek karşılık verilmesi taraflar arasındaki meselelerin çözülmesinden ziyade daha da artmasına yol açmıştır. Ayrıca her iki ülkede de yıl içerisinde seçimler olması, tarafların kullandıkları dilin daha da sertleşmesine yol açmıştır. Özellikle İsrail’deki seçimler sonucunda bir türlü hükümet kurulamaması nedeniyle başta iktidardaki koalisyon partileri olmak üzere bütün siyasilerden yıl

içerisinde çok sık olarak Türkiye aleyhinde sözler duyulmuştur. Özellikle yılın ikinci yarısından itibaren Türkiye'nin bölgesel sorunlarda daha fazla inisiyatif almasıyla, İsrail medyasında Türkiye aleyhindeki yayınların da buna paralel arttığı müşahede edilmiştir. Yılın son çeyreğinde Doğu Akdeniz özelinde yaşanan gelişmeler nedeniyle, taraflar arasında devam eden gerginliğe rağmen muhtemel bir iş birliğinin oluşabileceğine dair sinyaller alınmış olup bu trendin 2020'de nasıl bir şekle bürüneceğı ise henüz belirsizdir.

2019'u çok sıkıntılı bir şekilde geçiren Filistin için Türkiye her zamanki gibi elinden gelen desteğı vermeye çalışmıştır. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) yönetiminin dayattığı sözde Yüzyılın Anlaşması'nın yılın ortalarına doğru ete-kemiğe bürünmeye başlamasıyla, bunun bir anlaşmadan ziyade Filistinlilerin ekonomik vaatlerle kendi devletlerinden vazgeçerek İsrail'e tabi olmalarını öngören bir tuzak olduğu ortaya çıkmıştır. Bölgedeki diğer Müslüman Arap ülkelerinin de ABD'nin baskısı ile İsrail'in tezlerine yakın bir pozisyon almaları nedeniyle bu ülkelerden sağlanan finansal desteklerden de mahrum kalan Filistin, Katar ve Türkiye'den sağlanan yardımlarla ayakta kalmayı başarmıştır.

Başta Birleşmiş Milletler (BM) olmak üzere tüm platformlarda Filistin'in ve Filistinlilerin haklarını gündeme getiren Türkiye bu yıl da bu yöndeki çabalarını sürdürmüştür. Özellikle İsrail'in Mescid-i Aksa'nın statüsünü değiştirmeye matuf eylemlerini kınayarak konuyu uluslararası mecralara taşıyan Türkiye aynı zamanda İsrail güçlerinin Gazze sınırında devam eden Büyük Dönüş Yürüyüşü'ne göstermiş oldukları orantısız tepkiler sonucu yaşanan sivil ölümleri ve işgal altındaki Batı Şeria topraklarında hukuksuz bir şekilde devam ettirilen Yahudi yerleşimciler politikası nedeniyle hem BM İnsan Hakları Konseyi hem de Uluslararası Ceza Mahkemesi nezdinde İsrail hakkında raporlar hazırlanarak soruşturma açılmasını sağlamıştır.

İsrail’deki seçimlerden bir türlü sonuç alınamaması nedeniyle sözde Yüzyılın Anlaşması’nın sürekli olarak ötelenmesi Filistin yönetimini biraz da olsa rahatlatmış gibi gözükse de ABD öncülüğünde Bahreyn’in başkenti Manama’da icra edilen Refah için Barış zirvesine katılmayan Filistin yönetimi, bu tavrı cezalandırmak isteyen ABD’nin şimdiye kadar sağlamış olduğu bazı finansal desteklerden de mahrum kalmıştır. İsrail’deki siyasi kaos nedeniyle Filistinlilerin kaderine yönelik planların hayata geçirilememesi bu yılın kazancı gibi gözükse de gelecek yılın neler getireceği ise İsrail ve ABD’deki seçimlerin sonuçlarına göre belirginleşecektir.

Türkiye’nin Ürdün ile ilişkileri 2019’da da önceki yıllara paralel bir gündemle; Filistin meselesiyle doğrudan ilgili olarak Mescid-i Aksa’nın statüsüne dair tartışmalar, sözde Yüzyılın Anlaşması, Suriye’de devam eden iç savaş nedeniyle yaşanan mülteci krizi ve karşılıklı ticari ilişkiler çerçevesinde devam etmiştir. İsrail ile yapılan anlaşma gereğince Mescid-i Aksa’nın hamisi durumunda olan Ürdün yıl içerisinde İsrail’den gelen statükonun değiştirilmesine dair taleplere Türkiye ile birlikte karşı çıkmış ve 1994’teki anlaşmadan sonra İsrail ile en gergin dönemini yaşamıştır. Sözde Yüzyılın Anlaşması’nın Filistinlilere kabul ettirilmesi konusunda ABD’den olduğu kadar Körfez ülkelerinden de yoğun baskılar gören Ürdün, Manama zirvesine katılsa da bu konuda Filistinlilerin yanındaki tutumundan vazgeçmemiştir. Yıl içerisinde yaşanan siyasi gelişmeler nedeniyle de sorunlu bir dönem geçiren Ürdün’e en önemli destek yine Türkiye’den gitmiştir. Mısır ve İsrail’in girişimleriyle yılın başlarında hayata geçirilen Doğu Akdeniz Gaz Forumu’na bu konuda herhangi bir inisiyatifi olmayan Filistin’in yanı sıra kıyıdaş dahi olmayan Ürdün’ün de alınmasına rağmen bu oluşumun dışında tutulan Türkiye, bunu bir sorun olarak algılayarak Filistin ve Ürdün’e tepki göstermek yerine iş birliği imkanlarını arttırmaya gayret etmiştir. Böylelikle Ürdün’ün arada

kalmasının önüne geçilerek muhtemel bir bloklaşma durumunda Türkiye karşıtı cephede yer almasına izin verilmemiştir.

TÜRKİYE-İSRİL İLİŞKİLERİ

Türkiye-İsrail ilişkileri 2019'a, bir önceki yılda vuku bulmuş ancak yılın ilk haftasında Katar'a ait İngiltere merkezli Middle East Eye isimli medya platformu tarafından ortaya çıkartılan gizli bir toplantının doğurduğu rahatsızlıkla girmiştir. Zira sözde Irak, Suriye ve Yemen bağlamında İran'ın bölgedeki nüfuzunun azaltılmasına yönelik tedbirleri görüşmek için Birleşik Arap Emirlikleri'nde (BAE) bir araya gelen İsrail, Suudi Arabistan, BAE ve Mısır'ın üst düzey istihbarat yetkililerinin, Türkiye'nin bölgedeki varlığını da ele aldıkları ileri sürülmüştür. Hatta haber kaynağına göre İsrail'i temsilen toplantıya katılan Mossad şefi Yossi Cohen'in "İran'ın gücü kırılĐan, asıl tehdit Türkiye'den geliyor" şeklindeki açıklaması iki ülke arasındaki ilişkinin boyutunu göstermesi bakımından manidardır.¹ Ayrıca Türkiye'nin Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı hareketleriyle özellikle Suriye'nin kuzeyinde alan hakimiyetini artırmasından rahatsız olan bu ülkelerin toplantıda Türkiye'ye karşı Suriye'de Esed rejimi ile PKK/PYD'ye destek verilmesini kararlaştırdıkları iddia edilmiştir. Yine aynı toplantıda Türkiye'de Cemal Kaşıkçı'nın öldürülmesine benzer bir eylem planlandığının öğrenilmesi üzerine konuyu takip eden güvenlik güçleri AĞustos'ta İstanbul'da iki BAE ajanını deşifre ederek tutuklamıştır.²

İlişkilerdeki bir diğer meydan okuma da yine Ocak içerisinde yaşanan bir gelişmeden kaynaklanmıştır. Haziran 2016'da Türkiye ile İsrail arasında imzalanan normalleşme anlaşmasının en önem-

¹ "Körfez lkeleri ve İsrail Ankara'ya Karşı İş Birliği Yapıyor, İddiası", Anadolu Ajansı, 9 Ocak 2019; "How Gulf States Hatched Plan with Israel to Rehabilitate Assad", Middle East Eye, 9 Ocak 2019.

² "BAE Casuslarının Hücresi özüldü", *Sabah*, 27 AĞustos 2019.

li motivasyonu olan denizden çıkarılacak doğal gazın döşenecek bir boru hattıyla Türkiye'ye ve oradan da Avrupa'ya ulaştırılması projesinin siyasi saikler nedeniyle telaffuz edilmez olmasından sonra Türkiye ile menfaatleri farklılaşan İsrail bu proje için farklı arayışlara girmiştir. Konjonktürel gelişmeler sebebiyle Türkiye ile arası açılan bazı ülkelerin de bu bağlamda İsrail ile aynı safta yer almasıyla bölgede yeni denklem kurma gayretleri ortaya çıkmıştır. Bu gelişmeler neticesinde Türkiye'siz bir Doğu Akdeniz tasavvur eden başta İsrail olmak üzere Mısır, Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nden (GKRY) müteşekkil eksenin aralarına İtalya, Filistin ve Ürdün'ü de alarak 14 Ocak'ta Kahire'de sözde kıyıdaş ülkeler arasında iş birliğini arttırmak ve istikrarlı bir bölgesel pazar oluşmasını sağlamak için Doğu Akdeniz Gaz Forumu'nu kuracağı açıklanmıştır. Her ne kadar Mısır enerji bakanı yaptığı açıklamada forumun tüm kıyıdaş ülkelere açık olduğunu ifade etse de Türkiye ile birlikte KKTC, Libya, Suriye ve Lübnan'ın da foruma davet edilmemiş olması asıl niyetin farklı olabileceğini düşündürmüştür.³ Keza özellikle İsrail medyasında çıkan bazı haberler ve yorumlar da işin aslının açıklanandan farklı olduğunu göstermiştir. Bu haberlere göre forum Türkiye'yi Doğu Akdeniz'de yalnız bırakarak denklemin dışında tutmayı hedeflemektedir.⁴

Türkiye bu gelişmeye en üst perdeden tepki göstererek bu gibi girişimlerin kendisini Doğu Akdeniz'deki hak ve menfaatlerinin korumaktan alıkoymayacağını dile getirmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan yaptığı bir konuşmada "Türkiye'yi adeta denize ayak basamaya-
cak hale getirmeyi amaçlayan çabalara asla izin vermeyeceğiz. Aynı şekilde Doğu Akdeniz'deki doğal kaynakların ülkemiz ve KKTC

³ İsmail Numan Telci, "Doğu Akdeniz'de Enerji Rekabetinin Geleceği", *Star*, 26 Ocak 2019.

⁴ "Eastern Mediterranean Countries to Form Regional Gas Market", *Jerusalem Post*, 14 Ocak 2019.

dıŐlanarak adeta gasp edilmesine yönelik girişimleri kesinlikle kabul etmeyeceğiz”⁵ diyerek hem bahse konu ũlkelerin niyetlerinin farkında olduklarını hem de Tũrkiye’nin pozisyonunu deklare etmiştir.

Tũrkiye ile İsrail arasında 2019’da yaşanan krizlerin pek çoğu giriş bŕlŕmŕnde de belirtildiği gibi iki ũlkede gerçekteŐen seçimlerden kaynaklanmıştır. Özellikle İsrail tarafında yıl boyunca sŕren seçim atmosferi, Tũrkiye karşıtlığının zirve yapmasına yol açmıştır. Buna mukabil iktidarından muhalefete tŕm partilerin ve siyasi liderlerin hem oylarını konsolide etmek hem de yeni oy kazanmak için Tũrkiye konusunu bir kaldıraç olarak kullandıkları gŕrŕlmŕŐtŕ. Tũrkiye’deki yerel seçimlerde AK Parti’nin bŕyŕkŐehirleri kaybetmesini kendi muhalefetine “Hiçbir Şey imkansız değil, Tũrkiye’de Erdoğan yenilebiliyorsa burada Netanyahu da yenilebilir” spotuyla sunan İsrail gazeteleri⁶ aslında kendi sistemlerini eleŐtirdiklerini zannederken Tũrkiye’de işleyen demokrasiyi ŕvmŕŐtŕ. Ancak gerçekten de medyanın eleŐtirdiĐi kadar olsa gerek ki yıl içerisinde seçimlerin iki kez tekrarlanmasına rağmen hem mevcut seçim sistemi hem de siyasi partiler arasındaki gŕrŕŐ ayrılıkları nedeniyle taraflar Mecliste çoğunluğu sağlayacak sayıya ulaŐamamıŐ ve yeni hŕkŕmet beklentisi Nisan 2020’de tekrarlanacak ũçŕncŕ seçime kalmıştır.

Seçim sŕresinin bir tŕrlŕ nihayete erdirilememesi siyasetçilerdeki rasyonaltenin de kaybolmasına yol açmıştır. Zira Nisan’da ittifak eden partiler Eylŕl’de rakip olurken ŕnce birbirine karşı yarıŐan partilerin sonuç alamayınca bir sonraki seçime birleŐerek girdikleri gŕrŕlmŕŐtŕ. Bŕylesine bir trafiğin yaşandığı ortamda Tũrkiye pek çok kez seçim propagandasına alet edilmiştir. Bunlardan en çarpıcı olanı ise Netanyahu’nun 2018’de kabul edilen ırkçı Yahudi Ulus Devlet Kanunu’na dair sŕzlerini Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın eleŐtirmesi ũze-

⁵ “Doğu Akdeniz’deki Doğalgaz Rezervleri İsrail’in Arap KomŐuları ile İlişkilerini Nasıl Etkiledi?”, Euronews Tũrkçe, 25 Ocak 2019.

⁶ “Istanbul’s Message for the Israeli Oppositon”, *Jerusalem Post*, 28 Haziran 2019.

rine yaşanan gerilim olmuştur. Keza Netanyahu kanunu savunurken daha önce iddia edilen aksine sözde bölgenin yegane demokrasisi olan İsrail'in "tüm vatandaşlarının eşit olmadığını ve İsrail'in sadece Yahudi vatandaşlarına ait olduğunu" söylemesi üzerine⁷ Netanyahu'yu "hırsız ve zalim" diye eleştiren Erdoğan'ı, Netanyahu'nun da "diktatör" şeklinde suçlaması üzerine bir söz düellosu başlamıştır.⁸ Netanyahu'nun sözleri üzerine sosyal medya hesabından bir açıklama yapan Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü İbrahim Kalın da, Netanyahu'yu kendi yaptıklarını gizlemek için Erdoğan'a saldırmakla suçlamıştır.⁹

Benzer bir sataşma da Netanyahu'nun oğlunun yine sosyal medyada İstanbul'un adını Bizans İmparatorluğu'nun başkenti "Konstantinopol" olarak zikretmesi üzerine yaşanmıştır. Yair Netanyahu'nun bu sözleri üzerine Cumhurbaşkanı Erdoğan yaptığı bir konuşmada İsrail başbakanına çağrıda bulunarak "oğlunun kulaklarını çekerek terbiye vermesini" istemiştir. Türkiye'ye karşı saygısızlığa devam etmesi halinde kendisinin onu başka türlü eğiteceğini söyleyen Erdoğan'ın sözlerine ise cevap verilmemiştir.¹⁰

İsrail'de Türkiye'nin olumsuz şekilde gündeme geldiği bir diğer konu ise Mavi Beyaz ittifakı lideri Benny Gantz'ın Nisan seçimleri öncesinde verdiği bir mülakatta "eğer seçimi Netanyahu kazanırsa İsrail'de de Türkiye benzeri bir yönetimin kurulacağı ve başbakanın artık yargılanamaz olacağı" şeklindeki talihsiz sözleri olmuştur.¹¹

⁷ "Israel is the Only Democracy in the Middle East? Netanyahu's Comments Have Shattered That Illusion", *The Independent*, 11 Mart 2019.

⁸ "Turkey's Erdogan Calls Netanyahu a 'Tyrant' Who 'Slaughters' Children", *Times of Israel*, 13 Mart 2019.

⁹ "Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü Kalın'dan Netanyahu'ya Tepki: Yalanlar ve Baskı Suçlarının Gizlemeyecek", Anadolu Ajansı, 13 Mart 2019.

¹⁰ "Erdogan Tells Netanyahu to Twist Son's Ear for Calling Istanbul 'Constantinople'", *Times of Israel*, 17 Mart 2019.

¹¹ "Benny Gantz to ToI: Future of Israel as a Democracy is at Stake in This Election", *Times of Israel*, 3 Nisan 2019.

Yaşanan tüm bu gerginliklere rağmen Türkiye her fırsatta ve farklı zeminlerde Filistinlilere ve Mescid-i Aksa'ya yönelik desteğini sürdürmeye devam etmiştir. Bunlardan biri de Mart'ın son haftasında ABD'de icra edilen AIPAC'in yıllık toplantısında bazı ülkelerin elçiliklerini Kudüs'e taşıyacaklarına dair sözlerine gösterilen tepkidir. Türkiye Dışışleri Bakanlığı tarafından yapılan konuyla ilgili yapılan açıklamada ilgili ülkeler bu gibi provokatif eylemlerden uzak durmaları ve uluslararası hukuka riayet etmeleri hususunda uyarılmıştır.¹² Ayrıca Filistinlilere yönelik desteğini devamlı surette gösteren Cumhurbaşkanı Erdoğan Nisan seçimleri öncesinde İsrail Parlamentosunda Filistinli Arapları temsil eden Birleşik Listesi'nden bazı milletvekillerini İstanbul'da kabul ederek hem Filistin'e ve Filistinlilere desteğini tekrarlamış hem de bir önceki dönemde Mecliste görüşülerek kabul edilen Yahudi Ulus Devlet Kanunu'na karşı göstermiş oldukları onurlu duruştan dolayı onları tebrik etmiştir.¹³

İsrail'de yılın ilk seçiminin tamamlanmasına rağmen hala hükümetin kurulamadığı ve İsrail'in hala seçilmemiş bir başbakan tarafından yönetildiği bir dönem olan Mayıs içerisinde İsrail ordusunun gerçekleştirdiği hukuksuz bir eylem yine tarafları karşı karşıya getirmiştir. Zira İsrail hava kuvvetlerinin Gazze'ye yönelik düzenlediği hava saldırısında Anadolu Ajansı'nın bulunduğu binayı da bombalayarak büyük hasara yol açmasına Türkiye çok sert tepki göstermiştir. Tel Aviv'i kınayan Türkiye uluslararası toplumu da İsrail'e karşı yaptırım uygulamaya davet etmiştir.¹⁴

¹² "Türkiye'den İsrail Lobisinin Toplantısındaki Kudüs Açıklamalarına Tepki", Anadolu Ajansı, 25 Mart 2019.

¹³ "President Erdoğan Receives Arab Members of the Israeli Parliament", TCCB, 2 Şubat 2019, <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/101787/president-erdogan-receives-arab-members-of-the-israeli-parliament>, (Erişim tarihi: 23 Şubat 2020).

¹⁴ "Turkey Slams Israel for Attack on Its News Agency Office - Calls for International Action", *Haaretz*, 5 Mayıs 2019.

Türkiye bununla birlikte ABD yönetiminin sürdürdüğü sözde Yüzyılın Anlaşması’nın ekonomik ayağını oluşturmak üzere Bahreyn’in başkenti Manama’da 25-26 Haziran arasında icra edilen “Refah için Barış” çalıştayına katılmama kararı alan Filistin yönetimine¹⁵ de tam destek vermiştir.¹⁶ Filistin-İsrail sorununun sadece ekonomik mülahazalarla çözülemeyeceğini düşünen Türkiye bu konuda diğer Arap ülkelerine de çağrıda bulunarak Filistinlilerin desteklenmesini talep etmiştir.¹⁷ Türkiye aynı desteği İsrail’in Mescid-i Aksa’nın statüsünü değiştirmeye yönelik girişimleri söz konusu olduğunda da göstermiştir. Ağustos’ta İsrail Kamu Güvenliği Bakanı Gilad Erdan’ın Mescid-i Aksa’yı “tapınak tepesi” diye nitelendirerek Rahmet Kapısı’nda bulunan mescidin kullanılmasına izin vermeyeceklerini açıklaması üzerine duruma tepki gösteren Türkiye, Dışişleri Bakanlığı tarafından yayımlanan bildiriyle İsrail’i kınamış ve İsrail makamlarını işgal altındaki Filistin topraklarında yasa dışı faaliyetlerde bulunmamaları konusunda uyarmıştır.¹⁸

İsrail’de 17 Eylül’de tekrarlanan seçimlerde de hiçbir tarafın gerekli çoğunluğu sağlayamaması üzerine iç siyasete yoğunlaşan gündemde Türkiye’ye yönelik hasmane tutumda bir azalma gözlenirken Türkiye’nin 9 Ekim itibarıyla başlatmış olduğu Barış Pınarı Harekatı (BPH) İsrail’deki Türkiye karşıtı damarı tetiklemiştir. Yom Kippur bayramı münasebetiyle harekate geç reaksiyon gösteren İsrail’den ilk resmi tepki 10 Ekim’de konuşan Netanyahu’dan

¹⁵ “Palestinians reject US Economic Peace Summit in Bahrain, Say They Won’t Attend”, *Times of Israel*, 20 Mayıs 2019.

¹⁶ “Başarısız Olmaya Mahkum Bir Plan: Yüzyılın Anlaşması ve Bahreyn Zirvesi”, *Star*, 30 Haziran 2019.

¹⁷ “FKÖ Yürütme Kurulu Üyesi Mecdelani: Türkiye’nin Filistin Meselesindeki Tutumundan Memnunuz”, *Anadolu Ajansı*, 11 Haziran 2019.

¹⁸ “No.246, 15 Ağustos 2019, Mescid-i Aksa’nın Statüsü Hakkında”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/no_246_-mescid-i-aksa-nin-statusu-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 2 Şubat 2020).

gelmiştir. Konuşmasında Türkiye'nin hareketini şiddetle kınadığını belirten Netanyahu, Türkiye'yi Kürtlere karşı etnik temizlik yapmaması konusunda uyarmıştır.¹⁹ Akabinde Türkiye'ye yönelik İsrail merkezli büyük bir karalama operasyonu başlatılmıştır. Özellikle ABD'deki İsrail lobisi, medyası ve sözde düşünce kuruluşlarının etkin olduğu bu safhada hem Amerikan yönetimi nezdinde Türkiye'nin hareketini durması için baskı oluşturulmak istenmiş hem de Türkiye'ye karşı uluslararası bir yaptırım uygulanması için de yalan haberler servis edilmiştir.²⁰ Amerikan ABC televizyonunda Türkiye'nin Kürtleri bombalaması olarak servis edilen görüntülerin sahte çıkması²¹ ve *Jerusalem Post*'ta yayımlanan "Altı Yıllık Emek Altı Günde Boşa Gitti"²² başlıklı bir yazı İsrail'in terör örgütü PKK/PYD/YPG'ye verdiği desteğin ispatı şeklinde yorumlanmıştır.

İki ülke arasındaki yılın son meydan okuma ise 28 Kasım'da Türkiye'nin Libya'nın meşru hükümeti ile imzaladığı "Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılması Mutabakatı" sonrasında yaşanmıştır. Bu anlaşmanın ilgili tarafların yetkili mercilerince onaylanıp BM'ye gönderilmesi sonrası Türkiye'nin güneybatı ucundan Libya'ya uzanan bir hattın fiilen Doğu Akdeniz'i ikiye bölmesi, İsrail'in Yunanistan, GKRY ve İtalya ile yapmayı planladığı Doğu Akdeniz boru hattını (EastMed pipeline) imkansız hale getirmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın verdiği bir demeçte Libya ile yapılan anlaşma gibi deniz sınırlarının belirlenmesine dair anlaşmaların GKRY

¹⁹ "PM Netanyahu: Israel Strongly Condemns the Turkish Invasion of the Kurdish Areas in Syria", İsrail Başbakanlık Ofisi, https://www.gov.il/en/departments/news/spoke_turkey101019, (Erişim tarihi: 2 Şubat 2020).

²⁰ Haydar Oruç, "İsrail Neden Rahatsız?", *Kriter*, Yıl: 4, Sayı: 40, (Kasım 2019), s. 60-62.

²¹ "ABC Apologizes for Mistaking Kentucky Gun Range Video for Turkish Bombing of Syria", FOX News, 14 Ekim 2019.

²² "Six Years of Work Destroyed in Six Days: The Collapse of Eastern Syria", *Jerusalem Post*, 15 Ekim 2019.

hariç bütün ülkelerle yapılabileceğini açıklamasından sonra İsrail Dışişleri Bakanı Yisrael Katz da yaptığı açıklamada “bu anlaşmaya karşı olduklarını ancak bunu engellemek için savaş gemilerini göndermeyeceklerini” ifade etmiştir.²³ Bu gelişmeler üzerine medyaya yansıyan bazı haberlerde Ankara ile Tel Aviv arasında alt seviyelerde de olsa bazı görüşmelerin başladığı ve İsrail tarafının boru hattı konusunda ciddi olunması halinde müzakereye açık olduğunu Türk tarafına bildirdiğine yer verilmiştir.²⁴

TÜRKİYE-FİLİSTİN İLİŞKİLERİ

2019’u ABD’nin sözde Yüzyılın Anlaşması planını hayata geçirme baskıları ve İsrail’de yıl içerisinde iki kez tekrarlanan seçimler nedeniyle siyaset kurumunun sorumsuz davranışlarından kaynaklanan ortam yüzünden çok sıkıntılı geçiren Filistin yönetimi ve halkına Türkiye’nin vermiş olduğu destek önceki yıllarda olduğu gibi devam etmiştir. Bu kapsamda Türkiye, Filistin’in 2012’den beri devam eden BM’deki üye olmayan gözlemci devlet statüsünden tam üye statüsüne geçebilmesi için yaptığı başvuruyu ABD’nin veto ihtimaline rağmen desteklemiş ancak İsrail’in de telkinleriyle ABD’nin kararı veto etmesiyle girişim başarısızlığa uğramıştır.²⁵

Buna rağmen konunun uluslararasılaştırılması konusunda ısrarcı olan Türkiye ve Filistin, İsrail’in Büyük Dönüş Yürüyüşü’ne katılanlara yönelik uygulamış olduğu şiddet ve orantısız güç politikası yüzünden BM İnsan Hakları Konseyi tarafından olayın soruşturulması için bağımsız bir komisyon kurulmasını sağlamıştır. Bahse konu komisyon Şubat 2019 sonu itibarıyla raporunu bitire-

²³ “Israel Opposes Turkey-Libya Maritime Border Accord”, Reuters, 23 Aralık 2019.

²⁴ “İsrail’in Türkiye ile Doğal Gaz Hattı Müzakerelerine Açık Olduğu İddiası”, Euronews Türkçe, 17 Aralık 2019.

²⁵ “Israel Blocks PA Bid to Gain Full Membership at UN”, *Jewish Press*, 7 Ocak 2017.

rek konseye sunmuştur. Raporda İsrail'in 2018'deki olaylarda silahsız sivil göstericilere gerçek mermiyle müdahale ettiği; engelli, yaşlı ve çocuklar gibi hassas gruplarla sağlık görevlileri ve basın mensupları gibi hedef alınması yasaklanmış kişileri hedef alarak insan hakları ihlali yaptığına hükmedilmiştir. ²⁶ Rapora istinaden konu BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliğinin 25 Şubat ile 22 Mart'ta yapılan 40. olağan oturumunda ele alınmıştır. Konseyde gözlemci statüsünde bulunan Türkiye adına kurula hitap eden Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun konuşmasının kurulda İsrail aleyhinde alınan kararlarda etkili olduğu değerlendirilmektedir.²⁷

Ayrıca Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Filistin'in İsrail Konsolosluğu tarafından tertip edilen Avrupa ülkelerinde görevli Filistin Büyükelçileri Toplantısına, Filistin Dışişleri Bakanı Riyad Maliki ile birlikte katılarak Filistinli büyükelçilere hitap etmiştir. Konuşmasında Türkiye'nin desteğini yineleyen Çavuşoğlu her türlü sınamaya rağmen Türkiye-Filistin ilişkilerinin sorunsuz devam ettiğini ifade etmiştir.²⁸ Bakan Çavuşoğlu 23-25 Ekim arasında Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de düzenlenen 18. Bağlantısızlar Hareketi Zirvesi'ne katılarak burada Filistin konulu bakanlar toplantısına iştirak etmiş ve yaptığı konuşmada Filistin'in bir devlet olarak tanınması için daha fazla gayret gösterilmesi gerektiğini belirtmiştir.²⁹

²⁶ "Report of the Independent International Commission of Inquiry on the Protests in the Occupied Palestinian Territory, HRC/40/74", BM İnsan Hakları Konseyi, <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/CoIOPT/Pages/OPT.aspx>, (Erişim tarihi: 2 Şubat 2020).

²⁷ "BM İnsan Hakları Konseyi'nin 40. Oturumuna İsrail'e Tepki Damga Vurdu", Anadolu Ajansı, 23 Mart 2019.

²⁸ "Dışişleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu'nun Avrupa Ülkelerinde Görevli Filistin Büyükelçileri Toplantısında Yaptığı Konuşma", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 3 Mart 2019, <http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-avrupa-ulkelerinde-gorevli-filistin-buyukelcileri-toplantısında-yaptığı-konusma.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 2 Şubat 2020).

²⁹ "Sayın Bakanımızın Azerbaycan'da Düzenlenen 18. Bağlantısızlar Hareketi Zirvesine Katılmak Üzere Bakü'yü Ziyareti", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 23-25 Ekim 2019, <http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-baku-yu-ziyareti-23-10-2019.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 2 Şubat 2020).

Türkiye’nin Filistin’e desteğinin en somut göstergelerinden biri de 1997’den beri El Halil Uluslararası Geçici Mevcudiyeti (Temporary International Presence in Hebron, TIPH) içerisinde yer alan çok taraflı gözlem gücünde düzenli olarak asker bulundurmasıdır. 1994’te dönemin aşırı milliyetçi ve muhafazakar partisi Kach’ın bir aktivisti tarafından burada bulunan Hz. İbrahim Camii’ne yapılan saldırıda 29 Filistinlinin hayatını kaybetmesi üzerine BM tarafından alınan bir kararla oluşturulan bu gözlem gücü, El Halil’deki bazı kültürel varlıklarda hak iddia eden radikal Yahudi yerleşimcilerin benzeri saldırılarını önlemek üzere tesis edilmiştir. Türkiye’nin yanı sıra İtalya, Norveç, İsviçre ve İsveçli personelden müteşekkil 64 kişinin yer aldığı bu gücün görev süresi Ocak sonu itibarıyla dolmuş olup Batı Şeria’yı işgal altında tutan İsrail yönetimi tarafından süre uzatımı yapılması beklenmiştir. Ancak İsrail yönetimi bu gücün yanlı bir tutum sergilediğini ileri sürerek süre uzatımı yapmamış ve burada görevli personelin sınır dışı edileceğini açıklamıştır.³⁰

Burada konuşlu gözlem gücünün İsrail’in uygulamış olduğu orantısız güç kullanma vakalarını ve insan hakları ihlallerini raporlayıp BM’ye bildirmesi nedeniyle BM kurumları nezdinde İsrail aleyhinde alınan kararlarda çok etkili olduğu düşünülmekte ve bu durum İsrail yönetimini rahatsız etmektedir.³¹ Karar üzerine bir açıklama yapan Filistin yönetimi bu kararın Yahudi yerleşimcilerin buradaki Filistinlilere tekrar saldırması için yeşil ışık mahiyetinde olduğunu ifade ederek ilgili ülkeleri İsrail’e karşı tepki göstermeye çağırmıştır. Bunun üzerine karara tepki gösteren Türkiye, İsrail

³⁰ “UN Urges Protection of Palestinians as Israel ends Observer Force”, Aljazeera, 2 Şubat 2019.

³¹ “Israel’s Termination of the Temporary International Presence in Hebron”, IMEMC News, 3 Mart 2019.

yönetiminden bu kararı geri almasını talep etmiş ve konuyu BM gündemine taşımıştır.³²

Türkiye'nin Filistin yönetimine verdiği bir diğer destek te Muhammed Dahlan hakkında verilen yakalama kararı olmuştur.³³ Yaser Arafat'ın ölümüyle ilişkilendirilen ve bu sebeple ülkeden kaçarak BAE'ye yerleşen Dahlan'ın aradan geçen süre zarfında Körfez ülkelerinin karanlık işlerini yaptığı ileri sürülmüştür. Filistin iç siyasetine müdahil olma çabaları ve Mahmud Abbas'ın yönetimden indirilmesine yönelik girişimler nedeniyle hakkında soruşturmalar yürütülen Dahlan'ın 15 Temmuz hain darbe girişiminde de rol oynamış olabileceğine dair bazı delillerin ortaya çıkması üzerine Türkiye, Dahlan'ı terörden arananlar listesine alarak hakkında uluslararası yakalama kararı çıkarmıştır.³⁴

Filistinlilerin bu yıl içerisinde yüzleşmek durumunda kaldıkları bir diğer konu ise ABD'nin Kudüs'te bulunan Filistin konsoloslughunu kapatarak diplomatik hizmetlerin 2018'de açılan İsrail elçiliğinde verileceğine dair kararı olmuştur.³⁵ Bu karar ile ABD yönetimi Filistin'in bir devlet olarak var olma mücadelesine bir darbe daha vurarak Filistinlileri diplomatik işlemler için İsrail elçiliğine gitmek zorunda bırakmıştır. Karardan duyduğu rahatsızlığı dile getiren Türkiye ise tepkisini ABD'nin İsrail Büyükelçiliğine gitmek durumunda kalacak bazı personelini çekerek göstermiştir. ABD'nin Filistin Başkonsolosluğu bünyesinde Filistin güvenlik güçlerine eği-

³² “No: 22, 1 Şubat 2019, İsrail'in El Halil Uluslararası Geçici Mevcudiyeti'ni (TIPH) Sonlandırması Hk.”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1 Şubat 2019, http://www.mfa.gov.tr/no_22_-israil-in-el-halil-uluslararasi-gecici-mevcudiyeti-ni-sonlandirmasi-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 2 Şubat 2020).

³³ Ahmed Komi, “Türkiye'nin Dahlan Kararı: Abbas Seçimlerden Önce Rakibinden Kurtulabilir mi?”, *Al Monitor*, 19 Aralık 2019.

³⁴ “Arap Dünyasındaki Karanlık İşlerin Adamı: Dahlan”, *Anadolu Ajansı*, 13 Aralık 2019.

³⁵ “ABD'nin Filistin'e Son Darbesi Kudüs Başkonsolosluğunu Kapatmak Oldu”, *Anadolu Ajansı*, 6 Mart 2019.

tim veren ancak buranın kapatılması nedeniyle yeni dönemde İsrail Büyükelçiliğinde görevine devam etmesi planlanan aralarında Kanadalı ve İngiliz uzmanların da bulunduğu eğitim birimindeki altı ülke de Türkiye'nin kararına uyararak yeni elçilik binasına gitmeyeceklerini açıklamışlardır.³⁶

Türkiye'nin Filistin'e yönelik politikasındaki kararlılık yukarıda sayılan olaylarla sabit olmasına rağmen yıl içerisinde Türkiye-Filistin ilişkilerine gölge düşürmeye matuf girişimler de ortaya çıkmıştır. Öncelikle yılın başında Kahire'de kurulacağı ilan edilen Doğu Akdeniz Gaz Forumu'na Filistin'in de katılacak olmasının açıklanması özellikle Türkiye'deki bazı kesimler tarafından Türkiye'ye rağmen Filistin'in böyle bir organizasyona katılacak olması sebebiyle eleştirilmiştir.³⁷ Ancak Türkiye soğukkanlılığını muhafaza ederek kardeş Filistin halkının da çıkarına olabilecek böylesine bir oluşuma girilmesine olumsuz tepki göstermemiş aksine kazan-kazan temelinde tüm kıyıdaş ülkelerin çıkarlarının gözetilmesi gerektiğini açıklamıştır.³⁸ Hatta İsrail'in Filistin'i yok sayan politikaları ve ABD'nin son dönemde artan baskıları nedeniyle artık dillendirilmeyen iki devletli çözüm yolunda olumlu bir katkı yapabileceği düşüncesiyle kararı Filistinliler için olumlu bulmuştur. Ancak nihayetinde Türkiye'nin içerisinde yer almayacağı bir oluşumun sonuç üretemeyeceğini ifade ederek tavrını ortaya koymuştur.³⁹

Bir diğer netameli konu da Türkiye'nin BPH nedeniyle Arap Birliği tarafından kınanması kararına Filistin'in de destek verdiği iddiası olmuştur. Türkiye'nin 9 Ekim'de hareket başlatmasından

³⁶ "Filistin Güvenlik Güçlerine Eğitim Veren Ülkelerden ABD'ye Konsolosluk Tepkisi", *Sabah*, 4 Mart 2019.

³⁷ İlgili haberler için bkz. "Akdeniz'de Filistin Şoku", *Sözcü*, 23 Eylül 2019, "Doğalgaz Forumunda Filistin bile Var, Türkiye Yok!", *Yeniçağ*, 23 Eylül 2019.

³⁸ "Doğu Akdeniz'de Türkiye'siz Bir Mutabakat Mümkün mü?", *Anadolu Ajansı*, 17 Ocak 2019.

³⁹ "Bakan Çavuşoğlu'ndan 'Doğu Akdeniz' Açıklaması", *CNN Türk*, 7 Mayıs 2019.

sonra Mısır yönetimi tarafından acil olarak toplantıya çağrılan Arap Birliği adına açıklama yapan Genel Sekreter Ahmet Ebu Gayt suçlamalarda bulunarak Türkiye'yi Suriye'nin egemenliğine müdahale etmekle itham etmiştir. Ancak Katar ve Somali'nin çekince koyması nedeniyle herhangi bir kararın alınmadığı toplantıda⁴⁰ Filistin'in Türkiye'nin yanında yer almadığı ileri sürülse de Filistin Dışışleri Bakanı Riyad Maliki tarafından yapılan açıklamada bu iddia kesin olarak reddedilmiştir.⁴¹

Türkiye'nin Filistin'e yönelik ekonomik yardımları 2019'da da devam etmiş olup bu kapsamda Türkiye ile Filistin arasında 2017'de imzalanmış olan 10 milyon dolar tutarındaki hibe anlaşmasının son bölümü olan 3,5 milyon dolar Ramazan ayı öncesinde Filistin yönetimine tevdi edilmiştir.⁴² Ayrıca TİKA tarafından 62 milyon dolar yatırımla Gazze'de yapımı tamamlanmış olan Filistin-Türkiye Dostluk Hastanesi'nin de gerekli izinlerin alınmasının ardından faaliyete geçirilmesi planlanmaktadır.⁴³ Bununla birlikte Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'nin katkılarıyla inşaatı tamamlanan ve doğrudan 5 bin, dolaylı olarak 15 bin kişiye istihdam sağlayacak olan Cenin Serbest Sanayi Bölgesi'nin de taraflar arasında yapılan anlaşmaya istinaden yakın zamanda faaliyete geçirilmesi planlanmaktadır.⁴⁴

⁴⁰ "Dışışleri Bakanlığı'ndan Arap Birliği Genel Sekreteri Ebu Gayt'a Sert Tepki", *Sabah*, 12 Ekim 2019.

⁴¹ "Filistin'den 'Barış Pınarı Harekatı'nı Kınadığı İddialarına' Yalanlama", *Anadolu Ajansı*, 10 Ekim 2019.

⁴² "No: 149, 24 Mayıs 2019, Filistin Devleti'ne Sağlanan Hibe Hk.", T.C. Dışışleri Bakanlığı, 24 Mayıs 2019, http://www.mfa.gov.tr/no_149_-filistin-e-saglanan-hibe-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 2 Şubat 2020).

⁴³ "Filistin Başbakanı: Gazze'deki Amerikan Hastanesine Karşı Türk Hastanesini Faaliyete Geçireceğiz", *NTV*, 9 Aralık 2019.

⁴⁴ "Türk Şirketi, Filistin'in Serbest Sanayi Bölgesini Faaliyete Geçirecek", *Anadolu Ajansı*, 18 Ekim 2019.

TÜRKİYE-ÜRDÜN İLİŞKİLERİ

Ürdün yıl içerisinde ABD'nin sözde Yüzyılın Anlaşması'nın somutlaşmaya başlaması ve bu anlaşmada kendi egemenliğine yönelik bazı tasarrufların bulunduğu iddia edilmesi nedeniyle büyük sorunlar yaşamıştır. Nüfusunun yarısı Filistinli olan ve BM'ye bağlı kamplarda yüksek oranlarda Filistinli ve Suriyeli mülteci barındıran Ürdün'ün, her türlü ekonomik sıkıntıya rağmen Filistinlilerin geleceğini ilgilendiren gelişmeler söz konusu olduğunda tarafsız kalması mümkün gözükmemektedir. Ayrıca Kudüs'teki Mescid-i Aksa'nın hamisi olması nedeniyle İsrail yönetiminin buranın statüsünü değiştirmeye dair söz ve eylemlerine doğrudan tepki göstermesi kaçınılmaz olmaktadır.⁴⁵

Bu koşullar altında sözde Amerikan yönetiminin kotardığı ancak neredeyse tamamen İsrail'in istek ve arzularının gözetildiği bir anlaşma metnine rağmen hem ABD hem de Körfez ülkeleri tarafından bu anlaşmayı kabul etmesi yönündeki baskıların karşılık bulmaması sonrası ülkede muhtelif olaylar patlak vermiştir. Halkın böyle bir anlaşmaya karşı olduğunu bilen Ürdün yönetimi de özellikle anlaşmanın ekonomik boyutunun masaya yatırıldığı Manama çalıştayına katılmak konusunda tereddüt yaşamıştır.⁴⁶ Hatta her ne kadar ABD'nin sözde Ortadoğu barış süreci özel temsilcisi olan Jason Greenblatt tarafından yalanlansa da⁴⁷ medyaya sızdırılan bazı haberlerde muhtemel bir Filistin-Ürdün federasyonundan bahsedilmeye başlanmıştır. Hatta yönetimin buna yanaşmaması halinde bir darbeye hanedanın devrilebileceği iddiaları bile ortaya atılmıştır. Bu gelişmeler üzerine

⁴⁵ "Jordan Rejects Any Change To Status Quo of Jerusalem", Middle East Monitor, 21 Mart 2019.

⁴⁶ "The Bahrain Conference", *Jordan Times*, 22 Mayıs 2019; "Ürdünlüler 'Yüzyılın Anlaşması'ndan Endişeli", Anadolu Ajansı, 21 Mayıs 2019.

⁴⁷ "Trump Peace Plan Doesn't Include Confederation with Jordan, Says Envoy Greenblatt", *Haaretz*, 24 Nisan 2019.

Kral Abdullah tedbiren bazı üst düzey ordu ve istihbarat yetkililerini görevden almak zorunda kalmıştır.⁴⁸ Benzer iddiaların hükümete de yöneltilmesi üzerine hükümet de istifa etmiş ve kral, mevcut Başbakan Ömer Rezzaz'ı yeniden hükümeti kurmakla görevlendirmiŐtir.⁴⁹

Türkiye bu süreçlerde Filistin'e olduğu gibi Ürdün'e de desteği ek-sik etmemiş ve hem siyasi hem de ekonomik olarak katkı sağlamaya çalışmıştır. Bu bağlamda hem Ürdün yönetimi hem de halkı nezdinde güvenilir bir ortak olarak görülmüştür.⁵⁰ Ürdün Kralı II. Abdullah ve eŐinin 2-3 Şubat arasında İstanbul'da bizzat Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından ağırlanması Türkiye-Ürdün ilişkileri açısından 2019'a iyi bir başlangıç yapıldığı şeklinde değerlendirilebilir. Çok samimi geçen görüşmede bölgesel gelişmelerin ve Filistin meselesinin ele alındığı bildirilmiştir.⁵¹ Akabinde Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu 28 Şubat 2019'da Londra'da gerçekteŐen "Ürdün'ün Ekonomik Büyümesi ve Fırsatlar: 2019 Londra Girişimi"ne iştirak ederek burada bir konuşma yapmıştır. Çavuşoğlu konuşmasında Türkiye'nin güvenlik ve istikrarına verdiği önemi vurgulayarak Ürdün yönetimi tarafından gerçekteŐtirilen siyasi ve ekonomik reformların desteklendiğini belirtmiştir. Ayrıca Ürdün Dışişleri Bakanı Ayman Safadi ile yapılan başa görüşmede bölgesel meseleler ele alınmıştır.⁵²

⁴⁸ "Jordanian King Sacks Intel Chief, Senior Officials Amid Reports of Plot", *Haaretz*, 2 Mayıs 2019.

⁴⁹ "Jordan's Prime Minister Asks Cabinet to Resign with Ramadan Protests on the Horizon", *Middle East Eye*, 8 Mayıs 2019.

⁵⁰ "Ürdün, Türkiye'yi Müttefik İŐtiyor", BİK, 1 Haziran 2019, <https://www.bik.gov.tr/urdun-turkiyeyi-muttefik-istiyor>, (Erişim tarihi: 2 Şubat 2020).

⁵¹ "Ürdün Kralı II. Abdullah'ın Ülkemizi Ziyareti", TCCB, 1 Şubat 2019, <https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari/365/101777/urdun-krali-ii-abdullah-in-ulkemizi-ziyareti>, (Erişim tarihi: 2 Şubat 2020).

⁵² "Sayın Bakanımızın 'Ürdün'ün Ekonomik Büyümesi ve Fırsatlar: 2019 Londra Girişimi' Başlıklı Konferansa Katılmak Üzere İngiltere'yi Ziyareti", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 28 Şubat 2019, <http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-londra-girisimi-2019-konferansina-katilimi.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 2 Şubat 2020).

Karşılıklı iyi ilişkiler kapsamında Ürdün Dışişleri Bakanı Safadi de Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı tarafından 5 Ağustos 2019'da İstanbul'da düzenlenen 11. Büyükelçiler Konferansı'na katılmıştır.⁵³ Dışişleri bakanları arasındaki yakın iş birliği yıl içerisinde artarak devam etmiş olup bir sonraki görüşme BM 74. Genel Kurulu vesilesiyle New York'ta gerçekleşmiştir. Burada bir araya gelen Türkiye, Ürdün, Irak ve Lübnan dışişleri bakanları dörtlü bir forum gerçekleştirerek bölgesel konuları ele almıştır.⁵⁴

İki ülke arasında 2019'da artan iş birliği 2018'de Ürdün tarafından askıya alınan Serbest Ticaret Anlaşması'nın (STA) yerine geçmesi de ortaya çıkan boşluğu doldurmak amacıyla, 1 Ekim'de Ankara'da Ticaret Bakan Ruhsar Pekcan ve Ürdün Sanayi, Ticaret ve Tedarik Bakanı Tarık Hammuri'nin katılımıyla "Türkiye-Ürdün Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması" imzalanmasını sağlamıştır.⁵⁵ İkili ticari ilişkilerin yeniden ivme kazanmasını teşvik etmek üzere bir çerçeve mahiyetinde olan bu anlaşma ile ayrıca iki ülke arasındaki Karma Ekonomik Komisyonun kurulması da öngörülmüştür. Konuk bakan da yaptığı konuşmada, STA'nın askıya alınmasının geride kaldığını ve artık geleceğe bakmak gerektiğini ifade etmiştir.⁵⁶

⁵³ "No: 232, Ürdün Dışişleri Bakanı Ayman Safadi'nin XI. Büyükelçiler Konferansı Kapsamında Ülkemizi Ziyareti Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 4 Ağustos 2019, http://www.mfa.gov.tr/no_232_-urdun-disisleri-bakaninin-ulkemizi-ziyareti-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 2 Şubat 2020).

⁵⁴ "Sayın Bakanımızın Birleşmiş Milletler 74. Genel Kurulu Toplantılarına Katılmak Üzere ABD'yi Ziyareti", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 24 Eylül 2019, <http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-74-uncu-bmgk-ne-katilimi-24-09-19.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 2 Şubat 2020).

⁵⁵ "Türkiye-Ürdün Arasında Ticari İş Birliği Anlaşması İmzalandı", Anadolu Ajansı, 1 Ekim 2019.

⁵⁶ "Türkiye-Ürdün Arasında Ticari İş Birliği Anlaşması İmzalandı", T.C. Ticaret Bakanlığı, 2 Ekim 2019, <https://ticaret.gov.tr/haberler/turkiye-urdun-arasinda-ticari-is-birligi-anlasmasi-imzalandi>, (Erişim tarihi: 2 Şubat 2020).

SONUÇ

Türkiye'nin 2019'da İsrail, Filistin ve Ürdün ile ilişkileri ABD yönetiminin kotardığı iddia edilen sözde Yüzyılın Anlaşması çerçevesinde şekillenmiştir. Son iki yıldır İsrail ile ilişkilerin tesisinde genel olarak bu anlaşmayla ortaya çıkacak yeni tabloda Filistinlilerin iki devletli çözüm temelindeki haklarının korunması noktasında gerginlik yaşanırken bu yıldan itibaren artık Suriye'nin kuzeyindeki PKK/PYD terör yapılanmasına verilen destek, Doğu Akdeniz'deki hidrokarbon kaynakların paylaşımında yaşanan rekabet ve Türkiye'nin uluslararası sistemde artan ağırlığına bağlı olarak bölgedeki Türkiye karşıtı diğer ülkelerle İsrail'in buna karşı bir güç dengesi kurma çabası belirleyici olmaya başlamıştır. Ortaya çıkan yeni bölgesel bloklaşmada İsrail ile karşı saflarda yer alan Türkiye en azından Filistin ve Ürdün'ün diğer tarafta kalmaması için gayret göstermiştir.

Türkiye'nin BPH esnasında büyük bir karalama kampanyası başlatan İsrail'in özellikle ABD Temsilciler Meclisi nezdinde etkili olduğu ancak bu mecralarda alınan Türkiye aleyhindeki kararların Ankara'yı yolundan döndüremediği görülmüştür. Türkiye ile tek başına mücadele etmesinin mümkün olmadığını bilen İsrail yönetimi, ABD'nin sayesinde bölgedeki Arap ülkelerini ve Doğu Akdeniz kıyıdaş ülkeleri safına çekmiş gibi gözükse de sadece Türkiye düşmanlığı üzerine kurgulanan bu yapı başarılı olamamıştır. Keza Türkiye Libya ile yaptığı deniz sınırları anlaşmasıyla paradigmayı tamamen değiştirerek bölgede Türkiyesiz bir denklem kurulamaya çağını göstermiştir. Yeni koşullar altında İsrail yönetiminin ülkede devam eden siyasi krizi de göz önünde bulundurarak daha rasyonel bir tutum sergilemesi elzemdir. ABD'de seçim sathına girilmesi ve başkan hakkında devam eden azil yargılaması nedeniyle şimdiye kadarki destekten yoksun kalacak İsrail'in artık hamlelerini yaparken Türkiye'nin hamlelerini de gözetmesi gerekecektir.

İsrail'in talepleri doğrultusunda ABD eliyle yeniden dizayn edilmeye çalışılan Ortadoğu coğrafyasındaki mevcudiyetlerini şimdiye kadar korumayı başaran Filistin ve Ürdün'ün bundan sonraki süreçte kaderlerinin birbirlerine bağlı olduğunu unutmadan ortak bir tavır sergilemeleri elzem hale gelmiştir. İsrail'de devam eden siyasi krizin avantaja çevrilmesi her iki ülke için de önem arz etmektedir. Zira bölgede olduğu kadar ABD'de de mevcut İsrail yönetiminden rahatsız olan çevreler olduğu unutulmamalıdır. İran tehdidiyle afyonlanmış, dini ve milli davalarını unutmuş görünen Arap ülkelelerinden medet ummak yerine bölgede oyun kurucu olarak ortaya çıkan Türkiye'nin safında yer almalarının kendi çıkarlarına olacağını da unutmamalıdır.

KRONOLOJİ

- 7 Ocak Filistin'in BM'ye tam üyelik için yaptığı başvuru ABD'nin vetosu nedeniyle Güvenlik Konseyinde reddedildi.
- 14 Ocak Mısır, İsrail, Yunanistan, GKRY, İtalya, Filistin ve Ürdün enerji bakanları Kahire'de yapılan basın toplantısı ile Doğu Akdeniz Gaz Forumu'nun kurulacağını duyurdu.
- 16 Ocak ABD'nin sözde Yüzyılın Anlaşması'nın taslağı olduğu iddia edilen bir metin İsrail *Hayom* gazetesi tarafından yayımlandı.
- 31 Ocak USAID, Filistin yönetimine yaptığı ekonomik yardımları durdurdu.
- 1 Şubat İşgal altındaki El Halil kentindeki Filistinlilerin korunması amacıyla yirmi iki yıl önce oluşturulan Temporary International Presence in Hebron (TIPH) isimli geçici BM varlığına İsrail tarafından son verildi.
- 2 Şubat Cumhurbaşkanı Erdoğan, İstanbul'da İsrail Parlamentosundaki Filistinli Arap milletvekillerini kabul etti.
- 14 Şubat ABD ve İsrail'in ortaklaşa organize ettiği "Ortadoğu'da Barış ve Güvenliğin Teşvik Edilmesi" temalı İran karşıtı toplantı Polonya'da icra edildi.
- 28 Şubat İsrail başsavcısı, Başbakan Netanyahu hakkında üç yolsuzluk dosyasından dolayı dava açılacağını açıkladı.

- 1 Mart BM İnsan Hakları Komisyonu, İsrail'in Gazze'deki Büyük Dönüş Yürüyüşü kapsamındaki gösterilere katılanlara karşı yapmış olduğu uygulamalar nedeniyle başlatılan soruşturmanın raporunu açıkladı. İsrail'in insan hakları ihlali yaptığı vurgulandı.
- 4 Mart ABD Doğu Kudüs'teki diplomatik temsilciliğini kapattı.
- 21 Mart Trump, Golan'ı İsrail toprağı olarak kabul ettiklerini açıkladı. Ürdün, Mescid-i Aksa'nın statüsünün değiştirilmesine izin verilmeyeceğini açıkladı.
- 9 Nisan İsrail'de erken seçimler yapıldı.
- 2 Mayıs Ürdün Kralı II. Abdullah darbe yapılacağı söylentileri üzerine üst düzey istihbarat ve ordu yetkililerini görevden aldı.
- 4 Mayıs İsrail, Anadolu Ajansı'nın Gazze'deki ofisinin bulunduğu binaya hava saldırısı düzenledi.
- 8 Mayıs Ürdün'de hükümet istifa etti.
- 20 Mayıs Filistin yönetimi Kushner'in sunduğu sözde barış planını reddetti.
- 30 Mayıs İsrail'de hükümet kurma girişimleri başarısızlıkla sonuçlandı. Eylül'de yeniden seçim kararı alındı.
- 8 Haziran ABD'nin Tel Aviv büyükelçisi İsrail'in Batı Şeria'yı ilhak etmesinin hakkı olduğunu ileri sürdü.
- 25-26 Haziran Sözde Yüzyılın Anlaşması'nın ekonomik ayağını oluşturan "Refah için Barış" konulu çalıştay Bahreyn'in başkenti Manama'da icra edildi.
- 17 Eylül İsrail'de erken seçimler yenilendi. Cumhurbaşkanı Erdoğan BM Genel Kurulunda yaptığı konuşmasında İsrail'i sınırlarını devamlı arttırmakla suçladı.
- 10 Ekim Netanyahu, Türkiye'nin gerçekleştirdiği BPH'yi kınadı.
- 21 Kasım İsrail'de hükümet kurma çalışmaları başarısızla sonuçlandı.
- 11 Aralık 2 Mart 2020'de yeniden seçim yapılması kararı alındı.
- 23 Aralık İsrail Dışişleri Bakanı Katz, Türkiye ile Libya arasındaki deniz yetki alanlarının sınırlandırılması anlaşmasına karşı olduklarını açıkladı.

TÜRKİYE'NİN ABD POLİTİKASI 2019

KILIÇ BUĞRA KANAT

Doç. Dr., SETA DC Araştırma Direktörü

GİRİŞ

2019 Türkiye-Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ilişkilerinde önemli dönüm noktalarının yaşandığı bir yıl olarak tarihe geçti. Özellikle Gezi Parkı Şiddet Eylemleri ve Mısır darbesinin yaşandığı, Suriye'de kimyasal silah kullanıldığı 2013 yazından itibaren bozulmaya başlayan ilişkilerde 2019 ilişkilerin biraz daha rayından çıktığı bir döneme dönüştü. Son birkaç yıldır ilişkilerin doğasını belirleyen S-400 ve YPG krizi 2019'da yeni bir dönemeçten geçerek ilişkilerde kolay düzelenmeyecek sorunları beraberinde getirdi. Dahası bu yıl içerisinde mevcut problemlerin de hiçbiri tam olarak çözülemedi. Halkbank konusunda sorun aynı şekilde devam ederken Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) elebaşı Gülen'in iadesi konusunda da herhangi bir gelişme yaşanmadı. Dahası ABD'nin özellikle İs-

rail-Filistin meselesindeki tavrının 2019'da da aynı şekilde devamı Türkiye-ABD ilişkilerinde yeni bir gerginlik konusu olarak ortaya çıktı. 2019'da gerek Kongre gerek Pentagonun Türkiye karşıtı tutumları bir yandan Türkiye'nin F-35 programından çıkarılması ve Türkiye ile ABD arasındaki savunma sanayii iş birliğini engellemek gibi sonuçlar ortaya çıkarırken öte yandan da Ermeni meselesi konusunda karar tasarılarının kabul edilmesi gibi gelişmelerin yaşanmasına sebep oldu. 2019 sona ererken ABD ile Türkiye arasındaki ilişkiler tarihinin en kötü anı sayılabilecek bir noktaya geldi. 2013'ten bu yana sürekli olarak ifade edilen en dip nokta 2019'da yeniden yaşandı. Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Başkan Trump arasındaki pozitif ilişki dahi ikili ilişkileri geldiği noktadan çıkarmaya tam olarak yetmedi.

TRUMP'IN SURIYE'DEN ÇEKİLME KARARI

Türkiye-ABD ilişkilerinin kritik eşiklerinden biri Aralık 2018'de Başkan Trump ile Cumhurbaşkanı Erdoğan arasında yapılan telefon görüşmesiydi. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Fırat'ın doğusuna yapılabilecek bir askeri müdahalenin sinyalini vermesinden hemen sonra gerçekleşen telefon görüşmesinde Trump beklenmedik bir şekilde ABD'nin Suriye'den çekileceğini açıkladı. Açıklama ABD iç politikasında çok ciddi bir tartışmayı beraberinde getirdi. Trump'ın kararı veriő şekli ABD'de Suriye konusunda sorumlu sayılan kesimlerce oldukça sert bir biçimde karşılandı. Önce Savunma Bakanı Mattis daha sonrasında DEAŞ ile Mücadeleden Sorumlu Özel Temsilci Brett McGurk görevlerinden istifa ettiklerini açıkladılar. Mattis her ne kadar kararın verililiő biçimine odaklansa da McGurk için sahada ABD'nin senelerdir beraber savaşmakta olduğu YPG güçlerinin terk edilmesi tam anlamıyla kabul edilemezdi. Pentagonun ve Trump karşıtı çevrelerin etkisiyle Amerikan medyası ve ABD Kongresi aynı anda bu konu hakkında oldukça sert bir karşı koyuő sergiledi.

Meselenin Türkiye-ABD ilişkilerini ilgilendiren yanının iki boyutu vardı. Birincisi birçoklarına göre Başkan Trump'ı Suriye'den çekilmek konusuna ikna eden Cumhurbaşkanı Erdoğan ile yaptığı telefon görüşmesi olmuştu. Dolayısıyla Türkiye ABD'nin Suriye'den çekilmesinden sorumlu hale gelmişti. İkincisi daha karışık bir denkleme dayanıyordu. Buna göre Türkiye ABD'yi Suriye'de bir operasyon ile tehdit ederek iki sonuca ulaşmaya çalışıyordu. Bir yandan Washington'ın YPG ile ilişkisine oldukça ciddi bir darbe vurarak ABD'nin bölgedeki kredibilite ve güvenilirliğine zarar veriyordu. Öte yandan yapılacak operasyonlarda direkt olarak YPG'yi hedef alarak ABD'nin senelerdir beraber çalıştığı partnerine ağır bir darbe vuruyor ve dolayısıyla da ABD'nin YPG'yi kullanarak mücadele etmeye çalıştığı DEAŞ ve benzeri grupların tamamen ortadan kalkmasını engelliyordu.

Bu atmosfer 2019'un ilk haftalarında Washington'da oldukça yaygın bir Türkiye karşıtlığını ortaya çıkardı. Kongre üyeleri yazdıkları mektup ve yolladıkları tweetlerde Türkiye'yi ABD'nin partnerlerine karşı mücadeleye girmekle suçladılar. Dahası yönetim içinde çekilme ve bu çekilmenin nasıl gerçekleşeceğiyle ilgili yaşanan fikir ayrılığı da Türkiye ile ilişkileri yakından etkilemeye başladı. Bunun en önemli örneklerinden biri, çekilme kararının hemen sonrasında ABD Ulusal Güvenlik Danışmanı John Bolton'un çekilmenin Türkiye ile koordine edilmesi konusunda yapacağı görüşmeler için Ankara'ya gelmesi öncesi yaşandı. Bolton bu gezinin hemen öncesinde ABD'nin Suriye'den çekilmesinin Türkiye'nin YPG'ye saldırmama şartına bağlı olduğu açıklamasını yaparak şimdye kadar Başkan Trump ile Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın görüşmelerinde daha önce hiç gündeme gelmemiş bir konuyu ortaya çıkarmış oldu.¹ Bu açıklama Ankara'da oldukça sert bir tepkiyle karşılandı. Cumhurbaşkanı

¹ Bianca Britton vd., "Turkey's Erdogan Slams Bolton, as Trump Position on Syria Shifts", CNN, 9 Ocak 2019.

nı Erdoğan Bolton ile yapacağı görüşmeyi bu açıklama sonrası iptal etti.² Dahası ikili ilişkileri daha da geren Başkan Trump'tan gelen birbirinden karışık mesajlardı. Suriye'den çekilme konusunda kendini bir an yalnız bulan Başkan Trump gelen tepkileri dengelemek isterken Türkiye'ye de YPG konusunda tehditler savurmaya başladı. Çekilme kararından birkaç hafta sonra attığı bir tweette YPG'ye saldırması halinde Türkiye'yi ekonomik olarak yok etmekle tehdit etti.³ Bu tweetin hemen sonrasında ise attığı bir başka tweette Türkiye ile ABD arasındaki ekonomik ilişkileri geliştirmek istediğini yazdı.⁴ Her ne kadar birçokları Trump'ın ilk tweetini ABD iç kamuoyu için ortaya koyulmuş bir pozisyon olarak görse de Washington'dan gelen mesajlarda görülen bu savrulmalar ikili ilişkiler için oldukça sıkıntılı bir atmosfer oluşturdu.

Bu açıklamalar ve mesajlar elbette Türkiye'de oldukça sert karşılık buldu. Cumhurbaşkanı Erdoğan Washington'dan farklı kaynaklardan sürekli olarak gelmekte olan Türkiye'yi uyaran ve karalayan açıklamalara her fırsatta oldukça sert tepkiler gösterdi. Özellikle Suriye'de Türkiye'nin bir terör örgütü olarak tanıdığı YPG'nin Kürtlerle özdeşleştirilmesi ve dahası Türkiye'nin Kürtleri öldürmek ve katletmeye çalışmakla suçlanmasının kabul edilemez olduğu ifade edildi. Bunun yanında Türk kamuoyu da Washington'ın farklı kurumlarıyla sergilediği bu YPG taraftarı tavrı sonrası ABD'ye oldukça karşıt bir tavır aldı. Türkiye'de kamuoyu uzun bir süredir ABD'nin YPG ile kurduğu ortaklıktan oldukça rahatsızdı. Bu ortaklığın Türkiye ile stratejik ilişkiyi tehdit eder bir hale gelmesi ikili ilişkilerin geleceğini oldukça sorunlu bir hale getirdi.

² Britton vd., "Turkey's Erdogan Slams Bolton, as Trump Position on Syria Shifts".

³ Thomas Gibbons-neff, "Trump Threatens to 'Devastate Turkey Economically' if It Attacks Kurds", *The New York Times*, 14 Ocak 2019.

⁴ Mohammad Zargham, "Trump: 'Great Potential' for Expanded U.S., Turkey Economic Development", Reuters, 14 Ocak 2019.

Bu süreç yaşanırken bir yandan da ABD’nin Ocak başında yaptığı resmi Patriot teklifi sonrası yeni bir tartışma başlamış oldu.⁵ Uzun süredir ABD ile Türkiye arasında yaşanan S-400 krizi ikili ilişkilerin savunma sanayii yönünü oldukça negatif bir şekilde etkilemekteydi. Özellikle CAATSA kapsamında Türkiye’ye yaptırım uygulanmasıyla ilgili durum ve Türkiye’nin F-35 programındaki yeriyle ilgili yapılan tartışmalar ikili ilişkilerdeki en önemli mayın tarlalarından biri haline gelmişti. Haberin yayılmasının hemen ardından birçok gözlemci bu teklifin iki ülke arasında uzun süredir yaşanan bu gerginliğin sonunu getirebileceğini iddia etmişti. Ancak resmi teklifin sunulmasından hemen sonra konunun o kadar kolay çözülemeyeceği görüldü. Buna göre ABD, Türkiye’ye Patriot satabileceğini ancak bunun ön şartı olarak da Türkiye’nin S-400 almaktan vazgeçmesi gerektiğini ortaya koyuyordu. Ankara bu ön şartı ilk andan itibaren kabul edilemez buldu. Ankara’daki yetkililer çok önceden beri Patriot sistemlerine ilgi duyduklarını ve almak istediklerini ancak bunun Türkiye’nin S-400 alımı ile ilişkilendirilmesinin kabul edilemez olduğunu ifade etti.

Aralık ve Ocak aylarında yaşanan Suriye temelli gerginlik iki ülke liderlerinin yaptığı bir telefon görüşmesiyle bir süreliğine sakinleşti. Ocak’ın son günlerinde yapılan telefon görüşmesinde liderler Suriye’den çekilme ve Türkiye’nin muhtemel operasyonu konusunda bir görüş birliğine vardılar. Buna göre Türkiye ve ABD askeri güçleri Suriye-Türkiye sınırında bir güvenli bölge için müzakerelere başlayacaktı. Bu çerçevede hedeflenen iki ülke güvenlik güçlerinin bu bölgede güvenliği sağlamak için ortak devriye seferlerine başlamasıydı.⁶ Her ne kadar birçokları için bu durum oldukça gerilen

⁵ “US Makes an Offer to Turkey for the Sale of Patriot Missiles - Turkey News”, *Hürriyet Daily News*, 3 Ocak 2019.

⁶ “Trump, Erdogan Discuss Syria, Boosting U.S.-Turkish Trade: White House”, Reuters, 20 Ocak 2019.

ilişkileri belirli bir sakinliğe kavuŐturmak için olumlu bir görüşme olarak değerlendirilse de Türkiye’de oldukça geniş bir kesim bu anlaşmaya oldukça temkinli yaklaştı. Cumhurbaşkanı Erdoğan uzlaŐmanın uygulanmaması durumunda Türkiye’nin tek tarafı olarak bölgeye müdahale etmekten çekinmeyeceğini ifade etti.⁷ özellikle Münbiç konusunda üzerinde anlaşılan yol haritasının uygulama safhasında yaŐananlar Türkiye’de ABD’ye güveni oldukça dip bir noktaya indirmiŐti. Dolayısıyla bu noktada ABD’nin ve özellikle Başkan Trump’ın verdiği sözlerden ziyade meselenin uygulanabilir olması Türkiye’yi daha fazla ilgilendiriyordu. Bu konuda müzakere sırasında ortaya çıkan meseleler bu uygulama sürecinin ne kadar sorunlu olabileceğini gözler önüne seriyordu. Örneğin bu güvenli bölgeyi kimin koruyacağıyla ilgili yaşanan tartışmalar uzun süre ikili ilişkilerin gündemi haline geldi.⁸ Bu konuda iki ülke arasında oldukça yoğun bir diplomasi trafiği başladı.⁹ Yapılan müzakereler sırasında Türkiye sürekli olarak güvenli bölgenin nc bir güç tarafından kontrol edilmesinin kabul edilemeyeceğinin altını çizdi.¹⁰

S-400 VE F-35 KRİZLERİ

S-400 meselesiyle bağlantılı olarak devam eden F-35 programından Türkiye’nin çıkarılması tartışması da aynı dönemde yeniden gündeme gelmeye başladı. 2018’in ortasında ABD Kongresi, sonrasında ise Pentagon Türkiye’nin F-35 programındaki rolüyle ilgili olumsuz açıklamalar yapmaya başlamıştı. nce 2018 yazın-

⁷ “Erdogan: Turkey Expects Syria ‘Safe Zone’ within Months”, Aljazeera, 25 Ocak 2019.

⁸ “Only Turkish Forces Should Be in Safe Zone in Northern Syria, Defense Minister Says”, *Daily Sabah*, 15 Şubat 2019.

⁹ “Trump Blocks Sale of F-35 Jets to Turkey over Increasing Relations with Russia”, *Middle East Monitor*, 21 Şubat 2019.

¹⁰ John Stonestreet, “Erdogan Says Turkey Must Have Control of Planned North Syria Safe Zone”, *Reuters*, 6 Mart 2019.

da Brunson meselesinin gündeme gelmesiyle ABD Kongresinin bazı üyeleri Brunson'ın salıverilmemesi durumunda Türkiye'ye verilecek F-35'lerin teslimatının askıya alınması konusunda açıklamalarda bulunmuştu. Daha sonrasında mesele daha da büyüyecek S-400 ile F-35 arasındaki ilişki üzerine yeni bir tartışma başladı. Buna göre bazı Kongre üyeleri Türkiye'nin Rusya'dan almayı planladığı S-400'lerin F-35'lerin güvenlik yapısını ne kadar tehdit edebileceği konusunda soruları gündeme getirmeye başladı. Kongrede alınan bir kararla bu meselenin Pentagona danışılması ve Pentagonun raporu doğrultusunda Türkiye'nin F-35 edinmesi konusunda uzlaşıldı. Pentagonun konuyla ilgili raporu, Türkiye'nin F-35 programındaki yeri için oldukça olumsuz bir şekilde gerçekleşti. Buna göre S-400'ler F-35'lere tehdit olmanın yanında ABD menşeli diğer stratejik silahlar için de tehdit teşkil ediyordu. Patriot konusunda da bir anlaşma sağlanamadıktan sonra Şubat'ta Başkan Trump Türkiye'ye F-35'lerin satılmasının önünü alan yasayı imzaladı.¹¹

Bu yasaya göre Türkiye'nin parasını ödemediği uçaklar dahil olmak üzere hiçbir F-35 Türkiye'ye teslim edilmeyecek ve Türkiye'nin F-35 programından çıkarılması için de çalışmalar başlayacaktı. Buna karşılık Ankara, imzalanan kanunun F-35 anlaşmasına aykırı olduğu görüşündeydi. Anlaşmada bir ülkenin hangi şartlarda F-35 programından çıkarılacağı belirtilmediği gibi, Türkiye şimdiye kadar program bünyesinde tüm sorumluluklarını yerine getiren bir ülkeydi. Savunma Bakanı Hulusi Akar bu imzanın sonrasında yaptığı açıklamalarda bu gelişmelere rağmen Kasım'da F-35 teslimatını beklediklerini ifade etmişti.¹² Cumhurbaşkanı Erdoğan da yaptığı açıklamalarda tekrar tekrar Türkiye'nin S-400 savunma sistemle-

¹¹ "Trump Blocks Sale of F-35 Jets to Turkey over Increasing Relations with Russia".

¹² "Delivery of F-35 Jets to Turkey Expected in November, Infrastructure Ready: Defense Minister", *Daily Sabah*, 14 Mart 2019.

rini almaktan vazgeçmeyeceğini belirtmeye devam etti.¹³ Bununla birlikte Cumhurbaşkanı Erdoğan yaptığı açıklamalarda Türkiye'nin programdan çıkarılmasının anlaşmalara aykırı olduğunu savunarak Türkiye'nin içinde olmayacağı bir F-35 programının teknik ve mali açıdan çökebileceğini ifade etti.¹⁴ ABD'nin bu tutumunu sıklıkla eleştiren Cumhurbaşkanı Erdoğan F-35'lerin eninde sonuna Türkiye'ye teslim edileceğini düşündüğünü ve Rusya ile de savunma sanayii iş birliğinin önümüzdeki dönemde devam edeceğini ifade etti.¹⁵ Bununla birlikte Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Başkan Trump ile yapılan telefon görüşmelerinde gündeme gelen ortak bir teknik grup oluşturularak S-400 ve F-35 arasındaki güvenlik probleminin çözülmeye çalışılması fikri yıl boyunca sürekli olarak Ankara tarafından gündeme getirildi.¹⁶

Türkiye tarafının yaptığı bu açıklamalar ve Ankara'nın ısrarlı ve yer yer yaratıcı çözüm arayışlarına karşı ABD tarafından yapılan açıklamalar birbirini tutmayan mesajlar içeriyordu. Washington'daki bir kısım yetkili yaşanan gerilim ve Türkiye'nin tepkilerine rağmen mevcut pozisyonlarında hiçbir esneklik göstermedi. Başkan Trump ile Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın üzerinde uzlaştığı teknik ekip kurma fikri Pentagondaki yetkililer tarafından reddedildi.¹⁷ Bununla birlikte Genelkurmay Başkanı Joseph Dunford yaptığı açıklamalarda S-400 ile F-35 programının aynı ülkede olması konusunda ABD'de hem

¹³ David Gauthier-Villars, "Erdogan Vows to Buy Russian Missiles Despite U.S. Warnings", *The Wall Street Journal*, 8 Nisan 2019.

¹⁴ Dominic Evans, "Erdogan Says F-35 Project Would Collapse without Turkey", Reuters, 30 Nisan 2019.

¹⁵ Diane Craft, "Turkey's Erdogan Says will Jointly Produce S-500s with Russia after Purchase of S-400s", Reuters, 18 Mayıs 2019.

¹⁶ "US Claims over 'S-400s against F-35' Invalid: Çavuşoğlu - Turkey News", *Hürriyet Daily News*, 16 Mayıs 2019.

¹⁷ Ben Wolfgang, "Pentagon: No Joint U.S.-Turkish Study Group on F-35, S-400 Missile System", *The Washington Times*, 3 Haziran 2019.

yasama hem de yürütmeyi ikna etmenin oldukça zor olacağını altını çizdi.¹⁸ Bunun hemen sonrasında Pentagon, Türkiye'ye F-35 ile ilgili teçhizatın verilmesinin durdurulduğunu açıklayarak bu konuda bir kez daha ağırlığını koymaya çalıştı.¹⁹ Bunu müteakip Türkiye'den pilotların F-35 eğitim programından çıkarıldığı da yine Pentagon tarafından açıklandı.²⁰ Trump ile Erdoğan'ın G20 toplantısında yapmayı planladıkları görüşmenin hemen öncesinde bu sefer de Savunma Bakanlığına vekalet eden Patrick Shanahan Savunma Bakanı Akar'a, Türkiye'nin S-400 alması durumunda F-35 programından çıkarılacağını bildiren bir mektup gönderdi. Bu mektubun basınla paylaşılması ve mektuptaki üslup zaten oldukça hassas olan ikili ilişkileri olumsuz etkileyen bir başka unsur olarak ortaya çıktı.²¹ Bu mektuba Savunma Bakanı Hulusi Akar'ın verdiği cevapta Shanahan'ın mektubunun tonu ve içeriğinden duyulan rahatsızlık belirtilerek iki ülke arasındaki mevcut sorunların diyalogla çözülmesi gerektiği vurgulandı.²² Pentagonun bu tutumu yeni Savunma Bakanı Mark Esper'in göreve başlamasından sonra da devam etti. Esper, NATO toplantısı sırasında Türkiye'nin S-400 alması durumunda F-35 programından çıkarılmasının yanında aynı zamanda ciddi ekonomik yaptırımlara da maruz kalabileceği tehdidinde bulundu.²³

¹⁸ Jonathan Oatis, "Top U.S. General Says S-400 Dispute with Turkey 'a Tough Issue'", Reuters, 21 Mart 2019.

¹⁹ Mike Stone, "U.S. Halts F-35 Equipment to Turkey, Protests Its Plans to Buy from Russia", Reuters, 2 Nisan 2019.

²⁰ "U.S. Stops Accepting Turkish Pilots to Train on F-35 Fighter Jets", *The Jerusalem Post*, 7 Haziran 2019.

²¹ "Turkey Says Shanahan Letter on F-35s Not in Line with Spirit of Alliance - Turkey News", *Hürriyet Daily News*, 12 Haziran 2019.

²² "Ankara Urges Dialogue in S-400 Letter to US - Turkey News", *Hürriyet Daily News*, 18 Haziran 2019.

²³ Phil Stewart, "No Sign of Progress at NATO in U.S.-Turkey Dispute over Russian Defenses", Reuters, 26 Haziran 2019.

Pentagon bu konuda Türkiye karşı pozisyonunda elbette yalnız değildi. Uzun süredir bu konuda tasarılar ve açıklamalar yayımlayan ABD Kongresi de bu tartışmaya en üst düzeyden müdahil olarak Türkiye'nin hem S-400 hem de F-35 uçaklarına aynı anda sahip olamayacağı yolunda açıklamalar yapmaya devam etti. Senatonun Dış İlişkiler ve Askeri Hizmetler komisyonlarının Demokrat ve Cumhuriyetçi liderleri ortak olarak kaleme aldıkları bir makalede Türkiye'ye seslenerek F-35 alınmak isteniyorsa S-400'lerden vazgeçilmesi gerektiğini deklare ettiler.²⁴ Buna karşın hem Başkan Trump hem Dışişleri Bakanı Pompeo yaptıkları açıklamalarda Türkiye ile bu konuda bir anlaşmaya varılabileceğini vurgulamaya devam ettiler.²⁵ Dahası yine Pentagon içinden bazı isimler Türkiye'nin Şimdiye kadar F-35 programının önemli bir ortağı olduğu ve programdan çıkarılmasının tedarik zincirinde olduğu ciddi sorunlar yaratabileceğini savunmaktaydı.²⁶ Yürütmedeki kilit isimlerde bu uzlaŐmacı tavrı gören Kongre üyeleri bunun üzerine daha agresif bir adım atarak Kongreye yeni bir karar tasarısı sundular. Sunulan bu karar tasarısında Türkiye'ye S-400 alınması durumunda F-35'lerin teslim edilmesinin yasaklanması öngörülmekteydi.²⁷ Bu tasarılar Kongrenin hem Senato hem de Temsilciler Meclisi kanadında gündeme geldi.²⁸ Bunun yanında Kongrenin alt kanadında geçirilen bir tasarıda Türkiye'nin S-400'leri alması sebebiyle F-35'lerin tesliminin engellenmesinin yanında CAATSA yaptırımlarının da uy-

²⁴ Jim Inhofe vd., "A U.S. Fighter Jet or a Russian Missile System. Not Both", *The New York Times*, 9 Nisan 2019.

²⁵ James Dalgleish, "Pompeo Says Confident of 'Path Forward' with Turkey over S-400 Dispute", Reuters, 4 Nisan 2019.

²⁶ Jon Harper, "Top Pentagon Official Says US Turkey Spat Could Cause Delays for F-35 Program", *National Defense*, 10 Mayıs 2019.

²⁷ Joe Gould, "Lawmakers Offer Bill to Block F-35 for Turkey", *Defense News*, 6 Mayıs 2019.

²⁸ "US Lawmakers Call for Scrapping Turkey's F-35 Purchases", Anadolu Agency, 16 Mayıs 2019.

gulanması istendi.²⁹ Arka arkaya çıkan bu tasarılar Kongrenin Türkiye konusunda geri adım atmayacağını ve herhangi bir uzlaşmaya açık olmadığını da göstergesiydi. Türkiye bu yaptırım tehditlerine karşı mütekabiliyet ilkesiyle ABD'ye karşı yaptırımlar uygulanabileceğini söyleyerek karşılık verdi.³⁰

S-400 ve F-35 meseleleri 2019 boyunca ikili ilişkileri germeye devam ederken iki tarafın üst düzey yetkilileri ise bu meselenin iki ülke ilişkilerini tamamen koparmaması için pozitif bir gündemde açıklamalar yapmaya devam etti. G20 zirvesinde Başkan Trump ile Cumhurbaşkanı Erdoğan arasında yapılan görüşme bu noktada önemli bir dönüm noktası oldu. Görüşme sonrası yapılan basın toplantısında Başkan Trump S-400 meselesinin oldukça karışık bir mesele olduğunu ve iki liderin sorunun çözümü için görüşmeler yaptığını vurguladı. Bunun yanında Trump Türkiye'ye daha önceki yönetimlerin hiç de adil davranmadığının altını çizdi. Trump'a göre Obama döneminde Türkiye'nin ısrarlarına rağmen Türkiye'ye Patriot satılmamış olması oldukça büyük bir hataydı.³¹ Cumhurbaşkanı Erdoğan da aynı basın toplantısında ABD'den S-400 ile ilgili bir yaptırım kararı beklemediğinin altını çizdi. Özellikle Shanahan'ın mektubu sonrası ilişkileri gerilen savunma bakanları da konu ile ilgili yaptıkları açıklamalarda iki ülkenin de NATO üyesi olmasının altını çizerken bu tip anlaşmazlıkların güvenlik iş birliğini tamamen ortadan kaldırmayacağını belirttiler.

Bunun yanında Başkan Trump ile Cumhurbaşkanı Erdoğan arasında yapılan görüşmelerde öne çıkan ticaret hacminin artırıl-

²⁹ "Turkey Condemns 'Nonbinding' US Congress Resolution - Turkey News", *Hürriyet Daily News*, 11 Haziran 2019.

³⁰ Jonathan Spicer, "Turkey Says Would Retaliate against U.S. Sanctions over Russian S-400s", Reuters, 14 Haziran 2019.

³¹ "Trump Said No US Sanctions over S-400: Erdoğan - Turkey News", *Hürriyet Daily News*, 29 Haziran 2019.

ması konusunda da iki ülke yöneticileri ciddi bazı adımlar atmaya başladılar. Karşılıklı ticaret hacmini 100 milyar dolara çıkarma konusundaki ilk adım ise iki ülkenin ticaret bakanlıkları arasında ortak bir çalışma grubu kurmak oldu.³²

Başkan Trump ile Cumhurbaşkanı Erdoğan arasında atılan olumlu adımlar ve açıklamalar tek başına ilişkilerin istikrarlı bir hale gelmesi için yeterli olmadı. Özellikle ABD Kongresinde Türkiye karşıtı hava yılın ikinci yarısından itibaren daha şiddetli bir şekilde artış göstermeye başladı. Kongre üyeleri ABD dış politikasında Türkiye ile ilişkileri etkileyebilecek bazı karar ve kanun tasarılarını arka arkaya gündeme almaya başladılar. Bu tasarıların en önemlileri arasında Doğu Akdeniz Güvenlik ve Ortaklık Paketi tasarısı bulunuyordu. Buna göre Kongre üyeleri ABD'nin yeni bir jeopolitik mücadele alanı haline gelen Doğu Akdeniz'de Yunanistan, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) ve İsrail ile bir ortaklık süreci başlatmasını talep ediyordu. Türkiye'ye karşı oldukça sert bir dil kullanılan tasarıda Ankara bölgedeki istikrarsızlaştırıcı bir güç olarak ifade edilmekteydi.³³

Temmuz'da S-400 parçalarının Türkiye'ye teslimatının başlaması ikili ilişkilerde gerilim yaratmakta olan bu meseleyi daha ciddi bir boyuta getirdi. Türkiye sürekli olarak S-400 konusunda herhangi bir değişikliğin yapılmayacağını söylemesine rağmen ABD'li yetkililer teslimatın başlamasına beklemedikleri bir olay gerçekleşmişçesine tepki verdiler. Medyaya sızdırılan haberlerde ABD yönetiminin Trump'ın onayına bir yaptırım paketi sunduğu belirtilmekteydi.³⁴ Savunma Bakanı Esper, S-400 teslimatının başlamasına dair bir soru-

³² Tuba Sahin, "Turkey, US Accelerate Works to Boost Trade: Minister", Anadolu Agency, 21 Nisan 2019.

³³ "Ankara Urges Dialogue in S-400 Letter to US - Turkey News".

³⁴ Nick Wadhams, "Trump Aids Pick Sanctions to Punish Turkey for Russian Missiles", Bloomberg, 13 Haziran 2019.

ya cevaben büyük bir hayal kırıklığı içinde olduğunu söyledi. Esper’e göre oldukça önemli bir NATO müttefiki olan Türkiye’nin Rusya’dan S-400’leri alması kabul edilemezdi.³⁵

Beyaz Sarayın yaptığı açıklama Trump’ın bu baskıların etkisinde kaldığını göstermekteydi. Açıklamada Türkiye’nin bir yandan resmi olarak F-35 programından çıkarıldığı belirtiliyor öte yandan da ABD için stratejik değeri vurgulanıyordu.³⁶ Türkiye’nin buna karşı yaptığı açıklama da oldukça sertti. Açıklamada Türkiye’nin F-35 programından çıkarılmasının anlaşılır bir sebebi olmadığına altı çiziliyor ve kararın F-35 konusunda yapılan anlaşmaya aykırı olduğu vurgulanıyordu. Bunun yanında S-400 sisteminin F-35’lere zarar vereceği düşüncesinin herhangi bir temelini olmadığı ve bu kararın stratejik ilişkilere zarar verebileceği söyleniyordu.³⁷

Bu süreçte ABD Kongresi bir kez daha proaktif davranarak Türkiye’ye karşı yaptırımların bir an önce başlatılması yolunda yönetime baskı yapmaya başladı. Bu süreçte uzun zamandan bu yana eşine rastlanmamış bir şekilde önemli bir gelişme yaşandı. Başkan Trump Senatodaki 46 Cumhuriyetçi senatörle görüşerek Türkiye’ye yaptırımın bu noktada uygulanmaması konusunda destek istedi. Basına yansıyan haberlere göre Trump müzakerelerin devam ettiğini ve Senatonun bu konuda kendisine güvenmesini istemişti. Ancak toplantıdan herhangi bir uzlaşma çıkmadı.³⁸

³⁵ Jeff Mason, “Trump Says ‘Not Fair’ That U.S. Can’t Sell F-35s to Turkey”, Reuters, 16 Temmuz 2019.

³⁶ “Statement by the Press Secretary”, Beyaz Saray, 17 Temmuz 2019, www.whitehouse.gov, (Erişim tarihi: 20 Mayıs 2020).

³⁷ Suzan Frazer, “Turkey Calls on US to Reverse Decision on F-35 Exclusion”, ABC News, 18 Temmuz 2019

³⁸ Carol E. Lee vd., “Trump Asks GOP Senators for ‘Flexibility’ on Turkey Sanctions”, NBC News, 24 Temmuz 2019.

GÜVENLİ BÖLGE TARTIŞMALARI VE TRUMP'IN "YENİDEN" SURİYE'DEN ÇEKİLME KARARI

Bunun yanında Ocak'ta başlayan güvenli bölgeyle ilgili tartışmalar yaz aylarında daha da gerginleşerek devam etti. İki ülke arasındaki müzakerelerin bu denli uzaması Türkiye tarafında ciddi bir rahatsızlığı beraberinde getirdi. Ankara'daki yetkililer yaptıkları açıklamalarda defalarca bu işin bu denli uzamasının yarattığı güven bunalımı konusunda Amerikalı muhataplarını uyardılar.³⁹ Cumhurbaşkanı Erdoğan Ağustos'un ilk haftasında yaptığı açıklamalarda Türkiye'nin bu konuda sabrının sonuna geldiğini ve kısa bir zaman içinde bir operasyon yapılabileceğini dile getirdi.⁴⁰ ABD yönetimindeki kilit isimler buna karşın bu tip tek taraflı bir operasyonun ABD tarafından engelleneceği konusunda sinyaller vermeye başladı. Bu isimlere göre yapılacak tek taraflı operasyon özellikle DEAŞ ile mücadele konusunda ciddi sorunlara yol açabilirdi.⁴¹

Bu karşılıklı restleşmelerin hemen sonrasında Ağustos'un başında aylardır üzerinde müzakere edilen güvenli bölge meselesinde bir uzlaşmaya varıldığı açıklandı. İlk etapta fazla bir detay verilmeden deklare edilen anlaşmaya göre iki ülke Türkiye-Suriye sınırında ortak devriye faaliyeti gerçekleştirecekleri bir plan üzerine uzlaşmaya varmışlardı.⁴² Buna göre Ankara tarafından "barış koridoru" olarak adlandırılan bu bölgede Türkiye ve ABD askerleri bulunacak ve bu

³⁹ "US Military Delegation to Visit Ankara to Continue Safe Zone Talks - Turkey News", *Hürriyet Daily News*, 2 Ağustos 2019.

⁴⁰ Souad Mekhennet ve Karen DeYoung, "U.S. Launches Last-Ditch Effort to Stop Turkish Invasion of Northeast Syria", *The Washington Post*, 4 Ağustos 2019.

⁴¹ Idrees Ali, "Any Turkish Incursion into Syria 'Unacceptable,' will Prevent It: Pentagon Chief", *Reuters*, 6 Ağustos 2019.

⁴² Carlotta Gall, "U.S. and Turkey Avoid Conflict by Agreeing on Buffer Zone in Syria", *The New York Times*, 7 Ağustos 2019.

askeri hareketlilik için de ortak bir hareket merkezi kurulacaktı.⁴³ Bunu takip eden günlerde ABD'den askeri bir heyet Şanlıurfa'ya gelerek Türk muhataplarıyla kurulacak ortak hareket merkezi üzerinde çalışmalar yapmaya başladı. Bu dönemde ABD yönetiminin Türkiye'den, YPG'nin üzerinde uzlaşılacak bölgenin güneyine çekilmesi için zaman istediği yolunda haberler yayımlanmaya başladı.

Ankara'nın bu taleplere yaklaşımı oldukça temkinliydi. Zira Münbiç özelinde benzer bir uzlaşmaya varılmış ancak ABD'nin özellikle sahadaki güçlerinin bu anlaşmayı uygulama konusunda gösterdiği isteksizlik anlaşmayı anlamsız hale getirmişti. Dahası ABD'ye Münbiç konusunda duyulan güvensizlik Münbiç yol haritasının uygulanamaması üzerine daha da kronikleşmişti. Bu kaygı en üst düzeyden oldukça açık bir biçimde kamuoyuyla da paylaşıldı. Ankara'daki yetkililer yaptıkları açıklamalarda Münbiç benzeri bir oyalama taktiğini kesinlikle kabul etmeyeceklerini bildiriyor ve bunun yaşanması durumunda Türkiye'nin tek tarafı olarak operasyonlara devam edeceğinin sinyalini veriyordu.⁴⁴

Takip eden günlerde iki ülkenin savunma bakanlarının yaptığı bir görüşme sonrasında anlaşmanın uygulanmasına resmen başlandı.⁴⁵ Ancak bu uygulama safhasının hemen başında da iki ülke arasında oldukça ciddi görüş ayrılıkları bulunmaktaydı. Özellikle YPG konusunda yaşanan anlaşmazlık iki ülkeye zaman kaybettiriyor ve bu da Ankara'da oldukça ciddi bir rahatsızlığa sebep oluyordu. Cumhurbaşkanı Erdoğan yaptığı açıklamalarda iki hafta içinde bir güvenli bölgenin oluşturulamaması durumunda Türkiye'nin tek başına

⁴³ Tessa Fox, "Turkey, US Agree to Set up Operation Centre for Syria Safe Zone", Aljazeera, 7 Ağustos 2019.

⁴⁴ "US Stalling on Syria Safe Zone will Not Work: Turkish FM - Turkey News", *Hürriyet Daily News*, 15 Ağustos 2019.

⁴⁵ "Turkey, US Agree to Launch First Phase of Syria Safe-Zone Plan", Aljazeera, 22 Ağustos 2019.

bölgede bir operasyona başlayacağını vurgulamıőtı.⁴⁶ Türkiye'nin bu konuda ortaya koyduğu uyarılar ve YPG konusunda ABD yönetiminden gelen karışık mesajların yarattığı güven sorunu güvenli bölgede ortak devriyelerin devam ettiği bir dönemde gerginliğin tam olarak sona ermemesine yol açtı.

Ekim'de Trump kendi yönetimindeki birçok ismi bir kez daha şaőırtan bir hamleyle attığı bir tweetinde ABD'nin Suriye'den kesin olarak çekileceğini açıkladı. Bu durum Washington'da bir anda büyük bir Trump karıőıtı havanın ortaya çıkmasına sebep oldu. Özellikle Kongrede görülen bu tavır Trump'ın bu kararı Cumhurbaşkanı Erdoğan ile verdiği düşünceyle birleşince ortaya çok ciddi bir Türkiye karıőıtlıđını çıkardı. İlk etapta yüzlerce Kongre üyesi attıkları tweetlerle Türkiye'nin Kürtlere karıőı bir soykırım uygulayacağını iddia etti. Her ne kadar Türkiye, YPG'nin tüm Kürtleri temsil etmediğini ve Türkiye'nin hiçbir zaman Kürt kökenlilere karıőı bir soykırım niyeti olmadığını belirtse de bu gerçek Washington'daki algıyı değiştirmeye yetmedi. Washington'da çok sayıda Kongre üyesi, Türkiye'nin bu niyette olduğuna dair açıklamalar yapmaya ve tasarılar hazırlamaya devam ettiler.

Kongredeki bu hava bir süre sonra Türkiye'ye yaptırım maddeleri de içeren tasarıların gündeme gelmesine yol açtı. Senatör Van Hollen ile uzun zaman Senatodaki Türkiye'ye en yakın senatörlerden biri olarak görülen Lindsey Graham'ın Kongreye sunduğu tasarısı bunların en sertlerinden biriydi. Bu tasarıya göre Türkiye'ye Suriye'de bir askeri operasyona başlaması durumunda bir dizi yaptırım uygulanacaktı. Bu yaptırımlar arasında ABD'den alınan silahların bu askeri operasyonlarda kullanılmasının yasaklanması, savunma sanayii iş birliğinin sona erdirilmesi, silah satıőının yasaklanması ve CAATSA yaptırımlarının bir an önce uygulanmaya başlaması

⁴⁶ Dorian Jones, "US Military 'Impressed' by Cooperation with Turkey in Syria; Erdogan Issues Warning", Voice of America, 19 Eylül 2019.

da yer alıyordu. Bunun yanında Senatoya sunulan bu tasarıda savunma bakanı ve genelkurmay başkanına yaptırım ile Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın mal varlığının soruşturulması gibi oldukça ilgisiz bir madde de bulunuyordu.⁴⁷ Aynı dönemde benzer bir tasarı da Temsilciler Meclisinde gündeme getirildi. Bu tasarıya Temsilciler Meclisinin Dış İlişkiler Komitesi Başkanı Eliot Engels öncülük ediyordu. Bu tasarıları önemli kılan unsurların başında Kongrenin her iki kanadında da bu tasarıların hem Cumhuriyetçiler hem de Demokratlarca destekleniyor oluşuydu.

Bu tasarılar ve Türkiye'nin Suriye'deki Kürtlere zarar vereceği düşüncesi Türkiye karşıtı hareketliliği sağlayan tek unsur değildi. Bunun yanında bir diğer grup Kongre üyesi ve Pentagon mensubu da aynı zamanda ABD'nin bölgeden çekilmesinin DEAŞ'ın tamamen ortadan kaldırılmasına engel olacağı argümanını ortaya koymaya başladı. Buna göre Türkiye önceliği YPG olan bir ülke olarak DEAŞ ile mücadele etmeyecek ve DEAŞ'ın saklanan unsurları ABD'nin bölgeden çekilmesi sonrasında yeniden aktive olacaktı. Buna ek olarak Washington'daki başka bir grup için ABD'nin bölgeden çekilmesi demek Suriye'nin İran ve Rusya etkisine bırakılması anlamına gelecekti. Bu durum aynı zamanda özellikle İran'ın bölgede etkinliğinin artmasıyla İsrail'in de güvenliği için ciddi bir tehdit anlamına gelecekti. Dolayısıyla farklı sebeplerden ABD'nin Suriye'den çekilmesine karşı olan gruplar bu çekilme kararından sorumlu tuttıkları Türkiye'ye karşı hep birlikte bir pozisyon takınmaya başlamışlardı.

TÜRKİYE-ABD ANLAŞMASI VE BARIŞ PINARI HAREKATI

Türkiye'nin Suriye'nin kuzeyinde operasyonlara başlamasından hemen sonra özellikle ABD Savunma Bakanlığı kaynaklı haber ve raporlarda Ankara ile ilişkilerin geleceğini riske atan önemli ayrıntı-

⁴⁷ Jordain Carney, "Graham, Van Hollen Announce New Turkey Sanctions", *The Hill*, 9 Ekim 2019.

lar da yer almaktaydı. Bu haberlerde Savunma Bakanlığından adının açıklanmasını istemeyen üst düzey kaynaklar Türkiye'yi Kürt sivilere saldırmakla suçluyor, ABD'nin YPG'ye olan desteğini sürekli olarak ortaya koyuyor ve YPG ile ABD arasındaki iş birliğinin ne kadar derin olduğu konusunda açıklamalarda bulunuyordu. Operasyonların sürdüğu bir dönemde ABD'de özellikle CENTCOM menşeli kaynaklar verdikleri demeçlerde ABD'nin YPG ile iş birliğini çekilmeden sonra da devam ettirmek için çalışmalar yaptığını söylüyor ve Beyaz Saray kaynaklı bazı haberlerde Suriye'deki petrollerden elde edilen gelirlerin YPG'ye verilebileceği yolunda açıklamalarda bulunuyordu.⁴⁸ Bu durum özellikle PKK ile yıllardır mücadele etmekte olan güvenlik güçleri ve PKK saldırılarına maruz kalmıő Türkiye halkı üzerinde ABD ile ilgili oldukça olumsuz bir havanın oluşmasına sebep oluyordu. Daha önce de bilinen CENTCOM'un Türkiye karşıtlığı Türkiye'nin Barış Pınarı Harekatı (BPH) sonrasında artık neredeyse düşmanca bir hal almaya başlamıştı.

Bu durum karşısında Başkan Trump tıpkı Ocak'ta olduğu gibi attığı tweet ve yaptığı açıklamalarla üzerindeki baskıyı azaltmaya çalıştı. İlk önce tıpkı Ocak'ta olduğu gibi Türkiye'nin Suriye'de herhangi istenmedik bir operasyona giriőmesi durumunda ABD'nin uygulayacağı cezalandırıcı ekonomik yöntemlerle Türkiye'nin ekonomisini yerle bir edeceği tehdidinde bulundu.⁴⁹ Bunun yanında Beyaz Saray Türk yetkililere yaptırım uygularken demir-çelik gümrük vergilerine de artış getirdi.⁵⁰ Ankara bir yandan bu adımlara

⁴⁸ Bulent Aliriza, "Experts React: Turkey's Intervention, U.S. Diplomacy, and the Crisis in Syria", Center for Strategic and International Studies, www.csis.org/analysis/experts-react-turkeys-intervention-us-diplomacy-and-crisis-syria, (Erişim tarihi: 20 Mayıs 2020).

⁴⁹ "Turkey-Syria Border: Trump Threatens to 'Obliterate' Turkish Economy", BBC News, 8 Ekim 2019.

⁵⁰ Web Desk, "Trump Imposes Sanctions on Turkey; US Prepared to 'Swiftly Destroy' Its Economy", *The Week*, 15 Ekim 2019.

karşı tepki gösterirken öte yandan da Başkan Trump'ın attığı adımların temel olarak kendi iç politika manevra alanını genişletmeyi amaçladığını dile getirdi. Tüm bu yaptırım ve tehditlere karşı Başkan Trump, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı bu meseleleri görüşebilmek için Beyaz Saraya davet etti.⁵¹

Bu süreçte iki ülke arasındaki gerginliği geçici olarak sona erdiren gelişme Başkan Yardımcısı Pence ile Cumhurbaşkanı Erdoğan arasındaki görüşme sonrasında ortaya çıktı. İki ülke arasında Suriye'nin kuzeyiyle ilgili gerginliğin zirveye çıktığı bir dönemde Başkan Yardımcısı Pence, Türkiye'ye bir ziyarette bulundu. Dışişleri Bakanı Pompeo ve Ulusal Güvenlik Danışmanı O'Brien'in de bulunduğu heyet uzun süren bir görüşme sonrasında Türkiye ile güvenli bölge konusunda bir anlaşmaya vardı. Bu mutabakatın uygulanması safhasında ABD Kongresi de gündeminde olan Türkiye'ye yaptırım tasarılarını askıya almaya karar verdi.⁵² Bu durum ilişkilerdeki krizi çözmemesine rağmen en azından frenleme işlevi gösterdi. Beyaz Saray mutabakatın uygulanmasının başlamasından hemen sonra ise BPH'nin ilk günlerinde Trump'ın açıkladığı Türkiye'ye yönelik yaptırımların tamamen kaldırıldığını açıkladı.⁵³

Ancak bu açıklama ve yaptırımların kaldırılması tüm sorunların ortadan kaldırılması anlamına gelmiyordu. Özellikle Başkan Trump'ın Suriye'nin petrol kaynakları konusunda yaptığı açıklama ve bu kaynakların YPG'ye sağlanabileceği konusunda ortaya çıkan görüş ilişkilerde gerginlik yaratmaya devam etti.⁵⁴ Bu durum Türki-

⁵¹ Carley Petesch, "US Military Chief in Africa Argues for Vital US Presence", Associated Press, 30 Ocak 2020.

⁵² William Roberts, "Senators to Temporarily Halt Push for Sanctions on Turkey: Graham", Aljazeera, 23 Ekim 2019.

⁵³ Zoe Sottile ve Fernando Alfonso III, "Live Updates: Trump Lifts All Sanctions against Turkey", CNN, 23 Ekim 2019.

⁵⁴ James LaPorta ve Tom O'Connor, "Exclusive: U.S. Has a Plan to Send Tanks and Troops to 'Secure' Syria's Oil Fields amid Withdrawal", *The Newsweek*, 24 Ekim 2019.

ye için iki farklı soruna işaret ediyordu. Bunlardan birincisi (yukarıda da ifade edildiği gibi) bu ekonomik kaynakların sadece YPG'ye sağlanmasıyla ortaya çıkacak sorunlu durumdu. Türkiye'ye göre YPG bir terör örgütü olduğu için bu, ABD'nin direkt olarak bir terör örgütünün ekonomik sponsoru olması anlamına geliyordu. Dahası tüm Suriyelilere ait olan ve Suriye'nin yeniden inşası için harcanması gereken bu kaynakların YPG tarafından kullanılması adil olmayan bir kaynak bölüşümü demekti. Bu da uzun vadede bu petrolü kontrol eden güçlerle Suriye halkı arasında yeni bir iç savaş anlamına gelebilirdi. Türkiye, Beyaz Saraydan Suriye petrolleriyle ilgili yapılan her açıklama sonrasında bu petrolerin Suriyelilere ait olduğu ve nasıl kullanılması gerektiğine Suriye halkının karar vermesi gerektiğini vurguladı.⁵⁵

ABD ile Türkiye arasında varılan anlaşma her ne kadar hükümetler düzeyinde iki ülke arasındaki ilişkilere rahat bir nefes aldırsa da ABD Kongresinin Türkiye karşıtı aktivizmi bununla sona ermedi. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Washington'a yaptığı gezinin hemen öncesinde daha önce Kongrenin iki kanadına sunulan tasarılar yeniden gündeme gelmeye başladı. Bazı Kongre üyeleri Başkan Trump'a bir mektup yazarak Erdoğan'a yapılan Beyaz Saray davetini iptal etmesi yolunda telkinde bulundular.⁵⁶ Aynı dönemde özellikle Obama döneminde kritik pozisyonlarda görev almış bazı isimler de Erdoğan'ın Beyaz Saray gezisine karşı olduklarına dair açıklamalar yaptılar. Ancak bu baskılardan herhangi bir sonuç çıkmadı. Trump yaptığı açıklamalarda bu davetin geri alındığına dair hiçbir işaret vermedi. Bunun üzerine bu görüşmenin olmasını istemeyenler yeni bir süreci başlattı. Bu dönem-

⁵⁵ Piri Medya, "Cumhurbaşkanı Erdoğan ABD Ziyareti Dönüşünde Konuştu: Suriye Petrolü Yeniden İmar için Kullanılmalı", *Yeni Şafak*, 14 Kasım 2019.

⁵⁶ Connor O'Brien, "House Lawmakers Urge Trump to Rescind Erdoğan's White House Invite", *Politico*, 11 Kasım 2019.

de Erdoğan'ın yapacağı geziyi engellemek isteyen bazı kaynaklar PYD'nin askeri kolunun lideri Ferhat Abdi Şahin'e vize verilmesi konusunu gündeme getirmeye çalıştılar. Şahin, Türkiye tarafından terörist olarak kabul edilmesinin yanında Kırmızı Bülten ile aranan bir teröristti. Dolayısıyla böyle bir ismin Beyaz Saraya daveti kabul edilemez bir durum oluşturuyordu.

Şimdiye kadar başta Bret McGurk olmak üzere Washington'da YPG ile ilişkileri sağlayan isimlerin bu isimle görüşmesi ve verdiği fotoğraflar ikili ilişkiler için kabul edilemez olarak görülüyordu. Hem kamuoyu hem de Ankara bu duruma sert tepki göstermiş ve mesele Türkiye'de anti-Amerikanizmin yükselmesinde önemli bir unsur olarak öne çıkmıştı. Ferhat Abdi Şahin'in Washington'a gelme ihtimalinin ortaya çıkmasından hemen sonra Ankara ABD'ye Şahin'in Washington'a gelmesi durumunda tutuklanarak Türkiye'ye iadesini isteyen bir nota verdi.⁵⁷ Başkan Trump'ın bu baskıyı da hafifletmek için Şahin ile telefonda görüşmesi ve bu görüşme sonrası yayımladığı Twitter mesajında Şahin için sarf ettiği övücü sözler Ankara'dan oldukça sert tepki gördü.⁵⁸ Cumhurbaşkanı Erdoğan yaptığı açıklamalarda bu durumu kabul edilemez olarak tanımladıktan sonra ABD'nin Şahin'i yakalayıp Türkiye'ye iade etmesi gerektiğini söyledi.⁵⁹ Ancak bu tepkiler Kongredeki atmosferi değiştirmede. Bir grup Senatör Pompeo'ya bir mektup yazarak Şahin'e vize sürecinin hızlandırılmasını dahi istedi.⁶⁰ Bu mektup elbette Erdoğan'ın Washington'a gelmekten vazgeçmesini sağlamayı hedefliyordu.

⁵⁷ Kemal Karadağ ve Aylin Sınlı, "Turkey Takes Step for Extradition of YPG/PKK Ringleader", Anadolu Agency, 28 Ekim 2019.

⁵⁸ Selcan Hacaoglu, "Erdogan Hits Back after Trump Praises Kurdish Militia Leader", Bloomberg, 25 Ekim 2019.

⁵⁹ "US Should Hand YPG Leader over to Ankara: Erdoğan - Turkey News", *Hürriyet Daily News*, 25 Ekim 2019.

⁶⁰ Hilal Kaplan, "Will the YPG Ringleader Go to the White House?", *Daily Sabah*, 29 Kasım 2019.

Kongrenin alt kanadı da bu geziden önce oldukça provokatif bazı adımlar attı. BPH sonrasında gündeme getirilen Türkiye'ye yaptırım tasarısı Temsilciler Meclisinden tarihi bir çoğunlukla geçti.⁶¹ Bu tasarı (yukarıda da ifade edildiği üzere) Suriye operasyonu sebebiyle Türkiye'nin üst düzey hükümet görevlilerine yaptırım uygulanmasını öngörüyordu. Temsilciler Meclisindeki anti Türkiye atmosfer bununla da bitmedi. Suriye operasyonu sebebiyle yaptırım tasarısının oylandığı gün ikinci bir tasarı da Temsilciler Meclisinin gündemine getirildi. Şimdiye kadar Türkiye-ABD ilişkilerini sürekli rahatsız eden mevzular arasında gösterilen 1915 olaylarıyla ilgili tasarı Temsilciler Meclisinde oylamaya sunuldu. Bu oylamada da yine büyük bir çoğunluk Türkiye'ye karşı oy kullandı.⁶²

Kongrenin üst kanadı ise tasarıları gündeme bu noktada almamaya karar verdi. Senatodaki çoğunluk lideri Mitch McConnell şimdilik Senatonun gündeminde bu tasarıların olmayacağını açıkladı.⁶³ Ancak Trump bu baskılara rağmen yaklaşmakta olan geziyle ilgili olumsuz bir adım atmadı. Kongreden geçen Ermeni tasarısı sonrası ABD Dışışleri Bakanlığı yetkilileri yönetimin Kongrenin bu görüşünü benimsemediğini açıkladı. Trump "soykırım" kelimesini kullanmazken Türk yetkililere karşı da bir yaptırım girişiminde bulunmadı.⁶⁴

Aralıkta Londra'da yapılan NATO zirvesinde de bir araya gelen iki lider iki ülke arasında ciddi gerginliğe yol açan S-400 ve Suriye meseleleri üzerine bir daha görüş alışverişinde bulundu. İki lider tarafından ilişkilerin geleceğine yönelik verilen olumlu mesajlar maa-

⁶¹ William Roberts, "US House Advances Bill Imposing Sanctions on Turkey over Syria", *Aljazeera*, 30 Ekim 2019.

⁶² Lauren Gambino, "US House Overwhelmingly Votes to Recognize Armenian Genocide", *The Guardian*, 30 Ekim 2019.

⁶³ Joe Gould, "McConnell Urges Caution on Turkey Sanctions", *Defense News*, 5 Kasım 2019.

⁶⁴ John Haltiwanger, "Trump Sided with Turkey and Blocked Congress' Bipartisan Effort to Recognize the Armenian Genocide", *Business Insider*, 17 Aralık 2019.

lesek iki ülkenin arasında gitgide büyüyen ve derinleşen bu iki problemin çözümü için yeterli olmadı. Kongre Türkiye ile ilgili meselelerde takındığı olumsuz tavrı tüm gücüyle sürdürmeye devam etti. Aralık'ta Kongre yasama yılını bitirmeden hemen önce bu sefer de Senato 1915 olaylarıyla ilgili karar tasarısını büyük bir çoğunlukla kabul etti. Trump yönetiminin Cumhuriyetçi senatörler üzerinden tasarımı Senatoda bloke etme çalışması ancak birkaç hafta olumlu sonuç verdi. Ancak bu senatörlerin blokajını kaldırmasından sonra tasarı oldukça hızlı bir şekilde gündeme alınarak kabul edildi.⁶⁵

Hem Demokrat hem de Cumhuriyetçi senatörler tasarıya tam destek verdi. Trump yönetimi Senatodaki bu tasarının hemen ardından Dışişleri Bakanlığı üzerinden bir açıklama yaparak ABD'nin bu konudaki resmi pozisyonunda bu oylama sonrası bir değişiklik olmadığını altını çizdi.⁶⁶ Kongredeki anti Türkiye aktivizm bununla da bitmedi. National Defense Authorization Act (NDAA) olarak bilinen Ulusal Güvenlik Yetkilendirme Yasası'na Türkiye'ye oldukça karşıt maddeler eklendi. Savunma bütçesi olarak kabul edilen bu yasaya Türkiye'ye F-35'lerin verilmemesi ve halihazırda Türkiye'nin ödemesini yapmış olduğu F-35'lerin para iadesi yapılarak ABD'de kalmasının sağlanması gibi bazı maddeler eklendi. Bu, Türkiye'nin F-35 programından çıkarılması için Kongrenin başlattığı en önemli girişim oldu. Bunun yanında NDAA ile Kongre, Türkiye'ye S-400 teslimatı gerçekleştirildiği için CAATSA yaptırımlarının uygulanmasını istiyordu. Bunun yanında beklenmedik şekilde NDAA (yukarıda bahsi geçen) Doğu Akdeniz Güvenlik ve İşbirliği tasarısını da içermekteydi. Buna göre Türkiye için oldukça kritik olan Doğu

⁶⁵ "Senate Passes Resolution on Armenian Genocide", *The New York Times*, 12 Aralık, 2019

⁶⁶ "Trump Administration Rejects Senate Resolution Recognizing Armenian Genocide", *The Hill*, 17 Aralık, 2019

Akdeniz’de ABD’nin İsrail, Yunanistan ve GKRY ile iş birliğine girmeye baŐlayacaĐının sinyali verilirdi.

SONUÇ

Türkiye-ABD ilişkileri son yıllarda yaŐamakta olduğu türbölanslı atmosferden 2019’da da kurtulamadı. Dahası ilişkiler 2018’e nazaran daha sıkıntılı bir döneme girdi. Her ne kadar iki lider arasındaki diyalog genel olarak olumlu bir şekilde devam etse ve ticaret hacmini 100 milyar dolara çıkarma hedefi doğrultusunda bazı adımlar atılmış olsa da ikili ilişkilerdeki mevcut darboğazların hiçbiri 2019’da tam olarak çözülemedi. 2020’ye Türk-Amerikan ilişkileri bu çözümlenmeyen sorunların gölgesinde girdi. Türkiye’nin özellikle 15 Temmuz darbe girişiminden bu yana üzerinde durduğu FETÖ lideri Gülen’in iadesi konusunda 2019 boyunca olumlu bir gelişme yaşanmadı. Türkiye’nin bu konudaki ısrarı yıl boyunca devam etti. Bununla alakalı olarak Halkbank davası konusunda da herhangi bir anlaşmaya varılmadı. Hakan Atilla’nın hapis cezası sonrasında Türkiye’ye geri dönmesi bu konuda herhangi bir olumlu hava oluşturmadı.

ABD’nin YPG ile ilişkisi (yukarıda ayrıntılı olarak bahsedildiği üzere) 2019’da daha karışık bir hal aldı. Bir yandan ABD, Suriye’den çekilmeyi hedefler görülürken 2019 sonunda askeri varlığının bir kısmı Suriye’de kalmaya devam etti. ABD ile YPG arasında bir güven bunalımı yaşanmış olsa da ortaklıklarının devam ettiğine yönelik emareler hala mevcuttur. Dahası finansal açıdan YPG’nin destekleneceğine yönelik söylentiler Türkiye-ABD ilişkilerini rahatsız etmeye devam edeceğe benziyor.

Bunun yanında S-400 krizi konusunda 2019 boyunca herhangi olumlu bir gelişme yaşanmadı. Türkiye’nin senelerdir ifade ettiği gibi S-400’lerin parçalarının Türkiye’ye teslimatı Temmuz’da başladı. Buna karşılıklı ABD yönetimi de Türkiye’nin F-35 programından

çıkarılması sürecini başlattı. Yapılan görüşmeler ve zirveler bu konuda herhangi bir olumlu tablo ortaya çıkarmadı. Bunların yanında Türk-Amerikan ilişkilerine önümüzdeki dönemde olumsuz etki yapabilecek farklı meseleler de ortaya çıkmaya başladı. Öncelikle ABD'nin Doğu Akdeniz konusunda Yunanistan, İsrail ve GKRY ile giriştiği iş birliği 2019'da daha resmi bir hal aldı. Bu da Türkiye ile ABD'nin Doğu Akdeniz'de de karşı karşıya geleceğini ortaya koydu. Bunun yanında ABD'nin İsrail ile ilişkileri ve özellikle Jared Kushner tarafından hazırlanan "barış planı" ikili ilişkilerde önümüzdeki dönemde oluşabilecek yeni bir probleme işaret ediyor. 2020'de de Trump yönetiminin ultra İsrail yanlısı politikalarına devam etmesi durumunda ikili ilişkiler oldukça sıkıntılı günler yaşayabilir.

KRONOLOJİ

- 3 Ocak ABD, Türkiye'ye resmi olarak Patriot satış önerisini sundu.
- 8 Ocak ABD heyeti Ankara'yı ziyaret etti. Ulusal Güvenlik Danışmanı Bolton'un Erdoğan ile görüşmesi cumhurbaşkanı tarafından iptal edildi.
- 13 Ocak Başkan Trump Twitter'dan Türkiye'nin muhtemel bir operasyonda Suriye'deki Kürtlere saldırması durumunda Türkiye ekonomisini yıkacağını söyledi.
- 14 Ocak Başkan Trump attığı bir başka tweette Türkiye ile ABD arasındaki ekonomik ilişkinin geliştirilmesi için büyük bir potansiyel olduğunu söyledi.
Başkan Trump ile Cumhurbaşkanı Erdoğan telefon görüşmesi yaptı.
- 18 Ocak Cumhurbaşkanı Erdoğan Cumhuriyetçi Senatör Lindsey Graham ile görüştü.
- 20 Ocak Başkan Trump ile Cumhurbaşkanı Erdoğan gündemi Suriye olan bir telefon görüşmesi yaptı.
- 9 Şubat ABD ile Türkiye, Amerikan askerlerinin Suriye'den çekilmesi konusunda ortak bir çalışma grubu kurdu.
- 17 Şubat David Satterfield ABD'nin Ankara büyükelçisi olarak atandı.

- 20 Şubat Başkan Trump ve Cumhurbaşkanı Erdoğan bir telefon görüşmesi yaptı.
- 27 Şubat Jared Kushner Türkiye'yi ziyaret etti.
- 28 Mart Senatoya Türkiye'nin F-35 programından çıkarılmasına dair bir kanun tasarısı sunuldu.
- 21 Nisan Ticaret hacminin 100 milyar dolara çıkarılması için ortak bir çalışma grubu kuruldu.
- 29 Nisan Başkan Trump ve Cumhurbaşkanı Erdoğan bir telefon görüşmesi gerçekleştirdi.
- 15 Mayıs Temsilciler Meclisine Türkiye'ye F-35 tesliminin engellenmesi ve bu programdan çıkarılmasına dair bir kanun tasarısı sunuldu.
- 29 Haziran G20 liderler zirvesi sırasında Başkan Trump ile Cumhurbaşkanı Erdoğan bir görüşme gerçekleştirdi.
- 1 Temmuz Kongre, Başkan Trump'ın Osaka'daki G20 zirvesi sırasında verdiği Türkiye ile uzlaşma sinyalleri sonrasında Türkiye'ye karşı mesaj verdi.
- 8 Temmuz ABD Dışışleri Bakanlığı yaptığı açıklamada S-400 sisteminin Türkiye'ye teslimatının ciddi sonuçları olacağını açıkladı.
- 12 Temmuz Savunma Bakanlığı S-400'lerin Türkiye'ye teslimatının başladığını açıkladı. ABD Savunma Bakanlığı bu açıklamayı müteakiben Washington'ın bu konudaki pozisyonunun değişmediğini açıkladı.
- 16 Temmuz Trump, S-400'lerin teslimatının sonrasında yaptırımlar konusunda bir açıklama yaparak Türkiye'ye yapılanın adilane olmadığının altını çizdi. Aynı zamanda Savunma Bakanı Esper yaptığı açıklamada Türkiye'nin S-400 teslimatını kabul etmesinin hayal kırıklığına yol açtığını bildirdi.
- 17 Temmuz Beyaz Saray yaptığı açıklamayla Türkiye'nin F-35 programından çıkarılış sürecinin başlayacağını duyurdu.
- 23 Temmuz Başkan Trump 46 Cumhuriyetçi senatörle Türkiye'ye yapılması istenen yaptırımlar konusunu görüştü.
- 7 Ağustos Savunma Bakanı Hulusi Akar ABD ile Türkiye arasında Suriye-Türkiye sınırında bir güvenli bölge için anlaşmaya varıldığını duyurdu.

- 22 Eylül Başkan Trump ile Cumhurbaşkanı Erdoğan Suriye'deki güvenli bölge ve S-400 konusunda bir telefon görüşmesi gerçekleştirdi.
- 6 Ekim Başkan Trump attığı bir tweetle ABD'nin Suriye'den çekileceğini açıkladı.
- 7 Ekim Başkan Trump bir kez daha Türkiye'yi ekonomiye yapılacak bir saldırıyla tehdit etti.
- 9 Ekim Türkiye BPH'yi başlattı.
- 10 Ekim Senatoya Türkiye'ye yaptırım kanun tasarısı sunuldu.
- 15 Ekim Başkan Trump Türkiye'ye uygulanacak yaptırımı açıkladı. 100 milyar dolar hedefli ticari müzakerelerin durdurulduğunu açıkladı.
- 17 Ekim Pence'in ziyareti sonrasında Türkiye ile ABD Suriye konusunda uzlaşmaya vardı.
- 23 Ekim Trump Türkiye'ye uyguladığı yaptırımları kaldırdığını açıkladı.
- 29 Ekim Temsilciler Meclisinden Türkiye'ye yaptırım ve Ermeni meselesi karar tasarıları büyük bir çoğunlukla geçti.
- 13 Kasım Cumhurbaşkanı Erdoğan Washington'da Başkan Trump ile görüştü.
- 4 Aralık Başkan Trump ve Cumhurbaşkanı Erdoğan Londra'da NATO zirvesi sırasında bir araya geldi.
- 12 Aralık Senato Türkiye'ye yaptırım ve Ermeni meselesi karar tasarılarını oy birliğiyle kabul etti.
- 17 Aralık Beyaz Saray, Ermeni meselesi konusunda ABD yönetiminin fikrinin değişmediğini açıkladı. Senato, içinde Türkiye'ye yaptırım paketlerinin bulunduğu NDAA'yı kabul etti.
- 22 Aralık Başkan Trump NDAA'yı imzaladı.

TÜRKİYE'NİN AB POLİTİKASI 2019

OĞUZ GÜNGÖRMEZ

Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

GİRİŞ

2013'ten itibaren oldukça sıkıntılı dönemleri geride bırakan Türkiye-Avrupa Birliği (AB) ilişkilerinde 2018 diyalog mekanizmalarının yeniden harekete geçirildiği ve karşılıklı iyi niyet mesajlarının verildiği bir yıl olsa da bu olumlu hava 2019'da korunamamıştır. Türkiye'nin Helsinki'de resmen aday ilan edilişinin yirminci yılı olan 2019 bu kapsamda iç ve dış politikada iki tarafın birbirini suçlamaya devam ettiği, güven bunalımının belirgin olduğu bir yıl olmuştur. Uzun yıllardır herhangi bir ilerlemenin sağlamadığı katılım müzakerelerinde yıl içerisinde bir gelişme yaşanmazken bunun dışında yürütülen vize serbestliği ve Gümrük Birliğinin güncellenmesi gibi iki tarafın karşılıklı fayda sağlayacağı konularda da herhangi bir ilerleme sağlanamamıştır.

2019'daki ilişkilerin iki tarafın içeride ve dışarıda yaşadığı önemli birtakım gelişmelerin gölgesinde ŐekillendiĐini belirtmek gerekir. Bu kapsamda AB her geçen gün üzülmesi çok daha zor hale gelen Brexit meselesi, Avrupa Parlamentosu (AP) seçimleri ve bununla ilintili olarak yönetim kademesinde yaşanan değişim, genişlemeye yönelik Birlik içindeki tartışmalar ve her geçen sene çok daha konuŐulur hale gelen aşırı sağ eğilimlerin gölgesinde bir yıl geçirmiŐtir. Türkiye kanadında ise yerel seçimler, Suriye'nin kuzeyine yönelik gerçekleştirilen hareket, Doğu Akdeniz özelinde yaşanan gelişmeler ve ekonomik toparlanmanın ilişkilere etki eden temel unsurlar olarak ön plana çıktığı grlmektedir.

Türkiye-AB ilişkilerinin 2019'daki seyri, iki taraf arasındaki ilişkilerde yaşanan sorunların yalnızca katılım müzakerelerinden ibaret olmadığını, ilişkileri etkileyebilecek ciddi dış politika farklılıklarının, ideolojik tutumların ve reel politik gerçekliklerin de mevcut olduğunu göstermiştir. Özellikle AB'nin Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki sondaj faaliyetleri ya da Suriye'nin kuzeyine yönelik gerçekleştirdiği hareket örneklerinde grldĞu gibi Türk dış politikasına yönelik karşıt tutum sergilemesi ilişkilerdeki sorunların yalnızca AB yelik süreci bağlamında değerlendirilmesi gerektiğini gözler önüne sermiŐtir. Bu yönüyle iki tarafın 2019'daki karşılıklı ilişkileri “demokratik değerler” ya da “hukukun stnlĞu” gibi Türkiye'nin AB yelik sürecinde sıklıkla atıf yapılan normatif unsurlardan daha çok dış politikada “beklentilerin farklılığı” ve “ıkarların uyumsuzluğu” gibi reel politik kavramlar üzerinden değerlendirilmelidir.

Türkiye'nin Mart'taki yerel seçimleri ve AB'nin Mayıs'taki AP seçimlerini atlatmasıyla iki aktörün önünde uzunca bir süre seçimsiz dönem olacağından ilişkilerin rasyonel bir zemine çekilebileceği ve ilişkilerde yumuŐamanın yaŐanabileceĐine dair ortaya konulan olumlu düşünce ve öngörülerin yaz aylarına damga

vuran gerginliklerin ortaya çıkmasıyla gerçekleşmeyeceği anlaşılmıştır. Özellikle Doğu Akdeniz’de yaşanan gelişmelerde AB’nin doğrudan taraf olarak Türkiye’ye yönelik yaptırım kararı alması ve Türkiye’nin terörle mücadele etme amacıyla gerçekleştirdiği Barış Pınarı Harekatı’na (BPH) yönelik yüksek perdeden eleştirileri ilişkilerin oldukça gerilmesine ve tarafların karşılıklı sert açıklamalar yapmasına sebep olmuştur.

Dış politika yaklaşımlarındaki farklılıkların yanı sıra katılım müzakerelerinde fasıllara yönelik uygulanan blokajların ve Gümrük Birliğinin güncellenmesine yönelik negatif tutumun sürdürülmesiyle iki taraf arasında işleyen tek mekanizma olarak göç/mülteci uzlaşısının kaldığını belirtmek gerekir. Söz konusu uzlaşının da AB’nin verdiği mali taahhütleri tam manasıyla yerine getirmediği ve Türkiye’nin mültecilere yönelik Suriye’deki planlarına destek verilmediği gerekçeleriyle Ankara tarafından sürekli sorgulanması mutabakatın geleceği konusunda soru işaretlerine sebep olmaktadır.

İki aktörün ilişkilerinde yaşadığı sorunlar ve gelişmeler toplumsal algıları da şekillendirdiği için bu durum AB algısının olumsuzlaşmasına ve Türkiye’nin AB üyelik sürecine yönelik desteğin her geçen sene azalmasına sebep olmaktadır. Bu kapsamda yıl içinde Pew Research Center’in yapmış olduğu araştırmada¹ Türkiye’de AB’ye yönelik olumlu görüş bildirenlerin oranının yüzde 34 olduğu ve Türkiye ile Rusya’nın, AB algısının en kötü olduğu ülkeler olarak ön plana çıktığı belirtilmiştir.

AB İÇİNDE YAŞANAN GELİŞMELER

2019’da Birlik içerisinde Türkiye ile ilişkilerin geleceğini etkileyebilecek önemli gelişmeler meydana gelmiştir. AP seçimlerinin

¹ Paul Dallison, “Everyone Loves the EU (Apart from Turks and Russians): Survey”, *Politico*, 21 Ekim 2019.

gerçekleştirilmesi ve akabinde AB yönetim kadrosunun değişmesiyle birlikte Türkiye raportörü de değişmiştir. Birliğin gündemine son yıllarda damgasını vuran Brexit meselesi ise çok daha içinden çıkılmaz bir hal almış ve Birleşik Krallık'ın Aralık'ta erken genel seçime gitmesi, önümüzdeki yıl konuyla ilgili yaşanacak önemli gelişmelerin habercisi olmuştur.

Brexit konusunda yıl içerisinde yaşanan en önemli gelişmelerden biri şüphesiz İngiltere özelinde gerçekleşen yönetim değişikliğidir. AB ile yapılan Brexit anlaşmasının İngiliz Parlamentosunda kabul edilmemesinin akabinde Başbakan Theresa May istifa etmiş,² halefi Boris Johnson AB ile yeniden masaya oturarak yeni bir anlaşma yapmıştır. Parlamentoda zayıf konumda bulunan ve erken genel seçim kararı alan Johnson Aralık'ta yapılan seçimlerden ezici bir zaferle çıkmış,³ seçimin akabinde tek başına iktidar olma fırsatını elde ederek Brexit'i onaylayacak Parlamento çoğunluğuna da sahip olmuştur. Aralık sonunda İngiliz Parlamentosunun onay vermesiyle de İngiltere'nin 31 Ocak 2020'de Birlikten ayrılma sürecinin başlaması resmîyet kazanmıştır.

Brexit'in yanı sıra 2019'da her iki tarafta yaşanan seçimler de Türkiye-AB ilişkileri açısından önemli gelişmeler olmuştur. Yıl içerisinde AB kanadında 23-25 Mayıs arasında AP seçimleri yapılırken 31 Mart'ta Türkiye'de yerel seçimler gerçekleşmiştir. Avrupadaki seçimlerin sonucunda merkez sağ ve merkez sol partiler güç kaybetmiş, aşırı sağ ve Yeşiller güç kazanarak parlamentodaki koltuk sayılarını artırmışlardır.⁴ Parلمانonun oldukça parçalı hale gelmesi AB içinde ka-

² "Theresa May Quits: UK Set for New PM by End of July", BBC News, 24 Mayıs 2019.

³ "Election Results 2019: Boris Johnson Returns to Power with Big Majority", BBC News, 12 Aralık 2019.

⁴ Enes Bayraklı, "5 Soru: AP Seçimlerinin Ardından | Seçim Sonuçları Ne Anlama Geliyor?", SETA, 27 Mayıs 2019, www.setav.org/5-soru-ap-secimlerinin-ardından-secim-sonuclari-ne-anlama-geliyor, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2019).

rar almayı zorlaştıracakken aşırı sağ partilerin yükselişinin sürmesi ise önümüzdeki dönemlerde Türkiye-AB ilişkilerini çok daha olumsuz etkileme tehlikesini beraberinde getirmiştir.⁵ Türkiye'deki seçimlerde ise İstanbul dahil olmak üzere bazı il ve ilçelerde seçimlerin tekrar edilme kararı verilmesine AB tarafından tepki gösterilmesi ilişkilerin bir müddet gerilmesine sebep olmuştur. AB Komisyonunun “yerel seçim sonuçlarına saygı gösterilmediği” iddiasıyla seçimlerin tekrarı kararını eleştirmesine⁶ Dışişleri Bakanlığı sert tepki göstermiş, yapılan açıklamada YSK'nın kararına saygı duyulması gerektiği belirtilirken “siyasi içerikli eleştirilerin kabul edilmeyeceği” ifade edilmiştir.⁷

Gerçekleştirilen AP seçimlerinin ardından yaz aylarında AB'nin yönetim kademelerine gelecek yeni isimler konusunda tartışma başlamış özellikle Birlik içindeki “doğu-batı ayrışması” yönetici isimlerin belirlenmesi sürecinde yeniden gözle görülür hale gelmiştir.⁸ Yaşanan ayrışmanın bir sonucu olarak Manfred Weber ve Frans Timmermans gibi isimlere sıcak bakılmamış, Almanya'nın eski Savunma Bakanı Ursula von der Leyen AB Komisyonu başkanı olmuştur. AB Konseyi başkanı eski Belçika Başbakanı Charles Michel olurken AB Dışişleri ve Güvenlik Politikaları yüksek temsilciliğine de Josep Borrell getirilmiştir.⁹

⁵ H. Mehmet Boyraz, Oğuz Güngörmez ve F. Onur Kavukçu, “Aşırı Sağ ve Brexit'in Gölgesinde 2019 Avrupa Parlamentosu Seçimleri”, *SETA Analiz*, Sayı: 283, (Mayıs 2019).

⁶ “EU Official Urges Turkey's Erdoğan to Respect Election Results”, *Politico*, 4 Haziran 2019.

⁷ “Yüksek Seçim Kurulu'nun İstanbul'da Seçimlerin Tekrarlanması Kararına İlişkin Olarak Yabancı Muhataplarca Yapılan Bazı Yorumlar Hk.”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, 6 Mayıs 2019, http://www.mfa.gov.tr/no_130_ysk-nin-istanbul-secimleri-kararina-iliskin-yapilan-yorumlar-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2019).

⁸ “EU Top Jobs Deal Tests Bloc's Growing Divide”, *Daily Sabah*, 5 Temmuz 2019.

⁹ “European Council Appoints New EU Leaders”, European Council Press Release, 2 Temmuz 2019, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2019/07/02/european-council-appoints-new-eu-leaders>, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2019).

TABLO 1. SEÇİM SONRASI AB KURUMLARINDA GÖREVE GELEN YENİ İSİMLER

Görev	Eski	Yeni
AB Komisyonu Başkanı	Jean Claude Juncker	Ursula von der Leyen
Avrupa Konseyi Başkanı	Donald Tusk	Charles Michel
AB Dışışleri ve Güvenlik Politikaları Yüksek Temsilcisi	Federica Mogherini	Josep Borrel Fontelles
Avrupa Merkez Bankası Başkanı	Mario Draghi	Christine Lagarde
Avrupa Parlamentosu Başkanı	Antonio Tajani	David Maria Sassoli
Türkiye Raportörü	Kati Piri	Jose Ignacio Nacho Sanchez Amor

AP'nin Türkiye raportörlüğü görevine ise S&D'den İspanyol Parlamenter Jose Ignacio Nacho Sanchez Amor getirilmiştir. PKK'ya yakın kuruluşların görüşlerini raporlarına taşımaktan çekinmeyen ve Türkiye karşıtı gruplarla oldukça yakın temasta bulunduğu bilinen eski parlamenter Kati Piri'ye nazaran Sanchez'in daha dengeli ve Türkiye adına olumlu bir isim olduğu değerlendirilmektedir. Yine benzer bir şekilde Türkiye-AB Karma Parlamento Komisyonunun Avrupa kanadında yer alacak isimlerin¹⁰ değişmesi ilişkiler açısından olumlu görülmüştür. Özellikle Karma Parlamento Komisyonu eş başkanı olan ve komisyonun üç yıldır toplanamamasının sorumlularından biri olarak gösterilen Yunan Parlamenter Manolis Kefalogiannis'in yerine Alman Sergey Lagodinsky'nin gelmesi yine ilişkilerin geleceği açısından olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmiştir.¹¹ Fakat aşırı sağ partilerin Parla-

¹⁰ "Members", European Parliament Delegations, <https://www.europarl.europa.eu/delegations/en/d-tr/members>, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2019).

¹¹ Yeliz Şahin, "Türkiye Raportörü Belli Oldu: Yeni AP'de Türkiye'yi Ne Bekliyor", İKV E-Bülten, https://bulten.ikv.org.tr/?ust_id=9647&cid=9649, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2019).

mentoda çok daha güçlü hale geldiği, AP'de Türkiye ile müzakerelerin askıya alınmasını dile getiren parlamenterlerin sayısının arttığı ve genişleme iradesinin kenara bırakıldığı bir siyasi atmosferde yeni raportörün ya da Karma Parlamento Komisyonunun ilişkilerin iyileştirilmesinde belirleyici olacağını düşünmek fazla iyimser olacaktır. Zira bu tarz makamlarda görevli olan kişilerin tutumları Birliğin içinde bulunduğu siyasi atmosfer ve yapısal şartlardan bağımsız düşünülmemelidir. Öyle ki yeni Türkiye raportörü Sanchez'ın göreve geldikten sonra Gümrük Birliği konusunda "siyasi sorunlar çözülmeden Gümrük Birliğinin güncellenemeyeceği ve bu konuların birbirine bağlı olduğu" şeklinde açıklamalar yapması¹² Birliğin yapısal hale gelen politikalarının bireysel çabalarla değişmeyeceğinin anlaşılması açısından önemli bir göstergedir.

DIŞ POLİTİK AMAÇLARIN FARKLILAŞMASI

2019'da Türkiye-AB ilişkilerine dış politik gelişmelerin damga vurduğu görülmüştür. Özellikle Mayıs'tan itibaren Doğu Akdeniz özelinde yaşanan gelişmeler ve Ekim'den itibaren Suriye'nin kuzeyine yönelik gerçekleştirilen askeri hareket ikili ilişkilerde oldukça önemli gelişmelere sebep olmuştur. AB ülkelerinin gerek Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki faaliyetlerine gerekse Suriye'nin kuzeyinde gerçekleştirdiği BPH'ye yönelik üst perdeden eleştirileri ilişkilerin oldukça gerilmesine yol açmıştır.

AB Konseyi Başkanı Donald Tusk'ın 2018'de Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki faaliyetleriyle ilgili Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) ile dayanışma içinde olduklarını açıklaması yumuşama yönünde emareler göstermeye başlayan ilişkilerin genel gidişatını etkilemezken 2019'da AB'nin aktif bir şekilde Türkiye karşıtı bir pozisyonu benimsemesi Doğu Akdeniz meselesini ilişkilerdeki önemli krizlerden birisi haline getirmiştir. Türkiye'nin Mayıs'ta Fa-

¹² "Sanchez Amor: AB Türkiye'yi Terk Etmemel", DW Türkçe, 30 Kasım 2019.

tiş sondaj gemisiyle faaliyetlerine hız vermesi Doğu Akdeniz meselesini ikili ilişkileri etkileyen öncelikli mesele haline getirmiştir. 18 Haziran'da toplanan AB Genel İŞler Konseyi, Türkiye'nin Doğu Akdeniz ve Ege'deki eylemlerini "yasa dışı" olarak nitelendirmiş ve Ankara'ya Doğu Akdeniz'deki sondaj çalışmalarını durdurma çağrısında bulunmuştur.¹³ İkinci sondaj gemisi olan Yavuz'un da Doğu Akdeniz'e doğru yola çıktığı gün AB liderler zirvesi tarafından konseyin karar metni kabul edilmiş, Türkiye'nin sondaj faaliyetleri kınanmış ve GKRY'nin egemenlik haklarına sayĐı göstermesi konusunda Türkiye'ye çağrıda bulunulmuştur.

Temmuz'a geldiğinde ise Doğu Akdeniz'le ilgili AB yaptırımları gündeme gelmeye başlamıştır.¹⁴ Özellikle GKRY'nin Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki faaliyetlerinin AB'nin toplantı gündemlerine alınmaması durumunda Kosova, Sırbistan, Karadağ, Bosna Hersek, Kuzey Makedonya, Arnavutluk gibi ülkeleri yakından ilgilendiren genişleme konusundaki her türlü anlaşmayı veto edeceği tehdidinde bulunmasının¹⁵ akabinde sembolik olarak nitelendirilebilecek çeşitli yaptırım kararları alınmıştır. 15 Temmuz'da bir araya gelen AB dışişleri bakanları, GKRY ve Yunanistan'ın Şantaj ve tehditleri gölgesinde önce AB Genel İŞler Konseyinde ve daha sonra AB liderler zirvesinde görüşülen Doğu Akdeniz'deki gelişmeleri "yasa dışı" olarak değerlendirmiş ve Türkiye'ye yaptırım kararı almıştır. Konsey toplantısının ardından

¹³ "Council Conclusions on Enlargement and Stabilisation and Association Process", European Council Press Release, 18 Haziran 2019, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2019/06/18/council-conclusions-on-enlargement-and-stabilisation-and-association-process>, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2019).

¹⁴ Yaptırım tehdidi ilk kez Mayıs'ta Yunanistan Başbakanı Alexis Çıpras tarafından dile getirilmiştir. Bkz. "Greece Threatens Turkey with 'Economic Sanctions'", Eha News, 14 Mayıs 2019; "AB'nin Türkiye'ye Uygulamayı Düşündüğü Muhtemel Yaptırımların Taslak Metni Sızdı", Euronews Türkçe, 11 Temmuz 2019.

¹⁵ "AB Dışişleri Bakanları Toplantısından Türkiye'ye Yaptırım Çıkacak mı?", Euronews Türkçe, 17 Temmuz 2019.

yapılan yazılı açıklamada, Brüksel ile Ankara arasındaki Kapsamlı Hava Taşımacılığı Anlaşması için sürdürülen görüşmelerin durdurulması, dört yıl aradan sonra toplanan Türkiye-AB Ortaklık Konseyi gibi üst düzey diyalog toplantılarının askıya alınması, katılım öncesi yardımların azaltılması, Avrupa Yatırım Bankası'nın Türkiye'ye yönelik mali yardım şartlarını gözden geçirmeye davet edilmesi gibi sembolik olarak nitelendirilebilecek bir dizi karar alındığı duyurulmuştur.¹⁶

Alınan kararlara bakıldığında söz konusu kararların sonuç almaya yönelik olmadığı, GKRY'nin Birlik içerisinde genişleme gibi çeşitli politikalara veto koymasını engellemenin ve siyasi açıdan Doğu Akdeniz meselesinde Türkiye karşıtı bir pozisyon benimsendiğinin gösterilmesinin amaçlandığı anlaşılmaktadır. Zira son yıllarda gerçekleştirilen diyalog toplantılarında (tarafların tezlerini tekrar etmelerinden başka bir işe yaramadığı, katılım öncesi yardımların kesilmesinin yine son yıllarda Türkiye'ye yönelik sopa olarak kullanılan bir araç haline getirildiği ve hava taşımacılığı anlaşması görüşmelerinin ise AB'nin zaten GKRY'nin dahil edilmesi konusundaki ısrarından dolayı ilerleme kaydedilemez bir hale geldiği¹⁷ göz önünde bulundurulduğunda) alınan kararların sembolik nitelikte olduğu daha net anlaşılmaktadır.

Söz konusu yaptırım kararlarına ise Dışişleri Bakanlığı başta olmak üzere Türkiye'deki tüm aktör ve kurumlar sert tepki göstermiştir. TBMM'de grubu bulunan dört siyasi parti (AK Parti, CHP, MHP, İYİ Parti) ortak bir bildiri yayımlayarak konseyin aldığı yaptırım kararının kabul edilemez olduğunu vurgulamış-

¹⁶ "Turkish Drilling Activities in the Eastern Mediterranean: Council Adopts Conclusions", European Council Press Release, 15 Temmuz 2019, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2019/07/15/turkish-drilling-activities-in-the-eastern-mediterranean-council-adopts-conclusions>, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2019).

¹⁷ "AB'den Türkiye'ye Yönelik 'Doğu Akdeniz' Kararları", Anadolu Ajansı, 16 Temmuz 2019.

tır.¹⁸ Yapılan açıklamada AB'nin uluslararası hukuka uyması ve hakkaniyetli davranması istenerek Doğu Akdeniz meselesinde Türkiye'nin bütüncül bir tavır sergilediği ve konunun milli bir mesele olarak algılandığı ortaya konulmuştur. Dışişleri Bakanlığından yapılan açıklamada ise Rum-Yunan ikilisinin maksimalist pozisyonları doğrultusunda AB üyeliğini kullandıkları belirtilmiş ve AB ülkelerini kendi emellerine alet ettikleri belirtilerek yaptırım kararlarının Türkiye'nin faaliyetlerini etkilemeyeceği vurgulanmıştır.¹⁹

Eylül'deki Genel İşler Konseyinde ise Yunanistan ve GKRY Türkiye'ye yönelik ek yaptırımlar oluşturulması konusunu gündeme getirmek istemiş,²⁰ 11 Kasım'da gerçekleştirilen Dış İlişkiler Konseyi toplantısında kısıtlayıcı tedbirler için "çerçeve belgesi" kabul edilmiştir.²¹ Çerçeve belgesiyle sondaj çalışmalarının parçası olan özel firma ve şahıslara yönelik yaptırım uygulama hakkı saklı tutulmuş, belgeyle sondaj faaliyetlerinde yer alan ya da faaliyetlere mali ya da teknik destek veren kişi ve kurumlara yaptırım getirilmesi amaçlanmıştır. Yaptırımların arasında ise ilgili kişi ve kurumlara yönelik olarak AB ülkelerine seyahat yasağı konulması, mali varlıkların dondurulması, AB ülkesi vatandaşların veya ku-

¹⁸ "TBMM'de 4 Partiden 'Doğu Akdeniz' için Ortak Bildiri", *Hürriyet*, 18 Temmuz 2019.

¹⁹ "AB Dış İlişkiler Konseyi'nin Aldığı Kararlar Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 16 Temmuz 2019, http://www.mfa.gov.tr/no_206_-ab-disiliskiler-konseyi-nin-aldigi-kararlar-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2019).

²⁰ "Brüksel'de Türkiye'ye Sondaj Çalışmaları Nedeniyle Ek Yaptırım Girişimleri", Euronews Türkçe, 16 Eylül 2019.

²¹ "Turkey's Illegal Drilling Activities in the Eastern Mediterranean: Council Adopts Framework for Sanctions", European Council Press Release, 11 Kasım 2019, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2019/11/11/turkey-s-illegal-drilling-activities-in-the-eastern-mediterranean-council-adopts-framework-for-sanctions>, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2019).

ruluşların bu kişi ve kurumlara fon aktarımının yasaklanması gibi başlıklar yer almaktadır.²²

Federica Mogherini toplantı sonrası yaptığı açıklamada çerçeve belgesiyle birlikte AB'nin tedbir listesine alınacak kişi ve kurumları belirleyebileceğini, uygulanıp uygulanmayacağını ise zamanın göstereceğini ifade etmiştir. Söz konusu karar ve açıklamalardan Doğu Akdeniz meselesinde şahıs ve kurumlara yönelik yaptırım kararı seçeneğinin sopa olarak kullanılmak istenildiği ve kişi ve kurumlar üzerinden Türkiye'ye baskı oluşturma stratejisinin izlendiği anlaşılmaktadır. Dışişleri Bakanlığında “Ülkemizin tehditlere boyun eğerek, Doğu Akdeniz'deki haklarından geri adım atmasını ummak beyhude bir beklentidir”²³ şeklinde açıklama yapılarak kabul edilen “çerçeve belgesi”ne tepki gösterilmiştir.

2019'un sonlarına doğru Türkiye ile Libya arasında yapılan anlaşma da Doğu Akdeniz meselesi özelinde iki aktör arasında anlaşmazlığa sebep olmuştur. Türkiye ile Libya arasında 27 Kasım'da imzalanan ve 8 Aralık'ta yürürlüğe giren Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası'na, GKRY ve Yunanistan'ın yanı sıra AB tarafından da tepki gösterilmiştir. Liderler zirvesinde gündeme gelen anlaşmanın “deniz hukuku sözleşmesine aykırı olduğu ve Yunanistan, GKRY gibi üçüncü ülkelerin egemenlik haklarını ihlal ettiği” belirtilmiştir.²⁴ Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Hami Aksoy konuyla ilgili yaptığı yazılı açıklamada AB'nin uluslararası mahkeme olmadığını, hukuka uygunluk bakımından bir hüküm veremeyeceğini belirtmiş ve Libya'nın kıta sahanlığı haklarının

²² “Turkey's Illegal Drilling Activities in the Eastern Mediterranean: Council Adopts Framework for Sanctions”.

²³ “AB Dış İlişkiler Konseyi'nin Aldığı Kararlar Hk.”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, 11 Kasım 2019 http://www.mfa.gov.tr/no_329_-ab-dis-iliskiler-konseyi-nin-aldigi-kararlar-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 28 Aralık 2019).

²⁴ “EU Leaders to Reject Turkey-Libya Deal”, Reuters, 11 Aralık 2019.

Yunanistan tarafından gasp edilmesine ses çıkarmadığı için Birliği çifte standart uygulamakla suçlamıştır.²⁵

Diğer taraftan Türkiye'nin sismik araştırma ve sondaj gemilerine Türk Deniz Kuvvetleri unsurlarıyla eşlik etmesi Doğu Akdeniz'deki kararlılığını göstermesi bakımından önemlidir. Doğu Akdeniz hidrokarbonlarının kazan-kazan ilkesi ekseninde ele alınmasının Kıbrıs sorununun çözümüne katkı sağlayacağı düşünülürken AB'nin ara buluculuk rolü yerine taraf olmayı tercih etmesi ve sorunun bir parçası haline gelmesi yalnızca Kıbrıs meselesinin çözümünü ya da Türkiye'nin katılım müzakerelerini çıkmaza sürüklemekle kalmayacak, Ankara-Brüksel arasında birçok alanda tesis edilebilecek stratejik iş birliği zeminlerinin de yok olmasına sebep olacaktır. Normatif bir dış politika izlediği iddia edilen AB'nin bu kapsamda soruna yönelik yapıcı bir tutum sergileyerek taraflara rasyonel karar almaları konusunda yardımcı olması ve müzakere masasını oluşturması gerekirken sorunun bir tarafı haline gelerek sert güç unsurlarıyla Türkiye'yi faaliyetlerinden vazgeçireceğini düşünmesi izahatın varestedir. Zira özellikle Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin adanın hidrokarbon kaynaklarıyla ilgili ortak bir komite oluşturulması önerisine AB kurumlarının yanaşmaması,²⁶ Birliğin GKRY ve Yunanistan'ın tek taraflı politikalarının hamisi rolüne soyunduğu ideolojik dış politik yaklaşımının tezahürü olarak okunmalıdır.²⁷

²⁵ "Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hami Aksoy'un Avrupa Birliği Konseyi'nin Ülkemizle İlgili İfadeleri Hakkındaki Soruya Cevabı", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 13 Aralık 2019, http://www.mfa.gov.tr/sc_76_-avrupa-birligi-konseyi-nin-ulkemizle-iligili-ifadeleri-hk-sc.tr.mfa, (Erişim tarihi: 28 Aralık 2019).

²⁶ Valeria Giannotta, "Eastern Mediterranean: A New Impasse for Turkey-EU Relations?", *The New Turkey*, 24 Temmuz 2019.

²⁷ Deniz yetki alanlarıyla ve sondaj faaliyetleriyle ilgili benzer bir sorun İtalya ile Malta arasında da cereyan etmiş fakat AB Doğu Akdeniz meselesinde olduğu gibi herhangi bir tarafın yanında olarak sert güç unsurları ve açıklamalarla sürece müdahil olmamıştır. Bkz. "Italy, Malta Agree Oil Drilling Moratorium in Disputed Area", *Times Malta*, 4 Ekim 2015.

Türkiye-AB ilişkileri 2019’un yaz aylarında Doğu Akdeniz meselesi sebebiyle oldukça gergin geçerken Ekim’de BPH’nin icra edilmesiyle mevcut gerginlik zirve noktasına ulaşmıştır. Türk Silahlı Kuvvetlerinin 9 Ekim’de Suriye’nin kuzeyine hareket gerçekleştirmesine AB ülkeleri tarafından tepki gösterilmiştir. Operasyon günü Federica Mogherini bir açıklama yayımlamış ve Suriye’de kalıcı çözümün askeri yollarla sağlanamayacağını ve hareketin sonlandırılması gerektiğini ifade etmiştir.²⁸ 14 Ekim’de ise Dış İlişkiler Konseyi toplanarak hareketi eleştirmiş ve Türkiye’nin birliklerini geri çekmesini istemiştir. Ayrıca toplantı sonrası bazı üye ülkelerin Türkiye’ye yönelik silah ihracatını askıya aldıkları belirtilmiştir.²⁹

17-18 Ekim arasındaki liderler zirvesinde de BPH gündeme gelmiş ve konseyin aldığı kararlar onaylanmıştır.³⁰ Harekata yönelik kınama kararı alan AB liderleri karar metninde hareketin “sivillerin acı çekmesine neden olduğu, DEAŞ ile mücadeleyi olumsuz etkilediği, Avrupa’nın güvenliğini tehdit ettiği” gibi argümanlara yer vermiştir. Dışişleri Bakanlığı ise AB kanadından yükselen muhalif seslere yönelik yaptığı açıklamada AB’nin DEAŞ’la mücadele konusunda Türkiye’ye ders verme hakkının bulunmadığı belirtilmiş, Türkiye’nin BM Güvenlik Konseyinin terörizmle mücadeleye iliş-

²⁸ “Declaration by the High Representative on Behalf of the EU on Recent Developments in North-East Syria”, European Council Press Release, 9 Ekim 2019, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2019/10/09/declaration-by-the-high-representative-on-behalf-of-the-eu-on-recent-developments-in-north-east-syria>, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2019).

²⁹ “North East Syria: Council Adopts Conclusions”, European Council Press Release, 14 Ekim 2019, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2019/10/14/council-conclusions-on-north-east-syria>, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2019).

³⁰ “European Council Conclusions on Turkey, Illegal Drilling Activities and MH17”, European Council Press Release, 17 Ekim 2019, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2019/10/17/european-council-conclusions-on-turkey-illegal-drilling-activities-and-mh17>, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2019).

kin kararları uyarınca 51. maddeden kaynaklanan meşru savunma hakkını kullandığı vurgulanmıştır.³¹

AB'nin operasyona yönelik olumsuz tutumunda ve yapılan açıklamalarda, özellikle olası mülteci dalgasından duyulan çekincenin ve terörle mücadelenin sekteye uğrayacağı endişesinin oldukça ön planda olduğu görülmektedir. Operasyon sonrası AB ülkelerinin 2015'tekine benzer bir mülteci dalgasıyla karşı karşıya kalma endişesi taşıdıkları ifade edilmiştir. Buna karşın Türkiye'nin oluşturulacak güvenli bölgeye mülteci kamplarının inşa edileceğini ve mültecilerin geri dönüşünün gerçekleştirileceğini dile getirmesi de AB yöneticilerini tatmin etmemiştir. Bu bağlamda Lüksemburg Dışişleri Bakanı Jean Asselborn "Mültecilerin hiçbir şey sorulmadan bir gün Suriye'nin kuzeyine götürülme riski bulunuyor. Bu yüzden insanlar Avrupa'ya kaçmaya çalışabilir"³² şeklinde irrasyonel çekinceler ortaya koymuştur. Avrupa'nın siyasi, toplumsal ve ekonomik istikrarını oldukça zedeleyen mülteci sorununa önemli bir çözüm sunan harekate yönelik mülteci sorununu derinleştirileceğine dair eleştiriler yapılması ilginçtir. Benzer şekilde AB'nin tampon bölgesi olarak nitelendirilebilecek Türkiye sınırından DEAŞ ve PKK/YPG gibi terör örgütlerinin uzaklaştırılmasının terörle mücadeleyi sekteye uğratıp Avrupa'nın güvenliğini tehdit edeceğine dair yorumlar yapılması reel politik gerçekliğe uymamakta ve ideolojik/siyasi gündemlerin somut çıktılarını oluşturmaktadır.

Diğer AB kurumları gibi AP de birçok konuda olduğu gibi Suriye operasyonunda Türkiye karşıtı bir tutum sergilemiştir. Bu kapsamda Parlamentoda Gümrük Birliğinin askıya alınması, harekatı planlayan ve gerçekleştiren kişi ve kurumlara yönelik hedef odaklı

³¹ "AB Dış İlişkiler Konseyi'nin Kabul Ettiği Kararlar Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 14 Ekim 2019, http://www.mfa.gov.tr/no_302_-ab-dis-iliskiler-konseyi-nin-kabul-etti-gi-kararlar-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 19 Aralık 2019).

³² "EU Concerned at New Migrant Wave from Turkish Operation in Syria", France 24, 8 Ekim 2019.

yaptırımların devreye alınması, AB çapında genel bir silah ambargosu uygulanması, ekonomik yaptırımların devreye sokulması, müzakerelere son verilmesi gibi görüşler dile getirilmişse de³³ bu görüşler AB nezdinde somut çıktılara dönüştürülemez.

Tam bu noktada Türkiye'nin gerçekleştirdiği hareketin AB'nin Birlik olamama problemini bir kez daha gün yüzüne çıkardığını belirtmek gerekir. Zira Lüksemburg'da toplanan AB Dışişleri bakanlarının ortak tavır belirleme konusunda oldukça sorun yaşadığı medyada yer almıştır. Örneğin İngiltere'nin Türkiye'nin kınanmasına direndiği, kınama metninde daha yumuşak bir dil tercih edilmesi gerektiğini ifade ettiği fakat Birlik ruhuna zarar gelmemesi için bu tutumundan feragat ederek kınama konusundaki şerhini kaldırdığı belirtilmiştir.³⁴ Benzer şekilde Macaristan'ın da kınama metnini ciddi şekilde bloke ettiği basına yansımıştır.³⁵ Dışişleri Bakanı Szijjarto'nun BPH'nin gündemde olduğu AB Dışişleri Konseyi toplantısına katılmak yerine Bakü'de düzenlenen Türk Konseyi Dışişleri Bakanları toplantısına katılması³⁶ bu kapsamda önemli bir sembolik mesaj niteliğindedir. Aynı şekilde silah ambargosu konusunda da Birlik içerisinde toplu bir karar alınamamış ve bu karar üye ülkelerin kendi tercihlerine bırakılmıştır. Zaten Federica Mogherini'nin "Sabah toplantıya girerken Türkiye konusunda mutlaka karar alınacağından emin değildim"³⁷ şeklinde açıklama yapması

³³ Güven Özalp, "Operasyon Durdu AP Durmuyor", *Hürriyet*, 24 Ekim 2019.

³⁴ Jacopo Barigazzi, "EU Finds Agreement on Turkey (But Only Just)", *Politico*, 14 Ekim 2019.

³⁵ "Foreign Minister Admits Hungary Blocked EU Resolution on Turkey", *Hungary Today*, 11 Ekim 2019.

³⁶ "Barış Pınarı AB'yi Zorladı", *Hürriyet*, 15 Ekim 2019.

³⁷ "Remarks by High Representative/Vice-President Federica Mogherini at the Press Conference Following the Foreign Affairs Council", European Union External Action, 14 Ekim 2019, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/68846/remarks-high-representativevice-president-federica-mogherini-press-conference-following_en, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2019).

önemli bir itiraf niteliğindedir ve üyeler arasındaki görüş ayrılıklarının boyutunu vurgulayarak AB'nin ortak karar alma konusundaki problemini gözler önüne sermektedir.

Gerek Doğu Akdeniz krizi gerekse BPH reformlara hız verilmesiyle iyi niyet ve samimiyet zemininde AB'nin ve kurumlarının yeniden kazanılabileceği tezlerinin fazla iyimserliğe dayandığını göstermiştir. Tüm bu dış politik gelişmeler Türkiye ile AB ilişkilerinin reformlardan ibaret olmadığını, AB ülkelerinin dış politika konularında Türkiye'den çok farklı gündemlere ve amaçlara sahip olduklarını göstermiştir. Bu yönüyle 2018'de Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Varna Zirvesi'ndeki "Gelin uluslararası konularda iş birliğimizi derinleştirelim"³⁸ şeklindeki ifadelerinin AB ülkeleri nezdinde karşılık bulmadığı görülmüş tam aksine Birlik ülkelerinin Türkiye'den oldukça farklılaşan küresel/bölgesel gündemlerinin olduğu anlaşılmıştır. Aslında Türkiye-AB ilişkilerinde müzakere sürecinde ve çeşitli başlıklarda anlaşılmasa da yapılan açıklamalarda stratejik iş birliğinin önemi, diyalog ve ortak çıkar alanlarına yapılan vurgu ilişkilerin rasyonel zeminde sürdürülmesinin amaçlandığını göstermekteydi. Fakat 2019'da yaşanan dış politik gelişmeler iki aktör arasında yaşanan anlaşmazlıkların yalnızca AB'ye üyelik sürecinden ibaret olmayıp aktörlerin stratejik, reel politik ve jeopolitik açıdan farklı gündemlere sahip olduklarını da ortaya çıkarmıştır.

VİZE SERBESTİSİ VE MÜLTECİ ANLAŞMASI

Son yıllarda Türkiye-AB ilişkilerinde oldukça ön plana çıkan ve tek diyalog kanalını oluşturduğu söylenen konular vize serbestisi ve mülteci anlaşmasıdır. 2013'te imzalanan Geri Kabul Anlaşması'nın (GKA) bir unsuru olan ve yetmiş iki kriterin yerine getirilmesi

³⁸ Oğuz Güngörmez, "Türkiye'nin AB Politikası 2018", *Türk Dış Politikası Yıllığı 2018*, ed. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Mustafa Caner, (SETA Yayınları, İstanbul: 2019), s. 209-233.

şartına tabi tutulan vize serbestisindeki kriterlerde çeşitli ilerlemeler yaşanmıştır. Türkiye göç yönetimi, idari teknik altyapı, belge güvenliği, kolluk kuvvetlerinin modernizasyonu gibi konularda kayda değer düzenlemeler yapmış³⁹ ve beş kriterin kaldığı (terörle mücadele, kişisel verilerin korunması, cezai konularda adli iş birliği, yolsuzlukla mücadele, GKA) belirtilmiştir. Dışişleri Bakan Yardımcısı Faruk Kaymakçı yıl sonu yaptığı açıklamalarda Europol ile operasyonel iş birliği konusunda önemli ilerlemelerin sağlandığını, iki taraf açısından kriterin imzaya hazır olduğunu belirtmiştir.⁴⁰ Bu yönüyle kalan beş kriterin de önümüzdeki yıl paket halinde tamamlanması için çaba sarf edildiği ifade edilmiştir.

Ancak özellikle terörle mücadele ve cezai konularda adli iş birliği konularının AB tarafından sorun çıkarılan kriterler olduğu bilinmektedir. Zira yakın coğrafyasındaki bölgesel krizlerden, terör saldırılarından, istikrarsızlıklardan oldukça etkilenen AB'nin PKK, FETÖ, DEAŞ gibi birçok terör örgütüyle mücadele eden Türkiye'den terörle mücadele yasasını yumuşatmasını beklemesi rasyonel değildir. Cezai konularda adli iş birliği meselesi ise GKRY ile Türkiye arasındaki mevcut siyasi durum sebebiyle sorun oluşturmaktadır. Türkiye Kosova ile kurulan adli iş birliğini örnek göstererek benzer bir formül üzerinde çalışılmasını isterken AB bu duruma yanaşmamaktadır.⁴¹

2019 Türkiye raporunda kalan kriterlerin yerine getirilmesi için çalışma grupları oluşturulduğu vurgulanmıştır. 17 Eylül'de "AB ile Vize Serbestisi Diyaloğu Süreci" ismiyle bir Cumhurbaşkanlığı kararnamesinin *Resmî Gazete*'de yayımlanması ise bu kapsam-

³⁹ Ahmet Ceran, "Vize Serbestliği Meselesi Neydi, Ne Oldu?", İKV E-Bülten, https://bulten.ikv.org.tr/?ust_id=9532&id=9533, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2019).

⁴⁰ "Dışişleri Bakan Yardımcısı Kaymakçı: 'Türkiye-AB ilişkilerinde Yeni Sayfa Açma Fırsatımız Var'", *Sabah*, 17 Aralık 2019.

⁴¹ "Erdoğan'dan Vize Talimatı: 6 Kriteri Tamamlayın", *Hürriyet*, 19 Eylül 2019.

da oldukça önemlidir. Kararnamede ilgili kurumlara geriye kalan kriterlerin tamamlanması için çalışmalarına hız vermeleri çalışmaların sürekliliğini sağlamaları çağrısı yapılmıştır. Kararnamede her ne kadar Dışışleri Bakanlığı ve AB Başkanlığı eş güdümlünde süreç yürütülse de Adalet ve İŐiŐleri bakanlıklarının da katkı sağlamasıyla kurumlar arasında iş birliği ve koordinasyonun önemine vurgu yapılmıştır.⁴² Ayrıca söz konusu kararnameyle süreçle ilgili var olan eski Başbakanlık genelgesi yürürlükten kaldırılarak sürecin Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle yürütülmesi sağlanmıştır.

AP'nin 17 Nisan'da kabul ettiği tasarı ise vize serbestisi bağlamında oldukça tartıŐılmıŐ ve tepkilere sebep olmuştur. Parlamento-nun Schengen düzenlemelerinde çeşitli değişiklikler öngören tasarıyı kabul etmesiyle vize başvuru ücretlerinin altmış avrodan seksen avroya çıkarılması, GKA'larda ve iŐlemlerinde AB ile iş birliğini aksatan ölkelere vize süreleri ve koşulları bakımından ađırlaŐtırmalar yapılması gibi kararlar alınmıştır. Vizelere yönelik böyle bir karar alınması Avrupa'nın duvarlarını daha fazla yükselteceği ve Türkiye gibi vize serbestisi bekleyen ölkelerin işlerini daha da zorlaŐtıracadıđı gerekçesiyle oldukça eleştirilmiştir. Özellikle elli yılı aşkın bir süredir üyelik için bekleyen ve vatandaşlarına uygulanan vize ücretleri nedeniyle her yıl ortalama 58 milyon avro ödemek zorunda kalan⁴³ Türkiye'nin vize serbestisi beklerken vize sürecini daha da zorlaŐtıran kararlardan etkilenmesi ve yeşil pasaportlu vatandaşlarına yönelik sınır kontrollerinin sıkılaŐtırılması⁴⁴ ilginçtir.

2013'te imzalanan ama üçüncü ölk vatandaşlarına yönelik hükümlerinin yürürlüğe girmesi için Bakanlar Kurulunun kararı

⁴² "Genelge 2019/19: AB ile Vize Serbestliği Diyalodu Süreri", *Resmi Gazete*, Sayı: 30892, 18 Eylül 2019.

⁴³ Ceran, "Vize Serbestliği Meselesi Neydi, Ne Oldu?"

⁴⁴ "Türk Vatandaşları için Schengen Ölkelerine Seyahat ZorlaŐtı", DW Türkçe, 19 Mayıs 2019.

gereken GKA'ya dair ise yaz aylarında malumun ilamı şeklinde nitelendirilebilecek bir açıklama yapılmıştır. Anlaşmanın üçüncü ülke vatandaşlarına yönelik hükümlerine dair Bakanlar Kurulu kararının çıkmaması, iç onay süreciyle ilgili hükümetin nihai kararını henüz vermediği ya da anlaşmanın rafa kaldırdığı şeklinde çeşitli yorumlara sebep olmuştur. Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Temmuz'da katıldığı bir televizyon programında Türkiye'nin GKA'nın üçüncü ülke vatandaşları bakımından uygulanmasını tek tarafı olarak askıya aldığı,⁴⁵ uygulamayacağını, bu durumun Avrupalı yetkililere bildirildiğini ve anlaşma hükümlerinin vize serbestisiyle aynı anda yürürlüğe gireceğini açıklamıştır.⁴⁶

Bunun yanı sıra AB'nin gerçekleştirilen mülteci anlaşması konusunda verdiği sözlerini tutmaması Türkiye'deki karar vericiler tarafından eleştirilmeye devam edilen bir konu olmuştur. AB Komisyonu 15 Nisan'da mülteci anlaşmasına yönelik geçen üç yıllık süre içindeki gelişme ve verileri kamuoyuyla paylaşmıştır. Paylaşılan raporda Türkiye'nin yükümlülüklerini başarıyla yerine getirdiği görülürken AB açısından aynı şey söylenememektedir. Türkiye'den AB topraklarına gerçekleşen düzensiz geçişlerin yüzde 97 oranında azaldığı ifade edilirken söz verilen 6 milyar avronun temini konusunda benzer bir başarı görülmemektedir. Rapora göre ilk 3 milyar avroluk kısmın tamamı projelendirilmişken projelendirilen kısmın yalnızca 2 milyar avrosunun ödendiği, ikinci 3 milyar avroluk kıs-

⁴⁵ “Çavuşoğlu: Geri Kabul Anlaşması'nı Askıya Aldık”, DW Türkçe, 22 Temmuz 2019.

⁴⁶ 16 Aralık 2013'te imzalanan GKA 1 Ekim 2014'te yürürlüğe girmiştir. Fakat anlaşma günümüze kadar sadece Türk vatandaşları açısından uygulanmaktadır. Anlaşmanın üçüncü ülke vatandaşları açısından da uygulanması ise Dışişleri Bakanlığı tarafından vize muafiyetine bağlanmış ve bu durum AB Komisyonuna iletilmiştir. Haliyle askıya alınan hükümler 2013'te imzalanan GKA'nın üçüncü ülke vatandaşlarıyla ilgili olanlardır. Çeşitli medya kuruluşlarında yer alan GKA'nın tamamının askıya alındığı haberleri ya da 18 Mart 2016'da imzalanan GKA'dan bağımsız göç iş birliği mekanizması olan göç anlaşmasının askıya alındığı şeklinde haberler gerçeği yansıtmamaktadır.

mın ise yalnızca 1,2 milyar avrosu projelendirilirken bu miktarın da 150 milyar avrosunun ödendiği belirtilmiştir.⁴⁷

Türkiye'nin anlaşma yükümlülüklerini yerine getirmesine yönelik yıl içinde AB kanadından memnuniyet ifade eden açıklamalar gelirken Yunanistan tarafından aksi yönde açıklamalar gelmiştir. AB'nin yeni Dışişleri ve Güvenlik Politikaları Yüksek Temsilcisi Josep Borrell gerçekleştirilen anlaşmayı savunmuş ve "Anlaşma olmasaydı denizde daha kaç kişi boğulacaktı"⁴⁸ şeklinde ifadeleriyle anlaşmanın varlığından duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Söz konusu memnuniyet AB'nin mali destek politika ve kararlarına da yansımıştır. Türkiye'nin AB değerlerinden uzaklaştığı gerekçesiyle Katılım Öncesi Yardımlar'da kesintiye gidilmesi kararı verilirken mülteciler konusu bu kesintilerden etkilenmeyen alan olarak varlığını sürdürmüştür. Bu kapsamda AB Genişlemeden Sorumlu Direktör Yardımcısı Maciej Popowski Türkiye'nin sahil güvenlik performansını artırmak için 50 milyon avroluk birtakım önlemler almayı planladıklarını⁴⁹ ve bu konuda Türkiye'nin desteklenmeye devam edileceğini açıklamıştır. Yunanistan Başbakanı Kiriakos Miçotakis ise iki buçuk yıl boyunca mülteci anlaşmasının gayet iyi işlediğini ancak Türkiye'nin şu anda anlaşmaya uymadığını iddia etmiştir.⁵⁰

⁴⁷ "EU-Turkey Statement: Three Years On", European Commission, (Mart 2019), https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/policies/european-agenda-migration/20190318_eu-turkey-three-years-on_en.pdf, (Erişim tarihi: 30 Aralık 2019).

⁴⁸ "Borrell Mülteci Anlaşmasını Savundu", *Hürriyet*, 9 Kasım 2019.

⁴⁹ "EU to Pay Turkey 50 Million Euros as Refugee Support", *Bianet English*, 7 Ekim 2019.

⁵⁰ "Greek PM Presents Action Plan for Migration, Slams Turkey", *Ekathimerini*, 18 Kasım 2019.

DİĞER ÖNEMLİ GELİŞMELER

Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerde temel karar organı olarak nitelendirilen Ortaklık Konseyinin 15 Mart’ta dört yıl aradan sonra toplanması 2019’daki ilişkilerin pozitif boyutuna dair en önemli gelişmelerden biri olmuştur. Toplantıya Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Bakan Yardımcısı Faruk Kaymakçı, AB Dışişleri ve Güvenlik Politikaları Yüksek Temsilcisi Federica Mogherini, Avrupa Komşuluk Politikası ve Genişleme Müzakerelerinden Sorumlu Üyesi Johannes Hahn katılmış ve ilişkilerdeki tüm boyutlar ve müzakere süreci ele alınmıştır. Toplantı sonrası gerçekleştirilen basın açıklamasında Mogherini Türkiye’nin aday ülke olduğunu vurgulamış ve insan haklarına yönelik durumu ve eleştirilerini dile getirmiştir. Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu da Türkiye’nin reformlara olan bağlılığının devam ettiğini, temel haklar konusundaki eleştirilerin haksız olduğunu, bloke edilen fasılların açılması gerektiğini ve vize serbestisi için çalışmaların ise sürdüğünü belirtmiştir.⁵¹ Genel hatları itibarıyla dört yıl aradan sonra gerçekleşen Ortaklık Konseyi toplantısı iki aktörün çeşitli alanlarda sahip olduğu görüş ayrılıklarının devam ettiğini göstermiş ve tarafların tezlerini dile getirdiği düşük düzeyli teknik bir toplantı olarak kalmıştır.

Üç yıl aradan sonra 2018’de toplanan Reform Eylem Grubu toplantısının altıncısı ise 9 Mayıs 2019’da gerçekleştirilmiştir. İlk defa Cumhurbaşkanı Erdoğan başkanlığında ve 9 Mayıs Avrupa gününde gerçekleştirilen toplantıya adalet, içişleri, dışişleri ve hazine ve maliye bakanları katılmıştır. Toplantıda müzakere sürecinin kitlenmesinin iki tarafın da faydasına olmadığı, sürecin siyasi engellerden arındırılması gerektiği belirtilmiş ve Türkiye’nin AB üyeliği

⁵¹ “Avrupa Birliği Konseyi Kaygılı Ancak Ankara ile Diyalogu Sürdürmekten Yana”, Euronews Türkçe, 15 Mart 2019.

hedefine bağlı olduğu vurgulanmıştır.⁵² Yıl sonuna doğru Reform Eylem Grubunun yeniden toplanacağı bilgisi paylaşılsa da dış politik gelişmeler ekseninde yaşanan gerginlikler sebebiyle söz konusu toplantı gerçekleşmemiştir.

Brüksel yönetiminin Ankara'ya yönelik en eleştirel raporu olarak nitelendirilen 2018 raporu⁵³ önce 26 Şubat 2019'da AP Dış İlişkiler Komitesinde sonra da 13 Mart'ta AP Genel Kurulunda kabul edilmiştir. 2019 raporu ise 29 Mayıs'ta kabul edilerek kamuoyu ile paylaşılmıştır. Son yıllarda alışlageldiği gibi Türkiye'ye yönelik eleştirilerle dolu olan raporda insan hakları ve demokrasinin gerilemesi ve Türkiye'nin AB'den uzaklaşması sebebiyle herhangi bir faslın açılmasının öngörülmediği belirtilmiş⁵⁴ fakat fasllara yönelik uygulanmakta olan bloklara değinilmemiştir. Dışişleri Bakan Yardımcısı Faruk Kaymakçı ise "Haksız ve orantısız eleştirileri kabul etmemiz mümkün değildir" şeklinde açıklama yaparak yayımlanan 2019 raporunu eleştirmiştir.⁵⁵

Son yıllarda hep benzer argümanları dile getiren ve Türkiye kamuoyunda kendisine gittikçe daha az yer bulan rapordan ziyade 2019 raporuyla birlikte yayımlanan "genişleme paketi" (*enlargement package*) ve akabinde genişleme özelinde Birlik içinde yaşanan gelişmeler, Türkiye-AB ilişkilerinin geleceğine yönelik daha önemli mesajlar vermiştir. Öyle ki 2019'u AB'nin genişleme iradesinin resmi

⁵² "Reform Eylem Grubu Altıncı Toplantısı Basın Bildirisi", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 9 Mayıs 2019, <http://www.mfa.gov.tr/altinci-reform-eylem-grubu-basin-bildirisi-hk.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 30 Aralık 2019).

⁵³ 1998'den itibaren aday ülkelerin Kopenhag Kriterleri'ne uyum konusunda kaydettiği gelişmeleri yıllık olarak değerlendiren ve Avrupa Komisyonu tarafından yayımlanan söz konusu raporlar 2016'ya kadar "İlerleme Raporu", sonrasında ise "Ülke Raporu" olarak adlandırılmıştır.

⁵⁴ "Turkey 2019 Report", European Commission, 29 Mayıs 2019, <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20190529-turkey-report.pdf>, (Erişim tarihi: 30 Aralık 2019).

⁵⁵ "AB Raporundaki Haksız ve Orantısız Eleştirileri Kabul Etmemiz Mümkün Değil", Anadolu Ajansı, 29 Mayıs 2019.

olarak yok olduğu yıl olarak kodlamak yanlış olmayacaktır. Avrupa Komisyonu Türkiye raporu ile birlikte ertelediği genişleme raporunu açıklamış ve raporda Arnavutluk ve Kuzey Makedonya ile müzakerelere başlanması yönünde yapılan öneriyi yinelemiştir. Federica Mogherini iki ülkenin üzerine düşeni yaptığını şimdi sıranın AB’de olduğunu belirtmiş, Balkan ülkelerinin genişlemesi konusunda çekincelere sahip olan Fransa, Hollanda ve Danimarka gibi ülkelerin bu iki ülkenin umudunu boşa çıkarmaması yönünde çağrıda bulunmuştur.⁵⁶ 17-18 Ekim arasında gerçekleştirilen AB liderler zirvesinde yirmi sekiz ülkenin devlet başkanı bir araya gelmiş ve bu toplantıda Arnavutluk ve Kuzey Makedonya’nın “katılım müzakereleri”ne (*accession negotiations*) başlaması, genişlemeye oldukça karşı olan ve “kötü polis” rolünü oynayan Macron Fransa’sı tarafından bloke edilmiştir.⁵⁷ Böylelikle iki ülke de koşulları yerine getirmelerine ve üye ülkeler olarak kabul edilmelerine rağmen söz konusu blokaj sebebiyle katılım müzakerelerine başlayamamıştır.

Görevi sona eren eski Komisyon Başkanı Jean-Claude Juncker’in de “tarihi bir hata” olarak nitelendirdiği⁵⁸ söz konusu blokaj sadece genişlemeye dair iradenin yok olması şeklinde değil AB’nin yaşadığı siyasal çalkantılar sebebiyle verdiği sözleri tutamayacak derecede güvenilmez bir partner haline geldiğini de göstermektedir. Bu kapsamda uzun yıllardır Avrupa kapısında bekleyen ve müzakere süreci blokajlarla sabote edilen Türkiye’nin “şartlılık ilkesi”nin (*conditionality*) ortadan kaldırılmasına yönelik dile getirdiği itirazlar 2019’da daha çok anlam kazanmıştır. Mevcut konjonktürde blokaja sahip fasılların

⁵⁶ “2019 Enlargement Package: ‘North Macedonia and Albania have Delivered on Reforms’, Says Mogherini”, European Union External Action, 29 Mayıs 2019.

⁵⁷ “France Objects to North Macedonia and Albania EU Accession Talks”, *Financial Times*, 15 Ekim 2019.

⁵⁸ “Juncker: EU’s North Macedonia, Albania Rebuff is ‘Historic Mistake’”, *Politico*, 18 Ekim 2019.

açılıp açılmayacağıının ya da tüm fasıllar açılıp tamamlansa bile “kötü polis rolü verilen” bir AB ülkesinin Türkiye’nin üyeliğini bloke etmeyeceğinin hiçbir garantisi bulunmamaktadır. AB’deki karar vericilerin müzakereye başlanacak ülkelere yönelik politikaları, Türkiye ile müzakerelerde fasıllara yönelik tutumları, Gümrük Birliğinin güncellenmesi konusundaki söylemleri göz önünde bulundurulduğunda Türkiye’nin yalnızca AB üyeliği sürecinde değil Birlik ile yürütölen vize serbestisi gibi diyaloglarda kriterleri tamamlasa dahi benzer bir blokajla karşılaşılabilmek ihtimali bulunmaktadır.

EKONOMİK İLİŞKİLER

2019’da Türkiye ile AB arasındaki ekonomik ilişkilere dair değinilecek birçok önemli başlık bulunmaktadır. Başlıca konular arasında iki ülke arasındaki ticaret verilerinde yaşanan dönüşüm başta olmak üzere Gümrük Birliğinin güncelleştirilmesi konusunda adım atılmaması, Türkiye’ye yapılan Katılım Öncesi Yardımlar’da kesin-tiye gidilmesi ve Doğu Akdeniz’deki gelişmeler sebebiyle Türkiye’ye uygulanan yaptırımlar bulunmaktadır.

Türkiye-AB arasındaki dış ticaret verilerine bakıldığında önemli bir dönüşümün yaşandığı görölmektedir. En büyük ticari partneri olan AB ile ticaretinde Türkiye 2019’da ilk defa ticaret fazlası veren ülke konumuna gelmiştir. 2018’in sonunda ithalat ile ihracat oranlarının başa baş bir noktaya gelmesiyle sinyallerini veren bu değişim, trendin sürdürölmesi ve ithalatı azaltma endeksli hamlelerin de sonuç vermesiyle 2019’da gerçekleşmiştir. Bu kapsamda Türkiye ile AB dış ticaret verilerinde 2018’in son aylarında görölen ticaret fazlası verme eğilimi 2019’da düzenli şekilde devam etmiş ve on iki ayın on birinde ihracat rakamları ithalattan fazla olmuştur. Bu kapsamda Türkiye’nin AB ülkelerine ihracatı 83 milyar doların üzerine çıkmışken ithalatı 69 milyar dolar civarında kalmıştır.⁵⁹ 2018 ile kıyaslan-

⁵⁹ “Dış Ticaret Verileri”, TÜİK, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2019).

dığında ihracat miktarında 3 milyar dolar civarında artış yaşanırken ithalat miktarının 14,5 milyar dolar azaldığı görülmüştür. Bu durum ise Türkiye-AB ticari ilişkilerinde alışık olunmayan oranda bir dış ticaret fazlası ortaya çıkarmıştır.

Amerikan dolarının yükselmesi ve ithalat miktarını azaltmaya yönelik politikaların büyük oranda etkili olduğu bu dönüşüm 2013'ten itibaren dış ticaret açığının Türkiye lehine düzenli bir şekilde azalmasıyla sinyallerini çok önceden vermiştir. 2013'te 29 milyar dolar olan dış ticaret açığı 2014'te 20 milyar dolar, 2015'te 14 milyar dolar, 2016'da 9 milyar dolar, 2017'de 11 milyar dolar, 2018'de ise 3 milyar dolar civarına gerilemiştir.⁶⁰

Türkiye'nin ekonomik olarak hızlı toparlanması ve ihracatta yaşanan artış AB Komisyonunun yıl içerisinde yayımladığı ekonomik tahminler raporunda da vurgulanan bir konu olmuştur. Komisyon Türkiye için büyüme tahminini eksiden artıya çevirerek 0,3'e yükseltmiştir. Raporla özellikle hükümetin verdiği mali teşvikler sonucu ihracatta yaşanan artışın Türkiye ekonomisinin beklenenden daha hızlı toparlanmasını sağladığı tespitine yer verilmesi bu kapsamda önemlidir.⁶¹

Ayrıca Komisyon tarafından Ekim'de yayımlanan ve AB ticaretinin durumunun ele alındığı raporda⁶² AB'nin Türkiye'ye ihracatının düşerken AB ülkelerinin Türkiye'den daha fazla ürün ithal etmeye başladığı, bu durumun ise 2018'de ticarete denge meydana getirdiği dile getirilmiştir. Raporla ayrıca Türkiye'de son yıllarda

⁶⁰ "Avrupa Birliği ile Dış Ticaret", T.C. Ticaret Bakanlığı, <http://risk.gtb.gov.tr/data/572b3a8a1a79f50cd8a22b1a/y/11-Avrupa%20Birli%C4%9Fi%20ile%20Dis%20Ticaret.pdf>, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2019).

⁶¹ "Turkey: Resilience is Wearing Thin", European Commission, https://ec.europa.eu/economy_finance/forecasts/2019/autumn/ecfin_forecast_autumn_2019_tr_en.pdf, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2019).

⁶² "Report on Implementation of Free Trade Agreements", European Commission, 14 Ekim 2019, <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2019/EN/COM-2019-455-F1-EN-MAIN-PART-1.PDF>, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2019).

ortak gümrük tarifesiinden sapma ya da AB ürünlerinden “menşei ispatı” (*proof of origin*) istenmesi gibi çeşitli engelleme eğilimlerinin ortaya çıktığı, bunların ise karşılıklı ticarete ve Gümrük Birliğine zarar verdiği iddia edilmiştir.

TABLO 2. TÜRKİYE-AB DIŞ TİCARET VERİLERİ (2017-2019, BİN DOLAR)						
Aylar	2017		2018		2019	
	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat
Ocak	5.159.756	5.289.687	6.928.048	6.500.966	4.833.718	6.764.140
Şubat	5.992.039	5.527.766	7.277.033	6.830.131	5.094.639	6.957.530
Mart	6.884.047	6.760.156	8.465.769	7.971.830	6.124.205	7.524.056
Nisan	6.527.530	5.758.625	7.617.859	7.012.490	6.030.456	6.895.432
Mayıs	7.457.572	6.108.301	8.777.120	7.266.626	6.358.491	7.556.316
Haziran	6.769.515	6.229.901	6.896.840	6.610.940	5.044.241	5.705.514
Temmuz	7.242.090	5.972.107	7.096.967	6.836.242	6.387.366	7.401.065
Ağustos	7.072.861	6.004.089	4.970.293	5.597.947	4.756.906	6.007.829
Eylül	7.048.314	5.887.643	5.406.937	7.303.025	5.504.809	7.061.686
Ekim	8.184.714	6.876.891	5.665.903	7.801.375	5.996.467	7.553.300
Kasım	8.209.326	6.968.467	5.785.993	7.716.037	6.195.061	7.331.133
Aralık	8.657.323	6.522.551	5.924.018	6.506.392	7.043.462	6.470.669
TOPLAM	85.205.087	73.906.184	83.954.000	80.812.781	69.369.821	83.228.670

Kaynak: TÜİK dış ticaret verilerinden derlenmiştir.

Ekonomik ilişkilerin gelişimi açısından stratejik önemde olan Gümrük Birliğinin güncellenmesine dair komisyona tanınması gereken yetki 2019’da da konsey tarafından verilmemiştir. Özellikle Avusturya, Almanya ve GKRY’nin siyasi gerekçelerle veto ettiği

Gümrük Birliğinin güncelleştirilmesinin iki aktörün de kazanç sağlayacağı bir husus olduğu gerek ortaya konulan raporlar gerekse iş dünyasından gelen tepkiler ve açıklamalardan da anlaşılmaktadır.⁶³ Birliğe üye ülkelerin de kazanç sağlayabileceği bir konuda siyasi blokajlara başvurulması AB'nin reel politik hedefleri uğruna kazançlarını feda edebildiğini, kazanç sağlayabileceği konuları dahi politik enstrüman olarak kullanabildiğini ve dış politikada rasyonaliteden uzaklaşabildiğini göstermektedir. Özellikle AB içinde de birçok uzman Gümrük Birliğinin güncelleştirilmesinin iki tarafın ekonomisine katkı sağlayacağını dile getirmesine rağmen kimi aktörlerin yıl içinde söz konusu güncellemeyi “Erdoğan’a ödül” şeklinde nitelendirmesi⁶⁴ AB'nin tercihlerinin rasyonelliği konusunda ciddi soru işaretlerine sebep olmaktadır.

Ticaret Bakanı Ruhsar Pekcan Aralık'ta bütçe görüşmelerinde Gümrük Birliğinin güncelleştirilmesine yönelik çalışmaların devam ettiğini ve bu kapsamda 19 Aralık'ta AB Komisyonu Ticaretten Sorumlu Komiseri Phil Hogan ile Brüksel'de görüşeceğini belirtmiştir.⁶⁵ Ayrıca yıl içerisinde ticaret bakanının çeşitli iş adamları örgütleriyle bir araya gelerek Gümrük Birliğinin güncelleştirilmesine yönelik destek arayışında olduğu da zaman zaman basına yansımıştır.⁶⁶

Türkiye-AB ilişkileri konusunda yayın yapan bazı düşünce kuruluşlarının Gümrük Birliğinin güncellenmesi konusundaki mevcut siyasi blokajları görmezden gelerek cezayı Türkiye'ye kesme çabaları

⁶³ “TÜSİAD Yönetim Kurulu Başkanı Kaslowski: Gümrük Birliği Güncelleme Müzakereleri Başlamalı”, Anadolu Ajansı, 14 Kasım 2019.

⁶⁴ Eduard Soler i Lecha, “EU-Turkey Relations: Mapping Landmines and Exploring Alternative Pathways”, FEPS Policy Paper, (Eylül 2019), https://www.feps-europe.eu/attachments/publications/feps_eu_turkey_relations_soler.pdf, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2019).

⁶⁵ “300 Milyar Dolarlık Pazarlık Başlıyor”, *Takvim*, 17 Aralık 2019.

⁶⁶ “Bakan Pekcan: Gümrük Birliği'nin Güncellenmesine Büyük Önem Veriyoruz”, *Milliyet*, 17 Aralık 2019.

ise ilginçtir. Carnegie Europe yayımladığı bir raporda⁶⁷ genişleme dalgası ya da Gümrük Birliğinin güncellenmesi gibi konuları siyasi şantaj malzemesi olarak kullanan Almanya ve Fransa gibi ülkelerin reel politik hedefleri doğrultusunda Birliğe yön verme çabalarını görmezden gelerek Türkiye'nin güncelleme sonrası oluşacak ekonomik yönetişime, şeffaflığa ya da adil rekabete hazır olup olmadığını sorgulaması tek taraflı ve ideolojik bir siyasi gündemin çıktısı olarak okunmalıdır. Bu yönüyle gerek katılım müzakereleri gerekse dış politika tercihleri açısından sorunlar yaşanan Türkiye-AB ilişkilerinin yapısında değişim meydana gelmeden 2019'da da ilerleme sağlanamayan Gümrük Birliğinin güncelleştirilmesi konusunda önümüzdeki yıllarda bir ilerleme beklenmemektedir.

AB'nin Türkiye'ye yönelik fon kesintileri de 2019'da gündemde sıklıkla kendisine yer bulmuştur. Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı (Instrument for Pre-accession Assistance, IPA) kapsamında Türkiye'ye yönelik 2018'de 147 milyon avro, 2019'da 105 milyon avro kesintiye giden AB, 2020 bütçesinde Türkiye'nin AB değerlerinden uzaklaştığı ve reformlarda ilerleme yaşanmadığı gerekçesiyle 85 milyon avro kesintiye gitme kararı almış ve yalnızca sivil toplum, Erasmus programı ve Suriyeliler için bütçe ayrıldığını belirtmiştir.⁶⁸ Söz konusu mali yardımların tamamen durdurulmasını talep edenler olduğu gibi kesintilere karşı çıkan aktörlerin de bulunduğu belirtilmelidir. AB Genişlemeden Sorumlu Komiseri Macar Oliver Varhelyi yardımların kesilmesine karşı olduğunu, yardımların Türk toplumuyla iletişim sağladığını ve söz konusu kesintilerin AB'nin hareket alanını daralttığını ifade etmiştir.⁶⁹ Türkiye ise söz konusu

⁶⁷ Marc Pierini, "Options for the EU-Turkey Relationship", Carnegie Europe, 3 Mayıs 2019.

⁶⁸ "EU Agrees 2020 Budget Deal", EU Observer, 19 Kasım 2019.

⁶⁹ "Avrupa Komisyonu'nun Genişleme Adayı: Türkiye'ye Mali Yardımlar Devam Etmeli", Euronews Türkçe, 14 Kasım 2019.

fonlarla ilgili Ekim'de bir Cumhurbaşkanlığı genelgesi yayımlamıştır. Bu kapsamda fonların AB ile yapılan anlaşmalara uygun bir şekilde etkin, idari ve mali yönetim ilkeleri ekseninde kullanılmasını sağlayacak kamu idarelerini belirlemek ve bu kurumların birbiriyle ilişkilerini düzenlemek amacıyla yayımlanan genelge⁷⁰ fonların kullanılmasında koordinasyonu sağlamayı ve yetki karmaşasını sonlandırmayı hedeflemiştir.

SONUÇ

Sonuç olarak 2019 AB üyelik müzakerelerinin oldukça az gündeme geldiği, Türkiye-AB ilişkilerinin başka konu/krizler üzerinden konuşulduğu bir yıl olmuştur. Bu yönüyle fasılların siyasi blokaj altında olduğu, Gümrük Birliğinin güncelleştirilmesi gibi ortak çıkarı yansıtan konuların gündeme getirilmediği bir atmosferde ilişkiler de normatif unsurlar üzerinden değil reel politik amaçlar üzerinden değerlendirilmektedir.

2017'de yaşanan seçim süreçlerinin de tetiklemesiyle kopma noktasına gelen ilişkiler 2018'de yerini daha ılımlı açıklamalara ve diyalog kanallarının yeniden kurulmaya çalışıldığı bir çabaya bırakmış olsa da 2019 iyileşmenin süreceği beklentilerinin boşa çıkmasına sebep olmuştur. Bu yönüyle Helsinki Zirvesi'nin yirminci yılı olan 2019'da mevcut sorunların çözümüne yaklaşılacağı ümit edilirken dış politik gelişmelerin etkisiyle daha da gerileyen ilişkiler hayal kırıklığına sebep olmuştur.

Türkiye ile AB arasındaki ilişkinin geleceğine dair birçok model ortaya konulmaktadır. Türkiye'nin AB üyeliğinin gerçekleşmesi ihtimaliyle “birbirine yakınlaşma” mı, üyelik dışı fakat birlikte çalışmanın sürdürüldüğü “iş birliği” mi yoksa iki aktörün birbirini rakip olarak algılayıp reel politik bir mücadeleye giriştikleri “çatışma”

⁷⁰ “Genelge 2019/20: AB'den Sağlanacak Katılım Öncesi Fonların ve AB Birlik Programlarına Katılımın Yönetimi”, *Resmî Gazete*, Sayı: 30908, 4 Ekim 2019.

şeklinde mi olacağı yapılan çalışmalarda ortaya konulan modeller olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷¹ Yıl içerisinde Türkiye'nin bölgesel güvenliği ve çıkarlarının devamı için atmış olduğu dış politika adımlarına AB kanadından verilen tepkiler iki tarafın sadece üyelik ya da üyelik dışı model amacıyla değil çeşitli dış politik konularda da diyalog kanallarını oluşturması ve iş birliği yapmaları gerektiğini göstermektedir.

Tüm bu çıkarımların yanı sıra Almanya'nın Temmuz 2020'de AB dönem başkanı olmasının ikili ilişkiler açısından tehlikeleri barındırdığı gibi fırsatları da beraberinde getirebileceği belirtilmelidir. Almanya'nın Gümrük Birliğinin güncelleştirilmesine yönelik blokağının yanı sıra Türkiye'nin en fazla ticaret yaptığı ve savunma sanayiinde önemli iş birlikleri gerçekleştirdiği ülkelerden biri olması 2020'de Türkiye-AB ilişkilerinde rasyonel tercihlere zemin hazırlayabilir. Türkiye karşıtı ülkelerin/grupların değil rasyonel tercihlerin yn vereceği ikili ilişkiler ise kısa sürede toparlanarak kazan-kazan anlayışı ekseninde çok daha olumlu bir seviyeye gelebilir. Fakat 2019'da grldği gibi önde gelen AB lkelerinin kendi reel politik amaçları doğrultusunda Birliğe yön vermesi ya da Birliğin çeşitli ülkelerin hamiliğine soyunarak Türkiye'ye karşı tutum sergilemesi gibi durumların devam etmesi bu beklentileri boşa çıkarabileceği gibi ilişkileri çok daha kötü bir noktaya taşıyabilecektir.

⁷¹ Lecha, "EU-Turkey Relations: Mapping Landmines and Exploring Alternative Pathways".

KRONOLOJİ

- 20 Şubat Avrupa Parlamentosunun Türkiye ile AB arasındaki üyelik müzakerelerinin askıya alınmasını öneren karar tasarısı Parlamentonun Dışişleri Komisyonunda oy çoğunluğuyla kabul edildi.
- 26 Şubat Eski AP Türkiye raportörü Kati Piri'nin hazırladığı 2018 Türkiye Raporu Avrupa Parlamentosu Dış İlişkiler Komitesinde kabul edildi.
- 28 Şubat Türkiye-AB Yüksek Düzeyli Ekonomik Diyalogu Toplantısı yapıldı.
- 13 Mart AP Dış İlişkiler Komitesinde kabul edilen 2018 Türkiye Raporu AP Genel Kurulunda kabul edildi.
- 15 Mart Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerin temel karar organı olan Ortaklık Konseyi dört yıl aradan sonra Brüksel'de toplandı. Türkiye'den Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu toplantıya katıldı.
- 8-9 Nisan 38. Türkiye-AB Karma İstişare Komitesi toplandı.
- 17 Nisan Vize başvuru ücretlerinin artırılması, koşulların ağırlaştırılması gibi çeşitli Schengen düzenlemelerinde değişiklikler öngören tasarı Avrupa Parlamentosunda kabul edildi.
- 9 Mayıs 6. Reform Eylem Grubu ilk defa 9 Mayıs Avrupa gününde ve ilk kez Cumhurbaşkanı Erdoğan başkanlığında toplandı.
- 23-26 Mayıs Avrupa Parlamentosu seçimleri gerçekleştirildi. Seçimlerden aşırı sağ partiler ve Yeşiller güçlenerek çıktı.
- 29 Mayıs Avrupa Komisyonu Genişleme Paketini ve 2019 Türkiye raporunu açıkladı.
- 18 Haziran AB Genel İşler Konseyi, Türkiye'nin Doğu Akdeniz ve Ege'deki eylemlerini "yasa dışı" olarak nitelendirdi.
- 15 Temmuz AB dışişleri bakanları Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki sondaj çalışmalarına ilişkin çeşitli yaptırım kararlarını kabul etti.
- 16 Temmuz Dışişleri Bakanlığı Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki sondaj çalışmalarına ilişkin yaptırım kararlarına yönelik yazılı açıklama yayımladı.

- 18 Temmuz: TBMM’de grubu olan dört parti (AK Parti, CHP, MHP, İYİ Parti) Doğu Akdeniz için ortak bildiri yayımlayarak AB’nin yaptırım kararlarını kınadı.
- 22 Temmuz Dışışleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu katıldığı bir televizyon programında GKA’nın askıya alındığını ve bunun Avrupalı yetkililere bildirildiğini açıkladı.
- 17 Eylül *Resmi Gazete’de* AB ile Vize Serbestliği Diyaloğunun hızlandırılması yönünde bir Cumhurbaşkanlığı genelgesi yayımlandı.
- 9 Ekim Suriye’nin kuzeyine hareket gerçekleştirmesine AB yöneticileri ve ülkeleri tarafından tepki gösterildi ve Federica Mogherini bir açıklama yayımladı.
- 17-18 Ekim Gerçekleştirilen AB liderler zirvesinde yirmi sekiz ülkenin devlet başkanı bir araya geldi. Söz konusu toplantıda Arnavutluk ve Kuzey Makedonya’nın üyelik müzakerelerine başlaması Fransa tarafından bloke edildi.
- 11 Kasım Gerçekleştirilen Dış İlişkiler Konseyi toplantısında Doğu Akdeniz konusuyla ilgili kısıtlayıcı tedbirler için çerçeve belgesi kabul edildi.
- 27 Kasım Türkiye ile Libya arasında “Deniz Yetki Alanlarının Sınırlanırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası” imzalanmasına AB ülkeleri tepki gösterdi.

TÜRKİYE'NİN RUSYA VE KAFKASYA POLİTİKASI 2019

BİLGEHAN ÖZTÜRK

Doktor Adayı, Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

GİRİŞ

Türkiye'nin Rusya'ya yönelik yürüttüğü dış politikanın çerçevesi önemli ölçüde iki ülkenin ikili ilişkilerinin doğası tarafından belirlenmektedir. Türk-Rus ilişkileri ise bünyesinde hem çatışma hem de iş birliği unsurlarını barındırmaktadır. Dolayısıyla Türkiye Rusya'ya yönelik dış politikasını belirlerken ve uygularken iş birliği alanlarını mümkün olduğu kadar güçlendirme ve genişletme, çatışma alanlarını ise yönetme ve derinleştirmekten kaçınma yönünde çaba sergilemektedir.

Karadeniz, Kafkaslar ve Orta Asya gibi Türkiye ve Rusya'nın eskiden beri var olagelen ortak ilgi ve çıkar alanlarına –Moskova'nın müdahil olmasıyla– birlikte Suriye ve daha geniş manada Ortadoğu da eklenmiştir. Özellikle Suriye'de karşı kamplarda olan iki ülkenin

anlaşmazlık ve çatışmalarına rağmen paylaştıkları bazı ortak prensipler bulunmaktadır. Örneğin her iki ÷lke de bölgede belli seviyede bir istikrar ve terörle mücadele veya en azından terörün sınırlandırılmasını istemektedir. Burada iki ÷lkenin çıkarları birleşmektedir. DEAŞ gibi terör örgütleriyle mücadele konusunda iki ÷lke arasında tam mutabakat bulunurken YPG ile mücadele konusunda ise mutabakattan ziyade Rusya tarafında Türkiye'nin hassasiyetini "anlama" şeklinde bir tavır sergilenmektedir. Rusya'nın bu asgari seviyedeki "anlayış" tavrı bile Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) YPG politikasıyla kıyaslandığında Türkiye'ye önemli bir manevra alanı sağlamakta ve sonuç olarak Rusya'yı yabancılaştırmayacak ihtiyatlı bir dış politikayı zorunlu kılmaktadır.

Çoğu zaman iki ÷lke liderlerinin görüşme sıklığı Türk-Rus ilişkilerinin çok iyi bir seviyede olduğuna dair değerlendirmelere sebep olsa da görüşme sıklığının bizatihi kendisi ikili ilişkilerin doğasına dair böyle bir çıkarıma imkan vermemektedir. Liderlerin görüşme sıklığı daha ziyade ikili ilişkilere hakim olan yüksek risk marjının bir sonucudur. Çok yüksek seviyede örtüşen ve çatışan çıkarların varlığı iki ÷lke arasında özellikle de liderler seviyesinde sık sık görüşmeyi mecburi kılmaktadır. Liderler reel politığe dayalı ve zemini çok güçlü olmayan ikili ilişkilere istenmeyen bir gerilimi önlemek amacıyla ihtiyat ve pragmatizm sergilemektedirler.¹

Güçlü ekonomik ilişkiler ve stratejik savunma sistemleri satışına rağmen ikili ilişkiler kurumsallıktan uzak bir görüntü sergilemekte ve ancak liderlerin iradeleri sayesinde bu seviyede seyretmektedir. Rusya ile yürütölen ilişkiler Türkiye için dış politikasının birinci önceliği ya da tercihi olmaktan ziyade Batı'yı dengelemek için bir araç işlevi görmektedir. Batı ile artan geri-

¹ Prince Michael of Liechtenstein, "Turkey and Russia in the Eastern Mediterranean and Black Sea", GIS, 13 Aralık 2019.

limler Türkiye açısından Rusya ile iş birliği yapmak için pratik bir gereklilik doğurmaktadır.²

Türkiye'nin bakış açısına göre Rusya Soğuk Savaş'tan bu yana Ortadoğu'daki istikrar ve güvenliği belirleyen en başat aktörlerden birisidir. Rusya'nın bölgedeki ana önceliği gücünü pekiştirmek, muhafaza etmek ve bölgede başka güçlerin varlığını kısıtlamaktır. Nitekim Rusya Suriye'ye girdikten sonra belli oranda etkili olan Avrupa ülkeleri, İran ve Türkiye'nin bölgedeki etkileri ve varlıkları kısıtlanmıştır. Rusya'nın bölgedeki davranışı büyük güç statüsünü kabul ettirmenin açık bir göstergesi olmuştur. Bu davranış aynı zamanda kendi mücavir coğrafyasındaki (Gürcistan, Ukrayna ve Kırım) agresif tutumunun da bir yansımasıdır ve daima Türkiye için bir endişe kaynağı olagelmıştır.³

İkili ilişkileri yürütürken hem Türkiye hem de Rusya'nın stratejisi uzun yıllar boyunca ekonomik meseleleri jeopolitik rekabet alanlarından ayırıştırarak “kompartmanlaştırma” yönünde bir temayül göstermiştir. Bu şekilde iki alanın birbirine olumsuz tesir etmesinden kaçınmak istenmiştir. Bu temayül özellikle de –jet krizi döneminde bile gelişme gösteren– enerji iş birliği alanında gözlenmektedir.⁴ Jet krizi parantezi dışarıda bırakıldığında 2000'lere hakim olan bu temayül 2019'da da devam etmiştir.

İKİLİ İLİŞKİLER

Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi toplantıları 2000'ler boyunca Türkiye ve Rusya'nın başta enerji ve ticaret olmak üzere iş birliği

² İnan Rüma ve Mitat Çelikpala, “Russian and Turkish Foreign Policy Activism in the Syrian Theatre”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 16, Sayı: 62, (2019), s. 65-84.

³ Rüma ve Çelikpala, “Russian and Turkish Foreign Policy Activism in the Syrian Theatre”.

⁴ Bkz. Ziya Öniş ve Şuhnaz Yılmaz, “Turkey and Russia in a Shifting Global Order: Cooperation, Conflict and Asymmetric Interdependence in a Turbulent Region”, *Third World Quarterly*, Cilt: 37, Sayı: 1, (2016), s. 71-95; Emre Erşen, “Turkish-Russian Relations in the New Century”, ed. Özden Zeynep Oktav, *Turkey in the 21st Century*. (Routledge, Londra: 2011), s. 95-114.

alanlarının potansiyelini artırmak için kullandıkları platformlar olmuştur. 8 Nisan 2019'da da Türkiye-Rusya Yüksek Düzeyli İşbirliği konsey toplantısının sekizincisi Moskova'da gerçekleştirilmiştir. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Türkiye'de yatırım yapmak isteyen Rus firmalara her türlü kolaylığın sağlanacağını belirtirken Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin de yabancı yatırımcıların Rusya'da kendilerini rahat ve güvende hissetmeleri için gerekenin yapılacağı mesajını vermiştir. Toplantıda daha önceki yıllarda da zikredilen 100 milyar dolarlık dış ticaret hedefi tekrarlanmıştır. Putin ayrıca Suriye'nin toprak bütünlüğüne vurgu yapmış, YPG'nin Türkiye için terör örgütü olduğunu ve bu bölgenin tamamen teröristlerden arındırılması gerektiğini vurgulamıştır.⁵ Dolayısıyla toplantıda ikili ilişkileri doğrudan ilgilendiren konularda gelişme ve derinleşmenin sürdürülmesi yönünde irade gösterilirken ortak ilgi alanına giren üçüncü konularda da uzlaşma noktaları ön plana çıkarılmıştır.

SAVUNMA VE TEKNOLOJİ

S-400 füze savunma sisteminin tedariki göz önünde bulundurulduğunda Türk-Rus ilişkilerinin en stratejik bileşeninin savunma sektörü olduğu söylenebilir. Sistemin Türkiye'ye sevkiyatı 2019'un Eylül ortasında tamamlanmış ve Rus uzmanların sistemi çalıştıracak Türk personelini eğitimi de devam etmiştir.⁶ Ancak savunma alanındaki iş birliğinin S-400 sistemi tedarikiyle sınırlı kalmayacağı yönünde mesajlar da verilmiştir. Örneğin Aralıkta Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar Rusya ile potansiyel ikinci S-400 filosu satın alımı için görüşmeler sürdürdüklerini açıklamıştır. Rosoboronexport Baş-

⁵ "Putin: 'Bütün Zorluklara Rağmen Oldukça Verimli Bir İşbirliği Yürütüyoruz'", *Gazetem*, 8 Nisan 2019.

⁶ "S-400 Deliveries to Turkey Completed, New Deal under Discussion, Russia Says", *Daily Sabah*, 23 Ekim 2019.

kanı Alexander Mikheev de buna yönelik anlaşmanın 2020'nin ilk yarısında imzalanacağına dair beklentisini dile getirmiştir. Ancak bu defa Türkiye salt satın almadan ziyade teknoloji transferi, ortak üretim ve ihracat, teknoloji geliştirme ve modernizasyon taleplerinde bulunmuştur.⁷ Ayrıca Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ABD'nin F-35 uçaklarını Türkiye'ye vermemekte ısrar etmesi durumunda Türkiye'nin Su-35 ve Su-57 gibi gelişmiş Rus uçaklarını satın alabileceği yönünde açıklamalar yapmıştır.⁸

Savunma ve askeri teknolojinin yanı sıra Türkiye sivil teknoloji alanında da Rusya ile iş birliği arayışlarını 2019'da sürdürmüştür. Bu çerçevede özel arama kurtarma çalışmaları, yangın söndürme, yük ve hasta taşımacılığı gibi alanlarda kullanılan Rus Ka-32A-11BC helikopterleri satın alınmış, ilk helikopter Şubat'ta Türkiye'ye gelmiştir.⁹ Buna ek olarak Nisan'da da Rusya Helikopterleri Genel Müdürü Boginskiy Türkiye ile ortak helikopter üretimini ihtimal dahilinde gördüklerini açıklamıştır.¹⁰

ENERJİ

TürkAkım ve Akkuyu Nükleer Güç Santrali (NGS) projeleriyle enerji Türkiye ile Rusya arasındaki en önemli ve en büyük iş birliği alanıdır. 2019'da her iki projede de kayda değer ilerlemeler sağlanmıştır.

TÜRKAKIM

TürkAkım projesinin 2019'da tamamlanmasının yanı sıra Kuzey Akım 2 projesine yönelik ABD ve Avrupa Birliği'nin (AB) uyguladığı baskıları sebebiyle "TürkAkım 2" projesi bir alternatif

⁷ "Ankara Continues Talks for 2nd S-400 Fleet, Demands Tech Transfer, Joint Production", *Daily Sabah*, 11 Aralık 2019.

⁸ "Bakan Çavuşoğlu: F-35'leri Alamazsak Yeni Alternatifler Ararız", *Hürriyet*, 28 Ağustos 2019.

⁹ "Rusya, Türkiye'ye İlk Ka-32 Helikopterini Gönderdi", *Hürriyet*, 18 Şubat 2019.

¹⁰ "Rusya'dan Türkiye ile Ortak Helikopter Üretim Sinyali", *Hürriyet*, 4 Nisan 2019.

olarak gündeme gelmiştir. Şubat'ta Rusya Ulusal Enerji Güvenliği Fonu Başkan Yardımcısı Grivach TürkAkım 2'nin teknik açıdan hızla hayata geçirilebilecek bir proje olduğunu, ilgili düzenleyici kurumların izin vermesi ve Rus gazına yeterli ilave talep olması halinde Rusya'nın bu projeyi yürüteceğini ifade etmiştir.¹¹

Kasım'a gelindiğinde ise TürkAkım'ın biri Türkiye diğeri de Avrupa'ya gaz taşıyacak olan her iki kolunun da inşası bitmiş ve gazla doldurulmuştur.¹² Buna bağlı olarak Kasım'da Dmitri, Peskov Putin'in Ocak 2020'de TürkAkım boru hattının İstanbul'daki açılış törenine katılacağını ilan etmiştir.¹³

AKKUYU

2019'da Akkuyu NGS'nin inşa çalışmaları planlandığı gibi devam etmiş ve Temmuz itibarıyla tesis inşaatında çalışan işçi sayısının 4 bin 500'e ulaştığı belirtilmiştir.¹⁴ Ağustos itibarıyla elli üç Türk öğrenci Rusya yükseköğretim diploması alarak nükleer enerji mühendisi unvanını almıştır. Diplomasını alan ve Akkuyu Nükleer A.Ş'de istihdam edilen mühendislerden bazıları Rusya'daki nükleer tesislerde uygulamalı eğitimlerine başlamıştır.¹⁵ Ekim'de ise Rusya Devlet Nükleer Enerji Şirketi Rosatom Başkanı Aleksey Lihaçev Akkuyu NGS'nin 3. bloku ile ilgili inşaat lisansını Mart

¹¹ "Rusya'dan 'TürkAkım 2 Hamlesi'", *Hürriyet*, 26 Şubat 2019.

¹² "Gazprom: TürkAkım'ın Her İki Kolu Gazla Dolduruldu", Rus-Türk İşadamları Birliği, 19 Kasım 2019, www.rtib.org/tr/haberler/gazprom-turkakimin-her-iki-kolu-gazla-dolduruldu, (Erişim tarihi: 1 Aralık 2019).

¹³ "Putin to Attend TurkStream Launch Ceremony in 2020", *Daily Sabah*, 25 Kasım 2019.

¹⁴ "Akkuyu Nükleer Santrali İnşaatı Görüntülendi", *Hürriyet*, 23 Temmuz 2019.

¹⁵ "Rusya'da Diplomasını Alan 88 Nükleer Enerji Mühendisi, Akkuyu'da İstihdam Edildi", Rus-Türk İşadamları Birliği, 16 Ekim 2019, <https://www.rtib.org/tr/haberler/rusya-da-diplomasini-alan-88-nukleer-enerji-muhendisi-akkuyu-da-istihdam-edildi>, (Erişim tarihi: 5 Aralık 2019).

2020'de almayı umduklarını açıklamıştır. 2. blok için inşaat lisansı ise Temmuz'da alınmıştır.¹⁶

Aralık'a gelindiğinde ise Akkuyu NGS ile Türkiye Elektrik İletim AŞ (TEİAŞ) arasında Elektrik İletim Sistemine Bağlantı Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmayla Akkuyu NGS'nin Türkiye elektrik iletim sistemiyle 6 trafo merkezi üzerinden bütünleşmesi hedeflenmektedir.¹⁷

EKONOMİ

Ekonomi Türkiye ve Rusya'nın ikili ilişkilerindeki en önemli alanlardan birini oluşturmaktadır. İki ülke birbirleri için önemli ticaret ve yatırım ortaklarıdır. İlişkilerin ticaret boyutunda Rusya'nın avantajlı olduğu bir asimetrik karşılıklı bağımlılık varken yatırım boyutunun nispeten daha dengeli yürüdüğü ancak bunun da Akkuyu NGS yatırımının mali büyüklüğü sebebiyle bozulduğu görülmektedir. Ekonomik ilişkilerdeki bu durum 2019'da da devam etmiştir.

YATIRIM

Türkiye'nin Rusya'daki yatırım alanlarının başında inşaat sektörü gelmektedir. Rusya Türk müteahhitler için çok uzun bir süredir yurt dışındaki bir numaralı pazar konumundadır.¹⁸ Rusya 2019'da da Türk müteahhitler için bu özelliğini sürdürmüştür. Akkuyu NGS yatırımına kadar nispeten dengeli yürüyen karşılık-

¹⁶ "Rosatom: Akkuyu'nun 3. Blokunun İnşaat Lisansını Martta Almayı Umuyoruz", Rus-Türk İşadamları Birliği, 9 Kasım 2019, <https://www.rtib.org/tr/haberler/rosatom-akkuyu-nun-3-blokunun-insaat-lisansini-martta-almayi-umuyoruz>, (Erişim tarihi: 20 Ocak 2020).

¹⁷ "Akkuyu NGS ile TEİAŞ Bağlantı Anlaşması İmzaladı", *Enerji Günlüğü*, 9 Aralık 2019.

¹⁸ Turhan Dilmaç, "Turkey and Russia: From Shared History to Today's Cooperation", *Deepening Russia-Turkey Relations*, RIAC-SAM, 41/2019, s. 7-8.

lı yatırım ilişkileri Akkuyu sebebiyle dengeli niteliğini yitirmiŐtir. 2019'da Rusya Türkiye'deki diğer yatırımlarına devam etmesine rağmen Türkiye'nin Rusya'daki yatırımlarında Rusya'ya kıyasla daha büyük bir artış gözlenmiŐtir. Bunda Türkiye'nin yatırım ilişkilerinde yeniden dengeyi bulma çabasının etkili olması muhtemeldir.

Temmuz'da Rusya'nın varlık fonu olan Doğrudan Yatırım Fonu (RDIF) ile Türk inşaat Şirketi Rönesans Holding Rusya'nın farklı bölgelerindeki üniversitelerin bünyelerinde kurulacak eğitim ve araştırma hastanelerini kapsayan ortak bir projeyi hayata geçirmek üzere anlaşmıştır. Buna göre RDIF ve Rönesans Holding'in iş birliği ile Rus üniversitelerinde on beş eğitim ve araştırma hastanesi kurulacaktır.¹⁹ Yine Ağustos'ta Yenigün ve Rus AGC-1 Şirketleri Moskova'da yapacakları atıktan enerji üretim tesisi için anlaşma imzalamıştır.²⁰ Aynı ay içerisinde Türk YataŐ Şirketi Rusya pazarında faaliyet göstermek üzere 3,5 milyon ruble sermayeyle YataŐ Rus Limited Şirketi'ni kurmuştur.²¹ Yine Ağustos içerisinde Rusya'daki en büyük Türk yatırımcıları arasında yer alan Şişecam Grubu ile Rus Vologod Bölgesi arasında iş birliği anlaşması imzalanmıştır. Buna göre Şişecam 1 milyar ruble yatırım hacmiyle fabrikasında yüz yirmi kişilik istihdam yaratacaktır. Bunun yanı sıra Şişecam Grubu'na ait OOO Posuda Şirketi, Nijniy Novgorod'a bağlı Bor Şehrindeki fabrikasında

¹⁹ "RDIF ile Rönesans Holding, Rus Üniversitelerinde Eğitim ve Araştırma Hastaneleri Kuracak", Rönesans Holding, <https://ronesans.com/rdif-ile-ronesans-holding-rus-universitelerinde-egitim-ve-arastirma-hastaneleri-kuracak>, (Erişim tarihi: 15 Ocak 2020).

²⁰ "Türkiye ve Rusya Şirketleri Arasında Yeni İŞbirliği", Rus-Türk İŞadamları Birliği, 16 Ekim 2019, <https://www.rtib.org/tr/haberler/turkiye-ve-rusya-sirketleri-arasinda-yeni-isbirligi>, (Erişim tarihi: 2 Ocak 2020).

²¹ "YataŐ Rusya'da 'YataŐ Rus Limited Şirketi' Kurdu", Rus-Türk İŞadamları Birliği, 16 Ekim 2019, <https://www.rtib.org/tr/haberler/yatas-rusya-da-yatas-rus-limited-sirketi-kurdu>, (Erişim tarihi: 7 Ocak 2020).

üçüncü üretim hattı için 4,5 milyar ruble (71 milyon dolar) yatırım yapmıştır.²²

Öte yandan Ekim'de Türk şirketi Limak, Rusya'nın Uzakdoğu kentlerinden Habarovsk Havalimanı'nda çok büyük kapasiteli bir yolcu terminali inşa etmiştir.²³ Türk şirketlerinin yatırımlarına karşılık St. Petersburg merkezli Termeks Group firması da Ekim'de Türkiye'de gaz ısıtma ekipmanları üreten bir fabrika kurmuştur.²⁴

TİCARET

Ankara'nın Moskova ile ikili ticaret ilişkileri Türkiye'nin Rusya'dan çok büyük miktarlarda petrol ve doğal gaz ithal etmesi sebebiyle Türkiye'nin aleyhine olmak üzere dengesiz bir niteliğe sahiptir. Bu durum 2019'da da devam etmiştir. Ancak iki ülke petrol ve doğal gaz dışında kalan çok geniş bir yelpazede ticari faaliyet yürütmektedir ve ikili ticaret hacmi 2019'da artış göstermiştir.

Temmuz'da Türkiye-Rusya Sanayi Forumu kapsamında Türk ve Rus şirketler pek çok farklı alanda anlaşmalar imzalamıştır. Burada imzalanan anlaşmaların bazıları şunlardır:

- Peugeot Citroen Mitsubishi Rus ve Coşkunöz Alabuga firması arasında otomobil parçaları tedariki konusunda iş birliği anlaşması
- Koluman Rus ve Polupritsep firması arasında yarı römork tedariki konusunda iş birliği anlaşması

²² “Şişecam, Rusya'nın Vologod Bölge Valisi ile İşbirliği İmzaladı: Üretim Yeniden Başlatılıyor”, Rus-Türk İşadamları Birliği, 16 Ekim 2019, <https://www.rtib.org/tr/haberler/sisecam-rusya-nin-vologod-bolge-valisi-ile-isbirligi-izmaladi-uretim-yeniden-baslatiliyor>, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2019).

²³ “Türk Limak Şirketi, Rusya'nın Uzakdoğusunda Dev Terminal İnşa Etti”, Rus-Türk İşadamları Birliği, 16 Ekim 2019, <https://www.rtib.org/tr/haberler/turk-limak-sirketi-rusya-nin-uzakdogusunda-dev-terminal-insa-etti>, (Erişim tarihi: 24 Aralık 2019).

²⁴ “St. Petersburglu Firma Türkiye'de Bir Fabrika Açtı”, Rus-Türk İşadamları Birliği, 22 Ekim 2019, <https://www.rtib.org/tr/haberler/st-petersburglu-firma-turkiye-de-bir-fabrika-acti>, (Erişim tarihi: 19 Aralık 2019).

- Tataristan Cumhuriyeti Kalkınma Ajansı ve Kozuva Grup arasında kargo terminalinin inŐaati ve bakımı projesi hakkında iş birliği anlaşması
- SAYBM firması ve HoŐhanlı Kuyumculuk arasında mücevher ürünlerinin tedarikine ilişkin iş birliği anlaşması
- İstanbul Ticaret Odası ve Kangalassy Sanayi Parkı arasında iş birliği anlaşması
- Ural Ticaret ve Sanayi Odası ve Makina İhracatçıları Birliği arasında iş birliği anlaşması²⁵

Yine Temmuz'da Doğu Karadeniz İhracatçıları Birliği (DKİB) verilerine göre Doğu Karadeniz bölgesinden yılın ilk altı aylık döneminde Rusya'ya bin 793 ton Karadeniz somonu ihraç edilerek karşılığında 10 milyon 545 bin 305 dolar kazanç elde edilmiştir.²⁶ 2019 içerisinde hacim olarak genişleyen Türk-Rus ikili ticari ilişkileri aynı zamanda yeni alanlara da yayılmıŐtır. Aralık'ta Rusya ilk kez Türkiye'ye Şeker ihraç etmiş, deniz yoluyla 1.400 ton Şeker ulaŐtırılmıŐtır.²⁷

Türkiye ve Rusya ikili ticaret hacimlerini artırmak ve her iki ülkenin farklı Őekillerde dolarla ticaret konusunda yaŐadıkları sıkıntıları da aÇmak amacıyla milli para birimleriyle ticaret yapma konusunda adımlar atmıştır. Eylül'de Rus Birleşik Tahıl Şirketi (OZK) Türkiye'ye ilk defa ruble ile tahıl satacaklarını kaydetmiştir.²⁸ Ekim'de de Rusya

²⁵ "Türkiye ve Rusya İekli İŞbirliği Anlaşmaları İmzaladı", Rus-Türk İŞadamları Birliği, 16 Ekim 2019, <https://www.rtib.org/tr/haberler/turkiye-ve-rusya-ikili-isbirligi-anlasmalari-izmaladi>, (Erişim tarihi: 23 Aralık 2019).

²⁶ "Türkiye, Rusya'ya Yaklaşık 11 Milyonluk Somon Sattı", Doğru Haber, 29 Temmuz 2019.

²⁷ "Rusya Tarihte İlk Kez Türkiye'ye Şeker İhracatına Başladı", Sputnik Türkiye, 18 Aralık 2019.

²⁸ "Rusya ile Türkiye Arasında Ruble Üzerinden İlk Tahıl Anlaşması", Rus-Türk İŞadamları Birliği, 16 Ekim 2019, <https://www.rtib.org/tr/haberler/rusya-ile-turkiye-arasinda-ruble-uzerinden-ilk-tahil-anlasmasi>, (Erişim tarihi 27 Aralık 2019).

ile Türkiye arasında ödeme ve anlaşmalarda yerel para birimleri olan ruble ve Türk lirasının kullanılması yönünde anlaşma imzalanmıştır.²⁹ Aynı ay içerisinde iki ülke dış ticareti artırmak için “İkili Ticaret İstatistiklerinin Değişimine İlişkin” mutabakat muhtırası imzalanmıştır. Bu belgeyle Türkiye ve Rusya gümrüklerinde ticaretin daha hızlı, kolay ve güvenilir olmasını sağlayacak şekilde elektronik platformlarda veri paylaşımının yapılması öngörülmüştür.³⁰

EĞİTİM, KÜLTÜR, SOSYAL İLİŞKİLER

Türkiye Rusya'ya yönelik dış politikasında benimsediği “kompartmanlaştırma” stratejisinin de bir parçası olarak enerji, savunma ve güvenlik gibi alanların haricinde kalan eğitim, kültür ve sosyal ilişkiler alanlarında iki ülke arasındaki ilişkilerin azami derecede gelişmesine önem vermektedir. 2019 Türkiye ve Rusya tarafından “Karşılıklı Kültür ve Turizm Yılı” olarak ilan edilmiştir.³¹ Turizmi artırma yönünde iki ülke tarafından benimsenen yaklaşım sayesinde 2019'da 4,7 milyon Rus turist Türkiye'yi ziyaret etmesiyle rekor kırılmıştır.³²

Turizmin yanı sıra kalkınma yardımı, insani yardımda iş birliği ve üniversiteler arası iş birlikleri de 2019'da hayata geçirilen iş birliği alanlarıdır. Temmuz'da TİKA Rusya'ya bağlı Yakutistan (Saha) Cumhuriyeti'ne hem 2,5 milyon dolarlık tıbbi ekipman hibe etme hem de kendi imkanlarıyla bir anaokulu yaptırma kararı aldığı bil-

²⁹ “Rusya ve Türkiye, Yerli Para Birimlerinin Kullanılması Yönünde Anlaşma İmzaladı”, Rus-Türk İşadamları Birliği, 16 Ekim 2019, <https://www.rtib.org/tr/haberler/rusya-ve-turkiye-yerli-para-birimlerinin-kullanilmasi-yonunde-anlasma-imzaladi>, (Erişim tarihi: 3 Aralık 2019).

³⁰ “Türkiye-Rusya Gümrük İlişkilerinde Yeni Dönem Başlıyor”, Rus-Türk İşadamları Birliği, 9 Kasım 2019, <https://www.rtib.org/tr/haberler/turkiye-rusya-gumruk-iliskilerinde-yeni-donem-basliyor>, (Erişim tarihi: 14 Aralık 2019).

³¹ Dilmaç, “Turkey and Russia: From Shared History to Today's Cooperation”.

³² Dilmaç, “Turkey and Russia: From Shared History to Today's Cooperation”.

dirmiŐtir.³³ Aynı ay içerisinde St. Petersburg’da gerçekleştirilen Rus-Türk Toplumsal Forumu (RTTF) erevesinde Rusya ve Türkiye’den niversiteler arasında yirmi bir iş birliği anlaşması imzalanmıştır.³⁴ Benzer Şekilde Eylül’de de “Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi” ve “Yeni YK Vizyonu” çalışmalarına paralel olarak gerçekleştirilen Yeni Nesil niversite Tasarım ve Dönüşüm Projesi’nin bir çıktısı olarak uygulamaya konulan uluslararasılaŐma politikası kapsamında veterinerlik ve ziraat alanında Rusya’nın önde gelen üniversitelerinden biri olan P. A. Kostıev Ryazan Agroteknik Devlet niversitesi ile Atatürk niversitesi iş birliği protokolü imzalamıştır.³⁵

Öte yandan Eylül’de de ortak insani yardım faaliyetlerinin icrası gibi çeşitli alanlarda ortak çalışmaların yürütülmesi amacıyla Türk Kızılay ile Rus Kızılhaı’ı arasında iş birliği protokolü imzalanmıştır.³⁶

ORTAK İLGİ VE ÇIKAR ALANLARI

KARADENİZ

Türkiye’nin Rusya ile paylaştığı ortak bir alan olan Karadeniz Ankara’nın Moskova’ya yönelik diŐ politikasında önemli bir yer tutmaktadır. Karadeniz’de Türk-Rus ilişkilerini etkileyen en önemli kırılma Kırım’ın ilhakiyla gerçekleşmiş ve ilhaktan sonra değişen

³³ “Türk Hayırseverlerden Yakutistan’a 2.5 Milyon Dolarlık Tıbbi Ekipman ve Anaokulu Yardımı”, Rus-Türk İŞadamları Birliği, 16 Ekim 2019, <https://www.rtib.org/tr/haberler/turk-hayirseverlerden-yakutistan-a-2-5-milyon-dolarlik-tibbi-ekipman-ve-anaokulu-yardimi>, (Erişim tarihi: 20 Ocak 2020).

³⁴ “Rusya ile Türkiye niversiteleri arasında 21 İŞbirliği Anlaşması İmzalandı”, Rus-Türk İŞadamları Birliği, 16 Ekim 2019, <https://www.rtib.org/tr/haberler/rusya-ile-turkiye-universiteleri-arasinda-21-isbirligi-anlasmasi-izmalandi>, (Erişim tarihi: 1 Ocak 2020).

³⁵ “Atatürk Üniversitesi Rusya ile İŞbirliği”, *Gazete Gnel*, 21 Eylül 2019.

³⁶ “Türk Kızılay ve Rus Kızılhaı’ndan İŞ Birliği Anlaşması”, Rus-Türk İŞadamları Birliği, 16 Ekim 2019, <https://www.rtib.org/tr/haberler/turk-kizilay-ve-rus-kizilhacidan-is-birligi-anlasmasi>, (Erişim tarihi: 9 Ocak 2020).

dinamikler etkilerini 2019'da da muhafaza etmiştir. Rusya askeri açıdan Karadeniz'deki güç dengelerini Türkiye ve diğer NATO üyeleri aleyhine istikrarlı bir şekilde bozmaktadır.

Türkiye Türk ve Rus donanmalarıyla Karadeniz'i yönetmek için Rusya ile eşit bir ortak olarak çalışma yaklaşımına sahiptir. Ancak bu yaklaşım Kırım'ın Rusya tarafından ilhakı ve oradaki askeri kapasitesinin artışıyla birlikte yürütülmesi zor bir hal almıştır. Rusya Karadeniz'de Türkiye'den askeri açıdan çok daha güçlü konumdadır ve Türkiye'yi "kendisinden daha küçük" bir aktör olarak görmektedir.³⁷ Öte yandan Türkiye Kırım'ın ilhakıyla değişen dinamiklere uyum sağlama çabaları çerçevesinde Ukrayna ile askeri ve savunma iş birliği dahil güçlü ilişkiler sürdürmektedir. Türkiye Rusya'nın Kırım'ı ilhakına ilk günden itibaren karşı çıkmakta ve Kırım Tatarlarının lideri Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu'nu desteklemektedir. Bu tutumda 2019 içerisinde de bir değişim olmamıştır. Ancak Türkiye Kırım ve Ukrayna'nın Donbas bölgesinin ilhakı sebebiyle ABD ile AB ülkeleri tarafından uygulanan yaptırım rejimine de dahil olmuştur. Dolayısıyla Türkiye Kırım'ın ilhakına dair pozisyonunu ve Ukrayna ile ilişkilerini muhafaza ederken Rusya'yı da bütünüyle yabancılaştırmaktan kaçınmaktadır.

Türkiye'nin Karadeniz'de izlemeye çalıştığı denge politikasına rağmen Rusya bölgedeki askeri dengeyi bütünüyle kendi lehine çeviren adımlar atmaktadır. 2015'ten bu yana Rusya Kırım'a Bastion mobil kıyı savunma füze sistemleriyle S-400 sistemi konuşlandırarak bölgedeki diğer askeri varlıklarını desteklemiştir. Erken uyarı radar istasyonları ve gelişmiş elektronik harp teçhizatının bölgeye konuşlandırılması da daha etkin bir Rus A2/AD (geçit vermeme/bölge tutma) ağının oluşmasına katkıda bulunmaktadır. Ayrıca Ukrayna kaynaklı teyit edilmemiş iddialara göre Rusya, füze ve

³⁷ Stephen J. Flanagan ve Irina A. Chindea, "Russia, NATO and Black Sea Security Strategy", RAND & GME, (2019), s. 5.

stratejik hava kuvvetlerini desteklemek üzere Kırım'da nükleer silah depolama alanlarını yenilemeye yönelik hazırlıklar yapmaktadır.³⁸

2014'ten bu yana Rusya, filosuna altı korvet, altı Kilo sınıfı denizaltı ve üç Amiral Grigoroviç sınıfı güdümlü füze fırkateynini katmıştır. Bu yeni korvet ve denizaltılar süpersonik 3M-54 Klub gemi savar sistemleri ve 3M-14 seyir füzeleriyle, fırkateynler de 640 kilometre menzilli Kalibr gemi savar füzeleri ve 65 kilometre menzilli Buk füzeleriyle donatılmıştır. Rusya'nın gemi savar seyir füzelerinin menzili Karadeniz'in her tarafına ulaşacak kapasitedeyken savunma amaçlı füze sistemlerinin de denizin yüzde 40-50'sini kapsadığı tahmin edilmektedir.³⁹

Rusya'nın Kırım'ın ilhakından bu yana istikrarlı bir şekilde askeri güç artırımı bölgede statükonun altını oymaktadır. Aralık'ta Rusya Karadeniz'deki savaş gemisi sayısını artırmaya devam etmiştir. 29 Aralık 2019'da Rusya Deniz Kuvvetlerine ait 626 borda numaralı Koramiral Kulakov adlı denizaltı savar gemisi Karadeniz'e giriş yapmıştır. Koramiral Kulakov gemisinin füze ve torpido fırlatma sistemleri ve denizaltı savar roketatarlarla donatıldığı bilinmektedir.⁴⁰ Rusya'nın Karadeniz'deki askeri varlığını artırması yalnızca Karadeniz hakimiyetiyle sınırlı bir faaliyet değildir. Karadeniz ve Boğazlar Rusya'nın Suriye'deki üslerine ikmal yapabilmesi için de hayati bir öneme sahiptir. 2019 boyunca farklı tür ve büyüklüklerde yüz yirmi iki Rus savaş gemisi Karadeniz ve Boğazlardan geçmiştir. Bunların altmış ikisi Rus limanlarından Ege ve Akdeniz istikametine doğru gitmiştir.⁴¹

³⁸ Flanagan ve Chindea, "Russia, NATO and Black Sea Security Strategy", s. 6.

³⁹ Flanagan ve Chindea, "Russia, NATO and Black Sea Security Strategy", s. 6.

⁴⁰ "Bir Rus Savaş Gemisi Daha Karadeniz'e Giriş Yaptı", Kırım Haber Ajansı, 30 Aralık 2019.

⁴¹ "Foreign Warship on Bosphorus in 2019", Bosphorus Naval News, <https://turkishnavy.net/foreign-warship-on-bosphorus/foreign-warship-on-bosphorus-in-2019>, (Erişim tarihi: 7 Ocak 2020).

Türkiye Rusya'nın Karadeniz'de askeri güç dengesini bariz bir şekilde bozmaya yönelik adımlarını Ukrayna ile ilişkilerini geliştirmek suretiyle dengelemeye çalışmaktadır. Türkiye-Ukrayna ilişkilerinin en dikkat çekici bölümü savunma ve askeri iş birliği alanları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede Ukrayna Türkiye'den Ocak'ta satın aldığı Bayraktar TB2 İHA'ları Mart'ın başında teslim almıştır. 2019 boyunca da Türk ve Ukrayna orduları yeni AN-188 askeri kargo uçağı üretimi dahil olmak üzere pek çok ortak üretim faaliyetini sürdürmüştür.⁴² Ağustos'taki Türkiye ziyaretinde Ukrayna Cumhurbaşkanı Volodimir Zelensky Baykar Makine'nin üretim, araştırma ve geliştirme tesislerini ziyaret etmiştir. Bunun ardından Eylül'de Baykar ile Ukrayna'da devlete ait Ukrspesexport şirketi "savunma ve havacılık alanında hassas teknolojileri" geliştirme ve üretmeyi ihtiva eden bir stratejik iş birliği anlaşması imzalamıştır.⁴³

2014'te Kırım'ın ilhakından sonra Rusya'nın Karadeniz'de askeri varlığını artırması 2019'da da Türkiye'nin güvenlik endişelerini artırmayı sürdürmüştür. Türkiye de buna karşılık Karadeniz'de kendi donanma gücünü artırma yönünde çaba göstermektedir.⁴⁴ Bu çerçevede Milli Savunma Bakanlığı Trabzon'un Sürmene ilçesinde Aralık 2018'de yeni bir tam donanımlı deniz üssü kurma çalışmalarına başlamış, 2019 boyunca da inşa faaliyetleri devam etmiştir. 20 Şubat'ta Deniz Kuvvetleri Komutanlığına ait ilk savaş gemisi TCG Fatih fırkateyni (F 242) Yeniçam Limanı'na demir atmıştır.

⁴² Mustafa Kırıkçıoğlu, "Turkey, Ukraine Expand Bilateral Ties Based On 'Win-Win' Principle", *Daily Sabah*, 18 Mart 2019.

⁴³ Burak Ege Bekdil, "Turkey, Ukraine Seek to Jointly Produce 'Sensitive' Defense Technology", *Defense News*, 16 Eylül 2019.

⁴⁴ Timur Akhmetov, "It is Time to Revise Russia-Turkey Relations for a More Stable Future", RIAC, 3 Nisan 2019.

Bu üs Deniz Kuvvetleri Komutanlığının dokuzuncu, Karadeniz'in de ikinci üssü konumundadır.⁴⁵

SURİYE

Türkiye'nin Rusya'ya yönelik dış politikasında doğrudan ikili ilişkiler dışarıda bırakılırsa en önemli konunun Suriye olduğunu söylemek mümkündür. Her iki ülke için de Suriye başlığı altında İdlib, Astana süreci ve Barış Pınarı Harekatı (BPH) gibi önemli konular bulunmaktadır. Türk-Rus ilişkilerindeki Suriye dosyasında İdlib hassas bir denge üzerine oturan sorunlu bir alan olma özelliğini 2019'da devam ettirmiştir. İdlib'in statüsü Eylül 2018'de Soçi'de Erdoğan ve Putin tarafından belirlenmiş olmasına rağmen bu statü kırılganlıktan kurtulamamıştır. Zira Rusya İdlib'de "teröristlerin varlığı" bahanesiyle Esed rejiminin ateşkesi ihlal etmesine destek vermektedir. Esed rejimi Nisan'dan itibaren pek çok kara ve hava saldırısı yapmış, bu saldırılar sebebiyle de 2019'da Hama kuzeyi ve İdlib'in güneyinde büyük yerleşim yerleri dahil olmak üzere muhalifler büyük oranda toprak kaybı yaşamış ve bunun sonucunda çok fazla sivil yerinden edilmiştir. Türkiye'nin 2019'da Suriye'deki en önemli adımı şüphesiz BPH olmuştur. BPH'ye karşı Rusya'nın yaklaşımı ya da tepkisi ABD ve Avrupa ülkelerinden farklılık arz etmiştir. Ancak bu farklılık YPG ve güvenli bölge konusunda Rusya'nın Türkiye ile aynı pozisyona sahip olduğu anlamına da gelmemektedir. Rusya Türkiye'nin BPH'yi yapmasına sebep olan şartların ABD tarafından oluşturulduğunu ve Türkiye'nin askeri hareket yapma gerekçelerini "anladığını" ifade etmiştir.

BPH'den de önce 2019 boyunca Türkiye ile Rusya arasında liderler seviyesinde Suriye konulu temaslar sürekli yapılmıştır.

⁴⁵ "Trabzon'da Deniz Üssü Kurulacak Alana İlk Askeri Gemi Demirledi", *Haber-türk*, 20 Şubat 2019.

Ocak'ta Moskova'da Erdoğan ve Putin arasındaki görüşmede ABD'nin askerlerini çekme kararının ardından bölgede boşluğa sebebiyet vermemek için atılacak adımlar, Suriye'den çekilme süreci, terörle mücadele, güvenli bölge ve Fırat'ın doğusuna operasyon gibi kritik konular konuşulmuştur. Ayrıca Putin 1988'de Suriye ile Türkiye arasında imzalanan Adana Mutabakatı'nın terörle mücadelede ve teröristlerin teslim edilmesinde Türkiye için bölgedeki önemine değinmiştir. Zirvede İdlib mutabakatının Astana ruhuna uygun uygulanması, Astana süreci ve Suriye'de Anayasa Komisyonunun kurulması da ele alınmıştır. Erdoğan Moskova seyahati dönüşünde İdlib meselesinin çözüme kavuştuğunu belirtmiştir.⁴⁶

Türkiye'nin Suriye özelinde Rusya'yla ilişkilerinin en önemli diplomatik platformu Astana süreci ve onu tamamlayan Soçi zirveleri olmuştur. 2019'da da Astana süreci çerçevesinde iki ülke arasında liderler seviyesinde toplantılar gerçekleşmiş ve bu çerçevede belli kararlar alınmıştır. Şubat'ta Soçi'de düzenlenen Türkiye-İran-Rusya Üçlü Zirvesi'nde Suriye'nin toprak bütünlüğünün korunması konusunda ortak bildiri yayımlanmıştır. Ayrıca Heyet-i Tahrirü'r-Şam'ın (HTŞ) İdlib Gerginliği Azaltma Bölgesi'nde kontrolünü artırma çabaları sonucunda üç ülke Suriye'nin egemenliğini ve toprak bütünlüğünü koruma ve örgütün komşu ülkelerin milli güvenliğini zayıflatma girişimine karşı durma konusunda anlaşmaya vardıklarını ilan etmiştir.⁴⁷

Temmuz'da Rus yetkililer Türkiye, İran ve Rusya'nın oluşturduğu Suriye konulu Astana üçlüsünün kapsamının genişletilerek Almanya ve Fransa liderlerinin de dahil olduğu beşli bir yapıya dönüştürülmesine sıcak baktıklarını açıklamıştır. Böyle bir yaklaşım

⁴⁶ "Kim Davet Etti Diyene Yanıt... Teröre Karşı Adana Formülü", *Hürriyet*, 23 Ocak 2019.

⁴⁷ "Soçi Zirvesi Rus Medyasında Geniş Yer Buldu", *Hürriyet*, 14 Şubat 2019.

geliştirilmesinde Suriye'nin iç savaş sonrası yeniden inşası sürecine Fransa ve Almanya'nın katkı sunmasına dair beklenti etkili olmuştur.⁴⁸

22 Ekim'de Soçi'de Türkiye ile Rusya Federasyonu arasında BPH'yi geçici olarak durduran bir mutabakat muhtırası imzalanmıştır. Buna göre YPG'li teröristlerin Kamışlı hariç olmak üzere Türkiye-Suriye sınırından çekilmeleri ve çekildikleri bölgede Türk ve Rus silahlı kuvvetlerinin ortak devriye faaliyeti yürütmeleri kararlaştırılmıştır. Aralık itibarıyla on beşinci devriye tamamlanmıştır.⁴⁹

Mutabakat muhtırasının maddeleri şunlardır:

- Her iki taraf Suriye'nin siyasi birliği ve toprak bütünlüğünün muhafazasına ve Türkiye'nin milli güvenliğinin korunmasına olan bağlılıklarını teyit ederler.
- Terörizmin tüm şekil ve tezahürleriyle mücadele etme ve Suriye topraklarındaki ayrılıkçı gündemleri boşa çıkarma yönündeki kararlılıklarını vurgularlar.
- Bu çerçevede Tel Abyad ve Rasulayn'ı içine alan 32 kilometre derinliğindeki mevcut BPH alanındaki yerleşik statüko muhafaza edilecektir.
- Her iki taraf Adana Anlaşması'nın önemini teyit eder. Rusya Federasyonu mevcut koşullarda Adana Anlaşması'nın uygulanmasını kolaylaştıracaktır.
- 23 Ekim 2019 öğlen saat 12.00'den itibaren Rus askeri polisi ve Suriye sınır muhafızları, BPH alanının dışında kalan Türkiye-Suriye sınırının Suriye tarafına YPG unsurları ve silahlarının Türkiye-Suriye sınırından itibaren 30 kilometrenin dışına çıka-

⁴⁸ "Rusya'nın Tercihî 'Suriye Beşlisi'", *Hürriyet*, 26 Temmuz 2019.

⁴⁹ "Turkish, Russian Troops Complete 15th Patrol in N Syria", *Daily Sabah*, 12 Aralık 2019.

rılmasını temin etmek üzere girecektir. Bu işlem 150 saat içinde tamamlanacaktır. Aynı saat itibarıyla mevcut BPH alanı sınırlarının batısı ve doğusunda 10 kilometre derinlikte Kamışlı şehri hariç Türk-Rus ortak devriyeleri başlayacaktır.

- Münbiç ve Tel Rıfat'tan bütün YPG unsurları silahlarıyla birlikte çıkarılacaktır.
- Her iki taraf terörist unsurların sızmalarının önlenmesinin temini için gerekli tedbirleri alacaktır.
- Mültecilerin güvenli ve gönüllü şekilde geri dönüşlerini kolaylaştırmak amacıyla ortak çalışma yapılacaktır.
- Bu muhtıranın uygulanmasını gözetmek ve koordine etmek amacıyla müşterek bir denetim ve doğrulama mekanizması ihdas edilecektir.
- Taraflar Astana mekanizması çerçevesinde Suriye ihtilafına kalıcı bir siyasi çözüm bulunması amacıyla çalışmalarını sürdürecektir ve Anayasa Komitesinin faaliyetlerini destekleyecektir.⁵⁰

TÜRKİYE'NİN KAFKASYA POLİTİKASI

Türkiye'nin Rusya ile olan ilişkilerinde hem çatışma hem de iş birliği unsurlarının varlığı iki ülkenin Kafkasya bölgesine yönelik politikalarında da geçerlidir. Rusya Türkiye'nin Kafkasya bölgesindeki adımlarında ve uyguladığı politikalarında hesaba katmak zorunda olduğu bir aktör olma konumunu uzun süredir muhafaza etmektedir. 2019'da da Türkiye'nin Kafkasya bölgesine yönelik politikasında bir süreklilik gözlenmektedir. Türkiye'nin Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'a yönelik politika ve tutumları 2019'da da bir önceki yıla göre farklılık arz etmemiştir.

⁵⁰ "Memorandum of Understanding between Turkey and the Russian Federation", President of Russia, 22 Ekim 2019.

Genel olarak enerjiden lojistik ve ticarete kadar pek çok alanda Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan arasında örtüşen çıkarlar ve iş birliği 2019'da da birtakım gelişmelere vesile olmuştur. Örneğin Orta Koridor Projesi olarak adlandırılan Bakü-Tiflis-Kars demir yolunda ilerleme sağlanması ve kapasite artırımı amacıyla Haziran'da TCDD Taşımacılık A.Ş. ile Gürcistan Demiryolları Lojistik ve Terminal Yönetim Şirketi arasında mutabakat zaptı imzalanmıştır. Buna göre Bakü-Tiflis-Kars demir yolu hattı üzerinden yapılan iki ülke arasındaki taşımaların yıllık en az 500 bin tona çıkarılmasına yönelik bir yol haritası belirlenmiştir.⁵¹ Temmuz'da da bu anlaşmanın bir meyvesi olarak cam sanayiinde kullanılan soda külü ile demir çelik sanayiinde kullanılan demir cevheri taşıyan ilk ihracat treni Türkiye'den Gürcistan'a gönderilmiştir.⁵²

Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan'ın pek çok enerji ve lojistik altyapı projesindeki ortaklığı 2019'da askeri alanda da bazı ortak adımların atılmasına vesile olmuştur. Eylül'de Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de, Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan'ın katılımıyla bilgisayar destekli komuta yeri tatbikatı icra edilmiştir. Tatbikat kapsamında Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz boru hattı ve Bakü-Tiflis-Kars demir yolu hattının güvenliğinin sağlanması ve muhtemel terör saldırılarının önlenmesi için gerekli faaliyetler bilgisayarlar üzerinden icra edilmiştir. "Eternity-2019" adı verilen tatbikat dört gün sürmüştür.⁵³ Yine aynı ay içerisinde Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan özel kuvvetleri Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de "Kafkas Kartalı-2019" ortak askeri tatbikatını gerçekleştirmiştir.⁵⁴

⁵¹ "BTK ile Türkiye – Gürcistan Yük Taşınması Yıllık En Az 500 Bin Tona Çıkacak", TCDD Taşımacılık, 19 Haziran 2019, <http://www.tcddtasimacilik.gov.tr/haber/313>, (Erişim tarihi: 30 Aralık 2019).

⁵² "Türkiye- Gürcistan Arasındaki İlk İhracat Treni Yola Çıktı", Tren Haber, 24 Temmuz 2019.

⁵³ "Bakü'de Eternity-2019 Tatbikatı Başladı", Anadolu Ajansı, 2 Eylül 2019.

⁵⁴ "Kafkas Kartalı Tatbikatı Sürüyor", Anadolu Ajansı, 25 Eylül 2019.

Türkiye’nin hem Azerbaycan hem de Gürcistan ile stratejik açıdan paylaştığı çıkarlar, bu üç ülke arasında ekonomi, güvenlik, ticaret, enerji, lojistik gibi pek çok diğer alanda ilişkilerin istikrarlı bir şekilde gelişmesini kolaylaştırmaktadır. Türkiye’nin Azerbaycan’la olan “özel ilişki”si bu gelişmeleri daha da kolaylaştıran bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Ekim’de Azerbaycan ve Türkiye arasında “Türkiye ile Azerbaycan arasında Basitleştirilmiş Gümrük Hattına İlişkin Mutabakat Zaptı” imzalanmıştır. Bu protokolle hem ticaretin kolaylaştırılması hem de yakın zamanda imzalanması planlanan Tercihli Ticaret Anlaşması’nın uygulanmasına destek ve temel oluşturması hedeflenmiştir.⁵⁵

2019’da Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan’ın bir taraftan TANAP-TAP bir taraftan da Çin’in Kuşak-Yol Projesi bağlamında jeostratejik, enerji ve lojistik alanları ihtiva eden ortaklığına dair önemli gelişmeler yaşanmıştır. Kasım’da Çin’in Şian kentinden çıkan Changan treni Çin’den kalkıp Kars üzerinden Türkiye’ye geçiş yapan ve Marmaray tüp geçidini kullanan ilk yük treni olmuştur. Tren, Çin, Kazakistan, Azerbaycan, Gürcistan güzergahını kullanarak Türkiye’ye ulaşmıştır. Yükün Bakü-Tiflis-Kars hattı ve Marmaray kullanılarak Orta Koridor üzerinden taşınması diğer koridorlara göre zaman ve enerji tasarrufu sağlamıştır. Bakü-Tiflis-Kars demir yolu hattı ile Çin ve Türkiye arasındaki yük taşıma süresi bir aydan on iki güne inmiş, Marmaray’ın bu hatta entegre olmasıyla Uzakdoğu ve Batı Avrupa arasındaki süre de on sekiz güne düşmüştür.⁵⁶ Aralıkta da Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan’ın jeopolitik önemini

⁵⁵ “Türkiye ile Azerbaycan Arasında Basitleştirilmiş Gümrük Hattına İlişkin Mutabakat Zaptı İmzalandı”, Rus-Türk İşadamları Birliği, 22 Ekim 2019, <https://www.rtib.org/tr/haberler/turkiye-ile-azerbaycan-arasinda-basitlestirilmis-gumruk-hattina-iliskin-mutabakat-zapti-izmalandi>, (Erişim tarihi: 24 Aralık 2019).

⁵⁶ “Çin’den Avrupa’ya Giden İlk Yük Treni Kapıkule’de”, TRT Haber, 7 Kasım 2019.

artırmaya hizmet eden TANAP projesi Yunanistan sınırında TAP üzerinden Avrupa'ya bağlanmıştır.⁵⁷

Türkiye'nin Ermenistan'a yönelik politikasında ise merkezinde Dağlık Karabağ ve 1915 olaylarının olduğu istikrarlı bir tutum 2019'da da sürdürülmüştür. Aralık'ta ABD Senatosunun 1915 olaylarına dair aldığı karara cevaben yalnızca yürütme değil yasa ma organıyla da tavır alınmış, TBMM Genel Kurulunda AK Parti, CHP, MHP ve İYİ Parti grupları ABD Senatosunun "Ermeni kararı" nı kınamış ve reddetmiştir. Kabul edilen karar metninde "ABD Senatosunun, tarihi gerçekleri saptırmak suretiyle uluslararası hukukun temel kurallarını yok sayarak, sözde Ermeni soykırımı iddiaları konusunda kabul ettiği kararın TBMM olarak" kınandığı ve reddedildiğı beyan edilmiştir.⁵⁸

SONUÇ

Türkiye'nin Rusya'ya yönelik dış politikası Türk-Rus ilişkilerinin bir taraftan tarihten gelen özellikleri diğer taraftan 2000'lere hakim olan yaklaşım ve nihayet 2016 sonrası yeniden düzenlenen niteliğı tarafından belirlenmektedir. Türkiye Rusya ile olan ikili ilişkilerinde iş birliğı alanlarını derinleştirmek ve genişletmek yönünde çabalar sarf ederken özellikle üçüncü konulardaki anlaşmazlıklarını da muhatabıyla en üst seviyede yürütülen temaslar aracılığıyla yönetme yaklaşımını benimsemektedir. Bu yaklaşım 2000'lere hakim olan "kompartmanlaştırma" stratejisiyle de uyum içerisindedir ve 2019'da da sergilenmiştir.

2016'dan itibaren yeniden formatlanan ikili ilişkilerin niteliğı 2019'da da varlığını sürdürmüş, iki ülkenin karşılaştığı anlaşmazlıklara rağmen ilişkilerde istikrarlı bir gelişme görülmüştür. İkili

⁵⁷ "TANAP Bugün Avrupa'ya Bağlanıyor", Anadolu Ajansı, 29 Aralık 2019.

⁵⁸ "TBMM'den ABD Senatosunun 'Ermeni Kararı'na Kınama", Anadolu Ajansı, 13 Aralık 2019.

ilişkileri doğrudan ilgilendiren enerji, savunma, ekonomi, eğitim, kültürel ve sosyal gibi alanlarda belirgin ilerlemeler kaydedilirken ikili ilişkileri doğrudan ilgilendirmeyen Suriye gibi konularda ise anlaşmazlıkların bir şekilde yönetilmesi yoluna gidilmiştir. Bunun da zeminini Astana süreci ve onu tamamlayan Soçi zirveleri oluşturmuş, 2019'da da birden çok zirveyle en azından geçici bir süreliğine karşılaşılan sorunlar soğumaya bırakılmıştır. Bu çerçevede gerçekleştirilen en önemli zirve 22 Ekim'de Erdoğan ile Putin arasında Soçi'de varılan ve BPH'nin geçici olarak durdurulmasını öngören mutabakattır. Ancak bu mutabakat dahil olmak üzere Astana ve Soçi zirveleriyle yürütülen ilişkilere rağmen Türkiye ve Rusya'nın Suriye'de birbirinden oldukça farklı pozisyonları devam etmekte, bu farklılıklar özellikle de İdlib bölgesinde uzun süredir büyük insani maliyetlerin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. 2019'da da İdlib bölgesindeki anlaşmazlık devam etmiş ve bölgedeki insani maliyet de artmıştır.

Türkiye'nin Rusya'ya yönelik dış politikasının Batı ile olan ilişkilerine kıyasla kurumsallıktan uzak ve sağlam zeminden yoksun olduğu belirtilmelidir. Türkiye'nin Rusya ile geliştirmiş olduğu en önemli ve stratejik iki ilişki alanına bakıldığında bu durum göze çarpmaktadır. Örneğin enerji alanındaki yoğun iş birliği Rusya'nın tedarikçi olarak alternatifsiz olması sebebiyle Türkiye açısından bir mecburiyetin sonucudur. TürkAkım formatında bu iş birliğinin farklı bir boyuta taşınması Rusya'ya olan bağımlılığın en azından Türkiye açısından bir çeşit kazanca dönüştüğü yeni bir düzlem oluşturmuştur. Ancak asimetrik bağımlılık ilişkisi ortadan kalkmamıştır. Öte taraftan Türkiye'nin S-400 füze savunma sistemini Rusya'dan tedarik etmesi de Batılı alternatiflerin tüketilmesi ve denenmesinden sonra Türkiye'nin gündemine girmiştir. Benzer şekilde ABD'nin F-35 uçaklarını Türkiye'ye teslim etmeme yönündeki tutumuna karşılık Ankara'nın Rus Su-35 ve Su-57 uçaklarını de-

ğerlendirmeye alması ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Moskova'daki MAKS 2019 Havacılık Fuarı'na katılarak bu yönde mesaj vermesi ikili ilişkilerin kalıcı ve kurumsal niteliklerden mahrum olduğunu göstermektedir. Ankara'nın Moskova'ya yönelik politikası ve Rusya ile geliştirdiği ilişkiler Batı ile yaşadığı sorunlar karşısında bir kaldıraç işlevi görmekte, Rusya çoğu zaman bir tedarik makamı olarak değerlendirilmektedir.

Türkiye'nin Kafkasya politikası da 2019'da bir önceki yıla göre büyük bir farklılık arz etmemiştir. Türkiye'nin Kafkasya bölgesine yönelik politikasında belli başlı sabiteler varlığını sürdürmüş, bu çerçevede Azerbaycan ve Gürcistan ile temelleri sağlam olan iş birliği alanları geliştirilmiş ve çeşitlendirilmiş, Ermenistan ile uzun yıllardır süren ilişkisizlik durumu da devam etmiştir. Türkiye'nin 1915 olaylarının yıl dönümünde Ermenistan'a yönelik eleştiri ve protestosu 2019'da da tekrarlanmıştır. Geçtiğimiz yıl Türkiye'nin hem enerji kaynaklarının nakli hem de Çin'in Kuşak-Yol Projesi bağlamında önem atfettiği Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan hattında TANAP-TAP ve Orta Koridor formatında önemli gelişmeler kaydedilmiş, bu üç ülkenin başka alanlarda da iş birliği derinleştirilmiştir.

KRONOLOJİ

- 23 Ocak Moskova'da Erdoğan ve Putin arasındaki görüşmede ABD'nin askerlerini çekmesinin ardından bölgede boşluğa sebebiyet vermemek için atılacak adımlar konuşuldu. İdlib mutabakatının Astana ruhuna uygun uygulanması, Astana süreci ve Suriye'de Anayasa Komisyonunun kurulması ele alındı.
- 29 Ocak Rusya, Türkiye'nin hassasiyet gösterdiği ve terör örgütü PKK'nın kolu PYD/YPG unsurlarının merkezinden çıkmasını istediği Suriye'deki Münbiç kentinin batısında da devriye yapmaya başladı. Rusya'nın devriye yaptığı yerler arasında stratejik açıdan öneme sahip M4 kara yolu da bulunuyor.
- 14 Şubat Soçi'de düzenlenen Türkiye-İran-Rusya Üçlü Zirvesi'nde Suriye'nin toprak bütünlüğünün korunması konusunda ortak bildiriye anlaşma sağladı. Üç ülke Suriye'nin egemenliğini ve toprak bütünlüğünü koruma ve örgütün komşu ülkelerin milli güvenliğini zayıflatma girişimine karşı durma konusunda anlaşmaya vardı.
- 18 Şubat Rusya, Türkiye'ye ilk Ka-32 helikopterini gönderdi.
- 26 Şubat ABD ve AB'nin baskıları nedeniyle Kuzey Akım 2 doğal gaz boru hattı projesinin geleceğine ilişkin soru işaretleri devam ederken Rusya "B planı" olarak TürkAkım 2 projesini gündemine aldı.
- 2 Nisan GİT'in Güven ve Güvenlik Artırıcı Önlemlere İlişkin Viyana Belgesi uyarınca Türkiye Cumhuriyeti'nin çok uluslu denetim timi Ermenistan Cumhuriyeti Silahlı Kuvvetlerinin "N" bölgesinin sahasında 1-4 Mart arasında denetim yaptı.
- 8 Nisan Moskova'da 8. Türkiye-Rusya Yüksek Düzeyli İşbirliği Konsey Toplantısı gerçekleştirildi.
- 10 Mayıs Ermenistan Rusya'dan Su-30SM model modern savaş uçağı alımı için süreç başlattığını duyurdu.
- 17 Haziran TCDD Taşımacılık A.Ş. ile Gürcistan Demiryolları Lojistik ve Terminal Yönetim Şirketi arasında mutabakat zaptı imzalandı.
- 5 Temmuz Rusya İhracat Merkezi Grubu (Russian Export Center Group, REC) Direktörü Andrey Slepnev gelecek yıl Türkiye'de ofis açmaya hazırlandıklarını duyurdu.

- 9 Temmuz Birleşmiş Milletlere (BM) üye olmak için de başvuruda bulunan Batı Ermenistan Cumhuriyeti Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki sınırının yeniden çizilmesi amacıyla BM'ye başvuruda bulundu.
- 12 Temmuz Milli Savunma Bakanlığı Rusya'dan alınan S-400 hava savunma sisteminin birinci grup malzemelerinin Ankara'ya intikalinin başladığını duyurdu.
- 14 Temmuz St. Petersburg'da gerçekleştirilen Rus-Türk Toplumsal Forumu (RTTF) çerçevesinde Rusya ve Türkiye'den üniversiteler arasında yirmi bir iş birliği anlaşması imzalandı.
- 24 Temmuz Türkiye-Gürcistan arasındaki ilk ihracat treni yola çıktı.
- 6 Ağustos Tarım ve Orman Bakanlığı, Azerbaycan Tarım Bakanlığı ile Gürcistan Çevre Koruma ve Tarım Bakanlığı arasında "Fındık Alanında Stratejik İşbirliği Deklarasyonu" açıklandı.
- 14 Ağustos Rusya'daki en büyük Türk yatırımcıları arasında yer alan Şişecam Grubu ve Rus Vologod Bölgesi arasında iş birliği anlaşması imzalandı.
- 18 Ağustos Türkiye ile Rusya Federasyonu arasında nükleer enerji alanında yapılan iş birliğinin ardından Rusya'da eğitim gören elli üç Türk nükleer enerji mühendisi Akkuyu NGS'de çalışmaya başladı.
- 2 Eylül Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan'ın katılımıyla bilgisayar destekli komuta yeri tatbikatı başlatıldı.
- 8 Ekim Rusya ile Türkiye arasında ödeme ve anlaşmalarda yerel para birimleri olan ruble ve Türk lirasının kullanılması yönünde anlaşma imzalandı.
- 22 Ekim Türkiye ve Rusya Federasyonu arasında Suriye konusunda mutabakat muhtırası imzalandı.
- 27 Ekim Türkiye ve Rusya dış ticareti artırmak için "İkili Ticaret İstatistiklerinin Değişimine İlişkin" mutabakat muhtırasını imzaladı.
- 15 Eylül Milli Savunma Bakanlığı S-400 Uzun Menzilli Bölge Hava ve Füze Savunma Sistemi'nin ikinci batarya malzemelerinin Mürted Havalimanı'na intikalinin tamamlandığını duyurdu.

- 9 Aralık Akkuyu Nükleer A.Ş.'den yapılan açıklamaya göre Akkuyu NGS ile Türkiye Elektrik İletim A.Ş. (TEİAŞ) arasında Elektrik İletim Sistemine Bağlantı Anlaşması imzalandı.
- 18 Aralık Rusya ilk kez Türkiye ve Yunanistan'a şeker ihracatına başladı.
- 26 Aralık TürkAkım sözcüsü Aslı Esen projenin bittiğini ve operasyona hazır olduğunu duyurdu.

TÜRKİYE'NİN KIBRIS POLİTİKASI 2019

HACI MEHMET BOYRAZ

Doktora Adayı, Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

BURAK ÖZDEMİR

Yüksek Lisans Öğrencisi, Milli Savunma Üniversitesi Güvenlik Araştırmaları Bölümü

GİRİŞ

Türk dış politikasının yapısal sorunları arasında yer alan Kıbrıs meselesi geçmiş yıllarda olduğu gibi 2019'da da gündemdeki ağırlığını korumuştur. Bir taraftan 2015-2017 arasında Birleşmiş Milletler'in (BM) gözetiminde yürütülen nihai barış müzakerelerinden bir sonuç elde edilememesi nedeniyle –2018'de olduğu gibi– 2019'da yeni bir müzakere sürecinin başlaması ümit edilmiştir. Ancak Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin (GKRY) tek taraflı çıkarlara odaklanan taleplerinde ısrarcı olması ve Doğu Akdeniz'de yaşanan ihtilafardan ötürü bu tavrını sertleştirmesi nedeniyle yıl boyunca yapılan görüşmelerden olumlu bir sonuç çıkmamıştır. Diğer taraftan Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) hükümeti 1974'ten

beri kapalı olan Maraş'ın yeniden açılması yönünde karar alarak Rum tarafına önümüzdeki süreçte daha aktif bir politika izleyeceği mesajını vermiştir.

2019'a dair bir başka önemli gelişme olarak GKRY'nin Yunanistan ile birlikte Türkiye'nin hukuki haklarını hiçe sayarak bir yandan Mısır ve İsrail gibi bölgesel aktörlerle diğer yandan uluslararası enerji şirketleriyle iş birliğini artırması Türk tarafının tepkisine neden olmuştur. Bu bağlamda özellikle yıl başında yedi ülke tarafından (Filistin, GKRY, İsrail, İtalya, Mısır, Ürdün ve Yunanistan) Doğu Akdeniz Gaz Forumu'nun kurulması Türkiye'nin bu bölgeye dair oyun bozucu yeni bir hamle yapmasını zorunlu kılmıştır. Bu minvalde Türkiye sahada sondaj faaliyetlerini artırarak ve daha önemlisi Kasım'da Libya ile Akdeniz'de "münhasır ekonomik bölge" (MEB) sınırlandırılmalarının yapılması amacıyla mutabakata vararak oyun değiştirici bir hamle yapmıştır. Buradan hareketle 2019'un bundan sonrası için her açıdan kritik bir dönemeç olduğu söylenebilir.

YENİ MÜZAKERE ÇABALARI

Önceki yıllarda olduğu gibi 2019'da da Kıbrıs Adası'nda kalıcı bir barış atmosferinin tesis edilmesi amacıyla birçok girişimde bulunulmuştur. Fakat bu girişimler görüşmelerden öteye geçememiş ve kapsamlı müzakerelerin başlaması için yeterli olamamıştır. Burada Kıbrıslı Türklerin haklarını yok sayarak Rum tarafının tek tarafa kazanç sağlayan taleplerinde ısrar etmesi bu girişimlerin başarısız olmasındaki temel faktör olarak görülebilir. Rum tarafının bu tür taleplerine örnek olarak Türk tarafına başkanlığın Rumlarda ve başbakanlığın iki taraf arasında dönüşümlü şekilde el değiştirdiği bir yönetim teklif edilmesi ya da KKTC Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı'nın Temmuz'da BM Kıbrıs özel temsilciliği aracılığıyla Nikos Anastasiadis'e hidrokarbonlar konusunda sunduğu ortak komite teklifinin reddedilmesi gösterilebilir.

Bu olumsuz tabloya karşın yine de yıl boyunca yeni müzakere girişimleri adına dört önemli gelişme yaşanmıştır. Bunlardan ilki BM genel sekreterinin Kıbrıs sorunu için görevlendirdiği geçici özel danışmanı Jane Holl Lute'un 3 Şubat'ta adaya ziyaretiyle yaşanmıştır. Lute bu ziyaretinde sırasıyla GKRY Cumhurbaşkanı Nikos Anastasiadis ve KKTC Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı ile ayrı ayrı bir araya gelmiş ve müzakerelerin yeniden başlaması için taraflar arasında zemin oluşturmaya çalışmıştır. Bu kapsamda Türk tarafı daha önceki müzakere ve görüşmelerde temel prensip olarak belirlediği yapıcı tavrını koruyarak adilane bir çözüm olması halinde müzakerelere yeniden başlanabileceğini ilan etmiştir. Buna karşın Rum tarafı Türk tarafının haklarını göz ardı ederek sadece kendi çıkarına hizmet eden ve siyasi eşitlikten uzak taleplerini dayatmaya devam etmiş ve bu taleplerin kabul edilmesi durumunda müzakerelere yeniden başlanabileceğini açıklamıştır. Bundan ötürü Lute'un referans alınacak temel şartları oluşturma ve yeniden müzakerelere başlama girişimleri başarısız olmuştur.

Bu gelişmeden kısa bir süre sonra Kıbrıslı Türk ve Rum toplumları arasında pozitif gündem yaratılması adına iki lider (Akıncı ve Anastasiadis) 18 Mart'ta Türklerin ve Rumların beraber yaşadığı Pile köyünde düzenlenen "Dostluk Futbol Günü" isimli etkinlikte bir araya gelme kararı almıştır. Ancak sembolik de olsa en azından adadaki barış ortamına katkı sağlamayı amaçlayan bu etkinlik Rum tarafının siyasi oyunu neticesinde tam tersine bir etki yaratmıştır. Zira önce maça saatler kala etkinliğin ara bölge yerine Rum topraklarındaki stada alınması ve ardından Akıncı'nın makam arabasındaki KKTC Cumhurbaşkanlığı forsuyla Rum topraklarına girmesine müsaade edilmemesi neticesinde Akıncı karşılaşmaya gitmeme kararı almıştır.¹ Bir gün içerisinde yapılan bu manipülatif hamleler

¹ "Kıbrıs'taki Dostluk Maçı Siyasi Krize Dönüştü", NTV, 18 Mart 2019.

Rum tarafının devlet ciddiyetinden ne kadar uzak olduğunu göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Yılın ikinci önemli müzakere girişimi de yine Lute öncülüğünde yapılan ayrı görüşme dizilerinden oluşmuştur. 7 Nisan'da adaya yaptığı ziyarette sırasıyla Akıncı ve Anastasiadis ile bir araya gelen Lute yeniden müzakerelere başlanması için tarafları ikna etmeye çalışmışsa da bir kez daha başarısız olmuştur. Ancak bu süreçte Rum lider Anastasiadis daha önce gündeme gelen ve müzakere edilen bir öneriyi yeni bir öneri gibi lanse ederek Türk tarafına sunmuştur. Bu sözde yeni öneri çerçevesinde Kıbrıs meselesini çözme amacıyla BM Genel Sekreteri Guterres tarafından oluşturulan çerçeve planı kabul ettiğini dile getiren Rum lider Türk tarafına başkanlığın Rumlarda ve başbakanlığın taraflar arasında dönüşümlü şekilde el değiştirdiği bir yönetim teklif etmiştir.² Anastasiadis'in daha önce de tartışılan bu önerisi Rum tarafının müzakere ruhundan ne kadar uzak olduğunu göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Ayrıca liderlerle yapılan bu görüşmelerden sonra Guterres 6 Ekim 2018-10 Nisan 2019 arasında adadaki gelişmelere dair olağan raporunu BM Güvenlik Konseyine (BMGK) sunmuştur.³ Guterres bu raporunda daha önce BM ve Dünya Bankası iş birliğinde yapılan bir ankete atıfta bulunarak adada ikamet eden Türkler ile Rumların büyük bir çoğunluğunun uzlaşmadan yana olduğunu fakat siyasilerin “düello” şeklinde karşılıklı yaptıkları açıklamaların bu ortama zarar verdiğini vurgulamıştır.⁴

2019'da yaşanan bu ikinci başarısız girişimden sonra Türk tarafı kapalı Maraş bölgesiyle ilgili gündemi değiştiren kritik bir adım

² “Anastasiadis'ten Sözde Yeni Öneri: Daimi Başkanlık Rumlarda, Kıbrıslı Türklere Dönüşümlü Başbakanlık”, *Kıbrıs Postası*, 7 Nisan 2019.

³ “Report of the Secretary-General on His Mission of Good Offices in Cyprus”, <http://www.uncyprustalks.org/report-of-the-secretary-general-on-his-mission-of-good-offices-in-cyprus-tuesday-april-16-2019>, (Erişim tarihi: 16 Aralık 2019).

⁴ “Report of the Secretary-General on His Mission of Good Offices in Cyprus”, s. 2.

atmıştır. Bilindiği üzere KKTC'nin Gazimağusa şehrine bağlı olan Maraş 1974 Barış Harekatı sonrasında yerleşime kapatılmıştır. O zamandan beri etrafından tecrit edilen bu bölgeden yeniden istifade edilmesi adına KKTC hükümeti Maraş'ın yerleşime açılması için Haziran'da harekete geçme kararı almıştır.⁵ Aslında Maraş'ın yerleşime açılması yolunda somut bir engel bulunmasa da Türk tarafı Rum tarafıyla yürütülen müzakere çabalarına zarar vermemek amacıyla bu konuyu daha önce gündeme getirmemiştir. Ancak Rum tarafının müzakerelerde benimsediği dayatmacı tutumdan vazgeçmemesi ve Doğu Akdeniz'deki enerji kaynaklarından tek başına istifade etmek için oyalama taktiği izlemesi nedeniyle KKTC hükümeti Maraş konusunda daha fazla beklemenin mantıksız olduğuna kanaat getirmiştir. Burada yarım asırdır yürütülen müzakerelerden bir sonuç çıkmaması dikkate alınırca adadaki mevcut durumun ve negatif barış ortamının sembolü haline gelen kapalı Maraş'ın kullanıma açılması bundan sonrası için Türk tarafının müzakerelerde elini kuvvetlendirecek önemli bir hamle olarak değerlendirilebilir.

7 Nisan'daki ikinci başarısız girişimden sonra Ağustos'ta Akıncı ve Anastasiadis bu kez doğrudan bir araya gelmiştir. 9 Ağustos'ta gerçekleşen görüşmeler sonucunda iki lider de BM Genel Sekreteri Guterres ile üçlü bir zirveye hazır olduklarını açıklamıştır. Bu kapsamda yılın dördüncü ve son görüşmesi Guterres başkanlığında 25 Kasım'da yapılmıştır. Uluslararası kamuoyunda az da olsa yankı uyandıran bu zirve daha önce İsviçre'deki görüşmelerin aksine Berlin'de gerçekleşmiştir. Barış müzakerelerinin yeniden başlamasına yönelik somut bir çıktı elde edilmese de üçlü görüşmede garantör devletlerin de dahil olduğu kapsamlı beşli zirve yapılması gündeme gelmiştir. Ancak KKTC'de 2020'de gerçekleştirilecek cumhurbaşkanı seçimleri nedeniyle olası beşli zirvenin en erken önümüzdeki

⁵ "KKTC Hükümetinden Kapalı Maraş Konusunda Karar", Anadolu Ajansı, 18 Haziran 2019.

yılın bahar ayında gerçekleştirilmesi beklenmektedir. İlâveten Doğu Akdeniz’de yaşanan çıkar çatışmaları ve tarafların kendi aralarındaki perspektif farkı nedeniyle 2020’de yapılacak olası görüşmelerden kalıcı çözüme ilişkin gerçekçi bir sonucun çıkması beklenmemektedir. Nitekim KKTC Başbakanı Ersin Tatar Aralık’ta verdiği bir demeçte Kıbrıs meselesinin çözümünde taraflar arasında derin farklılık ve ayrılıkların olması nedeniyle yakın zamanda anlaşma beklemediğini ifade etmiştir.⁶

2019’a dair belirtilmesi gereken bir diğer husus sene boyunca Rum kesimi tarafından Türklere karşı üretilen söylemler ve yürütülen saldırılarla ilgilidir. Bu kapsamda üç önemli vaka ön plana çıkmaktadır. Öncelikle Rum Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu Hrisostomos Paskalya Bayramı nedeniyle Nisan’da KKTC’ye gidip alışveriş yapan kişiler için “Ulusal ve dini değerlerden sapıyorlar” ithamında bulunarak adanın güneyindeki Türklerin ve Rumların bir arada yaşama duygularına zarar vermiştir.⁷ Daha sonra Temmuz’da Larnaka Havalimanı’na gelen bir grup turisti KKTC’ye götürecek bir ticari araca saldırı düzenlenerek adadaki siyasi sorunla hiçbir ilgisi olmayan kişiler hedef haline getirilmiştir.⁸ Son olarak sık sık Türk karşıtlığıyla gündeme gelen ırkçı Rum Ulusal Halk Cephesi (ELAM) mensupları KKTC’nin kuruluşunun otuz altıncı yıl dö-

⁶ “Başbakan Ersin Tatar CNN Türk’e Konuk Oldu”, KKTC Başbakanlık, <http://basbakanlik.gov.ct.tr/BASIN-VE-HALKLA-%C4%B0L%C4%B0C5%9EK%-C4%B0LER/BASIN-A%C3%87IKLAMALARI/ArtMID/3765/ArticleID/115603/BA%C5%9EBAKAN-ERS%C4%B0N-TATAR-CNN-T220RK%E2%80%99E-KO-NUK-OLDU>, (Erişim tarihi: 26 Aralık 2019).

⁷ “Başpiskopos Hrisostomos’un Paskalya Bayramı’nda Kıbrıslı Rumlara Hitaben Yaptığı Açıklama Hakkında”, KKTC Dışişleri Bakanlığı, 29 Nisan 2019, <https://mf.gov.ct.tr/tr/baspiskopos-hrisostomosun-kibrisli-ruumlara-hitaben-yaptigi-aciklama-hk>, (Erişim tarihi: 27 Aralık 2019).

⁸ “Güney Kıbrıs’taki Havaalanından Yolcu Taşıyan Kıbrıslı Türk’e Ait Ticari Araca Yönelik Yapılan İrkçi Saldırı Hakkında”, KKTC Dışişleri Bakanlığı, 8 Temmuz 2019, <https://mf.gov.ct.tr/tr/guney-kibristaki-havaalanından-yolcu-tasiyan-kibrisli-turke-ait-ticari-araca-yonelik-yapilan-irkci-saldiri-hk>, (Erişim tarihi: 27 Aralık 2019).

nümüyle ilgili Kasım'da bir dizi protesto gösterileri tertip etmiştir.⁹ Ülke genelinde düzenlenen bu gösterilerde KKTC ve Türkiye'ye hakaret edilip bayrak yakılarak güneyde ikamet eden Türkler tahrik edilmiştir. Bu hadise sonrasında bazı Rum medya organlarında "Her Evde Bir Silah Var" manşetiyle ve "Rum tarafında ortalama yüz kişiye 36,4 silah düşüyor" açıklamasıyla haberler yapılmış ve adadaki barış ortamına katkı sunmak yerine şiddeti artıran söylemler ön plana çıkarılmıştır.¹⁰ Bu tür pek çok olaya ilişkin Rum yönetiminin açıklama bile yapmaması olası müzakereler öncesinde Türk tarafının siyasi çözüme yönelik motivasyon ve inancını zayıflatan gelişmeler olarak görülebilir.

TÜRKİYE-KKTC İLİŞKİLERİ

Önceki yıllarda olduğu gibi 2019'da da Türkiye-KKTC ilişkileri genel olarak olumlu bir seyir izlemiş ve iki devlet arasındaki ilişkiler çok boyutlu gelişmelerle devam etmiştir. Bu bağlamda yıl boyunca iki devlet arasında iş birliğinin gelişmesine yönelik siyasi ve ekonomik pek çok gelişme yaşanmıştır. Öncelikle Türkiye ve KKTC arasında bir devlet geleneği haline gelen seçim sonrası ziyaretler bu yıl da devam etmiştir. Bu kapsamda ilk ziyaret TBMM başkanlığına seçilen Mustafa Şentop tarafından Mart'ta gerçekleştirilmiştir. Daha sonra Ağustos'ta KKTC'de hükümeti kurma görevini alan Başbakan Ersin Tatar göreve gelişinin ardından ilk yurt dışı ziyaretini Türkiye'ye yaparak Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüşmüştür. Sembolik düzeyde de olsa iki devlet arasında devam ettirilen bu gelenek Türkiye ile KKTC arasındaki tarihsel bağların ve ilişkilerin canlı tutulması bakımından önem arz etmektedir. Ayrıca bu ziya-

⁹ "Turkey Slams Burning of TRNC Flag in Greek Cypriot Side", Anadolu Agency, 17 Kasım 2019.

¹⁰ "Rum Medyasından Kritik Duyuru: Her Hanede Bir Silah Var!", Haber 7, 17 Kasım 2019.

retlerden birinde önemli bir gelişme yaşanmıştır. KKTC Başbakanı Tatar 20 Temmuz Barış ve Özgürlük Bayramı kutlamaları kapsamında adada bulunan Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fuat Oktay ile yaptığı görüşmede KKTC için kamuoyunun benimsediği “yavru vatan” yerine “serhat vatan” terimini kullanmıştır. Oktay tarafından da tekrarlanan ve “sınır boyu” anlamına gelen bu terim¹¹ hem Türkiye ile KKTC arasındaki tarihi ve siyasi bağlara vurgu yapmakta hem de KKTC Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı'nın “Yavru vatan değiliz” söylemlerine karşı alternatif bir kullanım sunmaktadır.

Türkiye ile KKTC arasında yıl boyunca devam eden bu karşılıklı ziyaretlerin yanı sıra iki devlet arasındaki iş birliğinin artmasına yönelik çeşitli anlaşma ve protokoller imzalanmıştır. Bu kapsamda 2019'daki en önemli gelişmelerden biri Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan imzası ile Temmuz'da “Kıbrıs İşlerinin Koordinasyonu” genelgesinin yayımlanması olmuştur. Bu genelgeyle birlikte Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fuat Oktay KKTC ile koordinasyon işlerini yürütmekle görevlendirilmiştir. Ayrıca 2019'da bir yandan Türkiye ve KKTC arasında diplomatik anlaşma ve protokoller imzalanmaya devam ederken diğer yandan pek çok alanda ortak projelerin gerçekleştirilmesi sürmüştür. Bu kapsamda KKTC Ekonomi ve Enerji Bakanı Hasan Taçoy 2015'te faaliyete geçen su hattına paralel olacak şekilde çift yönlü doğal gaz hattının 2025'te devreye girebileceğini açıklamıştır.¹² Bu projeyle boru hattının çift yönlü olarak inşa edilmesi Kıbrıslı Türklerin enerji ihtiyaçlarının giderilmesi ve Doğu Akdeniz'den çıkartılacak olası doğal gazın Türkiye'ye aktarımını kolaylaştırması bakımından önem taşımaktadır.

İki taraf arasında siyasi ve ekonomik iş birliğini artırmaya yönelik atılan adımlara paralel şekilde güvenlik alanında da bazı proto-

¹¹ “Artık Yavru Değil Serhat Vatan Oldu”, Detay Kıbrıs, 20 Temmuz 2019.

¹² “Yavru Vatana Doğal Gaz Hattı”, *Milliyet*, 22 Kasım 2019.

koller imzalanmıştır. Bu kapsamda Şubat'ta imzalanan “Sahil Güvenlik Alanında Destek ve İş birliği Protokolü” ile üçüncü devletlerin izin almaksızın yaptığı petrol arama faaliyetlerinin tespiti dahil olmak üzere iki tarafın sahil güvenlik alanında kapsamlı iş birliği yapması sağlanmıştır.¹³ Güvenlik alanında iş birliğine dair bir diğer önemli gelişme FETÖ ile mücadele konusunda yaşanmıştır. KKTC polis teşkilatında yürütülen soruşturmalar kapsamında Mayıs'ta beş polis memuru örgütle iltisaklarının tespit edilmesi nedeniyle kurdan ihraç edilmiştir.¹⁴ 2016'dan beri KKTC genelinde yürütülen bu tür operasyonlar neticesinde örgütün adadaki varlığı büyük darbe yemiş ve faaliyetleri bitme noktasına gelmiştir.

2019'da Türkiye ve KKTC arasında askeri alanda da önemli iş birlikleri gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda Aralık'ta KKTC hükümetinin aldığı karar neticesinde Türkiye'ye ait insansız hava araçlarının (İHA) Geçitkale Havalimanı'nda konuşlandırılmasına izin verilmiştir.¹⁵ Bu karardan kısa bir süre sonra 16 Aralık'ta Türkiye'nin Dalaman Deniz Hava Üs Komutanlığında konuşlu bir İHA KKTC Geçitkale Havalimanı'na iniş yapmıştır. Doğu Akdeniz'deki enerji denkleminde askeri unsurların da yer almaya başlaması dikkate alındığında bu kritik gelişme bir taraftan hem bölgede faaliyet gösteren Türk gemilerinin hem de iki tarafın sınır güvenliğinin sağlanması diğer taraftan Türkiye'nin bundan sonra Doğu Akdeniz'de İHA'larla icra edeceği faaliyetlerde ekonomik tasarruf elde edilmesi bakımından önem arz etmektedir. Bu gelişme ayrıca Türkiye-Libya arasında varılan mutabakat kapsamında bu ülkede çıkacak olası si-

¹³ “Türkiye ile KKTC Arasında Sahil Güvenlik Alanında İş Birliği”, Anadolu Ajansı, 26 Haziran 2019.

¹⁴ “FETÖ Soruşturmasında 3 Polis Teşkilattan İhraç Edildi”, *Kıbrıs Postası*, 7 Mayıs 2019; “KKTC'de FETÖ'den 2 Polis Daha İhraç Edildi”, *Hürriyet*, 22 Mayıs 2019.

¹⁵ “Türkiye, KKTC'de İHA Faaliyetleri Yürütebilecek”, Anadolu Ajansı, 13 Aralık 2019.

lahlı çatışmalara müdahale için bir ön hazırlık ya da diğer aktörlere karşı dar kapsamlı caydırıcılık girişimi olarak da değeriendirilebilir.

Bir başka önemli husus olarak Türkiye ve KKTC arasındaki ticari ilişkilerde de önceki yıllara benzer bir tablo ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda öncelikle iki taraf arasındaki ticaret hacminin geçen üç yılda yaklaşık 1 milyar dolar ve açık ara farkla Türkiye lehine gerçekleştiği görülmektedir. Ancak 2018'in ilk altı ayında toplam ticaret hacmi 635 milyon dolarken 2019'un ilk altı ayında bu rakam biraz azalarak 559 milyon dolara düşmüştür. 2018 verilerine göre Türkiye'nin KKTC'ye yaptığı ihracatta petrol yağları, demir ve çelik çubuklar ile ilaçlar ilk sıralarda yer alırken Türkiye'nin Kıbrıs'tan yaptığı ithalatta narenciye, peynir ve pıhtılaşmış ürünler ile demir-çelik döküntü ve hurdaları ilk sıralarda bulunmaktadır.¹⁶

TABLO 1. TÜRKİYE-KKTC DIŞ TİCARETİ (2016-2019, MİLYON DOLAR)

Yıl	Türkiye'nin İhracatı	Türkiye'nin İthalatı	Ticaret Hacmi
2016	907	65	972
2017	1.097	67	1.164
2018	1.226	68	1.294
2018 (Ocak-Haziran)	588	47	635
2019 (Ocak-Haziran)	521	38	559

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı

Diğer taraftan bu olumlu gelişmelere karşın göreve geldiği 2015'ten beri Türkiye aleyhinde sık sık eleştirel yorumlarda bulunan KKTC Cumhurbaşkanı Akıncı bu tavrını 2019'da da devam ettirmiştir. Bu konuyla ilgili en önemli gündem maddesi KKTC

¹⁶ "Kıbrıs ile Ticaret", T.C. Ekonomi Bakanlığı, 16 Ağustos 2019, <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/KKTC/ulke-profilii/turkiye-ile-ticaret>, (Erişim tarihi: 26 Aralık 2019).

Cumhurbaşkanı Akıncı'nın BPH aleyhindeki açıklaması olmuştur. Türkiye'nin güney sınırında PKK/PYD tarafından oluşturulmaya çalışılan terör koridorunu bertaraf etme amacıyla başlattığı BPH ile ilgili Akıncı şu ifadeleri kullanmış ve harekate karşı tavır almıştır:

On yıldır akan kan bundan böyle de akmaya devam ederse barışa ulaşmak mümkün olmayacaktır. Daha önce de söyledim 1974'te biz adına Barış Harekatı desek de bu bir savaştı ve akan da kandı. Şimdi Barış Pınarı desek de akan su değil kandı. Bu nedenle bir an önce diyalog ve diplomasinin devreye girmesi en büyük dileğimdir.¹⁷

Bu açıklamaya KKTC hükümetinin ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın tepki göstermesi üzerine Akıncı yeni bir açıklama daha yapmış ve sözlerinin yanlış aksettirildiğini savunmuştur. Ancak daha önce de Türkiye aleyhinde yaptığı benzer açıklamalar hatırlandığında Akıncı'nın ikinci açıklamasında samimi olmadığı yorumu yapılabilir.

Bu noktada KKTC cumhurbaşkanının ve hükümetinin farklı noktalarda durduğunu ifade etmek gerekmektedir. Zira KKTC hükümeti adına Başbakan Ersin Tatar ve Dışişleri Bakanı Kudret Özersay harekatı destekleyen açıklamalarda bulunarak Akıncı ile aynı noktada durmadıklarını göstermişlerdir. Akıncı ile hükümet arasındaki görüş ayrılığını yansıtan bir diğer konu barış müzakerelerinde sık sık gündeme gelen garantörlük konusudur. Bu konuyla ilgili olarak Başbakan Tatar Aralık'ta yaptığı açıklamada adada Türkiye'nin etkin garantörlüğünün olması gerektiğini fakat Akıncı'nın bu konuda daha esnek olduğunu ve garantörlüğü başka bir mekanizma ile değiştirmeye hazır olduğunu ifade etmiştir.¹⁸ Akıncı'nın takındığı bu alışılmadık tutum bir taraftan kendi şahsi itibarına diğer taraftan Rum ve Yunan tarafıyla olası müzakereler öncesinde Türk tarafının

¹⁷ "Akıncı Attacked for Comments on Turkey in Syria", LGC News, 13 Ekim 2019.

¹⁸ "Başbakan Ersin Tatar CNN Türk'e Konuk Oldu".

argümanlarına zarar vermektedir. Önümüzdeki süreçte Akıncı'nın bu tavrını devam ettirmesi Nisan 2020'de gerçekleşecek cumhurbaşkanı seçiminde yeniden seçilme şansını da zayıflatmaktadır. Bu arada önceki yıllarda KKTC cumhurbaşkanları sık sık Türkiye'ye davet edilmelerine rağmen 2019 içerisinde mevcut Cumhurbaşkanı Akıncı'nın herhangi bir vesileyle Türkiye'ye hiç davet edilmemesi bu tavrına bağlanmaktadır.

DOĞU AKDENİZ'DEKİ GELİŞMELER

Doğu Akdeniz Havzası'nda tespit edilen yüklü miktardaki doğal gaz rezervi önceki yıllarda olduğu gibi bu yıl da gündemin ilk sıralarında yer almıştır. Bu kapsamda Doğu Akdeniz'e dair 2019'da yaşanan ilk önemli gelişme Ocak'ta GKRY, Filistin, İsrail, İtalya, Mısır, Ürdün ve Yunanistan tarafından "Doğu Akdeniz Gaz Forumu" (DAGF) isimli bir enerji platformunun kurulması olmuştur. Kahire'de ilgili ülkelerin enerji bakanlarının katıldığı ilk açılış toplantısında platformun öncelikli hedefi olarak bölgedeki gaz potansiyelinin verimli kullanılması için teknik ve ekonomik alanlarda iş birliğinin artırılması gösterilmiştir. Lübnan, Suriye ve Türkiye'nin davet edilmediği toplantıda ayrıca üye devletlerin çıkarlarına hizmet edecek bölgesel bir gaz piyasasının kurulması kararlaştırılmıştır.¹⁹ Böylece uzun zamandır bu ülkeler arasında enerji ekseninde devam eden iş birliği ilk kez kurumsal bir hal almıştır. Nitekim daha sonra Temmuz'da yine Kahire'de Avrupa Birliği (AB), ABD ve Fransa'dan da temsilcilerin katıldığı ikinci toplantıda forumun uluslararası bir örgüt seviyesine yükseltilmesi kararı çıkmıştır.²⁰

¹⁹ "Eastern Mediterranean Countries to Form Regional Gas Market", Reuters, 14 Ocak 2019.

²⁰ "Doğu Akdeniz Gaz Forumu Bakanlar Düzeyinde Toplandı", Anadolu Ajansı, 25 Temmuz 2019.

Yine Doğu Akdeniz jeopolitiği ile ilgili bir başka önemli konu olarak GKRY bölgede Türkiye'ye karşı oluşturmaya çalıştığı geniş kapsamlı ittifak girişimini bir süredir güvenlik ve savunma alanına da yaymak için –önceki yıllarda olduğu gibi– bu yıl da birtakım girişimlerde bulunmuştur. Bu kapsamda yıl boyunca özellikle İsrail ile iş birliğini artıran GKRY farklı ülkelerle de birçok tatbikat düzenlemiştir. 2019'da GKRY öncülüğünde bölgede gerçekleşen tatbikatlar arasında şunlar yer almaktadır:²¹

- İsrail ile Mayıs'ta bir hafta süren “Jason” ve “Nikoklis-David” askeri tatbikatları
- İsrail ile Kasım'da iki gün süren “Onisilos Gideon 2019” askeri tatbikatı
- Fransa ve İtalya ile Aralık'ta üç gün süren “CYP/FRA/IT 2019” deniz tatbikatı
- İsrail ile Aralık'ta “Game of Thrones” askeri tatbikatı
- Almanya ile Aralık'ta “CYDEU 04/19” arama-kurtarma tatbikatı

Ayrıca 15 Mayıs'ta yapılan anlaşma kapsamında Rum tarafında bulunan Evangelos Florakis Deniz Üssü Fransız ordusuna açılmıştır. Bu kapsamda varılan mutabakatlar arasında Rum tarafının tek taraflı ilan ettiği parsellerde faaliyet gösteren Total'e ait gemilerin Fransız deniz unsurları tarafından korunması da yer almıştır.²² Yıl boyunca yaşanan bu gelişmelerden iki sonuca varılabilir. Birincisi GKRY öncelikle İsrail ile yakın iş birliğine giderek bölgede kur-

²¹ “Cyprus and Israeli Complete Joint Military Exercises”, *Financial Mirror*, 30 Mayıs 2019; “Cyprus and Israel Conclude ‘Onisilos-Gideon’ Joint Exercise”, Cyprus News Agency, 20 Kasım 2019; “Cyprus, France, Italy in Joint Naval Exercise”, *Cyprus Mail*, 11 Aralık 2019; “Israeli Commandos Train in Cyprus in Drill Dubbed Game of Thrones”, *The Times of Israel*, 6 Aralık 2019; “Cyprus-Germany Search and Rescue Exercise CYDEU - 04/19”, To Thema Online, 19 Aralık 2019.

²² “Fransa Tehlikeli Sularda”, *Yeni Şafak*, 21 Mayıs 2019.

maya çalıştığı ittifakı askeri açıdan güvence altına almayı hedeflemektedir. İkincisi GKRY tek taraflı ilan ettiği parsellerde arama ve sondaj faaliyeti yürüten Fransız Total ve İtalyan Eni şirketlerinin tabi olduğu devletlerle askeri açıdan iş birliğine giderek bu şirketlerle güvence vermeye çalışmaktadır. Ancak Rum yönetiminin ikinci hedefi Eni-Total konsorsiyumunun aldığı bir kararla zedelenmiştir. Zira Eylül'de Rum yönetiminden 7 numaralı parselde sondaj yapılması için ruhsat alan iki şirketli konsorsiyum Türkiye'nin kendi kıta sahanlığında yapılacak bu tür çalışmalara izin vermeyeceğini ve Yavuz sondaj gemisini bölgeye gönderebileceğini açıklaması üzerine buradaki faaliyetlerini bir süre durdurma kararı almıştır.²³ Bu noktada geçen sene Şubat'ta Eni'ye ait bir sismik araştırma gemisinin 3 numaralı parselde girerken Türk Deniz Kuvvetleri tarafından durdurulması²⁴ konsorsiyumun bu kararı almasında önemli bir rol oynamıştır. Bu somut gerçeklikten hareketle Türkiye'nin bölgedeki askeri unsurlarının GKRY'den tartışmalı parseller için arama ve sondaj ruhsatı alan enerji şirketleri üzerinde bir caydırıcılık yarattığı kanaatine varılabilir. Nitekim Eni Yönetim Kurulu Başkanı Claudio Descalzi'nin "Sondaj kuyusu için savaş çıkarmak istemiyoruz" açıklaması bu kanaati desteklemektedir.²⁵

2019'da bir taraftan İsrail ile yakın iş birliği yapan GKRY bu politikasına eş güdümlü olarak Mısır ile de ilişkilerini güçlendirmiştir. Bu minvalde GKRY Cumhurbaşkanı Nikos Anastasiadis ve Yunanistan Başbakanı Kiriakos Miçotakis 8 Ekim'de Kahire'de Mısır Cumhurbaşkanı Abdülfettah Sisi ile bir araya gelmiştir. Yedinci kez düzenlenen üçlü zirvenin sonuç bildirgesinde en çok ön plana

²³ "Yavuz Sondaj Gemisi 7 No'lu Parsele Gönderilebilir", Enerji Günlüğü, 21 Eylül 2019; "Türkiye'nin İtirazı Karşılık Buldu: Fransız ve İtalyan Şirketler, Doğu Akdeniz'de 7. Parselden Çekiliyor", TRT, 4 Kasım 2019.

²⁴ "Akdeniz'de Gaz Düellosu", *Hürriyet*, 22 Şubat 2018.

²⁵ "ENI Chief: No Drilling off Cyprus if Turkish Warships Appear", Associated Press, 10 Ekim 2019.

çıkan husus Türkiye'nin Rum yönetimine ait sözde MEB'de doğal gaz arama faaliyetlerinin kınanması ve bu faaliyetlerin durdurulması için çağrı yapılması olmuştur.²⁶ Daha sonra Türkiye-Libya mutabakatıyla ilgili 20 Aralık'ta üç lider arasında yapılan telefon görüşmesinde mutabakatın hiçbir hukuki etki yaratmadığı iddia edilmiş ve daha da önemlisi Türkiye'nin bölgedeki faaliyetlerinin engellenmesi için üç ülke arasında bir koordinasyon oluşturulmasına karar verilmiştir.²⁷ Bu iki somut gelişmeden hareketle GKRY-Yunanistan ikilisinin Doğu Akdeniz'de Türkiye'yi devre dışı bırakmak için İsrail ile olduğu gibi Mısır ile de bundan sonra birlikte çalışacağı anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan GKRY-Yunanistan ikilisi Türkiye'yi devre dışı bırakarak Mısır ve İsrail ile birlikte bölgede kurmaya çalıştığı enerji ittifakını 2019 boyunca yeni aktörlerle genişletmeye çalışmıştır. Bu kapsamda daha önce birçok ülkeyle iş birliği anlaşmaları yapan bu iki ülke Doğu Akdeniz'de kurmaya çalıştıkları denkleme 2019'da Ürdün'ü de dahil etmeye çalışmıştır. Bunun için GKRY Cumhurbaşkanı Nikos Anastasiadis ve Yunanistan Başbakanı Aleksis Çipras Nisan'da Ürdün Kralı Abdullah'ı ziyaret etmiştir. Üçlü zirve sonucunda enerji başta olmak üzere birçok alanda daha fazla iş birliği kararı alınmıştır. Ancak taraflar arasında yapılan görüşmelerden sadece daha fazla iş birliği kararı çıktığı ve Doğu Akdeniz'e dair somut bir çıktı elde edilemediği için Türkiye'nin iyi ilişkilere sahip olduğu Ürdün ile 2020'de bu konuda daha fazla iş birliğine gitmesi faydalı olacaktır.

²⁶ "Joint Declaration of 7th Trilateral Cooperation Mechanism Summit Among Egypt, Cyprus, Greece", State Information Service, 8 Ekim 2019, <http://www.sis.gov.eg/Story/141944/Joint-Declaration-of-7th--Trilateral-Cooperation-Mechanism-Summit-Among-Egypt%2C-Cyprus%2C-Greece?lang=en-us>, (Erişim tarihi: 28 Aralık 2019).

²⁷ "Cyprus and Egypt Join Forces to Thwart Turkey's Maritime Plans", *Financial Mirror*, 20 Aralık 2019.

Aralık sonunda GKRY, İsrail ve Yunanistan Doğu Akdeniz’deki doğal gazı Avrupa’ya taşıyacak EastMed boru hattı projesi için 2 Ocak 2020’de Atina’da anlaşma imzalanacağını açıklamıştır. Bilindiği üzere AB tarafından da maddi açıdan desteklenen proje kapsamında İsrail’in Levant Havzası’ndaki doğal gaz rezervlerinin Girit Adası ve Yunan ana karası üzerinden Avrupa’ya ulaştırılması hedeflenmektedir. Devamında “Poseidon” ekleme projesiyle bu hattın İtalya’ya uzatılması planlanmaktadır. Ancak İtalya Başbakanı Giuseppe Conte Mayıs’ta hazır olmadıklarını gerekçe göstererek Poseidon projesine şimdilik destek vermeyeceklerini açıklamıştır.²⁸ İtalya’nın bu politika değişikliği EastMed’i doğrudan etkilemese de projenin prestijine ve uzun vadeli yatırım hedeflerine zarar vermiştir.

2019’da GKRY ve Yunanistan’ın bu tür faaliyetlerine karşı Türkiye evvela arama ve sondaj faaliyetlerini artırarak cevap vermiştir. Bu kapsamda Barbaros Hayreddin Paşa sismik araştırma gemisi Şubat’ta GKRY’nin tek taraflı ilan ettiği 9 numaralı parselde doğal gaz arama faaliyetlerine daha sonra Yavuz gemisi Ağustos’ta KKTC tarafından verilen ruhsat sahasında ilk sondaja başlamıştır. Böylece Türkiye Oruç Reis ve Barbaros Hayreddin Paşa gemileriyle arama, Fatih ve Yavuz gemileriyle de sondaj faaliyetlerine hız vermiştir. Bununla beraber Türkiye Petrolleri A.Ő. de Akdeniz’de yürüttüğü üç boyutlu sismik arama alanını bir önceki yıla kıyasla yüzde 41 artırarak 9 bin 342 kilometrekareye çıkartarak faaliyet alanını genişletmiştir.²⁹ Türkiye ayrıca Rum-Yunan ittifakının bir oldubittisine mahal vermemek ve haklarını sahada korumak için Doğu Akdeniz’de yıl boyunca askeri unsurlarını bulundurmaya devam

²⁸ Nefeli Tzanetakou, “Rome Blocks the Completion of East Med”, IBNA, 8 Mayıs 2019, <https://balkan.eu.com/rome-blocks-the-completion-of-east-med>, (Erişim tarihi: 28 Aralık 2019).

²⁹ “TPAO Akdeniz’i Karış Karış Arıyor”, Anadolu Ajansı, 19 Haziran 2019.

etmiştir.³⁰ 2019'da gerçekleşen bu somut ve olumlu gelişmelerden hareketle Türkiye bölgedeki rakiplerine karşı hem masada hem de sahada olduğunu göstermektedir.

Doğu Akdeniz'de Türkiye aleyhinde gelişmeler devam ederken Ankara'dan tüm dengeleri etkileyecek ve bir nevi oyun değiştirici hamle olarak nitelendirilebilecek önemli bir adım gelmiştir. Taraflar arasında uzun zamandır devam eden görüşmeler neticesinde Türkiye Akdeniz'de deniz yetki alanlarının sınırlandırılması amacıyla Libya'da BM'nin muhatap aldığı Fayiz Serrac başkanlığındaki Ulusal Mutabakat Hükümeti ile mutabakat sağlamıştır. 5 Aralık'ta TBMM'de onaylanan mutabakat metni daha sonra BM'ye bildirilmiş ve resmen yürürlüğe girmiştir. Aslında Türkiye ile Libya arasında deniz yetki alanlarının sınırlandırılması ile ilgili görüşmeler eskidir. Zira Libya'nın kendisine kıyıdaş ülkelerle MEB anlaşmaları imzalamaya hazır olduğunu duyurması sonrasında 2010'da bu konu gündeme gelmiştir.³¹ Bu süreçte taraflar arasında bazı teknik görüşmeler yürütüldüyse de Libya'da yaşanan siyasi ve toplumsal kriz nedeniyle bir türlü sonuca varılamamıştır. Bu süre zarfında Yunanistan Libya'daki istikrarsızlık ortamını fırsat bilerek Girit Adası'nın Libya'ya bakan yakasındaki yaklaşık 39 bin kilometrekarelik deniz alanına uluslararası hukuka aykırı olarak el koymuştur.³² Haliyle Yunanistan'ın Libya'nın da haklarını ihlal etmesi Serrac hükümetinin Türkiye ile birlikte çalışmak istemesinde rol oynayan en temel faktör olarak görülebilir.

Serrac'ın 27 Kasım'da Türkiye'ye yaptığı resmi ziyaretin en önemli çıktılarında biri olan bu mutabakatla birlikte Türkiye

³⁰ Yücel Acer, "Doğu Akdeniz'de Deniz Yetki Alanları ve Türkiye-Libya Mutabakatı", *SETA Analiz*, Sayı: 301, (2019 Aralık), s. 10.

³¹ "Libya Anlaşması 4 Ülkeye Emsal", *Star*, 30 Kasım 2019.

³² Cihat Yaycı, "Doğu Akdeniz'de Deniz Yetki Alanlarının Paylaşılması Sorunu ve Türkiye", *Bilge Strateji*, Cilt: 4, Sayı: 6, (Bahar 2012), s. 47.

2011’de KKTC ile yaptığı anlaşma sonrasında ikinci bir kıyıdaş devletle deniz yetki alanları sınırlandırılmasına ilişkin mutabakat imzalamış ve kendi deniz yetki alanının batı sınırlarının bir kısmını belirlemiştir.³³ Bu durum mutabakatla belirlenen alanda Türkiye ve Libya’nın petrol ve doğal gaz arama ve sondaj ruhsatlandırmasına hukuki bir zemin kazandırmıştır. Aynı şekilde Yunanistan’ın Doğu Akdeniz’de Türkiye’nin yetki alanını sınırlandırmak amacıyla Girit-Rodos-Meis ve Kıbrıs hattının güneyinde kalan bölgelerde Türkiye’nin meşru hakkını gasp etmesinin önüne geçilmiştir.³⁴ Yani Yunanistan’ın bu bölgedeki mutlak söz hakkı iddiası ortadan kalkmış, Türkiye ve Libya’nın birlikte daha rahat hareket etmesinin önü açılmıştır. Ayrıca Türkiye bu hamlesiyle Yunanistan’ın kendisine karşı ileride Libya ve Mısır ile bir deniz yetki sınırlandırma anlaşması yapmasının da önüne geçmiştir.³⁵

Bu noktada her iki aktöre de kazanç sağlayan mutabakatla ilgili şu ana kadar özellikle Yunan mediasında çıkan haberlerde Girit Adası’ndan ötürü Yunanistan’ın bölgedeki haklarının ihlal edildiğine yönelik birçok mesnetsiz ithamlarda bulunulmuştur.³⁶ Ancak Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Hami Aksoy tarafından yapılan açıklamada mutabakatın uluslararası hukuk içtihatlarını oluşturan mahkeme kararları ve BM Deniz Hukuku Sözleşmesi’nin ilgili maddelerine uygun olarak imzalandığı ifade edilmiş-

³³ Mesut Hakkı Çaşın, “Türkiye-Libya Anlaşmasının Hukuki ve Stratejik Boyutları”, Anadolu Ajansı, 9 Aralık 2019.

³⁴ İsmail Şahin, “Doğu Akdeniz’de Libya Mutabakatı ve Olası Gelişmeler”, ORSAM, 4 Aralık 2019, <https://orsam.org.tr/tr/dogu-akdenizde-libya-mutabakati-ve-olasi-gelisimler>, (Erişim tarihi: 28 Aralık 2019).

³⁵ İsmail Şahin, “Doğu Akdeniz Gaz Forumu’nun İlk Başarısızlığı”, *Star Açık Görüş*, 4 Aralık 2019; Muhittin Ataman ve Mehmet Çağatay Güler, “Kıbrıs ve Doğu Akdeniz Gelişmeleri”, *2019’da Türkiye*, (SETA Yayınları, İstanbul: 2019), s. 129.

³⁶ Bir örnek için bkz. Angelos Syrigos, “Turkey-Libya Agreement: A Move with Consequences”, *Ekathimerini*, 30 Kasım 2019.

tir.³⁷ Ayrıca Libya'daki iç siyasi krizin devam etmesi nedeniyle mutabakatın siyasi açıdan geçerli olamayacağına yönelik bazı haberler de çıkmıştır. Taraflar arasındaki görüşmeler BM tarafından kabul edilen bir hükümetle yapıldığı için mutabakatın meşruiyeti ile ilgili çıkan bu haberlerin herhangi bir geçerliliği bulunmamaktadır.

Harita 1. Mutabakat Sonrası Türkiye-Libya Deniz Sınırı

Kaynak: Anadolu Ajansı

Burada mutabakat sonrasında uluslararası kamuoyunda sık sık gündeme gelen BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'nden (BMDHS) kısaca bahsetmek faydalı olacaktır. 1982'de imzalanan bu sözleşme dünya üzerindeki deniz ve okyanusların kullanımı ve işletilmesi ile ilgili en kapsamlı düzenlemeleri getirmiş ve devletlere bu coğrafi parçalar için yetki ve haklar vermiştir. Türkiye –bugüne kadar yüz altmışa yakın devletin imzaladığı– sözleşmenin hazırlık çalışmalarına katılmış olsa da ilgili metnin nihai halini imzalamamıştır. Türkiye'nin sözleşmeyi kabul etmemesinin temel

³⁷ “SC-73, 1 Aralık 2019, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hami Aksoy'un Doğu Akdeniz'de Deniz Yetki Alanlarına İlişkin Libya'yla İmzaladığımız Anlaşmayla İlgili Yunanistan'ın ve Mısır'ın Açıklamaları Hakkındaki Soruya Cevabı”, Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/sc_-73_-yunanistan-ve-misir-aciklamalari-hk-sc.tr.mfa, (Erişim tarihi: 28 Aralık 2019).

sebebi kara sularının genişliği ve deniz hukuku uyumsuzluklarında zorunlu yargı yetkisine ilişkin düzenlemeler getirmesi bakımındandır.³⁸ Daha somut bir açıklama yapmak gerekirse Türkiye Ege Denizi'nde Yunanistan ile yaşadığı siyasi sorunlardan ötürü bu sözleşmeye taraf olmamıştır. Ancak önemli bir ayrıntı olarak bu sözleşmeye ABD ve İsrail'in de taraf olmadığını belirtmek gerekmektedir. Ayrıca İsrail bu sözleşmeye taraf olmamasına rağmen kendi bölgesinde MEB ilan ederek faaliyetlerine başlamıştır. Bu noktada Türkiye Doğu Akdeniz'in yarı kapalı bir deniz olması ve buradaki adaların irili ufaklı olması nedeniyle bölgedeki haklarını koruyabilmek için sınırlandırmada hakkaniyet ilkesine önem verilmesini ve sınırlandırmada eşit uzaklık kaidesinin mutlak kaide olmamasını savunmaktadır.³⁹ Nitekim BMDHS'nin 74. maddesi hakkaniyete uygun bir sonuca ulaşmak için öncelikle anlaşma yolunu göstermişse de bununla ilgili kesin kurallar belirlemediği için eşit uzaklık ilkesi zorunluluk arz etmemektedir.⁴⁰

Son olarak Yunanistan'ın bölgedeki maksimalist anlayışından mağdur olan Türkiye ve Libya'nın yanı sıra Lübnan'ın da İsrail'in benzer anlayışından mağdur olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Zira Atina gibi Tel Aviv yönetimi de kara ve deniz komşusu Lübnan'a ait geniş bir deniz sahasının kendisine ait olduğunu iddia etmekte ve bu alanda faaliyet göstermektedir. Bu da Lübnan'ı Türkiye-Libya ikilisiyle aynı konuma getirmektedir. Ancak Türkiye'nin önümüzdeki süreçte GKRY'den önce davranarak Lübnan ile de bir

³⁸ Şule Anlar Güneş, "Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi ve Deniz Çevresinin Korunması", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 56, Sayı: 2, (2007), s. 12-13.

³⁹ Sami Doğru, "Doğu Akdeniz'de Hidrokarbon Kaynakları ve Uluslararası Hukuka Göre Bölgedeki Kıta Sahanlığı ve Münhasır Ekonomik Bölge Alanlarının Sınırlandırılması", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı: 119, (2015), s. 515-516.

⁴⁰ Hakan Arıdemir ve Çağatay Allı, "Doğu Akdeniz Bölgesindeki Münhasır Ekonomik Bölge Tartışmalarının Analizi", *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 10, (2019), s. 195.

sınırlandırma anlaşması yapması bölgedeki siyasi tezlerini hukuki açıdan daha fazla güçlendirecektir. Bu noktada Lübnan ile GKRY arasında 2007’de yapılan deniz sınırı anlaşmasının Lübnan Meclisinde reddedilmesini gözden kaçırmamak gereklidir.⁴¹

Bu noktaya kadar yapılan anlatım doğrultusunda bölge ülkelerinin iki taraf halinde birbirlerine karşı cepheleştikleri sonucuna varılabilir. Buna göre bir tarafta GKRY, İsrail, Mısır ve Yunanistan diğer tarafta da Türkiye, KKTC ve Libya bulunmaktadır. Bu ülkelerin dışında kalan Filistin, İsrail’in baskısı ve Suriye iç savaş nedeniyle bu kutuplaşmaya somut şekilde dahil olamamıştır.⁴² Bu ülkelerden Filistin 2019’un başında kurulan DAGF’ye üye olsa da Türkiye’ye cephe almaktan ziyade bölgede doğal kaynaklar üzerinden yaratılan tartışmalarda kendi söz hakkını korumaya çalışmaktadır.

SONUÇ

2019 Kıbrıs sorununun çözümü adına taraflar arasında çeşitli görüşmelerin yaşandığı bir yıl olsa da adada kalıcı barışın sağlanması adına bu görüşmelerden kesin bir sonuç elde edilememiştir. Müzakerelere zemin oluşturmak maksadıyla yapılan bu görüşmeler öncesinde ve akabinde her iki kesimden yapılan açıklamalarda iyi niyet ve çözüm odaklı ifadeler kullanılsa da Rum tarafının müzakerelere tekrar başlaması için öne sürdüğü şartlar ve sözde yeni çözüm önerileri müzakerelerin başlayamamasındaki temel etkenler olmuştur. Ayrıca yıl boyunca Rum yönetiminin adadaki barış ortamına gölge düşürecek şiddet eylemlerine ilişkin herhangi bir girişimde bulunmaması da görüşmelerdeki iyi niyet beyanlarının samimi olmadığını göstermektedir.

⁴¹ “Türkiye ile Libya Arasındaki Anlaşma Bölgenin Enerjisini Artıracak”, Anadolu Ajansı, 14 Aralık 2019.

⁴² Deniz İstikbal ve Hacı Mehmet Boyraz, “Doğu Akdeniz Enerji Kaynaklarına Ekonomi-Politik Bir Yaklaşım”, *KAİD*, Cilt: 3, Sayı: 5, (2019), s. 69-86.

Bu kapsamda taraflar arasındaki farklı öncelik ve beklentiler nedeniyle adadaki statükonun önümüzdeki süreçte de muhafaza edileceği söylenebilir. Bu nedenle uzun yıllardır Kıbrıs sorununun çözülememiş olması ve 2019'da da sorunun çözümsüz kalması adada müzakereler yoluyla çözüme varılabileceğine dair beklentilerin zayıflamasına neden olmaktadır. Dolayısıyla 2020'de yapılacak olası görüşmelerden de herhangi bir somut sonuca varılamaması durumunda sık sık yeniden müzakerelerin gündeme getirilmesi yerine KKTC'nin uluslararası platformlara entegre edilerek dünyada kabul gören bir aktör haline getirilmesine yönelik stratejilerin izlenmesi ve Rum kesiminin oyalama taktiklerine daha fazla müsaade edilmemesi rasyonel bir adım olacaktır. Buna ilaveten 2020'de kapalı Maraş ile ilgili süreçlerin hızlandırılarak bir an önce kullanıma açılması KKTC'ye siyasi ve ekonomik anlamda olumlu kazanımlar sağlayacaktır.

2019'da yaşanan bu olumsuz atmosferin nedenlerinden biri de Doğu Akdeniz'de yaşanan ihtilaflarla ilgilidir. Zira Türkiye ve KKTC bölgedeki doğal kaynakların adadaki taraflar arasında adilane şekilde kullanılmasını savunsa da Rum kesimi bu önerileri geri çevirmekte ve kaynaklardan sadece Rum kesiminin faydalanmasına yönelik adımlar atmaktadır. Bu kapsamda GKRY, İsrail, Mısır ve Yunanistan tarafından oluşturulan blok Türk tarafının deniz alanını sınırlandırmaya ve bu alandaki faaliyetlerini engellemeye çalışmaktadır. Türkiye ise 2019 boyunca arama ve sondaj gemileriyle bölgedeki varlığını güçlendirmiş ve buradaki haklarından taviz vermeyeceğine dair somut sinyaller vermiştir. Bundan daha da önemlisi 2019 sonunda Libya ile varılan mutabakatla Türkiye bölgedeki haklarını hukuken de garanti altına almıştır.

KRONOLOJİ

- 15 Ocak GKRY, Yunanistan, İsrail, İtalya, Ürdün, Filistin ve Mısır enerji bakanları DAGF'nin kurulması için Kahire'de bir araya geldi.
- 3 Şubat Barbaros Hayreddin Paşa sismik araştırma gemisi GKRY'nin tek taraflı ilan ettiği 9 numaralı parselde doğal gaz arama faaliyetlerine başladı.
KKTC Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı BM genel sekreterinin Kıbrıs sorunu için görevlendirdiği geçici özel danışman Jane Holl Lute ile görüştü.
- 26 Şubat KKTC Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı ve GKRY Cumhurbaşkanı Nikos Anastasiadis BM Barış Gücü misyon şefi Elizabeth Spehar'ın ara bölgedeki konutunda bir araya geldi.
- 28 Şubat Amerikan ExxonMobil ve Katarlı Qatar Petroleum ortaklığı GKRY sularındaki 10 numaralı parselde yer alan Glaucus-1 kuyusunda 142-227 milyar metreküplük bir gaz rezerv bulunduğunu açıkladı.
- 7 Nisan Jane Holl Lute, Akıncı ve Anastasiadis ile ayrı ayrı görüştü.
- 14 Nisan Ürdün Kralı Abdullah, GKRY Cumhurbaşkanı Nikos Anastasiadis ve Yunanistan Başbakanı Aleksis Çipras Amman'da üçlü zirve gerçekleştirdi. Görüşme sonucunda enerji başta olmak üzere birçok alanda daha fazla iş birliği kararı alındı.
- 18 Haziran KKTC Dışişleri Bakanı Kudret Özersay kırk beş yıldır kapalı olan Maraş'ın yeniden sivil hayata açılması için hükümetin harekete geçme kararı aldığını açıkladı.
- 8 Temmuz Türkiye'nin Doğu Akdeniz'e yolladığı ikinci sondaj gemisi Yavuz Karpaz'daki Zafer Burnu'nun güneyine ulaştı.
- 13 Temmuz Mustafa Akıncı BM Kıbrıs Özel Temsilciliği aracılığıyla Nikos Anastasiadis'e hidrokarbonlar konusunda ortak bir komite kurulması yönünde öneri sundu. Ancak Rum lider öneriyi kabul etmedi.
- 7 Ağustos Yavuz sondaj gemisi KKTC tarafından verilen ruhsat sahasında ilk sondaja başladı.

- 8 Ağustos Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Yaşar Güler ve kuvvet komutanları ile birlikte KKTC'yi ziyaret etti.
- 9 Ağustos Mustafa Akıncı ve Nikos Anastasiadis ara bölgede bir araya geldi.
- 22 Ağustos KKTC Başbakanı Ersin Tatar göreve gelişinin ardından ilk yurt dışı ziyaretini Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın davetlisi olarak Türkiye'ye yaptı.
- 1 Eylül Mustafa Akıncı ve Jane Holl Lute Lefkoşa'da bir araya geldi.
- 8 Eylül Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu KKTC'yi ziyaret etti ve kapalı Maraş'ı gezdi.
- 18 Eylül GKRY daha önce tek taraflı ilan ettiği 7 numaralı parselde sondaj yapılması için ENI ve Total konsorsiyumuna ruhsat verdi.
- 8 Ekim Mısır Cumhurbaşkanı Abdülfettah Sisi, GKRY Cumhurbaşkanı Nikos Anastasiadis ve Yunanistan Başbakanı Kiriakos Miçotakis Kahire'de düzenlenen zirvede bir araya geldi.
- 7 Kasım GKRY daha önce tek taraflı ilan ettiği 12 numaralı parselden (Afrodit) doğal gaz çıkarılması ve işletilmesi için Noble, Shell ve Delek ortaklığıyla anlaşma imzaladı.
- 25 Kasım BM Genel Sekreteri Antonio Guterres, Mustafa Akıncı ve Nikos Anastasiadis arasında Berlin'de üçlü görüşme gerçekleşti.
- 27 Kasım Türkiye ile Libya arasında deniz yetki alanları sınırlandırmasına dair mutabakat muhtırası imzalandı.
- 13 Aralık KKTC hükümeti, Geçitkale Havalimanı'nın İHA'larla yürütülecek faaliyetlerde kullanılmasına onay verdi.

TÜRKİYE’NİN BALKANLAR POLİTİKASI 2019

MEHMET UĞUR EKİNCİ

Dr. Öğr. Üyesi, Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü

GİRİŞ

Tarihi, sosyal ve kültürel bağları ve coğrafi yakınlığından dolayı Türkiye’nin her zaman önem verdiği bir bölge olan Balkanlar aynı zamanda son yıllarda en istikrarlı ilişki kurduğumuz bölgelerden biridir. 2000’ler boyunca Türkiye’nin Balkan ülkeleriyle ilişkileri pozitif gündemini korumuş, her geçen yıl çeşitlenen ve derinleşen sosyal, ekonomik ve kültürel ilişkiler siyasi alanda da gözle görülür bir yakınlaşmayı beraberinde getirmiştir.

Türkiye’nin dış siyaset gündeminin büyük ölçüde Ortadoğu, Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Rusya ve Doğu Akdeniz bağlamında şekillendiği 2019’da Balkanlarla ilişkiler gündemde fazla ön plana çıkmasa da önceki yıllarda gösterdiği olumlu eğilimini devam

ettirmiştir. Türkiye'nin bölgeye yönelik dengeli ve pozitif yaklaşımı gerek coğrafi ve kültürel yakınlıktan gerekse uluslararası siyasetteki risk ve belirsizliklerden dolayı Ankara ile ilişkilere özel önem veren Balkan ülkelerinden somut karşılıklı bulmuştur. Yıl boyunca Türkiye ile bölge ülkeleri arasında çok sayıda üst düzey görüşme gerçekteŐirilererek ilişkilerin siyasi boyutu güçlendirilmiŐtir. Karşılıklı temaslarda ticaret, altyapı, ulaşım, tarım, enerji, eğitim ve savunma sanayii gibi alanlarda ortak projeler değerlendirilmiştir. Türkiye önceki yıllarda olduğu gibi bölgeye yönelik kalkınma yardımlarını ve sosyal, kültürel ve eğitsel projelerini devam ettirmiştir.

Diğer Balkan ülkeleriyle oldukça olumlu seyreden ilişkilerin aksine Türkiye'nin Yunanistan ile ilişkileri özellikle Doğu Akdeniz ve Ege'deki deniz yetki alanlarından kaynaklı sebeplerle yıl boyu gerginliklere sahne olmuştur. Kıbrıs sorunu, düzensiz göçmenler ve terörle mücadele konularındaki görüş ayrılıkları da iki ülke arasındaki ilişkilere olumsuz yansımıştır. Yunanistan ile yaşanan gerginliklerin daha fazla tırmanması iki ülkenin siyasetçileri ve ilgili makamları arasında düzenlenen toplantılar ve güven artırıcı önlemler yoluyla engellenmeye çalışılmıştır. Bununla beraber Yunanistan'ın bölgesel ve uluslararası aktörlerle Türkiye aleyhine çeşitli ortaklıklar içine girmesi Ankara tarafından endişeyle karşılanmıştır.

İKİLİ SİYASİ İLİŞKİLER

2019 boyunca Türkiye ile Balkan ülkeleri arasındaki ilişkilerde en fazla ekonomik iş birliği ve ortak projeler öne çıktı. Karşılıklı ticaretin ve Türk yatırımlarının artırılması için Türkiye ve Balkanlardan yetkililer yıl içinde birçok kez bir araya gelerek çeşitli projeler üzerine görüştüler. Görüşmelerde Balkan ülkelerinin yetkilileri, bölgenin Avrupa-Atlantik kurumlarıyla bütünleşmesi için verdiği destek, terörizmle yürüttüğü mücadele, uluslararası göç yönetimi, bölgeye sağladığı yatırımlar ve kalkınma yardımların-

dan dolayı Türkiye'ye teşekkürlerini ifade etti. Türkiye'den yetkililer ise ekonomik, sosyal ve siyasi ilişkilerin daha da ilerletilmesi konusundaki arzularını dile getirirken Balkan hükümetlerine FETÖ ile mücadele konusunda daha fazla hassasiyet göstermeleri konusunda çağrılarda bulundu.

Arnavutluk İçişleri Bakanı Sander Lleshaj 4 Şubat'ta Türkiye'ye, mevkidaşı Süleyman Soylu da 26 Temmuz'da Arnavutluk'a birer resmi ziyaret gerçekleştirdi. Ziyaretlerde öne çıkan konular arasında terörle mücadelede ortak hareket edilmesi ve Arnavutluk polisine Türkiye'de eğitim verilmesi yer aldı.¹ Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan yıl içerisinde Arnavutluk Başbakanı Edi Rama ile üç kez bir araya geldi.² 8 Aralık'ta İstanbul'da gerçekleşen son görüşmede Türkiye'nin Arnavutluk'ta 26 Kasım'da gerçekleşen deprem sonrası yapacağı yardımlar ele alındı.³ Türkiye'nin Arnavutluk silahlı kuvvetlerine verdiği eğitim, lojistik ve donanım desteği 2019'da da devam ederken iki ülke genelkurmay başkanları yıl içinde karşılıklı ziyaretlerde bulunarak askeri iş birliği konularını görüştüler.⁴

Türk Hava Yolları'nın iş birliğiyle kurulan Arnavutluk'un ulusal hava yolu şirketi Air Albania tarifeli uçuşlarına Nisan'da İstan-

¹ "Bakanımız Sn. Süleyman Soylu, Arnavutluk İçişleri Bakanı Sander Lleshaj ile Bir Araya Geldi", İçişleri Bakanlığı, 4 Şubat 2019, <https://www.icisleri.gov.tr/bakanimiz-sn-suleyman-soylu-arnavutluk-icisleri-bakani-sander-lleshaj-ile-bir-araya-geldi>, (Erişim tarihi: 4 Mayıs 2020); Muhammed Boztepe, "İçişleri Bakanı Soylu: FETÖ ile Mücadele Ülke İçi ve Dışında Kararlılıkla Devam Edecek", Anadolu Ajansı, 27 Temmuz 2019.

² "Rama's Mysterious Meetings with Turkish President Erdogan", Top Channel, 18 Temmuz 2019; "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Arnavutluk Başbakanı Rama ile Görüştü", İHA, 24 Eylül 2019.

³ "Rama Zbulon për Top Channel Detajet e Takimit me Erdogan (Rama Erdoğan ile Görüşmenin Ayrıntılarını Top Channel'e Açıkladı)", Top Channel, 8 Aralık 2019.

⁴ "Arnavutluk'un NATO Üyelığının 10. Yıl Dönümü", *Yeni Akit*, 29 Mart 2019; Sarp Özer, "Genelkurmay Başkanı Güler ile Arnavutluk Genelkurmay Başkanı Görüştü", Anadolu Ajansı, 20 Haziran 2019.

bul-Tiran seferleriyle başladı.⁵ Şirket yıl içerisinde İtalya'nın çeşitli Őehirlerine koyduğu seferlerle ulaşım ağını genişletti.⁶ Öte yandan daha önce ülkenin Vlora (Avlonya) Şehrinde inşa edilmesi planlanan üçüncü havalimanı ile ilgilendikleri bilinen Türk Şirketleri Şartlarda anlaşamayınca projeden çekildi.⁷

2 Mayıs'ta Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştiren Bosna Hersek Üçlü Başkanlık Konseyi Başkanı Milorad Dodik ve konseyin Bořnak üyesi Őefik Džaferović Cumhurbaşkanı Erdoğan ile bir araya geldi. Ziyaret sırasında iki ülke arasında yenilenen Serbest Ticaret Anlaşması ile Saraybosna-Belgrad otoyolunun inşasının hızlandırılmasına ilişkin bir mutabakat zaptı imzalandı.⁸ Yapılan görüşmelerde Bosna Hersekli yetkililerin Bosna Hersek'in TürkAkım doğal gaz boru hattı projesine entegre edilmesi ve Türkiye'nin Bosna Hersek'ten et ithalatına devam etmesi yönündeki talepleri karşısında Cumhurbaşkanı Erdoğan her iki isteğin de olumlu değerlendirildiğini ifade etti.⁹ Yıl içinde Bosna Hersek'ten 2 bin 500 ton ve Sırbistan'dan 2 bin ton kemiksiz siğır eti ithal edilmesi için işlemler başlatıldı.¹⁰

Cumhurbaşkanı Erdoğan Güneydoğu Avrupa İşbirliği Süreci (GDAÜ) zirvesi için bulunduğu Saraybosna'da Demokratik Hare-

⁵ Kenan İrtak, "Air Albania Launches Flights from New Istanbul Airport", Anadolu Agency, 26 Nisan 2019.

⁶ "Air Albania Introduces Italian Connections", *anna.aero*, 4 Ekim 2019.

⁷ "Turkish Consortium Withdraws from Vlora Airport Construction Project", *Tirana Times*, 23 Nisan 2019.

⁸ "Erdoğan: Stabilnost BiH Izuzetno Značajna za Stabilnost Cijele Europe (Erdoğan: Bosna Hersek'in İstikrarı Avrupa'nın Tamamının İstikrarı için Çok Önemli)", *Oslobodjenje*, 2 Mayıs 2019.

⁹ "Başkan Erdoğan: Bosna Hersek'ten Et İthali Noktasında Gereklİ Talimatları Verdik", *Akşam*, 2 Mayıs 2019.

¹⁰ "Hayvancılık Sektörünü Ayağa Kaldıran Şok Belge! İthal Ette Firmalara Kampanya!", Tarımdan Haber, 9 Aralık 2019, www.tarimdanhaber.com/guncel/hayvancilik-sektorunu-ayaga-kaldiran-sok-belgeithal-ette-firmalara-h13444.html, (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2020).

ket Partisi (SDA) lideri Bakir Izetbegović ile bir görüşme gerçekleştirdi.¹¹ Yıl içerisinde Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fuat Oktay, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Başkanı Mustafa Şentop ve Genelkurmay Başkanı Yaşar Güler dahil olmak üzere birçok yetkili Bosna Hersek'e ziyarette bulunarak iki ülke arasındaki iş birliğinin daha da geliştirilmesine vurgu yaptılar.¹² Ekim'de yeni büyükelçilik binasının açılışı için Ankara'ya gelen Bosna Hersek Dışişleri Bakanı Igor Crnadak da Türkiye'den altyapı, tarım, enerji, turizm ve gıda alanlarında daha fazla yatırım bekleediklerini ifade etti.¹³

2019 Türkiye-Bulgaristan ilişkileri sakin bir biçimde seyretti. 18 Ocak'ta resmi bir ziyaret için bu ülkeye giden İçişleri Bakanı Soylu, Başbakan Boyko Borisov ve mevkidaşı Mladen Marinov ile terör örgütleri, organize suçlarla mücadele, sınır güvenliği ve düzensiz göç konularında görüş alışverişinde bulundu.¹⁴ Mart'ta Bulgaristan'da Dinler Yasası'nda dini kurumların borçlarının ertelenmesi yönünde yapılan değişiklik hakkında Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun kullandığı bir ifade Bulgaristan basını ve iç kamuoyunda tartışmalara sebep oldu. Çavuşoğlu'nun yasanın önceki haline ilişkin Türkiye'nin olumsuz tavrı hakkında kullandığı sözler Bulgaristan basınında yasanın Türkiye'nin baskısı sonucunda değiştiği şeklinde yorumlanınca milliyetçi partilerden tepkiler yükseldi. Ankara'nın sözlerin yanlış aksettirildiğine yönelik yaptığı açıklamanın ardından gerginlik büyümeden sona erdi. Birkaç gün süren bu tartışmalar sı-

¹¹ "Erdogan se Sastao s Izetbegovićem (Erdoğan Izetbegović ile Görüştü)", *Oslobodjenje*, 8 Temmuz 2019.

¹² "TBMM Başkanı Mustafa Şentop, Bosna Hersek'te", TGRT Haber, 26 Mayıs 2019; "Orgeneral Güler Bosna Hersek Genelkurmay Başkanı ile Görüştü", Anadolu Ajansı, 4 Şubat 2019.

¹³ "Crnadak Otvorio Novu Zgradu Ambasade u Ankaru: Unapreğenje Ekonomije i Meğusobne Trgovinske Razmjene (Crnadak Ankara'da Yeni Büyükelçilik Binasını Açtı: Ekonomi ve Karşılıklı Ticarete İlerleme)", *Oslobodjenje*, 22 Ekim 2019.

¹⁴ "İçişleri Bakanı Soylu Bulgaristan'da", *Hürriyet*, 18 Ocak 2019.

rasında Çavuşoğlu'nun Bulgaristan'a yapması planlanan ziyaret ileri bir tarihe ertelendi.¹⁵

16 Ocak'ta Hırvatistan Cumhurbaşkanı Kolinda Grabar-Kitarović Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirdi. Grabar-Kitarović ile Cumhurbaşkanı Erdoğan arasındaki görüşmede ticaret, enerji ve ulaştırma alanlarında iş birliği konuları ele alındı. Bosna Hersek'te devam etmekte olan iç siyasi sorunların da gündeme alındığı görüşmenin ardından yapılan basın toplantısında Erdoğan, Bosna Hersek'in kurucu antlaşması olan Dayton Antlaşması'nın gözden geçirilmesi gerektiğini vurguladı. Ziyaret sırasında iki ülke arasında kültür-sanat alanında iş birliği protokolü imzalandı.¹⁶ 29 Ocak'ta Türkiye'ye resmi bir ziyarette bulunan Hırvatistan İçişleri Bakanı Davor Božinović, İçişleri Bakanı Soylu ile ikili ilişkiler hakkında görüştü. Božinović daha sonra Gaziantep ve Kilis'teki barınma merkezlerini ziyaret etti.¹⁷ Bu ziyarete karşılık olarak İçişleri Bakanı Soylu da 8 Temmuz'da Zagreb'e resmi bir ziyarette bulunarak Hırvatistan Başbakanı Andrej Plenković ve mevkidaşı Božinović ile görüşmeler gerçekleştirdi. Görüşmelerin ardından kolluk alanında eğitim ve araştırma iş birliğinin güçlendirilmesine yönelik bir mutabakat zaptı imza-

¹⁵ "Bulgar Vekil: Türkiye, Bulgaristan Toplumunu Bölmeye Çalışıyor", Sputnik Türkiye, 1 Nisan 2019; "Çavuşoğlu'nun Bulgaristan Ziyareti Ertelendi", Ajans Bulgaristan, 9 Nisan 2019, <http://ajansbg.blogspot.com/2019/04/mevlut-cavusoglunun-bulgaristan.html>, (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2020).

¹⁶ Aynur Ekiz, "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Dayton Anlaşması'nın Gözden Geçirilmesi Şart", Anadolu Ajansı, 16 Ocak 2019; "Erdogan: Potrebno Revidirati Dejtonski Sporazum Jer Nije Donio Rješenje za Budućnost BiH (Erdoğan: Dayton Antlaşması'nın Gözden Geçirilmesi Gerekir, Çünkü Bosna Hersek'in Geleceği için Çözüm Sunmuyor)", *Oslobodjenje*, 16 Ocak 2019.

¹⁷ "Soylu: FETÖ'ye İlişkin Hususları Hırvatistan da Dikkate Alacaktır", *Yeni Şafak*, 29 Ocak 2019; Vesna Besić ve İrfan Aydoğdu, "Turska: Hrvatski Ministar Božinović Posjetio Izbjeglice u Sirijskom Kampu u Gaziantepu (Türkiye: Hırvat Bakan Božinović Gaziantep'teki Suriyeli Kampında Göçmenleri Ziyaret Etti)", Anadolu Ajansı, 30 Ocak 2019.

landı.¹⁸ Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu da bir toplantı için gittiği Romanya'da Hırvat mevkidaşı Marija Pejčinović Burić ile güncel meseleler hakkında görüştü.¹⁹

Şubat'ta uluslararası göçe ilişkin bir diyalog mekanizması olan Budapeşte sürecinin toplantısına katılmak üzere Türkiye'ye gelen Karadağ İçişleri Bakanı Mevludin Nuhodžić, İçişleri Bakanı Süleyman Soylu ile bir görüşme gerçekleştirdi. İki ülke arasında kolluk alanında yürütülen iş birliğinin öneminin vurgulandığı görüşmenin ardından acil durumlarda karşılıklı yardım ve iş birliğini öngören bir anlaşma imzalandı.²⁰ Ekim'de Karadağ'a iade-i ziyaret gerçekleştiren Soylu, Başbakan Duško Marković ve mevkidaşı Nuhodžić ile bir araya geldi. Görüşmede ikili ilişkilerin çok iyi düzeyde olduğu vurgulanırken Karadağlı yetkililer Türkiye'nin özellikle ülkenin kuzey kesimlerine tarım, hayvancılık ve turizm alanlarında daha fazla yatırım yapması temennisinde bulundu.²¹ 23 Temmuz'da Karadağ'ı ziyaret eden Ekonomi Bakanı Ruhsar Pekcan ve mevkidaşı Dragica Sekulić tarafından Türkiye ile Karadağ arasındaki Serbest Ticaret Anlaşması'nın kapsamını genişleten ek protokoller imzalandı.²²

¹⁸ Aldijana Hadzic, "Sastanak Plenković-Soylu: Hrvatska za Konstruktivan Dijalog i Saradnju s Turskom (Plenković-Soylu Görüşmesi: Hırvatistan Türkiye ile Yapıcı Diyalog ve İş Birliğine hazır)", Anadolu Ajansı, 8 Temmuz 2019.

¹⁹ Zuhal Demirci, "Çavuşoğlu i Hrvatska Ministrica Pejčinović-Burić Razgovarali o Bilateralnim Odnosima (Çavuşoğlu ve Hırvat Bakan Pejčinović-Burić İkili İlişkileri Görüştü)", Anadolu Ajansı, 31 Ocak 2019.

²⁰ "Minister Nuhodžić Visits Ankara: Criminals and Fugitives from Justice will not be able to Find Safe haven in either Montenegro or Turkey", Karadağ Hükümeti, 21 Şubat 2019.

²¹, "PM Marković Hosts Turkish Interior Minister Soylu: Excellent Relations are Basis for Boosting Economic Cooperation and New Investment", Karadağ Hükümeti, 25 Ekim 2019.

²² "Karadağ ile Serbest Ticaret Anlaşması Revize Edildi", T.C. Ticaret Bakanlığı, 19 Temmuz 2019, <https://ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticari-haberler/karadag/karadag-i-serbest-ticaret-anlasmasi-revize-edildi>, (Erişim tarihi: 4 Mayıs 2020).

Karadađ hükümetinin Mart'ta aldığı karar üzerine 10 Eylül'de bu ülkenin İstanbul başkonsolosluğu açıldı. Açılıő için Türkiye'ye gelen Karadađ Dıőıőleri Bakanı Srdan Darmanović mevkidaőı Çavuőođlu ile gündem ve ikili iliőkiler hakkında görüőtü.²³ Eylül'de New York'ta yeniden bir araya gelen iki bakan eğitim ve kùltür alanında iki iő birliği anlaőması imzaladı.²⁴ Türkiye'nin Karadađ'daki ilk fahri konsolosu Eylül'de Sancak bölgesinde yer alan Bijelo Polje (Akova) Őehrinde göreve baőladı.²⁵ 1 Ekim'de Karadađ Savunma Bakanı Predrag Boőković Ankara'ya gelerek mevkidaőı Hulusi Akar ile bölgesel güvenlik ve savunma konularında görüő aliőverisinde bulundu. Ziyarette ayrıca iki ÷lke arasında askeri alanda mali iő birliği anlaőması imzalandı.²⁶

Türkiye'nin 2019'da Kosova ile siyasi ilişkilerinde bu ülkenin yaşadığı iç siyasi çalkantılar, erken seçim ve sonrasında yaşanan hükümet boşluğu gibi durumlar etkili oldu. Önceki yılların aksine iki ÷lke arasında çok sayıda üst düzey ziyaret gerçekteőtirilmedi. Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar 4 Nisan'da Kosova'yı ziyaret ederek mevkidaşı Rrustem Berisha ve diğer yetkililerle askeri, siyasi ve savunma sanayii konularındaki iş birliği alanları hakkında görüştü.²⁷ Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu da Kosovalı mevkidaşı Behgjet Pacolli

²³ "Dıőıőleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuőođlu'nun Karadađ Dıőıőleri Bakanı Sayın Srdjan Darmanović ile Ortak Basın Toplantısı", T.C. Dıőıőleri Bakanlığı, 10 Eylül 2019, <http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-karadag-db-ile-ortak-basin-toplantisi.tr.mfa>, (Eriőim tarihi: 4 Mayıs 2020).

²⁴ "Visit of Foreign Minister Mevlüt Çavuşoğlu to the U.S. to Attend Meetings of the 74th Session of the United Nations General Assembly", T.C. Dışışleri Bakanlığı, 26 Eylül 2019, <http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-74-uncu-bmgk-ne-katili-26-09-19.en.mfa>, (Erişim tarihi: 4 Mayıs 2020).

²⁵ Adel Omeragić, "Sahret Hajdarpaőić Prvi Počasni Konzul Republike Turske u Crnoj Gori (Sahret Hajdarpaőić Türkiye Cumhuriyeti'nin Karadađ'daki İlk Fahri Konsolosu Oldu)", Anadolu Ajansı, 12 Eylül 2019.

²⁶ "Akar, Karadağ Savunma Bakanı Boskovic ile Görüştü", *Sabah*, 1 Ekim 2019.

²⁷ Sarp Özer, "Milli Savunma Bakanı Akar: Aramızdaki FETÖ Engelini Süratle Kaldıralım", Anadolu Ajansı, 4 Nisan 2019.

ile Nisan ve Eylül aylarında iki görüşme gerçekleştirdi.²⁸ Kosova'da 6 Ekim'de yapılan erken genel seçimden birinci çıkarak ilk kez iktidara gelme şansı yakalayan Vetëvendosje partisinin lideri Albin Kurti Haziran'da Türkiye'yi ziyaret ederek Ankara'nın öteden beri ülkesine sağladığı ekonomik, askeri ve siyasi desteğin devam etmesi çağrısında bulundu.²⁹ Kurti seçimin ardından da dost ve müttefik ülke olarak gördüğü Türkiye ile ilişkileri daha da ilerletmek istediğini söyledi.³⁰

2019'da Kuzey Makedonya ile Türkiye arasında çok sayıda üst düzey görüşme gerçekleştirildi. 17 Ocak'ta resmi bir ziyaret için Türkiye'ye gelen Kuzey Makedonya Dışişleri Bakanı Nikola Dimitrov bir dizi görüşme gerçekleştirdi. İki ülke arasında siyasi görüşlerden etkilenmeyen derin bir dostluk bağı bulunduğunu vurgulayan Dimitrov Türkiye'nin ülkesine Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization, NATO) üyeliği yolunda verdiği desteğe özellikle teşekkür etti. Ziyarete ayrıca iki ülke diplomatik arşivleri arasında iş birliğine ilişkin bir mutabakat zaptı imzalandı.³¹ Şubat'ta da Kuzey Makedonya'dan üç bakan çeşitli etkinliklere katılmak üzere Türkiye'ye geldi. 3 Nisan'da Kuzey Makedonya'ya giden Milli Savunma Bakanı Akar Türkiye'nin bu ülkeye Avrupa-Atlantik entegrasyon süreçlerinde destek olmaya devam edeceğinin altını çizdi.³² Kuzey Makedonya'nın Dış Yatırım-

²⁸ "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Kosovalı Mevkidaşıyla Görüştü", TRT Haber, 7 Nisan 2019; "Participation of Foreign Minister Mevlüt Çavuşoğlu in the 14th Bled Strategic Forum", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2 Eylül 2019, http://www.mfa.gov.tr/no_257_sayin-bakanimizin-14-bled-stratejik-formuna-katilimi-hk.en.mfa, (Erişim tarihi: 4 Mayıs 2020).

²⁹ Gülsüm İncekaya, "Türkiye'den Arnavutluk ve Kosova için Ortak Bir Politika Talebimiz Var", Anadolu Ajansı, 27 Haziran 2019.

³⁰ "Kosova'nın Yeni Başbakan Adayı Kurti: Türkiye'nin Ekonomik Yatırım Teçrübelerine İhtiyacımız Var", *Star*, 24 Kasım 2019.

³¹ "Çavuşoğlu-Dimitrov Ortak Basın Toplantısı", *Habertürk*, 17 Ocak 2019.

³² "Milli Savunma Bakanı Akar, Kuzey Makedonya'da", *Habertürk*, 3 Nisan 2019.

lardan Sorumlu Devlet Bakanı Elvin Hasan yıl içerisinde iki kez Türkiye'ye gelerek çeşitli temaslarda bulundu ve Türkiye'deki iş çevrelerini ülkesine daha fazla yatırım yapmaya çağırdı.³³ 15-16 Temmuz arasında ise Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Kuzey Makedonya'yı ziyaret ederek bir dizi üst düzey resmi temasta bulundu.³⁴

Türkiye ile Romanya arasındaki ilişkiler 2019'da sorunsuz devam etti. 8 Şubat'ta çeşitli temaslarda bulunmak için Romanya'ya giden Ticaret Bakanı Ruhsar Pekcan Başbakan Viorica Dăncilă ile görüştü. Görüşmede mevcut ikili ekonomik ilişkiler, yeni iş birliği olanakları ve Romanya'nın Avrupa Birliği (AB) dönem başkanlığı bağlamında Türkiye-AB ilişkileri de ele alındı.³⁵ Şubat'ta Budapeşte sürecinin İstanbul'daki toplantısına katılmak üzere Türkiye'ye gelen Romanya İçişleri Bakanı Carmen Daniela Dan ile İçişleri Bakanı Soylu arasında gerçekleştirilen ikili görüşmede güvenlik ve göç alanlarında iş birliği ve terörle mücadele konuları masaya yatırıldı.³⁶

Mart'ta Romanya'nın başkenti Bükreş'te düzenlenen Romanya-Bulgaristan-Sırbistan-Yunanistan dördü zirvesine özel davetli olarak katılan Cumhurbaşkanı Yardımcısı Oktay, Başbakan Dăncilă ile bir görüşme yaptı. Görüşmede karşılıklı ticaretin ve Romanya'daki Türk yatırımlarının artırılması, sağlık ve savunma sanayii alanlarında iş birliği yapılması gibi fikirler öne çıktı. Ok-

³³ "Sayın Bakanımızın Kuzey Makedonya Dış Yatırımlardan Sorumlu Devlet Bakanı Dr. Elvin Hasan'la Görüşmesi", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 10 Nisan 2019, <http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-elvin-hasan-ile-gorusmesi.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 4 Mayıs 2020); "Kuzey Makedonya Devlet Bakanı Elvin Hasan Bursa İş Dünyası ile Buluştu", *Bursada Meydan*, 17 Kasım 2019.

³⁴ "Cavusoglu: Turska i S. Makedonija su Prirodni Saveznici (Çavuşoğlu: Türkiye ve Kuzey Makedonya Doğal Müttefikler)", *Aljazeera Balkans*, 16 Temmuz 2019.

³⁵ Serkan Eruysal, "Romanya ile Ticaretimizi 10 Milyar Dolara Ulaştırmayı Hedefliyoruz", *Anadolu Ajansı*, 8 Şubat 2019.

³⁶ "İçişleri Bakanı Soylu, Romanya İçişleri Bakanı Dan ile Bir Araya Geldi", *Akşam*, 19 Şubat 2019.

tay zirveye katılan diğer ülkelerin başbakanlarıyla da birer görüşme gerçekleştirdi.³⁷

19 Nisan'da Ankara'da yapılan Türkiye-Polonya-Romanya Dışişleri Bakanları Üçlü Toplantısı'nda güncel uluslararası gelişmeler değerlendirildi.³⁸ Aynı gün İstanbul'da Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) tarafından Türkiye-Romanya İş ve Yatırım Forumu düzenlenirken etkinlikte bir araya gelen Ticaret Bakanı Pekcan ve Romanya Ticaret ve Girişimcilik Bakanı Ştefan-Radu Oprea tarafından Ekonomik ve Ticari Ortaklık Komisyonu (JETCO) anlaşması imzalandı.³⁹ Yıl içerisinde gerçekleştirilmesi planlanan Türkiye-Romanya Ortak Ekonomi ve Ticaret Komitesi ve Karma Ekonomik Komisyon toplantıları ise Romanya'daki iç siyasi gelişmeler sebebiyle 2020'ye ertelendi.⁴⁰

Sırbistan ile son yıllarda büyük bir ivme kazanan siyasi ve ekonomik ilişkiler 2019'da da devam etti. Sırbistan Başbakan Yardımcısı ve Ticaret, Turizm ve Telekomünikasyon Bakanı Rasim Ljajić yıl içerisinde birkaç kere Türkiye'yi ziyaret edip temaslarda bulundu.⁴¹ 5 Temmuz'da Sırbistan'a resmi bir ziyaret gerçekleştiren Tarım ve Orman Bakanı Bekir Pakdemirli mevkidaşı Branislav Nedimović ile özellikle ormancılık ve hayvancılık alanlarındaki iş birliği ko-

³⁷ Mümin Altaş, "Cumhurbaşkanı Yardımcısı Oktay: Türkiye, Romanya'yı Yakın Bir Müttefik Olarak Görmekte", Anadolu Ajansı, 29 Mart 2019; "Fuat Oktay'dan Balkan Diplomasisi", NTV, 30 Mart 2019.

³⁸ "Romanya Dışişleri Bakanı Melescanu: Türkiye AB'nin Kilit Partneri", *Akşam*, 19 Nisan 2019.

³⁹ "Türkiye ve Romanya Arasında JETCO Anlaşması", *Milliyet*, 19 Nisan 2019.

⁴⁰ "Hükümetler Arası Toplantı Hazırlığı", *Gazete Balkan*, 18 Aralık 2019, <https://gazete-balkan.ro/2019/12/18/hukümetler-arasi-toplantı-hazırlığı>, (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2020).

⁴¹ Zeynep Rakipoğlu, "Sırbistan Başbakan Yardımcısı Ljajić: Türkiye'nin Rolü Sadece Bölgede Değil Dünyada da Önemli", Anadolu Ajansı, 24 Mart 2019; "Ko je Sulejman Sojlu Bliski Čovek Erdogana sa Kojim se Ljajić Sastao u Istanbulu? (Ljajić'in İstanbul'da Görüştüğü Erdoğan'ın Yakın Adamı Süleyman Soylu Kimdir?)", sandzakhaber.net, 21 Haziran 2019, <https://sandzakhaber.net/ko-je-sulejman-sojlu-bliski-covek-erdogana-sa-kojim-se-ljajic-sastao-u-istanbulu-jedan-od-najblizih-suradnika-erdogana-i-covek-od-povjerenja>, (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2020).

nularını görüştü.⁴² Ağustos başlarında fahri konsolosluk açılışı için Edirne'ye gelen Sırbistan Başbakan Birinci Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Ivica Dačić daha sonra Antalya'da Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu ile bir görüşme yaptı. Görüşmede iki bakan Türkiye-Sırbistan ilişkilerinin tarihi bir zirve noktasında olduğunu vurguladı.⁴³

Türkiye-Balkanlar ilişkileri bağlamında yılın en önemli gelişmesi Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 7-8 Ekim arasındaki Sırbistan ziyareti oldu. Ziyaretin ilk gününde Türkiye-Sırbistan Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyinin (YDİK) ikinci toplantısının ardından iki ülke arasında güvenlik, aile ve sosyal koruma, sanayi ve teknoloji, kolluk, askeriye, bilim ve haberleşme gibi alanlara ilişkin dokuz ayrı anlaşma ve mutabakat zaptı imzalandı.⁴⁴ 8 Ekim'de Türkiye, Bosna Hersek ve Sırbistan arasındaki üçlü diyalog mekanizmasının devlet başkanları zirvesi gerçekleştirildi. Zirvede üç ülkenin liderleri bölgesel iş birliği ve istikrarın devamı yönündeki ortak arzularını dile getirirken Türkiye'nin öncülüğünde hayata geçirilmesi planlanan Belgrad-Saraybosna otoyolunun bölge için önemine dikkat çektiler.⁴⁵ Söz konusu otoyol projesi kapsamında yürütülen inşaat çalışmalarının temel atma töreni aynı gün Sırbistan'ın Sremska Rača köyünde üç ülkenin liderlerinin katılımıyla gerçekleştirildi. Aynı gün yine bir Türk şirketince yürütü-

⁴² "Serbest Ticaret Anlaşması Kapsamında Sırbistan ile Aramızdaki Ticareti Geliştirmek İstiyoruz", T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 5 Temmuz 2019, <https://www.tarimorman.gov.tr/Haber/3889/Serbest-Ticaret-Anlasmasi-Kapsaminda-Sırbistan-Ile-Aramizdaki-Ticareti-Gelistirmek-Istiyoruz>, (Erişim tarihi: 4 Mayıs 2020).

⁴³ "Dacic: 'Consulate in Edirne, in Addition to Providing Assistance to Our Nationals, will Also Exercise a Special Function, That of Establishing New and Reinforcing Existing Relations Between the Economies of the Two Countries'", Sırbistan Dışişleri Bakanlığı, 5 Ağustos 2019; "Ministers Dačić, Çavuşoğlu: 'Bilateral Diplomatic Relations Between the Two Countries Have Reached a Historic High'", Sırbistan Dışişleri Bakanlığı, 11 Ağustos 2019.

⁴⁴ "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Sırbistan'da Flaş Açıklama! 'Tarihi Adım Atıyoruz'", *Milliyet*, 7 Ekim 2019.

⁴⁵ Enes Kaplan ve Kayhan Gül, "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Üçlü Mekanizma Halklarımızın Kaynaşmasına Vesile Olacak", *Anadolu Ajansı*, 8 Ekim 2019.

len Novi (Yeni) Pazar-Tutin kara yolu genişletme projesinin temeli atılırken TİKA tarafından restore edilen bazı binalar ile Türk şirketlerine ait fabrikaların açılış ve temel atma törenleri gerçekleştirildi.⁴⁶ Türkiye'nin Sancak bölgesinde başkonsolosluk açma talebi Sırbistan makamlarınca olumlu karşılandı.⁴⁷

Balkanların Orta Avrupa ile kesiştiği bir ülke olan Slovenya ile ilişkilerde 2019'da herhangi bir pürüz yaşanmadı. Yılın ilk aylarında Tarım ve Orman Bakanı Pakdemirli Sloven mevkidaşı Aleksandra Pivec ile Berlin ve İzmir'de görüşmeler gerçekleştirdi. Pakdemirli 23 Ağustos'ta Slovenya'ya resmi bir ziyaret gerçekleştirerek Pivec ile tarım ve ormancılık alanlarında ikili iş birliği konularını belirleyen bir mutabakat zaptı imzaladı.⁴⁸ 2 Eylül'de Bled Stratejik Forumu'na katılmak üzere Slovenya'ya giden Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu da Sloven mevkidaşı Miro Cerar ile bir görüşme gerçekleştirdi.⁴⁹ Türkiye-Slovenya Karma Ekonomik Komisyonu 8. Dönem toplantısı 22 Kasım'da Gençlik ve Spor Bakanı Mehmet Muharrem Kasapoğlu ve Slovenya Dışişleri Bakanı Cerar'ın katılımlarıyla Ljubljana'da gerçekleştirildi. Toplantının ardından iki ülke arasında spor alanında iş birliğine ilişkin mutabakat zaptı ile tarım, kırsal kalkınma ve ormancılık alanlarında iş birliği protokolü imzalandı.⁵⁰

⁴⁶ Enes Kaplan ve Ferdi Türkten, "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Türkiye'nin Yegane Arzusu Balkanların Barışdır, İstikrarıdır", Anadolu Ajansı, 8 Ekim 2019; "Položen Kamen Temeljac za Izgradnju Auto-Puta od Beograda do Sarajeva (Belgrad-Saraybosna Otoyol İnşaatının Temeli Atıldı)", RTS, 8 Ekim 2019.

⁴⁷ Kayhan Gül, "Türkiye-Sırbistan İlişkilerinde Yeni Dönem", Anadolu Ajansı, 9 Ekim 2019.

⁴⁸ "Turkish Minister of Agriculture and Forestry Visits Slovenia", Slovenya Hükümeti, 22 Ağustos 2019; "Ministers Pivec and Pakdemirli Take the View That 'the Exchange of Experience and Best Practices is Crucial for the Enhanced Cooperation Between the Two Countries'", Slovenya Hükümeti, 23 Ağustos 2019.

⁴⁹ Tefvîk Durul, "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: Slovenya ile Ekonomik İlişkilerimizi ve Yatırımlarımızı Artıracağız", Anadolu Ajansı, 2 Eylül 2019.

⁵⁰ "Eighth Session of the Slovenian-Turkish Joint Economic Commission", Slovenya Hükümeti, 22 Kasım 2019.

Türkiye'nin Yunanistan ile ilişkileri büyük ölçüde Doğu Akdeniz ve Ege'deki yetki alanları konusundaki görüş ayrılıkları sebebiyle yıl boyunca gerginliklere sahne oldu. Bununla birlikte iki ülkenin siyasi liderleri iyi komşuluk ilişkilerinin devamı konusunda iyimser mesajlar vermeyi sürdürdüler. Resmi bir ziyaret için 5 Şubat'ta Ankara'ya gelen Yunanistan Başbakanı Aleksis Çipras Cumhurbaşkanı Erdoğan ile bir araya geldi. Görüşmede iki ülke arasındaki ticaret, turizm, ulaştırma, göç yönetimi gibi alanlarda yürütölen ortak faaliyet ve projeler masaya yatırılırken Heybeliada Ruhban Okulu'nun ve Yunanistan'daki Müslöman-Türk azınlığın durumu da ele alındı. Görüşmenin ardından ikili sorunların görüşölerek halledilebileceğine olan inancını ifade eden Erdoğan Yunanistan'ın terör örgütleri için bir sığınak haline gelmemesi gerektiğini vurguladı. Daha sonra İstanbul'a geöen Çipras Ayasofya ve Heybeliada Ruhban Okulu'nu ziyaret etti.⁵¹ 2013'te iki ülke arasında imzalanan ve denizcilik alanında iş birliğini öngören mutabakat zaptı 14 Şubat'ta Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından onaylanarak yürürlüğe girdi.⁵² Şubat ve Haziran aylarındaki NATO toplantıları sırasında bir araya gelen Milli Savunma Bakanı Akar ve Yunan mevkidaşı Evangelos Apostolakis sorunların iyi komşuluk ilişkileri çeröevesinde öözölmesi ve güven artırıcı önlemlerin devam ettirilmesi konusunda hemfikir olduklarını vurguladı.⁵³ Akar, Ekim'deki NATO toplantısında Yunanistan'ın yeni Savunma Bakanı Nikolaos Panayotopoulos ile görüşerek ikili sorunların dostluk ve uluslararası hukuk çeröevesinde öözölmesi temennisinde bulundu.⁵⁴

⁵¹ "Erdoğan-Çipras Görüşmesi", NTV, 5 Şubat 2019.

⁵² "Yunanistan ile Ro-Ro Hattı Kurulacak", *Milliyet*, 17 Şubat 2019.

⁵³ "Bakan Hulusi Akar, Evangelos Apostolakis ile Görüştü", İHA, 13 Şubat 2019; "Bakan Akar, Yunan Mevkidaşı Apostolakis ile Görüştü", *Sabah*, 26 Haziran 2019.

⁵⁴ "Bakan Akar Yunan Mevkidaşı Panagiotopoulos ile Görüştü", TRT Haber, 25 Ekim 2019.

27 Şubat-8 Mart arasında Karadeniz, Ege ve Akdeniz'de gerçekleştirilen Mavi Vatan tatbikatı Yunanistan'da yakından takip edildi.⁵⁵ Karşılıklı gerilimin tırmanma ihtimali karşısında iki ülke dışişleri bakanları Çavuşoğlu ve Yorgos Katrugalos 13 ve 21 Mart'ta Brüksel ve Antalya'da bir araya geldi. Bakanlar iki ülke arasında güven sağlayıcı önlemlerin artırılması, ekonomi ve turizm alanlarında iş birliğinin geliştirilmesi gibi konularda mutabakata vardılar.⁵⁶ 25 Mart'ta ülkesinin bağımsızlık günü kutlamaları için Didim açıklarındaki Agathonisi (Eşek) Adası'na giden Yunanistan Başbakanı Çıpras kendisini taşıyan helikopterin Türk uçaklarınca taciz edildiği iddiasında bulundu. Bu olay üzerine Yunanistan bir protesto notası verirken Türkiye herhangi bir tacizin söz konusu olmadığını söyledi.⁵⁷ Öte yandan Türkiye'nin Mayıs'ta gerçekleştirdiği Denizkurdu 2019 tatbikatı sırasında Türk ve Yunan savaş gemileri arasında fazla yaklaşma meydana geldi.⁵⁸ Eylül başlarında iki ülkenin de aynı koordinatlar için seyir duyurusu (Navtex) yayınlamaları bir başka kısa süreli gerginliğe sebep oldu.⁵⁹ Gerginlikleri yatıştırmak ve istenmeyen hadiseleri önlemek amacıyla iki ülke savunma bakanlıkları arasında toplantılar düzenlendi.⁶⁰ Diğer yandan Yunanistan, Doğu Akdeniz'de Türkiye'nin yer almadığı

⁵⁵ Furkan Naci Top ve Mehmet Hatipoğlu, "Mavi Vatan' Yunan Basımında", Anadolu Ajansı, 27 Şubat 2019; Ömer Faruk Aktaş, "Yunan Uzman: Bölgedeki Adımlar Türkiye'nin Onayına Muhtaç", *Yeni Şafak*, 8 Mart 2019.

⁵⁶ "Çavuşoğlu, Brüksel'de Yunan Mevkidaşıyla Bir Araya Geldi", CNN Türk, 14 Mart 2019; "Katrugalos Eyes 'Positive Agenda,' Cavusoglu Economic Cooperation", *Ekathimerini*, 21 Mart 2019.

⁵⁷ Stelyo Berberakis, "Yunanistan Başbakanı Çıpras: Türk Jetleri Beni Taşıyan Askeri Helikopteri Taciz Etti", BBC Türkçe, 25 Mart 2019; "Yunanistan'dan Türkiye'ye Protesto Notası", Sputnik Türkiye, 26 Mart 2019.

⁵⁸ "Yunan Hücumbotunun Tacizi Görüntülendi", CNN Türk, 18 Mayıs 2019.

⁵⁹ "Yunanistan Ankara'nın Çizdiği Sınırı Aşmaya Cesaret Edemedi Rezil Oldu", *Sabah*, 5 Eylül 2019.

⁶⁰ "Milli Savunma Bakanlığı'ndan Flaş Yunanistan Açıklaması", *Sabah*, 20 Mayıs 2019; Haluk Karaaslan, "MSB: S-400'lerin Birinci Grup Sevkiyatı 30 Sorti ile Tamamlandı", DHA, 25 Temmuz 2019.

enerji iş birliği platformlarına aktif katılımını sürdürdü. Ocak'ta yedi ülke tarafından kurulan Doğu Akdeniz Gaz Forumu'nun taraflarından biri olan Yunanistan⁶¹ Mısır ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) ile enerji ve savunma konularında Türkiye'ye karşı ortaklık arayışına girdi.⁶² Yunanistan ayrıca ABD'nin teşvikleriyle İsrail ve GKRY ile üçlü enerji ittifakı oluşturdu. Bu ittifak yıl içinde başbakan ve bakanlar düzeyinde toplanarak ortak projeler üzerinde görüşmelerde bulundu.⁶³

Türkiye bu hamlelere karşılık bir yandan Doğu Akdeniz'deki hidrokarbon aramalarına hız verirken diğer yandan Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti ile deniz yetki alanları sınırlandırma mutabakatı imzaladı. Türkiye'nin bu karşı hamlelerini "yasa dışı" ve "işgal" şeklinde niteleyen Yunanistan AB ve Birleşmiş Milletler (BM) gibi uluslararası kurumlar nezdinde şikayetlerde bulundu.⁶⁴ Doğu Akdeniz'deki faaliyetlerini kendi kıta sahanlığında ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin (KKTC) lisans verdiği sahalarda yürüttüğünün altını çizen Türkiye ise hakkaniyete dayalı bir anlaşma olmadıkça kendisinin ve Kıbrıslı Türklerin haklarını savunmaya devam edeceğini vurguladı.⁶⁵ Türkiye'nin Rusya'dan S-400 hava savunma

⁶¹ "Doğu Akdeniz Gaz Forumu 7 Ülkenin Katılımıyla Kuruluyor", *Hürriyet*, 15 Ocak 2019.

⁶² Tefik Durul, "Türkiye'den Mısır-Yunanistan-GKRY Zirvesi Sonuç Bildirisine Tepki", *Anadolu Ajansı*, 9 Ekim 2019; "Mısır, Kıbrıs ve Yunanistan'dan Türkiye'ye Kınaması", *Sputnik Türkiye*, 6 Kasım 2019; Sefa Karahasan, "Mısır, Yunanistan ve Güney Kıbrıs: Türkiye'yi Engellemeliyiz", *DHA*, 20 Aralık 2019.

⁶³ "3+1 Summit Issues Joint Statement on Collaboration in East Mediterranean", *The National Herald*, 21 Mart 2019; "ABD, İsrail, Yunanistan ve GKRY'den Doğu Akdeniz Toplantısı", *Akşam*, 26 Temmuz 2019.

⁶⁴ "Yunan ve Rum Liderler Türkiye'yi AB'ye Şikayet Etti", *CNN Türk*, 9 Mayıs 2019; "Greece Says Libya-Turkish Deal Invalid, in Bad Faith", *Ekathimerini*, 10 Aralık 2019.

⁶⁵ "Doğu Akdeniz'de Türkiye'nin Duruşu Net! Doğu Akdeniz Gerilimine Sert Cevap", *Sabah*, 11 Temmuz 2019; "TANAP: Avrupa Bağlantısı Açılan Doğal Gaz Boru Hattı Projesi Hakkında Neler Biliniyor?", *BBC Türkçe*, 30 Kasım 2019.

sistemi satın alması üzerine Atina, Ankara aleyhine birtakım diplomatik ve askeri hamlelerde bulundu. ABD'den askeri helikopter ve uçak almak için girişimlerini artıran Yunanistan aynı zamanda İsrail ile ortak askeri tatbikatlar düzenledi.⁶⁶ Yunanistan'ın savunma bahanesiyle gayri askeri statüdeki Ege adalarını silahlandırma faaliyetlerinde bulunması Türkiye tarafından tepkiyle karşılandı.⁶⁷ Yunanistan ayrıca AB ve ABD nezdindeki diplomatik faaliyetlerini artırarak enerji ve güvenlik alanlarında Batılı ülkelerin desteğini sağladı. Kıbrıs açıklarındaki hidrokarbon arama çalışmalarından dolayı Ankara'ya yaptırım kararı veren AB⁶⁸ Türkiye'nin Libya ile imzaladığı mutabakatı da kınadı.⁶⁹ ABD'de ise Aralık'ta Yunanistan, GKRY ve İsrail ile enerji ve savunma iş birliğinin geliştirilmesini öngören bir yasa kabul edildi.⁷⁰

İki ülke arasında yaşanan bütün bu sorunlara rağmen üst düzey temaslar devam etti. Cumhurbaşkanı Erdoğan Yunanistan'da Temmuz'daki hükümet değişikliğiyle başbakanlığa gelen Kiryakos Miçotakis ile 25 Eylül'de New York'ta ve 4 Aralık'ta Londra'da birer görüşme gerçekleştirdi. Görüşmelerde Ege ve Doğu Akdeniz ile ilgili meselelerin yanı sıra düzensiz göçmenler, Heybeliada Ruhban Okulu ve Yunanistan'daki Müslüman-Türk azınlığın sorunları gündeme geldi. Karşılıklı güven artırıcı önlemlere devam edilmesi ve en son 2016'da toplanmış olan Türkiye-Yunanistan Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyinin bir sonraki toplantısı için hazırlıklara başlan-

⁶⁶ “İsrail ve Yunanistan'da Türkiye Korkusu: S-400'lere Karşı Koyabilmek için Ortak Tatbikat Yaptılar”, *Akşam*, 6 Nisan 2019.

⁶⁷ Kıymet Sezer, ‘İhlale Son Verin’”, *Yeni Şafak*, 21 Nisan 2019.

⁶⁸ “AB'den Türkiye'ye Dört Başlıkta Yaptırım”, *DW Türkçe*, 15 Temmuz 2019.

⁶⁹ “Greek PM Bolstered by EU Support over Turkey-Libya Deal”, *Ekathimerini*, 13 Aralık 2019.

⁷⁰ “US President Trump Signs Appropriations Bill, Including Eastmed Act”, *Ekathimerini*, 21 Aralık 2019.

ması üzerine anlaşıldı.⁷¹ 8 Kasım'da ise Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Cenevre'de mevkidaşı Nikolaos Dendias ile bir araya gelerek ikili ve bölgesel konuları görüştü.⁷²

Ege üzerinden Yunanistan'a geçen düzensiz göçmenler Türkiye ile Yunanistan arasındaki bir başka tartışma konusu oldu. Türkiye düzensiz göçmenlerin Yunanistan yetkililerince karadan ve denizden geri itildiğini iddia ederken Yunanistan ise bu iddiaları reddetti.⁷³ Başbakan Miçotakis'in Türkiye'yi göçmenlerin Yunanistan'a geçmesine göz yummakla suçlamasına ise Ankara sert bir yanıt vererek Atina yönetimini göçmen politikasını insani bir hale getirmeye çağırıldı.⁷⁴ İki ülke arasındaki ilişkileri olumsuz yönde etkileyen bir başka konu ise Türkiye'de faaliyet gösteren terör örgütlerine mensup veya iltisaklı kişilerin Yunanistan'da barınmaları oldu. Mayıs'ta DHKP-C terör örgütüyle bağlantılı dokuz kişiye Yunanistan mahkemelerince beraat kararı verilmesine tepki gösteren Türkiye makamları⁷⁵ FETÖ mensuplarının iade edilmesi yönündeki çağrılarını da yıl boyunca yineledi.⁷⁶

ÇOK TARAFLI SİYASİ İLİŞKİLER

Türkiye Balkan ülkeleriyle kurduğu ikili ilişkilerin yanında bölgenin tamamında refah ve kalkınmanın sağlanmasına yönelik

⁷¹ "Mitsotakis, Erdogan Agree to Stem Migrant Flows in Aegean", *Ekathimerini*, 25 Eylül 2019; "Yunanistan Başbakanı Miçotakis'ten Türkiye Açıklaması", CNN Türk, 5 Aralık 2019.

⁷² "Çavuşoğlu, Yunan Mevkidaşı ile Görüştü", *Hürriyet*, 9 Kasım 2019.

⁷³ Mehmet Alaca, "Türkiye'den Yunanistan'a 'Düzensiz Göçmen' Tepkisi", Anadolu Ajansı, 27 Ekim 2019; "Çavuşoğlu'nun Yunanistan Açıklamasına Atina'dan Yalanlama", Sputnik Türkiye, 27 Ekim 2019.

⁷⁴ Ahmet Furkan Mercan, "Türkiye'den Yunanistan'a 'Göçmen' Tepkisi", Anadolu Ajansı, 21 Kasım 2019.

⁷⁵ Nazlı Yüzbaşıoğlu, "Türkiye'den Yunanistan'a 'DHKP-C Davasında Beraat' Tepkisi", Anadolu Ajansı, 15 Mayıs 2019.

⁷⁶ "Komşuya 'FETÖ'ye Kucak Açma' Mesajı", *Milliyet*, 8 Ekim 2019.

yaklaşımını devam ettirdi. Bölgede barış ve istikrarın korunması adına Kuzey Makedonya ve Bosna Hersek'in Avrupa-Atlantik kurumlarına, Kosova'nın da uluslararası kuruluşlara üyeliğine ilişkin desteğini sürdürdü.⁷⁷

8-9 Temmuz arasında Cumhurbaşkanı Erdoğan Güneydoğu Avrupa İşbirliği Süreci (GDAÜ) Devlet Başkanları Zirvesi'ne katılmak üzere Saraybosna'ya gitti.⁷⁸ Toplantıda konuşma yapan Erdoğan ayrıca Arnavutluk Cumhurbaşkanı Ilir Meta, Bosna Hersek Üçlü Devlet Başkanlığı Konseyi üyeleri, Bulgaristan Başbakanı Boyko Borisov, Kuzey Makedonya Cumhurbaşkanı Stevo Pendarovski ve Slovenya Cumhurbaşkanı Borut Pahor ile ikili görüşmeler gerçekleştirdi.⁷⁹ Aynı tarihlerde GDAÜ Dışişleri Bakanları Toplantısı'na katılan Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Türkiye'nin sürecin dönem başkanlığını yürüteceği 2020-2021 arasında göç, ulaştırma ve beyin göçünün önlenmesi konularına öncelik vereceğini açıkladı.⁸⁰

Devlet başkanları düzeyinde en son 2013'te toplanmış olan Türkiye-Bosna Hersek-Sırbistan Üçlü Zirvesi'nin 8 Ekim'de Belgrad'da yapılması bu üçlü mekanizmanın yeniden canlandırılması için önemli bir gelişme oldu. Toplantıya katılan liderler zirvenin 2020'de Bosna Hersek'te ve 2021'de Türkiye'de yeniden toplanması üzerinde mutabakata vardılar.⁸¹

⁷⁷ "Rekabet Gücümüzü Artırmak için Balkan Ülkeleri Olarak Ekonomik İş Birliğimizi Geliştirmeliyiz", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 9 Temmuz 2019, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/107004/-rekabet-gucumuzu-artirmak-icin-balkan-ulkeleri-olarak-ekonomik-is-birligimizi-gelistirmeliyiz->, (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2020).

⁷⁸ "Cumhurbaşkanı Erdoğan Bosna Hersek'te", *Yeni Şafak*, 9 Temmuz 2019.

⁷⁹ "Construction of Sarajevo-Belgrade 'Peace Highway' to Begin Soon", *Daily Sabah*, 10 Temmuz 2019.

⁸⁰ Talha Öztürk, "Top Turkish Diplomat Attends Balkans Summit in Bosnia", Anadolu Ajansı, 8 Temmuz 2019.

⁸¹ "Dış Politika Kronolojisi Ekim 2019", T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/ekim2019.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2020).

3 Mayıs'ta İstanbul Çamlıca Camii'nin açılıő törenine katılanlar arasında Arnavutluk Cumhurbaşkanı Meta, Bosna Hersek Üçlü Başkanlık Konseyi Üyesi Džaferović ve Bosna Hersek Halklar Meclisi Başkanı Bakir Izetbegović yer aldı.⁸² Izetbegović ayrıca TBMM Başkanı Mustafa Şentop'un davetlisi olarak 15 Temmuz'da gerçekleştirilen anma törenlerine de katıldı.⁸³

EKONOMİK İLİŞKİLER

TÜİK'in 2019'un ilk on ayı için paylaştığı verilere göre Türkiye'nin on bir Balkan ülkesiyle dış ticaret hacmi yaklaşık 17,1 milyar dolar olarak gerçekleşti. Böylece bir önceki yılın aynı dönemine göre toplam ticaret hacminde yüzde 3,8'lik bir düşüş kaydedildi. Türkiye'nin bu ülkelere yaptığı ihracat geçtiğimiz yıla göre yüzde 4,2 artarken bu ülkelerden gerçekleştirdiği ithalat ise yüzde 15,9 azaldı. Bu göstergeler Türkiye'nin aynı dönemde bütün dünya ülkeleriyle ticaretinde kaydedilen değişimlerle büyük ölçüde örtüşmektedir. Söz konusu dönemde bölge ülkelerinden Yunanistan ve Kosova'dan yapılan ithalatta yüzde 40'a varan oranlarda azalma görülürken Türkiye'nin Hırvatistan'a yaptığı ihracat yüzde 67, Arnavutluk ve Slovenya'ya yaptığı ihracat da yüzde 20 civarında artış gösterdi. Toplam hacimde ise bir önceki yılın aynı dönemine göre en büyük değişim Türkiye'nin Hırvatistan ile karşılıklı ticaretinde gerçekleşerek yaklaşık yüzde 50 oranında arttı. Daha önceki yıllarda olduğu gibi Türkiye'nin Balkanlarla ticari ilişkilerinde AB üyesi ülkelerin ağırlığı 2019'da da devam ederek bölgeyle yürütülen toplam ticaretin yaklaşık yüzde 84'ü yalnızca bu beş ülkeyle gerçekleşti (Tablo 1).

⁸² Bahtiyar Küçük, "Büyük Çamlıca: Türkiye'nin En Büyük Camisi Erdoğan'ın Katılımıyla Açıldı", Euronews Türkçe, 3 Mayıs 2019.

⁸³ Ferdi Türkten, "Beştepe'de Anma Töreni Düzenlendi", Anadolu Ajansı, 15 Temmuz 2019.

TABLO 1. TÜRKİYE İLE BALKAN ÜLKELERİ ARASINDA GERÇEKLEŞEN TİCARET (OCAK-EKİM 2018-2019)

Ülke adı	2018				2019				Yüzde Değişim (Hacim)
	İhracat (Dolar)	İthalat (Dolar)	Hacim (Dolar)	İhracat (Dolar)	İthalat (Dolar)	Hacim (Dolar)	Yüzde Değişim (İhracat)	Yüzde Değişim (İthalat)	
Arnavutluk	328.946.521	19.871.788	348.818.309	400.224.485	17.004.973	417.229.458	21,67	-14,43	19,61
Bosna Hersek	351.362.131	210.199.234	561.561.365	369.470.038	153.060.819	522.530.857	5,15	-27,18	-6,95
Bulgaristan	2.208.771.179	2.105.340.029	4.314.111.208	2.115.431.267	1.925.201.551	4.040.632.818	-4,23	-8,56	-6,34
Hırvatistan	338.824.822	157.263.575	496.088.397	349.636.198	179.760.581	529.396.779	3,19	14,31	6,71
Karadağ	61.578.037	14.162.803	75.740.840	102.707.526	10.999.550	113.707.076	66,79	-22,33	50,13
Kosova	244.749.811	8.353.385	253.103.196	274.326.337	5.059.181	279.385.518	12,08	-39,44	10,38
Kuzey Makedonya	325.559.117	86.901.209	412.460.326	320.614.615	81.831.396	402.446.011	-1,52	-5,83	-2,43
Romanya	3.173.525.169	2.093.239.447	5.266.764.616	3.246.453.626	1.966.579.110	5.213.032.736	2,30	-6,05	-1,02
Sırbistan	722.735.220	280.567.730	1.003.302.950	759.531.247	289.971.817	1.049.503.064	5,09	3,35	4,60
Slovenya	1.189.217.389	272.524.759	1.461.742.148	1.414.680.953	261.871.495	1.676.552.448	18,96	-3,91	14,70
Yunanistan	1.734.954.323	1.881.324.443	3.616.278.766	1.774.893.646	1.108.347.432	2.883.241.078	2,30	-41,09	-20,27
BB6* TOPLAM	2.034.930.837	620.056.149	2.654.986.986	2.226.874.248	557.927.736	2.784.801.984	9,43	-10,02	4,89
AB5** TOPLAM	8.645.292.882	6.509.692.253	15.154.985.135	8.901.095.690	5.441.760.169	14.342.855.859	2,96	-16,41	-5,36
TOPLAM	10.680.223.719	7.129.748.402	17.809.972.121	11.127.969.938	5.999.687.905	17.127.657.843	4,19	-15,85	-3,83

* Batı Balkanlar

** AB üyesi ülkeler

Kaynak: TÜİK

Türkiye'nin Balkanlardaki yatırımlarına gelince Merkez Bankası (TCMB) verilerine göre⁸⁴ yılın ilk on ayında Türkiye'den on Balkan ülkesine yaklaşık 57 milyon dolarlık dış yatırım yapıldı. Böylelikle bir önceki yılın aynı dönemine göre bu ülkelere giden dış yatırımlarda yüzde 46'lık bir azalma kaydedildi. Türkiye'den bu dönemde en fazla yatırımın gittiği ülkeler Romanya, Yunanistan ve Arnavutluk oldu (Tablo 2). TCMB istatistiklerinde yer verilmeyen Kosova'ya ise 2019'un ilk dokuz ayında Türkiye'den giden net doğrudan yatırımların miktarı yaklaşık 5 milyon dolar olarak ölçüldü.⁸⁵

TABLO 2. TÜRKİYE'DEN BALKAN ÜLKELERİNE GİDEN DOĞRUDAN YATIRIMLAR (MİLYON DOLAR, OCAK-EYLÜL 2017-2019)			
Ülke	2017	2018	2019
Arnavutluk	7	1	7
Bosna Hersek	0	40	4
Bulgaristan	38	7	5
Hırvatistan	2	0	3
Karadağ	2	19	6
Kuzey Makedonya	0	1	5
Romanya	12	4	19
Sırbistan	1	11	0
Slovenya	3	1	0
Yunanistan	15	18	6
Toplam	80	102	55

Kaynak: TCMB

Balkanlar ile Türkiye arasındaki ilişkilerin önemli boyutlarından biri de turizmdir. Yıllardır bölgede yürütülmekte olan kültür

⁸⁴ Bu veriler üçüncü ülkeler üzerinden giden yatırımları göstermediğinden yalnızca genel anlamda fikir verebilmektedir.

⁸⁵ Kosova Merkez Bankasının kesin olmayan istatistiklerinden alınmıştır.

ve tanıtım faaliyetlerinin bir sonucu olarak Türkiye Balkanlar için en önemli turizm destinasyonlarından biri haline gelmiştir. Kültür ve Turizm Bakanlığının verilerine göre 2019'un ilk on ayı içerisinde Türkiye'yi on bir Balkan ülkesinden toplam 4 milyon 608 bin 127 kişi ziyaret etti (Tablo 3). Önceki yılın aynı dönemine göre bütün Balkan ülkelerinden gelen ziyaretçilerin sayısında artış kaydedilirken özellikle Bulgaristan ve Yunanistan'dan çok sayıda kişinin alışveriş için Türkiye'ye gelmesi dikkat çekti.⁸⁶ Bugüne kadar Balkanlardan yıllık bazda en çok ziyaretin gerçekleştiği 2018'de Türkiye'ye toplam 4 milyon 645 bin 93 ziyaretçinin giriş yapmış olduğu dikkate alınırsa 2019'da Balkanlardan gelen ziyaretçi sayısında rekor bir seviyeye ulaşıldığı söylenebilir.

TABLO 3. BALKAN ÜLKELERİNDEN TÜRKİYE'YE GELEN TURİST SAYISI (OCAK-EKİM 2017-2019)			
	2017	2018	2019
Arnavutluk	89.436	107.257	116.504
Bosna Hersek	80.289	108.724	131.346
Bulgaristan	1.541.458	1.968.262	2.254.444
Hırvatistan	19.434	35.553	47.769
Karadağ	15.837	20.220	23.129
Kosova	103.289	124.204	136.158
Kuzey Makedonya	149.250	183.670	195.518
Romanya	373.995	580.387	697.840
Sırbistan	124.604	195.804	251.316
Slovenya	21.581	34.817	44.641
Yunanistan	503.165	543.400	709.462
Toplam	2.747.864	3.022.338	4.608.127

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı

⁸⁶ "Edirne'ye Alışveriş Yapmak için Gelen Bulgar ve Yunanlar, Kentte Yoğunluk Oluşturuyor! Nüfus 10 Bin Artıyor", A Haber, 21 Ekim 2019.

SOSYAL VE KÜLTÜREL İLİŞKİLER

2019 boyunca Türkiye'nin Balkanlar ile sosyal ve kültürel bağlarını güçlendirecek çalışmalara devam edildi. Türkiye'nin Balkanlardaki en etkin kurumlarından olan TİKA faaliyet gösterdiği ülkelerde eğitim, sağlık, tarım ve altyapı alanlarında birçok proje gerçekleştirirken tarihi eserlerin restorasyon faaliyetlerini de sürdürdü.

Acil sağlık hizmetlerinde kullanılmak üzere Arnavutluk'a beş ambulans hibe edildi.⁸⁷ TİKA tarafından Arnavutluk'un başkenti Tiran ile Çorovoda kasabasında inşa edilen öğrenci yurtları, Cumhurbaşkanı Meta ve Başbakan Rama'nın da katıldığı törenlerle hizmete açılırken⁸⁸ başkent Tiran'da kurulan 15 Temmuz Demokrasi Parkı da tamamlanarak hizmete girdi.⁸⁹ Arnavutluk'ta Eylül ve Kasım aylarında gerçekleşen iki depremin ardından çeşitli şehirlerdeki binlerce depremzedeye Türkiye'den insani yardımlar gönderilirken AFAD ve Kızılay gibi kurumlar arama-kurtarma ve sağlık desteğinde bulundu.⁹⁰ Ayrıca TOKİ aracılığıyla depremedelere beş yüz konut yapılması için çalışmalar başlatıldı.⁹¹

Bosna Savaşı sırasındaki saldırılar sonucu yıkılan Foça'daki Ala-ca Camii, Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restorasyonunun tamamlanmasının ardından Kültür ve Turizm Bakanı Mehmet

⁸⁷ "TİKA'dan Arnavutluk'a 5 Ambulans Hibe Edildi", TRT Haber, 25 Nisan 2019.

⁸⁸ Fatjon Cuka ve Dzihat Aliju, "TİKA'nın Arnavutluk'ta Eğitime Desteği Sürüyor", Anadolu Ajansı, 26 Nisan 2019; "TİKA'dan Arnavutluk'ta Eğitime Destek", TİKA, 19 Haziran 2019.

⁸⁹ Fatjon Cuka ve Furkan Abdula, "Tiran'da TİKA'nın İnşa Ettiği '15 Temmuz Demokrasi Parkı' Açıldı", Anadolu Ajansı, 30 Mayıs 2019.

⁹⁰ Fatjon Cuka, Dzihat Aliju ve Emre Aytakin, "Türkiye, Arnavutluk'taki Depremzedelere Yardım Ulaştıran İlk Ülke Oldu", Anadolu Ajansı, 26 Kasım 2019; Zuhul Demirici, "TİKA Arnavutluk'ta Depremzedelerin Yaralarını Sarmaya Devam Ediyor", Anadolu Ajansı, 29 Kasım 2019; "Türkiye'nin İkinci Yardım Uçağı Arnavutluk'a İndi", TRT Haber, 3 Aralık 2019.

⁹¹ "Türkiye Arnavutluk'a 500 Tane Konut Yapacak", *Star*, 30 Kasım 2019.

Nuri Ersoy ve Bosna Hersek'ten birçok üst düzey yetkilinin hazır bulunduğu törenle hizmete açıldı.⁹² Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Ekim'deki Sırbistan ziyareti sırasında ise TİKA tarafından restorasyonu tamamlanan Ram Kalesi, Sjenica (Seniçe) Valide Sultan Camii ve Novi Pazar Yüksek Mahkemesi Adalet Akademisi ek binasının açılış törenleri gerçekleştirildi.⁹³

Türkiye ve Bulgaristan devlet demir yolları arasında varılan anlaşmayla 1 Haziran'dan itibaren Bulgaristan'ın Plovdiv (Filibe) şehri ile Edirne arasında tren seferleri başlatıldı.⁹⁴ Yine iki ülke arasındaki ulaşım ve turizmin kolaylaştırılması amacıyla İstanbul ile Burgaz (Burgaz) arasında deniz ulaşımı kurulması konusundaki çalışmalar hızlandırıldı. Bu güzergahtaki ilk deniz otobüsü seferi Haziran'da gerçekleştirildi.⁹⁵

Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) önceki yıllarda olduğu gibi Balkanlar Burs Programı adı altında bölgeden lisans ve lisansüstü öğrencilerine Türkiye'de öğrenim görme imkanı sağladı. Balkanların sekiz ülkesinde faaliyet gösteren Yunus Emre Enstitüsü tarafından çok sayıda dil, kültür ve sanat etkinliği gerçekleştirildi. Eğitim öğretim alanında Türkiye'nin uluslararası konumunu güçlendirmek amacıyla 2016'da kurulan Türkiye Maarif Vakfı Arnavutluk, Bosna Hersek, Kosova, Kuzey Makedonya ve Romanya'daki kurum ve tesisleriyle Balkanlardaki eğitim öğretim faaliyetlerini sürdürdü. Vakıf 2019'da Bükreş'te hiz-

⁹² Eda Özdenler, "Bosna'nın İncisi' Foça Alaca Cami İbadete Açıldı", Anadolu Ajansı, 4 Mayıs 2019.

⁹³ "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Sırbistan'da Toplu Açılış ve Temel Atma Törenine Katıldı", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 8 Ekim 2019, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/111008/cumhurbaskani-erdogan-sirbistan-da-toplu-acilis-ve-temel-atma-to-renine-katildi>, (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2020).

⁹⁴ "Filibe-Edirne Tren Seferleri Başladı", *Habertürk*, 2 Haziran 2019.

⁹⁵ "Burgaz-İstanbul Arası 3 Saate İniyor", *Türkiye*, 11 Temmuz 2019; "Türkiye-Bulgaristan Arasında İlk Deniz Otobüsü Seferi", *A Haber*, 18 Haziran 2019.

mete açtığı liseyle ilk kez bir AB ülkesinde eğitim vermeye başladı.⁹⁶ Diyanet İşleri Başkanlığı ise din ve eğitim işlerinde Müslüman topluluklara yönelik desteğini 2019’da da devam ettirdi.

SONUÇ

2019’da Türkiye’nin Balkan ülkeleriyle ilişkileri oldukça olumlu seyretmiştir. Yıl boyunca Türkiye ile Balkan ülkeleri arasında çok sayıda üst düzey görüşme gerçekleştirilerek ilişkilerin siyasi boyutu güçlendirilmiş, çeşitli alanlarda ortak projeler geliştirilmiştir. Bölge ülkelerinden yalnızca Yunanistan ile ilişkilerde Doğu Akdeniz ve Ege’deki deniz yetki alanları, Kıbrıs sorunu, düzensiz göçmenler ve terörle mücadele gibi tartışmalı konular sebebiyle gerginlikler yaşanmış diğer ülkelerle ise kayda değer bir siyasi sorun meydana gelmemiştir. Ankara ile Atina yönetimleri arasında yaşanan sorunların Türkiye’nin diğer bölge ülkeleriyle ilişkilerine herhangi bir olumsuz yansımaya olmamıştır.

Türkiye’nin yıllardır istikrarlı bir biçimde sürdürdüğü Balkanlar politikası “bölgesel sahiplenme” ve “kapsayıcılık” ilkelerini esas almakta ve “üst düzeyli siyasi diyalog”, “herkes için güvenlik”, “azami ekonomik entegrasyon” ve “çok etnikli, çok kültürlü ve çok dinli toplumsal yapıların muhafazası”na öncelik vermektedir.⁹⁷ Balkan ülkelerinin NATO ve AB ile entegrasyonunu destekleyen Türkiye bölgenin bütün hükümetleriyle karşılıklı faydayı esas alan yakın ilişkiler geliştirmektedir. Küresel jeopolitik riskler ve sosyoekonomik sorunlarla yüzleşmekte olan Balkan hükümetleri için de Türkiye bugün ekonomik gücü, bölgeye yönelik dengeli yaklaşımı ve sunduğu destek ve yardımlar sayesinde önemli bir siyasi ortak haline

⁹⁶ Serkan Eruysal, “Turkey’s Maarif Opens First-Ever School in EU Country”, Anadolu Ajansı, 17 Eylül 2019.

⁹⁷ “Balkan Ülkeleri ile İlişkiler”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/balkanlar_ile-iliskiler.tr.mfa, (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2020).

gelmiştir. Başta Cumhurbaşkanı Erdoğan olmak üzere Türkiye'den yetkililerin mevkidaşlarıyla kurduğu yakın kişisel bağlar Ankara'nın bölge ülkeleriyle yürüttüğü ikili ilişkilere olumlu katkı sağlamıştır. Aynı zamanda çok taraflı istişare ve projelere de önem veren Türkiye bölge ülkelerini bu yönde teşvik etmeyi sürdürmüştür. Bölgesel iş birliği bakımından 2019'daki en somut gelişme Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Ekim'de Sırbistan'a düzenlediği gezi sırasında Türkiye, Bosna Hersek ve Sırbistan üçlü zirvesinin düzenlenmesi ve üç ülkenin devlet başkanlığı pozisyonunda bulunan beş liderin bir araya geldiği törenle Saraybosna-Belgrad otoyolunun temelini atılması olmuştur. Türkiye'nin bölgeye giden yatırımlarının ve bölge ülkeleriyle yürüttüğü karşılıklı ticaretin miktarında önceki yıllara nazaran bir miktar düşüş kaydedilmekle birlikte bölgeyle yakın ekonomik ilişkileri devam etmektedir. Türkiye'nin Balkan ülkelerinden çektiği turist sayısında ise kayda değer bir artış gözlemlenmiştir.

Son yıllarda giderek daha da güçlenen Türkiye-Balkanlar ilişkilerinin önümüzdeki yıllarda da bu olumlu gidişatını devam ettirmemesi için ortada hiçbir sebep bulunmamaktadır. Türkiye'nin Yunanistan ile yaşadığı sorunlar ise Balkanlar siyasetinden bağımsız birtakım sebeplerden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla bu ülkeyle ilişkilerin geleceği Türkiye'nin Ortadoğu ve Batı dünyasıyla ilişkilerinin yanı sıra uluslararası göç ve enerji dinamikleri gibi birçok farklı parametreye bağlıdır.

KRONOLOJİ

- 16 Ocak Hırvatistan Cumhurbaşkanı Kolinda Grabar-Kitarović Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleřtirdi.
- 5-6 Şubat Yunanistan Başbakanı Aleksis Çipras Ankara ve İstanbul'da temaslarda bulundu.
- 30 Mart Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fuat Oktay Romanya-Bulgaristan-Sırbistan-Yunanistan dörtlü zirvesinin özel konuğu olarak Romanya'ya gitti.
- 17 Nisan Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fuat Oktay 10. Saraybosna İş Forumu'na katılmak üzere Bosna Hersek'i ziyaret etti.
- 2 Mayıs Bosna Hersek Üçlü Başkanlık Konseyi Başkanı Milorad Dodik ve Konseyin Boşnak üyesi Şefik Džaferović Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleřtirdi.
- 23-25 Eylül Cumhurbaşkanı Erdoğan, BM Genel Kuruluna katılmak üzere gittiĐi New York'ta Bosna Hersek Üçlü Başkanlık Konseyi Başkanı Željko Komšić, Hırvatistan Cumhurbaşkanı Grabar-Kitarović ve Yunanistan Başbakanı Kiriakos Miçotakis ile ayrı ayrı görüşmeler gerçekleřtirdi.
- 7-8 Ekim Cumhurbaşkanı Erdoğan liderliğindeki heyet Sırbistan'a resmi bir ziyarette bulundu. Ziyaret sırasında Türkiye-Sırbistan Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi toplantısı, Türkiye-Bosna Hersek-Sırbistan Üçlü Zirvesi ve birçok açılış ve temel atma töreni gerçekleştirildi.
- 8 Aralık İslam İşbirliği Teşkilatı Üst Düzey Kamu ve Özel Sektör Yatırım Konferansı'na katılmak üzere İstanbul'a gelen Arnavutluk Başbakanı Edi Rama Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüştü.

TÜRKİYE'NİN AFRİKA POLİTİKASI 2019

RAMAZAN ERDAĞ

Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü

GİRİŞ

2019 Türkiye'nin Afrika Kıtası'yla ilişkilerinde önemli gelişmelerin yaşandığı bir yıl olmuştur. Sudan'da yaşanan darbe, Tunus ve Cezayir başta olmak üzere gerçekleştirilen cumhurbaşkanı seçimleri ve sene sonunda Türkiye ile Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti (UMH) arasında Akdeniz'de deniz yetki alanlarının belirlenmesine ilişkin olarak imzalanan mutabakat yıl içerisinde en çok dikkat çeken başlıklardır. Türkiye bu dönemde de Afrika ülkeleri ile siyasi, askeri ve ekonomik ilişkilerini geliştirmeyi hedefleyen yaklaşımını sürdürmüştür. Bu bölümde 2019'da Türkiye'nin Afrika ülkeleriyle olan ilişkileri incelenmekte ve Ankara'nın dış politikasında Afrika Kıtası'nın önemine değinilmektedir. Çalışmada Türkiye'nin Kuzey Afrika ve Sahra Altı Afrika ülkeleri ile siyasi, askeri ve ekonomik ilişkileri ayrı başlıklar halinde ele alınmaktadır.

TÜRKİYE-KUZEY AFRIKA İLİŞKİLERİ

SIYASİ İLİŞKİLER VE KARŞILIKLI TEMASLAR

Türkiye Arap Baharı süreci sonrasında Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde siyasal istikrarın ve güvenliğin sağlanmasına önemli destek vermektedir. Libya’da yaşanan iç savaşın sonlanması ve siyasal birliğin sağlanması için çaba sarf eden Türkiye Birleşmiş Milletler (BM) tarafından tanınan Trablus merkezli UMH’yi tanımakta ve uluslararası alanda meşruiyeti tanınmiŐ olan UMH Başkanlık Konseyi ile ilişkilerini sürdürmektedir. Öte yandan Tobruk merkezli Temsilciler Meclisi (TM) ve TM’nin desteklediği darbeci milis Halife Hafter, BM Güvenlik Konseyinin 23 Aralık 2015 tarih ve 2259 sayılı kararıyla Libya’nın tek meşru hükümeti olarak tanınan UMH’ye karşı saldırılarını artırmıŐ ve 4 Nisan 2019’da başkent Trablus’un ele geçirilmesi için saldırı emri vermiştir.¹ 4 Nisan’da başlatılan saldırılarda başarılı olamayan Hafter 12 Aralık’ta “Belirleyici Savaş” adı altında yeniden Trablus’a saldırı düzenlemiştir. Hafter milislerine karşı UMH “Burkan Gadab Operasyonu”nu başlatmıştır.² Türkiye’nin de yakından takip ettiği Libya’da bu gelişmeler yaşanırken Hafter’e bağlı illegal milislerce altı Türk vatandaşı rehin alınmıştır. Dışişleri Bakanlığı yaptığı açıklamada eylemi “haydutluk ve korsanlık” olarak nitelemiŐ ve rehin alınan vatandaşların derhal serbest bırakılmasını aksi halde Hafter unsurlarının “meşru hedef haline” geleceğini açıklamıştır.³ Bazı sosyal medya hesaplarında rehin alınan Türklerin üst düzey askeri personel olduğu iddiası Milli Savunma Bakanlığınca

¹ Mustafa Dalaa, “Libya’da UMH Güçleri Trablus’u Hafter Milislerine Karşı Savunuyor”, Anadolu Ajansı, 19 Aralık 2019

² “Libya’da Sıcak Saatler... İtalya Devreye Girdi: Türkiye, Rusya ve ABD”, *Hürriyet*, 18 Aralık 2019.

³ “Libya’da Alıkonulan VatandaŐlarımız Hk.”, Dışişleri Bakanlığı, Basın Açıklaması No: 189, 30 Haziran 2019.

(MSB) yalanlanmış ve Libyalı Alajeal Oil adlı şirket tarafından satın alınan geminin Türk çalışanları olan rehinelere Dışişleri ve Milli Savunma bakanlarının yaptığı sert açıklamaların ardından serbest bırakılmıştır.⁴

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan yıl içerisinde Libya UMH Başkanlık Konseyi Başkanı Fayez Serrac ile dört sefer görüşme gerçekleştirmiştir. Üç kez Türkiye'ye gelen Serrac BM Genel Kurul toplantıları sırasında da New York'ta Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüşmüştür. Görüşmelerin ardından ayrıntılı resmi bir açıklama yapılmasa da Libya'da yaşanan gelişmeler ve Ankara-Trablus ilişkilerinin ele alındığı görüşmelerde ana başlığın Türkiye'nin Libya ile sene sonunda imzaladığı güvenlik ve ekonomi anlaşmalarının olduğu anlaşılmaktadır. Erdoğan ayrıca Nisan'da Libya Yüksek Devlet Konseyi Başkanı Halid Meşri ile de bir görüşme gerçekleştirmiştir. Yıl içerisinde Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu da Ağustos'ta Sudan'a gerçekleştirdiği ziyaretinde Libya Dışişleri Bakanı Tahir Siyala ile bir görüşme yapmış, görüşmede Libya sorununun çözümünde barışçıl yolların kullanılmasına ve uluslararası toplumun sorumluluk üstlenmesine vurgu yapmıştır.⁵ Sene sonunda Katar'ın başkenti Doha'da düzenlenen Doha Forumu'na katılan Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar, Serrac ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Genelkurmay Başkanı Orgeneral Yaşar Güler'in de katıldığı görüşmede iki ülke arasında imzalanan deniz yetki alanlarının belirlenmesine ilişkin mutabakat ve güvenlik ve savunma alanında iş birliği konuları ele alınmıştır.⁶ Türkiye sene sonunda on altı yaşından küçük ve

⁴ Uğur Ergen ve Hülya Güler, "Libya'da Kaçırılan Türkler Serbest", *Hürriyet*, 1 Temmuz 2019.

⁵ Tefvik Durul, "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'ndan Libya Çağrısı", *Anadolu Ajansı*, 17 Ağustos 2019.

⁶ "Bakan Akar, Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti Başkanlık Konseyi Başkanı el-Saraj ile Görüştü", *Milli Savunma Bakanlığı*, 14 Aralık 2019.

elli beş yaşından büyük Libya vatandaşlarının Türkiye'ye her altı ay içinde üç aylık turistik seyahatlerinde vize muafiyeti sağlanan kararı hayata geçirmiőtir.

Cezayir 2019'da cumhurbaşkanı seçimleri nedeniyle protestolara sahne olmuş, Genelkurmay Başkanı Ahmed Gaid Salih'in istemiyle Cumhurbaşkanı Abdulaziz Buteflika istifa etmiştir. Buteflika'nın istifasının ardından Cezayir Parlamentosunun üst kanadı olan Millet Konseyinin Başkanı Abdulkadir bin Salih geçici cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Cezayir'de 1999'dan itibaren cumhurbaşkanlığı görevini sürdüren Buteflika protestolar karşısında beşinci dönem cumhurbaşkanlığı adaylığından vazgeçmiş ve Mart'ta yapılması planlanan seçimler ertelenmiştir.⁷ Sene içinde Türkiye'den Cezayir'e üst düzey tek ziyaret Ekim'de dışişleri bakanı tarafından gerçekleştirilmiştir. Çavuşoğlu ziyaretinde Cezayir Başbakanı Nurettin Bedoi ve geçici Cumhurbaşkanı Abdulkadir bin Salih tarafından kabul edilmiştir. Cezayir Dışişleri Bakanı Sabri Bukadum'la da görüşen Çavuşoğlu Libya'da yaşanan gelişmelerin Cezayir'i etkilediğine dikkati çekmiş, Cezayir'in istikrarının Türkiye ve bölge açısından önemli olduğunu vurgulayarak Türkiye'nin Cezayir ile ekonomik ve ticari ilişkilerini güçlendirmek istediğini ifade etmiştir.⁸ Cumhurbaşkanı Erdoğan 12 Aralık'ta gerçekleştirilen seçimlerin ilk turunda cumhurbaşkanı seçilen Abdulmecid Tebbun'u telefonla arayarak tebrik etmiş ve görevinde başarılar dilemiştir.⁹

Kuzey Afrika'da yıl içerisinde cumhurbaşkanı seçimi yapılan bir diğer ülke Tunus olmuştur. Cumhurbaşkanı Beci Kaid Sibi'nin 25 Temmuz'da vefatının ardından Tunus'ta cumhurbaşkanı seçimine

⁷ Enes Canlı, "Cezayir'de Geçici Cumhurbaşkanı Belli Oldu", Anadolu Ajansı, 9 Nisan 2019.

⁸ "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Cezayir'de", *Sabah*, 8 Ekim 2019.

⁹ "Son Dakika Haber: Cumhurbaşkanı Erdoğan, Abdulmecid Tebbun'u Telefonla Arayarak Tebrik Etti", *Hürriyet*, 12 Aralık 2019.

gidilmiştir. Tunus'ta yıl içinde ayrıca parlamento seçimleri de gerçekleştirilmiştir. Arap Baharı sürecinden en istikrarlı çıkan ülke olan Tunus'ta siyasal istikrarın devamı açısından oldukça önemli olan seçimlerin sonucunda bağımsız aday Anayasa Profesörü Kays Said 13 Ekim'de gerçekleştirilen seçimlerin ikinci turunda cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Parlamento seçimlerinde ise Nahda Hareketi birinci parti olarak çıkmıştır.¹⁰ Seçimlerin ardından Cumhurbaşkanı Erdoğan Tunus'un yeni cumhurbaşkanı olarak seçilen Kays Said'i telefon ile arayarak tebrik etmiş ve görevinde başarılar dilemiştir.¹¹ İstanbul'da düzenlenen TRT World Forum 2019'a katılan Tunus Nahda Hareketi lideri Raşid Gannuşi Arap Baharı süreci sonrasında Tunus'ta altı başarılı seçim gerçekleştirildiğini ve demokratik bir sistemin kurulduğunu belirtmiştir. Gannuşi program vesilesiyle Cumhurbaşkanı Erdoğan ile de görüşmüştür.¹²

15 Temmuz 2016'da Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) tarafından gerçekleştirilen darbe girişiminde Türkiye'ye ilk destek veren ülkelerden biri Fas olmuştur. Ülkedeki FETÖ okullarını kapatan Fas'a Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü İbrahim Kalın Ocak'ta bir ziyaret gerçekleştirmiş, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın mektubunu Fas Kralı 6. Muhammed'e iletmıştır. Ziyaretinde Başbakan Sadeddin Osmani ve Dışişleri Bakanı Nasser Bourita'yla da bir görüşme gerçekleştiren İbrahim Kalın iki ülke arasındaki siyasi, diplomatik, ekonomik ve askeri ilişkilerin geliştirilmesi ve bölgesel politikalarda iş birliğinin artırılması konularında görüş birliğine varıldı-

¹⁰ Enes Canlı, "Tunus 'Devrimci' Cumhurbaşkanıyla Yeni Bir Döneme Hazırlanıyor", Anadolu Ajansı, 14 Ekim 2019.

¹¹ "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Tunus Cumhurbaşkanı Said ile Telefonla Görüştü", Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 14 Ekim 2019.

¹² "Türkiye'yi Geri Brakmak için PKK, FETÖ ve DEAŞ'ı Kullanıyorlar", *Hürriyet*, 20 Ekim 2019.

đını ifade etmiştir.¹³ Senenin son günlerinde ise Cumhurbaşkanı Erdoğan sürpriz bir Tunus ziyareti gerçekleştirmiştir. 25 Aralık'ta programında görünmemesine rağmen beraberinde Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar, Dışışleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ve MİT Başkanı Hakan Fidan ile birlikte Tunus'a giden Erdoğan Cumhurbaşkanı Kays Said ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Görüşmede başta Libya olmak üzere bölgesel konular ele alınmıştır. Görüşmenin sonunda yapılan basın açıklamasında Cumhurbaşkanı Erdoğan Türkiye'nin "Tunus'u bölgede istikrar unsuru olarak" gördüğünü açıklamıştır.¹⁴ Erdoğan talep gelmesi halinde Türkiye'nin Libya'ya askeri güç göndereceğini söylemiştir.¹⁵ Senenin son günlerinde bazı uluslararası haber ajanslarında Libya'nın Türkiye'den asker talep ettiğine ilişkin haberler yer alması üzerine Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Libya Özel Temsilcisi Emrullah İşler Libya'nın meşru hükümetinden gelen talebe karşılık Türkiye Büyük Millet Meclisinin (TBMM) izin vermesi halinde Türkiye'nin Libya'ya destek sağlayacağını ve asker göndereceğini açıklamıştır.¹⁶

2019'da Ankara'dan Kuzey Afrika ülkelerine üst düzeyde sınırlı sayıda ziyaret gerçekleştirilmiş olsa da Türkiye bölge ülkelere olan desteği devam ettirmiş, Tunus ve Cezayir'de gerçekleştirilen seçimlerle demokrasinin gelişiminin bölgede barış ve istikrarın sağlanması açısından önemine vurgu yapmıştır. Bölge ülkelerinde yaşanan krizler diğer ülkeleri de olumsuz yönde et-

¹³ Burcu Çalık, "Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü Kalın Fa'sta", Anadolu Ajansı, 25 Ocak 2019.

¹⁴ "Libya'da İstikrarın Sağlanması Yönündeki Çabalara Tunus'un Yapıcı Katkıları Olacağı Şüphesizdir", Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 25 Aralık 2019.

¹⁵ "Başkan Erdoğan: Talep Olursa Libya'ya Asker Gönderebiliriz", *Sabah*, 10 Aralık 2019.

¹⁶ Emrullah İşler, Twitter, 26 Aralık 2019, Link, (Erişim tarihi: ?).

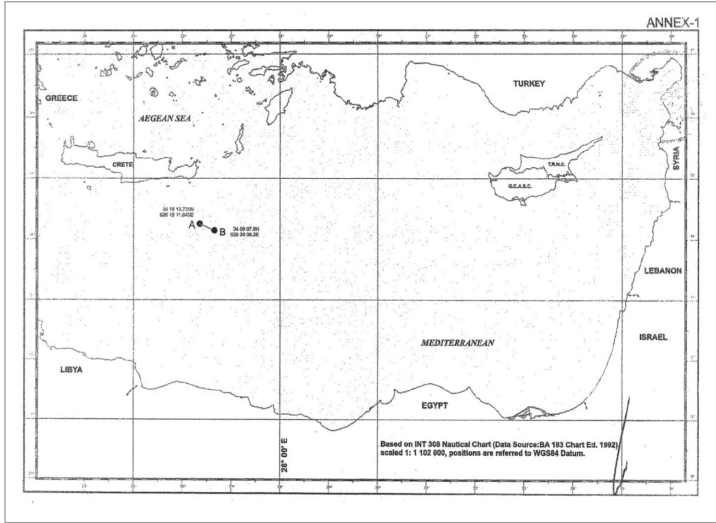
kilemektedir.¹⁷ Bölge istikrarı açısından özellikle Libya'da BM tarafından tanınan hükümetin desteklenmesi ve Hafter milislerince gerçekleştirilen saldırıların önlenmesi Türkiye'nin öncelikli hedefi olmuştur.

EKONOMİK VE TİCARİ İLİŞKİLER

Türkiye, Kuzey Afrika ülkeleriyle siyasi, diplomatik ve askeri ilişkilerinin yanı sıra ticari ve ekonomik ilişkilerini de güçlendirmek ve ticaret hacmini artırmak için çaba sarf etmiştir. Bunun yanında sene sonunda Libya ile imzalanan deniz yetki alanlarının sınırlandırılması anlaşması ile Türkiye Doğu Akdeniz'de “münhasır ekonomik bölgesi”nin (MEB) önemli bir bölümünü ilan etmiş ve her iki ülke karşılıklı olarak mutabakat muhtırasını onaylamıştır. 27 Kasım 2019'da Türkiye ile Libya UMH arasında imzalanan “Akdeniz'de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası” 7195 sayılı Uygun Bulma Kanunu ile TBMM tarafından kabul edilmiş ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın onayını müteakip 7 Aralık 2019 tarih ve 30971 sayılı *Resmî Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Türkiye adına Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ile Libya UMH adına Dışişleri Bakanı Mohamed Taher Siala tarafından imzalanan mutabakat muhtırası ile iki ülke arasında Akdeniz'de kıta sahanlığı ve MEB alanı Girit Adası'nın güney doğusunda Harita 1'de gösterilen A ve B noktaları arası olarak belirlenmiştir. Türkiye ile Libya arasında imzalanan mutabakat BM'ye iletilmiş ve Türkiye Doğu Akdeniz'de egemenlik alanını sınırlandıran Yunanistan, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY), Mısır ve İsrail'in hamlesini önlemiştir.

¹⁷ Ramazan Erdağ, “Security Challenges in Tunisia, Libya, Morocco, and Algeria in the Wake of the Arab Uprisings”, *Making the New Middle East: Politics, Culture, and Human Rights*, ed. Valerie J. Hoffman, (Syracuse University Press, New York: 2019), s. 134-149.

Harita 1. Türkiye ile Libya UMH Arasında Belirlenen Akdeniz'de Kıta Sahablığı ve MEB Alanı

Kaynak: 7 Aralık 2019 tarih ve 30971 sayılı *Resmi Gazete*

TABLO 1. TÜRKİYE'NİN KUZAY AFİRKA ÜLKELERİ İLE TİCARETİ (OCAK-EKİM 2019, BİN DOLAR)

Ülke	İhracat	İthalat
Fas	1.851.696	555.393
Cezayir	1.573.731	614.925
Tunus	659.165	131.029
Libya	1.539.340	378.271

Kaynak: TÜİK

Türkiye'nin Kuzey Afrika ülkeleriyle Tablo 1'de gösterilen 2019'un ilk on ayına ait ticaret hacmi incelendiğinde özellikle Libya ile ticaret hacminde bir önceki senenin aynı dönemine göre yüzde 40 oranında bir artış olduğu görülmektedir. Fas, Kuzey Afrika ülkeleri içerisinde Türkiye'nin en fazla ihracat yaptığı ülke olmuştur. Bunun yanında ithalat rakamlarında ise düşüş gözlemlenmektedir. 2019 içerisinde Ticaret Bakanlığı ve Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu

(DEİK) öncülüğünde bölge ülkeleriyle ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine yönelik olarak çeşitli etkinlikler düzenlenmiştir.

GÜVENLİK İLİŞKİLERİ

Türkiye 2019 sonunda Libya ile imzaladığı Akdeniz'deki deniz yetki alanlarının sınırlandırılmasına ilişkin mutabakat muhtırası ile birlikte bir de “Güvenlik ve Askeri İşbirliği Mutabakat Muhtırası” imzalamıştır. 21 Aralık'ta TBMM'de kabul edilen mutabakat muhtırası Türkiye ile Libya UMH arasında savunma ve güvenlik alanında iş birliğini öngörmekte, malzeme ve teçhizat değişimine olanak vermektedir. Libya UMH'nin onay verdiği, Türkiye'de de 7199 sayılı Uygun Bulma Kanunu'nun 24 Aralık 2019 tarihli ve 30988 sayılı *Resmi Gazete*'de yayımlanması ile yürürlüğe giren mutabakat ayrıca Libya'da güvenlik birimi olarak kurulacak olan Ani Müdahale Kuvvetine Türkiye'nin lojistik destek sağlamasını, askeri eğitim, öğretim ve tatbikatlara katılım, istihbarat ve lojistik iş birliği konularını içermektedir. Mutabakatın imzalanmasının ardından Türkiye'de karar alıcı aktörler Libya tarafından talep gelmesi halinde uluslararası alanda tanınan meşru hükümeti desteklemek amacıyla Libya'ya askeri güç gönderebileceğini açıklamıştır. Öte yandan Hafter'in Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Mısır, Ürdün, Fransa ve Rusya gibi ülkelere aldığı destek Libya'da UMH'ye karşı oluşturulan cephenin giderek genişlediğini de göstermektedir. Türkiye ile Akdeniz'deki deniz yetki alanlarının sınırlandırılmasına ilişkin imzalanan mutabakat muhtırasına tepki göstererek Libya büyükelçisini sınır dışı eden Yunanistan'ın da Hafter'e destek veren Tobruk merkezli TM'ye yönelmesi bölgedeki güç mücadelesinin derinleşeceği sinyallerini vermektedir.¹⁸

¹⁸ Furkan Polat, “Libya'daki Kırılgan İttifaklar Türkiye'yi Zorlayabilir”, Anadolu Ajansı, 19 Aralık 2019.

TÜRKİYE-SAHRA ALTI AFRİKA İLİŞKİLERİ

Türkiye son dönem diő politikasında bütüncül bir Afrika stratejisi izlemeye başlamış ve Kuzey Afrika ülkelerinin yanında Sahra Altı Afrika ülkeleri ile de siyasi, diplomatik, askeri ve ekonomik ilişkilerini geliştirmeye öncelik vermiştir. Bölgenin siyasi istikrarı ve güvenliği için önemli destek sağlayan Türkiye 2019’da da bölge ile ilişkilerini güçlendirecek adımlar atmaya devam etmiştir. Türkiye yıl içerisinde Sudan’da gerçekleştirilen darbe sonrası süreçte istikrar ve bölge güvenliği açısından bu ülkeye desteğini sürdürmeye devam etmiştir.

SIYASİ İLİŞKİLER VE KARŞILIKLI TEMASLAR

Geçmiş senelerin aksine 2019’da Türkiye’den cumhurbaşkanı düzeyinde bölge ülkelere ziyaret gerçekleştirilmemiştir. Ancak bölge ülkelerinden Türkiye’ye cumhurbaşkanı düzeyinde çok sayıda ziyaret gerçekleştirilmiş ve önemli anlaşmalar imzalanmıőtir. Bölgeden Türkiye’ye ilk üst düzey temas Şubat’ta Çad Cumhurbaşkanı Idriss Deby’nin ziyareti olmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın daveti üzerine Türkiye’ye gelen Deby iki ülke arasında artan ticaret hacmine dikkat çekmiőt ve ülkesindeki Türk girişimcilerin faaliyetlerinden memnuniyet duyduğunu ifade etmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan ise ortak basın toplantısında “Karşılıklı saygı, eşit ortaklık, adalet ve kazan kazan esasına dayalı olarak bu sacayağını korumak durumundayız. Bu nedenle kıta (Afrika) ülkelere yönelik sergilenen kibirli, mücadelecı tavırları asla tasvip etmiyoruz. Çad ve Afrika ülkeleriyle iş birliğini daha da ileriye taşımaya kararlıyız” diyerek Türkiye’nin Afrika ülkeleri ile olan ilişkilere verdiği öneme işaret etmiőt ve Çad’ın FETÖ ile mücadelede Türkiye’ye verdiği destekten ötürü kendisine teşekkür etmiştir. Ziyarette iki ülke arasında “Askeri Çerçeve Anlaşması”, “Nakdi Yardım Uygulama Protokolü”, “EĞitim Alanında İş Birliği Anlaşması” ve

“Kültür Alanında İş Birliği Anlaşması” imzalanmıştır.¹⁹ Çad cumhurbaşkanına Türkiye ziyaretinde ayrıca yükseköğrenim alanında uluslararası iş birliğine yaptığı katkılardan dolayı Karabük Üniversitesi tarafından Yükseköğretim Kurulunda (YÖK) düzenlenen törenle fahri doktora unvanı verilmiştir.²⁰

Sene içerisinde cumhurbaşkanı düzeyinde ikinci ziyaret Burkina Faso Cumhurbaşkanı Roch Marc Christian Kaboré tarafından gerçekleştirilmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın davetlisi olarak Nisan'da Türkiye'ye gelen Kaboré'nin ziyareti Burkina Faso'dan Türkiye'ye cumhurbaşkanı düzeyinde yapılan ilk resmi ziyaret olma özelliğini taşımaktadır. Kaboré ziyareti esnasında yaptığı açıklamada terör örgütlerinden hiçbirinin ülkesinde barınmasına izin vermeyeceğini vurgulayarak ülkesinin Türkiye ile ilişkileri geliştirmek istediğini belirtmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan da Burkina Faso'nun Batı Afrika'da güvenlik ve kalkınma konularında bölgesel iş birliği geliştirmek amacıyla 16 Şubat 2014'te Moritanya'da Burkina Faso, Çad, Mali, Moritanya ve Nijer arasında kurulan G5 Sahel teşkilatının dönem başkanlığını üstlendiğini belirterek Türkiye'nin G5 Sahel oluşumuna önem verdiğini ve 2017'de kurulan G5 Sahel Askeri Gücü'ne Türkiye'nin taahhüt ettiği 5 milyon dolar yardımın ödeneceğini ifade etmiştir. Erdoğan ayrıca Burkina Faso'nun FETÖ ile mücadelede Türkiye'ye verdiği destekten dolayı teşekkür etmiş ve iki ülke arasında siyasi, askeri ve ekonomik ilişkilerin daha da geliştirilmesinin amaçlandığını söylemiştir. Ziyaret vesilesiyle İstanbul'da gerçekleştirilen Türkiye-Burkina Faso İş Forumu'nun da oldukça önemli olduğunu vurgulayan Erdoğan yakın dönem-

¹⁹ Aynur Ekiz ve Yıldız Nevin Gündoğmuş, “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Çad ve Afrika Ülkeleriyle İş Birliğini Daha da İleriye Taşımaya Kararlıyız”, Anadolu Ajansı, 27 Şubat 2019.

²⁰ “Çad Cumhurbaşkanı Itno'ya ‘Onursal Doktora’ Unvanı Verildi”, Yükseköğretim Kurulu, 28 Şubat 2019.

de Karma Ekonomik Komisyon ikinci toplantısının yapılmasının planlandığını açıklamıştır.²¹

Bölge ülkelerinden cumhurbaşkanı düzeyinde gerçekleştirilen üçüncü ziyaret Eylül başında Mali Cumhurbaşkanı İbrahim Bou-bacar Keita tarafından gerçekleştirilmiştir. Keita ziyaretinde İstanbul'da Cumhurbaşkanı Erdoğan ile bir araya gelmiştir. Eylül'de BM 74. Genel Kurul çalışmaları için ABD'ye giden Erdoğan ikili temaslar çerçevesinde Somali Cumhurbaşkanı Muhammed Abdullah Farmajo ve Sudan Başbakanı Abdallah Hamdok ile görüşmüştür. Sene sonunda İsviçre'nin Cenevre şehrinde düzenlenen Küresel Mülteci Forumu'na katılan Erdoğan beraberindeki dışişleri ve milli savunma bakanları ile birlikte Somali Başbakanı Hasan Ali Hayri ile bir araya gelmiştir. Bölge ülkelerinden Türkiye'ye Cumhurbaşkanı düzeyinde ziyaretler Ekim'de de devam etmiştir. Ekim sonunda önce Gine Cumhurbaşkanı Alpha Condé ve akabinde Ekvator Ginesi Cumhurbaşkanı Teodoro Obiang Nguema Mbasogo Türkiye'yi ziyaret etmiş ve İstanbul'da Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüşmüştür. 2019'daki son üst düzey ziyaret Kasım'da Senegal Cumhurbaşkanı Macky Sall tarafından gerçekleştirilmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan ayrıca Aralık'ta Cumhurbaşkanlığı Yatırım Ofisi tarafından İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) ve İslam Kalkınma Bankası iş birliğiyle düzenlenen "İslam İşbirliği Teşkilatı Üst Düzey Kamu ve Özel Sektör Yatırım Konferansı" için Türkiye'ye gelen Gine Cumhurbaşkanı Alpha Condé ve Gine Bissau Cumhuriyeti Başbakanı Aristides Gomes ile de görüşme gerçekleştirmiştir.²²

Sene içerisindeki üst düzey temaslar bakan seviyesinde de devam etmiştir. Nisan'da Angola Dışişleri Bakanı Manuel Domingos Augusto Türkiye'yi ziyaret etmiş, Antalya'da Dışişleri Bakanı Mev-

²¹ "Burkina Faso", Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 11 Nisan 2019.

²² "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Gine Cumhurbaşkanı Conde ile Görüştü", TRT Haber, 8 Aralık 2019.

lüt Çavuşoğlu ile görüşmüştür. Ziyaret Angola'dan dışişleri bakanı düzeyinde Türkiye'ye gerçekleştirilen ilk ziyaret olma özelliğini taşımaktadır. Çavuşoğlu görüşmede Türkiye'nin Angola ile savunma ve enerji alanındaki iş birliği ve Türk Hava Yolları'nın (THY) doğrudan seferleri ile daha da güçleneceğini ifade etmiştir.²³ Nisan'daki bir diğer ziyaret Gambiya Dışişleri, Uluslararası İş Birliği ve Yurt Dışındaki Gambiyalılar Bakanı Mamadou Tangara tarafından gerçekleştirilmiştir. Bakan Tangara Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu ile yaptığı görüşmede Türkiye'nin karşılaştığı güvenlik sorunlarına dikkat çekerek ülkesinin her zaman Türkiye'nin yanında olacağını kaydetmiş ve ticari ilişkileri geliştirmek istediklerini belirtmiştir. Bakan Çavuşoğlu ise FETÖ okullarını ilk kapatan ülkenin Gambiya olduğunu belirterek iki ülke arasındaki ticaret hacmini artırmak istediklerini ifade etmiş ve THY'nin Banjul sefer sayısının haftada üçe çıkacağını söylemiştir. Ziyarete ayrıca "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Gambiya Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Diplomatik Temsilcilikler için Arsa Takasına İlişkin Protokol" ve "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Gambiya Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Kalkınma İşbirliği Anlaşması" imzalanmıştır.²⁴

Ağustos'ta ise Sierra Leone Dışişleri ve Uluslararası İş Birliği Bakanı Nabeela Tunis ile Nijer Cumhuriyeti Dışişleri, İş Birliği, Afrika Entegrasyonu ve Yurt Dışında Yaşayan Nijerliler Bakanı Sayın Kalla Ankourao Türkiye'yi ziyaret etmiş ve Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu ile görüşmüştür. Gerek Sierra Leone gerekse Nijer'den dışişleri bakanı düzeyinde ilk defa Türkiye'ye gerçekleştirilen ziyarette Çavuşoğlu Nijer'in 2020-2021 döneminde BM Güvenlik

²³ "Sayın Bakanımızın Angola Dışişleri Bakanı Manuel Domingos Augusto'yla Görüşmesi", Dışişleri Bakanlığı, 13 Nisan 2019, <http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-angola-disisleri-bakani-ile-gorusmesi.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2020).

²⁴ Muhammet İkbal Arslan ve Tuğçenur Yılmaz, "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: Gambiya ile İkilî Ticaretimizi Artırmak İstiyoruz", Anadolu Ajansı, 18 Nisan 2019.

Konseyyinde geçici üye olarak görev yapacağına vurgu yaparak görüşmede küresel ve bölgesel sorunların ele alındığını ifade etmiştir.²⁵ Çavuşoğlu Eylül’de gerçekleştirilen BM 74. Genel Kurulu toplantıları esnasında Zambiya Dışışleri Bakanı Joseph Malanji, Tunus Dışışleri Bakanı Khemais Jhinaoui, Fas Dışışleri Bakanı Nasser Bourita, Sudan Dışışleri Bakanı Esmâ Muhammed Abdullah ve Gine Bissau Dışışleri Bakanı Suzi Carla Barbosa, Namibya Başbakan Yardımcısı ve Dışışleri Bakanı Netumbo Nandi-Ndaitwah ve Burundi Dışışleri Bakanı Ezechiel Nibigira ile görüşmüştür.²⁶ Çavuşoğlu ayrıca BM, Sudan ve Afrika Birliği’nin ev sahipliğinde düzenlenen “Sudan” konulu yüksek düzeyli toplantıya katılmıştır. Çavuşoğlu toplantıda bölgesel barış ve istikrarın sağlanması için Sudan’a olan desteğin sürdürüleceğini söylemiştir.²⁷ Dışışleri bakanı ayrıca sene içerisinde Türkiye’yi ziyaret eden Cibuti Yüksek Öğrenim ve Araştırma Bakanı Nabil Mohamed Ahmed ve Somali Dışışleri Bakanı Ahmed Isse Awad’la da bir görüşme gerçekleştirmiştir. Somali Dışışleri Bakanı Awad’ın ziyareti sırasında iki ülke arasında “Diplomasi Eğitime, Bilgi ve Belgelerin Değişimine İlişkin İşbirliği Mutabakat Zaptı” imzalanmıştır.

2019’da bölge açısından önemli gelişmelerden biri de Sudan’da yaşanan darbe olmuştur. 11 Nisan’da Sudan Savunma Bakanı ve Yüksek Güvenlik Konseyi Başkanı Avad bin Avf tarafından yapılan açıklamada Anayasa’nın askıya alındığı, Başbakanlık, Meclis ve eyalet yönetimlerinin de feshedildiği bildirilmiş ve Cumhurbaşkanı Ömer Beşir’in tutuklandığı açıklanmıştır.²⁸ İki gün sonra görevin-

²⁵ “Sayın Bakanımızın Sierra Leone ve Nijer Dışışleri Bakanlarıyla Görüşmeleri”, Dışışleri Bakanlığı, 15 Ağustos 2019.

²⁶ “Çavuşoğlu’ndan New York’ta Yoğun Diplomasi Trafiki”, *Türkiye*, 27 Eylül 2019.

²⁷ Mevlüt Çavuşoğlu, Twitter, 27 Eylül 2019.

²⁸ Ömer Erdem, Tufan Aktaş ve Mehmet Nuri Uçar, “Sudan’da Ordu Yönetime El Koydu”, Anadolu Ajansı, 11 Nisan 2019.

den istifa ettiğini açıklayan Avf'ın yerine Orgeneral Abdulfettah Burhan Sudan Askeri Geçiş Konseyi başkanı olmuştur.²⁹ Cumhurbaşkanı Erdoğan Sudan'da yaşananlarla ilgili olarak "Milli uzlaşa temelinde, barış içinde Sudan'ın bu süreci atlatması en önemli temennimdir. Bu ülkeler bu tür darbelerden çok çekti. Her darbe çok ciddi bir kan kaybıdır. Bu kayba dost kardeş Sudan'ın muhatap olmasını istemem"³⁰ diyerek çatışmasız bir geçiş sürecine vurgu yapmıştır. Bu süreçten sonra da birçok başarısız darbe girişimi atlatan Sudan'da askeri geçiş yönetimi ile sivil koalisyon arasındaki görüşmelerin ardından 17 Ağustos'ta Geçici Sivil Yönetim düzenlemelerini içeren Anayasal Bildiri Anlaşması imzalanmıştır. Türkiye'yi temsilen Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun da katıldığı anlaşma töreninde Sudan'da otuz dokuz ay içerisinde aşamalı olarak askeri yönetimin sona ermesi ve serbest seçimlerin yapılması öngörülmektedir.³¹ Çavuşoğlu ziyaretinde Sudan Askeri Geçiş Konseyi Başkanı Abdel-Fatah Burhan, Sudan Dışişleri Bakan Vekili Ömer Dahab Mohamed ve Libya Dışişleri Bakanı Tahir Siyala ile de bir görüşme gerçekleştirmiştir. Sudan'da yaşanan darbe sürecinden sonra restorasyon için Türkiye'ye tahsis edilmiş olan Sevakin Adası'nın akıbetinin ne olacağı tartışılmıştır. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) tarafından Osmanlı döneminden kalan tarihi eserlerin restorasyonu yapılan adanın anlaşmasının iptal edileceği yönündeki haberler Dışişleri Bakanlığı tarafından yalanlanmıştır.³² Türkiye Sudan'da yaşanan darbe sürecinin sorunsuz atlatılması ve bu ülkede istikrarın sağlanması yönünde tavır benimsemiştir. Sene

²⁹ Ömer Erdem, "Sudan'da Askeri Geçiş Konseyi'nin Yeni Başkanı Abdulfettah el-Burhan Oldu", Anadolu Ajansı, 13 Nisan 2019.

³⁰ Erdinç Çelikkan, "Sudan Yorumu: Her Darbe Çok Ciddi Kan Kaybıdır", *Hürriyet*, 12 Nisan 2019.

³¹ Ömer Erdem, "Sudan'da Geçiş Dönemini Başlatacak Anayasal Bildiri Anlaşması İmzalandı", Anadolu Ajansı, 17 Ağustos 2019.

³² "Dışişleri'nden Sevakin Adası Haberlerine Yalanlama", *Sabah*, 26 Nisan 2019.

içerisinde Kenya, Moritanya, Mali, Fas ve Zimbabve büyükelçileri Cumhurbaşkanı Erdoğan'a güven mektubu sunmuştur.

EKONOMİK VE TİCARİ İLİŞKİLER

Türkiye, Sahra Altı Afrika ülkeleri ile 2019'un on ayında yaklaşık 4,6 milyar dolar ihracat ve 1,5 milyar dolar ithalat gerçekleştirmiştir. Tablo 2'de belirtildiği gibi ülke bazında Güney Afrika Cumhuriyeti –bir önceki senede de olduğu gibi– bölgede Türkiye'nin en büyük ticaret ortağı olmuştur. Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ticaret hacmini geliştirecek adımlar atılmaya devam edilmiştir. Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) aracılığıyla çeşitli paydaş kurum ve kuruluşların organizasyon desteğiyle çeşitli Sahra Altı Afrika ülkelerinde İŞ Konseyleri toplantıları düzenlenmiştir. Sahra Altı Afrika ülkeleriyle olan ticaret rakamları dikkate alındığında Türkiye'nin ekonomik ve ticari ilişkilerinin geliştirilmesi açısından bölge ülkelerinin önemli bir fırsat sunduğu açıktır.

TABLO 2. TÜRKİYE'NİN SAHRA ALTI AFRIKA ÜLKELERİ İLE TİCARETİ (2019, BİN DOLAR)

Ülke	İhracat	İthalat
Sudan	229.002	60.012
Güney Sudan	2.689	-
Moritanya	131.700	62.951
Mali	38.546	7.591
Burkina Faso	23.891	20.828
Nijer	61.898	73
Çad	32.706	31.486
Cabo Verde (Yeşil Burun Adaları)	8.496	537
Senegal	241.175	8.530
Gambiya	42.693	1.405

Gine Bissau	2.418	727
Gine	110.816	4.595
Sierra Leone	44.102	2.580
Liberya	131.148	12.117
Kotdivuar	179.767	158.421
Gana	289.096	89.339
Togo	75.108	9.413
Benin	114.996	14.443
Nijerya	481.858	126.159
Kamerun	125.048	45.028
Orta Afrika Cumhuriyeti	3.607	1.598
Ekvator Ginesi	14.902	3.697
Sao Tome ve Prinsipe	1.996	-
Gabon	62.096	5.888
Kongo	45.251	1.187
Kongo Demokratik Cumhuriyeti	43.270	429
Ruanda	28.728	160
Burundi	2.277	479
St. Helena	13	-
Angola	171.733	1.615
Etiyopya	319.089	25.254
Eritre	13.910	-
Cibuti	208.148	15
Somali	199.840	5.963
Kenya	186.069	14.846
Uganda	24.916	5.893
Tanzanya	177.727	25.665
Seyşeller	15.456	3.784
Britanya Hint Okyanusu Toprakları	90	-

Mozambik	70.898	56.480
Madagaskar	61.006	4.040
Mauritius	58.673	2.437
Komorlar Birliği	10.877	6.765
Mayotte	5.490	-
Zambia	15.340	5.132
Zimbabve	4.763	10.054
Malavi	4.279	12.588
Güney Afrika Cumhuriyeti	462.971	649.483
Namibya	8.631	43
Botsvana	1.704	37
Svaziland	137	142
Lesotho	1.451	27

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (Ocak-Ekim 2019)

GÜVENLİK İLİŞKİLERİ

Türkiye, Sahra Altı Afrika bölgesinde siyasi istikrar ve güvenliğin sağlanmasına destek sunmaya devam etmiştir. Bölgede terörle mücadelede iş birliği, uyuşturuca kaçakçılığı ve önlenmesi, deniz haydutluğunun önlenmesi gibi konularda Türkiye bölge ülkelerine eğitim, ekipman ve teçhizat desteği sağlamıştır. Bölgede bazı ülkelerde faaliyetlerini sürdüren FETÖ'nün mevcudiyetine son verilmesi ve FETÖ okullarının Türkiye Maarif Vakfı'na (TMV) devredilmesi yönündeki girişimlerini de sürdürmüştür. Bölgenin güvenliğinin sağlanması açısından Türkiye'nin Somali'deki askeri üssü önemli bir yere sahiptir. 2019'da Somali Türk Görev Kuvvet Komutanlığı bünyesinde eğitimlerini tamamlayan toplam yüz elli iki asker Somali Deniz, Kara ve Hava kuvvetlerinde görev yapmak üzere mezun olmuştur.³³

³³ Tufan Aktaş, "Somali'deki Türk Askeri Eğitim Üssü 152 Mezun Verdi", Anadolu Ajansı, 24 Temmuz 2019.

Türkiye'nin Somali başta olmak üzere eğitim, teçhizat ve teknik yardım desteği bölge ülkelerinin barış ve istikrarına önemli katkı sağlamaktadır.

SONUÇ

Türkiye 2019'da Afrika ülkeleriyle olan ilişkilerini geliştirme yolunda önemli adımlar atmıştır. Ankara'dan üst düzey resmi ziyaretler sınırlı kalsa da Türkiye bölge ülkelerinden üst düzeyde önemli konuklar ağırlamıştır. Türkiye'nin Afrika ile olan siyasi ve diplomatik ilişkilerinde seneye damgasını vuran gelişme hiç şüphesiz Libya ile imzalanan iki önemli mutabakat muhtırası olmuştur. Sene sonuna doğru imzalanan mutabakatlara Türkiye, Libya ile Doğu Akdeniz'de deniz yetki alanlarının sınırlandırmasına ilişkin anlaşma sağlamış ve kabul edilen MEB alanı BM'ye bildirilmiştir. Diğer mutabakatla Türkiye ile Libya arasında güvenlik ve askeri alanda iş birliği yapılması kararlaştırılmıştır. Bununla birlikte imzalanan mutabakat muhtıralarının ardından Türkiye'nin sene sonunda Libya'ya asker göndermesine ilişkin tartışmalar başlamıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın "Talep olursa icabet ederiz" açıklamaları Türkiye'nin özellikle Doğu Akdeniz'de iki ülke arasında belirlenen MEB alanlarının uygulanabilmesi açısından oldukça önemlidir. Ayrıca Libya'da BM tarafından tanınan UMH'nin güvenliğinin de sağlanması için TBMM'nin onayı ile bölgeye askeri kuvvet gönderilmesi muhtemeldir.

Türkiye'nin bölgeye yönelik politikalarında özellikle Sudan'da yaşanan darbe bir diğer önemli başlık olmuştur. Türkiye resmi açıklamalarla darbeye karşı olduğunu beyan etmiş aynı zamanda siyasal hayatın normalleşmesi ve sivil yönetime geçişin sağlanacağı adımları desteklemiştir. Türkiye 2019'da da Afrika Kıtası'nın genelinde etkin ve aktif bir dış politika yürütme stratejisini sürdürmüş, tehdit ve fırsatları değerlendirerek önemli adımlar atmıştır. Bu bağlamda Afrika'nın Türkiye'nin dış politikasındaki önem ve önceliği doğrul-

tusunda adımlar atılmıştır. Türkiye Afrika kıtasında da “masada ve sahada güçlü olma” ilkesi yönünde hareket etmiştir.

KRONOLOJİ

25 Ocak	Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü İbrahim Kalın, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ı temsilen Fas'a bir ziyaret gerçekleştirdi.
26-28 Şubat	Çad Cumhurbaşkanı Idriss Deby, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın davetine icabetle Türkiye'ye bir resmi ziyaret gerçekleştirdi.
20 Mart	Libya UMH Başkanlık Konseyi Başkanı Fayez Serrac Türkiye'yi ziyaret etti. Serrac, Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından kabul edildi.
9-11 Nisan	Burkina Faso Cumhurbaşkanı Roch Marc Christian Kabore, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın davetlisi olarak Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirdi. Burkina Faso'dan Türkiye'ye cumhurbaşkanı düzeyinde yapılan ilk resmi ziyarettir.
11 Nisan	Sudan'da Yüksek Askeri Konsey yönetime el koydu. Cumhurbaşkanı Ömer Beşir'in tutuklandığı duyuruldu.
13 Nisan	Angola Dışişleri Bakanı Manuel Domingos Augusto Türkiye'yi ziyaret etti. Angola'dan dışişleri bakanı seviyesinde ilk olan ziyarette Augusto, Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu ile görüştü.
18 Nisan	Gambiya Dışişleri, Uluslararası İŞ Birliği ve Yurt Dışındaki Gambiyalılar Bakanı Mamadou Tangara Türkiye'yi ziyaret etti. Bakan Tangara Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu ile görüştü.
19 Nisan	Libya Yüksek Devlet Konseyi Başkanı Halid Meşri Türkiye'yi ziyaret etti. Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüştü.

- 15-16 Ağustos Sierra Leone Dışişleri ve Uluslararası İşbirliği Bakanı Nabeela Tunis ile Nijer Cumhuriyeti Dışişleri, İş Birliği, Afrika Entegrasyonu ve Yurt Dışında Yaşayan Nijerliler Bakanı Sayın Kalla Ankourao Türkiye'yi ziyaret etti. Dışişleri bakanı seviyesinde ilk olan her iki ziyarette Ankourao ve Tunis, Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu ile görüştü.
- 16-17 Ağustos Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Geçici Sivil Yönetim sürecini düzenleyen Anayasal Bildiri'nin imza töreni için Sudan'a ziyaret gerçekleştirdi.
- 1 Eylül Mali Cumhurbaşkanı İbrahim Boubacar Keita Türkiye'yi ziyaret etti. Keita, Cumhurbaşkanı Erdoğan ile bir görüşme gerçekleştirdi.
- 25 Eylül Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan BM'nin 74. Genel Kurulu için bulunduğu ABD'de Libya UMH Başkanlık Konseyi Başkanı Fayez Serrac, Somali Cumhurbaşkanı Muhammed Abdullah Farmajo ve Sudan Başbakanı Abdallah Hamdok ile birer görüşme gerçekleştirdi. Cumhurbaşkanı Erdoğan'a ziyaretinde refakat eden Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Zambiya Dışişleri Bakanı Joseph Malanji ve Tunus Dışişleri Bakanı Khemais Jhinaoui'yla da birer görüşme gerçekleştirdi.
- 3 Ekim Cibuti Yüksek Öğrenim ve Araştırma Bakanı Nabıl Mohamed Ahmed Türkiye'yi ziyaret etti. Bakan Ahmed, Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu ile görüştü.
- 8-9 Ekim Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Cezayir'i ziyaret etti. Çavuşoğlu ziyaretinde Dışişleri Bakanı Sabri Bukadum, Başbakan Nurettin Bedoi ve geçici Cumhurbaşkanı Abdulkadir bin Salih ile görüştü.
- 20 Ekim Tunus Nahda Hareketi lideri Raşid Gannuşı TRT World Forum 2019'un konuğu olarak Türkiye'ye geldi. Gannuşı, Cumhurbaşkanı Erdoğan ile de bir görüşme gerçekleştirdi.
- 25 Ekim Gine Cumhurbaşkanı Alpha Condé Türkiye'yi ziyaret etti. Condé, Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüştü.

- 26 Ekim Ekvator Ginesi Cumhurbaşkanı Teodoro Obiang Nguema Mbasogo Türkiye'yi ziyaret etti. Nguema Mbasogo, Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüştü.
- 20 Kasım Senegal Cumhurbaşkanı Macky Sall Türkiye'yi ziyaret etti. Sall, Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüştü.
- 21 Kasım Libya UMH Başkanlık Konseyi Başkanı Fayez Serrac Türkiye'yi ziyaret etti. Serrac, Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüştü.
- 27 Kasım Türkiye ile Libya UMH arasında Akdeniz'de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası ile Güvenlik ve Askeri İşbirliği Mutabakat Muhtırası imzalandı.
Somali Dışışleri Bakanı Ahmed Isse Awad Türkiye'yi ziyaret etti. Awad, Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu ile görüştü.
- 8 Aralık Gine Cumhurbaşkanı Alpha Condé ve Gine Bissau Cumhuriyeti Başbakanı Aristides Gomes Cumhurbaşkanlığı Yatırım Ofisi tarafından İİT ve İslam Kalkınma Bankası iş birliğiyile düzenlenen "İslam İşbirliği Teşkilatı Üst Düzey Kamu ve Özel Sektör Yatırım Konferansı" için Türkiye'ye geldi. Condé ve Gomes konferansın ardından Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüştü.
- 15 Aralık Libya UMH Başkanlık Konseyi Başkanı Fayez Serrac Türkiye'yi ziyaret etti. Serrac, Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüştü.
- 25 Aralık Cumhurbaşkanı Erdoğan Tunus'u ziyaret etti. Erdoğan Tunus Cumhurbaşkanı Kays Said ile görüştü.

TÜRKİYE’NİN ORTA ASYA VE PAKİSTAN POLİTİKASI 2019

MEHMET ÇAĞATAY GÜLER

Avrasya Analisti, SETA

GİRİŞ

2019’da “Yeniden Asya” açılımı kapsamında Orta Asya coğrafyasının Türkiye dış politikasında sahip olduğu önem arttığından bölgeye yönelik daha aktif siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal politikalar izlenmiştir. Bu bağlamda söz konusu bölge geçmişte sahip olduğu ve zamanla unutulmuş Türkistan kimliğine yeniden dönmüştür. 19. yüzyılda Çarlık Rusyası ile başlayan ve 20. yüzyılda da Sovyetler Birliği ile devam eden yoğun Ruslaştırma ve asimilasyon politikaları bölge ülkelerini Türkiye ekseninden uzaklaştırmaya başlamıştır. Uygulanan bu politikaların neticesinde 21. yüzyıla geldiğimizde Orta Asya ülkelerinin ortak din, dil, kültür ve tarih bağlamında Türkiye’den koptuğunu ve hedeflenen bütünleşmenin

tam olarak sağlanamadığını görmekteyiz. Sovyetler sonrası bağımsızlıklarını ilan eden bölge ülkelerinin girdikleri ulus devlet inşası süreçleri boyunca bu unsurların göz ardı edildiğini görmekteyiz. Dahası Orta Asya lkelerinin güvenlik ve terör problemleri, kendi aralarında yaşanan gerilim ve sınır çatıŐmalarının uzun yıllar boyunca düşük profilde seyretmesine yol açmıştır. 1992’de başlayan Türkçe Konuşan lkeler Zirvesi, 2006’da ortaya çıkan Türk Konseyi fikri 2009’da konseyin kurulması ve 2019’da Özbekistan’ın konseye katılması Türkiye’nin bölge ülkeleri ile izlediği dış politikada ve ikili ilişkilerinde paradigma değiştirici role sahiptir. 2019 bilhassa devlet liderlerinin birbirlerine karşı retoriklerinde önemli bir deđiŐimi de beraberinde getirmiş; Özbekistan, Kazakistan, Tacikistan, Kırgızistan ve Türkmenistan için Orta Asya lkeleri söylemi yerini Türkistan’a bırakmış ve “tek millet, altı devlet” kavramı ortaya çıkmıştır. Bu lkelere Afganistan’ı da eklediğimizde en geniş Orta Asya tanımına ulaŐmaktayız.

Orta Asya jeopolitiğine en doğru teorik yaklaşım ünlü jeostrateji ve jeopolitik kuramlarının kurucusu Halford John Mackinder tarafından gerçekleştirilmiştir. Mackinder’in Kalpgah (Heartland) teorisine göre Avrasya Bölgesi’ne yani Kalpgah’a hakim olan küresel politikaya hükmeder. Afganistan’ı da içerisine alan Orta Asya bölgesi Kalpgah’ın en önemli bölümünü oluŐturmakta ve esas teşkil etmektedir. Bu bağlamda Mackinder’in teorisine göre küresel politika hakimiyeti noktasında bu bölge büyük bir jeopolitik önemi haizdir. Orta Asya üzerinde yaşanan küresel rekabet ve g yarıŐı bu noktadan yola çıkıldığında daha doğru okunabilir. Aynı Şekilde ABD eski Ulusal Güvenlik Danışmanı Zbigniew Brzezinski küresel güce sahip olabilmek için Avrasya Bölgesi’ne kilit rol atfetmekte ve Orta Asya’nın da bu bölgeyi kontrol edebilmek için kritik olduğunu düşünmektedir. Bölgenin sahip olduğu jeopolitik önemi ortaya çıkarılan coğrafi konuma ek olarak zengin yer altı kaynakları, doğu-batı

ekseninde uzanan boru hatları, su kaynakları, tarım ve sanayi potansiyeli gibi somut unsurlar da mevcuttur. Bölgenin sahip olduğu jeopolitik önem Türkiye'nin bölge ülkeleriyle yürüttüğü dış politikasını belirleyen ve önceleyen bir faktördür. Jeopolitiğin yanı sıra sahip olunan ve gün geçtikçe daha da önem kazanan ortak değerler ilişkileri kolaylaştırmakta ve derinleştirmektedir. Tüm bu ülkelerin yanı sıra Pakistan-Türkiye ilişkileri, Ankara'nın ayrıca önem atfettiği ilişkilerden bir tanesidir. Pakistan sahip olduğu nüfus potansiyeli, coğrafi konumu, gelişen ekonomisi, silah teknolojisi, nükleer silah kapasitesi ile Türkiye için kritik bir müttefikdir. Söz konusu ülke ile sahip olunan ikili ticaret hacmi, dış ticaret potansiyeli, dış politika da ortak hareket etme kabiliyeti ve ortak değerler üzerine kurulu ikili ilişkiler derinlemesine analiz gerektirmektedir.

Bu minvalde makale 2019'da Türkiye'nin Orta Asya ülkeleri ve Pakistan ile ilişkilerini incelemektedir. Bu çerçevede ilk olarak Türkiye'nin söz konu ülkeler ile siyasi ilişkilerini analiz etmektedir. Siyasi ilişkiler kısmında Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ikili ve çok taraflı görüşmeleri ele alınmakta özellikle de gerçekleşen 7. Türk Konseyi zirvesi ve sonuçları değerlendirilmektedir. Makalenin devamında ikili ticari anlaşmalar, yatırımlar ve dış ticaret verileri bağlamında Türkiye'nin söz konusu ülkelerle ekonomik ilişkileri ele alınmaktadır. İlerleyen kısımlarda Türkiye'nin bölge ülkeleriyle kültürel ilişkilerinin mercek altına alınmasının ardından makale sonuçlandırılmaktadır.

SIYASİ İLİŞKİLER

Türkiye-Pakistan ilişkileri 2009'dan bugüne Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi (YDSK) seviyesinde devam etmektedir.¹ 2019'un ilk günlerinde Pakistan Başbakanı İmran Han Ankara'ya

¹ "Türkiye-Pakistan Siyasi İlişkileri", T.C. Dışişleri Bakanlığı, www.mfa.gov.tr/turkiye-pakistan_siyasi-iliskileri.tr.mfa, (Erişim tarihi: 25 Kasım 2019).

ilk defa resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir.² Görüşmeler sonrası düzenlenen ortak basın toplantısında daha önce oluşturulan Türkiye-Pakistan-Afganistan üçlü zirvelerini devam ettirme kararı alınmıştır. Bu üçlü zirve Türkiye, Rusya ve İran arasında Suriye krizini çözmek üzere kurulan Astana mekanizmasının bir nevi Afganistan özelinde oluşturulan versiyonudur. 30 Mayıs 2019’da İslam İşbirliği Teşkilatı çatısı altında gerçekleşen zirvede Dışışleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Pakistan Dışışleri Bakanı Şah Mahmut Kureysi ile bir araya gelmiştir.³ İki Bakan YSDK ve Afganistan ile gerçekleşecek üçlü zirveler üzerine istikşafi görüşmeler gerçekleştirmiştir. 26 Temmuz’da Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile Pakistan Başbakanı İmran Han arasındaki telefon görüşmesinde de benzer konular üzerinde durulmuş, Keşmir krizi ve Afganistan konuları bilhassa vurgulanmıştır.⁴ Bir hafta sonra iki lider devam eden Keşmir kriziyle ilgili yeniden bir telefon görüşmesi gerçekleştirmiş ve taraflar acil olarak sağduyuya ve barışa çağırılmıştır. Buna mukabil 24 Eylül’de Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda yaptığı konuşmasında Keşmir krizine vurgu yapması sonrası İmran Han teşekkürlerini iletmiştir.⁵ Dostluk ve kardeşlik üzerine kurulan iki ülke ilişkileri bu bağlamda daha da derinleşmiştir. Nitekim Türkiye’nin 9 Ekim 2019’da başlattığı Barış Pınarı Harekatı’na 11 Ekim’de “Pakistan her zaman olduğu gibi Türkiye’nin arkasındadır ve Türkiye’yi tamamen desteklemektedir. Türkiye’nin güvenliği, bölgesel istikrar ve Suriye’de barışçıl çözüm için attığı

² “Prime Minister Imran Khan of Pakistan at the Presidential Complex”, Presidency of the Republic of Turkey, 4 Ocak 2019.

³ “Bakan Çavuşoğlu, Pakistanlı Mevkidaşı Kureysi ile Görüştü”, *Hürriyet*, 30 Mayıs 2019.

⁴ Enes Kaplan, “Turkish Leader Offers Pakistan Condolences Over Attacks”, Anadolu Agency, 26 Temmuz 2019.

⁵ Betül Yürük, “Pakistan Başbakanı Han’dan Erdoğan’a Keşmir Teşekkürü”, Anadolu Ajansı, 24 Eylül 2019.

adımları destekliyor, başarılı olmaları için dua ediyoruz” sözleri ile İslamabad’dan destek gelmiştir.⁶ Erdoğan-Han ikilisi en son İsviçre’nin Cenevre kentinde düzenlenen Küresel Mülteci Forumu’nun ardından bir araya gelerek ekonomik ve askeri meselelerin yanında Keşmir’den Afganistan’a birçok hususu ele almıştır.⁷

Afganistan Türkiye’nin büyük önem atfettiği ülkelerden bir tanesidir. İkili ilişkiler 2014’ten bu yana Stratejik Ortaklık ve Dostluk seviyesinde yürütülmektedir. 2019 içerisinde ilk üst düzey görüşme 5 Şubat 2019’da Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ve Afganistan Cumhurbaşkanı Birinci Yardımcısı Raşid Dostum arasında gerçekleşmiştir.⁸ İkilinin gündemini Afganistan’da barışın tesis edilmesi oluşturmuştur. Ülkede gerçekleşen terör saldırısı iki ülke ilişkilerinin ana gündem maddesini oluşturmaktadır. Türkiye Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fuat Oktay ve Savunma Bakanı Hulusi Akar 19 Ağustos’ta Ankara Afganistan Büyükelçiliğinde ülkenin bağımsızlığının 100. yıl dönümü münasebetiyle verilen resepsiyona katılarak söz konusu saldırılar sonucunda hayatını kaybedenler için taziyelerini ilemişlerdir.⁹ Sene içerisinde devlet başkanları arasında ilk ve tek görüşme 9 Aralık 2019’da gerçekleşmiştir. Barış, ortaklık ve refah temalarıyla düzenlenen Asya’nın Kalbi İstanbul Süreci Bakanlar Konferansı kapsamında Türkiye’ye gelen Afganistan Cumhurbaşkanı Eşref Gani Cumhurbaşkanı Erdoğan ile kapalı toplantı ger-

⁶ Sorvar Alam ve Aamir Latif, “Pakistan Premier Phones Turkey’s Erdogan to Extend Solidarity”, Anadolu Agency, 11 Eylül 2019.

⁷ “President Erdoğan Meets with Prime Minister Khan of Pakistan”, Presidency of the Republic of Turkey, 17 Aralık 2019.

⁸ “Sayın Bakanımızın Afganistan Cumhurbaşkanı Birinci Yardımcısı Raşid Dostum’la Görüşmesi”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, 5 Şubat 2019, <http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-afganistan-cumhurbaskani-birinci-yrd-ile-gorusmesi.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 6 Mayıs 2020).

⁹ Büşra Nur Bilgiç Çakmak, “Turkey: Afghan Embassy Marks Centenary of Independence”, Anadolu Agency, 19 Ağustos 2019.

çekleştirmiş, ikili ilişkilerin yanı sıra barış süreci de ele alınmıştır.¹⁰ Genel olarak sene içerisindeki tüm ikili görüşmeler Afganistan'da süregelen çatışmalar ve barışın tesisi konularını esas almıştır.

Tacikistan ve Türkiye ilişkilerinde geçen yıllara kıyasla bir gelişme görülmemiştir. İki ülke arasında üst düzey ziyaretler oldukça kısıtlı sayıda gerçekleşmiştir. İlk olarak 22 Nisan'da Tacikistan Dışişleri Bakanı Sirojiddin Muhriddin ile Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu bir araya gelmiş ve kültürden ekonomiye birçok konu görüşülmüştür.¹¹ İkinci ve son olarak da Haziran 2019'da Tacikistan'ın başkenti Duşanbe'de düzenlenen Asya'da İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı (AİGK/CICA) 5. Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi kapsamında Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Tacikistan Cumhurbaşkanı İmamali Rahman bir araya gelmiştir.¹² Zirve kapsamında genel olarak bölgede barış, refah ve istikrarın sağlanmasına vurgu yapılmıştır.

Türkmenistan Türkiye'nin dış politikada duygusal¹³ olarak yaklaştığı ülkeler arasında bulunmaktadır. Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin kurulu olduğu tek millet iki devlet temeli Türkiye-Türkmenistan ilişkileri için de geçerlidir. Ancak ilişkilerin derinliğinin ve ikili diyalogun düzeyinin tek millet kavramı göz önüne alındığında yeterli olmadığı görülmektedir. Zira Türkiye ve Türkmenistan

¹⁰ Elif Küçük, "Cumhurbaşkanı Erdoğan Afganistan Cumhurbaşkanı Eşref Gani ile Görüştü", Anadolu Ajansı, 9 Aralık 2019.

¹¹ "Sayın Bakanımızın Tacikistan Dışişleri Bakanı Sirojiddin Muhriddin'le Görüşmesi", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 22 Nisan 2019, <http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-tacikistan-disisleri-bakani-ile-gorusmesi.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 6 Mayıs 2020).

¹² "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Tacikistan Cumhurbaşkanı ile Bir Araya Geldi", Qırım Haber Ajansı, 15 Haziran 2019.

¹³ Stephen Peter Rosen, *War and Human Nature*, (Princeton University Press, New Jersey: 2009), s. 27-71; Jonathan Renshon ve Jennifer Lerner, "Emotions in Foreign Policy Decision Making", der. Daniel J. Christie, *The Encyclopedia of Peace Psychology*, (Wiley-Blackwell, Chichester: 2012), s. 315; Rose McDermott, "Emotions and Foreign Policy Decision Making", der. Cameron Thies, *Oxford Research Encyclopedia of Foreign Policy Analysis*, (Oxford University Press, Oxford: 2017).

devlet başkanları sene içerisinde hiç bir araya gelmemiş, birbirlerinin ülkelerini herhangi bir vesile ile ziyaret etmemişlerdir. İki ülke arasında sene içerisinde gerçekleşen en üst düzey görüşme dışişleri bakan yardımcısı seviyesinde olmuştur. Siyasi etkileşim oldukça düşük kalmıştır.

Türkiye-Kırgızistan ilişkileri 2011'den beri YDSK seviyesinde devam etmektedir.¹⁴ Kırgızistan, Türkistan coğrafyasında Türkiye'nin aktif dış politika yürüttüğü ülkelerden bir tanesidir. 2019 iki ülke ilişkileri için inişli çıkışlı geçmiştir. 7 Mayıs'ta dışişleri bakanları Mevlüt Çavuşoğlu ve Çingiz Aydarbekov'un katıldığı Türkiye-Kırgızistan Ortak Stratejik Planlama Grubu toplantısı gerçekleşmiştir.¹⁵ Toplantı kapsamında iki ülke vatandaşlarının karşılıklı seyahatlerine ilişkin mevcut düzenlemeye ek protokol imzalanmış ve çalışma vizesi harçlarının düşürülmesine ilişkin de fikir alışverişinde bulunulmuştur. Protokol 24 Aralık 2019'da Kırgızistan Cumhurbaşkanı Sooronbay Ceenbekov tarafından onaylanmıştır.¹⁶ Kırgızistan 6 Haziran 2019'da Türkiye'nin Kırgızistan Büyükelçisi Cengiz Kamil Fırat'ı –Ahıska Türklerinin Kırgızlar tarafından saldırıya uğraması sonucu Orok köyünü ziyaret etmesi nedeniyle– Dışişleri Bakanlığına çağırılmış ve işçilerine karışıldığını öne sürerek nota vermiştir.¹⁷ Bunun üzerine Türkiye de Kırgızistan Ankara Büyükelçisi Kubaniçbek Ömüraliyev'i Dışişleri Bakanlığına çağırarak böyle bir durumun söz konusu olmadığına dair karşı nota vermiştir.¹⁸ Karşı

¹⁴ “Türkiye-Kırgızistan Siyasi İlişkileri”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, www.mfa.gov.tr/turkiye-kirgizistan-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri.tr.mfa, (Erişim tarihi: 26 Kasım 2019).

¹⁵ “Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'ndan Önemli Açıklamalar”, *Milliyet*, 7 Mayıs 2019.

¹⁶ “Ратифицирован Дополнительный Протокол К Соглашению Между КР И Турцией О Взаимных Поездках Граждан (Kırgızistan ile Türkiye Arasında Karşılıklı Vatandaş Gezilerine İlişkin Ek Protokol Onaylandı)”, Кабар (KABAR), 24 Aralık 2019.

¹⁷ “Kırgızistan Türkiye'ye Nota Verdi: İşçilerimize Karışmayın”, Euronews Türkçe, 6 Haziran 2019.

¹⁸ “Türkiye Kırgızistan'a Karşı Notayla Yanıt Verdi”, BBC Türkçe, 7 Haziran 2019.

nota verildikten sekiz gün sonra iki ülke lideri Asya'da İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı 5. Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi kapsamında Duşanbe'de bir araya gelmiştir.¹⁹ Daha sonrasında ilişkiler gerginlik öncesi noktasına dönmüŐ Kırgızistan Cumhurbaşkanı Ceenbekov Türkiye'nin Kırgızistan için kardeş ve dost bir ülke olduğunu ifade etmiştir.²⁰ 22-24 Temmuz arasında Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Kırgızistan'a giderek mevkidaşı Erlan Abdildayev ile görüşmeler gerçekteŐirmiŐ, siyasi ilişkilerden su idaresine kadar birçok konuda iş birliğinin artırılması kararlaŐtırılmıŐ ve biliŐim teknolojileri üzerine mutabakat zaptı imzalanmıştır.²¹ 15 Ekim'de gerçekteŐen Türk Konseyi 7. Devlet Başkanları Zirvesi kapsamında iki ülkenin cumhurbaşkanları ve heyetleri bir araya gelerek savunma sanayiinden ticarete birçok önemli konuyu ele almıŐlardır.²² Bu görüşme iki ülke arasında sene içerisinde gerçekteŐen son toplantı olmuştur.

Kazakistan Türkiye'nin Özbekistan ile birlikte bölgede en yakın siyasi ilişkilere sahip olduğu iki ülkeden bir tanesidir. Türkiye Özbekistan'ın olduğu gibi Kazakistan'ın da bağımsızlığını tanıyan ilk devlettir. İki ülke 2012'den beri YDSK seviyesinde ilişkilere sahiptir.²³ YDSK'nin yanı sıra iki ülke arasında Ortak Stratejik Planlama Grubu ve Karma Ekonomik Komisyonu kapsamında düzenli toplantılar dü-

¹⁹ Bahtiyar Abdukerimov ve Zafer Fatih Beyaz, "Asya'da İş Birliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı Zirvesi Yapıldı", Anadolu Ajansı, 15 Haziran 2019.

²⁰ "Türkiye Kardeş ve Dost Bir Ülkedir", *Hürriyet*, 23 Temmuz 2019.

²¹ "Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Kırgızistan'da", T.C. Dışişleri Bakanlığı, www.mfa.gov.tr/dislieri-bakani-mevlut-cavusoglu-kirgizistan_da.tr.mfa, (Erişim tarihi: 27 Kasım 2019).

²² "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Kırgızistan Cumhurbaşkanı Ceenbekov ile Görüştü", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 15 Ekim 2019.

²³ "Türkiye-Kazakistan Siyasi İlişkileri", T.C. Dışişleri Bakanlığı, www.mfa.gov.tr/turkiye-kazakistan-siyasi-iliskileri_tr.mfa, (Erişim tarihi: 27 Kasım 2019).

zenlenmektedir.²⁴ Mart 2019'da Kazakistan'ın kurucu Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev yirmi dokuz yıldır yürüttüğü görevinden istifa etmiştir.²⁵ İstifasından iki gün sonra Cumhurbaşkanı Erdoğan kendisini arayarak detayları görüşmüş ve iyi dileklerini iletmıştır.²⁶

24 Mayıs 2019'da Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Kazakistan ziyareti kapsamında hem Kazakistan Kurucu Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev hem de Nazarbayev yerine Anayasa gereği göreve başlayan yeni Cumhurbaşkanı Kasım Cömert Tokayev ile görüşmeler gerçekleştirmiştir.²⁷ Görüşmelerde siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel birçok husus ele alınmıştır. 10 Haziran 2019'da gerçekleşen cumhurbaşkanı seçimlerinin ardından Kasım Tokayev Kazakistan'ın ikinci cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir.²⁸ Sene içerisinde yeni Kazakistan lideri ile Cumhurbaşkanı Erdoğan yalnızca AİGK/CICA kapsamında görüşmüştür.²⁹ Zirvede Kazakistan eski Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in Asya iş birliğine katkıları da dile getirilmiştir. 15 Ekim'de düzenlenen Türk Konseyi zirvesinde ise Kazakistan'ı Cumhurbaşkanı Tokayev yerine Kazakistan Kurucu Lideri Nazarbayev temsil etmiştir. Zirve kapsamında Nazarbayev ile Cumhurbaşkanı Erdoğan bir araya gelmiştir.³⁰ Tam katılımcı statüsüne sahip ülkeler

²⁴ "Türkiye-Kazakistan Siyasi İlişkileri".

²⁵ "Нурсултан Назарбаев Уходит в Отставку с Поста Президента Казахстана (Nursultan Nazarbayev Cumhurbaşkanlığı Görevinden İstifa Etti)", Русская Служба Би-Би-Си (BBC Rusça), 19 Mart 2019.

²⁶ "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Nursultan Nazarbayev ile Görüştü", CNN Türk, 21 Mart 2019.

²⁷ "Çavuşoğlu: Kazakistan'la İlişkileri Geliştirmek için Çalışacağız", NTV, 24 Mayıs 2019.

²⁸ "Kazakistan'da Kasım Cömert Tokayev Cumhurbaşkanı Oldu", CNN Türk, 10 Haziran 2019.

²⁹ Zafer Fatih Beyaz, "Cumhurbaşkanı Erdoğan Tacikistan'da", Anadolu Ajansı, 15 Haziran 2019.

³⁰ "Nursultan Nazarbayev, Recep Tayyip Erdoğan Meer", Kazinform, 15 Ekim 2019.

devlet başkanları düzeyinde temsil edilirken Nazarbayev'in Kazakistan'ı temsil etmesi ve devlet başkanı gibi toplantılara katılması diğer ülkelerle yakın ilişkileri ve bugüne kadar iş birliğine sağladığı katkıları göz önüne alındığında olağan olarak görülmektedir.

Türkiye'nin Özbekistan ile olan siyasi ilişkilerine baktığımızda 2016'nın bir dönüm noktası olduğunu görmekteyiz. 13 Mayıs 2005'te Özbekistan'ın Andican şehrinde yaşanan olayların ardından Türkiye'nin İslam Kerimov'un uygulamalarına karşı tavrı alması sonucu ilişkiler kopma noktasına gelmiştir.³¹ Fakat Şevket Mirziyoyev'in 2016'da Özbekistan'ın yeni cumhurbaşkanı seçilmesi ve hemen sonrasında devlet başkanları düzeyinde gerçekleştirilen karşılıklı ziyaretlerle ikili ilişkiler normalleşme sürecine girmiştir. Haziran 2019'da Tacikistan'ın başkenti Duşanbe'de düzenlenen CICA 5. Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'nde Cumhurbaşkanı Erdoğan Mirziyoyev ile de bir araya gelmiştir.³² Bu toplantı devlet başkanları düzeyinde sene içerisinde gerçekleşen ilk toplantı olmuştur. Daha sonrasında Ağustos içerisinde Özbekistan Dışişleri Bakanı Abdulaziz Kamilov Ankara'yı ziyaret ederek ekonomi, ticaret, stratejik planlama ve ikili gündem konularında üst düzey görüşmeler gerçekleştirmiştir.³³ Görüşmeler sonrası Kamilov'un "Türkiye ile ilişkileri her alanda daha da güçlendirmeye özel önem vermeye devam edeceğiz" şeklinde açıklaması gelinen noktayı özetlemektedir.

Ekim 2019'da hem Özbekistan için hem de Türkiye-Özbekistan ilişkileri bağlamında önemli sonuçları da beraberinde getirmiştir. Cumhurbaşkanı Mirziyoyev'in yeni dış politika doktrinleri sonrası

³¹ Ece Göksedef, "Özbekistan'da 16 Yıl Sonra Türk Cumhurbaşkanı", Aljazeera Türk, 17 Kasım 2016.

³² Beyaz, "Cumhurbaşkanı Erdoğan Tacikistan'da".

³³ Tefik Durul ve Mehmet Alaca, "Özbekistan Dışişleri Bakanı Kamilov: Türkiye-Özbekistan İlişkilerini Güçlendirmeye Önem Veriyoruz", Anadolu Ajansı, 5 Ağustos 2019.

Özbekistan'ın yalnızca Türkiye ile değil Türk dünyası ile de bütünleşmesi hızlanmıştır. Özbekistan 14 Ekim 2019'da Türkiye'nin de kurucuları arasında olduğu Türk Konseyine resmen tam üye olarak katılmıştır. Hemen ardından 15 Ekim 2019'da gerçekleşen Türk Konseyi 7. Devlet Başkanları Zirvesi'ne iştirak etmiş aynı kapsamda Cumhurbaşkanı Erdoğan ve heyetiyle ikili görüşmeler gerçekleştirilmiştir.³⁴ Özbekistan'ın üyeliğini müteakip Türk Konseyinin kapsayıcılığı ve etki alanı da artmış, konseyin AB modeli kişi, mal ve hizmetlerin serbest dolaşımı hedefleri daha da önem kazanmıştır. Ayrıca bölge ülkeleri arasında süregelen ikili ilişkilerin seyri ilerleyen yıllarda olumlu yönde değişmeye başlayacaktır. Eskiden gelen ve Özbekistan'ın odakta Fergana Vadisi gibi kriz veya diğer sınır çatışmaları daha kolay aşılacak ve çözülecektir. Bu durum kendi içerisinde çatışan Türk Konseyini ve Orta Asya bölgesini rahatlatacak ve aynı zamanda Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ilişkilerini daha da iyileştirecektir.

TÜRK KONSEYİ 7. DEVLET BAŞKANLARI ZİRVESİ

Türk Konseyi diğer bir adıyla Türk Keneşi Türk dünyasının siyasi çatı kuruluşu olarak kabul edilmektedir. Türk Konseyinin ilk kurulma fikri Kazakistan'ın Kurucu Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev tarafından 2006'da ortaya atılmıştır. Konsey resmi olarak ise 2009'da Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan tarafından imzalanan Nahçıvan Anlaşması ile kurulmuştur. Bu kurucu üyelere ek olarak Özbekistan'ın da katılımıyla konsey çok daha stratejik bir boyuta ulaşmıştır. Özbekistan'ın yanı sıra Türkmenistan ve Macaristan da gözlemci statüsü ile katılım göstermektedir. İlk bakışta Türk Konseyi fikri 2000'lerde ortaya çıkmış gibi görüne de aslında Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası 1992'de başlayan

³⁴ "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Mirziyoyev ile Bir Araya Geldi", *Milliyet*, 15 Ekim 2019.

Türkçe Konuşan Ülkeler Zirvesi ile konseyin temelleri atılmıştır. Türkçe Konuşan Ülkeler Zirvesi katılımcıları bugünkü Türk Konseyi üyeleri ve Türkmenistan'dan oluŐmaktaydı. Türk Konseyinin en temel hedefi ortak tarih ve kültürel mirasa sahip Türk dili konuşan ülkeleri bir araya getirerek aralarındaki iş birliğini derinleştirmek, bölgesel ve küresel barış ile istikrara katkıda bulunmaktır. Bu birliktelik ile sağlanmak istenen bir nevi Avrupa Birliği'ne (AB) benzer bir yapı oluŐturmaqdır. Nitekim AB'ye benzer kişi, mal ve hizmetlerin serbest dolaşımı gibi hedefler vardır.

Konseye üye ülkelerin ve gözlemci statüsünde bulunan devletlerin kapasitelerini incelediğimizde yaklaşık 164 milyonluk bir nüfus ile birlikte neredeyse 1,5 trilyon dolarlık yurt içi hasıla ve oldukça zengin doğal kaynak rezervleri olduğunu görmekteyiz. Türk Konseyinin bulunduğu coğrafyada sahip olduğu bu potansiyel kesinlikle göz ardı edilemeyecek bir önemi haizdir. Türk dünyasının siyasi çatısı olarak sahip olunan bu kapasite gerek bölgesel gerekse küresel ölçekte üye ülkelerin etkilerini artırmaktadır. Ek olarak üye ülkelerin sahip olduğu yaklaşık 25 milyona yakın diaspora üyesi bulunmaktadır. Tüm dünyaya yayılmıŐ olan Türk dünyasının diaspora üyeleri konseyin küresel boyutta faaliyet gösterebilmesi ve uluslararası denklemde söz sahibi olabilmesi içiın önemli bir fırsat teşkil etmektedir. YaŐadıkları ülkelerde sahip oldukları etki ve gelir konseyin gücünü doğrudan etkilemektedir.

Türkiye'nin 9 Ekim'de başlattığı Barış Pınarı Harekatı (BPH) bu stratejik boyutu ölçmek ve üye devletlerin sahip olduğu birlik ve beraberliği ortaya koymak içiın büyük bir fırsat teşkil etmiştir. Azerbaycan ve Özbekistan'ın harekate destek açıklamaları, –her ne kadar gelen baskılar sonucu geri adım atılmış olsa da– Macaristan'ın AB nezdinde alınan Türkiye'yi kınama açıklamasını veto edilmesini, konseyin diŐ politikada birlikteliğini ve terörle mücadelede dayanıŐmasını ortaya koymaktadır. Üye ülkelerin cumhurbaşkanları arasın-

da 15 Ekim'de gerçekleştirilen Türk Konseyi 7. Zirvesi bugüne ve geleceğe yönelik oldukça önemli sonuçlar ortaya koymuştur. Zirve sonrası Türkiye'ye ve harekate gelen destek mesajları ve zirve sonrası yayımlanan ortak bildiri konseyin kuruluş amacına yönelik hizmet ettiğini göstermektedir. Ortak bildiride şu ifadeler yer almıştır:

Türk Konseyi, Türkiye'nin Barış Pınarı Harekatı'nın terörizmle mücadeleye, Suriye'nin toprak bütünlüğünün sağlanmasına, Suriyelilerin teröristlerin zulmünden kurtarılmasına ve yerlerinden edilmiş Suriyelilerin ana vatanlarına güvenli ve gönüllü geri dönüşleri için şartların oluşturulmasına katkıda bulunacağına olan umut ve inançlarını beyan etmektedir.³⁵

Türkiye'nin müttefiki olan birçok ülke harekate karşı tavır olarak yaptırım yoluyla Türkiye'ye tehditler savururken konseyin destek bildirisi bu çatı altında dile getirilen “tek millet, altı devlet” kavramının altını doldurmaktadır.³⁶ Yeni geliştirilen bu kavramsallaştırma ve liderlerin söylemleri Türk dünyasının ve devletlerinin birlikteliğini ortaya koymuştur. BPH de bu minvalde dış politika da birliktelik ve terörle ortak mücadele amaçlarına yönelik sağlam adımlar atılmasına vesile olmuştur.

EKONOMİK İLİŞKİLER

Türkiye'de Pakistan sermayeli iki yüz otuz üç şirket faaliyet gösterirken Pakistan'da on yedi Türk firması bulunmaktadır.³⁷ Başlıca ithalat ürünlerimizi tekstil ham maddeleri ve plastik maddeler oluş-

³⁵ Ruslan Rehimov, “Türk Konseyinden Barış Pınarı Harekatı'na Destek”, Anadolu Ajansı, 15 Ekim 2019.

³⁶ “Son Dakika: Cumhurbaşkanı Erdoğan Azerbaycan'da”, CNN Türk, 14 Ekim 2019; Ayrıca bkz. “Türkiye, Barış Pınarı Harekatı'yla En Az 1974 Kıbrıs Barış Harekatı Kadar Hayati Önemde Bir Adım Atmıştır”, T.C. Cumhurbaşkanlığı, 14 Ekim 2019, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/111084/-turkiye-baris-pinari-harek-tiyla-en-az-1974-kibris-baris-harek-ti-kadar-hayati-onemde-bir-adim-atmistir->, (Erişim tarihi: 29 Kasım 2019).

³⁷ “Pakistan'ın Ekonomisi”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, www.mfa.gov.tr/pakistan-ekonomisi.tr.mfa, (Erişim tarihi: 29 Kasım 2019).

tururken ihracat ürünlerini tekstil, makine ve haberleşme cihazları oluşturmaktadır.³⁸ 2019'un Kasım ve Aralık ayları dahil edilmeden karşılıklı ticaret hacmimizin 655 milyon dolar (dahil edildiği durumda yaklaşık 700 milyon dolara ulaşması beklenmektedir), doğrudan yatırımımızın 1 milyar dolar ve Pakistan'dan ülkemize doğrudan yatırımın 600 milyon dolar civarında olduğunu görmekteyiz ki bu miktarlar Pakistan gibi stratejik diyaloga sahip olduğumuz bir ülke için çok düşüktür.

2019 Türkiye-Pakistan ekonomik ilişkilerini geliştirme noktasında oldukça hızlı başlamıştır. 3 Ocak'ta Pakistan Başbakanı Han'ın gerçekleştirdiği Ankara ziyareti kapsamında ticari ilişkiler değerlendirilmiştir.³⁹ Görüşmeler kapsamında iki ülke arasında bir Stratejik Ekonomik Çerçeve oluşturulması kararlaştırırken ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi hedeflenmektedir. Ticaret Bakanı Ruhsar Pekcan "Türk firmaları Pakistan'da 6 bin 506 kişiye istihdam sağlamaktadır. Firmalarımızın Pakistan'a olan bu yüksek ilgisi yakın zamanda da devam edecek, ülkelerimiz arasındaki dost ve kardeş ilişkileri ekonomik ortaklık düzeyine yükseltecektir" diyerek aslında ekonomik ilişkileri özetlemiştir.⁴⁰ 30 Temmuz'da Türkiye-Pakistan Ticaret ve Sanayi Odası Forumu toplantısı Türk ve Pakistan tarafı başkanlarının katılımıyla Türkiye'nin ev sahipliğinde gerçekleştirilmiştir.⁴¹ İki-
li ticaret hacminin yükseltilmesi toplantının ana gündem maddesini oluşturmuştur. 29 Ağustos 2019'da Pakistan Havacılık Bakanı Ghulam Sarwar Khan ile Türkiye'nin İslamabad Büyü-

³⁸ "Pakistan'ın Ekonomisi".

³⁹ "Prime Minister Imran Khan of Pakistan at the Presidential Complex".

⁴⁰ "Ticaret Bakanı Pekcan: Müteahhitlerimiz Pakistan'da Ciddi Projelere İmza Atıyor", Anadolu Ajansı, 3 Ocak 2019.

⁴¹ "Karşılıklı Ticaretimiz, İki Kardeş Ülkeye Yakışmıyor", Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB), 30 Temmuz 2019.

kelçisi İhsan Mustafa Yurdakul havacılık sektöründe iş birliğini geliştirme kararı almıştır.⁴²

TABLO 1. TÜRKİYE'NİN PAKİSTAN VE ORTA ASYA ÜLKELERİ İLE İHRACAT RAKAMLARI* (2010-2019, DOLAR)										
	Kazakistan	Özbekistan	Kırgızistan	Türkmenistan	Tacikistan	Afganistan	Pakistan			
2010	819.000.000	283.000.000	129.000.000	1.140.000.000	144.000.000	260.000.000	248.000.000			
2011	948.000.000	354.000.000	180.000.000	1.493.000.000	173.000.000	276.000.000	214.000.000			
2012	1.069.000.000	450.000.000	257.000.000	1.480.000.000	235.000.000	290.000.000	276.000.000			
2013	1.039.000.000	563.000.000	388.000.000	1.957.000.000	284.000.000	228.000.000	286.000.000			
2014	977.000.000	603.000.000	421.000.000	2.231.000.000	277.000.000	186.000.000	259.000.000			
2015	750.000.000	489.000.000	295.000.000	1.858.000.000	163.000.000	161.000.000	289.000.000			
2016	624.000.000	533.000.000	309.000.000	1.241.000.000	152.000.000	146.000.000	347.000.000			
2017	746.000.000	680.000.000	344.000.000	1.038.000.000	156.000.000	172.000.000	352.000.000			
2018	695.000.000	951.000.000	377.000.000	467.000.000	177.000.000	145.000.000	462.000.000			
2019*	678.000.000	947.000.000	345.000.000	564.000.000	119.000.000	117.000.000	406.000.000			

Kaynak: TÜİK verileri referans alınarak hazırlanmıştır.

* Kasım ve Aralık verileri dahil değildir.

Afganistan ve Türkiye'nin ekonomik ilişkileri oldukça düşük düzeylerde devam etmektedir. Afganistan'ın yıllardır içerisinde bulunduğu siyasi, ekonomik ve sosyal istikrarsızlık ülkenin kal-

⁴² Emre Karaca, "Pakistan Türkiye ile Havacılıktaki İş Birliğini Arttıracak", Anadolu Ajansı, 29 Ağustos 2019.

kınmasını engellemekte ve ileri ticari ilişkiler kurmasını güçleştirmektedir. Ülkenin sahip olduğu yaklaşık 20 milyar dolarlık milli gelir aslında bu gerçeği net bir şekilde ortaya koymaktadır. Ülkenin Türkiye ile 2019 içerisindeki karşılıklı ticaret hacminin yaklaşık 120 milyon dolar olduğunu görmekteyiz. İki ülke ticareti ağırlıklı olarak tarım ve hayvansal gıdalardan oluşturmaktadır. Halihazırda yüz yirmi yedi Türk firması Afganistan'da faaliyet görmektedir. Sene içerisindeki önemli ekonomik gelişmelere baktığımızda ise ilk olarak 10-12 Nisan arasında gerçekleşen Türkiye-Afganistan arasında çifte vergilendirmenin önlenmesi anlaşması müzakerelerini görmekteyiz.⁴³ Her ne kadar henüz belli bir anlaşmaya varılamamış olsa da gerçekleştirilen müzakereler ile iki ülkenin vergisel açıdan daha makul ve istikrarlı bir atmosferde yatırım yapabilmesi hedeflenmektedir. Ekonomik ilişkiler kapsamında yaşanan diğer bir önemli gelişme ise Aralık'ta Türkiye-Afganistan İş Konseyi tarafından düzenlenen Afganistan İş ve Yatırım Fırsatları Toplantısı olmuştur.⁴⁴ Toplantı kapsamında Türkiye Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) ile Afganistan Ulusal Tedarik Kurumu arasında bilgi paylaşımını öngören iş birliği anlaşması imzalanmıştır. Ekonomik ilişkileri temel alan son gelişmeye baktığımızda ise 9 Aralık'ta düzenlenen Asya'nın Kalbi İstanbul Süreci kapsamında ki 8. Bakanlar Konferansı'nı görüyoruz.⁴⁵ Konferans kapsamında ekonomik iş birliğinin geliştirilmesine bilhassa vurgu yapılmıştır ki bu husus organizasyonun bölgesel güvenlik ve siyasi iş birliği gibi en temel ajandaları arasında bulunmaktadır.

⁴³ "Afganistan'ın Ekonomisi", T.C. Dışişleri Bakanlığı, www.mfa.gov.tr/afganistan-ekonomisi.tr.mfa, (Erişim tarihi: 30 Kasım 2019).

⁴⁴ "Afganistan'dan Türk İş Dünyasına Yatırım ve İş Birliği Çağrısı", Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), www.deik.org.tr/basin-aciklamalari-afganistan-dan-turk-is-dunyasına-yatirim-ve-is-birliği-cağrısı, (Erişim tarihi: 30 Kasım 2019).

⁴⁵ Küçük, "Cumhurbaşkanı Erdoğan Afganistan Cumhurbaşkanı Eşref Gani ile Görüştü".

Afganistan'a nazaran Tacikistan nispeten daha küçük ekonomiye sahip, dış ticaret hacmi hiçbir ülke ile çok yüksek düzeyde olmayan bir ülkedir. Türkiye karşılıklı dış ticaret hacmi göz önüne alındığında Tacikistan'ın en büyük beşinci ticaret partneridir. 2019'un ilk altı ayı referans alındığında Türkiye'nin, Tacikistan'ın en fazla ithalat yaptığı ülke konumunda olduğu görülmektedir. 2019'un Kasım ve Aralık aylarını dahil etmeden Tacikistan'ın Türkiye'ye yaptığı ihracatın 109 milyon dolar, Türkiye'den yaptığı ithalatın 119 milyon dolar olduğu görülmektedir. Sene içerisinde ekonomik ortaklığı daha yukarılara çekmeye yönelik muhtelif adımlar atılmıştır. Örneğin 22 Nisan 2019'da gerçekleşen iki ülkenin dışişleri bakanları arasındaki toplantı bu adımlardan ilkidir.⁴⁶ Toplantı kapsamında dış ticaret hacminin 1 milyar dolara yükseltilmesi hedefi vurgulanarak ikili ekonomik ilişkilerin farklı veçheleri de ele alınmıştır. Mevcut durum belirlenen hedefin çok altındadır. İkili ticaretin geliştirilmesi ve yeni iş birlikleri için atılan bir diğer adım ise Haziran'da DEİK ve Tacikistan Büyükelçiliği ortaklığında gerçekleştirilen Tacikistan'da İş ve Yatırım Olanakları Tanıtım toplantısıdır. Sene içerisindeki ekonomik ilişkilere odaklanan diğer önemli gelişmelere baktığımızda 5-6 Ağustos 2019'da Türkiye-Tacikistan Karma Ekonomik Komisyonu kapsamında gerçekleştirilen 10. Dönem Toplantısı'nın öne çıktığını görmekteyiz.⁴⁷ Bu minvalde 14-15 Haziran'da Tacikistan'ın başkentinde gerçekleştirilen AİGK/CICA'da iki ülkenin ekonomik ilişkilerini hedef alan istişarelerin sonuç verdiğini görmekteyiz. Ayrıca toplantı vesilesiyle 1 milyar dolarlık ticaret hacmi hedefi yinelenmiş,

⁴⁶ "Sayın Bakanımızın Tacikistan Dışişleri Bakanı Sirojiddin Muhriddin'le Görüşmesi".

⁴⁷ "Türkiye ve Tacikistan Arasında Hedef 1 Milyar Dolarlık Ticaret Hacmi", TRT Haber, 6 Ağustos 2019.

yatırımdan sanayiye, teknolojiyen turizme birçok alanda iş birliğini öngören protokol imzalanmıştır.⁴⁸

TABLO 2. TÜRKİYE'NİN PAKİSTAN VE ORTA ASYA ÜLKELERİ İLE İTHALAT RAKAMLARI (2010-2019, DOLAR)								
	Kazakistan	Özbekistan	Kırgızistan	Türkmenistan	Tacikistan	Afganistan	Pakistan	
2010	1.393.000.000	861.000.000	31.000.000	386.000.000	284.000.000	5.000.000	750.000.000	
2011	1.995.000.000	940.000.000	52.000.000	393.000.000	324.000.000	5.000.000	873.000.000	
2012	2.056.000.000	813.000.000	45.000.000	304.000.000	345.000.000	6.000.000	555.000.000	
2013	1.760.000.000	815.000.000	37.000.000	654.000.000	371.000.000	11.000.000	437.000.000	
2014	1.236.000.000	781.000.000	66.000.000	623.000.000	161.000.000	16.000.000	436.000.000	
2015	1.110.000.000	712.000.000	77.000.000	557.000.000	204.000.000	12.000.000	311.000.000	
2016	1.094.000.000	709.000.000	101.000.000	422.000.000	162.000.000	9.000.000	263.000.000	
2017	1.463.000.000	823.000.000	144.000.000	404.000.000	198.000.000	9.000.000	323.000.000	
2018	1.470.000.000	796.000.000	47.000.000	261.000.000	201.000.000	12.000.000	331.000.000	
2019*	1.179.000.000	883.000.000	33.000.000	218.000.000	109.000.000	9.000.000	248.000.000	

Kaynak: TÜİK verileri referans alınarak hazırlanmıştır.

* Kasım ve Aralık verileri dahil değildir.

Kırgızistan ile ölkemizin 2019 dış ticaret hacmi yaklaşık 400 milyon dolardır ve ilerleyen yıllarda 1 milyar dolara çıkarılması hedeflenmektedir. Büyük çoğunluğunu Türkiye'nin ihracatının oluş-

⁴⁸ "Türkiye ve Tacikistan Arasında Hedef 1 Milyar Dolarlık Ticaret Hacmi".

turduğu bu hacim Kırgızistan'ın toplam 7 milyar dolarlık gayrisafi yurt içi hasılasının (GSYH) yüzde 5'ini oluşturmaktadır. Karşılıklı yatırımlar GSYH'ye oranla makul ama genel olarak düşük seviyede seyretmektedir. Aslında Kırgızistan'ın Türkiye ekonomisine ve Türk yatırımcılara ilgisi artmaktadır. 21 Ocak'ta Kırgızistan Meclis Başkanı Dastanbek Cumabekov'un Türk iş adamlarına Kırgızistan'da yatırım yapma çağrısı bu çerçevede ele alınabilir.⁴⁹ Yine aynı bağlamda 31 Ocak'ta Kırgızistan Ekonomi Bakanı Oleg Pankratov Türkiye'nin serbest ekonomik bölgeler ve kamu-özel sektörlerinin ortak yürüttüğü projeler kapsamında edindiği tecrübelerden yararlanmak istediklerini belirtmiştir.⁵⁰ Türk müteahhitlerin yerine getirdikleri faaliyetleri ve daha da artacak girişimlerini desteklerini dile getiren Pankratov bu vesileyle Türk iş adamlarına Kırgızistan'da yatırım yapma çağrısında bulunmuştur. Eylül'de Budapeşte'de bir araya gelen iki ülke dışişleri bakanları ikili ticareti artırma faaliyetleri üzerine istikşafı görüşmeler gerçekleştirmiştir.⁵¹ 24 Eylül'de Bişkek'te gerçekleşen üst düzey yetkililerin katılım gösterdiği Türkiye-Kırgızistan İş Forumu'nda yatırımlar ile ilgili çağrılar ve 1 milyar dolarlık ticaret hacmi Kırgız Cumhurbaşkanı Sooranbay Ceenbekov tarafından yinelenmiştir.⁵² Cumhurbaşkanı Ceenbekov ayrıca Kırgızistan'da iş yapma olanaklarının geldiği son durum ve kolaylaştırmalar ile ilgili de bilgi vermiştir. Ayrıca 15 Ekim'de gerçekleşen 7. Türk Konseyi Zirvesi kapsamında bir araya gelen iki ülke heyetleri sanayiden ticarete birçok alan üzerinde iş birliğini artırmaya

⁴⁹ "Kırgızistan'dan Türk İş Adamlarına Yatırım Daveti", Anadolu Ajansı, 21 Ocak 2019.

⁵⁰ "Türk İnşaat Sektörü Gözünü Kırgızistan'a Çevirdi", Qırım Haber Ajansı, 31 Ocak 2019.

⁵¹ "Visit of Foreign Minister Mevlüt Çavuşoğlu to Budapest to Attend the Inauguration of the Representation Office of the Turkic Council in Hungary, 18-19 September 2019", T.C. Dışişleri Bakanlığı, www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-macaristan-ziyareti-18-9-19.en.mfa, (Erişim tarihi: 1 Aralık 2019).

⁵² "Kırgızistan-Türkiye İş Forumu", TRT Avaz, 24 Eylül 2019.

yönelik adımlar üzerine görüşmelerde bulunmuşlardır. 21 Kasım'da ise Türkiye ve Kırgızistan arasında Karma Ekonomik Komisyonu (KEK) toplantısı gerçekleştirildi.⁵³ Bu kapsamda iki ülke arasında KEK Protokolü ve 76. maddeden oluşan Eylem Planı imzalanmıştır. Ticari ve ekonomik ilişkileri kapsamlı bir şekilde ele alan bu plan ilerleyen yıllarda sanayiden tarıma, ulaştırmadan ormancılığa birçok alanda iş birliğini derinleştirmeyi amaçlamaktadır.

Kazakistan bölge ülkeleri içerisinde en büyük ekonomiye sahip ülkedir. Ayrıca 2019'un on ayının verileri göz önüne alındığında Türkiye'nin Orta Asya ülkeleri arasında en geniş dış ticaret hacmine sahip olduğu devlet konumundadır. Kasım ve Aralık dahil edilmeden iki ülkenin ticaret hacminin 1,8 milyar dolara ulaştığını görmekteyiz ki bunu geçen yılın aynı dönemiyle kıyasladığımızda yüzde 54 oranında artışın olduğunu fark ederiz. Kazakistan Türkiye'ye ağırlıklı olarak fosil yakıt ihracatı yaparken Türkiye'den makine ve metal ithal etmektedir.

İki ülke arasında düzenli olarak KEK toplantıları yapılmakta ve bu görüşmelerde ticaretin geliştirilmesi ve çeşitlendirilmesi planlanmaktadır.⁵⁴ Karşılıklı ticaret hacminin orta vadede 5 milyar dolara ve uzun vadede 10 milyar dolara çıkartılması hedeflenmektedir.⁵⁵ Zira bu, Kazakistan'daki Türkiye firmaları, Türkiye sermayeli şirketler ve iki ülke arasındaki doğrudan yatırımlar düşünüldüğünde ulaşılmaması zor bir hedef olarak görünmemektedir. Bu bağlamda sene içerisindeki ekonomik ilişkilere göz attığımızda ilk olarak 24 Mayıs 2019'da gerçekleşen iki ülke dışişleri bakanlarının katıldığı Türkiye-Kazakistan Ortak Stratejik Planlama Gru-

⁵³ "Fuat Oktay Türkiye-Kırgızistan İş Forumu'nda Konuştu", *Hürriyet*, 21 Kasım 2019.

⁵⁴ "Türkiye-Kazakistan Siyasi İlişkileri", T.C. Dışişleri Bakanlığı, www.mfa.gov.tr/turkiye-kazakistan-siyasi-iliskileri_.tr.mfa, (Erişim tarihi: 5 Aralık 2019).

⁵⁵ Tuğçenur Yılmaz, "Kazakistan Nazarbayev'den Sonra Yeni Cumhurbaşkanını Seçiyor", *Anadolu Ajansı*, 22 Mayıs 2019.

bu 5. Toplantısı'nı görmekteyiz.⁵⁶ Toplantı çerçevesinde ikili ekonomik ilişkiler değerlendirilmiş, ticaret hacmi hedefine ulaşmaya yönelik atılabilecek adımlar görüşülmüş ve KEK toplantısının önemine vurgu yapılmıştır. Aynı şekilde 31 Temmuz'da gerçekleştirilen Kazakistan-Türkiye Resmi Ticaret ve Ekonomik Misyonu Toplantısı'nda hedefler yinelenmiş, ekonomik iş birliğini artırıcı yöntem ve teşvikler görüşülmüştür.⁵⁷ 12 Ağustos'ta düzenlenen Kazakistan ve Türkiye'nin de katıldığı Birinci Hazar Ekonomik Forumu'nda enerjiden lojistik ve teknolojiye birçok alanda iş birliğini ilerletecek görüşmeler yapılmıştır.⁵⁸ Eylül içerisinde ise Kazakistan Başbakanı Askar Mamin Türk-Kazak İşadamları Birliği (TÜKİB) üyelerini kabul ederek faaliyetleri hakkında bilgi almış,

⁵⁶ “Bakan Çavuşoğlu: Kazakistan'la İş Birliğimizi Derinleştirmeliyiz”, Anadolu Ajansı, 24 Mayıs 2019.

⁵⁷ “Kazakistan-Türkiye Resmi Ticaret ve Ekonomik Misyonu Toplantısı”, TRT Avaz, 31 Temmuz 2019.

⁵⁸ “Türkmenistan'da Düzenlenecek Birinci Hazar Ekonomik Forumu, Avaza”, DEİK, www.deik.org.tr/etkinlikler-turkmenistan-da-duzenlenecek-birinci-hazar-ekonomik-forumu-avaza, (Erişim tarihi: 9 Aralık 2019); Ayrıca bkz. Muhammet Emin Horuz, “Birinci Hazar Ekonomik Forumu Yapıldı”, Anadolu Ajansı, 15 Ağustos 2019.

bugüne kadarki katkılarından dolayı da Türk iş adamlarına takdirlerini iletmiştir.⁵⁹

Bu çerçevede gerçekleştirilen üst düzey toplantı ve ziyaretler özellikle Türk iş adamlarının ve şirketlerinin gerek Kazakistan'da gerekse diğer bölge ülkelerinde faaliyetlerini kolaylaştırmakta ve ileri yatırımların önünü açmaktadır. 2019'da iki ülke adına ekonomik alanda bilhassa da uzun vadede ulaşılmak istenen 10 milyar dolar ticaret hacmine yönelik en büyük adım 10 Kasım'da gerçekleştirilen Türkiye-Kazakistan Hükümetlerarası KEK toplantısı ile atılmıştır. Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fuat Oktay ve Kazakistan Başbakanı Mamin'in katılımları ile gerçekleşen toplantının ardından neredeyse 1,5 milyar dolarlık ticaret hacmi sağlayacak on dokuz sözleşme imzalanmıştır.⁶⁰ Bu bağlamda uzay ve havacılık teknolojileri de dahil olmak üzere toplamda altmış sekiz girişimin hayata geçirilmesini hedefleyen bir eylem planı oluşturulmuştur. Ticari ilişkileri daha sağlam zemine oturtan, takibini kolaylaştıran ve daha da zenginleştiren bu girişim uzun vadede ilişkileri etkileyecek en önemli gelişme olmuştur.

Türkiye, Türkmenistan'ın en önemli ticaret partnerleri arasındadır. Türkmenistan'ın en fazla ithalat ve ihracat yaptığı ikinci ülke Türkiye'dir. İki ülkenin 2019'da karşılıklı ticaret hacmi yaklaşık 800 milyon dolardır. 2019'da ikili ekonomik ilişkileri hedef alan en önemli ve tek etkinlik 12 Ağustos'ta gerçekleştirilen 1. Hazar Ekonomik Forumu olmuştur.⁶¹ Forum kapsamında Türk yetkililer Türkmen mevkidaşları ve üst düzey yetkililerle bir araya gelmiş,

⁵⁹ "Kazakistan Başbakanı TÜKİB Üyeleri ile Buluştu", Türk-Kazak İşadamları Birliği (TÜKİB), 13 Eylül 2019.

⁶⁰ Sefa Mutlu ve Kübra Kara, "Türkiye ile Kazakistan Arasında 1,4 Milyar Dolarlık 19 Sözleşme İmzalandı", Anadolu Ajansı, 10 Kasım 2019.

⁶¹ Horuz, "Birinci Hazar Ekonomik Forumu Yapıldı".

ticari ilişkilerin farklı veçheleri ele alınmış ve iş birliğini ilerletmek için görüşmeler yapılmıştır.

Mirziyoyev sonrası Özbekistan küresel ekonomiye ve siyasete daha fazla entegre olmaya başlamıştır. Özellikle dış politika kazanılan ivme ülkenin ekonomisinde de karşılık bulmaya başlamıştır. Türkiye-Özbekistan ikili ticaret hacmi özellikle son yıllarda önemli artışlar göstermiştir. 2019'un ilk on ayında iki ülkenin karşılıklı ticaret hacmi 1,8 milyar dolar olarak gerçekleşmiş ve sene sonunda 2 milyar doları bulması beklenmektedir. Türkiye'nin Özbekistan içerisindeki yatırımları 4 milyar dolara yaklaşmıştır. Ekonomik ilişkiler bakımından 2019'un en önemli gelişmesi DEİK'in Ankara'da KEK kapsamında düzenlediği Türkiye-Özbekistan İş Forumu organizasyonu olmuştur. Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fuat Oktay ve Özbekistan Başbakan Yardımcısı Elyor Ganiyev'in katılım gösterdiği toplantı kapsamında KEK protokolü imzalanmış, 5 milyar dolar karşılıklı ticaret hacmi hedefi açıklanmış ve yirmi yedi alanda iş birliği geliştirme kararı alınmıştır. Son olarak 13 Ekim'de Bakü'de bir araya gelen iki ülkenin dışişleri bakanları ekonomi ve KOBİ'lerin desteklenmesi konuları üzerine istikşafi görüşmeler gerçekleştirmiştir.⁶²

KÜLTÜREL İLİŞKİLER

Siyasi ve ekonomik boyutun yanı sıra Türkiye'nin Pakistan ile yüksek düzeyde kültürel ilişkileri olduğunu görmekteyiz. Bugüne kadar ülkede Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) aracılığıyla birçok okul, hastane ve sosyal tesis yapılırken aynı zaman çeşitli kalkınma ve destek faaliyetlerinde de bulunulmuştur. Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) bünyesinde binlerce Pa-

⁶² "Türkiye ile Özbekistan'ın Ticaret Hacmi Hedefi 5 Milyar Dolar", DEİK, www.deik.org.tr/basin-aciklamalari-turkiye-ile-ozbekistan-in-ticaret-hacmi-hedefi-5-milyar-dolar, (Erişim tarihi: 10 Aralık 2019); Ayrıca bkz. Mümin Altaş, "Türkiye ile Özbekistan 27 Farklı Alanda İş Birliği Yapacak", Anadolu Ajansı, 23 Temmuz 2019.

kistanlı öğrenciye burs verilmiş ve halen verilmektedir. 2019'a baktığımızda 27 Şubat'ta TİKA'nın, Pakistan Federal Eğitim Bakanlığı ile Mükemmeliyet Merkezi adı altında birçok alanda mesleki eğitim veren bir merkez kurmak için anlaşmış olduğunu görmekteyiz.⁶³ 9 Nisan'da TİKA'nın Pakistan'daki Türkiye Maarif Vakfı'nın (TMV) İslamabad'daki okullarından mezun olan 249 öğrenciye destek amaçlı tablet bilgisayar hediye ettiğini görmekteyiz.⁶⁴ TİKA 13 Haziran'da da ihtiyaç sahiplerine iki yüz tekerli sandalye ve Ulusal Rehabilitasyon Tıbbi Enstitüsü'ne (NIRM) sedye ve yatak desteğinde bulunmuştur.⁶⁵ Bunların yanı sıra 2019 boyunca TİKA Pakistan'ın çeşitli bölgelerine okul donanımları ve kıyafet yardımı yapmış aynı zamanda ülkenin güneyindeki Karaçi şehrinde 5 bin kitaplık çocuk kütüphanesi açmıştır.⁶⁶ 30 Eylül'de Malezya ile birlikte üç ülke arasında İngilizce yayın yapan ortak bir TV kanalı kurma kararı alınmıştır.⁶⁷ Kurulacak bu TV kanalı ile uluslararası boyutta İslamofobiye karşı mücadele amaçlanmaktadır.

Türkiye, Afganistan'a ekonomik yardımlarının yanı sıra sosyal ve kültürel alanlarda da önemli yatırımlarda ve desteklerde bulunmaktadır. Bilhassa eğitimin bu alanda ön plana çıktığını söyleyebiliriz. 2019'un ilk ayında TİKA'nın ülkede oyun bahçesi ve dinlenme tesisi açtığını görmekteyiz.⁶⁸ Şubat'ta TİKA koordinatörlüğünde yürütü-

⁶³ Behlül Çetinkaya, "TİKA Pakistan'da Mesleki Eğitim Merkezi Kuracak", Anadolu Ajansı, 27 Şubat 2019.

⁶⁴ "TİKA ve Türkiye Maarif Vakfından Pakistan'a Eğitim Desteği", TRT Haber, 9 Nisan 2019.

⁶⁵ Behlül Çetinkaya, "TİKA'dan Pakistanlı İhtiyaç Sahiplerine 200 Tekerlekli Sandalye", Anadolu Ajansı, 13 Haziran 2019.

⁶⁶ "TİKA Pakistan'da 5 bin Kitaplık Çocuk Kütüphanesi Açtı", TİKA, 25 Eylül 2019.

⁶⁷ "Türkiye-Malezya-Pakistan'ın Kuracağı Kanal BBC Tarzı Olacak", *Hürriyet*, 30 Eylül 2019.

⁶⁸ "Afganistan'da Kadınlar Bahçesi için Çocuk Oyun Parkı ve Dinlenme Alan", TİKA, 21 Ocak 2019.

len Afgan doktorlara yönelik uygulamalı tıp eğitimi tamamlanmıştır.⁶⁹ Sağlık alanında yürütülen bu eğitim programları Şubat ile sınırlı kalmamış tüm sene boyunca devam etmiştir. Bu sene ilk defa YTB iki ülke arasındaki dostluk ilişkilerini pekiştirmek adına yürüttüğü Türkiye Bursları programı için 5 bin kişinin üzerinde başvuru sayısını göz önüne alarak yazılı sınav uygulamasını getirmiştir.⁷⁰ YTB burslarının en yoğun ilgi gördüğü ülkelerin başında Afganistan gelmektedir. 23 Haziran'da TMV Afganistan'ın Kandahar şehrinde kız lisesi ve anaokulu açılışı gerçekleştirmiştir.⁷¹ Son olarak TMV Aralık'ta Afganistan'ın başkenti Kabil'de ilkokul açmıştır.⁷² Afganistan, Türkiye'nin en çok kalkınma yardımı yaptığı ülke konumundadır. Yardımlaşmanın ve kalkınma yatırımlarının ötesinde iki ülke birbirlerinin özel günlerine de önem atfetmektedir. Nitekim 19 Ağustos Afganistan Milli Günü –bağımsızlığının 100. yıl dönümünde– Ankara'da Afganistan Büyükelçiliğinin verdiği resepsiyonda Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fuat Oktay, Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar ve kuvvet komutanlarının iştiraki ile kutlanmıştır.⁷³ Benzer şekilde Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 96. yıl dönümü Kabil TMV Uluslararası Kız Lisesi'nde coşkulu bir tören ile kutlanmıştır.⁷⁴

2019'da Tacikistan ve Türkiye'nin kültürel etkileşimi oldukça düşük seviyelerde gerçekleşmiştir. TİKA sağlıkta iş birliğini artırıcı girişimlerde bulunmuş, ihtiyaç sahiplerine gıda desteği sağlamış

⁶⁹ “TİKA'nın Desteğiyle Yeryüzü Doktorları Şifa Dağıtıyor”, TİKA, 5 Şubat 2019.

⁷⁰ “YTB Afganistan'da İlk Kez Türkiye Bursları Sınavı Yaptı”, *Milliyet*, 11 Mayıs 2019.

⁷¹ “Türkiye Maarif Vakfı Afganistan'da Kız Lisesi ve Anaokulu Açtı”, TRT Haber, 23 Haziran 2019.

⁷² Sayed Khodaberdı Sadat, “Türkiye Maarif Vakfı Afganistan'ın Başkentine İlkokul Açtı”, *Anadolu Ajansı*, 14 Aralık 2019.

⁷³ Çakmak, “Turkey: Afghan Embassy Marks Centenary of Independence”.

⁷⁴ “Afganistan Maarif Okulları'nda Cumhuriyet Bayramı Coşkusu”, Türkiye Maarif Vakfı (TMV), 30 Ekim 2019.

ve Tacikistan'ın ilk özel radyosuna ekipman sağmıştır.⁷⁵ 22 Nisan 2019'da gerçekleşen iki ũlkenin dışışleri bakanları arasındaki toplantıda kũltũr alanında da muhtelif adımlar atılmış, karşılıklı kũltũr merkezlerinin kurulacağı ifade edilmiştir.⁷⁶

Kırgızistan ile kũltũrel ilişkilere baktığımızda Tacikistan'a kıyasla daha verimli geliŐtiđini sŕyleyebiliriz. Kırgızistan, bağımsızlığını kazandıktan sonra en fazla Tũrke ŕđrenen Tũrkistan ũlkeleri arasındadır. 2019'da Kırgızistan'ın gũneyindeki OŞ Şehri, Tũrk dũnyası kũltũr başkenti olarak seçilmiştir.⁷⁷ 27 Mart'ta YTB'nin ev sahipliğinde Berlin'de gerçekleştirilen "TũrkdildeŐ Diaspora Sivil Toplum Kuruluşları Temsilcilerine Yŕnelik Ortak Kapasite Geliştirme Eğitim Programı" kapsamında içerisinde Kırgız vatandaşların da bulunduğu kardeş diasporalar bir araya gelmiştir.⁷⁸ 7 Mayıs'ta Kırgızistan Dışışleri Bakanını Çingiz Aydarbekov Tũrkiye-Kırgızistan Ortak Stratejik Planlama Grubu kapsamında mevkidaşı Mevlũt avuŐođlu ile sosyal ve kũltũrel ilişkilerin geliştirilmesine dair istikşafı gŕrũřmeler gerçekleştirmiştir.⁷⁹ Toplantı erevesinde Yunus Emre Tũrk Kũltũr Merkezinin ve Maarif Vakfının Kırgızistan'da açılması konularını değerlendirilmiş, TİKA'nın Kırgızistan'da gerçekleştirdiği ŕnemli projelere vurgu yapılmıştır. 29 Ekim 2019'da Tũrkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 96. yılı Kırgızistan'da da coŐku ile kutlanmıştır.⁸⁰ 30 Kasım'da 2019 Tũrk dũnyası kũltũr başkenti resmi kapanış programını gerçekleştirilmiş ve

⁷⁵ "TİKA'dan Tacikistan'ın İlk Özel Radyosuna Destek", TİKA, 25 Temmuz 2019.

⁷⁶ "Sayın Bakanımızın Tacikistan Dışışleri Bakanı Sirojiddin Muhriddin'le Gŕrũřmesi".

⁷⁷ "OŞ-2019 Tũrk Dũnyası Kũltũr Başkenti MuhteŐem Tŕrenle Kapılarını Açıyor", Uluslararası Tũrk Kũltũrũ Teşkilatı (TũRKSOY), 16 Nisan 2019; Ayrıca bkz. "OŞ-2019 Tũrk Dũnyası Kũltũr Başkenti MuhteŐem Tŕrenle Açıldı", TũRKSOY, 21 Nisan 2019.

⁷⁸ "Kardeş Diasporalar YTB Ev Sahipliğinde İlk Kez Toplandı 27 Mart 2019", YTB, 27 Mart 2019.

⁷⁹ "Dışışleri Bakanı avuŐođlu'ndan Önemli Açıklamalar", *Milliyet*.

⁸⁰ "Manas'ta Cumhuriyet Bayramı Coşkusu", Media Manas, 29 Ekim 2019.

Kırgızistan'ın Oş şehri unvanını Özbekistan'ın Hive şehrine devretmiştir.⁸¹ 24 Aralık'ta ise Kırgızistan Cumhurbaşkanı Ceenbekov tarafından 7 Mayıs'ta Ankara'da düzenlenen Türkiye-Kırgızistan Ortak Stratejik Planlama Grubu 3. Toplantısı'nda imzalanan ek protokol onaylanmıştır.⁸² Bahse konu protokol din ve eğitim alanlarındaki devlet kurumlarınca ataması yapılan görevlilere çalışma izni muafiyeti getirmektedir. Bu minvalde bakıldığında ikili kültürel ilişkilerin başka bir merhaleye ulaştığı görülmektedir. Ayrıca sene içerisinde TİKA eğitim alanında da önemli yardımlar gerçekleştirmiş, Kırgızistan'da birçok okulun yenilenip açılmasına katkılar sağlarken birçok sosyal sorumluluk projesini de yerine getirmiştir.

2019'da Türkiye ve Kazakistan ilişkilerinin kültürel boyutu, siyasi ve ekonomik alanlardaki gelişmelerin gölgesinde kalmıştır. İlk olarak 27 Mart'ta YTB'nin ev sahipliğinde Berlin'de gerçekleştirilen "Türkdildeş Diaspora Sivil Toplum Kuruluşları Temsilcilerine Yönelik Ortak Kapasite Geliştirme Eğitim Programı" kapsamında bir araya gelen kardeş diasporalar arasında Kazakistan vatandaşlarının da olduğunu görmekteyiz. Kardeş diasporalar iki ülkenin ve hatta Türk dünyasının özellikle önem atfettiği konular arasındadır. Bunun yanı sıra Nisan içerisinde sağlık alanında ortak etkinlikler düzenlendiğini görmekteyiz. Bu kapsamda yüzün üzerinde ameliyat gerçekleştirilmiş ve beş yüze yakın Kazakistan sağlık personeline eğitim verilmiştir. 23-25 Haziran arasında Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSÖY) Kazakistan'ın Atırâu kentinde Uluslararası Türk Dünyası Müzik Festivali düzenlemiştir. Bu minvalde bir etkinliğin Kazakistan'da ilk kez gerçekleştirilmesi ayrı bir önemi haizdir. 18 Kasım 2019'da TİKA ve

⁸¹ "Türk Dünyası Kültür Başkenti Unvanı Hive Şehrine Devredildi", TRT Haber, 30 Kasım 2019.

⁸² "Türk Vatandaşlarının Kırgızistan'da Oturma ve Çalışma İzni Alması Kolaylaştı", Qırım Haber Ajansı, 24 Aralık 2019.

İLESAM Kazakistan'a 10 bin Türkçe kitap göndermiştir.⁸³ Her ne kadar kültürel ilişkiler çerçevesinde akla ilk gelen unsurlar arasında yer almasa da kitaplar kültürler arasında oldukça önemli bir köprü görevi görmektedir.

Türkmenistan ve Türkiye ilişkilerinde 2019'da yaşanan kültürel gelişmeler ekonomik gelişmelerle paralellik göstermiştir. Her iki veçhede de oldukça düşük seviyede seyreden ilişkilerin canlandırılmaya ihtiyacı vardır. İlk olarak 11 Temmuz'da Türkiye'de Türkmenistan Kültür Günleri Konseri düzenlendiğini görmekteyiz.⁸⁴ Konser öncesi ve sonrasında kültürel ilişkilerin geliştirilmesinin ve mevcut diyalogun artırılmasının gerekliliğine vurgu yapıldığını görmekteyiz. Sene içerisindeki diğer bir önemli gelişme ise Türkiye-Türkmenistan Parlamentolar Arası Dostluk Grubu'nun Aşkabat ziyaretidir. Bu kapsamda muhtelif konularda görüşmeler gerçekleştirilmiş ve ikili ilişkilerin güçlendirilmesi hedeflenmiştir.

Türkiye 2019'da Türk dünyasıyla daha da özdeşleşen Özbekistan ile özellikle de kültürel boyutta önemli adımlar atmıştır. Mirziyoyev dönemine kadar ihmal edilen ikili kültürel ilişkiler bilhassa bu sene içerisinde hareketlenmeye başlamıştır. Şubat'ta Özbekistan'ın önde gelen üniversitelerinden biri olan Ali Şir Nevai Özbek Dili ve Edebiyatı Üniversitesi'nde Türk Dili ve Kültürü Merkezi açılmıştır.⁸⁵ 8 Nisan'da Özbekistan Başbakan Yardımcısı Ganiev TİKA'ya bir ziyaret gerçekleştirmiş ve ikili iş birliğini artırıcı hususlar görüşülmüştür.⁸⁶ 30 Kasım 2019'da

⁸³ "Türkiye'den Kazakistan'a 10 Bin Türkçe Kitap Bağışı", TRT Avaz, 18 Kasım 2019.

⁸⁴ "Sivas'ta Türkmenistan Kültür Günleri Konseri Düzenlendi", CNN Türk, 11 Temmuz 2019.

⁸⁵ "Özbekistan'da Türk Dili ve Kültürü Merkezi Açıldı", Qırım Haber Ajansı, 10 Şubat 2019.

⁸⁶ "Özbekistan Başbakan Yardımcısı Ganiev'den TİKA'ya Ziyaret", TRT Avaz, 8 Nisan 2019.

Türk dünyasının 2019 kültür başkenti olan Kırgızistan'ın Oş şehrinde düzenlenen TÜRKSOY Daimi Konseyi 37. dönem kapanış toplantısında Özbekistan'ın Hive şehri 2020 Türk dünyası kültür başkenti olarak seçilmiştir.⁸⁷ Ayrıca sene içerisinde gerçekleşen mimari, eğitim, sağlık ve medya alanlarındaki yatırım ve yardımlar ile Türkiye'nin diğer ülkelere kıyasla çok daha ön plana çıktığını söylemek yanlış olmayacaktır.

SONUÇ

2019 Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ilişkileri bakımından oldukça verimli geçmiştir. Yıllar içerisinde yavaş yavaş Türkiye'den koparılan ve Orta Asya ülkelerine dönen Türkistan'ın bu yıl yeniden eski kimliğine döndüğünü görmekteyiz. Bu değişimin altında yatan iki temel sebep bulunmaktadır. İlk olarak Türkiye'nin dış politikasında izlediği Yeniden Asya doktrini gelmektedir. Makale kapsamında 2019'da incelenen siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkiler sonrasında karşımıza çıkan yüksek düzeyli ikili diyaloglar, müteaddit kereler gerçekleşen ikili ve çoklu zirveler, dış siyasette ve terörle mücadelede izlenen ortak politikalar, Türk Konseyinin canlandırılması, artan ticaret hacimleri ve ilerleyen yıllar için koyulan yüksek hedefler, karşılıklı kültürel ve sosyal etkinliklerin artması ve kurumlar arası iş birliğinin gittikçe derinleşmesi aslında bu argümanı destekleyen ve izlenen söz konusu doktrinin kapsamında ortaya çıkan gelişmelerdir. Ankara'nın bölge ülkeleriyle ikili ve çoklu siyasi ilişkilerini zenginleştirdiği ve artırdığı gerçeği bu dış politikanın bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. İkinci olarak Özbekistan'ın Türk Konseyine tam üyeliği bölgede önemli kırılmaları da beraberinde getirmiştir. Türk dünyasındaki ayrışma azalmaya başlamış ve bu durum

⁸⁷ Nezir Aliyev, "Özbekistan'ın Hive Şehri 2020 Türk Dünyası Kültür Başkenti Seçildi", Anadolu Ajansı, 30 Kasım 2019.

bölge ülkelerini daha da bütünleştirmiştir. Yine bu minvalde Türkiye'nin bölge ülkelere yaklaşımı değişmeye başlamış ve sene içerisinde liderlerin birbirlerine karşı retorikleri de aynı ölçüde farklılaşmaya başlamıştır. Tüm bu gelişmeler sonucunda da söz konusu bütünleşmenin en somut göstergesi olarak karşımıza "tek millet, altı devlet" kavramı çıkmaktadır.

Afganistan ve Pakistan ile ikili ilişkiler perspektifinden bakıldığında ise geçen yıllara göre artan iş birliği alanları olduğu ancak henüz hedeflenen düzeye ulaşılamadığı açıkça görölmektedir. Afganistan'ın içinde bulunduğu koşullar düşünöldüğünde 2019'daki ikili ilişkilerin aslında dikkate değer bir boyutta olduğu hatta Türkmenistan gibi bazı Türkistan ülkelerinden daha yüksek düzeyde siyasi ve kültürel ilişkiler yürütöldüğünün altı çizilmesi gerekmektedir. Diğer yandan Pakistan'a atfedilen "dost ve kardeş devlet" kimliğinin siyasi ilişkiler çerçevesinden bakıldığında altının daha da doldurulduğunu fakat ekonomik ve ticari ilişkiler göz önüne alındığında söz konusu retorik'in siyasi ilişkilerin ötesine geçmediği görölmektedir.

KRONOLOJİ

3 Ocak	Pakistan Başbakanı İmran Han Ankara'ya ilk defa resmi bir ziyaret gerçekleştirdi.
5 şubat	Dışişleri Bakanı Mevlüt avuşoğlu ile Afganistan Cumhurbaşkanı Birinci Yardımcısı Raşid Dostum bir görüşme gerçekleştirdi.
22 Nisan	Tacikistan Dışişleri Bakanı Sirojiddin Muhriddin ülkemize bir ziyaret gerçekleştirdi ve mevkidaşi Mevlüt avuşoğlu ile görüştü.
7 Mayıs	Türkiye-Kırgızistan Ortak Stratejik Planlama Grubu 3. Toplantısı Ankara'da gerçekleşti.
24 Mayıs	Dışişleri Bakanı Mevlüt avuşoğlu Kazakistan'a ziyaret gerçekleştirdi.

- 30 Mayıs Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Pakistanlı mevkidaşı Şah Mahmud Kureysi ile görüştü.
- 6 Haziran Kırgızistan Türkiye'nin Kırgızistan Büyükelçisi Cengiz Kamil Fırat'ı Dışişleri Bakanlığına çağırarak nota verdi.
- 7 Haziran Türkiye Kırgızistan Ankara Büyükelçisi Kubançbek Ömüraliyev'i Dışişleri Bakanlığına çağırarak karşı nota verdi.
- 15 Haziran Asya'da İş birliği ve Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı Tacikistan'ın başkenti Duşanbe kentinde gerçekleşti.
- 22-24 Temmuz Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Kırgızistan'ı ziyaret ederek mevkidaşı Erlan Abdildayev ile görüştü.
- 5 Ağustos Özbekistan Dışişleri Bakanı Abdülaziz Kamilov Ankara'ya ziyaret gerçekleştirdi.
- 15 Ekim Türk Konseyi 7. Zirvesi tüm üye ülkelerin devlet başkanlarının katılımı ile Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de gerçekleştirildi.
- 9 Aralık Asya'nın Kalbi İstanbul Süreci 8. Bakanlar Konferansı düzenlendi.

TÜRKİYE’NİN UZAKDOĞU ASYA POLİTİKASI 2019

MUSAB ERYİĞİT

Doktora Adayı, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

GİRİŞ

2019’da Türkiye’nin Asya politikası geçmiş dönem politikalarının devamı olmakla birlikte başta “Yeniden Asya” açılımı olmak üzere yeni girişimlere sahne olmuştur. Bu anlamda Ağustos’ta Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu tarafından ilan edilen, 26 Aralık’ta ise yine bakanlık tarafından Ankara’da düzenlenen bir çalıştayla şekillendirilen “Yeniden Asya” (Asia Anew) açılımı önemli bir girişim olarak kayıtlara geçmiştir.¹

2019 sonunda Malezya’da düzenlenen Kuala Lumpur zirvesine en üst düzeyde katılım gösteren Türkiye, İslamofobi ile mücadelede

¹ Zuhâl Demirci ve Ömer Tuğrul Çam, “Yeniden Asya Çalıştayı Ankara’da Başladı”, Anadolu Ajansı, 26 Aralık 2019.

İslam ülkeleri arasındaki iş birliğinin geliştirilmesine vurgu yapmıştır. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın katıldığı zirveye Malezya Başbakanı Mahathir Muhammed ev sahipliği yaparken İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani de katılmıştır.²

Devletin en üst makamı olarak cumhurbaşkanı tarafından 2019 içerisinde Uzak Asya ülkelerinden Japonya, Çin ve Malezya'ya ziyaret gerçekleştirilmiştir. Malezya'da Kuala Lumpur zirvesine katılan Cumhurbaşkanı Erdoğan, Japonya'da G20 liderler zirvesine katılmıştır. Japonya dönüşünde ise Çin Halk Cumhuriyeti'ne günübirlik bir ziyaret gerçekleştirmiştir.

Çin, Türkiye'nin Uzakdoğu Asya'da en kapsamlı ilişkilere sahip olduğu aktördür. Aynı zamanda bölgenin de baskın güçlerinden olan Pekin, Kuşak ve Yol Girişimi'yle Türkiye'de de etkisini arttırmayı hedeflemektedir. Türkiye, Orta Koridor projesini, Çin'in Kuşak ve Yol Girişimiyle paralel olarak geliştirmek istemektedir.³ Böylece Türkiye'nin jeopolitik öneminin artması, Asya ve Avrupa'yı birbirine bağlama potansiyelinin de kullanılması hedeflenmektedir.

2019 içerisinde Cumhurbaşkanı Erdoğan, G20 zirvesine katılmak üzere gittiği Japonya'nın ardından 2 Temmuz 2019'da dönüş yolunda günübirlik bir Pekin ziyareti gerçekleştirmiştir. Ziyaretin genel itibariyle başarılı geçtiği değerlendirilmişse de Uygur Türkleri üzerinden yaşanan karşılıklı güven bunalımı henüz tam anlamıyla aşılabilmiş gözükmemektedir. Öte yandan en büyük ticari açığı verdiğimiz Çin'e karşı toplam ticarete Türkiye lehine küçük de olsa gelişim yaşanmış, Türkiye'yi ziyaret eden Çinli turist sayısı 500 bin civarında gerçekleşmiştir. Ayrıca Eylül'de Çin'in Türkiye'ye

² Ömer Faruk Yıldız, "İslam Dünyasının Sorunlarına Çözüm Kuala Lumpur Zirvesi'nde Aranaca"ık, Anadolu Ajansı, 16 Aralık 2019.

³ "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Çin ile Aynı Vizyonu Paylaşıyoruz", Anadolu Ajansı, 1 Temmuz 2019.

doğrudan en büyük yatırımı olan 1,7 milyar dolarlık Adana elektrik santrali ve bağlı yatırımların temeli atılmıştır.⁴

Türkiye ve Japonya ilişkileri Temmuz başında Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın G20 zirvesine katılmak üzere bu ülkeye gitmesiyle gündeme gelmiştir. Geleneksel olarak iki ülke arasında iyi ilişkiler bulunmakta olup bu ivme 2019'da da değişmemiştir. Bununla birlikte Sinop'ta Japonya ile inşa edilecek nükleer santral projesinin iptal olması, ilişkiler için önemli bir kayıp olarak görülebilir. Söz konusu proje Türk lirasında geçen sene yaşanan değer kaybıyla birlikte maliyetlerin iki katına çıkması nedeniyle sekteye uğramıştır.

Türkiye'nin geleneksel olarak iyi ilişkilere sahip olduğu bölge ülkelerinden biri de Güney Kore'dir. Ticaret Bakan Yardımcısı Gonca Işık Yılmaz Batur başkanlığında bir heyet 13 Aralık'ta Seul'e bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Taraflar 2013'te yürürlüğe giren Serbest Ticaret Anlaşmasını revize etmek için müzakereler yürütmektedir. 2012'de 522 milyon dolar ticaret hacmi 2018'de 716 milyona yükselerek yüzde 40'lık bir artış yaşanmıştır. Siyasi ve diplomatik meselelerde karşılıklı bir sorun bulunmamaktadır. Ayrıca taraflar MIKTA (Meksika, Endonezya, Güney Kore, Türkiye ve Avustralya) içerisinde de birlikte hareket etmektedir.

Güneydoğu Asya Uluslar Birliği (ASEAN) Güneydoğu Asya'daki görece küçük ve orta büyüklükteki aktörleri bir araya getiren birlik olarak önem taşımaktadır. Türkiye'nin ASEAN ile ilişkileri 2017'de oluşturulan "sektörel ortaklık" ile yapısal bir iş birliğinin zeminini hazırlamıştır. Temmuz'da 2019-2023 sektörel ortaklık hedeflerini belirleyen çerçeve anlaşma üzerinde taraflar mutabakat sağlamıştır. Bununla birlikte ticarete küresel finansal dalgalanmalar ve artan ticari korumacılık nedeniyle istenilen hedefler henüz karşılanamamıştır.

⁴ Caner Yılmaz, "Adana'daki 1,7 Milyar Dolarlık Proje Başladı", Çin Haber, 23 Eylül 2019.

YENİDEN ASYA

Ankara'da 3-9 Ağustos'ta düzenlenen 11. Büyükelçiler Konferansı sırasında Dışışleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun "Yeniden Asya" başlığıyla duyurduğu, kıtaya daha güçlü şekilde odaklanmaya dayanan girişim 26 Aralık'ta Ankara'da düzenlenen "Yeniden Asya Çalıştayı" ile şekillendirilmiştir. Türkiye'nin girişimci ve insani dış politika konseptinin parçası olan bu girişimle Asya ülkeleri ve bölgesel örgütlerle ilişkileri karşılıklı saygı ve iş birliği temelinde bilgi, bilim, ticaret, yatırım, ulaştırma, savunma sanayii, kültür, turizm, siyasi temaslar ve insani etkileşim alanlarında yeni zirvelere taşınması hedeflenmektedir. Ayrıca Yeniden Asya açılımı için devlet, iş dünyası, akademi ve sivil toplumun birlikte çalışması öngörülmektedir.⁵

Dünyanın en büyük altıncı diplomatik ağına sahip olan Türkiye'nin Asya'da Ortadoğu haricinde 32 büyükelçiliği bulunmaktadır. 10 ASEAN ülkesinin hepsinde Türk büyükelçiliği bulunurken 2003'ten bu yana Asya'da 13 yeni misyon açılmıştır.

Asya'nın küresel siyaset ve ekonomide yükselen konumuna paralel olarak Türkiye'nin dış politikasındaki önemi ve ağırlığı da giderek artmaktadır. Türkiye'nin Yeniden Asya açılımı sayesinde hızla gelişen Asya Kıtası ile farklılıkları gözeterek ancak bütüncül bir anlayış eşliğinde iş birliğini ilerletecek önemli adımlar atması beklenmektedir. Yeniden Asya açılımı Türkiye ve Asya ülkelerinin son yirmi yılda kaydettiği gelişime doğru orantılı ortaya çıkan fırsatların yeniden değerlendirilmesi amacını taşımaktadır. Türkiye'nin Asya ülkeleriyle olan iş birliği potansiyelini değerlendirmeyi önceleyen girişim Türkiye için "Asya'ya yeniden odaklanma" sürecinin başlangıcı olarak kabul edilebilir. Asya'nın bir parçası olan Türkiye derin

⁵ Demirci ve Çam, "Yeniden Asya Çalıştayı Ankara'da Başladı".

tarihi ve kültürel bağları olan bu bölgeyle ilişkilerini Yeniden Asya girişimiyle daha da geliştirmeyi hedeflemektedir.⁶

ÇİN İLE İLİŞKİLER

Çin Halk Cumhuriyeti ile Türkiye arasında ilişkiler daha önceki yıllar gibi ekonomi merkezli gelişmeler çevresinde şekillenmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Temmuz'daki Pekin ziyareti en üst düzey temas olarak kayıtlara geçerken daha düşük seviyeli birçok ziyaret gerçekleşmiştir. Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi ile Türkiye'nin Orta Koridor projesinin birlikte geliştirilmesi yönünde girişimler artmıştır. Girişim kapsamında ilk somut gelişme China Railway Express adlı kargo treninin 30 Ekim'de Bakü-Tiflis-Kars tren yolunu kullanarak Türkiye'ye girmesiyle yaşanmıştır. Tren 7 Kasım'da Ankara, 8 Kasım'da İstanbul'a uğrayarak Marmaray üzerinden Avrupa'ya geçmiştir.⁷ Toplam ticarete Ocak-Ekim arasında hacim bir miktar azalırken ticaret açığı geçen yıla göre 4 milyar dolara yakın Türkiye lehine azalmıştır. Türkiye'yi ziyaret eden Çinli turist sayısında ise 2019'da rekor kırılmıştır. Bununla birlikte tarafların belirgin uluslararası gelişmelerde iş birliği geliştirme niyeti sahada karşılıklı bulamamıştır. Bu anlamda Türkiye'nin Suriye'nin kuzeyinde gerçekleştirdiği Barış Pınarı Harekatı Çin tarafından eleştirilmiş ve durdurulması konusunda birçok kez çağrı yapılmıştır.⁸ Çin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde yaşanan gelişmeler de taraflar arasında güven bunalımı yaşanmasına neden olmaktadır. Çin yönetiminin “Mesleki Eğitim Merkezleri” adı altında uygulamaya sok-

⁶ Tefvik Durul, “Türkiye ‘Yeniden Asya’ Politikasıyla Yeni Fırsatları Değerlendirecek”, Anadolu Ajansı, 27 Aralık 2019.

⁷ Sinan Tavsan, “Chinese Freight Train Skirts Russia on the New Route into Europe”, *NIKKEI Asian Review*, 9 Kasım 2019.

⁸ “Foreign Ministry Spokesperson Geng Shuang’s Regular Press Conference on October 10, 2019”, Çin Konsoloslugu, 10 Ekim 2019, <http://www.china-embassy.org/eng/fyrth/t1706849.htm>, (Erişim tarihi: 10 Şubat 2020).

tuđu kamplar ve Uygur Türklerinin kùltür ve kimliklerine yönelik ihlaller ilişkilerin olumlu yönde gelişmesini engellemektedir.

2019 Çin ve Türkiye ilişkilerinde Uygur Türkü Ozan Abdulrehim Heyit krizi ile başlamıştır. 2017’de tutuklanarak kamplara gönderildiği iddia edilen Heyit’in Şubat başında hayatını kaybettiğine yönelik haberler üzerine Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Hamit Aksoy yazılı bir açıklama yaparak Çin’i sert bir şekilde eleştirmiştir.⁹ Hemen ertesi gün Çin devlet medyası Heyit’in hayatta olduğunu gösteren bir video yayınlamıŐ, Çin Dışişleri Bakanlığı Türkiye’ye sert bir dille karşılık vermiştir.¹⁰ Ozan Heyit’in videosunun yayımlanması üzerine sosyal medyada Uygur diasporası “Benim de ailemin videosunu yayınlayın” kampanyası başlatmıştır. Söz konusu gelişme sayıları milyonlarla ifade edilen Uygur Türkü ve diğer etnik azınlıkların zorunlu olarak herhangi bir yargılama sürecinden geçmeden mesleki eğitim merkezleri olarak isimlendirilen kamplarda tutulduğuna dair haberlerin uluslararası medyaya yansımalarıyla paralel olarak meydana gelmiştir. Çin söz konusu kampların meslek edindirme amaçlı olup Uygur Türklerinin Çince ve mesleki bilgilerini geliştirip sosyal hayata kazandırılmasını hedeflediğini iddia etmektedir. Ancak gerek içeriden çıkanların verdiği bilgiler gerekse basına sızan görüntüler Uygur Türklerinin kùltür ve kimliklerinin ihlal edildiğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Türkiye Dışişleri Bakanlığından yapılan açıklama da Ozan Heyit’in ölüm haberinden ziyade bu kamplara yöneliktir.

⁹ “Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hami Aksoy’un Uygur Türklerine Yönelik AĞır İnsan Hakları İhlalleri ve Halk Ozanı Abdurrehim Heyit’in Vefatı Hakkındaki Soruya Cevabı”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, 9 Şubat 2019, http://www.mfa.gov.tr/sc_-06_-uygur-turklerine-yonelik-agir-insan-haklari-ihlalleri-ve-abdurrehim-heyit-in-vefati-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 15 Şubat 2020).

¹⁰ “Foreign Ministry Spokesperson Hua Chunying’s Regular Press Conference on February 11, 2019”, Çin Konsolosluğu, 11 Şubat 2019, <http://www.china-embassy.org/eng/fyrth/t1637013.htm>, (Erişim tarihi: 15 Şubat 2020).

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Temmuz başında gerçekleştirdiği Pekin ziyaretinde Uygur Türkleri konusu gündeme gelmiştir. Erdoğan ve Şi konuyu basın üzerinden konuşmak yerine doğrudan temas halinde kalmak konusunda görüş birliğine varmıştır. Ancak iki liderin görüşmesiyle ilgili Çin medyası tarafından servis edilen bir haber yeni bir kriz doğurmuştur. Çin devlet televizyonu Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın söylediklerini “Çin'in Sincan bölgesindeki insanların Çin'in gelişimi ve refahı içinde mutlu bir yaşam sürdürdüğü bir gerçektir. Türkiye, Türk-Çin ilişkilerindeki uyumu kimsenin bozmasına izin vermez. Türkiye aşırılığa kesin bir şekilde karşıdır ve Çin ile karşılıklı siyasi güveni ve güvenlik iş birliğini güçlendirmeyi arzu etmektedir”¹¹ diye aktarmıştır. Ancak açıklamaların Türk kamuoyunda tartışma yaratması üzerine Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanı Fahrettin Altun, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Çinli mevkidaşı Şi Cinping'e Uygurların Çin'de huzur, esenlik ve refah içinde yaşamalarının yegane temennileri olduğunu söylediğini açıklamıştır.¹² Ayrıca Uygurların durumunu yerinde gözlemlemek üzere Türkiye'den bir heyeti Çin'e davet etmiş, Cumhurbaşkanı Erdoğan da bu daveti olumlu karşılamıştır.¹³ Söz konusu heyet 2019 içerisinde ziyaretini gerçekleştirilmemiştir. Bununla birlikte Çin Dışişleri Bakanlığı Türkiye'den birçok gazeteciyi bölgeye davet etmiştir. Söz konusu ziyaretler Çin Dışişleri Bakanlığı tarafından organize edilmekte, misafirler özgür gözetleme yapma imkanına sahip olamamaktadır. Dolayısıyla bölge ziyaretleri Çin'in propaganda çalışmasına dönüşmektedir.

¹¹ “习近平同土耳其总统埃尔多安举行会谈(Şi Cinping Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Görüştü)”, *Xinhua*, 2 Temmuz 2019.

¹² “Fahrettin Altun Açıkladı: Çin'den Türkiye'ye Sincan Daveti”, *Yeni Şafak*, 3 Temmuz 2019.

¹³ Mustafa Bağ, “Çavuşoğlu:Çin'in Davetiyle Sincan'a 10 Kişilik Gözlem Heyeti Göndereceğiz”, *Euronews Türkçe*, 30 Temmuz 2019.

EKONOMİK İLİŞKİLER

2019 Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) arasındaki ticaret savaşlarının şiddetini arttırdığı, küresel ekonomik durgunluğun yüksek sesle dile getirildiğı bir yıl olmuştur. Ticari korumacılık yükselmiş, devletler yerel ekonomik dinamikleri güçlendirici adımlar atmıştır. Bu çerçevede Türkiye ve Çin arasındaki ticari ilişkiler de söz konusu küresel ortamdan etkilenemiştir. Bununla birlikte ABD ve ÇHC arasındaki ticaret savaşlarının Türkiye'ye Çin ile olan devasa ticaret açığını kapatmak için bir fırsat sunduğı söylenebilir.

Türkiye'nin öncelikli hedefi ülkeye gelen doğrudan Çin yatırımlarını arttırarak dış ticarete verilen büyük açığın telafi edilmesidir. Bu anlamda Çin'in Türkiye'ye doğrudan yatırım yaptığı en büyük proje olarak belirtilen Hunutlu Termik Santrali 1,7 milyar dolarlık yatırımıyla kayıtlara geçmiştir.¹⁴ Ayrıca 2019 sonu itibarıyla Çinli şirketlerden oluşan bir konsorsiyumun İstanbul Yavuz Sultan Selim Köprüsü'nün çoğunluk hissesini satın alacağına yönelik haberler çıkmıştır.¹⁵ Öte yandan Kasım'da Çin'den kalkan bir kargo treni Bakü-Tiflis-Kars hattından Türkiye'ye giriş yapmış, sırasıyla Ankara ve İstanbul'dan geçerek Avrupa'ya giden ilk kargo treni olmuştur. TCDD Genel Müdürü Ali İhsan Uygun 2020'de 300 trenin "Orta Koridor"u kullanarak Avrupa'ya gönderilmesinin hedeflendiğini belirterek Türkiye'den de ihracat treninin gönderileceğini kaydetmiştir.¹⁶

¹⁴ Caner Yılmaz, "Adana'daki 1,7 Milyar Dolarlık Proje Başladı", *Çin Haber*, 23 Eylül 2019.

¹⁵ "China Merchants Seek Majority Stake in Turkish Bridge Project", Bloomberg, 5 Aralık 2019.

¹⁶ "İpek Yolu'nda Türkiye Çin İşbirliği", TRT Haber, 20 Aralık 2019.

**TABLO 1. TÜRKİYE-ÇİN TİCARETİ
(OCAK-EKİM 2015-2019, MİLYAR DOLAR)**

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
2015	2,4	24,8	27,2	-22,4
2016	2,3	25,4	27,7	-23,1
2017	2,9	23,3	26,3	-20,4
2018	2,9	20,7	23,6	-17,8
2019*	2,1	14,9	17	-12,8

Kaynak: TÜİK

2015'te 22 milyar dolardan fazla olan ticari açık 2019'un Ocak-Ekim döneminde 13 milyar dolar civarında gerçekleşmiştir. Dört yıldır devam eden düşüş trendi 2018'de Türk lirasında yaşanan krizle birlikte daha da artmıştır. Özellikle azalan iç tüketim talebi Çin'den ithal edilen malların azalmasına yol açmaktadır.

Öte yandan Türkiye'nin 2019 içerisinde Çin'e ihraç ettiği tarım ve gıda ürünlerinde artış dikkat çekmektedir. Bu artışta ABD'den tarım ürünlerinin ithalini azaltıp farklı kaynaklara yönelen Pekin yönetiminin kararı etkili olmuştur. Örneğin daha önceki yıllarda Çin, kirazı ABD'den ithal ediyordu. Ancak 2019 yazında durum açık bir şekilde değişti. Özbekistan ve Kırgızistan gibi Orta Asya kirazları Şangay'a tedarik edilmeye başlandıktan sonra Türk kirazına da yakın zamanda odaklanılmaya başlandı. Yeni düzenlemeyle daha önce on altı gün boyunca sıfır derecenin altında bekletilme zorunluluğu olan Türk kirazları artık hiç beklemeden Çin'e ihraç edilebilir hale gelmiştir. Bu konu Çin medyasında sıradan bir ticaret ortağıyla yapılan küçük bir iyileştirme olarak değil ABD'ye karşı da bir mesaj olarak kullanılmıştır.¹⁷ Artık Türk kirazları dalından koparılmasının ardından on saat içerisinde Çin'deki raflarda yerini

¹⁷ Hu Weijia, "Economic Shift Helps China Gain Bargaining Power", *Global Times*, 17 Temmuz 2019.

alabilmektedir. Ayrıca Türk kirazının reyonlardaki ABD’li rakiplerine göre yüzde 30 daha ucuz olması nedeniyle çok kısa bir süre içerisinde pazarda liderliği yakalayabileceği belirtilmiştir.¹⁸ 2019’un kiraz ihracatı sezonunda Çin’e 884,2 ton ürün gönderilerek 3,3 milyon dolar gelir elde edilmiştir.

Türkiye Kiraz dışında Çin’e yönelik gıda ihracatında Antep fıstığı ve su ürünlerinin satılmasında da 2019’da önemli gelişmeler sağlamıştır. Çin nezdinde yürütölen girişimler sonucunda 5 Temmuz 2019 itibarıyla Çin Gümrükler Genel İdaresi tarafından yapılan resmi açıklamayla, ilgili gözetim ve karantina gerekliliklerinin sağlandığı ifade edilerek Türkiye’den Çin’e Antep fıstığı ithal edilmesine izin verilmiştir. Ayrıca “Türkiye’den Çin’e İhraç Edilecek Su Ürünleri için İnceleme, Karantina, Veterinerlik Sağlık Gereksinimleri Protokolü” ile bu yıl gökkuŐaĐı alabalığı, nehir alabalığı, orkinos ve mavi yüzgeçli orkinos ürünlerinin Çin’e ihracatının önü açılmıştır.¹⁹

KÜLTÜREL İLİŞKİLER

2019’un Ocak-Kasım döneminde Türkiye’yi 403 bin 739 Çin vatandaşı ziyaret etmiştir.²⁰ Bu oran geöen yılın aynı dönemine göre yüzde 10’a yakın bir artışı işaret etmektedir. Ayrıca Çin ve Türkiye arasında iki yeni uçuŐ hattı açılmıştır. İstanbul-Şian ve İstanbul-Wuhan uçuŐlarıyla birlikte Hong Kong haricinde Çin’in altı noktasından İstanbul’a erişim mümkün hale gelmiştir.

Öte yandan Türkiye’deki Konfüçyüs Enstitüleri çalışmalarını sürdürmektedir. Boğaziçi Üniversitesi, ODTÜ, Okan ve Yeditepe

¹⁸ Yang Kunyi, “Turkish Cherries to take up Bigger Share in China as Shipping Time is Shortened”, *Global Times*, 16 Temmuz 2019.

¹⁹ Merve Özlem Çakır, “Çinliler Daha Çok Türk Ürünü Yiyecek”, Anadolu Ajansı, 11 Aralık 2019.

²⁰ Türkiye Otelciler Birliği Kasım 2019 Türkiye Turizm İstatistikleri

Üniversitelerinde bulunan Konfüçyüs Enstitüleri Çince dersler vermekle birlikte, yıl boyunca kültürel etkinlikler düzenlemiştir. Ancak Türkiye, 2019 yılı içerisinde Çin'de bir Yunus Emre Enstitüsü açmak istediye de olumlu sonuç alamamıştır.²¹ Çin'in Türkiye'de dört Konfüçyüs Enstitüsü bulunurken, Türkiye'nin halen Çin'de Yunus Emre Enstitüsü açamamış olması kültürel alışverişte tek taraflı bir sürecin devam etmesine neden olmaktadır.

TÜRKİYE-JAPONYA İLİŞKİLERİ

2019 Japonya'da "Türk Kültür Yılı" olarak kutlanmıştır. İki ülke ilişkileri 2019'da da tarihsel ruhuna uygun şekilde olumlu yönde ivmesini sürdürmüştür. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan G20 liderler zirvesine katılmak ve temaslarda bulunmak üzere 27 Haziran-1 Temmuz arasında Japonya'ya resmi ziyaret gerçekleştirmiştir. Dönemin imparatoru Naruhito ve Başbakan Şinzo Abe ile ikili görüşmeler gerçekleştiren Cumhurbaşkanı Erdoğan, Japonya İş Federasyonu tarafından düzenlenen programda da Japon iş insanlarıyla bir araya gelmiştir.²²

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ziyaretleri başta olmak üzere iki ülke arasındaki ilişkiler 2019 içerisinde serbest ticaret anlaşması için yürütülen müzakereler çerçevesinde şekillenmiştir. Ayrıca Türk-Japon Bilim ve Teknoloji Üniversitesi'nin kuruluşunda kanuni süreçler tamamlanmış, fiili kuruluş süreci başlatılmıştır. Üniversitenin ilk konsey toplantısı 2 Ağustos'ta İstanbul'da Cumhurbaşkanlığı sözcüsü Kalın'ın da katıldığı toplantıyla yapılmıştır.²³

²¹ Eda Fatma Topçu, "Türkiye ve Çin İşbirliği Alanlarını Güncellemeli", Anadolu Ajansı, 21 Nisan 2019.

²² "Japonya", 27 Haziran 2019, <https://www.tccb.gov.tr/yurt-disi-ziyaretler/355/106905/japonya>, (Erişim tarihi: 15 Şubat 2020).

²³ "Türk-Japon Bilim ve Teknoloji Üniversitesi 1. Konsey Toplantısı", Türk-Japon Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, 2 Ağustos 2019, <https://www.tju.edu.tr/portfolio/turk-japon-bilim-ve-teknoloji-universitesi-1-konsey-toplantisi>, (Erişim tarihi: 15 Şubat 2020).

Dışışleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu 22 Kasım'da Japon Dışışleri Bakanı Motegi ile Tokyo'da bir araya gelmiştir. Görüşmede Türkiye-Japonya Ekonomik İŞbirliği Anlaşması müzakerelerinin bir an önce sonuçlanması için taraflar görüş birliğine varmıştır. 8 Ağustos'ta ise Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde düzenlenen bir törenle Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu'na "Yükselen Güneş NiŐanı ve Büyük Kordonu" verilmiştir.²⁴

TABLO 2. TÜRKİYE-JAPONYA TİCARETİ (OCAK-EKİM 2015-2019, MİLYAR DOLAR)				
Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
2015	0,3	3,1	3,4	-2,8
2016	0,3	3,9	4,2	-3,5
2017	0,4	4,2	4,6	-3,8
2018	0,4	4,1	4,5	-3,6
2019*	0,3	2,8	3,2	-2,4

Kaynak: TÜİK

ABD ve ÇHC'den sonra dünyanın üçüncü büyük ekonomisidir olan Japonya otomotiv ve yan sanayii, imalat sanayii, gıda ve alt-yapı sektörlerine özel ilgi göstermektedir. Japonya'dan başlıca ithal ürünler makine ve cihazlar, otomotiv ürünleri iken bu ülkeye başlıca ihraç ürünlerimiz arasında tekstil ve hazır giyim gelmektedir. 30 Eylül 2019 itibarıyla ülkemizde faaliyet gösteren 224 Japonya sermayeli firma vardır.

İki ülke arasında Serbest Ticaret Anlaşması imzalamak için müzakereler devam etmektedir. 30 Ekim-4 Kasım döneminde 17.

²⁴ "T.C. Dışışleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu "Yükselen Güneş NiŐanı ve Büyük Kordonu" ile taltif edildi", Japonya Büyükelçiliği, 8 Ağustos 2019, https://www.tr.emb-japan.go.jp/itpr_tr/00_000492.html, (Erişim tarihi: 15 Şubat 2020).

müzakere toplantısı Tokyo'da gerçekleştirilmiştir.²⁵ Ticaret Bakan Yardımcısı Gonca Işık Yılmaz Batur'un Türkiye Mütteahhitler Birliği (TMB) üyeleriyle 27-28 Kasım'da Japonya'ya gerçekleştirdiği ziyarette hem ikili iş görüşmeleri yapılmış hem de ortak projeler masaya yatırılmıştır. Türk-Japon firmalarının Sahra Altı Afrika ve Orta Asya ülkeleri başta olmak üzere üçüncü ülkelerde iş birliği yapmalarına zemin hazırlayacak "Türkiye Mütteahhitler Birliği ve Japonya Yurt Dışı Mütteahhitler Birliği Arasında İşbirliği Mutabakat Zaptı" imzalanmıştır.²⁶

Japonya'da 1 Nisan'da yürürlüğe giren yabancıların oturma izinlerini düzenleyen yeni yasa kapsamında, yabancı işçi kabul edilmeyecek ülkeler listesinden Türkiye'nin çıkarılması iki ülke ilişkilerine ivme kazandırmıştır.²⁷

2019'un Ocak-Kasım döneminde Türkiye'yi yaklaşık 100 bin Japon turist ziyaret etmiştir.²⁸ Ayrıca Tokyo'daki Yunus Emre Enstitüsü yıl boyunca kültürel etkinlikler düzenlemiştir. Aynı şekilde Ankara'da faaliyet gösteren Türk-Japon Vakfı da Japon kültürel etkinlikleri düzenlemiştir.

TÜRKİYE-KORE CUMHURİYETİ İLİŞKİLERİ

Türkiye'nin dostane ilişkilere sahip olduğu bir diğer Asya ülkesi Kore Cumhuriyeti'dir (Güney Kore). 2019 içerisinde üst düzey ziyaret gerçekleşmemiştir. Ancak ilişkiler olumlu seyrini sür-

²⁵ "Seventeenth Round of the Negotiations for Japan-Turkey Economic Partnership Agreement", 26 Eylül 2019, https://www.mofa.go.jp/press/release/press4e_002633.html, (Erişim tarihi: 15 Şubat 2020).

²⁶ "Türk Mütteahhitlerle Japonya'ya Çıkarma", T.C. Ticaret Bakanlığı, 29 Kasım 2019, <https://ticaret.gov.tr/kurumsal-haberler/turk-muteahhitlerle-japonyaya-cikarma>, (Erişim tarihi: 15 Şubat 2020).

²⁷ "Japonya, İşçi Kabul Edilmeyecek Ülkeler Listesinden Türkiye'yi çıkardı", Anadolu Ajansı, 1 Nisan 2019.

²⁸ TÜİK

dürmektedir. İekli ticari ilişkilerde Güney Kore lehine büyük bir açık verilmektedir. Kore Cumhuriyeti Ankara Büyükelçisi Choi Hong-Ghi Choi ticaretteki söz konusu açığın iki ülkenin sanayi yapısının farklılığından kaynaklandığını iddia etmektedir.²⁹ Ticaret Bakan Yardımcısı Gonca Işık Yılmaz Batur başkanlığında bir heyet 13 Aralık'ta Seul'e bir ziyaret gerçekleştirmiştir.³⁰ Taraflar 2013'te yürürlüğe giren Serbest Ticaret Anlaşması'nı revize etmek için müzakereler yürütmektedir. Siyasi ve diplomatik meselelerde karşılıklı bir sorun bulunmamaktadır. Ayrıca taraflar MİKTA içerisinde de birlikte hareket etmektedir.

TABLO 3. TÜRKİYE-KORE CUMHURİYETİ TİCARETİ (OCAK-EKİM 2015-2019, MİLYAR DOLAR)				
Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
2015	0,56	7,5	8,1	-6,9
2016	0,52	6,3	6,9	-5,8
2017	0,58	6,6	7,1	-6,0
2018	0,90	6,3	7,2	-5,4
2019*	0,60	4,7	5,4	-4,0

Kaynak: TÜİK

Kore Büyükelçiliği ise 24 Ekim Perşembe günü Ankara'da Cumhurbaşkanlığı Yatırım Ofisiyle birlikte Kore-Türkiye yıllık iş forumu düzenlemiştir. Yatırım Ofisi Başkanı Arda Ermut onur konuğu olarak davet edildiği foruma Kore Şirketler Birliği Başkanı (Posco International Genel Müdürü) Odogil'den başlamak üzere Hyundai Motors, Posco, Hyundai Rotem, Samsung Lojistik vb. 19 Kore şir-

²⁹ Merve Özlem Çakır, "Güney Kore ile Ticaret, Hizmet ve Yatırım Artacak", Anadolu Ajansı, 18 Şubat 2019.

³⁰ "Türkiye-Güney Kore Ticari İlişkilerinde 'Denge' Seferi", Anadolu Ajansı, 10 Aralık 2019.

ket-kurum temsilcisi katılmıştır. Türkiye'nin ekonomik gidişatı ve Kore şirketlerinin Türkiye'deki yatırım ve iş birlikleri üzerine istişare edilmiştir.³¹ Öte yandan Türkiye'nin Kore'deki ilk ve tek kültür merkezi olan Yunus Emre Enstitüsü'nün gayriresmi açılışı 12 Nisan 2019'da yapılmıştır.³²

GÜNEYDOĞU ASYA ÜLKELERİ-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ

Güneydoğu Asya ülkeleri çoğunlukla Uzak Asya'nın küçük ve orta büyüklükteki devletlerinden oluşmaktadır. Avustralya bölgede Batı ittifakının önemli bir ortağı durumundayken Singapur ise kendini finansal bir merkeze dönüştürmüştür. Özellikle 2019'da Hong Kong'da devam eden protestolar nedeniyle Singapur'un istikrarlı siyasi ve ekonomik yapısı ülkeye daha fazla yatırım çekebilmiştir. Bununla birlikte Endonezya ve Malezya bölgenin iki Müslüman çoğunluklu ülkesi olmakla birlikte orta büyüklükte ekonomik güce sahiptir. Bölgenin geriye kalan ve aralarında Vietnam, Tayland, Filipinler, Myanmar, Kamboçya ve diğer bölge ülkeleri ise görece küçük aktörler olarak tanımlanabilir. Küçük aktörlerin bir araya gelerek oluşturduğu ASEAN bu anlamda bölgenin ve küresel güçlerin ilgisini çekmektedir.

Güneydoğu Asya ile coğrafi olarak oldukça uzakta bulunmasına rağmen Türkiye, bölge ile ekonomik ve ticari ilişkileri geliştirmek için yıllardır gayret sarf etmektedir. 2019 da Türkiye'nin ticari ilişkilerini arttırmayı hedeflediği bir yıl olarak kayıtlara geçmiştir. Bölge halklarıyla siyasi bir anlaşmazlığın bulunmaması Türkiye diplomasisinin elini güçlendirirken coğrafi uzaklık ve halkların birbirlerini tanıması daha fazla iş birliğinin önüne geçmektedir. Malezya ve Endo-

³¹ "2019 Kore-Türkiye İş Forumu", 25 Ekim 2019, http://overseas.mofa.go.kr/tr-tr/brd/m_9154/view.do?..., (Erişim tarihi: 15 Şubat 2020).

³² "Türkiye'nin Kore'deki İlk ve Tek Kültür Merkezi Olan Yunus Emre Enstitüsü'nün Gayri-resmi Açılışı Yapıldı", Seul Büyükelçiliği, 16 Nisan 2019, <http://seul.be.mfa.gov.tr/Mission/ShowAnnouncement/355986>, (Erişim tarihi: 15 Şubat 2020).

nezya Türkiye ile sahip olduğu ortak kültürel ve dini yapılar nedeniyle diğer ASEAN ülkelerinden ayrılmaktadır. Özellikle 2019 içerisinde Malezya ve Türkiye arasında oldukça önemli temaslar gerçekleşmiştir. Malezya'nın İslamofobi ile mücadele için ev sahipliği yaptığı zirveye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan da katılmıştır.

Malezya ve Türkiye arasındaki ilişkiler 2019 içerisinde güçlü bir ivme kazanarak farklı alanları içeren kapsamlı bir iş birliğine dönüşmüştür. Malezya Başbakanı Mahathir Muhammed 26 Temmuz'da Türkiye'yi ziyaret etmiş,³³ Cumhurbaşkanı Erdoğan ile İstanbul'da görüşmeler gerçekleştirmiştir. Başbakan Muhammed, Türkiye temasları çerçevesinde Türk savunma sanayi şirketlerini ziyaret etmiş ve yerli Türk savaş araçları hakkında bilgilendirilmiştir.³⁴ Malezya Halkın Adalet Partisi Başkanı Enver İbrahim de 2019'da Türkiye'yi ziyaret etmiş, Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüşme gerçekleştirmiştir. Ayrıca İbrahim için Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Topkapı Yerleşkesi Konferans Salonu'nda fahri doktora tevdi töreni düzenlenmiştir.³⁵

Türkiye gerek kamu gerekse sivil toplum kuruluşları vasıtasıyla 2019 içerisinde Uzak Asya'nın görece küçük ülkeleriyle de çeşitli temaslar sağlamıştır. 2018'de Vietnam'la ilişkilerin 40. yılı münasebetiyle sağlanan canlılık 2019'da da devam etmiştir. Türkiye'nin Hanoi Büyükelçisi Akif Ayhan, Vietnam ile Türkiye ilişkilerinin pozitif zeminde, diyalog ve iş birliği temelinde ilerleme kaydettiğini belirterek iki ülke arasında Serbest Ticaret Anlaşması'nın (STA) gündemde olduğunu açıklamıştır.³⁶ Güneydoğu Asya'nın en hızlı büyüyen

³³ Ömer Faruk Yıldız, "Mahathir'in Türkiye Ziyareti Malezya Basınında Geniş Yer Buldu", Anadolu Ajansı, 26 Temmuz 2019.

³⁴ Göksel Yıldırım, "Atak, Hürkuş ve Anka, Malezya Başbakanı için Uçtu", Anadolu Ajansı, 25 Temmuz 2019.

³⁵ Yunus Türk, "Malezya Halkın Adalet Partisi Başkanı Enver İbrahim'e Fahri Doktora", Anadolu Ajansı, 21 Ekim 2019.

³⁶ Ahmet Furcan Mercan, "Vietnam-Türkiye Münasebetlerinde İhtilaf Yok Dostluk Var", Anadolu Ajansı, 11 Ağustos 2019.

ekonomilerinden biri olan Tayland ile Türkiye arasındaki STA 2020 ortalarında yürürlüğe girecektir. Tayland hükümeti sözcüsü Rachada Dhanadirek yaptığı açıklamada Türkiye ile yapılan görüşmelerde sona gelindiğini, kabinenin Tayland Ticaret Bakanlığının STA imzalamaya teklifini onayladığını söylemiştir.³⁷

Malezya'nın başkenti Kuala Lumpur'da düzenlenen zirveye katılmak üzere Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan 18-19 Aralık arasında bu ülkeye bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Malezya Başbakanı Mahathir Muhammed ile yapılan görüşme sonrasında iki ülke arasında farklı alanlarda 15 anlaşma imza altına alınmıştır. Malezya'nın öncülüğünde bu yıl ilk kez liderler düzeyinde yapılan Kuala Lumpur zirvesine katılan Cumhurbaşkanı Erdoğan "Kuala Lumpur zirvesinin aramızdaki dayanışmayı güçlendirerek ümmetin vahdetine katkı sağlamasını diliyorum" ifadelerini kullanmıştır.³⁸ Malezya Başbakanı Mahathir milli üretim alanında Türkiye örneğine dikkati çekerek "Şu an üretim konusunda Türkiye'ye baktığımız zaman, Türkiye savunma sanayiinde ilerliyor. Malezya bu alanda Türkiye'den çok şey öğreniyor" açıklamalarında bulunmuştur.

Endonezya'nın başkenti Cakarta'da 20 Temmuz'da düzenlenen 2. ASEAN-Türkiye Ortak Sektörel İşbirliği Komitesi toplantısında ASEAN ve Türkiye arasında "Pratik İşbirliği Alanları" yol haritası kabul edilmiştir. 2019-2023 dönemini kapsayan yol haritası ASEAN ile Türkiye arasında katılım ve iş birliği için genel bir çerçeve oluşturacaktır. Her iki taraf da "Pratik İşbirliği Alanları" nı etkili şekilde uygulamak için taahhütte bulunurken gelecekte ASEAN ile Türkiye arasında iş birliği projelerini finanse etmek adına özel bir fon oluşturulmuştur. Taraflar terörle mücadele ve aşırı cılık, ticaret ve yatırım,

³⁷ Kerim Ülker, "Tayland, Türkiye ile STA Onayını Verdi", *Dünya*, 13 Ocak 2020.

³⁸ "Başkan Erdoğan'dan Malezya'da Önemli Mesajlar", *Sabah*, 19 Aralık 2019.

e-ticaret, sürdürülebilir kalkınma ve kültür gibi alanlarda iş birliğini artırmanın yollarına ilişkin görüş alışverişinde bulunmuştur.³⁹

Öte yandan yıllardır insanlık dramının yaşandığı Arakan'da bu sene de olumlu bir gelişme yaşanmamıştır. 2018 içerisinde yaşanan iç çatışmalardan kaçan yüz binlerce Arakanlı hala komşu Bangladeş'te oldukça kötü şartlarda hayatta kalma mücadelesi vermektedir. Türkiye krizin patlak verdiği dönemdeki tutumunu sürdürmüş, Arakan halkının yaralarını sarma çalışmalarına devam etmiştir. Diyanet İşleri Türk İslam Birliği (DİTİB) ve Türkiye Diyanet Vakfı tarafından “Kurbanını Paylaş, Kardeşinle Yakınlaş” sloganıyla gerçekleştirilen vekaletle kurban kesim organizasyonu kapsamında Arakana giden gönül elçileri, yetimhanede eğitim gören öğrencilere bayram hediyesi vermiştir.⁴⁰ Ayrıca Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı on iki farklı ülkede yaşayan Arakanlı medya mensuplarına TRT World ile iş birliği yaparak eğitimler vermiştir.⁴¹

Avustralya ile olan ilişkilerde Yeni Zelanda'da yaşanan terör olayı 2019'un odak noktası haline gelmiştir. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Yeni Zelanda'daki cami saldırılarının ardından yaptığı açıklamalar nedeniyle saldırganın vatandaşı olduğu Avustralya ile gerilim yaşanmıştır. Erdoğan'ın sözlerini geri almasını talep eden ve Türkiye'ye yönelik seyahat uyarılarını gözden geçireceğini açıklayan Avustralya Başbakanı Scott Morrison taraflar arasında yaşanan görüşme trafiğinin ardından Türkiye ile “ilerleme sağlandığını” söylemiştir.⁴² Öte yandan Avustralya'nın Sydney kentinde 17

³⁹ Muhammet Nazım Taşçı, “ASEAN ile Türkiye arasında 5 Yıllık Yol Haritası Kabul Edildi”, Anadolu Ajansı, 20 Temmuz 2019.

⁴⁰ “Gönül Elçileri Bu Kez Arakanlı Yetimleri Sevindirdi”, *Hürriyet*, 16 Ağustos 2019.

⁴¹ Ahmet Furkan Mercan, “YTB Başkanı Eren: ‘Türkiye ile Gönül Bağını Kaybetmeyen Güçlü Bir Diaspora İstiyoruz’”, Anadolu Ajansı, 31 Aralık 2019.

⁴² “Avustralya Başbakanı Morrison: Erdoğan'ın Sözlerindeki İlimlileşme Memnuniyet Verici”, BBC Türkçe, 21 Mart 2019.

Aralık 1980'de ASALA mensubu Ermeni teröristlerce şehit edilen Türkiye'nin Sydney Başkonsolosu Şarık Arıyak ve Güvenlik Ataşesi Engin Sever'e ait dosyayı Avustralya mahkemesinin yeniden açması Türkiye tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.⁴³

Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu 52. ASEAN dışişleri bakanları toplantısına katılmak üzere 26-30 Temmuz arasında Tayland'a bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Birçok liderle ikili görüşmeler yapan Bakan Çavuşoğlu ASEAN-Türkiye Sektörel Diyalog Ortaklığı Üçlü Toplantısı'na da katılmıştır. Bakan Çavuşoğlu ayrıca Tayland'la devam eden Serbest Ticaret Anlaşması müzakerelerinin bir an önce sonlandırılması için iyi niyet beyanında da bulunmuştur.⁴⁴

TABLO 4. TÜRKİYE'NİN ASEAN ÜLKELERİNE İHRACATI
(OCAK-KASIM 2018-2019, MİLYON DOLAR)

Ülke	2018	2019
Brunei	2	4
Kamboçya	13	19
Endonezya	244	251
Laos	7	7
Malezya	333	320
Myanmar	53	41
Filipinler	169	107
Singapur	392	659
Tayland	256	235
Vietnam	283	312

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı

Türkiye'nin ASEAN ülkeleri ile toplam ticaret hacmine bakıldığında ise ticaret dengesinin ASEAN lehine olduğu tespit edilmiştir.

⁴³ Nazlı Yüzbaşıoğlu, "Türkiye, Avustralya'nın Şehit Diplomatlar Dosyasını Yeniden Açmasını Memnuniyetle Karşıladi", Anadolu Ajansı, 17 Aralık 2019.

⁴⁴ "Sayın Bakanımızın Türkiye-ASEAN Toplantısına Katılmak Üzere Tayland'ı Ziyareti 26-30 Temmuz 2019", T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-turkiye-asean-toplantısına-katilmak-uzere-tayland-i-ziyareti.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 15 Şubat 2020).

2019 itibarıyla toplam ticaret dengesinde Türkiye lehine bir küçülme yaşansa da Türkiye'nin Malezya, Endonezya, Tayland ve Vietnam ile olan ticaretindeki açık devam etmiştir.

TABLO 5. TÜRKİYE'NİN ASEAN ÜLKELERİNDEN İTHALATI (OCAK-KASIM 2018-2019, MİLYON DOLAR)		
Ülke	2018	2019
Brunei	0	0
Kamboçya	71	64
Endonezya	1.252	1.189
Laos	6	6
Malezya	2.010	1.717
Myanmar	34	47
Filipinler	111	121
Singapur	332	251
Tayland	1.277	991
Vietnam	1.715	1.414

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı

Ticaret rakamlarına bakıldığında 2017'de hayata geçirilen sektörel diyalog ortaklığının hedeflerinin bir miktar gerisinde kalınmış olduğu göze çarpmaktadır. Bununla birlikte Türkiye'nin Singapur başta olmak üzere bazı ülkelere ihracatı dikkat çekici şekilde artmıştır. Singapur'a 2018'de 392 milyon dolar ihracat yapılmışken 2019'da yüzde 90'a yakın bir artışla 659 milyon dolar ihracat gerçekleştirilmiştir. Bu artışta Türkiye ile Singapur arasındaki STA'nın önemli bir rol oynadığı değerlendirilmektedir. Ayrıca Türkiye ile

Singapur arasındaki STA Türkiye'nin bir ülkeyle imzaladığı en geniş ve kapsamlı ticaret anlaşması olarak not edilmiştir.⁴⁵

SONUÇ

2019 Türkiye'nin ulusal güvenliğini ilgilendiren bölgesel ve küresel konularda önemli adımlar attığı bir yıl olarak kayıtlardaki yerini almıştır. Barış Pınarı Harekatı'ndan Doğu Akdeniz'deki gerginliğe, Libya'daki iç savaştan ABD ile ilişkilere kadar uzanan uluslararası gelişmeler Türk dış politikasının karar alma süreçlerinde yoğun mesailer yaşatmıştır. Geleneksel müttefikleri ve kendi bölgesindeki sınamalarla sınırlandırılmak istemeyen Ankara birtakım yeni girişimlerle uzak coğrafyalarla siyasi ve iktisadi ilişkilerini arttırmak istemektedir.

Bu anlamda Yeniden Asya açılımı Türkiye'nin Asyalı olmalı özelliğine vurgu yaparak yükselen Asya'nın dinamik aktörleriyle iş birliğini geliştirmenin yollarından biri olarak düşünülmektedir. 2019'un yazında Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu tarafından ilan edilmiş olmasına rağmen 2019'un Aralık sonuna kadar içinin doldurulmamış olması birtakım eleştirileri beraberinde getirmiştir.⁴⁶ Yıl sonunda düzenlenen çalıştayla gündeme gelen yeni girişimin uygulanması 2020'de yakından takip edilecektir.

Çin, 2019'da da Türkiye'nin en önemli Asyalı siyasi ve ticari ortağı olma özelliğini sürdürmüştür. Çin'den Türkiye'ye yapılan ithalatta yaşanan azalma ile bu ülkeye karşı verilen ticari açık bir miktar daha azalmıştır. Bununla birlikte Çin'in Türkiye'ye yaptığı 1,7 milyar dolarlık en büyük doğrudan yatırım da Türkiye'deki Çin yatırımları için yeni bir dönemi işaret ediyor olabilir. Zira

⁴⁵ "Serbest Ticaret Anlaşması", T.C. Ticaret Bakanlığı, 4 Eylül 2018, <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-dogu-asya/singapur/ikili-anlasmalar/serbest-ticaret-anlasmasi>, (Erişim tarihi: 15 Şubat 2020).

⁴⁶ Ümit Alperen ve Eyüp Ersoy, "Turkey and Asia Anew: A Foreign Policy Initiative in Passing", *The Diplomat*, 18 Ekim 2019.

2019 sonu itibarıyla Çinli Şirketlerin İstanbul'daki Yavuz Sultan Selim Köprüsü'nün çoğunluk hissesini satın almak üzere görüşmeler yaptığı haberleri dikkat çekmektedir. Ayrıca Kanal İstanbul projesi için de Çinli yatırımcılarla temas edildiği kamuoyuna yansımıştır.⁴⁷ Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi kapsamında karadan Asya ve Avrupa'yı bağlayan alternatif rotalar oluşturma hedefi hatırlandığında Türkiye'deki yatırım haberlerinin arkasının gelmesi beklenebilir.

Bununla birlikte Uygur Türklerinin kültür ve kimliklerine yönelik baskı ve ihlaller Ankara ve Pekin arasındaki iş birliği potansiyelini sınırlandırabilir. Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Çin Devlet Başkanı Şi Cinqing, Pekin'de yaptıkları görüşmede bir Türk heyetinin Uygur bölgesini ziyaret etmesi konusunda görüş birliğine varmıştır. İyi niyet açıklamalarına rağmen söz konusu heyet 2019 içerisinde ziyaretini gerçekleştirmemiŐtir. 2020'de heyetin ziyareti ve sonrasında paylaşılacak rapor ve gözlemler iki ũlke ilişkilerinin evrileceği yöne de ışık tutacaktır.

⁴⁷ "Kanal İstanbul Çin Medyasının ve Yatırımcısının Gündemi Oldu", *Sabah*, 1 Temmuz 2020.

KRONOLOJİ

- 9 Şubat Dışişleri Bakanlığı “Uygur Türklerine Yönelik Ağır İnsan Hakları İhlalleri ve Halk Ozanı Abdurrehim Heyit’in Vefatı Hakkındaki Açıklaması” yaptı.
- 1 Nisan Japonya’da “Yabancı Kişilerin Oturma İzinlerini Düzenleyen Yeni Yasa Kapsamında, Yabancı İşçi Kabul Edilmeyecek Ülkeler Listesi”nden Türkiye çıkarıldı.
- 16 Mayıs Türkiye-ÇHC siyasi istişareleri Dışişleri Bakan Yardımcısı Büyükelçi Sedat Önal ile ÇHC Dışişleri Bakan Yardımcısı Büyükelçi Le Yucheng başkanlığındaki heyetler arasında Pekin’de yapılmıştır.
- 27 Haziran Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan G20 zirvesine katılmak ve temaslarda bulunmak üzere Japonya’ya bir ziyaret gerçekleştirdi.
- 2 Temmuz Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan resmi temaslarda bulunmak üzere ÇHC’ye bir ziyaret gerçekleştirdi.
- 18 Temmuz Singapur Kıdemli Bakanı ve Sosyal Politikalar Koordinasyon Bakanı Tharman Shanmugatnam Cumhurbaşkanlığı Külliyesi’nde Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fuat Oktay ile görüşme gerçekleştirdi.
- 25 Temmuz Malezya Başbakanı Mahathir Muhammed Türkiye’ye geldi.
- 30 Temmuz Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ASEAN 52. Dışişleri Bakanları toplantısına katılmak üzere Tayland’a gitti.
- 6 Kasım Çin’in Şian şehrinden yola çıkıp Marmaray’ı kullanarak Avrupa’ya geçecek ilk yük treni “China Railway Express” Ankara’ya ulaştı.
- 22-23 Kasım Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu G20 Dışişleri Bakanları toplantısına katılmak üzere Japonya’ya gitti.
- 18-19 Aralık Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Kuala Lumpur zirvesine katılmak üzere Malezya’ya bir ziyaret gerçekleştirdi.
- 26 Aralık Dışişleri Bakanlığı “Yeniden Asya Çalıştayı” düzenledi.

TÜRKİYE'NİN LATİN AMERİKA POLİTİKASI 2019

MUSTAFA YETİM

Dr. Öğr. Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

GİRİŞ

2019'da Türkiye-Latin Amerika arasındaki siyasi-ticari ilişkilerde görece bir gerilemeden bahsedebiliriz. Söz konusu gerilemenin temel sebebini ise bölge ülkeleri ve Türkiye arasında yaşanan gerilimler değil Latin Amerika bölgesinde meydana gelen çeşitli krizler oluşturmaktadır. Bu çerçevede 2019'un Latin Amerika ve özellikle Güney Amerika ülkeleri için zor bir yıl olduğu söylenebilir. Venezuela, Ekvador, Şili ve Bolivya'da yaşanan siyasi-sosyal krizler bölgedeki uluslararası kutuplaşmayı ve bölge aktörleri arasındaki çatışma sürecini derinleştirmiştir. Venezuelada askeri darbe girişimleri, Bolivya'da devlet başkanının istifası, Şili ve Ekvador'da şiddete dönüşen protestolar bölge ekonomisini, bölge ülkeleri arasındaki

ikili ilişkileri ve sosyopolitik dönüŐümleri Şekillendirmiştir. Bu krizlerden etkilenen Türkiye'nin bölge yönelimi yine de geçmiş yıllarda değinilen ekonomik, siyasi ve insani-kültürel kurumsallaŐma yönünde bazı adımları hayata geçirmiŐtir.

Bu bağlamda dışişleri düzeyinde kalmıŐ olmasına rağmen geleneksel hale gelen bölge ülkelerinden nn ziyaret edilmesi Dışişleri Bakanı Mevlüt avuŐĐlu öncülüğünde gerçekleştirilmiştir. Mayıs'ta yoğunlaşan bu ziyaretler ve diğer temaslar neticesinde çeşitli bölgesel oluŐumlar ile ilişkilerin geliştirilmesi, parlamentolar arası iş birliğinin yoğunlaştırılması ve karşılıklı büyükelçiliklerin açılması meselelerinde çeşitli gelişmeler yaşanmıştır. Bu ziyaretler kapsamında Türkiye başta Venezuela meselesi olmak üzere bölgedeki krizlere yönelik mesajlarını da güçlü Şekilde iletmiştir.

TÜRKİYE-LATİN AMERİKA İLİŞKİLERİNE DAİR GENEL DEĞERLENDİRME

2019'da Türkiye'nin liberal temelde bölge ülkeleriyle siyasi ve ekonomik bütünleŐme yönünde önemli adımlar atmaya devam ettiği grlmektedir. Bu erevede Türkiye'nin siyasi, ekonomik ve insani-kültürel olmak üzere üç ayak üzerine inşa edilen ve kazan-kazan ilişkisine dayalı Latin Amerika yneliminde¹ bölgesel oluŐumlar ile diplomatik kanalların yoğunlaştırılması, karşılıklı büyükelçiliklerin açılması, parlamentolar arası ilişkilerin geliştirilmesi, Türk Hava Yolları'nın (THY) bölgedeki varıŐ yerlerinin çeşitlendirilmesi ve ticari engellerin giderilmesi gibi konularda kayda değer gelişmeler yaşanmıştır. Geçmiş yılların aksine bu sene bölgeye cumhurbaşkanı düzeyinde değil daha çok dışişleri düzeyinde ziyaretler gerçekleşmiştir. Bölge ile 2019'da kısmi oranda azalan ticaret hacmi ve siyasi ilişkilerdeki düzey düŐüklüĐü bölgede Venezuela, Bolivya

¹ Mustafa Yetim, "Liberal Temelde Kurumsallaşan Türkiye-Latin Amerika İlişkileri", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 19, Sayı: 1, (2019), s. 167-178.

ve Ekvador gibi ülkelerde yaşanan siyasi-toplumsal krizler üzerinden açıklanabilir. Buna rağmen Türkiye bölgenin önemli ülkeleri olan Meksika, Küba, Nikaragua, Paraguay, Ekvador, Venezuela, Bolivya, Paraguay, Guatemala, Kosta Rika ve El Salvador gibi ülkelerle çeşitli temaslar gerçekleştirmiştir.

2019'da Latin Amerika bölgesindeki krizlerden ilki Venezuela'da ortaya çıkmıştır. 2018'de Türkiye'nin Latin Amerika ilişkilerinin merkezinde yer alan enerji ve altın zengini Venezuelada bölgesel-uluslararası aktörlerin yoğun şekilde müdahil olduğu gelişmeler yaşanmıştır. Venezuela Ulusal Meclis Başkanı Juan Guaido 10 Ocak'ta düzenlenen Venezuela Bolivar Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Nicolas Maduro'nun yemin törenini boykot etmiş ve Maduro'nun cumhurbaşkanlığını illegal ilan etmiştir. Sonrasında 23 Ocak'ta kendisini Venezuela'nın "geçici devlet başkanı" ilan eden Guaido'nun bu hamlesiyle Venezuela krizi patlak vermiştir. ABD ve bazı Batılı ülkelerin Guaido'yu Venezuela'nın devlet başkanı olarak tanıması üzerine hem bölgesel hem de uluslararası pek çok girişim Venezuela krizini çözme amacı ile başlatılmıştır. Venezueladaki muhalefetin en önemli bölgesel destekçilerinden Kolombiya ile Venezuela arasında bölgesel krize dönüşen Venezuela gelişmeleri² süresince 2019'un Mayıs-Haziran döneminde olduğu gibi muhalefet destekli bazı askeri darbe girişimleri gerçekleştirilmiştir. Venezueladaki sol eğilimli ve Hugo Chavez'in öncülüğünde kökleşen Chavismo rejimi³ bu girişimler sonrasında ayakta kalabilmeyi başarabilmiştir. Bölge içerisinde en fazla desteği diğer sosyalist rejim Küba'dan alan Maduro yönetimini ABD tehditlerine ve yaptırımlarına rağmen Türkiye'nin de desteklediği anlaşılmaktadır.

² "Venezuela, Kolombiya Sınırını Kapatdı", NTV, 23 Şubat 2019.

³ "Venezuelada Chavez Destekçileri Anlatıyor: 'Eğer Bu Bir Diktatörlükse, Dünyanın En Mutlu Diktatörlüğü'", BBC Türkçe, 9 Mayıs 2017.

Bu çerçevede Venezuela'daki gelişmeleri darbe olarak niteleyen Türkiye Guaido'yu "post-kolonyal" bir vali olarak tanımlamış⁴ ve demokratik seçimlerle işbaşında bulunan Maduro yönetimine yönelik darbe girişimlerine ve uluslararası yaptırımlara karşı çıkmıştır. Dolayısı ile Türkiye uluslararası kutuplaşmanın yeni alanı haline dönüşen Venezuela krizinde de ABD ve çoğu Batılı ülkenin aksine Maduro yönetimine desteğini açıklayarak Rusya-Çin eksenli bir tutum sergilemiştir.⁵ Venezuela'daki ekonomik ve sosyal krizlerin farkında olan ve bu sorunların çözümü için gerekli mekanizmaların harekete geçirilmesini destekleyen Ankara darbe girişimlerinin ve yaptırım mekanizmalarının mevcut sorunların daha da içinden çıkılmaz hale dönüştüreceğini savunmuştur.⁶ Türkiye'nin Venezuela konusundaki ısrarcı desteğinin arkasında demokratik tutumun yanı sıra ekonomik ve siyasi kaygılar da söz konusudur. Ankara ve Karakas yönetimleri arasındaki ticari ve siyasi ilişkiler açısından 2018'in çok yoğun olduğu göz önüne alındığında bu krizden en fazla etkilenenin Latin Amerika politikasını geç dönemde kurumsallaştırmaya çalışan Ankara olacağı açıktır. Keza 2019'da Karakas ile Ankara arasında siyasi ve ticari ilişkilerde yaşanan gerilemeler bu savı doğrulamaktadır.

Bölgesel krizleri tetikleyen bir diğer gelişme ise Kasım'da yaşanmıştır. 10 Kasım'da Güney Amerika ülkesi Bolivya'nın sol eğilimli ve 2005'ten beri iktidarda bulunan Devlet Başkanı Evo Morales istifa etmiş ve Meksika'ya sığınmıştır.⁷ 20 Ekim'de düzenlenen seçimleri

⁴ Süleyman Güder, "Venezuela'daki Darbe Girişimi Ters Tepti", Anadolu Ajansı, 3 Mayıs 2019; "Venezuela'da Darbe Girişimi", NTV, 1 Mayıs 2019.

⁵ Mustafa Yetim, "Venezuela Krizi: Uluslararası Kutuplaşmanın Yeni Alanı ve Türkiye", *Sabah*, 26 Ocak 2019.

⁶ "Erdogan'dan Maduro'ya Destek: Sandıktan Çıkana Saygı Duyacaksınız, Trump'ın Tavrı Beni Şoke Etti", BBC Türkçe, 24 Ocak 2019; Burhanettin Duran, "Venezuela Krizi ve Türkiye'nin Tavrı", Anadolu Ajansı, 26 Ocak 2019.

⁷ Emel Öz Gözellik, "Latin Amerika'nın Siyasi Çalkantılarla Gündemdeki Ülkesi Bolivya", Anadolu Ajansı, 11 Kasım 2019.

yüzde 47,8 ile ilk turda kazanmasına rağmen muhalefetin seçimlere yönelik hile iddiaları kesilmemiş ve Bolivya Genelkurmay Başkanı Williams Kaliman'ın Morales'ten istifa talebi gösteriler sürerken Morales'in kaderini tayin etmiştir.⁸ Hem asker-polis baskısı hem de muhalefetin süren gösterileri karşısında siyasi çalkantılara sürüklenen Bolivya'da Morales iktidarı böylelikle son bulmuştur. Morales'in iktidardan ayrılmasını Meksika, Nikaragua ve Venezuela gibi devletler eleştirmiş ve Morales Meksika'nın ardından Arjantin'e iltica etmiştir.⁹ Bu gelişmeler üzerine bir açıklama yapan Dışişleri Bakanlığı Bolivya'daki gelişmelerden Türkiye'nin kaygı duyduğunu ve ülkede demokrasinin ve barışın yeniden tesis edilmesi gerekliliğini vurgulamıştır.¹⁰

2019 içerisinde krizlerle uğraşan diğer iki önemli Güney Amerika ülkesi ise Ekvador ve Şili olmuştur. Ekvador'da 3 Ekim'de başlayan gösteriler temelde yönetimin aldığı ekonomik önlemlere karşı olmuş ve olaylar zaman içerisinde şiddete dönüşmüştür. Devlet Başkanı Lenin Moreno Uluslararası Para Fonu (IMF) ile Şubat 2019'da yaptığı anlaşma gereği uygulanacak düzenlemeleri 1 Ekim'de açıklamış ve hükümetin artık ulaştırmacılara akaryakıt desteği sağlamayacağını duyurmuştur.¹¹ IMF'nin kamu harcama-

⁸ "Bolivian President Evo Morales Resigns after Election Result Dispute", *The Guardian*, 11 Kasım 2019; Muhammed Emin Canik, "Bolivya Devlet Başkanı Morales İstifa Etti", Anadolu Ajansı, 10 Kasım 2019.

⁹ "Bolivia's Evo Morales Resigns: What Prompted It and What's Next?", Aljazeera, 13 Kasım 2019; "Bolivya Devlet Başkanı Evo Morales İstifaya Zorlandı", BBC Türkçe, 11 Kasım 2019; "Eski Bolivya Devlet Başkanı Evo Morales Arjantin'e İltica Etti", T24, 12 Aralık 2019; Çağdaş Sina Çörekli, "Yaşanan Seçim Krizinin Ardından Bolivya Cumhurbaşkanı Evo Morales İstifa Etti ve Meksika'ya Sığındı", *Bizim Amerikamız*, Sayı: 11, (Kasım 2019), s. 2-3; Zeynep Kayacık, "Venezuela Cumhurbaşkanı Nicolas Maduro: Evo Morales, Bolivya'nın Sürgün Edilen Cumhurbaşkanı", *Bizim Amerikamız*, Sayı: 11, (Kasım 2019), s. 4.

¹⁰ "Türkiye'den Bolivya Açıklaması: Gelişmeleri Endişeyle Takip Ediyoruz", TRT Haber, 11 Kasım 2019.

¹¹ "Ekvador'da Kemer Sıkma Politikalarını Protesto Eden Yerliler 8 Polisi Rehin Aldı", Euronews Türkçe, 10 Ekim 2019.

larının kısılması dahil birçok şartını kabul eden Moreno hükümeti IMF ile yaptığı 10 milyar dolarlık borç anlaşması karşılığında bu uygulamaları yürürlüğe koymuştur. Şiddete dönüşen ulaştırma grevleri ve gösterileri sonrasında Ekvador'da ordu sokak gösterilerine müdahil olmuş, başkent Quito'da sokağa çıkma yasağı ilan edilmiş ve sonrasında yönetim Kasım'da olağanüstü hal (OHAL) uygulamasını kabul etmiştir.¹²

Ulaşımaya yapılan zamlar nedeniyle gösterilerin ortaya çıktığı ve sonrasında hükümet karşıtı protestolara dönüşen Şili'deki olaylar da Güney Amerika bölgesindeki 2019 gelişmelerini ve Türkiye'nin bu bölgeye yönelimini şekillendirmiştir. İlerleyen süreçte Ekvador'daki gibi şiddet olaylarına dönüşen Şili'de metro ücretine yapılan zam nedeniyle başlayan hükümet karşıtı eylemler başkent dahil çeşitli şehirlerde etkili olmuştur. Devlet Başkanı Sebastian Pinera hükümetini protesto eden halk başkent Santiago'daki göstericilerin toplanma yeri olan İtalya Meydanı'nda eylemlerini gerçekleştirmiştir.¹³ Zaman zaman 1 milyon kişinin katıldığı gösterilerin hedefinde önceleri insanların yoğun şekilde kullandığı metro ücretlerine 6 Ekim'de yapılan zam varken sonradan gösteriler hükümet karşıtı bir hale dönüşmüş ve 18 Ekim'den itibaren birçok kentte yağma ve şiddet olayları görülmeye başlanmıştır.¹⁴ Türkiye hem Şili hem de Ekvador'daki gelişmelerden kaygılı olduğunu dile getirmiş ve görüş ayrılıklarının demokratik mekanizmalar aracılığı ile çözülmesi gerekliliğinin altını çizmiştir. Şili'de uygulanan

¹² "Ekvador'da Gösterilerden Ötürü Olağanüstü Hal İlan Edildi", Anadolu Ajansı, 4 Ekim 2019; "Ekvador'da Protestolar: Başkent Quito'da Sokağa Çıkma Yasağı", BBC Türkçe, 13 Ekim 2019.

¹³ "Şili'de Gösteriler 'Acil Durum' İlanına Rağmen Devam Ediyor", CCN Türk, 19 Ekim 2019.

¹⁴ Muhammed Emin Canik, "Şili'deki Gösteriler Durulmuyor", Anadolu Ajansı, 9 Kasım 2019; "Şili'deki Gösteriler Durulmuyor: Binlerce Kişi Yine Sokaklarda", Time-türk, 9 Kasım 2019.

sokağa çıkma yasağı ve OHAL durumuna dikkat çeken Ankara bu ülkeye seyahat edecek vatandaşlara ilişkin uyarı yayımlamıştır.¹⁵

DİŞİŞLERİ DÜZEYİNDE YOĞUNLAŞAN İLİŞKİLER

2019'u krizlerle geçiren Latin Amerika bölgesi ile Türkiye arasındaki ilişkiler bu yıl içerisinde de bazı kritik ilerlemeler kaydetmiştir. Bu çerçevede ilk önemli temas 1 Nisan'da Venezuela ve Türkiye dışişleri bakanları arasında Ankara'da gerçekleşmiştir. Ankara'ya resmi ziyaret düzenleyen Venezuela Dışişleri Bakanı Jorge Arreaza Türkiye'nin Venezuela'nın sıkıntılı zamanlarında yanında olduğunu ve ikili ilişkileri geliştirmek için ortak çaba göstereceklerini ifade etmiştir. ABD merkezli Venezuela'ya yönelik yaptırımları eleştiren iki bakan demokratik mekanizmaların geliştirilmesi noktasında benzer fikirleri iletmişlerdir.¹⁶ Ayrıca Türkiye 16 Eylül'de Venezuela hükümetiyle bazı muhalefet partileri arasında varılan mutabakat ve ulusal diyalogun ilerletilmesi yönündeki gelişmeyi desteklemiştir.¹⁷ 9 Nisan'da sonradan görevinden istifaya zorlanan Bolivya çokuluslu devleti başkanı Türkiye'ye resmi ziyaret düzenlemiştir. Bu ziyaret 2019'da bölge ülkeleriyle Türkiye arasındaki devlet başkanı düzeyindeki tek temas olması açısından önemlidir. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından resmi törenle karşılanan Morales Bolivya'nın sağlık alanına yaptığı katkıdan dolayı Türkiye'ye teşekkür etmiştir. Bolivya'dan Türkiye'ye devlet başkanı düzeyindeki ilk resmi ziyaret olma özelliğini de taşıyan bu temas sırasında iki lider Filistin meselesine sahip çıkma ve Kudüs konularındaki kararlı-

¹⁵ "Dışişleri'nden Şili için Seyahat Uyarısı", *Hürriyet*, 22 Ekim 2019; "Şili için Seyahat Uyarısı", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 22 Ekim 2019, <http://www.mfa.gov.tr/sili-seyahat-uyarisi-hk-22-10-19.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 19 Mayıs 2020); "Türkiye, Ekvador'da Yükselen Gerginlikten 'Kaygılı'", *Milliyet*, 10 Ekim 2019.

¹⁶ Enes Canlı ve Tuğrul Çam, "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: Venezuela'yı Desteklemeye Devam Edeceğiz", *Anadolu Ajansı*, 1 Nisan 2019.

¹⁷ "Venezuela'da Hükümet ve Bazı Muhalifler Arasında Anlaşma", TRT Haber, 17 Eylül 2019.

lıklarını teyit etmiştir. Ticari ilişkilerin de geliştirilmesi meselesine değinilmiş ve Morales'e Ankara Üniversitesi tarafından "Dostluk Payesi Berati" verilmiştir.¹⁸

Bölge ülkeleri ile Türkiye arasındaki ilişkiler Mayıs'ta yoğunlaşmış ve bu kapsamda ilk ziyaret 2 Mayıs'ta Paraguay Dışişleri Bakanı Luis Alberto Castiglioni tarafından Ankara'da Paraguay Büyükelçiliğinin açılması vesilesiyle gerçekleştirilmiştir. Bu ziyaret kapsamında ikili ilişkileri değerlendirme fırsatı bulan Paraguay ve Türkiye dışişleri bakanları karşılıklı olarak büyükelçiliklerin açılmasından duydukları memnuniyeti dile getirmişlerdir.¹⁹ Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu 17-18 Mayıs'ta Küba, 19-20 Mayıs'ta Meksika ve 20-21 Mayıs'ta Guatemala ziyaretlerini gerçekleştirmiştir. Bu ülkelerde Dışişleri Bakanlığı düzeyinde görüşmeler gerçekleştiren Çavuşoğlu ayrıca Guatemala Devlet Başkanı Jimmy Morales ile Küba Devlet Başkanı Miguel Diaz Canel tarafından kabul edilmiştir. Guatemala'da Türkiye Büyükelçiliğinin yeni binasının açılış törenine katılan Çavuşoğlu bölgedeki on altı ülkede Türkiye'nin büyükelçiliğinin bulunduğu dikkat çekmiştir. Meksika'da bir düşünce kuruluşunda konuşan ve burada THY'nin artık Meksika'ya doğrudan sefer düzenleyeceğini açıklayan Çavuşoğlu Küba'da da çeşitli temaslar gerçekleştirmiş ve bu ülkeye uygulanan yaptırımlara Türkiye'nin karşı olduğunu belirtmiştir.²⁰

¹⁸ "Bolivya Çokuluslu Devleti Başkanı Evo Morales Ayma'nın Ülkemizi Ziyareti", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 8 Nisan 2019, <https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari/365/103851/bolivya-cokuluslu-devleti-baskani-evo-morales-ayma-nin-ulkemizi-ziyareti>, (Erişim tarihi: 19 Mayıs 2020); "Bolivya Devlet Başkanı Morales Türkiye'de", *Hürriyet*, 9 Nisan 2019; "Bolivya Lideri Morales Türkiye'de: 2020 Yılında Her İki Ülkede Özel Etkinlikler Düzenlenecek", *Sputnik Türkiye*, 9 Nisan 2019.

¹⁹ "Paraguay'ın Ankara Büyükelçiliği Açıldı", *Hürriyet*, 2 Mayıs 2019.

²⁰ "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Küba Devlet Başkanı Canel ile Görüştü", *Sputnik Türkiye*, 19 Mayıs 2019; "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Guatemala'da", *Hürriyet*, 21 Mayıs 2019; "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Meksika'da", *CNN Türk*, 20 Mayıs 2019; "Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Guatemala'da", *Habertürk*, 21 Mayıs 2019.

Taraflar Küba ziyareti sırasında parlamentolar arası ikili ilişkilerin güçlendirileceğini vurgulamıştır. Guatemala'daki ziyaret kapsamında Türkiye-Orta Amerika Entegrasyon Sistemi (SICA) Dışişleri Bakanları III. Siyasi Forumu'na katılan Çavuşoğlu Türkiye'nin bölgesel örgütlerle ilişkilerini güçlendirme yönündeki kararlılığını burada tekrar vurgulamıştır. Bu ziyaret sürecinde Çavuşoğlu Kosta Rika Dışişleri Bakanı Manuel Ventura Robles ile de bir araya gelmiştir. Küba ziyaretinde Çavuşoğlu Türkiye Büyük Millet Meclisinin (TBMM) sadece SICA kapsamında değil Latin Amerika ve Karayipler Parlamentolar Birliğine de gözlemci olacağını ifade ederek Türkiye'nin bölgedeki diğer bölgesel oluşumlarda da yer alma arzusuna işaret etmiştir.²¹ 24 Temmuz'da Nikaragua Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Denis Moncada Colindres Ankara'yı ziyaret etmiş ve görüşmede Nikaragua'nın Türkiye'de büyükelçilik açmasının ikili ilişkileri geliştirme konusunda önemli olduğu vurgulanmıştır.²² Bölge ile siyasi kurumsallaşmaya katkı sağlayan karşılıklı büyükelçiliklerin açılması noktasında önemli diğer iki gelişme El Salvador ve Dominik Cumhuriyeti ile yaşanmıştır. 20 Ağustos'ta El Salvador Dışişleri Bakanı Alexandra Hill Türkiye'ye ziyaret düzenlemiş ve Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu ile görüşmesinde Hill, El Salvador'un Türkiye'de büyükelçilik açma kararı aldığını ifade etmiştir.²³ Nikaragua, El Salvador, Paraguay gibi ülkelerle büyükelçilik meselesi çerçevesinde yaşanan gelişmelerin yanı sıra Karayipler ülkesi Domi-

²¹ “Sayın Bakanımızın Guatemala'yı Ziyareti 20-21 Mayıs 2019”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, 20-21 Mayıs 2019, <http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-guatemala-yi-ziyareti.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 19 Mayıs 2020); “Sayın Bakanımızın Küba'yı Ziyareti”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, 17-18 Mayıs 2019, <http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-kuba-yi-ziyareti.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 19 Mayıs 2020).

²² “Sayın Bakanımızın Nikaragua ve Malezya Dışişleri Bakanlarıyla Görüşmeleri”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, 24 Temmuz 2019, <http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-malezya-ve-nikaragua-db-leriyle-gorusmeleri.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 19 Mayıs 2020).

²³ “Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: Rejimin Ateşle Oynamaması Gerekli”, NTV, 20 Ağustos 2019.

nik Cumhuriyeti de Ankara büyükelçiliğini 31 Ağustos'ta açmış ve böylece iki ülke arasında karşılıklı büyükelçilik açılması konusundaki gelişmeler tamamlanmıştır.²⁴

KRİZLERİN GÖLGESİNDE GERİLEYEN TİCARET HACMI²⁵

2019'da bölgedeki krizler Türkiye-Latin Amerika arasındaki ticari ilişkilere de olumsuz etki etmiş ve 2018'de radikal şekilde artan Venezuela-Türkiye arasındaki ithalat-ihracat hacmi bu yıl içerisinde en keskin düşüşünü yaşamıştır. Bu yılda da bölge ülkeleriyle ticari ilişkilerde en fazla ön plana çıkan ülkeler Güney Amerika Ortak Pazarı (MERCOSUR) ülkeleri olmuştur. Bu çerçevede (Tablo 1 ve 2'den anlaşılabilceği üzere) 2018'de 5 milyar 359 milyon dolar olan Türkiye-MERCOSUR ülkeleri arasındaki ticaret hacmi 2019'da yaklaşık 1 milyar 900 milyon dolar gerileyerek 3 milyar 457 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu durum 2018'deki ticaret hacminin yaklaşık olarak yüzde 35 oranında azalması anlamına gelmektedir. Bu oran içerisinde düşüşü etkileyen asıl unsurun Türkiye-Venezuela arasındaki ticaret hacminden kaynaklı olduğu anlaşılmaktadır. 2018'de 1 milyar 74 milyon dolar olan Türkiye-Venezuela arasındaki dış ticaret hacmi 2019'da sadece 113 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla 2018'e kıyasla iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi 961 milyon dolarlık bir kayıp yaşamıştır. Böylelikle yüzde 90 oranında kayıp yaşayan ikili ticari ilişkilerin bahsedilen yaptırım gelişmelerinden, Venezuela'daki siyasi krizden ve ilişkili uluslararası kutuplaşmadan etkilendiği söylenebilir.

²⁴ Ahmet Furkan Mercan ve İbrahim Doğruyol, "Dominik Cumhuriyeti'nin Ankara Büyükelçiliği Açıldı", Anadolu Ajansı, 31 Ağustos 2019.

²⁵ Bu bölümün yazımı sırasında 2019'un Kasım ve Aralık ekonomik istatistikleri henüz açıklanmadığından ekonomik verilerin metodolojik çerçevede daha uyumlu olması amacı ile 2014, 2015, 2016 ve 2017 içerisindeki dış ticaret istatistikleri birinci ve onuncu aylar arasındaki (Ocak-Ekim) verilerle sınırlandırılmıştır.

TABLO 1. TÜRKİYE'NİN MERCOSUR ÜLKELERİNE İHRACATI (2012-2019, MİLYON DOLAR)								
Ülke	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Brezilya	1.003	937,6	683	407,5	274,2	314,8	391,7	394,4
Arjantin	317	318,2	123,5	99,2	103,2	129	152,6	132,2
Venezuela	156,2	76	44	14,7	15,4	35,1	90,9	94
Uruguay	46	44,1	38,6	40,4	29,5	33,1	36,7	33,4
Paraguay	12,1	20,8	28,4	14,3	15	23,7	33,2	35,2
Toplam	1.534	1.397	917,5	576	437,3	535,5	705,1	689,2

Kaynak: TÜİK

TABLO 2. TÜRKİYE'NİN MERCOSUR ÜLKELERİNDEN İTHALATI (2012-2019, MİLYON DOLAR)								
Ülke	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Brezilya	1.770	1.409	1.325	1.474	1.503	1.932	2.830	2.226
Arjantin	368	394	245,3	186,5	273,6	382,1	305,7	247,3
Venezuela	198	194	108,1	97,2	51,5	111,6	984,5	19
Uruguay	98	109	36,5	113,1	196,5	327,7	426,4	242,4
Paraguay	150	281	332,2	119,2	259,6	294,9	107,1	34,2
Toplam	2.584	2.387	2.047	1.990	2.284	3.048	4.654	2.768

Kaynak: TÜİK

Venezuela ile Türkiye arasındaki dış ticaret kaybı MERCOSUR ülkeleri ile Türkiye arasındaki ticaret kaybının yüzde 50'sini oluşturmaktadır. MERCOSUR ülkelerinin Türkiye'nin Latin Amerika ülkeleriyle ticaret hacminde çok önemli bir yeri olduğunu düşünersek 2019'daki ticari gerilemenin temelinde de Venezuela krizinin büyük rol oynadığı anlaşılabilir. 2018'de 3 milyar 221 milyon dolar olan Brezilya ile ticaret hacminde de 600 milyon dolarlık bir gerileme yaşandığı gözlemlenmektedir. Böylece iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi 2 milyar 620 milyon dolar olarak gerçekleşmiş ve

ticari iliŐkideki ithalat merkezli durum devam etmiŐtir. Türkiye ve Arjantin arasında 2018’de 450 milyon dolar olan diŐ ticaret hacmi ise 71 milyon dolarlık bir dűŐű sergileyerek 379 milyon dolar düzeyinde gerçekleŐmiŐtir.

2018’de 140 milyon dolar olan Paraguay-Türkiye arasındaki ticaret hacmi ise 2019’da yüzde 50 oranında azalarak 2019’da 70 milyon dolar seviyesinde kalmıŐtır. 2018’de 462 milyon dolar olan Türkiye-Uruguay arasındaki ticaret hacmi ise 187 milyon dolar (yüzde 40 oranında) gerileyerek 2019’da 275 milyon dolar olarak gerçekleŐmiŐtir. Sonuç olarak Türkiye’nin MERCOSUR űlkeleriyle ticaret hacminde bu yıl içerisinde önemli dűŐű görűlműŐtür. DiĐer bir ifadeyle ikili ticaret hacminin temel dinamiĐi olan MERCOSUR űlkelerinin 2019’da karŐılaŐtıĐı siyasi-sosyal dalgalanmalar söz konusu ticari verileri de ŐekillendirmiŐtir.

TABLO 3. TÜRKİYE-ORTA AMERİKA VE KARAYİP űLKELERİ DIŐ TİCARET HACMI (2012-2019, MİLYON DOLAR)		
Yıl	İthalat	İhracat
2012	1.064	770
2013	1.362	1.004
2014	921	789,4
2015	892	676,7
2016	794,8	697,3
2017	763,1	967
2018	696,7	1.200
2019	677	1.347

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı

Tablo 3’ten çıkarılabileceĐi gibi bölgenin diĐer önemli alanı Orta Amerika ve Karayip űlkeleri ile Türkiye arasındaki ticaret hacminin MERCOSUR űlkelerine kıyasla 2019’da artış gösterdiĐi

anlaşılmaktadır. Bu artışın ihracat temelli olması ise Türkiye açısından daha memnuniyet verici bir durum olarak yorumlanabilir. Bu çerçevede bu bölge ile Türkiye arasında 2018'de 1 milyar 897 milyon dolar dış ticaret hacminin 127 milyon dolar artarak 2 milyar 24 milyon dolar seviyesine ulaştığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda 2018'e kıyasla söz konusu ülkelerle Türkiye arasındaki ihracat hacmi 147 milyon dolar artarken ithalat hacminde 20 milyon dolarlık bir azalma görülmüştür.

TABLO 4. TÜRKİYE-KÜBA DIŞ TİCARET HACMI
(2012-2019, MİLYON DOLAR)

Yıl	İthalat	İhracat
2012	6,3	10,1
2013	16,3	14
2014	13,4	12,2
2015	15,2	8,1
2016	12	5,4
2017	10,8	15,5
2018	10,3	26,9
2019	10	33,8

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı

Tablo 4'ten anlaşıldığı üzere gelişen siyasi ilişkilerin ekonomik ilişkilere henüz yeterince yansımadağı Küba ile Türkiye arasındaki dış ticaret hacmi 2018'de 37 milyon dolar iken 2019'da 44 milyon dolara ulaşmıştır. Bu artış önemli olmasına rağmen halen beklentileri karşılamaktan oldukça uzak ve çok sınırlı bir miktarda kalmıştır.

TABLO 5. MEKSİKA-TÜRKİYE DIŞ TİCARET HACMI (2012-2019, MİLYON DOLAR)		
Yıl	İthalat	İhracat
2012	867,2	206,1
2013	1.000	239
2014	770	232
2015	748,7	289,4
2016	678,2	360,1
2017	607,1	365,4
2018	557,3	484
2019	534	500

Kaynak: TÜİK

Tablo 5'in işaret ettiği gibi 2019'da Türkiye ile dış ticaret hacmi neredeyse benzer kalan bölgenin bir diğer önemli ülkesi Meksika'dır. Bu çerçevede iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi 2018'de 1 milyar 41 milyon dolar iken 2019'da bu rakam sadece 7 milyon dolar gerilemiş ve 1 milyar 34 milyon dolar olmuştur.

TABLO 6. ŞİLİ-TÜRKİYE DIŞ TİCARET HACMI (2012-2019, MİLYON DOLAR)		
Yıl	İthalat	İhracat
2012	466,2	174,3
2013	406	219
2014	306,8	169,5
2015	234,6	153,2
2016	204,6	180,6
2017	222,1	218,2
2018	343,9	316,6
2019	201	293

Kaynak: TÜİK

Tablo 6'da görüldüğü üzere Güney Amerika'nın diğer önemli ülkesi Şili'de yaşanan sokak gösterileri ve çeşitli çatışmalar –Venezuela meselesinde olduğu gibi– Türkiye ile bu ülke arasındaki ticaret hacmini şekillendirmiştir. Bu çerçevede 2018'de 660 milyon dolar olan iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi 166 milyon dolar (yüzde 25) gerileyerek 2019'da 494 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

TABLO 7. EKVADOR-TÜRKİYE DIŞ TİCARET HACMI (2012-2019, MİLYON DOLAR)		
Yıl	İthalat	İhracat
2012	105,6	51,3
2013	98,1	79,2
2014	78	70
2015	72,7	33,1
2016	86,8	32,1
2017	88,9	31,7
2018	65,8	45,4
2019	51	48

Kaynak: TÜİK

Tablo 7'den anlaşılacağı üzere 2019'un özellikle son dönemini çeşitli siyasi-sosyal sorunlarla geçiren Güney Amerika ülkesi Ekvador ile Türkiye arasındaki ticaret hacminde de yaklaşık 12 milyon dolarlık (yüzde 10) bir gerileme yaşanmış ve 2019'da iki ülke arasındaki ticaret hacmi 99 milyon dolar düzeyinde kalmıştır.

SONUÇ

2019'da Latin Amerika'nın önemli alt bölgesi olan Güney Amerika ülkelerinde kritik sosyopolitik gelişmeler yaşanmıştır. Sol eğilimli ve ABD karşıtı iktidarların önemli meydan okumalar ile karşı karşıya geldiği bu süreç Bolivya ve özellikle Venezuela gibi

Türkiye'nin son dönemde siyasi ilişkilerini yoğunlaştırdığı ülkeleri de etkilemiştir. Venezuela'da Maduro yönetimi iktidarını devam ettirmesine rağmen bu ülkenin ağır yaptırımlar altında olması ve çok büyük boyutta ekonomik sorunlar yaşaması Venezuela meselesinin geleceğine ilişkin kesin yorumları sınırlandırmaktadır. Türkiye'nin geçmiş yıllarda ekonomik ve siyasi ilişkilerini yoğunlaştırdığı Venezuela ile 2019'daki ticari ilişkilerde radikal düşüş yaşanmıştır. Bu durum Türkiye'nin MERCOSUR ülkeleri ve sonuç olarak Latin Amerika ile toplam ticaret hacmini olumsuz etkilemiştir. Buna rağmen Türkiye bölgedeki Küba gibi sol eğilimli ülkelerle siyasi ilişkilerini geliştirmeye devam etmiştir.

TABLO 8. TÜRKİYE'NİN LATİN AMERİKA ÜLKELERİNE İHRACATI (2012-2019, MİLYON DOLAR)

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Orta Amerika ve Karayipler	770	1.004	789,4	676,7	697,3	967	1.200	1.347
Güney Amerika	2.192	2.130	1.594	1.119	898,9	1.067	1.441	1.442

Kaynak: TÜİK

TABLO 9. TÜRKİYE'NİN LATİN AMERİKA ÜLKELERİNDEN İTHALATI (2012-2019, MİLYON DOLAR)

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Orta Amerika ve Karayipler	1.064	1.362	921	892	794,8	763,1	696,7	677
Güney Amerika	4.080	3.667	3.164	3.024	3.357	4.712	6.778	4.357

Kaynak: TÜİK

Tablo 8 ve 9'dan anlaşılacağı üzere 2018'de Latin Amerika ülkeleri ve Türkiye arasındaki yaklaşık 10 milyar 115 milyon dolar olan ticaret hacmi 2019'da 2 milyar 292 milyon dolar (yüzde 22)

gerileyerek 7 milyar 823 milyon dolar olmuştur. Bu gerilemenin yaklaşık yüzde 40'ı Venezuela ile ticari ilişkilerde yaşanan sorunlardan kaynaklanmıştır. Dolayısıyla 2019'daki gelişmeler özellikle bu iki ülke arasındaki mevcut ekonomik ilişkileri büyük oranda hasara uğratmıştır. Buna ek olarak Latin Amerika ülkeleriyle yaşanan ticaret kaybını ithalattaki gerileme oluşturmaktadır. 2018'de ihracat hacmi 2 milyar 641 milyon dolar iken 2019'da ihracat hacminde 148 milyon dolarlık bir artış görülmüş ve bölge ülkeleriyle Türkiye arasındaki ihracat hacmi 2 milyar 789 milyon dolara ulaşmıştır. Dolayısıyla 2019'un diğer farklı bir özelliği ihracat hacminde küçük bir miktar da olsa görülen artıştır.

Bu nedenle ikili ticari ilişkilerdeki kaybın asıl nedenini ithalatta yaşanan olumsuzluklar oluşturmaktadır. (Tablo 8 ve 9'dan anlaşılacağı üzere) 2018'de ithalat hacmi 7 milyar 474 milyon dolar iken 2019'da bu rakamda 2 milyar 440 milyon dolarlık bir gerileme yaşanarak 5 milyar 34 milyon dolar olmuştur. Diğer bir ifadeyle 2018'de ithalat temelli yoğunlaşan ilişkiler ve 10 milyar doları aşan ticaret hacmi bölgedeki krizler ve bazı ülkelere uygulanan yaptırımlar nedeniyle 2019'da bu defa ithalat temelli gerileme yaşamıştır. 2019'da da Latin Amerika ülkeleri ile ticaret hacminin büyük kısmını (yüzde 74) Güney Amerika ülkeleriyle ticari ilişkiler oluşturmuştur. Bu çerçevede Güney Amerika ülkeleriyle Türkiye arasındaki dış ticaret hacmi 5 milyar 799 milyon dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. Bölgenin diğer alt sistemi Orta Amerika ve Karayip ülkeleri ile Türkiye arasındaki ticaret hacmi de 2 milyar 23 milyon dolar şeklinde gelişmiştir. Sonuç olarak bölgedeki siyasi-sosyal krizlere rağmen genel ticari ilişkilerde ağır ve telafi edilmesi mümkün olmayan bir gerileme yaşanmamıştır. Diğer taraftan genellikle MERCOSUR ülkeleri ve özellikle Venezuela ile ticari ilişkilerde radikal azalma söz konusudur.

KRONOLOJİ

- 1 Nisan Venezuela Dışışleri Bakanı Jorge Arreaza ikili ilişkileri gÖrÖŐmek amacı ile Ankara'ya resmi ziyaret dÖzenledi.
- 9 Nisan Bolivya ÇOkuluslu Devleti Başkanı Evo Morales bu Ölkeden TÖrkiye'ye devlet başkanı dÖzeyindeki ilk resmi ziyareti gerçekteŐtirdi.
- 2 Mayıs Paraguay Dışışleri Bakanı Luis Alberto Castiglioni Ankara'da Paraguay BÖyÖkelçiliğinin açılması vesilesiyle TÖrkiye'ye resmi ziyaret dÖzenledi.
- 17-21 Mayıs Dışışleri Bakanı MevlÖt Çavuşoğlu sırasıyla KÖba, Meksika ve Guatemala ziyaretlerini gerçekteŐtirdi ve Guatemala'daki TÖrkiye-Orta Amerika Entegrasyon Sistemi (SICA) Dışışleri Bakanları III. Siyasi Forumu'na katıldı.
- 24 Temmuz Nikaragua Cumhuriyeti Dışışleri Bakanı Denis Moncada Colindres Ankara'yı ziyaret etti ve gÖrÖŐmede Nikaragua'nın TÖrkiye'de bÖyÖkelçilik açması gündeme geldi.
- 20 AĞustos El Salvador Dışışleri Bakanı Alexandra Hill TÖrkiye'ye gelerek Ölkesinin TÖrkiye'de bÖyÖkelçilik açma niyetini bildirdi.
- 31 AĞustos Karayipler Ölkesi Dominik Cumhuriyeti Ankara'da bÖyÖkelçiliğini açtı.
- 17 Eylül TÖrkiye, Venezuela hÖkÖmeti ile bazı muhalefet partileri arasında varılan mutabakatı ve ulusal diyaloğun geliştirilmesini desteklediğini açıkladı.

TÜRKİYE’NİN ENERJİ POLİTİKASI 2019

YUNUS FURUNCU

Dr. Öğr. Üyesi, Kocaeli Üniversitesi

GİRİŞ

Petrolde yüzde 93, doğal gazda ise yüzde 99 oranında dışa bağımlı olan Türkiye enerji arz güvenliğinin sağlanması, dışa bağımlılığın azaltılması ve cari açığın düşürülmesi hedefleriyle enerji politikasını şekillendirmeye 2019’da da devam etmiştir. Bir taraftan enerji ortağı olan ülkelerle iyi ilişkiler geliştiren Türkiye diğer taraftan uluslararası enerji projelerine aktif olarak katılmıştır. Böylece enerji aktörü rolünü güçlendiren Türkiye aynı zamanda bölgesel etkisini de artırmayı sürdürmüştür.

Enerjide dışa bağımlı olan Türkiye dış politikada enerji güvenliği öncelleyen bir tutum sergilemeye devam etmektedir. Yeni ortaklıklar Türkiye’nin dış politikadaki etkisini artırırken ekonomik

kazanç da sağlamaktadır. Böylece enerjiyle ilgili riskleri minimize etmeye çalışan Türkiye'nin bölgesel gücü artmaktadır. Enerji projelerinde ortaklık yaptığı ülkelerle ilgili önemli bir ivme yakalayan Türkiye'nin uluslararası enerji ticaretindeki yeri güçlenmektedir. Ceyhan terminalinden sevk edilen petrolle küresel piyasalar açısından önemli bir lokasyon olan Türkiye TürkAkım ve TANAP ile Avrupa enerji piyasasındaki etkisini artırmıştır. Irak petrollerinin de enerji piyasalarına aktarılmasında aktif rol alan Türkiye enerji merkezi olma yolunda ilerlemektedir.

Doğu Akdeniz bölgesinde arama ve sondaj çalışmalarını hızla sürdüren Türkiye derin denizlerde petrol ve doğal gaz arama konusunda önemli operasyonlara imza atmıştır. Sismik araştırma gemileriyle kendi kıta sahanlığının veri ve bulgularını toplayan Türkiye kendi imkanlarıyla sondaj yapabilen ülke konumundadır. 2019'da beş derin deniz sondajı yapan Fatih ve Yavuz gemileri Türkiye'nin sahada önemli bir gücü haline gelmiştir. Doğu Akdeniz'deki haklarını görmezden gelenlere Libya ile anlaşarak önemli bir mesaj veren Türkiye hakkaniyet vurgusunu her platformda dile getirmektedir. Doğu Akdeniz'deki askeri varlığını da artıran Türkiye'nin bölgedeki etkisi eskiye göre daha fazla güçlenmiştir. Bu adımları ortaklık ve iş birliği vurgusuyla atan Türkiye hakkaniyetli anlaşmaya hazır olduğunu her platformda vurgulamaktadır.

ENERJİ ALANINDA İKİLİ İLİŞKİLER

Türkiye enerji ithalatını Rusya, Azerbaycan, İran, Irak, Cezayir ve Nijerya gibi ülkelerden sağlamaktadır. Rusya ve Azerbaycan ile doğal gaz projelerinde partner olan Türkiye petrolü otuzdan fazla ülkeden tedarik etmektedir. Azerbaycan ve Irak petrollerinin dünya piyasalarına açılmasında önemli bir konumu olan Türkiye enerjide

“hub” olma yolunda ilerlemeye devam etmektedir.¹ Doğal gazda petrole göre daha az sayıda ülkeyle ticaret yapan Türkiye uzun dönemli kontratlar ve spot piyasalar aracılığıyla ihtiyaç duyduğu gazı temin etmektedir.

RUSYA

Türkiye’nin en önemli enerji ortaklarından biri olan Rusya enerji piyasalarında etkin bir aktördür. Zengin doğal gaz ve petrol rezervlerine sahip olan Rusya coğrafi açıdan Türkiye’ye yakın olmasından dolayı iki ülke arasında enerji ilişkileri üst seviyededir. 2018 verilerinde Türkiye’nin doğal gaz tüketiminin yaklaşık yarısını Rusya’dan karşıladığı görülmektedir. Diğer taraftan tüketilen petrolün ise yüzde 20’ye yakını yine Rusya’dan ithal edilmiştir. Türkiye’nin 2019’da ise doğal gaz ve petrol tüketiminin yaklaşık üçte birini Rusya’dan aldığı görülmektedir. Türkiye’nin enerji ithalatına ödediği miktar yaklaşık 43 milyar dolar olmuştur.² Bu ithalatın da büyük bir kısmının Rusya’dan yapıldığı anlaşılmaktadır (Tablo 1). Bu çerçevede özellikle doğal gaz hususunda Rusya ile bir karşılıklı bağımlılık oluşturan Türkiye’nin 2019’da Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı’ndan (TANAP) gelen doğal gaz ile Rusya’yı dengelediği görülmektedir. Ayrıca Türkiye LNG alım terminalleri ve yer altı depolama alanlarının kapasitelerini artırarak büyük oranlarda tek bir ülkeye bağımlılık riskini minimize etmektedir.

Daha önceki yıllarda Rusya’dan enerji tedarik eden ülke konumunda olan Türkiye TürkAkım’ın Avrupa devletlerine gidecek olan ikinci ayağının açılmasıyla birlikte Rusya ile ortak enerji projesi yapan ülke konumuna yükselecektir. Projenin kara bö-

¹ “BTC’den Ceyhan’a 399 Milyon Ton Petrol Taşındı”, Anadolu Ajansı, 1 Ağustos 2018.

² “Enerji İthalatı Faturası 2018’de Yüzde 15,6 Arttı”, Anadolu Ajansı, 6 Şubat 2019.

lümünün 2019’da tamamlanmasından sonra Türkiye’ye gaz sevk edecek hattan Ocak 2020 itibarıyla doğal gaz akışı başlamıştır. BOTAŐ ve Gazprom’un ortaklaşa kurdukları firma tarafından iŐletilecek olan TürkAkım Türk-Rus ilişkileri aÇısından önemli bir konumdadır.

TABLO 1. TÜRKİYE’İN RUSYA’DAN DOĞAL GAZ VE PETROL İTHALATI (2015-2019)						
		2015	2016	2017	2018	2019
Doğal Gaz	Miktar (Milyon M ³)	26.783	24.540	28.690	23.642	15.190
	Pay (Yüzde)	55,31	52,94	51,93	46,95	33,6
Petrol	Miktar (Bin Ton)	7.026	7.764	8.047	9.758	14.902
	Pay (Yüzde)	17,72	19,38	18,87	25,21	33,35

Kaynak: EPDK³

Rusya’nın enerji konusunu bir dış politika aracı olarak kullanması yeni ortaya çıkan bir gelişme değildir. Bu bağlamda gerek doğal gaz ve petrol gerekse nükleer santral ile hedef ülkelerdeki nüfuzunu artırmaya yönelik politikalar ortaya koymaktadır. Nitekim TürkAkım bu kapsamda düşünölen projelerden olsa da Rusya’nın Ukrayna ile yaşanan çatışmalar neticesinde güzergah değiştirmeye karar vermesiyle ortaya çıkmıştır. Proje ile Rusya’nın Ukrayna’ya olan bağımlılığında azalma olurken Türkiye’ye olan bağımlılığı ise artırmıştır. Dolayısıyla TürkAkım projesi Rusya’nın değil Türkiye’nin elini güçlendirmektedir. Ancak bu proje Türkiye’ye kaynak ölkede çeŐitliliđi sağlamasa bile Moskova ile Ankara’nın karşılıklı bağımlılık oranlarını artırmaktadır. Her ne kadar Türkiye’nin Rusya’dan alaca-

³ “Petrol Piyasası Aylık Sektör Raporu Ocak-Aralık 2019”, EPDK, www.epdk.org.tr/Detay/Icerik/3-0-104/petrolaylik-sektor-raporu, (Erişim tarihi: 15 Ocak 2020).

ğı doğal gaz miktarında yüzde 6'lık bir artış gerçekleşecek olsa da stratejik açıdan Türkiye'nin konumu güçlenmiştir.⁴

2019'da TürkAkım projesinde önemli mesafe katedilmiş ve Türkiye tarafının açılışı Ocak 2020'de yapılmıştır. Avrupa tarafının da tamamlanmasıyla 2020'nin sonuna doğru yıllık 31,5 milyar metreküp doğal gazın bu proje ile transfer edilmesi planlanmaktadır.⁵ Ayrıca ikinci hattın işletmesini Rusya ile birlikte yapacak olan Türkiye stratejik olarak önemli kazanımlar elde etmektedir. Hattın diğer tarafında bulunan Bulgaristan, Sırbistan ve Macaristan gibi ülkeler için daha önemli konuma yükselen Türkiye enerjide ticaret merkezi olma yolunda ilerlemektedir.

AZERBAYCAN

Türkiye'nin önemli bir enerji ortağı olan Azerbaycan'dan doğal gaz tedarikinde yıllara göre önemli artış görülmektedir. İki doğal gaz, bir ham petrol boru hattıyla hidrokarbon transferi yapan Azerbaycan Türkiye üzerinden uluslararası piyasalara açılmaktadır. Enerjinin ipek yolu olarak adlandırılan TANAP Türkiye-Azerbaycan enerji ilişkileri açısından önemli bir adım olarak 2018'de faaliyete başlamış ve 2019'da da doğal gaz taşımaya başlamıştır. 2019'da toplamda 4 milyar metreküpe ulaşan TANAP üzerinden gelen doğal gaz Avrupa kısmının açılmasıyla ilk etapta 16 milyar metreküp, daha sonra ise 24 ve 31 milyar metreküpe kadar çıkacak şekilde tasarlanmıştır.⁶ Türkiye'nin yüzde 30 oranla ortak olduğu boru hattı Türkiye'nin Avrupa enerji pazarına bağlanması açısından da önemli bir adımdır. Daha önce Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) doğal gaz ve

⁴ Yunus Furuncu, "TürkAkım: Türkiye-Rusya Enerji İş Birliğinde Yeni Boyut", *SETA Analiz*, Sayı: 303, (Ocak 2020).

⁵ "TürkAkım", Turkstream, turkstream.info/tr/project/benefits, (Erişim tarihi: 20 Aralık 2019).

⁶ "TANAP'tan Türkiye'ye Gelen Gaz 3 Milyar Metreküpü Geçti", *Dünya*, 7 Kasım 2019.

Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) ham petrol hatlarıyla önemli bir aşama kaydeden Türk-Azeri enerji ilişkileri TANAP ile birlikte daha ileri boyuta ulaşmıştır.

TABLO 2. TÜRKİYE'NİN AZERBAJYAN'DAN DOĞAL GAZ İTHALATI (2015-2019)						
		2015	2016	2017	2018	2019
Doğal Gaz	Miktar (Milyon M ³)	6.169	6.480	6.544	7.527	9.587
	Pay (Yüzde)	12,74	13,98	11,85	14,95	21,2

Kaynak: EPDK⁷

İlerleyen yıllarda TANAP'ın tam kapasite çalışmasıyla 10 milyar metreküplük doğal gazı bu hattan alacak olan Türkiye bir yandan enerji güvenliğini artırırken diğer yandan önemli ortağı olduğu projeden önemli bir gelir elde edecektir. Bu şekilde Türkiye enerji aktörü rolünü artırarak stratejik konumunu güçlendirecektir. Böylece enerjide dışa bağımlı olan Türkiye konumunun sağladığı avantaj ile enerjide merkez olma hedefine daha fazla yaklaşacaktır.

İRAN

Türkiye'nin önemli bir enerji tedarikçisi olan İran doğal gaz ve petrolde Türkiye'nin tüketiminin yüzde 20'sini karşılamaktadır. Ancak ABD yaptırımları Türkiye'nin İran'dan aldığı petrolün 2019'da yüzde 4,72'ye gerilemesine neden olmuştur. 2018'de yüzde 18'den fazla olan İran'dan petrol ithalatının 2019'da yaklaşık dört buçuk kat azaldığı anlaşılmaktadır. Doğal gaz tedarikinde ise 2019'da da İran'dan yapılan ithalat miktarının önceki yıllardakine benzer seviyede olduğu görülmektedir (Tablo 3).

⁷ "Petrol Piyasası Aylık Sektör Raporu Ocak-Aralık 2019".

TABLO 3. TÜRKİYE'NİN İRAN'DAN DOĞAL GAZ VE PETROL İTHALATI (2015-2019)

		2015	2016	2017	2018	2019
Doğal Gaz	Miktar (Milyon M ³)	7.826	7.705	9.251	7.863	7.735
	Pay (Yüzde)	16,16	16,62	16,74	15,61	17,11
Petrol	Miktar (Bin Ton)	5.587	6.939	11.492	7.109	2.109
	Pay (Yüzde)	14,09	17,32	26,94	18,37	4,42

Kaynak: EPDK⁸

ABD tarafından birinci aşama olarak kabul edilen yaptırımlar bankacılık, havacılık ve otomotiv sektörleri için uygulanmaya konulduğunda Türkiye İran yaptırımlarına uymayacağını açıklamıştır. Daha sonra 5 Kasım 2018'de devamı gelen yaptırımların Tahran'ın can damarı olan petrol sektörüne uygulanması ekonomik anlamda kötüleşen İran ekonomisini daha fazla sarsmıştır. İran ekonomisi petrole bağımlı olup ihracat gelirlerinin büyük bir bölümü petrol satışlarından gelmektedir. Yaptırım sonrası Washington yönetimi uluslararası petrol piyasalarında meydana gelebilecek olumsuzlukları düşürmek için Türkiye'nin de aralarında bulunduğu bazı ülkelere altı ay muafiyet tanımıştır. İran yaptırımları sonrasında Türkiye'nin İran'dan yapmış olduğu petrol ithalatının ciddi şekilde düştüğü görülmektedir.

Muafiyetlerin kaldırılmasından sonra İran'dan ham petrol alımı durdurulmuş ve yıl sonuna kadar bu durum değişmemiştir. Aslında Türkiye yaptırımları yanlış bulduğunu ve tek taraflı yaptırımlara uymayacağını söylemesine rağmen petrol ithal eden şirketlerin özel sektöre ait olmasından dolayı bu şirketlerin yaptırımlardan kaçınmak için İran'dan alımları durdurduğu anlaşılmaktadır.⁹

⁸ "Petrol Piyasası Aylık Sektör Raporu Ocak-Aralık 2019".

⁹ "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan İran'a Yaptırım Açıklaması", İnternet Haber, 6 Kasım 2018.

IRAK

Son dönemde iç çekişmelere sahne olan Irak, Türkiye'nin önemli bir enerji ortağıdır. Türkiye'nin petrol ihtiyacının ortalama yüzde 20 civarında kısmını karşılayan Irak aynı zamanda Türkiye üzerinden dünya piyasalarına açılmaktadır. İran yaptırımlarından dolayı bu ülkeden alınamayan petrolün bir kısmının Irak'tan temin edildiği anlaşılmaktadır (Tablo 4). Türkiye-Irak ilişkilerinde önemli bir kilometre taşı olan petrolün Ceyhan Limanı'na daha fazla taşınması ve dünya piyasasına sunulması noktasında iki ülkenin de istekli olduğu anlaşılmaktadır.

TABLO 4. TÜRKİYE'NİN IRAK'TAN PETROL İTHALATI (2015-2019)					
	2015	2016	2017	2018	2019
Miktar (Bin Ton)	11.409	9.251	7.057	6.613	9.526
Pay (Yüzde)	28,78	23,09	16,55	17,08	21,32

Kaynak: EPDK¹⁰

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı (ETKB) Fatih Dönmez 28 Ağustos 2019'da Irak Petrol Bakanı Samir Gadban ile Bağdat'taki görüşmesinde Kerkük'te üretilen ham petrolün Türkiye sınırına taşınması için eski güzergah üzerinden yeni bir boru hattının inşasını gündeme getirmiştir.¹¹ Görüşme sonrasında yaptığı açıklamada Bakan Dönmez enerji alanında Türkiye ile Irak arasında öteden beri ciddi bir iş birliği olduğunu şöyle dile getirmiştir:

Irak-Türkiye Petrol Boru Hattı, Irak'ın kuzeyinde üretilen petrolü piyasalara en güvenli ve en seri şekilde çıkarma imkanı ve potansiyeline sahip, Ceyhan'daki terminal üzerinden Akdeniz

¹⁰ "Petrol Piyasası Aylık Sektör Raporu Ocak-Aralık 2019".

¹¹ "Irak-Türkiye Arasında Yeni Petrol Hattı Gündemde", ETKB, <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Bakanlik-Haberleri/Irak-Turkiye-arasinda-yeni-petrol-hatti-gundemde>, (Erişim tarihi: 22 Aralık 2019).

başta olmak üzere pazarlara açılma imkanına sahip. Bugün sayın bakanla aslında birçok yeni projeyi görüşme ve değerlendirme imkanı bulduk. Irak-Türkiye petrol boru hattı sadece Irak'ın kuzeyindeki petrolü değil ülkenin diğer bölgelerinde çıkarılan petrolün de pazara ulaştırılması açısından büyük bir görev üstlenebilecek durumda.

Iraklı Bakan Gadban da Türk şirketlerinin petrol ve gaz sektöründe büyük projelere imza attıklarını ifade etmiş ve diğer alanlarda iş birliklerine dair açıklamalarda bulunmuştur:

Toplantıda Sayın Dönmez'e Irak hükümetinin onayı ve teyidiyle Irak Petrol Bakanlığının niyetini ilettik. Bu niyet, Irak'ın ham petrolünü Kerkük'ten Türkiye sınırına taşıyacak eski güzergah üzerinde yeni bir petrol hattının inşa edilmesidir. Bu boru hattı ülkenin güney ve kuzeyindeki petrolü taşıyabilecek kapasiteye sahip Basra-Akabe petrol boru hattıyla da bağlantılı olacaktır. Irak başbakanının enerjiden sorumlu yardımcısı olarak da sayın bakanla iki ülke arasında birçok konuyu ele aldık. İki ülke arasında elektrik hattının çekilmesi yönünde ortak bir yaklaşım söz konusu.¹²

Bu hattın inşa edilmesi daha fazla Irak petrolünün Türkiye üzerinden dünyaya pazarlanmasını sağlayarak Türkiye'yi enerji jeopolitiğinde bir adım daha öne çıkaracaktır. Petrol ihracatını ve ihracat gelirini artırmayı hedeflediği anlaşılan Irak'ın Türkiye'yi önemli bir güzergah olarak görmeye devam ettiği anlaşılmaktadır. ABD'nin nükleer antlaşmadan çekilerek İran'a yeniden yaptırımlar uygulamaya başladığı bir dönemde Türkiye'nin kendi arz güvenliğini sağlamak için Irak petrollerine daha fazla yönlendiği görülmektedir. İç çekişme ve politik belirsizliklere rağmen Irak, Türkiye'nin önemli bir enerji ortağı olmaya devam etmiştir.

¹² "Irak-Türkiye Arasında Yeni Petrol Hattı Gündemde".

DİĞER ÜLKELER

Türkiye'nin son zamanlarda yapmış olduğu LNG yatırımları meyvesini vermeye başlamıştır. Boru hatlarına kıyasla daha uygun olan LNG fiyatları Türkiye'nin enerji faturasının fazla yükselmemesi için önemli bir alternatif haline gelmiştir. Gittikçe artan miktarda LNG almaya başlayan Türkiye bu sayede enerjide tedarikçi ülke çeşitlendirmesi yapmaktadır. Doğal gazın yüzde 20'den fazlasını LNG olarak alan Türkiye'nin teknik alt yapısı ithal ettiği doğal gazın yarısını LNG olarak alma yeterliğine sahiptir. Bu durum Türkiye'nin hem doğal gaz alımlarında elini kuvvetlendirmekte hem de tedarikçi ülke seçimi konusuna bir esneklik kazandırmaktadır.

TABLO 5. TÜRKİYE'NİN LNG İTHALATI (2015-2019)

Yıllar	Cezayir		Nijerya		Spot Piyasa	
	Miktar	Pay (Yüzde)	Miktar	Pay (Yüzde)	Miktar	Pay (Yüzde)
2015	3.916	8,09	1.240	2,56	2.493	5,15
2016	4.284	9,24	1.220	2,63	2.124	4,58
2017	4.617	8,36	1.344	2,43	4.804	8,7
2018	4.521	8,98	1.668	3,31	5.140	10,21
2019	5.678	12,56	1.755	3,88	5.259	11,63

Kaynak: EPDK¹³

DOĞU AKDENİZ ENERJİ POLİTİKASI

Türkiye hem kendi haklarını hem de Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin (KKTC) haklarını koruma politikasına yönelik adımlarına 2019'da da devam etmiştir. KKTC ile 21 Eylül 2011'de Kıta Sahaneliği Sınırlandırma Anlaşması imzalamış ve bu anlaşmayla Kıbrıs Türklerinin Kıbrıslı Rumlar gibi adanın kıta sahanlığında

¹³ "Doğal Gaz Piyasası Aylık Sektör Raporu Ocak-Aralık 2019".

arama ve sondaj faaliyetleri yapma yetkisine sahip olduğunu teyit etmiştir.¹⁴ Bu doğrultuda adanın kıta sahanlığı yedi parsel ayrılmış ve söz konusu anlaşma çerçevesinde Türkiye sismik araştırma ve sondaj faaliyetlerine 2019'da da devam etmiştir.¹⁵

Türkiye bölgedeki faaliyetlerini artırmak için 2019 içerisinde bir derin sondaj gemisi daha alarak bölgede elini güçlendirmiştir. İsmi Yavuz olarak değiştirilen gemi teknik üstünlük olarak dünyada sayılı gemiler arasında gösterilmektedir. Türkiye öncelikli olarak derin denizlerdeki hidrokarbon potansiyelinin keşfedilmesi amacıyla Barbaros Hayrettin Paşa ve Oruç Reis gemileri ile sismik aramalar yürütmektedir. Daha sonra bu sismik çalışmalardan çıkan sonuçlara göre Fatih ve Yavuz ile sondaj faaliyetlerine başlamaktadır. Derin sondaj gemilerinden sonra daha proaktif bir tutum sergilemeye başladığı görülen Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de hem KKTC'nin hem de kendi menfaatlerinin korunmasına yönelik politikalara ağırlık verdiği görülmektedir.

Ön çalışma sonrasında sondajlara başlayan Türkiye Doğu Akdeniz'de birçok sondaj gerçekleştirmiştir. Şimdiye kadar bunların hiçbirisinde ticari yeterlilikte hidrokarbon bulunduğu dair bilgi paylaşılmamıştır. Türkiye'nin 40 milyar dolardan fazla enerji ithalatı yaptığı göz önüne alındığında bulunacak hidrokarbon kaynaklarının Türkiye'nin ekonomisine önemli katkısı olacaktır. Türkiye daha fazla sismik arama ve derin denizlerde sondaj faaliyetlerine yönelmektedir. Çünkü bu sondajlar sonucunda elde edecek her veri ve ortaya çıkarılacak petrol ya da doğal gaz Türkiye'nin elini güçlendirecektir.

¹⁴ "Türkiye – KKTC Kıta Sahanlığı Sınırlandırma Anlaşması İmzalanmasına İlişkin Dışişleri Bakanlığı Basın Açıklaması", T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/no_-216_-21-eylul-2011-turkiye-_-kktc-kita-sahanligi-sinirlandirma-anlasmasi-imzalanmasına-iliskin-disisleri-bakanligi-basin-ac_.tr.mfa, (Erişim tarihi: 30 Kasım 2018).

¹⁵ "Doğu Akdeniz'de Neler Oluyor", Anadolu Ajansı, 12 Temmuz 2019.

Türkiye 2017'den önce derin denizlerde sondaj yapacak ekipman ve donanıma sahip değilken 2019'da toplam beş derin sondaj yaparak bu alanda daha iddialı olduğunu ortaya koymuştur. Mersin Körfezi'nde sondaj çalışmalarına başlayan Fatih, Erdemli Kuzey 1 sondajını Ocak 2019'da ve Alanya 1'i de Nisan ortasında tamamlamıştır. Kıbrıs açıklarında Magosa sondajını da yapan Fatih derin denizlerde Türkiye'nin etkinliğini göstermektedir. Diğer taraftan 2019'da sondaj faaliyetlerine başlayan Yavuz, Karpaz ve Güzelyurt 1 sondajlarını gerçekleştirmiştir. Bu sondajlar sonucunda elde edilen veriler şu ana kadar açıklanmamıştır.¹⁶ Doğu Akdeniz'de Türkiye bir taraftan taramanın sonucuna göre sondaj yapacağı yeri tespit ederken diğer taraftan sondaj yaparak hidrokarbon bulma olasılığını artırmaktadır.

GKRY'nin sözde onuncu parselinde ABD'li ExxonMobil şirketi 28 Şubat 2019'da 142-227 milyar metreküp arasında Glaucus keşfini duyurdu. Ayrıca İtalyan şirketi Eni de 2018'de Kalipso sahasında yaklaşık 169-226 milyar metreküplük doğal gaz sahası bulunduğunu açıkladı. Eski bir keşif olan Afrodit sahası da 2011'de keşfedilmiş ve 129 milyar metreküplük bir rezerve sahip olduğu bildirilmişti. Her ne kadar keşfin olduğu bazı yerler Türkiye'nin kıta sahanlığı ile çakışmıyor olsa da Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin (GKRY) hakkının olduğu yerde Kıbrıslı Türklerin de hakkı bulunmasından dolayı Türkiye bu bölgede bir oldubittiye müsaade etmeyeceğini duyurdu. Bu keşiflerle birlikte bölgedeki rezerv beklentileri yükseldiği gibi sondaj çalışmalarının da 2020'de hızlandırılması öngörülmektedir.¹⁷

Diğer taraftan Doğu Akdeniz'de bulunan doğal gazın tüketici pazarlara taşınması açısından üç seçenek olduğu görülmektedir. Bu seçeneklerin her birinin diğerine göre önemli avantajları

¹⁶ Yunus Furuncu vd., "2019'da Enerji", *2019'da Türkiye*, (SETA Yayınları, İstanbul: 2019), s. 224.

¹⁷ "Doğu Akdeniz'de Neler Oluyor".

bulunmaktadır. En ekonomik seçenek olarak Ankara ile anlaşarak buradaki hidrokarbon kaynaklarının Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınması ön plana çıkmaktadır. Bu seçeneğin bölgedeki ülkelerin tutumları sebebiyle uygulanmasının şu anki konjonktürde pek mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. İkinci seçenek yer yer 3 bin metreye kadar deniz tabanına döşenen boru hattıyla Girit'e buradan da Yunanistan'a uzatılması yani EastMed denilen projenin yapılmasıdır. Bu seçeneğin ise kendi içinde hem teknik hem de maliyet açısından bazı zorlukları mevcuttur. Son seçenek ise LNG terminali kurarak gazın belli noktalara toplanması ve buradan LNG tankerleriyle uluslararası pazarlara gönderilmesidir. Bu seçeneğin uygulanabilirliğinin LNG pazarında en az beş yıl daha sürmesi beklenen yüksek maliyetler ve mevcut aşırı kapasiteden dolayı zor olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte her seçenek jeopolitik çıkarımlar ile teknik, idari, ticari, güvenlik, yasal ve politik zorluklarla karşı karşıyadır.¹⁸ En akılcı seçenek olarak Türkiye ile anlaşılması gerekirken bazı bölge ülkelerinin siyasi tercihlerinden dolayı buna yanaşmadıkları görülmektedir. Bu tutumlar ise hem burada sondaj yapan firmaların hem de bölge ülkelerinin maliyetlerini uzun dönemde artırıcı bir etki yapacaktır.

Türkiye 2019'da Kıbrıs'ın batısında sondaj yaparak kendi kıta sahanlığı içerisindeki bu bölgede GKRY'nin hak iddialarını da bertaraf etmiş oldu. Bu hamlesiyle bölgede kendisini dışarıda bırakacak Doğu Akdeniz oluşumlarının geçersiz olduğunu göstermiştir.¹⁹ Bu hamlelerini askeri varlığıyla da destekleyen Ankara Türkiyesiz tüm enerji denklemlerinin hem ekonomik olarak başarısız hem de siyasi olarak sorunlu olacağı mesajını vermiştir.

¹⁸ Sohbet Karbuz, "East Mediterranean Gas: Regional Cooperation or Source of Tensions?", CIDOP, (Mayıs 2017).

¹⁹ "Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki Sondaj Faaliyeti Rusya ile İlişkilerini Nasıl Etkiler?", Euronews Türkçe, 10 Mayıs 2019.

Türkiye bölgedeki askeri kapasitesini artırırken teknolojik açıdan da üstünlüğü elinde bulundurmaya çalışmaktadır. Sondaj gemilerine donanma gemilerinin refakat ettiği görülmektedir. Ayrıca bölgede faaliyet gösteren gemilerini koruma amacıyla bölgeye kendi ürettiği Bayraktar isimli milli üretim silahlı ve insansız hava araçlarını da göndermiştir.²⁰ Sondaj faaliyetleri için verilmiş olan bu stratejik destek Türkiye'nin bölgeyi ne kadar çok önemseydiğini ortaya koymaktadır. Doğu Akdeniz'deki kıta sahanlığını "mavi vatan" olarak tanımlayan Türkiye bu bölgenin de ülke toprakları kadar önemli olduğunu göstermektedir. Şubat 2019'da Türk Deniz Kuvvetleri tarafından gerçekleştirilen Mavi Vatan askeri tatbikatı Türkiye'nin bu konudaki kararlılığının bir diğer göstergesi olmuştur.²¹

27 Kasım 2019'da Türkiye ile Libya hükümeti arasında imzalanan Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılması Mutabakatı ile Ankara bölgede daha fazla inisiyatif almaya başlamıştır.²² Bu anlaşma Yunanistan'ın Doğu Akdeniz'deki haksız iddialarına ket vurmuş, İsrail ve Mısır ile bu ülke arasındaki bağlantıyı da kesmiştir. Bu hamle aynı zamanda "Türkiye Doğu Akdeniz'de yalnızlaştı" söylemine net bir cevap niteliği de taşımaktadır. Bu anlaşma ile Türkiye KKTC'den sonra ikinci defa "münhasır ekonomik bölge" (MEB) sınırlandırma anlaşması imzalamış ve bu sayede hukuki ve meşru bir zemin elde etmiştir.

Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki konumunu güçlendirmeye yönelik adımları bazı aktörleri rahatsız etmiştir. KKTC açıklarında sondaj faaliyetine başlayan Yavuz'un 8 Temmuz'da Karpaz kıyılarına ulaşmasına Avrupa Birliği'nin (AB) tepki göstermesi ve yaptırım

²⁰ "İHA ve SİHA'lar KKTC'ye Geldi", *Hürriyet*, 15 Aralık 2019.

²¹ "Cumhuriyet Tarihinin En Büyük Deniz Tatbikatı Başlıyor", Anadolu Ajansı, 26 Şubat 2019.

²² "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Libya Devleti Ulusal Mutabakat Hükümeti Arasında Akdenizde Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırasının Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun", *Resmî Gazete*, 7 Aralık 2019.

uygulama kararı alması bu rahatsızlığın göstergelerinden biridir. AB Konseyi Türkiye'ye karşı beş maddelik bir yaptırım kararını kabul etmiştir. Hukuksuz olarak nitelendirilen sondaj eylemleri gerekçe gösterilerek Türkiye ile AB arasındaki yüksek düzeydeki ilişkilerin askıya alınması kararı verilmiştir. Ayrıca 2020 için üyelik öncesi yardımların azaltılması ve Avrupa Yatırım Bankası'nın Türkiye'deki kredi aktivitelerinin gözden geçirilmesi gibi sembolik kararlar da alınmıştır.²³ ABD de Türkiye'nin Karpaz'da sondaj yapmasına karşı olduğunu ifade etmiştir. Ama Türkiye bu olumsuz tepkiye rağmen arama ve sondaj faaliyetlerine devam etmiştir.

Türkiye 2019'da Doğu Akdeniz'deki haklarını savunma konusundaki tutumunu uluslararası platformlarda dile getirmeye devam etmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan Türkiye'nin rızası olmadan Doğu Akdeniz'de herhangi bir değişikliğe müsaade edilmeyeceğini sürekli ve kararlı şekilde açıklamakta ve diğer bölge ülkelerini hakaniyet ilkesini gözeterek her platformda iş birliğine davet etmektedir. Doğu Akdeniz meselesine hidrokarbon rezervlerin bulunması ve işletilmesi hedefi ile yaklaşan Türkiye bazı bölge ülkelerinin siyasi motivasyonlarından dolayı bu amaçtan sapılmasından rahatsız olduğunu dile getirmektedir. Ancak zaman zaman tansiyonun yükseldiği Doğu Akdeniz'de Türkiye iş birliğine hazır olduğunu da ifade etmiştir.

SONUÇ

Türkiye enerji arz güvenliğini sağlamak ve enerjide dışa bağımlılığını düşürerek ekonominin üzerine bir yük olmaması adına enerji politikalarını uygulamaya devam etmektedir. Son yıllarda ortaya koyduğu stratejileri sayesinde önemli ilerlemeler kaydeden Türkiye TANAP ve TürkAkım gibi uluslararası projelerde önemli bir aktör olarak yer almıştır. 2019'da deniz ve kara kısmı birleştirilen TürkA-

²³ Furuncu vd., "2019'da Enerji".

kım doğal gaz transfer edilebilir konuma getirilmiştir. Diğer taraftan 2019'da TANAP üzerinden gaz akışı artmaya devam etmiştir. Böylece doğal gaz ithalatında Azerbaycan'ın oranı yükselirken Rus doğal gazının ithalattaki payı düşmüştür.

Doğu Akdeniz doğal gazının bölge ülkelerinin iş birliği ve menfaatleri açısından çok değerli bir fırsat sunduğuna inanan Türkiye Rumların iş birliği doğrultusunda hareket etmesi için uzun yıllar çağında bulunmuştur. Uluslararası hukuka uygun Şekilde ve iş birliği esasına göre hareket edilmesinin önemini vurgulayan Türkiye çözümden yana tavır takınmıŐtır. Ama Türkiye'nin bu tavrını görmezden gelen bazı bölge ülkeleri bölgede yeni çatışmaların ortaya çıkma olasılığını artırmaktadır.

Doğu Akdeniz'deki kaynakların dünya enerji piyasaları açısından çok büyük olmadığı ama bölge ülkeleri için önemli olduğu anlaşılmaktadır. Bu kaynakların geliştirilmesinin pazar tarafından yönlendirileceği ancak bölgedeki nüfuz mücadelesinin giderek artacağı grlmektedir. 2019 bu mücadelelerin çok yoğun bir Şekilde yaşandığı bir yıl olurken 2020'nin de Doğu Akdeniz açısından benzer gelişmelere Őahit olacağı tahmin edilmektedir.

KRONOLOJİ

- 9 Ocak ABD'nin verdiği muafiyet kapsamında Türkiye'nin Aralık'ta İran'dan petrol alımına yeniden başladığı açıklandı. TÜPRAŞ, Trump yönetiminin 5 Kasım'da İran'ın petrol sektörüne yönelik yaptırımları açıklaması sonrası İran'dan petrol alımına bir ay ara vermişti.
- 16 Ocak Mısır Petrol ve Madencilik Bakanlığı Akdeniz'de GKRY, Yunanistan, İsrail, İtalya, Ürdün, Filistin ve Mısır'ın Doğu Akdeniz Gaz Forumu'nun kurulması için anlaşmaya vardığını açıkladı.
- 1 Şubat Bulgaristan doğal gaz operatörü Bulgartransgaz Rus gazını Türkiye-Bulgaristan sınırından Sırbistan'a taşıyacak olan doğal gaz boru hattını kurma projesine yatırım yapılması yönünde nihai karar alındığını bildirdi.
- 21 Şubat Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) tarafından KKTC ve Türkiye karasularında petrol ve doğal gaz aramalarında kullanılmak üzere satın alınan ikinci sondaj gemisi Deepsea Metro-1 (Yavuz) Türkiye karasularına giriş yaptı.
- 27 Şubat Türk Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Cumhuriyet tarihinin en büyüğü olan Mavi Vatan isimli askeri tatbikatını başlattı.
- 28 Şubat Amerikan ExxonMobil ve Katarlı Qatar Petroleum ortaklığı GKRY'nin hukuksuz bir şekilde ruhsat verdiği 10 numaralı parselde 142-227 milyar metreküplük bir gaz rezervi keşfettiğini açıkladı.
- 6 Mart ABD, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de KKTC sularında gerçekleştireceğini duyurduğu sondaj faaliyetlerinin son derece riskli olduğunu belirterek çalışmalarını durdurma çağrısı yaptı.
- 19 Mart Rusya'dan doğrudan Türkiye'ye ve devamında Avrupa'ya doğal gaz ulaştırması planlanan TürkAkım'ın açık deniz kesimiyle kara çıkışları arasındaki bağlantı tamamlandı. Böylece Karadeniz'deki boru hattı sistemi bütünüyle tamamlandı.

- 17 Nisan Türkiye Dışışleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ve İnan Dışışleri Bakanı Muhammed Cevad Zarif Ankara'da bir araya geldi. Çavuşoğlu, Türkiye'nin ABD yaptırımları karşısında İnan'ın yanında olduğunu ifade etti.
- 8 Haziran TPAO'ya ait Fatih sondaj gemisi Kıbrıs Adası'nın yaklaşık 80 kilometre batısında Finike-1 kuyusunda sondaja başladı.
- 13 Haziran GKRY Doğu Akdeniz'e doğru yola çıkacak Yavuz gemisinin mürettebatı için yakalama emri çıkarttı.
- 19 Temmuz TBMM'de grubu bulunan dört siyasi parti Doğu Akdeniz'de petrol ve gaz sondaj çalışmalarına destek vererek AB'ye adil ve tarafsız olma çağrısında bulundu.
- 19 Eylül Bulgaristan, TürkAkım Doğal Gaz Boru Hattı'nın Bulgaristan'dan geçecek bölümünün inşasına başladı.
- 3 Ekim Türkiye'nin iki sondaj gemisinden biri olan Yavuz, Akdeniz'deki yeni arama rotası olan Kıbrıs'ın güneybatı açıklarındaki Güzelyurt-1 kuyusuna doğru yola çıktı.
- 5 Ekim ABD Dışışleri Bakanı Pompeo Doğu Akdeniz'deki arama faaliyetlerinde kurallara bağlı kalınması gerektiğini belirterek Ankara'nın attığı adımın kabul edilemez olduğunu açıkladı.
- 8 Ekim Mısır, GKRY ve Yunanistan, GKRY'nin sözde MEB içerisinde olduğunu belirttikleri sularda Türkiye'nin yaptığı sondaj çalışmalarını "kanunsuz ve kabul edilemez" olarak niteleyerek kınadı.
- 14 Ekim AB, Türkiye'nin Kıbrıs Adası açıklarında devam eden sondaj çalışmalarını kınayarak GKRY ile dayanışma içinde olduklarını açıkladı.
- 18 Ekim Gazprom yıl sonuna kadar devreye almayı planladığı TürkAkım'ın ilk koluna doğal gaz pompalamaya başladı.
- 8 Kasım GKRY 9,3 milyar dolar değerindeki ilk doğal gaz işletme ruhsatını Shell, Noble ve Delek Konsorsiyumu'na verdi.
- 11 Kasım AB, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki petrol ve gaz arama faaliyetlerine dahil olan şahıs ve kurumların mal varlıklarının dondurulması ve seyahat yasağı getirilmesinin önünü açan bir karar aldı.

- 15 Kasım Türkiye'nin ilk sondaj gemisi Fatih, Karpaz Burnu'nun güneyindeki yeni lokasyonu Magosa-1'de sondaja başladı.
- 22 Kasım ETKB Bakanı Fatih Dönmez Türkiye'nin önümüzdeki yıl sondaj gemileri ile beş kuyu açarak petrol ve doğal gaz aramacılığında aktif bir strateji izlemeye devam edeceğini söyledi.
- 26 Kasım Azerbaycan gazını Avrupa'ya taşıyacak olan Trans-Adriyatik Boru Hattı'nın (TAP) Yunanistan sınırları içinde kalan bölümünün kurulumu tamamlandı.
- 27 Kasım Türkiye ile Libya hükümeti arasında Akdeniz'de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası İstanbul'da imzalandı. Türkiye'nin Marmaris-Fethiye-Kaş kıyı hattı ile Libya'nın Derne-Tobruk-Bor-diya kıyı hattı komşu oldu.
- 30 Kasım TANAP'ın Avrupa'ya gaz akışı sağlayacak kısmı olan TAP'a bağlantısı gerçekleştirildi ve ilk test gazı basıldı.

KATKIDA BULUNANLAR

BURHANETTİN DURAN | Prof. Dr., İbn Haldun Üniversitesi, SETA Genel Koordinatörü

KEMAL İNAT | Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü (ORMER)

BİLGEHAN ÖZTÜRK | Doktor Adayı, Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü (ORMER)

BURAK ÖZDEMİR | Yüksek Lisans Öğrencisi, Milli Savunma Üniversitesi Güvenlik Araştırmaları Bölümü

ENES DEŞİLMEK | Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü (ORMER)

HACI MEHMET BOYRAZ | Doktora Adayı, Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

HAYDAR ORUÇ | Filistin/İsrail Çalışmaları Uzmanı, ORSAM

İSMAIL NUMAN TELCİ | Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü ve ORSAM Başkan Yardımcısı

KILIÇ BUĞRA KANAT | Doç. Dr., SETA DC Araştırma Direktörü

MEHMET ÇAĞATAY GÜLER | Avrasya Analisti, SETA

MEHMET RAKİPOĞLU | Araştırma Görevlisi, Batman Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

MEHMET UĞUR EKİNCİ | Dr. Öğr. Üyesi, Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü

MUSAB ERYİĞİT | Doktora Adayı, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

MUSTAFA CANER | Araş. Gör., Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü (ORMER)

MUSTAFA ŞEYHMUS KÜPELİ | Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü (ORMER)

MUSTAFA YETİM | Dr. Öğr. Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

OĞUZ GÜNGÖRMEZ | Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi Uluslararası İlişkiler

RAMAZAN ERDAĞ | Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü

RECEP TAYYIP GÜRLER | Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü (ORMER)

TALHA İSMAIL DUMAN | Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü (ORMER)

YUNUS FURUNCU | Dr. Öğr. Üyesi, Kocaeli Üniversitesi

YUSUF ÖZKIR | Doç. Dr., İstanbul Medipol Üniversitesi İletişim Fakültesi

Türk Dış Politikası Yıllığı 2019'daki Türk dış politikası gelişmelerinin analiz edildiği 11. sayısıyla karşınızda. Alanında yetkin ve söz sahibi araştırmacıların katkı verdiği eserimiz bu sayısıyla da Türk dış politikasının nabzını tutmaya devam ediyor. 2019'a has dış politika gelişmelerinin yanı sıra etkileri daha geniş bir zaman aralığına uzanan konular da bağımsız makaleler kısmında inceleniyor. Türk dış politikasının menziline yer alan tüm coğrafyalar kitabın kapsamı içerisinde yer alıyor. Eserde yer alan çalışmaların her biri şimdiden alanında başvuru kaynağı olma özelliğini sağlayacak türden bir bilimsel titizlik ve objektif bakışın sonucunda ortaya çıkmış durumda. Salt yaşanan gelişmelerin yanında dış politika karar alıcı ve uygulayıcılarının perspektifi, ilişkilerin tarihsel derinliği ve güncel konjonktürün belirleyiciliği gibi bağlamsal değerler de makalelerde kendine yer buluyor.

Her yıl dış politika araştırmacılarının ve öğrencilerinin merakla beklediği eserimizin okurlara faydalı olması dileğiyle.

